

R. BATŪRA

LIETUVA TAUTŲ KOVOJE
PRIEŠ
AUKSO ORDA

Nuo Batu antplūdžio iki mūsų
prie Mėlynųjų Vandenų

LEIDYKLA „MINTIS“ □ VILNIUS □ 1975

9(TL)12

Ba 571

Atsakingasis redaktorius
istorijos mokslų daktaras, profesorius
V. PAŠUTA

B $\frac{0164-123}{M 851(10)-75}$ 15—74

© Leidykla „Mintis“, 1975

Į V A D A S

Totorių-mongolų nukariavimus tyrinėti pradėta XIX a. pirmojoje pusėje. Tarybinė istoriografija iškėlė naują uždavinį — drauge su tautų kova prieš totorių-mongolų viešpatavimą tirti visą viduramžių tarptautinį nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Ji parodė, kad tautų išsivadavimo kova prieš Čingischano ir jo įpėdinių agresiją buvo labai pažangi.

Tarybiniai ir socialistinių šalių marksistiniai istorikai jau išleido nemaža darbų apie Aukso Ordos valstybės istoriją ir jos žlugimą, didvyrišką Rusios, taip pat kitų Europos ir Azijos tautų kovą prieš totorių-mongolų agresiją.

Lietuvių tauta, Lietuvos valstybė atsidūrė tarp Aukso Ordos ir kitos reakcinės viduramžių jėgos — Kryžiuočių ordino, remiamo popiežiaus ir Vakarų Europos feodalų. Lietuvos kova su Kryžiuočių ordinu nušviesta palyginti detalčiai, tuo tarpu apie jos kovą su Aukso Orda to pasakyti negalime, todėl trūksta lietuvių tautos kovos už nepriklausomybės išsaugojimą sintezės.

Buržuazinė istoriografija Kryžiuočių ordiną kartais vaizduoja kovotoju prieš prūsus, lietuvius, totorius, saracenus, prieš pagonis iš viso. Ši koncepcija kyla iš viduramžių kronikų ir popiežiaus bulių. Nutylėdama Kryžiuočių ordino, Vakarų Europos feodalų, popiežiaus kurijos reakcinius siekimus, jų agresiją prieš slavų ir baltų tautas, ji ignoruoja ir Lietuvos kovą prieš Aukso Ordą.

Tarybiniai tyrinėtojai, vadovaudamiesi marksistinio mokslo principais, akademinėje Lietuvos TSR istorijoje bei kituose darbuose (J. Žiugžda, K. Jablonskis, J. Jurginis, V. Pašuta, L. Čerepninas, M. Jučas, R. Kulikauskienė ir kt.) plačiai ir giliai nušvietė pagrindinius XIII—XVI a. Lietuvos istorijos momentus, išnagrinėjo feodalinių santykių atsiradimo, klasių ir valstybės susidarymo, tolesnių socialinių-ekonominių santykių, baudžiavos įsigalėjimo, klasių kovos raidos, Lietuvos feodalų veržimosi į rusų žemes, jų prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei kitus procesus. Tai leidžia sutelkti mūsų dėmesį į mažiau nagrinėtą temą, į karinę ir diplomatinę kovą prieš Aukso Ordą, į kai kuriuos su ja susijusius užsienio politikos ir tarptautinių santykių momentus. Pastaraisiais klausimais, nušviečiant Rusios bei apskritai Rytų Europos istorines problemas, tarybinėje istoriografijoje pasirodo vis naujų ir naujų darbų (K. Bazilevičiaus, L. Čerepnino, I. Grekovo, V. Pašutos, A. Zimino ir kt. veikalai).

Marksizmo-leninizmo klasikų teoriniai apibendrinimai yra labai svarbūs, tyrinėjant ir mūsų problemą.

„Taikomas karams,—rašė V. Leninas,—pagrindinis dialektikos teiginys [...] yra tas, kad karas tėra politikos tęsimas kitomis (būtent prievartinėmis) priemonėmis [...]. Ir kaip tik tokio požiūrio visada laikėsi Marksas ir Engelsas, kurie į kiekvieną karą žiūrėjo kaip į tam tikrą, suinteresuotųjų valstybių — ir įvairių klasių jų viduje — politikos tęsinį tam tikru laiku“¹.

V. Leninas pabrėždavo, jog „[...] marksizmas [...] reikalauja kiekvieno atskiro karo istorinės analizės, kad būtų išsiaiškinta, ar galima šį karą laikyti progresyviu, tarnaujančiu demokratijos [...] interesams“², jog „teoriškai klaidinga ir praktiškai žalinga neskirti karų tipų“, nes nacionalinio išsivadavimo karai turi teigiamą reikšmę³. Taigi kiekvieną karą būtina vertinti įvairiapusiškai⁴.

K. Marksas atkreipė dėmesį į totorių-mongolų užkariavimų eigą, ordų piktadarybes įvairiose šalyse⁵, iš dalies taip pat į lietuvių žygius prieš totorius⁶. Pažymėdamas teigiamą Lietuvos valstybės vaidmenį, F. Engelsas rašė, kad „tuo metu, kai Didžioji Rusija pateko į mongo-

lų jungą, Baltarusija ir Mažoji Rusija rado apsaugą nuo azijietiško antplūdžio, prisijungdamos prie vadinamosios Lietuvos kunigaikštystės" ⁷.

Viduramžių istorijos problemos aktualios ir šiandien: norėdami pasidaryti objektyvias išvadas apie dabartį ir ateitį, privalome turėti tikrų, pagrįstų daugeliu faktų žinių apie praeitį, netgi pačią tolimiausią ⁸.

Pastaruoju metu kinų istorikai, keldami Čingischaną, falsifikuoja istorinius faktus, stengiasi pagrįsti savo šovinistines pretenzijas į žemes, kadaise valdytas totorių-mongolų. Tačiau istorinė patirtis rodo, kad griaunamieji užkariavimai, siekimas viešpatauti pasaulyje, yra pasmerkti gėdingai žlugti ⁹, tai nulemia bendra daugelio tautų kova prieš pavergėjus.

Sunki Lietuvos valstybės kova ir prieš Ordiną, ir prieš Ordą yra teigiamas, tačiau dar pakankamai neištyrinėtas reiškinys. Šio darbo tikslas, remiantis metraščių, kronikų, istorinių aktų ir kitų šaltinių žiniomis, tarptautinės istoriografijos patirtimi ir ypač marksistinio mokslo išvadomis, ne tik atskleisti tai, kas svarbu, tačiau įvairiai nušviečiama, bet ir pirmą kartą apibendrintai parodyti Lietuvos kovą su Aukso Orda, duoti šios problemos sintezę. Nepamirštant Lietuvos feodalų tikslų, pabandyti nustatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės — valstybės, tuo metu apėmusios taip pat baltarusių, kai kurias ukrainiečių ir rusų žemes,— reikšmę Europos šalių ir tautų ko-

¹ V. I. Leninas, II internacionalo krachas.— Raštai, t. 21, p. 194—195.

² V. I. Leninas, Apie marksizmo karikatūrą ir apie „imperialistinių ekonomizmą".— Raštai, t. 23, p. 20.

³ V. I. Leninas, A. M. Kolontaj.— Raštai, t. 35, p. 157. .

⁴ Война, стр. 619—643.

⁵ Архив Маркса и Энгельса, т. V, стр. 219—230.

⁶ Ten pat, p. 346; J. Žiugžda, K. Marksas. . ., p. 173.

⁷ Ф. Энгельс, Внешняя политика русского царизма.— К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 22, стр. 18—19.

⁸ В. Т. Пашуто, В. И. Салов, Л. В. Черепнин, Марксистско-ленинский принцип партийности. . ., стр. 43.

⁹ С. А. Тихвинский, Татаро-монгольские завоевания. . ., стр. 18—19.

vai prieš totorius-mongolus, prieš Aukso Ordą, reikšmę tarptautiniam viduramžių nacionalinio išsivadavimo judėjimui.

Knygoje apimamas pirmas didelis šios kovos etapas — nuo Batu (Batijaus) antplūdžio (XIII a. 4-asis dešimtmetis) iki mūsų prie Mėlynųjų Vandenių (XIV a. 7-asis dešimtmetis).

Autorius dėkoja šio darbo vadovui ir atsakingajam redaktoriui, TSRS MA TSRS istorijos instituto seniausių valstybių istorijos sektoriaus vadovui, ist. m. dr., prof. V. Pašutai, to paties instituto feodalizmo istorijos sektoriaus vadovui, akad. L. Čerepninui už darbo pradinių tezių svarstymą, šį darbą recenzavusiems ist. m. dr., prof. A. Ziminui, ist. m. dr. prof. B. Dūduliui ir ist. m. k. V. Mingalevui, darbą svarsčiusiems ir recenzavusiems Lietuvos TSR MA Istorijos institutui (direktoriui, ist. m. dr. B. Vaitkevičiui, direktoriaus pavaduotojui, ist. m. dr. M. Jučui, feodalizmo istorijos sektoriaus vadovui, akad. J. Jurginiui), Vilniaus Darbo Raudonosios vėliavos ordino V. Kapsuko universiteto Lietuvos TSR istorijos katedrai (vedėjui ist. m. k., doc. J. Dobrovolskui) taip pat kitiems, padėjusiems ruošti šią knygą.

PIRMOJI DALIS

ŠALTINIAI
IR
ISTORIOGRAFIJA

PIRMAS SKYRIUS

ŠALTINIAI

§ 1. DOKUMENTAI

Temos šaltinius skirstome į septynias grupes: įvairių šalių dokumentai, rusų metraščiai, lenkų kronikos ir pametiniai užrašai, vokiečių ir kitos kronikos, Lietuvos metraščiai ir M. Strijkovskio Kronika, rytų bei kiti šaltiniai. Tai feodalizmo epochos paminklai, atspindintys valdančiosios feodalų klasės, feodalinių vyriausybių interesus, juose tiesiogiai neatskleidžiama liaudies masių istorija. Tik kritiškas šaltinių vertinimas, detali jų analizė leidžia nušviesti mūsų temą.

Lietuvos ir Aukso Ordos santykiai iki XIV a. 7-ojo dešimtmečio vidurio dokumentuose atsispindi gana fragmentiškai, tačiau šių duomenų vertė didelė, nes to laikotarpio dokumentų labai nedaug. Apžvelgę jų visumą, galėsime pilniau įvertinti dokumentinių žinių svarbą tyrinėjamai problemai nušviesti.

L i e t u v o s a k t a i . Keletą mums reikšmingų žinių randame Lietuvos kunigaikščių aktuose. Iš XIII a. turime vieną 1253 m. Mindaugo (1236—1263) dokumentą¹⁰, kuriame minimi „tikėjimo priešai“; jei tai būtų totoriai, galėtume spręsti apie Mindaugo požiūrį į juos.

1352 m. Jaunučio, Kęstučio (1345—1382), Liubarto sutartis su Lenkijos karaliumi Kazimieru (1333—1370), Mozūrijos kunigaikščiais atspindi sudėtingus santykius su Totoriais Pietvakarių Rusioje¹¹. Nauja situacija tame pačiame rajone ir Karijotaičių padėtis ryškėja iš 1366 m.

¹⁰ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 39; AW, R. XI, 1936, p. 21, 57 (tabl.).

¹¹ A3P, t. I, № 1, стр. 1—2.

Algirdo (1345—1377), Kęstučio ir kitų Lietuvos kunigaikščių sutarties su minėtu Kazimieru ¹².

Retrospektyviai panaudojame ir 1552 m. Žygimanto Augusto (1548—1572) valdymo laikotarpio Kanevo pilies aprašymą, kuriame, matyt, užfiksuota vietinė tradicija apie Gedimino (1316—1341) ryšius su kai kuriais Padneprės miestais ¹³.

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių raštų Aukso Ordos chanams, matyt, buvo, tačiau jų neišliko ¹⁴.

Didžiojo Naugardo aktuose nėra tiesioginių duomenų apie Lietuvos ir Aukso Ordos santykius, tačiau iš jų matyti Lietuvos tarptautinė padėtis. 1270 m. Tverės didžiojo kunigaikščio Jaroslavo Jaroslavičiaus (1264—1271) raštas rygiečiams dėl laisvo kelio pirkliams, rašytas Mengu Timuro paliepiu ¹⁵, atspindi Naugardo kunigaikščių užsienio politikos priklausomumą nuo totorių chanų. Nuo jų priklausė ir Naugardo prekyba per Suzdalės žemę. Tai rodo 1270 ¹⁶, 1304—1305 ¹⁷, 1307 ¹⁸, 1327 ¹⁹, 1371 m. ²⁰. Naugardo ir Tverės sutarčių raštai. Aukso Ordos valdžią Rusioje apibūdina 1270, 1371 m. raštai, liudijantys, jog Naugardas pripažindavo Tverės didįjį kunigaikštį tik patvirtintą chano ²¹.

XIV a. pirmosios pusės Naugardo ir Lietuvos santykiams, veikusiems tarptautinę Lietuvos padėtį, įvertinti įdomūs yra 1301, 1323 m. sausio 28 d., 1342 m. sausio 6 d. ²² raštai. 1327 m. Naugardo ir Tverės sutartis ²³ iš dalies atspindi jų poziciją Lietuvos atžvilgiu.

Smolensko raštų mažai išliko. Pažymėtini vėlesni, 1229 m. Smolensko prekybinės sutarties su Ryga ir Gotų krantu patvirtinamieji nuorašai. Iš priedašo ²⁴ galima spręsti, kad XIII a. antrojoje pusėje Smolenske lankydavosi tiek vokiečiai, tiek totoriai ²⁵. 1340 m. Smolensko kunigaikščio Ivano Aleksandrovičiaus taikos sutartis su Livonija liudija pirmojo pavaldumą Gediminui ²⁶. Šis faktas leidžia spręsti apie lietuvių ir totorių santykius, Ordai puolant Smolenską.

Haličo—Volynės Rusios kunigaikščių 1316 m. sutartis su Kryžiuočių ordinu ir jos patvirtinimai 1327 bei

1335 m.²⁷ duoda žinių apie totorius ir Lietuvos tarptautinę padėtį.

Iš Maskvos aktų anksčiausias dokumentas, atspindįs Vilniaus ir Maskvos santykius, yra preliminarinis sutarties raštas, datuotinas, matyt, 1371 m. liepos mėn.²⁸

Konstantinopolio patriarcho raštų Lietuvos didiesiems kunigaikščiams neišliko, tačiau, kad jų būta, matyti iš 1371 m. Algirdo laiško patriarchui²⁹. Kai kurie graikų

¹² Traktat książąt litewskich... , p. 513—515.

¹³ АЮЗР, ч. V, т. I, стр. 65—66.

¹⁴ „Sakmėje apie Mamajaus mūšį“ minimas Jogailos raštas Mamajui, siųstas Kulikovo kautynių išvakarėse (Повести о Куликовской битве, стр. 46, 81, 114, 168 («Сказание...»); ПСРА, т. XI, стр. 48). „Sakmė...“ atsirado XVI a. 4-ojo—5-ojo dešimtmečių sandūroje (B. С. Мингалев, «Сказание...», стр. 12—14). Apie susirašinėjimą kita forma kalba Metraštinis pasakojimas (B. С. Мингалев, Летописная повесть..., стр. 58, 61).

¹⁵ ГВН и П, № 30, стр. 57 (datuojama 1266—1272 m.); А. А. Зумин, О хронологии договорных грамот..., стр. 305 (datuojama 1270 m.); plg.: Naugardo 1262—1263 m. sutartis su Gotų krantu, Liubeku, vokiečių miestais (ГВН и П, № 29) ir 1269 m.—su Liubeku, Ryga ir kt. (ten pat, Nr. 31—32).

¹⁶ ГВН и П, № 3, стр. 13; А. А. Зумин, О хронологии договорных грамот..., стр. 304—306, 327.

¹⁷ ГВН и П, № 6, стр. 16; А. А. Зумин, min. veik., p. 308—309, 327.

¹⁸ ГВН и П, № 9—10, стр. 20, 22; А. А. Зумин, min. veik., p. 309, 327.

¹⁹ ГВН и П, № 14, стр. 28; А. А. Зумин, min. veik., p. 313, 327.

²⁰ ГВН и П, № 15, стр. 30; А. А. Зумин, min. veik., p. 315, 327.

²¹ ГВН и П, № 3, стр. 11; № 15, стр. 30.

²² Ten pat, Nr. 34, 37, 41, p. 63—67, 73—74.

²³ Ten pat, Nr. 14, p. 26—28; А. А. Зумин, min. veik., p. 313, 327.

²⁴ СГ, стр. 35, 39, 45, 62.

²⁵ Ten pat, p. 39, 45: „[...] o kuriame kieme [name su kiemu] stovi vokiečiai arba vokiečių pirklys, kunigaikščiui tame kieme nestatyti nei totoriaus, nei kito pasiuntinio“.

²⁶ LUB, Bd, II, p. 332—333, Nr. 796: „[...] kaip tai mano vyresnysis brolis Gediminas (Кедимень) sudarė [...]“.

²⁷ PUB, Bd, II, Lief. 1, Nr. 157; Lief. 2, Nr. 582; Bd, III, Lief. 1, Nr. 28; БЮ II, стр. 113, 149, 117, 153, 154; SD, t. 1, p. 145, 168, 174.

²⁸ ДДГ, стр. 21—22, № 6; Л. В. Черепнин, Русские феодальные архивы, ч. I, стр. 45—49.

²⁹ АРС, т. I, p. 580—581; ПДРКП, ч. 1, изд. 2, прил. 24, стб. 113—140.

aktai rodo Lietuvos tarptautinius santykius. Toks yra 1347 m. imperatoriaus Joano Kantakuzino raštas lietuvių kunigaikščiui Volynėje Liubartui dėl bažnytinio pavaldumo Kijevo metropolitui³⁰.

Iš patriarcho soboro nutarimų pažymėtinas 1354 m. dokumentas, nušviečiantis padėtį Kijeve³¹, ir 1361 m. dokumentas, padedantis susidaryti vaizdą apie Kijevo (Rusijos) ir Lietuvos metropolitų kovą, pastarojo valdas ir apie „Lietuvos valdovo“ poziciją šioje kovoje³². 1361 m. patriarcho raštas Lietuvos metropolitui Romanui parodo įvykius Pietryčių Rusijoje, Algirdo ir Lietuvos metropolitų politiką³³.

Iš kitų aktų pažymėtinas metropolito, greičiausiai Teognosto, kanceliarijos 1330 m. rugsėjo mėn. įrašas, kuriame minimas „Teodoras — Gedimino brolis“³⁴. Šios žinios atskleidžia kai ką svarbaus apie lietuvių ir totorių santykius.

Popiežiaus kurijos laišakai gana plačiai parodo totorių problemos ir dažnai su ja susijusio lietuvių klausimo aktualumą to meto Vakarų Europos politiniame gyvenime. Pirmiausia tai kurijos raštai užgrobtą Pabaltijo dvasininkijai. Iš 1254 m. gegužės 19 d. laiško Livonijos, Estijos ir Prūsijos dvasininkijai matyti, kokie buvę lietuvių ir totorių santykiai³⁵, juos taip pat parodo 1262 m. sausio 3 d.³⁶ ir 1263 m. rugsėjo 13 d.³⁷ popiežiaus laišakai legatui Varmijos vyskupui. Pirmasis jų liudija, jog kurija Pabaltijyje rėmė Kryžiuočių ordiną ir pajėgomis, sušauktomis kryžiaus žygiui prieš totorius. Plačiau tai nušviečia 1259 m. gruodžio 17 d.³⁸, 1260 m. sausio 25 d.³⁹, kovo 21 d.⁴⁰ raštai Ordino magistrui ir sušauktoms kryžininkų jėgoms Prūsijoje, taip pat 1260 m. rugpiūčio 10 d. laiškas⁴¹, kuriame pageidaujama greitos Ordino paramos Lenkijos dvasininkijai ir kunigaikščiams prieš naują totorių antplūdį.

Kurijos laiškuose į Lenkiją yra duomenų taip pat mūsų temai. Žymi jų dalis (1256 m. sausio 3 d.⁴² ir 1261 m. balandžio 8 d.⁴³, taip pat 1325 m. birželio 20 d.⁴⁴ ir 1327 m. vasario 20 d.⁴⁵) adresuoti Lenkijos dvasininkijai. Nors

juose lietuviai tiesiogiai ir neminimi, tačiau jie padeda geriau suvokti tarptautinę padėtį. 1340 m. rugpiūčio 1 d. bule⁴⁶ kurija kvietė Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekijoje skelbti kryžiaus žygį prieš totorius, o 1343 m. gruodžio 1 d. laiške⁴⁷ kalbama apie totorių, rusų ir lietuvių puolimus prieš Lenkiją. Keturi 1351 m. kovo 14 d.⁴⁸, 1352 m. gegužės 15 d.⁴⁹, 1354 m. lapkričio 10 d.⁵⁰ ir 1355 m. vasario 12 d.⁵¹ laišakai, nukreipti prieš totorius ir lietuvius, tarsi praskleidžia jų tarpusavio santykių uždangą.

Mums įdomūs ir laišakai Lenkijos karaliui. Dviejuose 1325 m. (liepos 1 d.⁵² ir rugpiūčio 1 d.⁵³) laiškuose kalbama apie totorius ir „pagonis“. 1349 m. rugsėjo 16 d. laiške⁵⁴ atsispindi kurijos požiūris į Lietuvą, į Kęstutį. 1352 m.

³⁰ ПДРКП, ч. 1, изд. 2, прил. 6, стб. 30—34.

³¹ Ten pat, pried. 12, st. 66—70.

³² Ten pat, pried. 13, st. 69—84; APC, t. I, p. 425—430.

³³ ПДРКП, прил. 14, стб. 85—92; APC, t. I, p. 434—436; plg.: patriarcho raštą (po 1364.X.8) apie Lietuvos metropolijos prijungimą prie Kijevo — ПДРКП, прил. 15, стб. 91—98; APC, t. I, p. 525—527.

³⁴ М. Приселков, М. Фасмер, Отрывки..., стр. 58—67.

³⁵ PUB, Bd. I, H. 1, Nr. 289; LUB, Bd. I, Nr. 268; SD, t. I, p. 95.

³⁶ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 154; SD, t. I, p. 106—107.

³⁷ MPV, t. III, Nr. 91, p. 51.

³⁸ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 82.

³⁹ Ten pat, Nr. 89; LUB, Bd. I, Nr. 345; SD, t. I, p. 100.

⁴⁰ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 98, 99; SD, t. I, p. 100—101.

⁴¹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 109; SD, t. I, p. 102.

⁴² MPV, t. III, Nr. 79.

⁴³ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 134; LUB, Bd. I, Nr. 360; SD, t. I, p. 105.

⁴⁴ VMPL, t. I, Nr. 316.

⁴⁵ Ten pat, Nr. 375.

⁴⁶ VMHH, t. I, Nr. 959.

⁴⁷ VMPL, t. I, Nr. 604.

⁴⁸ Ten pat, Nr. 702.

⁴⁹ Ten pat, Nr. 713.

⁵⁰ VMHH, t. II, Nr. 18.

⁵¹ VMPL, t. I, Nr. 742.

⁵² PUB, Bd. II, Lief. 2, Nr. 515.

⁵³ VMPL, t. I, Nr. 338.

⁵⁴ Ten pat, Nr. 691.

liepos 27 d.⁵⁵ ir 1363 m. birželio 6 d.⁵⁶ laiškai nukreipti prieš Lietuvą ir Ordą, o 1357 m. sausio 24 d. laiškas liudija Lietuvos ir Lenkijos sąjungą, čia kalbama ir apie totorius⁵⁷.

Mūsų problemai reikšmingi ir kurijos laiškai Vengrijos karaliui. Jie leidžia plačiau suvokti tarptautinę situaciją (1259 m. spalio 14 d. laiškas)⁵⁸, susidariusią per totorių (Burundajaus) įsiveržimą į Lietuvą ir kitas šalis, Vengrijos kovą prieš totorius (1331 m. rugpiūčio 5 d. laiškas)⁵⁹, mini totorius ir „pagonis“ (gal būt, lietuvius — 1334 m. liepos 11 d. laiškas)⁶⁰, totorius ir lietuvius (1357 m. rugpiūčio 11 d. laiškas)⁶¹.

Labai vertingi, nors ir rašyti per trumpą laikotarpį, 1260—1268 m., yra laiškai Čekijos karaliui. Vienas (1260 m. rugsėjo 9 d.)⁶² duoda žinių apie totorių antplūdį prieš Lietuvą, kiti — 1264 m. birželio 4 d.⁶³, 1268 m. sausio 20 d.⁶⁴ ir 26 d.⁶⁵ — praneša apie lietuvių, puolančių krikščionių šalis, sąjungą su totoriais. 1255 m. rugpiūčio 6 d.⁶⁶ ir 1257 m. rugpiūčio 8 d.⁶⁷, t. y. to laikotarpio, kai Lietuva stėjo į kovą su totoriais, kurijos laiškai Čekijos dvasininkijai kviečia ją Čekijoje, Lenkijoje, Moravijoje, Austrijoje skelbti kryžiaus žygį prieš lietuvius ir jotvingius.

Reikia pažymėti ir 1260 m. rugsėjo 9 d.⁶⁸ laišką Brandenburgo markgrafui, kuriame rašoma apie daugelį Kryžiuočių ordino brolių, žuvusių kovoje su netikėliais (lietuviais), taip pat apie totorių puolimą prieš Lietuvą.

Laiškai įvairių šalių (Lenkijos, Čekijos, Moravijos, Austrijos, Vokietijos) dvasininkijai, dominikonų ir pranciškonų ordinams yra ypač reikšmingi XIII a. šeštojo dešimtmečio įvykiams suvokti.

1255 m. rugpiūčio 7 d.⁶⁹, 1257 m. rugpiūčio 7 d.⁷⁰ ir 8 d.⁷¹ popiežiaus kurija bulėmis ragino įvairias šalis skelbti kryžiaus žygį prieš „netikėlius“ Lietuvoje ir Jotvingių žemėje. Jos buvo tarsi pirmtakės 1258 m. birželio 20 d.⁷² ir liepos 15 d.⁷³ laiškų apie totorius; laiškuose taip pat šaukiama į kryžiaus žygį; iš pastarųjų matyti Lietuvos padėtis Burundajaus antpuolio metu.

1324 m. popiežiaus legatų pasiuntinių pranešimas rodo, kad tų metų lapkričio mėn. Vilniuje pas Gediminą buvo ir totorių pasiuntiniai.⁷⁴ Popiežiaus kurijos susirašinėjimas su totorių-mongolų chanais atskleidžia abiejų pusių agresyvius planus, leidžia geriau suprasti ir to meto Lietuvos padėtį⁷⁵. Reikia taip pat pažymėti 1340 m. popiežiaus laiškus Aukso Ordai⁷⁶.

Kryžiuočių ordino aktai taip pat duoda kurių-ne-kurių žinių mūsų temai. 1331 m. magistro pranešime popiežiui minimi vengrai, lietuviai, rusai ir kumanai (polovcai), puolantys Ordino valdas⁷⁷. 1340 m. gruodžio 3 d. kardinolų kolegijai siųstame Prūsijos vyskupų laiške,

⁵⁵ MPV, t. III, Nr. 347.

⁵⁶ Ten pat, Nr. 432.

⁵⁷ VMPL, t. I, Nr. 776; LIŠ, t. I, p. 77.

⁵⁸ VMHH, t. I, Nr. 454.

⁵⁹ Ten pat, Nr. 845.

⁶⁰ Ten pat, Nr. 894.

⁶¹ VMHH, t. II, Nr. 61.

⁶² PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 111; SD, t. I, p. 103; Regesta..., p. 75.

⁶³ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 222; VMPL, t. I, Nr. 149; SD, t. I, p. 100; Regesta..., p. 87.

⁶⁴ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 279; VMPL, t. I, Nr. 151; SD, t. I, p. 113—114; Regesta..., p. 96.

⁶⁵ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 281; VMPL, t. I, Nr. 154; Regesta..., p. 96; *P. Pakarklis*, *Kryžiuočių...*, p. 226, Nr. 40.

⁶⁶ PUB, Bd. I, H. 1, Nr. 322; Regesta..., p. 61.

⁶⁷ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 29; Regesta..., p. 68.

⁶⁸ LUB, Bd. I, Nr. 355; SD, t. I, p. 102—103; Regesta..., p. 75.

⁶⁹ MPV, t. III, Nr. 76; Regesta..., p. 62.

⁷⁰ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 23; Regesta..., p. 68.

⁷¹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 28; Regesta..., p. 68.

⁷² PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 59; SD, t. I, p. 97.

⁷³ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 61; LUB, Bd. I, Nr. 328; SD, t. I, p. 98.

⁷⁴ LUB, Bd. VI, 3073, p. 477—482; PAA, № 67; GL, Nr. 14, p. 136—137.

⁷⁵ *В. Т. Пашуто*, *Некоторые данные...*, стр. 209—213.

⁷⁶ VMHH, t. I, Nr. 960—962.

⁷⁷ PUB, Bd. II, Lief. 3, Nr. 747.

teisinant kryžiuočių didįjį magistrą, kalbama apie Totorių ir Lietuvos sąjungą, kuri Ordinui kelia pavojų⁷⁸.

1416 m. liepos 15 d., 1436 m. balandžio 22 d. Livonijos ordino magistro laiškuose minima „Swyna Horda“ pilis⁷⁹ ir „Mažoji Podolė“⁸⁰ padeda geriau suvokti mūsų prie Mėlynųjų Vandenių vietą.

Taigi įvairiomis kalbomis rašyti Lietuvos, Rusios, Bizantijos, kurijos ir Kryžiuočių ordino dokumentai yra svarbūs tyrinėjamos problemos šaltiniai, padeda nušviesti totorių antpuolius prieš Lietuvą ir kaimynines šalis, lietuvių ir totorių santykius, jų įtaką tarptautinei padėčiai.

Minėtuose dokumentuose yra unikalių žinių, kurios papildo kitus šaltinius. Kartais dokumentai, ypač kai kurie popiežiaus kurijos laišakai, netiksliai atspindi lietuvių ir totorių santykius; juos koreguojame, remdamiesi kitais šaltiniais.

§ 2. RUSŲ METRAŠČIAI

Rusų metraščiai⁸¹ yra ypač svarbus šaltinis, aiškinant Lietuvos santykius su Aukso Orda.

Pastaruoju metu juos tyrinėjo, nustatydamas pagrindinius Lietuvos ir Rusios santykių etapus, V. Pašuta (iki 1341 m.)⁸² ir M. Jučas (XIV a. antroji pusė—XV a. pradžia)⁸³. Jie atskleidė, kas turėjo įtakos žinių apie lietuvių išsamumui ir patikimumui, metraščių raidos idėinei prasmei ir kryptiai.

Minėti autoriai, nagrinėdami savo temas, ne kartą užsiminė apie lietuvių ir totorių santykius, tačiau mūsų tema, taip pat ir rusų metraščių lituanistika apskritai giliau dar netirta. Ne visiškai aišku, kuriuose metraščiuose ir kodėl yra daugiau apie Lietuvos reikalus, kiek patikimos atskiros jų žinios. O tai labai svarbu, nes, tik remdamiesi visais faktais, galime tikslesnį žodį tarti ir apie atskiras, kartais unikalias žinias. Tai ypač pasakytina apie dar pakankamai neištirtą Nikono sąvadą. Lietuvos istorijos chronologija taip pat dar nėra visiškai nustatyta, todėl mes panagrinėsime ir šią problemą.

Mūsų tikslas — plačiau remiantis sąvadais, kuo išsa-

miau nušviesti minėtus neaiškumus, tirti lietuvių ir totorių santykius.

Pereiname prie atskirų žinių analizės jų chronologine tvarka⁸⁴.

Batu antplūdžio į Rusią laikotarpį mini Vladimiro sąvado žinia, kurioje yra apie Smolensko įvykius ir Jaroslavo pergalę prieš Lietuvą, lietuvių kunigaikščio paimimą ir Vsevolodo pasodinimą Smolenske⁸⁵. Analogiškai ši žinia perduodama ir Maskvos sąvaduose⁸⁶, o vėlesniuose⁸⁷ ji panaši ir į Tverės metraščių žinias⁸⁸. Trumpai apie tai kalba ir vėlesnis Vladimiro metraštininkas⁸⁹.

Taigi metraščiai liudija, kad 1239—1240 m.⁹⁰ Jarosla-

⁷⁸ PUB, Bd. III. Lief. I, Nr. 345; LUB, II, Nr. 793; SD, t. I, p. 180.

⁷⁹ CEV, p. 352.

⁸⁰ LUB, Bd. IX, Nr. 39.

⁸¹ Žr. pagrindinius darbus: A. A. Шахматов, *Общерусские...*; М. Грушевский, *Хронология...*, стр. 1—72; А. А. Шахматов, *Обозрение...*; М. Д. Приселков, *История...*; Д. С. Лихачев, *Русские летописи...*; А. Н. Насонов, *Летописные памятники...*; А. А. Зимин, *Русские летописи...*; Л. В. Черепнин, *Образование...*; Л. В. Черепнин, *Отражение...*, стр. 225—256; Н. Г. Бережков, *Хронология...*; Библиография русского летописания; А. Н. Насонов, *История...*

⁸² В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*; В. Т. Пашуто, *Образование...*, стр. 9—77.

⁸³ М. А. Ючас, *Русские летописи...*, стр. 69—83.

⁸⁴ Nurodymai ПСРЛ tomus, vadovaujamės jų sąvadų chronologija.

⁸⁵ ПСРЛ, т. I, в. 2, стб. 469.

⁸⁶ ТЛ, стр. 320; priduriama, kad Jaroslavas pasodino Vsevolodą „Mstislavičių [...], Romano Rostislavičiaus anūką“, ПСРЛ, т. XXV, стр. 130; т. VII, стр. 144.

⁸⁷ ПСРЛ, т. XXVIII, стр. 54 (св. 1497 г.), стр. 212 (св. 1518 г.); т. XX, ч. 1 (Льв.) стр. 158; т. X (Ник.), стр. 115.

⁸⁸ ПСРЛ, т. XV (Тв.), стб. 373; trumpai ПСРЛ, т. XV, в. 1 (Пог.), стб. 29.

⁸⁹ ПСРЛ, т. XXX, стр. 90.

⁹⁰ Lavrentijaus metraštyje 6447 m.—koviniai. (Rytų slavai drauge su krikščionybe priėmė ir bizantišką metų skaičiavimą „nuo pasaulio sutvėrimo“, tačiau išlaikė savo pavasarinę metų pradžią, t. y. metų pradėjo kovo, o ne rugsėjo mėn., kaip bizantiečiai. Metai, prasidedantys šešiais mėnesiais vėliau už rugsėjinius, literatūroje vadinami koviniais metais, o prasidedantys šešiais mėnesiais anksčiau — ultrakoviniais). Н. Г. Бережков, *Хронология...*, стр. 90, 110, 9.

vas išvijo Lietuvą iš Smolensko. Tai žinodami, galime drąsiau remtis vėlyvų Lietuvos metraščių istorine tradicija apie lietuvių ir totorių santykius per Batu antplūdį.

Svarbus yra Volynės metraščio užrašas prie 1243 m. apie tai, kad, grįždamas iš Vengrijos, Batu pasiuntė Manmano ir Balaa vadovaujamą kariuomenę, ir totoriai nioško žemes iki Volodavos ir ežerų⁹¹. Trumpai, be vadų vardų, šie įvykiai atsispindi Maskvos⁹², Naugardo⁹³, Rostovo⁹⁴, Vologdos—Permės⁹⁵ sąvaduose, tačiau čia jie išdėstyti prie 1240 m., po Kijevo paėmimo ir Batu žygio į Vengriją, kur jis išbuvo trejus metus, aprašymo.

Mums šie įvykiai įdomūs, nes jie liudija Lietuvos valstybės kaimynystėje buvusių žemių niokojimą 1242 m.⁹⁶

Naugardo metraštis prie 1240 m. praneša, kad „Lietuva, Vokiečiai, Čiudė“ nuniokojo Naugardo sritį⁹⁷. Dėl šios žinios abejojama: pirmoje vietoje minima Lietuva, tuo tarpu pagrindinį vaidmenį vaidino vokiečiai. Greičiausiai tai vėlesnis intarpas⁹⁸. Maskvos⁹⁹, Tverės¹⁰⁰, Vologdos—Permės¹⁰¹ sąvaduose įvykiai datuojami 1241 m. Taigi visi jie — 1240—1241 m.¹⁰²

Naugardo metraštyje kitą žinią apie Lietuvą randame tiktai prie 1245 m. Pranešama apie Lietuvos žygį iki Toržoko ir Bežicos, prieš stojusį Aleksandrą su naugardiečiais, naujatoržokiečiais, tveriečiais, dmitroviečiais, minima keletas sumuštų lietuvių kariuomenės būrių, 8 žuvę kunigaikščiai¹⁰³. Galime tvirtinti, jog 1242—1245 m. prasidėjo nauji Lietuvos puolimai į Naugardo, taip pat į Livonijos ordino žemę (nuo 1244 m.). Neturime duomenų apie Lietuvos karą su Ordinu 1240—1242 m. Į tai svarbu atsižvelgti, nušviečiant Lietuvos padėtį per Batu žygį į Europą.

Peržiūrėsime metraščių duomenis, padedančius išsiaiškinti situaciją Burundajaus totorių įsiveržimo į Lietuvą išvakarėse ir to įsiveržimo eigą. Numatoma Mindaugo sąjunga su Danilu prieš totorius ir lietuvių kariuomenės žygis iki Vozviaglio atsispindi tik Volynės metraštyje prie 1257—1258 m.¹⁰⁴ Lietuvos aktyvumą tais metais liudija daug sąvadų. Naugardo metraštyje prie 1258 m. skaitome: „Atėjo Lietuva su Polockiečiais prie Smolensko ir paėmė

- ⁹¹ ПСРЛ, т. II, стб. 794.
- ⁹² ПСРЛ, т. XVIII (Сим.), стр. 61; т. XXV (Моск.) стр. 131; X, стр. 118.
- ⁹³ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1 (HIVL), стр. 227; т. V (Соф. 1), стр. 176.
- ⁹⁴ ПСРЛ, т. XXIV (Тип.), стр. 95.
- ⁹⁵ ПСРЛ, т. XXVI, стр. 77. Vologdos—Permės metraščio žinios iš Lietuvos istorijos labai panašios į Nikanorovo metraščio, išskyrus pasakojimą apie Kulikovo mūšį, kuris beveik tapatus Nikono metraščiui. 1497 m. sąvado (ПСРЛ, XXVIII) lietuviškos žinios maždaug atitinka Jermolino metraščio faktus; 1513 m. sąvadas (ПСРЛ, XXVIII) naujo neduoda; Vladimiro metraštis (ПСРЛ, XXX) panašus į Simeono metrašti, tačiau pastarajame nėra kai kurių Lietuvos istorijos faktų, esančių Vladimiro sąvade ir kituose metraščiuose.
- ⁹⁶ Žr. II dalį.
- ⁹⁷ НПЛ, стр. 78, 295; plg. „Vokiečiai su Čiude ir Lietuva“, ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 227.
- ⁹⁸ В. Т. Пашуто, Образование... , стр. 50.
- ⁹⁹ ПСРЛ, т. XVIII, стр. 64; XXVII (Никан.), стр. 45; т. XXV, стр. 134; т. XXIII (Ерм.), стр. 79; т. XX, ч. 1, стр. 160; т. XXVIII, стр. 55, 213: „Vokiečiai, Čiudė, Lietuva“; т. X, стр. 125: „atėjo Lietuva ir Vokiečiai [...] ir pasitraukė“.
- ¹⁰⁰ ПСРЛ, т. XV, стб. 381.
- ¹⁰¹ ПСРЛ, т. XXVI, стр. 80.
- ¹⁰² 6748 m. Naugardo I metraštyje — koviniai, o Simeono metraščio 6749 m.—ultrakoviniai. Н. Г. Бережков, Хронология... , стр. 271, 27. E. Bonelis šiuos įvykius datuoja 1241 m. pavasariu, tačiau yra nuomonės, kad žygį įvykdė vokiečiai, latviai ir estai.—E. Bonnell, Russisch... , p. 60.
- ¹⁰³ НПЛ, стр. 79; plg. ПСРЛ, т. XVIII, стр. 66; т. XXV, стр. 136; т. XXIII, стр. 81; т. VII (Воскр.), стр. 152; т. X, стр. 129; т. XXVII, стр. 46: „[...] o kunigaikščių iškirtio 501“; т. XXVIII, стр. 56, 214; т. XV, стб. 386; т. XXVI (Вол.-Перм.), стр. 81—82. Prie 1246 m. visa tai išdėstyta НПЛ (мл. изв.), стр. 304; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 229.
- Be to, Sofijos I metraštyje prie 1242 m., po pergalės ant Čiudų (Peipaus) ežero ir Naugardo paliaubų su vokiečiais, randame žinią, kad „tuo pačiu metu padaugėjo Lietuviškos kalbos“, pradėta niokoti sritį didžiojo kunigaikščio Aleksandro, kuris nugalėjo 7 lietuvių kariuomenės būrius. (ПСРЛ, т. V, стр. 181; plg. т. XV, st. 385.) Pastarieji duomenys yra iš „Aleksandro Nevskio gyvenimo“, sudaryto XIII a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Vladimire (Житие Александра Невского,—Ю. К. Бегунов, Памятник... , стр. 173; 192; 61, 71). Maskvos sąvaduose tie įvykiai dėstomi prie 1243 m. (ПСРЛ, т. XVIII, стр. 65; т. XXV, стр. 136; т. XXIII, стр. 80; т. VII, стр. 151; т. XX, ч. 1, стр. 161 prie 1242 m.; т. X, стр. 129; т. XXI, ч. 1 (Кн. Степ.), стр. 286; т. XXVIII, стр. 55—56), tačiau jie įvyko 1242 m. (Simeono metraštyje 6751 m. priklauso ultrakovinei grupei.—Н. Г. Бережков, Хронология... , стр. 27.) Prie 1245 ir 1242 m. įrašyti faktai, gal būt, atspindi tuos pačius įvykius.
- ¹⁰⁴ ПСРЛ, т. II, стб. 838—840.

Voiščiną [...]. Tą patį rudenį atėjo Lietuva prie Toržoko", kur naujatoržokiečiai patyrė pralaimėjimą¹⁰⁵. Volynės metraštyje (prie 1260 m.) aprašomas Burundajaus žygis į Lietuvą. Trumpus užrašus randame Naugardo, kai kuriuose Maskvos ir kituose sąvaduose. Smulkiau apie žygi spręsti galima tik iš Volynės metraščio žinių analizės (nors tuos įvykius datuojame 1258 m., remdamiesi kitais šaltiniais; žr. II dalį).

Svarbios Naugardo metraščių ir Maskvos sąvadų žinios prie 1269 m. apie kunigaikščio Jaroslavo su Šiaurės rytų Rusios jėgomis ir Vladimiro baskako bei naugardiečių planuotą žygį į Kolyvanę (Taliną), prieš „vokiečius", prieš Ordiną¹⁰⁶. (Plačiau apie tai rašoma Nikono metraštyje¹⁰⁷.) Šie metraščiai liudija vokiečių feodalų ir Ordino pastangas išlaikyti draugiškus santykius su Aukso Orda. Tai svarbu konstatuoti, nagrinėjant Lietuvos ir Ordos santykius.

Pietvakarių ir Šiaurės rytų Rusios šaltiniai, iš jų Tverės, Nikono sąvada, suteikia žinių apie 1274—1275 m. Jagurčino vadovaujamą, Mengu Timuro organizuotą puolimą prieš Lietuvą (žr. II dalies 3 skyriaus 3 §).

Kitą Mamšėjaus vadovaujamą totorių antpuolį prieš Lietuvą Volynės sąvadas pamini prie 1277 m. Nikono metraštyje taip pat kalbama apie totorių ir jų sąjungininkų žygį prieš Lietuvą, bet prie 1279 m. Taigi Nogajaus iniciatyva įvykusį atpuolį į Lietuvą galime nušviesti, remdamiesi minėtais dviem šaltiniais, pirmenybę suteikdami Nikono metraščio chronologijai.

Toliau iki XIII a. pabaigos du antpuoliai prieš Lietuvą (1282 ir 1289 m.) užrašyti tik Nikono metraštyje (žr. II dalies 3 skyriaus 4 §).

Nikono metraštyje, Pasakojime apie Michailą Tverietį, rašoma apie Michailo Jaroslavičiaus nužudymą (1318 m.) ir pažymima, kad tuomet Dono upės žiotyse „buvo [...] tautų kaip smilčių susirinkę, [...] ir Caregradiečiai [Konstantinopolio atstovai], ir Vokiečiai, ir Lietuva, ir Rusia ir daugelis pravoslavų"¹⁰⁸. Tik Nikono metraštyje yra žinių apie 1325 m. Uzbeko organizuotą antpuolį prieš Lietuvą.

Naugardo delegacijos kelionės pas metropolitą Teognostą į Volynę 1331 m. antrojoje pusėje ¹⁰⁹ epizodas, atsispindėjęs Naugardo, Smolensko ir Maskvos sąvaduose, leidžia spręsti apie XIV a. 3-ojo dešimtmečio pabaigos ir 4-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvos ir Aukso Ordos santykius (žr. III dalies 1 skyriaus 2 §).

Šiam laikotarpiui priskirtini ir faktai, išlikę Naugardo I metraščio jaunesniajame sąvade prie 1333 m., kur draugiškai užrašyta apie Narimą, gavusį valdas Naugarde: „dievas paveikė lietuvių kunigaikščio Narimanto, pakrikštyto Glebu, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino sūnaus, širdį, ir atsiuntė į Naugardą, norėdamas nusilenkti šventajai Sofijai; ir pasiuntė naugardiečiai pas jį Grigorijų ir Aleksandrą, ir pakvietė jį pas save; ir atvyko į Naugardą, norėdamas nusilenkti, spalio mėnesį; ir priėmė jį garbingai, ir bučiavo kryžių didžiajam Naugardui visi iki vieno; ir davė Ladogą, ir Orechovą, ir Korelską, ir Korelos žemę, ir pusę Koporės“ jam valdyti, ir jo vaikam ¹¹⁰. Metraštininko draugiškumas Lietuvai paaiškintinas, matyt, tuo, kad Naugardas, priėmęs Narimą, išsivada-

¹⁰⁵ НПА, стр. 82, 310; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 232; т. V, стр. 189; plg. ПСРЛ, т. XXV, стр. 143; т. VII, стр. 162. Tik apie žygį į Smolenską: ПСРЛ, т. XXVII, стр. 48; т. XXVI, стр. 88. Tik į Toržoką: ПСРЛ, т. XXIII, стр. 85; т. XX, ч. 1, стр. 164; т. X, стр. 142; т. XXVIII, стр. 58, 217.

¹⁰⁶ НПА, стр. 88, 319; ПСРЛ, т. V, стр. 195; т. XXV, стр. 148; trumpiau т. XXIII, стр. 88; т. XXVI, стр. 92. Tai 1269—1270 m. įvykiai.— Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 273 (žr. taip pat II dalies 3 skyriaus 2§).

¹⁰⁷ ПСРЛ, т. X, стр. 147; А. Л. Хорошкевич, Из истории..., стр. 230—231.

¹⁰⁸ ПСРЛ, т. X, стр. 184; В. А. Кучкин, Повести..., стр. 21—24. Toje vietoje metraščio chronologija sutrikusi, nes prie 1319 m. dėstomi 1318 m. įvykiai.— Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 468—473. Tautų buvusių pas Uzbeką, vardus V. Kučkinas laiko XVI a. metraštininko kūryba.— В. А. Кучкин, Где искать..., стр. 176. Trumpai apie lietuvių buvimą Ordoje— В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396; В. Паšута, Литовос..., р. 301.

¹⁰⁹ Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 294, 276, 293.

¹¹⁰ ПНА, стр. 345—346; plg. В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 57; Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 295.

vo nuo mokesčių ir priklausomumo Aukso Ordai ¹¹¹. Trumpai, tačiau kiek kitaip Narimanto priėmimas aprašomas vėlesnėse Naugardo metraščių redakcijose: „kunigaikštis Narimantas Gediminaitis, pakrikštytas Glebu, atvyko į Naugardą, į priemiestį, [ir gavo tai], kas jam žadėta Lietuvoje, ir bučiavo kryžių spalio mėnesyje“ ¹¹². (Panašiai rašoma ir Maskvos ¹¹³, Vologdos—Permės ¹¹⁴ sąvaduose.)

Taigi sužinome apie Naugardo gynybinius punktus, 1333 m. perleistus Narimantui.

Dėl šių aplinkybių 1333 m. Orda puolė Smolenską, kaip atrodo, pavaldų Lietuvai. Antpuolį aprašo Rogožos ir Nikono metraščiai.

Apie 1338 m. totorių puolimą prieš Lietuvą sužinome tik iš Nikono metraščio.

Maskvos sąvadas prie 1339 m. praneša apie chano organizuotą žygį prieš Smolenską ¹¹⁵. Panašiai ši žinia užrašyta ir Tverės sąvade ¹¹⁶. Papildomų duomenų, ypač apie totorių kariuomenės sudėtį, niokojimą prie Smolensko, pateikia Nikono metraštis ¹¹⁷.

Kai kuriuose kituose Maskvos sąvaduose šie įvykiai dėstomi prie 1340 m., tačiau labai trumpai ¹¹⁸, kartais su naujomis smulkmenomis ¹¹⁹, arba pakartojamos ankstesnių sąvadų žinios ¹²⁰. Taip yra ir Naugardo IV metraštyje ¹²¹. Kiti sąvadaai detaliau nusako rusų kariuomenės sudėtį ¹²². Minėtus įvykius nušviesti galime, tik remdamiesi metraščių žinių visuma; tie įvykiai glaudžiai susiję su Gedimino valdymo pabaigos Lietuvos ir Ordos santykiais (žr. III dalies 1 skyriaus 3 §).

Penktojo dešimtmečio pradžios įvykius apibūdina tokie faktai. Maskvos sąvade prie 1341 m. kalbama apie Algirdo pasirodymą spalio 1 d. prie Možaisko, papilio sudeginimą ¹²³. Tą patį pažymi Vladimiro metraštininkas ¹²⁴; trumpiau šie įvykiai išdėstyti Naugardo ¹²⁵, Rostovo ¹²⁶ sąvaduose, o vakariniuose rusų metraščiuose apie juos rašoma prie 1342 m. ¹²⁷

Papildomų žinių randame Tverės ir Nikono sąvaduose prie 1341 m. Juose pridurta, kad „tais pačiais metais pamė Lietuva Tigošinovą [...]“ ¹²⁸. Šie įvykiai greičiausiai

priskirtini 1341—1342 m.¹²⁹ Algirdo puolimas prieš Možaiską įvyko dar Gedimino valdymo metu¹³⁰, po to, kai Ordoje nauju didžiuoju Rusios kunigaikščiu buvo pripažintas Semionas Ivanovičius. Možaiskas prieš tai priklausė Smolenskui, todėl Algirdas šiuo žygiu, matyt, norėjo grąžinti jį Smolensko kunigaikščiui, Lietuvos sąjungininkui¹³¹. Tai buvo atsakymas į totorių kariuomenės, dalyvaujant rusų kunigaikščiams, žygį prieš Smolenską 1339 m., jis, tur būt, atspindi tam tikrą šio laikotarpio Gedimino antitotorišką politiką.

Pskovo sąvade prie tų pačių 1341 m. dėstomi įvykiai, kai Lietuva padėjo Pskovui prieš vokiečių riterius. Ap-

¹¹¹ А. Е. Пресняков, Образование. . . , стр. 142.

¹¹² ПСРЛ, т. IV, ч. 1, стр. 265; т. V (Соф. 1), стр. 220.

¹¹³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 171; т. VII, стр. 203—204. Dar trumpiau т. XXVIII, стр. 69, 229; т. XX, ч. 1, стр. 179; kiek kitaip т. X, стр. 206.

¹¹⁴ ПСРЛ, т. XXVI, стр. 112.

¹¹⁵ ТЛ, стр. 363; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 92—93.

¹¹⁶ ПСРЛ, т. XV, стб. 421; т. XV, в. 1, стб. 51—52.

¹¹⁷ ПСРЛ, т. X, стр. 211. Kituose metraščiuose kitaip apibūdinama priešo stovėjimo prie Smolensko trukmė — ПСРЛ, т. XXVII (Св. 1493 и 1495 г.), стр. 238, 324.

¹¹⁸ ПСРЛ, т. I, в. 3, стр. 531; т. XXIII, стр. 105; т. XXVIII, стр. 69—70, 230.

¹¹⁹ ПСРЛ, т. XXV, стр. 172.

¹²⁰ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 64; т. VII, стр. 206.

¹²¹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, стр. 270.

¹²² ПСРЛ, т. XXX, стр. 106 (Влад.); т. XXVI, стр. 113; т. XXXI, стр. 85 (Мазур.).

¹²³ ТЛ, стр. 365; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 93—94; panašiai т. XXIII, р. 105; т. XXVIII, р. 70, 230; т. XX, d. 1, р. 180.

¹²⁴ ПСРЛ, т. XXX, стр. 107 (prie 1342 m.).

¹²⁵ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 271; т. V, стр. 222.

¹²⁶ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 117.

¹²⁷ ПСРЛ, т. XVII, стр. 32 (Супр.); 126 (Ак.).

¹²⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 53—54; panašiai т. X, р. 213.

¹²⁹ Simeono metraštyje 6849 straipsnis — kovinis. Н. Г. Бережков, Хронология. . . , стр. 27.

¹³⁰ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie. . . , р. 370.

¹³¹ Н. М. Карамзин, История. . . , т. IV (1819), стр. 253, пр. 333; В. Б. Антонович, Монографии. . . , стр. 79.

rašoma Algirdo ir Kęstučio kariuomenės žygis, Izborsko gynyba ¹³². (Ir kituose Pskovo metraščiuose šie įvykiai datuojami ta pačia data). Nuosaikumu Lietuvai I metraščio tekstas artimas III ¹³³, o II Pskovo metraščio tekstas atspindi proletuviškesnes tendencijas ¹³⁴.

Naugardo metraščiuose apie tai rašoma prie 1342 m., tačiau trumpiau ir su antipskoviška tendencija. „Tais metais atsidavė pskoviečiai Lietuvai, atsimesdami nuo Naugardo ir didžiojo kunigaikščio; atsivedė iš Lietuvos Gedimino sūnų kunigaikštį Algirdą su Lietuva [...]“ ¹³⁵. Plačiau, panašiai kaip Pskovo metraščiuose, šie įvykiai pateikiami kituose Naugardo ¹³⁶, kai kuriuose Maskvos ¹³⁷, Smolensko ¹³⁸, Rostovo ¹³⁹ sąvaduose.

Istoriografijoje teigiama, kad Lietuva 1342 m. padėjo Pskovui prieš Livonijos ordiną, apgulęs Izborską ¹⁴⁰, tačiau ir XIV a. vokiečių Ordino kronikose ši data nurodoma nevienodai, rašoma net apie 1343 m., todėl, norint nustatyti tikrą datą, būtina suderinti visus šaltinius.

Moksle netiksliai nurodomi lietuvių kunigaikščių, susijusių su įvykiais Pskovo žemėje, vardai. Paplito nuomonė, kad Algirdas paliko vietininku Pskove savo vyresnįjį sūnų „Vingoltą“, apkrikštytą Andriaus vardu. Vingoltas tapatinamas su Andrium Bychovco kronikoje ¹⁴¹. Tačiau žinoma, kad Vygantas — vienas iš jauniausių Algirdo sūnų ¹⁴², todėl negalima jo tapatinti su Pskovo vietininku Andrium. Rusų metraščiuose šiuo atveju tėra Andrius.

Tik Pskovo II metraštyje randame žinią, kad po kurio laiko „kunigaikštis Andrius Algirdaitis vyko iš Pskovo pas savo tėvą į Lietuvą“ ¹⁴³.

XIV a. 5-ojo dešimtmečio viduryje, Vilniuje didžiojo kunigaikščio sostą užėmus Algirdui ir Kęstučiui, o Jaunučiui pabėgus į Maskvą, kai kuriuose Maskvos sąvaduose pažymėtas Narimanto bėgimas į Ordą. (Plačiau apie tai Nikono metraštyje.) Minėtų žinių nėra 1408 m. sąvade, kur teminimas Jaunučio ir jo lietuviškos palydos krikštas ¹⁴⁴. Narimanto bėgimą į Ordą patvirtina Naugardo, Smolensko ir kiti metraščiai (žr. III dalies 2 skyriaus 1 §). Tai unikalus faktas Lietuvos ir Ordos santykių istorijoje.

1346 m. konfliktas su Naugardu paaštrino Lietuvos ir Aukso Ordos santykius, todėl įvertintinos tų metų žinios apie Algirdo ir Kęstučio žygį į Naugardą. 1346 m. Naugardo vyskupas Vasilijus vyko į Maskvą didžiojo kunigaikščio kviesti, ir šis tą pačią žiemą atvyko į Naugardo sostą, bet, išbuvęs tris savaites, išvyko į Žemutinę žemę (Pavolgį) „dėl ciesaoriaus [totorių chano] reikalų“. Toliau Naugardo metraštyje prie tų pačių metų eina žinia apie Algirdo žygį, kai jis atvyko „su savo broliais, su kunigaikščiais ir su visa Lietuvos žeme ir sustojo Šelonėje, prie Pšagos upės žiočių [...]“, paėmė Šelonę ir Lugą, o iš

¹³² ПЛ, в. 1, стр. 18—19.

¹³³ ПЛ, в. 2, стр. 93, 95—96, tačiau su kai kuriais skirtumais ir papildymais. Nurodoma, kad vokiečiai prie Izborsko stovėjo 5 dienas (Pskovo I metraštyje — 10 dienų), kad vokiečių apgultyje „nukentėjo kunigaikštis Jurgis ir Ilja Borisovičius [...]“, ten pat, p. 96.

¹³⁴ ПЛ, в. 2, стр. 24—25.

¹³⁵ НПЛ, стр. 354—355.

¹³⁶ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 272—274; т. V, стр. 223—224.

¹³⁷ ПСРЛ, т. XXV (Моск.), стр. 174; т. XXIII (Ерм.), стр. 106—107; т. XXVIII, стр. 70, 231 (Св. 1497 и 1518 г.); т. VII (Воск.), стр. 207—209; т. XX, ч. 1 (Льв.), стр. 181. Nikono metraštyje (ten pat, т. X, р. 214—215) yra šiek tiek naujo. Apgultas Izborskas šaukiasi pagalbos ne Pskove, bet pas Algirdą, kuris drąsina apgultuosius. Pskoviečių prašymą atvykti valdyti jų miestą Algirdas atmeta.

¹³⁸ ПСРЛ, т. XVI (Авр.), стб. 75—76.

¹³⁹ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 118.

¹⁴⁰ E. Bonell, Russisch..., p. 133, Comm., p. 178; B. Б. Антонович, Монографии..., стр. 80—81; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 370; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 539—540; Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 297.

¹⁴¹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 501; K. Stadnicki, Bracia..., p. 16—18; B. Б. Антонович, Монографии..., стр. 81; Очерки истории СССР, XIV—XV вв., стр. 526; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 540.

¹⁴² „Wigant“, „Wygant“ (1382 m.—CDL, p. 58; LIŠ, t. I, p. 81), „[...] Allexander [...] alias Wygunth dux Kernoviensis [...]“ (1388 m.—AU, p.—19); ПСРЛ, т. XV, стб. 436 (Вигонтъ); J. Wolff, Ród..., p. 84—87, 162; Z. Wdowiszewski, Uposażenie..., p. 273; H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 315—317; Vardai..., p. 149.

¹⁴³ ПЛ, в. 2, стр. 25.

¹⁴⁴ ТА, стр. 367; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 95; плг. т. XV, в. 1, стб. 56. Perversmas Lietuvoje įvyko, matyt, kovinių 6852 (1344—1345) metų pabaigoje (žiemą); Jaunučio krikštas įvyko kovinių 6853 (1345—1346) metų rugsėjo 23 d.—H. Г. Бережков, Хронология..., стр. 297.

Porchovo pilaitės ir iš Opokos — išpirką; naugardiečiai atėjo pas Algirdą, sušaukė viečę ir nužudė Algirdui priešišką savo pošadniką¹⁴⁵. Kituose Naugardo metraščiuose nekalbama apie „ciesoriaus reikalus“¹⁴⁶, o kartais didžiojo kunigaikščio atvykimas į Naugardą ir išvykimas atgal į Žemutinę žemę užrašyti po Algirdo žygio¹⁴⁷. Algirdo žygis aprašomas su kai kuriomis papildomomis žiniomis apie niokotas žemes¹⁴⁸.

Plačiai šie įvykiai atsispindi Maskvos metraščiuose. Prie 1346 m. pradžioje kalbama apie Semiono Ivanovičiaus pakvietimą į Naugardą, po to aprašytas Algirdo žygis, o pabaigoje pažymima, kad didysis kunigaikštis, išbūvęs Naugarde tris savaites, išvyko „į Maskvą“. Kitaip kalbama apie žygį, kai „didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas ir su broliu Kęstučiu, su visa Lietuvos žeme atėjo [...] Kvietė Naugardiečius, sakydamas: „noriu su jumis kovoti ir niokoti jūsų pilis ir valsčius [...]“¹⁴⁹. Nikono metraštyje žygis nušviestas, švelninant Algirdo priešiškumą naugardiečiams¹⁵⁰.

Apibendrindami žinias apie 1346 m.¹⁵¹ įvykius, pažymėsime, kad Naugardo, Smolensko¹⁵², Maskvos vėlyvojo metraščių autoriai nepabrėžia priešiškumo Lietuvai. Algirdas atėjo „matytis“ su naugardiečiais, tuo tarpu ankstesniuose Maskvos metraščiuose rašoma, kad jis nori „kovoti ir niokoti pilis ir valsčius“. Šios tendencijos, matyt, paaiškina ir tai, kad kaip tik Naugardo metraštyje išliko žinia apie didžiojo kunigaikščio kelionę į Žemutinę žemę „dėl ciesoriaus reikalų“. Galima manyti, kad Algirdo veiksmai buvo gerai žinomi Ordoje; jos antilietuviška politika akivaizdi.

Sudėtingą Lietuvos, buvusios tarp Aukso Ordos ir Kryžiuočių ordino, padėtį rodo tokios žinios. Prie 6855 m. Maskvos sąvaduose kalbama: „tos pačios žiemos vasario 2 d. [...] atėjo Vokiečiai su kariuomene prieš Lietuvą; ir buvo labai didelis mūšis, ir sumušė Vokiečiai Lietuvą, nušovė Lietuvos 40 tūkstančių“¹⁵³. Panašiai ir kituose sąvaduose¹⁵⁴.

Detalesnių, nurodant mūšio vietą („Mūšis buvo [...] prie Strėvos upės [...]“), duomenų randame Naugardo¹⁵⁵,

Smolensko¹⁵⁶, taip pat sutrumpintuose XV a. pabaigos sąvaduose¹⁵⁷. 6855 metai Simeono metraštyje yra koviniai¹⁵⁸, todėl įvykiai priskirtini 1347—1348 m. pradžiai.

Ypač reikšmingų duomenų Nikono metraštyje liko prie 1348 m.: „tais metais Vokiečiai kunigaikštį Narimantą Gediminaitį nukovė, o su juo kunigaikščių ir vaivadų, ir Lietuvos daugybę sumušė“¹⁵⁹. Šios žinios tikrai atspindi Strėvos mūšį, nes kaip tik ten žuvo Narimantas, tai patvirtina ir to meto kryžiuočių kronikos¹⁶⁰. Tie patys šaltiniai nurodo, jog mūšis įvyko 1348 m. vasario 2 d. Toji data ir išgalėjusi istoriografijoje¹⁶¹.

Taigi iš visų metraščių tik Nikono prie 1348 m.¹⁶² pateikia duomenų apie Strėvos mūšį ir Narimanto žuvimą. Vadinas, jo sudarytojas turėjo lietuviškų žinių, ne-

¹⁴⁵ НПА, стр. 358—359.

¹⁴⁶ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 276.

¹⁴⁷ ПСРЛ, т. V, стр. 225.

¹⁴⁸ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 276; т. V, стр. 225.

¹⁴⁹ ПСРЛ, т. XXV, стр. 175—176; т. XXIII, стр. 108; т. XXVIII, стр. 71, 232; т. VII, стр. 210; т. XX, ч. 1, стр. 184.

¹⁵⁰ ПСРЛ, т. X, стр. 217; trumpai ПСРЛ, т. XXX, стр. 108.

¹⁵¹ Н. Г. Бережков, Хронология... , стр. 297.

¹⁵² ПСРЛ, т. XVI, стб. 78.

¹⁵³ ТА, стр. 368—369; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 95; т. XXV, стр. 177; т. XXVIII, стр. 72, 232 («[...] nukovė Lietuvos 40"); т. XXIII, стр. 109 («[...] nukovė Lietuvos 40 žmonių"); т. VII, стр. 214; т. XX, ч. 1, стр. 185; т. X, стр. 218.

¹⁵⁴ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 119; т. XXX, стр. 108; т. XV, в. 1, стб. 57 («[...] nukovė Lietuvos 4 tūkstančius").

¹⁵⁵ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 276; т. V, стр. 225.

¹⁵⁶ ПСРЛ, т. XVI, стб. 78.

¹⁵⁷ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 239, 324. Čia mūšis datuojamas 1346 m.

¹⁵⁸ Н. Г. Бережков, Хронология... , стр. 27.

¹⁵⁹ ПСРЛ, т. X, стр. 220.

¹⁶⁰ Henekės kronika rašyta 1349 m., H. Vartbergės kronika — XIV a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje: B. Hoeneke, Liivimaa... , p. 96; SRP, t. II, p. 76.

¹⁶¹ A. Kučinskas, Kęstutis... , p. 58.

¹⁶² Kaip minėta, Nikono metraštyje kalbama apie Lietuvos mūšį su Vokiečiais ir prie 1347 m.; matyt, šis apsirikimas perimtas iš Maskvos sąvadų.

atsispindinčių kituose sąvaduose. Šaltinių visuma leidžia geriau įvertinti Strėvos mūšį bei sudėtingą to laikotarpio politinę situaciją.

Naugardo ir Smolensko sąvaduose¹⁶³ prie 1347 m., Strėvos mūšio išvakarėse, užrašyta: „sudarė Naugardiečiai taiką su Lietuva“. Taika tikrai galėjo būti sudaryta 1347 m.; su ja susiję ir duomenys apie mūšį, įvykusį vėliau (1348.II.2).

Sudarius Lietuvos ir Naugardo taiką, Lietuvos pajėgos, matyt, buvo pasiųstos į Naugardo žemę, prieš Švedijos karalių Magnusą. Tačiau apie tai galime spręsti tik iš kai kurių sąvadų (Naugardo IV ir III metraščių, Maskvos XV a. pabaigos, 1497 ir 1518 m. sąvadų, Nikono, Avraamkos metraščių) žinių apie Narimanto vietininką Orechovo pilaitę (žr. III dalies 2 skyriaus 1 §).

Kituose sąvaduose šie įvykiai nušviesti labai prieštaringai. Antai 1408 m. Maskvos sąvade prie 1348 m. pažymėta, jog tuomet, kai Magnusas puolė Naugardo žemę, paėmė Orechovą, didysis kunigaikštis Semionas su didelėmis pajėgomis „ėjo ginti savo tėvonijos“, tačiau nuo Sitno (metraštyje — Sitčino), kur jį pavijo Ordos pasiuntiniai, grįžo į Maskvą, o į Naugardą pasiuntė savo brolių Ivaną ir daug kariuomenės. Naugardiečiai atėmė iš „vokiečių“ Orechovo pilį, sumušė juos, o belaisvius atvedė į Maskvą didžiajam kunigaikščiui Semionui¹⁶⁴.

Kitais įvykius nušviečia Naugardo sąvadas: naugardiečiai, sumušę švedus prie Ižoros, prašė didžiojo kunigaikščio Semiono pagalbos; šis ilgai delsė, vyko į Naugardą, tačiau nuo Sitno grįžo atgal, į Naugardą pasiuntęs savo brolių Ivaną. Tuo metu Magnusas paėmė Orechovą. Kunigaikštis Ivanas, sužinojęs apie Orechovo paėmimą, grįžo iš Naugardo¹⁶⁵. Taigi Maskvos kariuomenė nedalyvavo kare, nes buvo paastrėję Lietuvos ir Rusijos politiniai santykiai¹⁶⁶. Matyt, todėl daugelyje sąvadų praleista žinia apie Narimanto vietininką Orechove. Aišku, kad 1348—1350 m. situaciją nušviesti galima tik kritiškai vertinant visų sąvadų duomenis.

Plačiai metraščiuose atspindėjo Algirdo pasiuntinybė pas Aukso Ordos chaną Džanibeką (Čanibeką) bei jos likimas (žr. III dalies 2 skyriaus 1 §).

Tolesnius Lietuvos ir Pskovo santykius ir bendrus veiksmus prieš Ordiną apibūdina Pskovo sąvado žinios prie 1349 m., kai balandžio 15 d. ties Izborsku Jurgis Vytautaitis drauge su pskoviečių ir izborskiečių pėsčiaisiais kariais, stojęs prieš vokiečius, žuvo susirėmime ir buvo iškilmingai palaidotas Pskovo Troicos cerkvėje¹⁶⁷. Labai trumpai šie įvykiai pažymėti Naugardo IV metraštyje prie 1350 m.¹⁶⁸ Minėtus įvykius galima datuoti, matyt, 1349 m. balandžio mėn.¹⁶⁹ Po to tik Pskovo metraščiuose pažymima, jog tais pačiais metais Jurgio Vytautaičio žmona su vaikais išvyko iš Pskovo į Lietuvą¹⁷⁰.

Taigi nuo 5-ojo dešimtmečio pradžios Pskove buvo Lietuvos vietininkas, Lietuvos pajėgos padėjo Pskovui kovoti prieš Ordiną, patirdamos žymių nuostolių. Algirdo žodžiais, „žuvo daug [...] žmonių ir žirgų“¹⁷¹, žuvo taip pat vietininkas Jurgis Vytautaitis ir kiti kunigaikščiai.

Strėvos mūšyje ir Pskovo žemėje patirti nuostoliai nulėmė bajoriškos respublikos sprendimą atsisakyti Andriaus Algirdaičio ir jo vietininkų; pskoviečiai sakė: „tau, kunigaikšti, reikėjo Pskove pačiam sėdėti“. Tarp Pskovo ir Lietuvos prasidėjo nesantaika, apie kurią rašoma tik Pskovo metraščiuose¹⁷².

¹⁶³ ПСРА, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 276; т. XVI, стб. 78.

¹⁶⁴ ТЛ, стр. 369—370.

¹⁶⁵ НПЛ, стр. 360; ПСРА, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 277—278.

¹⁶⁶ А. Е. Пресняков, *Образование...*, стр. 288; Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 543—544.

¹⁶⁷ ПЛ, в. 2, стр. 26 (ПШЛ — 1349 г.); стр. 98—99 (ПШЛ — 1348 г.); ПЛ, в. 1, стр. 20 (be datos).

¹⁶⁸ ПСРА, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 280.

¹⁶⁹ Н. М. Карамзин, *История...*, т. IV (1819 г.), стр. 269; Е. Воллел, *Russisch...*, р. 142; nurodoma ir 1348 m.—В. Б. Антонович, *Монографии...*, стр. 81.

¹⁷⁰ ПЛ, в. 2, стр. 26, 99; в. 1, стр. 20.

¹⁷¹ Ten pat; ten pat, p. 21.

¹⁷² ПЛ, в. 2, стр. 26—27, 99; в. 1, стр. 20—21.

Lietuvos padėtį po Strėvos mūšio komplikavo tai, kad Lenkija puolė Volynę, valdomą Algirdo brolio Liubarto; apie ką prie 1349 m. praneša Maskvos sąvadai ¹⁷³. (Tas pats Naugardo ¹⁷⁴ ir Rostovo ¹⁷⁵ sąvaduose.) Puolimo data sutampa su nurodytąja lenkų šaltiniuose; iš jų nustatyta, kad Kazimiero žygis įvyko 1349 m. rugsėjo—lapkričio mėn. Šiuo atveju ypač reikšmingos Maskvos sąvadų žinios, nes tiktai jos leidžia manyti, kad Algirdas pasiuntinybę pas Džanibeką siuntė todėl, jog puolė Kazimieras.

Po Strėvos mūšio, netikėto Lenkijos puolimo, priešišku Ordos veiksmų sudaryta Maskvos ir Lietuvos sutartis liudija Lietuvos siekimą sutvirtinti santykius su Rusia.

1408 m. sąvade prie 1349 m. kalbama apie Liubarto iš Volynės, o vėliau ir paties Algirdo pasiuntinius pas didįjį kunigaikštį Semioną dėl vedybų; po tų pasiuntinybių Rostovo kunigaikščio Konstantino duktė išleista už Liubarto, o Tverės kunigaikščio Aleksandro duktė Julijona (Ulijona) — už Algirdo ¹⁷⁶. Prie tų pačių 1349 m. šie įvykiai išdėstyti dar kai kuriuose Maskvos ¹⁷⁷, Tverės ¹⁷³, o prie 1350 m.—kituose Maskvos ¹⁷⁹, Rostovo ¹⁸⁰ sąvaduose. Istoriografijoje šie įvykiai datuojami 1349 m. ¹⁸¹ ir 1350 m. ¹⁸²; tiems metams jie ir priskirtini ¹⁸³.

Nemaža įvairių žinių išliko apie XIV a. šeštojo dešimtmečio įvykius, susijusius su Briansku ir Smolensku. Kai kurie įvykiai atsispindi tik dviejuose sąvaduose. Tverės sąvade prie 1356 m. kalbama apie Lietuvos vietininko pasodinimą Rževe, apie tų metų rudenio Algirdo niokojimus Brianske ir Smolenske, pažymima, kad tais metais didysis kunigaikštis Ivanas Ivanovičius išleido savo dukrą į Lietuvą už Karijoto sūnaus ¹⁸⁴. Kita tvarka, su kai kuriuo tekstologiniu skirtumu, šie įvykiai išdėstyti Nikono metraštyje ¹⁸⁵.

Kiti šios temos įvykiai nušviečiami prie įvairių datų. Tverės sąvade prie 1357 m. kalbama apie atvykusį iš Ordos Smolensko kunigaikštį Vasilijų, neilgą jo valdymą Brianske, po jo mirties prasidėjusius didelius neramumus ir miesto (pilies) ištuštėjimą, pažymint, jog „po to Algirdas ėmė valdyti Brianską“ ¹⁸⁶. Nikono metraštyje apie tai rašoma prie 1356 m., priduriant, kad Vasilijus valdė

Brianską, atvykęs iš Ordos su „caro malone“¹⁸⁷. Istorigrafijoje teigiama, jog Lietuva užėmė Brianską maždaug 1357—1358 m. (žr. III dalį).

Tik abiejuose minėtuose metraščiuose yra paliudyta, jog 1358 m. Lietuva buvo išstumta iš Rževo¹⁸⁸. Pskovo metraščiai prie 1357 ir 1358 m. praneša apie pskoviečių žygį Polocko link ir jo srities nuniokojimą¹⁸⁹. Iš Rogožos ir Nikono metraščių sužinome, kad 1359 m. Algirdas nioško Smolenską, paėmė Mstislavli, o vėliau, pasiuntęs sūnų Andrių, paėmė Rževą¹⁹⁰. Tik Nikono metraštyje prie 1360 m. užrašyta, kad Algirdas buvo atvykęs Rževo apžiūrėti¹⁹¹.

Vien Tverės sąvade (Rogožos metraštyje) prie 1361 m. užfiksuota, kad tą žiemą Lietuva niokojo Tverės valdas¹⁹², o 1362 m. kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius vyko

¹⁷³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 177; т. VII, стр. 215; trumpiau — т. XXIII, р. 109; т. XXVIII, р. 72, 233; kitoks įvykių išdėstymas — т. X, р. 221.

¹⁷⁴ НПЛ, стр. 361.

¹⁷⁵ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 119; kitaip prie 1350 m. — т. XXX, р. 109.

¹⁷⁶ ТЛ, стр. 370.

¹⁷⁷ ПСРЛ, т. XVIII, стр. 96—97; т. X, стр. 221.

¹⁷⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 59; tas pats т. XXX, р. 109.

¹⁷⁹ ПСРЛ, т. XXV, стр. 177; т. XXIII, стр. 109; т. XXVIII, стр. 72, 233; т. VII, стр. 215.

¹⁸⁰ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 119—120.

¹⁸¹ Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 541.

¹⁸² H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., р. 383—384 (remiasi tik Voskreselijos metraščiu).

¹⁸³ Simeono metraščio 6857 metai koviniai — Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 27.

¹⁸⁴ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 65.

¹⁸⁵ ПСРЛ, т. X, стр. 228.

¹⁸⁶ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 65.

¹⁸⁷ ПСРЛ, т. X, стр. 228.

¹⁸⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 67; т. X, стр. 230.

¹⁸⁹ ПЛ, в. 1, стр. 22; в. 2, стр. 27.

¹⁹⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 68; т. X, стр. 231.

¹⁹¹ ПСРЛ, т. X, стр. 231.

¹⁹² ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 72.

į Lietuvą ir sudarė taiką su Algirdu¹⁹³. Rusų metraščiuose liko žinių ir apie XIV a. 7-ojo dešimtmečio Lietuvos ir Ordino santykius. 1361 ir 1362 m. žinios liudija, kad Tverės sąvadininkas gerai informuotas apie Lietuvos įvykius. Prie pirmosios datos pažymima: „tais metais atėjo Vokiečiai prieš Lietuvą ir Lietuvos daug nukovė, kunigaikštį Kęstutį paėmė į Vokiečius nuvedė“¹⁹⁴, o prie antrosios: „Vokiečiai tuomet atėję Lietuvos pilį (miestą) paėmė, o Kęstučio sūnų paėmė į savo žemę nusivedė“¹⁹⁵.

Tverės žinių patikimumą patvirtina jų palyginimas su kryžiuočių kronikomis: per atsakomąją lietuvių žygį į Prūsiją, 1361 m., lietuviai patyrė nuostolių ir į nelaisvę pateko pats Kęstutis¹⁹⁶; o kitais metais kryžiuočiams pavyko paimti Kauno pilį ir Kęstučio sūnų Vaidotą¹⁹⁷. Pažymėtina, jog kituose rusų metraščiuose šie įvykiai neatsispindi.

Tas pats pasakytina ir apie 1369 m. įvykius. Tiesa, Lietuvos karas su Kryžiuočių ordinu minimas ir kai kuriuose Maskvos sąvaduose: „Vokiečiai atėję paėmė su karine jėga Lietuvos Kauno pilį“¹⁹⁸, taip pat kituose¹⁹⁹, tačiau smulkiausiai jis nušviečiamas Tverės sąvade: „Vokiečiai atėję paėmė iš Lietuvos Kauno pilaitę ir pastatė mūrą. Atėjo Algirdas ir vėl atėmė ją iš jų“²⁰⁰.

Naujos lietuvių Kauno pilies prie Nevėžio žiočių statybą sutrukdė kryžiuočių kariuomenė; pilies plytas ir kitą medžiagą vokiečiai panaudojo ten pat statomam Gotesverderiui. Tų pačių metų rugsėjo 12 d. „lietuvių karaliai [t. y. Algirdas ir Kęstutis] paėmė neseniai pastatytą Gotesverderio pilį“²⁰¹. Taigi Tverės sąvade šiuo atveju duodami autentiški faktai, kurių nėra kituose rusų metraščiuose.

Toliau tik Tverės sąvade ir Nikono metraštyje lygiagrečiai pateikiamos mums ypač svarbios žinios. Prie 1363 m. pažymima, kad Lietuva paėmė Korševą ir visoje žemėje kilo maištas²⁰², ir čia pat nurodoma, jog tą patį rudenį Algirdas Mėlynuosius Vandenį ir Baltąją pakrantę nuniokojo²⁰³.

Tik Tverės sąvadas apibūdina tolesnius Lietuvos santykius su Smolensku ir Totoriais; esą, 1365 m. smolenskiečiai buvo nesantaikoje su Lietuva, daug Lietuvos žemių

nuniokojo ²⁰⁴, tų pačių metų visą rudenį Algirdas su kariuomene stovėjo prie Smolensko, daug pikto padarė ir, savo tikslą pasiekęs, grįžo ²⁰⁵; pagaliau pažymima, jog tą žiemą, vykdamas iš Lietuvos, Kutlubugos sūnus buvo Tverėje ²⁰³.

Ryšiai su Lietuva 1367 m., kuomet didysis Tverės kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius per vidaus nesantaiką ieškojo pagalbos Lietuvoje ir su savo bei Lietuvos kariuomene puolė Kašiną, atsispindi kelete sąvadų — 1408 m. Maskvos ²⁰⁷, Tverės ir Nikono metraštyje ²⁰⁸.

Daugelyje Maskvos sąvadų užrašyti 1368 m. Rusios—Lietuvos—Tverės įvykiai. Pranešama, jog Polocko kunigaikštis Andrius Algirdaitis niokojo Chovrą ir Rovę (variantai: Chovračas ir Rodenas), o kunigaikštis Vladimiras Andrejevičius paėmė Rževą ²⁰⁹. Šiuos įvykius mini ir kiti sąvadai ²¹⁰. Reikšmingą detalę randame Tverės sąvade: Vladimiras Andrejevičius „paėmė Rževą, o Lietuvą išleido iš pilies“ ²¹¹. Tverės kunigaikščio Michailo bėgimas į Lie-

¹⁹³ Ten pat, st. 73.

¹⁹⁴ Ten pat, st. 71—72.

¹⁹⁵ Ten pat, st. 73.

¹⁹⁶ SRP, t. II, p. 526—530; A. Janulaitis, Kęstutis..., p. 64—84.

¹⁹⁷ SRP, t. II, p. 531—537.

¹⁹⁸ ТЛ, стр. 389; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 109; т. XXV, стр. 185; „[...]. Kauno pilaite“, t. VIII (Vosk.), p. 16; t. XI (Nik.), p. 12.

¹⁹⁹ ПСРЛ, т. XXX, стр. 117.

²⁰⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 91.

²⁰¹ SRP, t. II, p. 561, 94; t. III, p. 88; J. Długosz, Dzieła..., t. IV, p. 296.

²⁰² ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 75; т. XI, стр. 2.

²⁰³ Ten pat.

²⁰⁴ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 78.

²⁰⁵ Ten pat, st. 79.

²⁰⁶ Ten pat.

²⁰⁷ ТЛ, стр. 384—385; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 106.

²⁰⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 84; т. XI, стр. 8.

²⁰⁹ ТЛ, стр. 386; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 107; т. XXV, стр. 184; т. VIII, стр. 15. Tik Rževo paėmimą nurodo т. XXIII, p. 114; т. XX, d. 1, p. 192; tik „Chovračo ir Rodnės“ paėmimą — т. XI, p. 10.

²¹⁰ ПСРЛ, т. XVII, стб. 37 (Супр.); т. XXIV, стр. 125.

²¹¹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 87.

tuva, kai Dmitrijus Ivanovičius žygiavo prieš Tverę, pagalbos prašymas ir 1368 m. Algirdo žygis su didelėmis Lietuvos, taip pat Smolensko, Tverės pajėgomis prieš Maskvą, jos apgulimas atsispindi daugelyje metraščių. Išsamiausiai tai nušviečia 1408 m. Maskvos, Tverės sąvadai ir Nikono metraštis²¹². Sutrumpintų pasakojimų apie šiuos įvykius įdėta į kitus, vėlesnius, Maskvos²¹³, Tverės²¹⁴, Rostovo²¹⁵ sąvadás. Pasitaiko ir trumpų paminėjimų²¹⁶. Visi pasakojimai yra panašūs²¹⁷.

Pasakojime pateikiama įdomi Algirdo karinio meno charakteristika, leidžianti geriau suvokti ją perduodančių sąvadų tendenciškumą.

Tverės, 1408 m. Maskvos sąvaduose Algirdo laimėjimai aiškinami mokėjimu panaudoti jėgas, laikyti karinę paslaptį; jis „ne tiek jėga, kiek mokėjimu kariavo“²¹⁸. Algirdo karo menas dar labiau pabrėžiamas Nikono metraštyje²¹⁹; tuo tarpu pradedant Maskvos XV a. pabaigos sąvadu, tekste palikti tik žodžiai, pabrėžiantys „piktą Algirdo gudrumą“²²⁰. Politinė tendencija aiški Tverės metraštyje, kur kalbama, jog Algirdas nors ir „daug pikto padarė“, tačiau „padarė blogį už blogį“²²¹. Žinia apie 1368 m. Algirdo žygį prieš Maskvą, atsispindėjusi Nikono metraštyje, tur būt, yra pirminė²²².

Tolesnį 1369 m. Lietuvos karą prieš Kryžiuočių ordiną aprašo taip pat tik du sąvadai. Tverės sąvade skaitome, jog „tą žiemą Algirdas ėjo prieš Vokiečius ir buvo ten mūšis tarp jų“²²³. Panašiai ir Nikono metraštyje kalbama apie žygį prieš vokiečius ir didelius niokojimus²²⁴. Tik Nikono metraštyje prie 1371 m. kalbama apie Algirdo žygį prieš vokiečius, jų žemės niokojimą ir grįžimą su dideliu grobiu²²⁵.

Nikono metraštyje prie 1371 m. aprašyti 1370 m. įvykiai²²⁶, todėl ir žinią apie Algirdo žygį prieš vokiečius galime priskirti šioms metams. O 1370 m. vasario 18 d. Algirdo ir Kęstučio vadovaujama didelė Lietuvos kariuomenė iš tikrųjų įsiveržė į Prūsiją, kur prie Rudavos (18 km į šiaurę nuo Karaliaučiaus) įvyko garsusis mūšis²²⁷.

Minėtos rusų metraščių žinios prie 1369 m. atspindi taip pat tikrus įvykius. Kronikininkas Vartbergė praneša,

kad 1369 m. vasaryje pats Livonijos magistras ir landmaršalas organizavo žygį prieš rusus (pskoviečius), tuomet ir Revelio komturas įsiveržė į rusų žemes. Tuo metu Algirdas nuniokojo Ašradę (Aizkrauklę) prie Dauguvos ir dar toliau į šiaurę esančią Livonijos teritoriją²²⁸; tai turėjo palengvinti rusų padėtį. 1369 m. vasario mėn. Algirdo žygis į Livoniją, matyt, ir galėjo atsisispindėti Rogožos ir Ni-

²¹² ТЛ, стр. 387—388; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 108—109; т. XV, в. 1, стб. 88—90; т. XI, стр. 10—11; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 562.

²¹³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 184—185 (1366 г.); т. XXIII, стр. 115; т. VIII, стр. 15—16; т. XX, ч. 1, стр. 192.

²¹⁴ ПСРЛ, т. XV, стб. 428—429.

²¹⁵ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 125—126.

²¹⁶ ПСРЛ, т. I, в. 3 (Сузд.), стб. 533; т. XXII, ч. 1 (Хрон. 1512 г.), стр. 412; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 294—295; т. XVI, стб. 93—94; т. XVII, стб. 37—38 (Супр.).

²¹⁷ Daugumoje metraščių apgulimo trukmė nurodoma 3 dienos ir 3 naktys (ТЛ, стр. 388; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 108; т. XXV, стр. 185; т. VIII, стр. 16; т. XXIV, стр. 126; т. XV, в. 1, стб. 90; т. XV, стб. 429) arba 3 dienos (ten pat, т. IV, d. 1, l. 1, p. 295; т. XVI, st. 94; т. XVII, st. 38; т. XI, p. 11), tačiau nurodama ir 10 dienų (ten pat, т. XXIII, p. 115; т. XX, d. 1, p. 192).

²¹⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 88; ТЛ, стр. 387; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 108; Л. В. Черепнин, Образование... стр. 562; Л. В. Черепнин, Отражение..., стр. 253.

²¹⁹ ПСРЛ, т. XI, стр. 11.

²²⁰ Algirdas „daugelį pilių ir žemių paėmė ir nuniokojo ne tik jėga, bet ir piktu gudrumu“.— ПСРЛ, т. XXV, стр. 184; т. XXIII, стр. 115; т. VIII, стр. 15; т. XX, ч. 1, стр. 192; taip pat XXIV, p. 125.

²²¹ ПСРЛ, т. XV, стб. 429.

²²² „Nuo Lietuvos vienintelis šis blogis atsitiko“ (ПСРЛ, т. XI, стр. 11), o kituose sąvaduose: „šis blogis“ (ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 90; ТЛ, стр. 388; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 109) arba „pirmasis blogis“ (ПСРЛ, т. XXV, стр. 185; т. VIII, стр. 16; т. XXIV, стр. 126); М. Ючас, Русские летописи..., стр. 72.

²²³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 91.

²²⁴ ПСРЛ, т. XI, стр. 12.

²²⁵ Ten pat, p. 14.

²²⁶ 1370 m. antrasis Algirdo žygis prieš Maskvą čia taip pat prie 1371 m.

²²⁷ А. Куčинскas, Кęстутis..., p. 78—83.

²²⁸ SRP, т. II, p. 93—94.

kono metraščiuose prieš tų pačių metų, nors pirmajame prieš 1369 m. galima būtų išsiaiškinti ir duomenų apie Rudavos mūšį 1370 m.: pradžioje („buvo ten mūšis tarp jų“). Tik šiuose metraščiuose pažymima, jog, kai Algirdas 1369 m. niokojo vokiečių žemes, „Maskviečiai ir Volokiečiai niokojo Smolensko valsčių“²²⁹, o 1370 m. „didysis kunigaikštis Dmitrijus Ivanovičius siuntė niokoti Briansko“²³⁰.

1370 m. įvykiai, Tverės kunigaikščio Michailo bėgimas į Lietuvą, iš ten į Ordą ir vėl į Lietuvą, kur jis įkalbinėjo Algirdą surengti antrą žygį prieš Maskvą, pats žygis per Volokolamską, aštuonių dienų Maskvos apgulimas ir paliaubos — visa tai Maskvos²³¹ ir kituose²³² sąvaduose nušviečiama be didelių faktinių prieštaravimų²³³.

Ketrios mus dominančios žinios Maskvos sąvaduose užrašytos prieš 1371 m. ir atspindi laikotarpį, kai Dmitrijus Ivanovičius vyko į Ordą (birželio 15 d.), o Maskvoje liko metropolitas Aleksejus. Pirmoji — tuo metu atvyko Lietuvos, Algirdo, pasiuntiniai ir buvo sudaryta taika; antroji — Algirdo duktė Elena buvo sužadėta su kunigaikščiu Vladimiru Andrejevičium; trečioji — Dmitrijus Michailovičius Volynietis, kuriam didysis kunigaikštis Dmitrijus Ivanovičius pavedė vadovauti savo kariuomenei, pasisųstai prieš Riazanės kunigaikštį Olegą, paėmė Riazanę ir ten sėdo Vladimiras Andrejevičius; ketvirtoji — tą pačią žiemą kunigaikštis Vladimiras Andrejevičius Maskvietis vedė Algirdo dukterį, pakrikštytą Elenos vardu²³⁴. Kiti Maskvos sąvada duoda ne visa tai, kas minėta²³⁵. Nikono metraštyje pirmosios dvi žinios priskirtos 1371 m., o dvi likusios — 1372 m.²³⁶; panašiai yra ir vakariniuose rusų metraščiuose²³⁷. Iš kitų sąvadų tik Tverės pateikia visas keturias žinias²³⁸.

Šios žinios priklauso koviniams 6879 metams²³⁹, iš tikrųjų 1371 m., tai patvirtina pagal 1626 m. aprašą L. Čerėpnino išaiškinti duomenys²⁴⁰. Taigi Algirdo dukters vedybos su Vladimiru Andrejevičium įvyko 1371 m. Minėtos žinios leidžia manyti, kad Dmitrijus Michailovičius Volynietis Karijoto Mykolo sūnus, tais metais pirmą kartą paminėtas Dmitrijaus Ivanovičiaus tarnyboje, galėjo at-

vykti iš Lietuvos po taikos sutarties, kaip Algirdo dukters palydovas.

Metraščiuose (prie 1372—1373 m.) atsispindi du Lietuvos kariuomenės žygiai į Rusią, paskatinti Tverės kunigaikščio Michailo.

Tverės ir kiti sąvadai abu žygius datuoja 1372 m. Pirmasis žygis įvyko balandžio mėn. Jame dalyvavo Kęstutis, Andrius Polockietis, Vytautas, Dmitrijus Druckietis. Kuomet Tverės kariuomenė paėmė Dmitrovą, Lietuvos pajėgos sudegino Perejaslavlio papilį, o po to visi puolė Kašiną ir, paėmę išpirką, grįžo ²⁴¹. Vėliau pats Algirdas su didele kariuomene priėjo prie Liubutsko, kur prie jo prisijungė Tverės kunigaikštis Michailas. Čia jie susitiko su Dmitri-

²²⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 91; т. XI, стр. 12; 1368 m. nurodo L. Čegerpinas (Образование..., p. 565).

²³⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 92; т. XI, стр. 12.

²³¹ ПСРЛ, т. 1, в. 3, стб. 533; ТА, стр. 390—391; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 110; т. XXV, стр. 185—186; т. XXIII, стр. 115—116; т. XXVIII, стр. 76, 237—238; т. VIII, стр. 17; т. XX, ч. 1, стр. 193; т. XI, стр. 13—14; tik apie Michailo bėgimą į Lietuvą t. XXVII, p. 246.

²³² ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 92—95; т. XV, стб. 430; т. XXIV, стр. 126—127; т. XVII, стб. 38, 130; НПА, стр. 371; УАС, стр. 54; prie 1371 m.— т. XXX, p. 118.

²³³ Nikono metraštyje šie įvykiai prie 1371 m., Simeono metraštyje apgulties trukmė — 10 dienų.

²³⁴ ТА, стр. 392—393; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 110—112; т. XXV, стр. 186—187; т. XXVIII, стр. 76, 238; т. VIII, стр. 18—19; т. XX, ч. 1, стр. 193—194.

²³⁵ ПСРЛ, т. 1, в. 3, стб. 534 (be pirmosios žinios); т. XXIII, p. 116—117 (be ketvirtosios); т. XXVII, p. 246, 329 (tik trečioji ir ketvirtoji); т. XXVII, p. 68 ir т. XXII, d. 1, p. 412 (tik trečioji).

²³⁶ ПСРЛ, т. XI, стр. 15—17; taip pat т. XXIX, p. 119.

²³⁷ ПСРЛ, т. XVII, стб. 38, 131 — nėra pirmosios žinios apie taiką.

²³⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 96—99. Tik trečioji ir ketvirtoji — т. XXIV, p. 127—128; т. IV, d. 1, l. 1, p. 296 (Maskvos red.—„mūsiškiai gi[...]“), т. XVI, st. 94—95; be pirmosios žinios — УАС, p. 55.

²³⁹ Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 27.

²⁴⁰ Л. В. Черепнин, Русские феодальные архивы, ч. 1, стр. 49—50.

²⁴¹ ПСРЛ, т. IV, в. 1, стб. 99—100; т. XV, стб. 431; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 297; т. XVI, стб. 95—96; т. XI, стр. 17—18; т. XXVII, стр. 68; т. XXVI, стр. 120—121.

jaus Ivanovičiaus kariuomene, pastovėjo keletą dienų ir, sudarę taiką, išsiskirstė²⁴². Kita grupė (daugiausia Maskvos metraščiai) ir pirmą, ir antrą žygius datuoja 1373 m.²⁴³. Trečioje metraščių grupėje pirmasis žygis minimas prie 1372 m., o antrasis — prie 1373 m.²⁴⁴

Istoriografijoje abu žygiai datuojami 1372 m.²⁴⁵, nors minimi ir 1373 m.²⁴⁶ Turint omenyje, jog 1372 metus nurodo Tverės, Naugardo, Smolensko ir kiti, įvairiose vietose sudaryti, metraščiai, reikia manyti, kad ši data yra tikra²⁴⁷. Tebelieka galutinai nenustatytas antrojo žygio, t. y. susidūrimo prie Liubutsko, datavimas²⁴⁸. Seniausias Maskvos sąvadas (Troicos, Simeono metraščiai) mėnesio ir dienos nenurodo; XV a. pabaigos Maskvos sąvade nurodyta liepos 12 d., tačiau Jermolino, Voskresenijos, Lvovo, Nikono metraščiuose — birželio 12 d. Kadangi įvairiose vietose sudaryti sąvada (Rogožos, Tverės, Naugardo IV, Sofijos I, Avraamkos, Tipografinis metraščiai) nurodo 1372 m. liepos 12 d., tai, matyt, ir reikėtų laikyti šios datos.

Ginčytini yra metraštiniai duomenys apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1372 m. per pirmąjį žygį. Nurodoma, jog su Kęstučiu buvo Lietuva, ir Liachai, ir Žemaitija²⁴⁹. Istoriografijoje iš šių duomenų kartais sprendžiama apie lenkų pulkų dalyvavimą žygyje²⁵⁰, tačiau, kitų nuomone, tai — vėlesnių lietuvių ir lenkų ryšių atspindys²⁵¹. Mes esame pastarosios nuomonės, nes kai kuriuose XV a. pabaigos ir XVI a. sąvaduose „liachai“ minimi pirmoje vietoje²⁵², o tai jau visiškai neatitinka tikrovės. Geriausiai šiuo atžvilgiu informuotuose sąvaduose apie lenkus iš viso nekalbama²⁵³. Taigi lenkų paminėjimas 1372 m. žygyje, kaip ir 1380 m. Jogailos žygyje, matyt, yra neautentiškas.

Dauguma metraščių, aprašydami pirmąjį žygį, Perejaslavlio apgulimą, kalba apie Lietuvos kariuomenės grobimus, niokojimus, tačiau du (Suzdalės metraščio pratėsimas ir Ustiugo sąvadas) praneša, kad perejaslavliečiai daug Lietuvos iškirto, kiti Trubežo upėje prie Perejaslavlio prigėrė²⁵⁴, dar kitus sugavę į Perejaslavlio pilį nusivedė²⁵⁵.

Yra metraščiuose ir neatitikimų. 1408 m. sąvadas per-

deda Lietuvos kariuomenės laimėjimą prie Kašino: „Lietuva eidama paėmė Kašino pilį ir valsčių, ir kaimus“²⁵⁶, tuo tarpu kiti metraščiai praneša, jog ne vien Lietuvos, bet ir Tverės kariuomenė paėmė tik Kašino papilį, o iš pačios pilies — išpirką²⁵⁷. Dvi metraštinės versijos pasekamos ir 1372 m. susidūrimo prie Liubutsko aprašymuose²⁵⁸. Taigi 1372 m. žinių traktavimas liudija atskirų sąvadų ir jų grupių politinį kryptingumą.

²⁴² ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 103; т. XV, стб. 433; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 300; т. V, стр. 232—233; т. XVI, стб. 98; т. XI, стр. 19; т. XXVII, стр. 69; т. XXVI, стр. 121.

²⁴³ ТЛ, стр. 394—395; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 112—113; т. XXV, стр. 187—189; т. XXIII, стр. 117—118; т. XXVIII, стр. 77, 238—239; т. VIII, стр. 19—20; т. XX, ч. 1, стр. 194—195; т. XXIV, стр. 128—129; т. XVII, стб. 39; т. XXX, стр. 119—120.

²⁴⁴ ПСРЛ, т. 1, в. 3, стб. 534—535; т. XXVII, стр. 247, 329; т. XXII, ч. 1, стр. 412—413; УЛС, стр. 55.

²⁴⁵ В. Б. Антонович, *Монографии...*, стр. 119; К. *Stadnicki*, *Olgierd...*, р. 146—148; Н. *Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, р. 425; А. А. Зимин, *О хронологии договорных грамот...*, стр. 315; Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 572, 575; И. Б. Греков, *Очерки...*, стр. 58.

²⁴⁶ S. *Smolka*, *Kiejstut...*, р. 27.

²⁴⁷ Simeono metraštyje 6881 m. yra ultrakoviniai.—Н. Г. Бережков, *Хронология...*, стр. 27.

²⁴⁸ Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 575.

²⁴⁹ ТЛ, стр. 394; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 112; т. XXV, стр. 187; т. XXIII, стр. 117; т. VIII, стр. 19; т. XX, ч. 1, стр. 194; т. XXIV, стр. 128. Lenkai minimi trečioje vietoje — т. IV, d. 1, l. 1, р. 297; т. XVI, st. 95—96; т. XXVII, р. 68; т. XXVI, р. 120.

²⁵⁰ К. *Stadnicki*, *Olgierd...*, р. 146; *Очерки истории СССР*, ч. II, стр. 529.

²⁵¹ Н. *Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, р. 425.

²⁵² ПСРЛ, т. XXVII, стр. 246, 329; УЛС, стр. 55.

²⁵³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 99—100; т. XV, стб. 431; т. XI, стр. 17—18.

²⁵⁴ ПСРЛ, т. I, в. 1, стб. 534—535.

²⁵⁵ УЛС, стр. 55.

²⁵⁶ ТЛ, стр. 395; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 113.

²⁵⁷ ПСРЛ, т. XXV, стр. 118; т. XXVIII, стр. 77, 238; т. VIII, стр. 19; т. XX, ч. 1, стр. 194; т. XV, в. 1, стб. 99—100; т. XV, стб. 431; т. XXIV, стр. 128; УЛС, стр. 55; Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 572.

²⁵⁸ Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 575.

1374 m. Lietuvos ir totorių kova atsispindi tik Tverės ir Nikono sąvaduose²⁵⁹.

Žinios apie Lietuvą ryšium su 1375 m. Tverės karu pagal turinį skirstomos į dvi grupes. Tverės ir kituose metraščiuose pranešama, jog Tverės apgulimo išvakarėse Michailas, pasiuntęs pasiuntinius į Ordą, vyko į Lietuvą ir, ten neilgai pabuvęs, grįžo į Tverę, o per apgulimą tikėjosi pagalbos iš Lietuvos ir iš totorių²⁶⁰.

Antrąją grupę daugiausia sudaro Maskvos metraščiai (pradedant XV a. sąvadu, nes 1408 m. sąvade šių žinių nėra). Juose pranešama, kad per Tverės apgulimą kunigaikštis Michailas laukė pagalbos iš Lietuvos (kartais nurodoma, jog ir iš totorių), nes Algirdas žadėjo dideles pajėgas pasiūsti ir pasiuntė, tačiau, atėjus prie Tverės ir sužinojus didįjį kunigaikštį Dmitrijų Ivanovičių čia stovint su didelėmis pajėgomis, „Lietuva pabijojo ir pabėgo atgal“²⁶¹. Nikono metraštyje paaiškinama ir Dmitrijaus Ivanovičiaus bei daugelio rusų kunigaikščių žygio prieš Tverę priežastis — visi buvo nepatenkinti Michailu Aleksandrovičium Tveriečiu, nes jis buvo atvedęs savo žento, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, kariuomenę, daug pikto padarė, o dabar susidėjo su Mamajum.²⁶² Taigi 1375 m. įvykius galima atskleisti, remiantis metraščių žinių visuma; ji liudija, jog Lietuva tuo metu buvo Tverės ir, matyt, Ordos pusėje.

Tolesnius 1375 m. įvykius taip pat patvirtina tik du šaltiniai. Minima, jog tų metų rudenį Algirdas niokojo Smolensko sritį, paėmė ir sudegino pilaites.²⁶³ Nikono metraštyje dar pridėti Algirdo žodžiai — smolenskiečių kaltinimas Tverės valdų niokojimu.²⁶⁴

Lietuvos ir Tverės suartėjimą apibūdina trys sąvadaai prie 1375 m., nušviesdami Tverės kunigaikščio Michailo sūnaus Ivano vedybas su Kęstučio dukterim Marija.²⁶⁵ Tverės sąvade nurodomas ir jos pirmasis, lietuviškas vardas — Miklausė²⁶⁶.

Toliau rusų metraščiai suteikia palyginti daug žinių apie Lietuvos vidaus įvykius nuo 1377 iki 1392 m., t. y. nuo Algirdo mirties iki Vytauto sėdimo į didžiojo kunigaikščio sostą.

1408 m. Maskvos sąvade prie 1377 m. įdėtas pasakojimas apie tai, kad mirė „Algirdas [...]“, ištikimas blogiui ir bedievis, ir nuodėmingas“, kad didžiuoju kunigaikščiu po jo tapo Jogaila, ir išvardijami septyni Gedimino sūnūs: Narimantas, Algirdas, Jaunutis, Kęstutis, Karijotas, Liubartas, Manvydas. Apie Algirdą pažymėta, jog „visus savo brolius Algirdas viršijo viešpatavimu ir titulu, nes negėrė nei alaus, nei midaus, nei vyno, nei rūgščios gijos, ir įgavo didelį protą ir susilaikymą, ir išlaikė didelę valdžią, per tai ir padidėjo jo valdos, o to nė vienas jo brolis nepadarė, nei jo tėvas, nei senelis tiek neišgarsėjo“. Išvardijama dvylika jo sūnų. Jogaila „po trejų metų vedė Lenkų žemėje“, ir „teko jam karalystė Lenkų žemėje [...]“²⁶⁷. 1472 m. sąvade (Nikanorovo metraštyje) įdėtas toks pats platus pasakojimas, tik be pradinės, neigiamos Algirdo charakteristikos²⁶⁸, o vėlesniuose Maskvos sąvaduose pasakojimas sutrumpintas, kartais palikta pradinė, neigiama jo charakteristika²⁶⁹ (analogiškai — kituose sąvaduose²⁷⁰). Platus pasakojimas, panašus į 1408 m.

²⁵⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 106; т. XI, стр. 21.

²⁶⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 109—110, 112; т. XV, стб. 434—435; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 301, 303; т. XVI, стб. 99, 101.

²⁶¹ ПСРЛ, т. XXV, стр. 191; panašu т. XXIII, стр. 118—119; т. XXVIII, стр. 78; 240; т. VIII, стр. 22—23; т. XX, ч. 1, стр. 195—196; т. XXVII, стр. 69—70; taip pat т. XXIV, стр. 130—131; т. V, стр. 233—234; т. XXVI, стр. 123. Nėra apie lietuvių atėjimą ir bėgimą, o tik apie laukimą: т. XXII, д. 1, р. 413; т. XXVII, р. 247—248, 329—330.

²⁶² ПСРЛ, т. XI, стр. 22—23.

²⁶³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 113.

²⁶⁴ ПСРЛ, т. XI, стр. 24.

²⁶⁵ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 113; т. XI, стр. 24.

²⁶⁶ ПСРЛ, т. XV, стб. 435.

²⁶⁷ ТЛ, стр. 402; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 118.

²⁶⁸ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 70.

²⁶⁹ ПСРЛ, т. XXV, стр. 193; т. XXIII, стр. 120; т. XXVII, стр. 248, 330; т. XXVIII, стр. 79, 241; т. XXII, ч. 1, стр. 413; т. VIII, стр. 25; т. XX, ч. 1, стр. 197; trumpai, klaidingai nurodant, kad „Algirdas [...]“ kunigaikščiaavo Vilniuje 12 metų — т. XXX, р. 88.

²⁷⁰ ПСРЛ, т. XXIV, стр. 133—134; minima tik Algirdo mirtis — НПЛ, р. 374—375.

sąvado pasakojimą, yra Naugardo IV, Avraamkos, Rogožos metraščiuose²⁷¹. Taip pat platus tekstas, tik su teigiamą Algirdo charakteristika, idėtas į Tverės rinkinį, Sofijos I, Nikono ir kitus metraščius²⁷².

Minėtų įvykių dėstyme yra prieštaravimų ir netikslumų. Tai pirmiausia pasakytina dėl žinių apie Algirdo sūnus. Vienu iš dvylikos sūnų 1408 m. sąvade minimas Guljanas, o kituose — Mingaila²⁷³. Kartais praleidžiamas Karigaila ir išvardijama tik 11 sūnų²⁷⁴, o kartais — Mingaila²⁷⁵; kai kur priduriamas paaiškinimas, kad dvyliktasis sūnus „mažas mirė“²⁷⁶. Tik vienintelis Tverės sąvadas, išskaičiuodamas visus Algirdo sūnus, vietoje Guljano arba Mingailos mini Vygantą²⁷⁷, iš tikrųjų vieną iš jauniausių Algirdo sūnų. Iš kitų šaltinių žinoma, kad Mingaila buvo ne kunigaikštis, o vienas iš įtakingiausių Lietuvos bajorų ir ne Algirdo, o Gedgaudo sūnus²⁷⁸. Guljano vardas, matyt, yra 1408 m. sąvado sudarytojo iškreiptas. Teisingai visus sūnus išskaičiuoja tik Tverės sąvadas.

Netikslumų yra ir nagrinėjamo pasakojimo pabaigoje. Rogožos metraštyje pažymėta, jog, po tėvo mirties tapęs Lietuvos valdovu, Jogaila „po to, po nedaugelio metų, vedė Lenkų žemėje [...], teko jam karalystė Lenkų žemėje [...]“²⁷⁹. Čia data, kada Jogaila vedė ir tapo Lenkijos karaliumi, tiksliau nenurodyta, o 1408 m. sąvade pažymima, jog tai atsitiko „po trejų metų“²⁸⁰, t. y. 1380 m. Nikono metraštyje nurodomi 1381 m. („po ketverių metų“)²⁸¹.

Likusieji Maskvos²⁸² ir kitų²⁸³ sąvadų autoriai žinią apie Jogailos jungtuves, po kurių jam teko karalystė, deda kaip savarankišką žinią prie 1381 m., nors iš tikrųjų Jogaila krikštijosi ir vedė Jadvygą Krokuvoje tik 1386 m. vasaryje. Šios datos perkėlimą į 1380—1381 m., gal būt, lėmė Jogailos veiksmai per Kulikovo mūšį.

Toliau prie 1377 m. tik Nikono metraštyje randame pasakojimą, kad „Algirdas [...] turėjo dukterį Teodorą (Feodorą), kurią pagimdė Tverietė, ją išleido už Sviatoslavo, Karačevo kunigaikščio Tito sūnaus [...]“. O Lietuvos kunigaikščio Gamanto dukterį Eleną vedė kitas Tito sūnus Andrianas, Zvenigorodo kunigaikštis [...]. Algirdas davė

savo sūnui [Vladimirui] šlovingą didįjį Kijevo miestą, o po to, po Algirdo mirties, atėmė iš jo Kijevą jo brolis Skirgaila, o patį sugavo ir pasiuntė [į Kopylių], kuriame [Vladimiras] ir mirė; ir kunigaikščiavo jame Skirgaila" ²⁸⁴. Paskutinė pasakojimo dalis apie Vladimirą Algirdaitį labai netiksli ir apima beveik 30 metų (maždaug 1362—1395 m.) įvykius ²⁸⁵.

Įvairiai nušviečiamas ir Andriaus Algirdaičio bėgimas iš Lietuvos po tėvo mirties. Pskovo metraščiuose prie 1377 m. pažymėta, kad jis atbėgo į Pskovą ir buvo pasodintas kunigaikščiu ²⁸⁶. Naugardo metraščiuose jau prie 1378 m. kalbama, kad tą žiemą atbėgo į Pskovą Andrius Algirdaitis, bučiavo kryžių pskoviečiams ir vyko iš Nau-

²⁷¹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 305—306; т. XVI, стб. 103; т. XV, в. 1, стб. 117—118.

²⁷² ПСРЛ, т. XV, стб. 436; т. V, стр. 235—236; т. XI, стр. 25—26; т. XXX, стр. 122 (prie 1376 m.); т. XXVI, стр. 123—124.

²⁷³ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 70; т. XXV, стр. 193; т. XXVII, стр. 248; т. XXVIII, стр. 79, 241; т. XXVI, стр. 123—124; т. VIII, стр. 25; т. XI, стр. 26; т. V, стр. 236.

²⁷⁴ ПСРЛ, т. XXIII, стр. 120; т. XX, ч. 1, стр. 197; т. XXIV, стр. 133.

²⁷⁵ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 117; т. XVI, стб. 103; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 306; т. XXX, стр. 122.

²⁷⁶ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 330; т. XXII, ч. 1, стр. 413; minimas dar „Gostort, šis mažas mirė“ — УЛС, стр. 57. Tai, matyt, vėlyvas iškreipimas.

²⁷⁷ ПСРЛ, т. XV, стб. 436; žr. taip pat aukščiau (p. 24—25).

²⁷⁸ J. Wolff, Ród. . . , p. 80; R. Batūra, Seniausios. . . , p. 13—15.

²⁷⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 117. Tverės sąvade prie 1377 m. tiesiog nurodyta, kad Jogaila vedė ir gavo karalystę — т. XV, ст. 436.

²⁸⁰ ТЛ, стр. 402; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 118.

²⁸¹ ПСРЛ, т. XI, стр. 26.

²⁸² ПСРЛ, т. XXV, стр. 206; т. XXIII, стр. 127; т. XXVII, стр. 253, 333; т. XXII, ч. 1, стр. 415; т. XX, ч. 1, стр. 202.

²⁸³ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 326; т. V, стр. 238; т. XXIV, стр. 149; УЛС, стр. 61.

²⁸⁴ ПСРЛ, т. XI, стр. 26.

²⁸⁵ K. Stadnicki, Bracia. . . , p. 114—117; М. Грушевский, Очерк. . . , стр. 494—500; Історія Києва, стр. 115.

²⁸⁶ ПЛ, в. 1, стр. 24; в. 2, стр. 105—106.

gardo į Maskvą pas didįjį kunigaikštį Dmitrijų, kuris jį priėmė²⁸⁷.

Maskvos 1408 m. sąvadas to nemini, tik vėlesni prie tų pačių 1378 m. kalba apie Andriaus kelionę iš Pskovo į Maskvą, pridurdami, kad Dmitrijus Ivanovičius priėmė Andrių „su meile“²⁸⁸. Kartais tai dėstoma netgi prie 1379 m.²⁸⁹ Iš minėtų faktų galima spėti, kad Andrius 1377—1378 m. žiemą lankėsi Pskove ir per Naugardą vyko į Maskvą, kurią pasiekė, matyt, jau 1378 m.²⁹⁰

Kitos žinios prie tų pačių 1378 metų visiškai supainioja metraštinę chronologiją. 1408 m. sąvade trumpai pažymėta, kad 1378 m. „buvo nužudytas kunigaikštis Kęstutis“²⁹¹, o Tverės metraštyje pridurta, jog tai padarė Algirdo sūnus²⁹². Vėlesniuose Maskvos sąvaduose dar pridėdama žinių apie kitus Lietuvos vidaus įvykius — didelį maištą Lietuvoje, kai, kilę patys prieš save, nužudė didįjį kunigaikštį Kęsutį Gediminaitį ir bajorus jo išmušę, jo sūnus Vytautas bėgo pas vokiečius ir daug pikto padarė Lietuvos žemei, o Kęstutis buvo paėmęs didžiojo kunigaikščio valdžią iš Jogailos²⁹³. Kartais šios žinios įdedamos prie 1379²⁹⁴ ir 1380²⁹⁵ m., o Naugardo, Smolensko sąvaduose ir Nikono metraštyje — prie 1381 m.²⁹⁶ Pskovo metraščiai prie 1383 m. pažymi, kad „Kęsutį ir jo sūnų Vytautą pasodino į kalėjimą; tame kalėjime nukankino Kęsutį“²⁹⁷, o „[...] sūnus Vytautas pabėgo“²⁹⁸.

Iš minėtų metraščių yra tokių, kuriuose pasakojama apie šį įvykį prie 1381 ir 1383 m. Kęstutis iš tikrųjų žuvo 1382 m. rugpiūčio mėn.²⁹⁹, o Vytautas pabėgo iš Krėvos pilies 1382 m. pabaigoje (iš pradžių į Mozūriją, o po to pas kryžiuočius)³⁰⁰. Jogailos dokumentas, šia dingstimi pasiųstas magistrui, datuotas 1383 m. sausio 6 d.³⁰¹ Pskove, matyt, apie šiuos įvykius galėjo sužinoti 1383 m. pradžioje ir užfiksuoti metraščiuose.

Naugardo, Smolensko sąvaduose, Nikono metraštyje, kaip minėjome, apie maištą Lietuvoje ir Kęstučio žuvimą pasakojama prie 1381 m., po žinių apie tai, kad Skirgailos ir Ordino kariuomenės apsiautė Polocką³⁰². Polocko apgulus prasidėjo 1381 m. rugpiūčio mėn.³⁰³ Per apgulimą Kęstutis užėmė didžiojo kunigaikščio sostą Vilniuje,

o po to ėjo kiti įvykiai — Kęstučio mirtis ir Vytauto pabėgimas. Matyt, kai kurie sąvadininkai, apibendrinę dvejų metų įvykius, pasakojimą idėjo prie vienos datos, nes tų įvykių pradžia — Polocko apgulimas — iš tikrųjų priklauso 1381 m.

Pasakojimo apie Kęstučio mirtį ir vėlesnius įvykius datavimas 1378 m., taip pat, atrodo, grindžiamas vieno fakto — Andriaus Algirdaičio atvykimo į Maskvą — data.

Iš viso Lietuvos įvykiai po 1377 m. išdėstyti su didelėmis chronologinėmis klaidomis, nenuosekliai: iš pradžių

²⁸⁷ НПА, стр. 375; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 307; т. V, стр. 237 — praleista apie Andriaus atvykimą į Naugardą; analogiškai Smolensko sąvade,— т. XVI, st. 104.

²⁸⁸ ПСРЛ, т. XXV, стр. 200; т. XXIII, стр. 124 (prie 1377 m.); т. VIII, стр. 33; т. XX, ч. 1, стр. 200.

²⁸⁹ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 252; т. XI, стр. 44.

²⁹⁰ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 435; *to paties*, O genezie..., p. 65—66; Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 299; Ю. К. Бегунов, Об исторической..., стр. 514.

²⁹¹ ТЛ, стр. 414; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 125; *tas pats* — т. XXX, p. 127.

²⁹² ПСРЛ, т. XV, стб. 439.

²⁹³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 200; т. XXIII, стр. 124; т. XXVIII, стр. 81, 244; т. VIII, стр. 33; т. XX, ч. 1, стр. 200; *panašiai* — т. XXIV, p. 142.

²⁹⁴ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 251—252.

²⁹⁵ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 76; т. V, стр. 238.

²⁹⁶ НПА, стр. 378; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 326; т. XVI, стб. 119; т. XI, стр. 70; prie tų pačių metų — т. XXVI, p. 145

²⁹⁷ ПЛ, в. 1, стр. 24; в. 2, стр. 106.

²⁹⁸ ПЛ, в. 2, стр. 29.

²⁹⁹ SRP, т. II, p. 620; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 179—189.

³⁰⁰ SRP, т. II, p. 621; т. III, p. 123, 603; ПСРЛ, т. XVII, стб. 212—213, 270, 321, 383; S. Smolka, Kiejstut..., p. 75; H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 147—148.

³⁰¹ CDL, p. 60; CDP, Bd. IV, p. 15; CEV, p. 2.

³⁰² НПА, стр. 377—378; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 325—326; т. XVI, стб. 119; т. XI, стр. 70.

³⁰³ E. Bonnell, Russisch..., p. 165; S. Smolka, Kiejstut..., p. 52, 59—61; H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 107—108; Maskvos sąvadaі apie apgulimą praneša taip pat prie 1381 m.— ПСРЛ, т. XXV, стр. 206; т. XXIII, стр. 127; т. VIII, стр. 42; т. XX, ч. 1, стр. 203; т. V, стр. 238, tačiau po žinios apie Jogailos jungtuves (iš tikrųjų 1386 m.). Polocko apgulimą 1382 m. datuoja ПЛ, l. 1, p. 24; l. 2, p. 29, 106.

prie 1378 m.—Kęstučio mirtis, po to prie 1381 m.—Jogailos jungtuvės Lenkijoje (iš tikrųjų 1386 m.), pagaliau prie 1381 m. (teisingai) — Polocko apgultis³⁰⁴. Jogailos jungtinių datavimas 1380—1381 m. labai krenta į akis, nes jos atspindi ir prie 1386 m. Maskvos sąvaduose yra pasakojimas (aiškuo delei suskirstysime jį į tris punktus) apie tai, kad, pirma, 1386 m. „didysis kunigaikštis Lietuvos Jogaila Algirdaitis vyko vestuvių į Jugros [variantas — Ugros] žemę pas karalių, ten vedė ir pasikrikštijo vokiečių tikėjimu. Ir grįžo iš Jugros žemės į savo tėvoniją, Lietuvos žemę“. Antra, kad „krikštijo Lietuvą vokiečių tikėjimu, pusę savo Vilniaus miesto“. Trečia, „du jo didieji lietuviai krikštijosi krikščionių [t. y. pravoslavų] tikėjimu. Jis norėjo juos apkrikštyti savo tikėjimu, tačiau šie nepaklausė. Karalius Jogaila nubaudė juos didelėmis kančiomis ir mirties bausme“³⁰⁵. Kartais šio pasakojimo pradžia kitokia: nurodoma, kad Jogaila vyko jungtinių ne į „Ugros“ (Vengrijos), o „į Lenkijos žemę“, ten vedė Kazimiero dukterį karalaite Jadvygą, krikštijosi Romos tikėjimu ir gavo karalystę³⁰⁶. Kitais atvejais pasakojimas sutrumpintas, be to, nėra ir jo paskutinės dalies³⁰⁷.

Pirmoji pasakojimo dalis teisingiausiai perteikta Voskresenijos ir Nikono metraščiuose, nes Jogaila 1386 m. vasaryje tikrai vyko į Lenkiją, krikštijosi, vedė ir karūnavosi Krokuvoje³⁰⁸. Anksčiau, 1385 m. pradžioje, į Vengriją piršliais pas Jadvygą vyko tik lietuvių delegacijos, vadovaujamos Skirgailos, 1385 m. sausio 18 d. atvykusios į Krokuvą, pasiuntiniai³⁰⁹.

Antrosios pasakojimo dalies įvykiai jau priklauso 1387 m., kuomet buvo apkrikštyta rytų Lietuva — Aukštaitija³¹⁰. Paskutinės dalies žinios laikomos vėlyva interpretacija³¹¹, gal būt, turinčia tam tikrą istorinį pagrindą³¹². Taigi 1386—1387 m. Lietuvos įvykiai suvesti į vieną vietą prie 1386 m.

Kai kurie tolesni, iki 1392 m. (Vytauto valdymo pradžios), svarbūs įvykiai atspindi tik Tverės ir Nikono metraščiuose.

Tverės metraštyje prie 1390 m. pažymima, jog „tą rudenį Vytautas iš Vokiečių atėjo prie Vilniaus ir nepaėmęs pasitraukė; nuo patrankų daugelis krito“³¹³. Nikono metraštyje prie 1391 m. randame dvi žinias. Pirmoje: „tais metais Vytautas Kęstutaitis su Vokiečiais Lietuvą daug niokojo ir sumušė“. Ir toliau pažymima, kad tais pačiais metais Vytautas su didelėmis Vokiečių pajėgomis atėjo prie Vilniaus ir nepaėmęs grįžo, „o Lietuvos ir Vokiečių daug buvo išmušta patrankomis“³¹⁴.

Abiejuose metraščiuose aprašytą Vilniaus apgulimą reikia nukelti į 1390 m. rudenį, tai patvirtina kiti šaltiniai³¹⁵. Abu metraščiai neatsitiktinai pabrėžia nuo patrankų patirtus nuostolius, nuo jų žuvo ir Vytauto brolis Tautvilas³¹⁶. Prieš Vilniaus apgulimą, 1390 m. pradžioje, Vytautas su kryžiuočiais puolė Lietuvą³¹⁷, matyt, todėl Niko-

³⁰⁴ ПЦРЛ, т. XXV, стр. 200, 206.

³⁰⁵ ПЦРЛ, т. XXVII, стр. 82; т. XXV, стр. 213; tie patys punktai minimi т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 347; т. V, стр. 242; т. XXIV, стр. 156; т. XXVI, стр. 155.

³⁰⁶ ПЦРЛ, т. VIII, стр. 51; т. XI, стр. 90.

³⁰⁷ ПЦРЛ, т. XXIII, стр. 130; т. XXVII, стр. 256, 334; т. XXVIII, стр. 85, 248; т. XX, ч. 1, стр. 205.

³⁰⁸ O. Halecki, Dzieje. . . , т. I, p. 117—118.

³⁰⁹ AU, p. 2—3; H. Paszkiewicz, O genezie. . . , p. 210—211.

³¹⁰ J. Fijałek, Kościół. . . , p. 55.

³¹¹ Kaip ir kai kurių vėlyvų metraščių duomenys (prie 1347 m.) apie Krugleco nužudymą Vilniuje.— K. Chodyncki, Geneza. . . , p. 424—426.

³¹² Jogaila 1387 m. vasario 22 raštu uždraudė lietuviams tuoktis su rusais, jeigu šie nėra paklusę Romos bažnyčiai. Jei vienas iš besituokiančiųjų pravoslavas, buvo reikalaujama jo perėjimo į katalikybę, verčiant „netgi kūno bausmėmis“ (CDEKV, т. I, p. 13—15; LIŠ, т. I, p. 58). XIV a. pabaigos Lietuvos šaltinyje, kuriame kalbama apie 1382 m. vidaus kovą, nurodoma, jog Jogaila įsakė „bausti [. . .] Vytauto žmones: du ant rato nukankino [. . .], keršydamas už Vaidilos mirtį“ (ПЦРЛ, т. XVII, st. 212, 225). 1402 m. Vilniuje buvo nubausti mirtimi šeši Vilniaus miestiečiai, norėję išduoti miestą artėjančioms kryžiuočių ir Švitrigailos pajėgoms (SRP, т. III, p. 258). Šie faktai galėjo būti pagrindas sukurti paskutinei pasakojimo daliai.

³¹³ ПЦРЛ, т. XV, стр. 445.

³¹⁴ ПЦРЛ, т. XI, стр. 125—126.

³¹⁵ SRP, т. II, p. 643.

³¹⁶ J. Długosz, Dzieła. . . , т. IV, p. 462.

³¹⁷ SRP, т. II, p. 641.

no metraštyje prie vienerių metų du kartus kalbama apie karą Lietuvoje. Šių įvykių datavimas Nikono metraštyje, tur būt, taip pat turi pagrindą, nes 1391 m. buvo nunio-kotos Vilniaus apylinkės³¹⁸. Todėl J. Dluogošas ir prie 1391 m. aprašo Vilniaus apgulimą³¹⁹, padvigubindamas 1390 m. įvykių atpasakojimą. Taigi Tverės ir Nikono met-raščiai, papildydami vienas kitą, prie 1390—1391 m. at-spindi tikrus įvykius.

Naugardo metraščiuose yra žinių apie Narimantaitį. Prie 1379 m. Naugardo sąvade pažymėta, jog „tą žiemą atvyko į Naugardą Lietuvos kunigaikštis Jurgis Nariman-taitis“³²⁰, o prie 1383 m.,— kad „į Naugardą atvyko kuni-gaikštis Patrikijus Narimantaitis, ir priėmė jį naugardie-čiai, ir davė jam maitinimą: Orechovo pilį, Korelsko pilį, ir pusę Koporės pilies ir Luskos kaimą“³²¹. Tačiau ki-tais metais, po kovos viečėje, naugardiečiai „atėmė iš ku-nigaikščio tas pilis, o davė jam Rusą ir Ladogą“³²². Yra ir kitas smulkesnis panašiai užsibaigiantis pasakojimas apie tuos įvykius: „[.] davė jam Rusą, Ladogą bei Narvos krantą, ir raštą surašė su kunigaikščiu ir užantspaudavo viečėje Jaroslavlio kieme“³²³. Žinios apie Patrikijų Nari-mantaitį, „Gedimino vaikaitį“ Naugarde, prie 1384 m. pa-teikiamos ir Nikono metraštyje³²⁴.

Kai kuriuose metraščiuose prie 1385 m. pranešama, kad Dmitrijus Ivanovičius pasiuntė kariuomenę su Vladi-miru Andrejevičium į Riazanės žemę. „Tuomet tame kare Riazanėje žuvo Mykolas, Polocko Andriaus Algirdaičio sūnus“³²⁵. Nikono metraštyje priduriama, kad „stiprus vaivada“ Mykolas buvo Algirdo vaikaitis, Gedimino pro-vaikaitis³²⁶.

Tik Tverės ir Nikono metraščiai mini (prie 1385 m.), kad didysis Tverės kunigaikštis Michailas Aleksandrovi-čius apveddino savo sūnų Vasilijų „pas Kijevo kunigaikštį Vladimirą Algirdaitį“, kad sutuoktųvės įvyko Tverės Spa-so cerkvėje³²⁷.

Taip pat tik Tverės ir Nikono metraščiai mini Andrių Algirdaitį dalyvavus 1378 m. mūšyje su totoriais prie Vožos³²⁸.

Prie 1379—1380 m. metraščiuose plačiai atsispindi įvykiai, susiję su Algirdaičiais ir Kulikovo mūšiu.

Metraštinų sąvadų žinių visuma atskleidžia ir lietuvių kunigaikščio Ostėjaus vaidmenį 1382 m. Maskvos gynyboje nuo Tochtamišo antpuolio.

Peržiūrėjome 1239—1386 m. ir kai kurių vėlesnių — iki 1392 m., — rusų metraščių žinias apie Lietuvą. Pabandysime apibendrinti, kokie gi metraščiai geriausiai informuoti tais klausimais, aptarti jų žinių, iš jų labai svarbių mūsų temai nušviesti, patikimumą.

1. Jau pirmieji faktai apie 1239 m. įvykius, atsispindėję Lavrentijaus metraštyje, kai kuriuose Maskvos ir kituose sąvaduose, liudija Nikono, Tverės ir Rogožos metraščių žinių panašumą.

2. 1278—1279 m. įvykiai atsispindi tik Ipatijaus ir Nikono metraščiuose.

Apie 1282, 1289, 1318—1319, 1325, 1338, 1360 m. įvykius sužinome tik iš Nikono metraščio.

1370 m. Rudavos mūšį, žinomą iš Ordino kronikų, mini tik Nikono metraštis (gal būt, ir Rogožos metraštis prie 1369 m.). Apie 1348 m. mūšį prie Strėvos, žinomą ir kitiems rusų metraščiams, Nikono metraštyje yra plačiau; papildymų autentiškumą patvirtina Kryžiuočių ordino kronikos.

Prie 1377 m. tik Nikono metraštis duoda lietuviškų žinių.

³¹⁸ Ten pat, p. 645; t. III, p. 172—173 — Trakai ir Vilkmergė.

³¹⁹ J. Długosz, Dzieła. . ., t. IV, p. 464.

³²⁰ НПА, стр. 375; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 309.

³²¹ НПА, стр. 379; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 339.

³²² Ten pat; ten pat, p. 339—340.

³²³ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 340—341.

³²⁴ ПСРЛ, т. XI, стр. 84.

³²⁵ ТА, стр. 429; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 135; т. XXV, стр. 212; т. XV, в. 1, стб. 150.

³²⁶ ПСРЛ, т. XI, стр. 86.

³²⁷ ПСРЛ, т. XV, стб. 443; т. XI, стр. 86.

³²⁸ ПСРЛ, т. XV, стб. 439; т. XI, стр. 42.

Iš tiksliausiai aprašusių Kęstučio žuvimą rusų metraščių yra ir Nikono metraštis.

Apie Narimantaičio veiklą Naugarde prie 1383—1384 m. rašoma tik Naugardo ir Nikono metraščiuose.

Tik Voskresenijos ir Nikono metraščiai Jogailos kelionę į Lenkiją aprašo prie 1386 m.

3. Kitos žinios atsispindi tik Rogožos metraštyje. Prie 1361 ir 1362 m. čia kalbama apie Lietuvos ir Tverės santykius. Prie tų pačių metų — apie du svarbius Lietuvos karo su kryžiuočiais įvykius, kuriuos patvirtina Ordino šaltiniai. Nors apie 1369 m. įvykius trumpai kalba keletas Maskvos, Nikono metraščių, tačiau tik Rogožos metraštyje yra žinių, kad lietuviai paėmė kryžiuočių Gotesverderio pilį, tat patvirtina Ordino kronikos. Vien Rogožos metraštyje prie 1365 m. yra trys žinios apie Lietuvos santykius su Smolensku ir Totoriais. Prie 1368 m., be faktų, atsispindėjusių ir kituose rusų metraščiuose, Rogožos metraštis pateikia papildomų žinių.

4. Nemaža žinių 1333, 1356—1357, 1358, 1359 m. užrašyta tik Rogožos ir Nikono metraščiuose; lietuvių ir totorių santykiams ypač svarbios žinios prie 1363 ir 1374 m., apie Lietuvos karą su kryžiuočiais kalbama prie 1369 m., tat patvirtina ir Kryžiuočių ordino kronika; prie 1369—1370, 1375 m. pateikiama žinių apie lietuvių ir rusų santykius. Abiejuose metraščiuose prie 1341 m. yra papildomų žinių.

5. Apie 1368 m. Lietuvos—Tverės—Maskvos santykius plačiausiai kalbama 1408 m. sąvade, Simeono, Rogožos, Nikono metraščiuose, tačiau Nikono metraščio žinios (apie Algirdo žygį) greičiausiai yra pirminės.

6. Tik vienas Tverės metraštis prie 1377 m. teisingai kalba apie dvylika Algirdo sūnų, o visi kiti — ne.

7. Rogožos, Tverės ir Nikono metraščių panašumas nustatomas ir iš tolesnių žinių. Jie teisingiausiai atspindi 1372 m. įvykius (išlaiko chronologiją, nemini „liachų“). Apie Kęstučio dukters išteikėjimą už Tverės kunigaikščio kalba tik minėti trys sąvada.

8. Tik Tverės ir Nikono sąvada duoda žinių apie Andriaus Algirdaičio dalyvavimą 1378 m. Vožos mūšyje, apie

Tverės kunigaikščio sūnaus vedybas 1385 m. „pas Vladimirą Algirdaitį“. Reikšminga, kad abu sąvadai, viens kitą papildydami, atspindi 1390—1391 m. tikrus įvykius (karą su kryžiuočiais, Vilniaus apgulimą), kuriuos patvirtina kiti šaltiniai. Abiejuose sąvaduose yra smulkių, bet taiklių detalių (apie patrankų ugnies padarytus nuostolius). Tai liudija, kad abiejų sąvadų sudarytojai buvo gerai informuoti apie lietuviškus reikalus.

9. Daug žinių apie lietuviškus įvykius yra Ipatijaus metraštyje. Tik Pskovo, Naugardo metraščiuose prie atskirų metų atspindi kai kurie Lietuvos ir Pskovo, Lietuvos ir Naugardo įvykiai.

10. Vertingų duomenų apie lietuviškus įvykius yra Maskvos sąvaduose (tačiau ne visi iš jų yra 1408 m. sąvade). Jų yra ir Nikono metraštyje. Kai kurių Maskvos sąvadų žinių nėra Rogožos, Tverės metraščiuose.

Taigi Nikono, Rogožos, Tverės metraščiuose Lietuvos istorijos žinių yra daugiau, negu kituose sąvaduose. Jų gausumu išsiskiria Nikono metraštis. Jame, matyt, panaudota platesnė Tverės metraštinio sąvado redakcija, negu ta, kuri pateko į bendrą Rogožos metraščio ir Tverės rinkinio protografą. Pastaroji redakcija sudaryta, trumpinant pirminį Tverės sąvado tekstą, maždaug XV a. 6-ajame dešimtmetyje³²⁹.

A. Nasonovas nustatė, kad nuo 1285 m. pradėta aprašinėti įvykius Tverės kunigaikštystėje ir kad šis vietinis Tverės metraštis buvo panaudotas Vladimiro didžiojo kunigaikščio sąvadui, rašytam iki 1327 m. Jis išaiškino XIV a. antrosios pusės Tverės metraštinę medžiagą, du naujus Tverės sąvadás, rašytus iki 1425 ir 1455 m.³³⁰ Turint omenyje gana glaudžius santykius tarp Lietuvos ir Tverės XIV—XV a., galima suprasti, kodėl taip daug lietuviškų žinių yra Tverės sąvaduose.

Jei Nikono metraščio XIII a. pabaigos—XIV a. pirmojo ketvirčio žinios eina taip pat iš Tverės sąvado, tai jų

³²⁹ А. Н. Насонов, *Летописные...*, стр. 732, 738.

³³⁰ Ten pat, p. 753, 767, 769—771.

pasirodymą iš dalies galėjo lemti tai, kad nuo 1290 iki 1316 m. Tverės vyskūpu buvo lietuvių kunigaikščio Gerdienio sūnus Añdrius (mirė 1323 m., palaidotas Tverėje) ³³¹.

Analizė liudija, jog geriausią supratimą apie platųjį Tverės metraštinį sąvadą, Nikono, Rogožos ir Tverės metraščių protografą, tai, kad jame daug Lietuvos istorijos žinių, duoda visi trys minėti metraščiai, juose sukaupiti faktai.

Tolesniam Nikono metraščio tyrimui jo tekstą reikia padalyti į sudėtinės dalis ³³², kadangi šiame metraštyje yra tokių šaltinių, kurių pobūdis ir kilmė iki šiol ne visiškai ištirti ³³³. Mūsų tyrinėjimai, gal būt, nors kiek padės tai nušviesti; Nikono metraštyje išsiskiria unikalių, be to, iš dalies neginčijamai autentiškų Lietuvos istoriją atskleidžiančių duomenų.

Pastaruoju metu Nikono metraštis buvo panaudotas Riazanės metraštininkystės analizei ³³⁴, publikuojant Joasafovo metrašį ³³⁵. A. Kuzmino nuomone, Nikono sąvadas buvo kurtas dviem etapais, kurių pirmasis apima pačią XVI a. pradžią, kai atsirado metraščio dalis iki XV a. vidurio, o antrasis (taip galvota ir anksčiau) — 1539—1542 m., kai buvo redaguojama senoji dalis. Pirmoji Nikono metraščio redakcija siejama su Riazane, su kunigaikščiais Belskiais ³³⁶.

Iš mūsų tyrinėjimų matyti, kad Nikono metraštyje yra daug žinių apie Lietuvą. Tai liudija sąvado sudarytojo suinteresuotumą plačiai nušviesti lietuviškus įvykius ir tarsi patvirtina jo ryšį su Belskiais — Algirdo palikuonimis. Belskių vyriausybės užsienio politiką apibūdina paastrėjusi kova su Kazane ir Krymu ir bandymas taikiai gyventi su Lietuva ³³⁷.

Taigi, tiriant XIII—XIV a. Lietuvos ir Ordos santykius, reikia turėti omenyje visų sąvadų duomenis, nes įvairių redakcijų žinios neretai nebeturi savo pirminės prasmės. Be to, kaip matėme, yra svarus pagrindas remtis Lietuvos ir Aukso Ordos santykių faktais, kurie yra tik Nikono metraštyje.

§ 3. LENKŲ KRONIKOS IR PAMETINIAI UŽRAŠAI

Apžvelgsime, kaip lietuvių ir totorių santykiai atsi-
spindėjo lenkų šaltiniuose, t. y. kronikose, pametiniuose
užrašuose, J. Dlugošo „Lenkijos istorijoje“.

XIII a. antrosios pusės Krokuvos trumpuosiuose pame-
tiniuose užrašuose paminėta, kad 1259 m. totoriai su lie-
tuviais, rusais ir kitais puldinėjo Sandomirą, Krokuvą³³⁸.
To paties laikotarpio Krokuvos pranciškonų užrašuose yra
apie tai, jog 1280 m. didelė totorių, lietuvių ir rusų ka-
riuomenė niokojo Krokuvą ir Sandomirą³³⁹.

Traskos užrašuose, kurie baigiami beveik XIV a. vi-
duriu, pateikiama duomenų apie minėtą totorių, lietuvių
ir rusų puolimą 1280 m.³⁴⁰, apie rusų, lietuvių ir totorių
kovą su lenkais 1302 m.³⁴¹, apie kovą pietvakarių Rusioje
1340 m.³⁴²

XIV a. vidurio Olivos kronikoje³⁴³, kaip ir Didžiosios
Lenkijos kronikoje³⁴⁴, sudarytoje greičiausiai XIV a. ant-

³³¹ Apie Gerdenio (Erdenio) sūnų Andrių žr.: ТЛ, стр. 344—345; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 82; т. XXV, стр. 157; т. XXIII, стр. 93; т. X, стр. 167—168; т. XV, в. 1, стб. 35—36, 42; т. XV, стб. 414 (pastaruosiuose dviejuose sąvaduose neminima lietuviška Andriaus kilmė); А. Соболевский, Материалы..., стр. 80—81; В. Т. Пашуто, Обращение..., стр. 45; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 286, 292.

³³² А. Н. Насонов, «Русская земля...», стр. 210.

³³³ Д. С. Лихачев, Русские летописи..., стр. 478.

³³⁴ А. Л. Монгайт, Рязанская земля, стр. 10 и др.

³³⁵ Иоасафовская летопись.

³³⁶ А. Г. Кузьмин, К вопросу..., стр. 111—120.

³³⁷ А. А. Зимин, Реформы..., стр. 258.

³³⁸ МРН, т. II, р. 806.

³³⁹ МРН, т. III, р. 50.

³⁴⁰ МРН, т. II, р. 847.

³⁴¹ Ten pat, р. 853.

³⁴² Ten pat, р. 860.

³⁴³ SRP, т. I, р. 761.

³⁴⁴ МРН, т. II, р. 585.

roje pusėje³⁴⁵, minima, kad 1259 m. totoriai su prūsais, rusais ir kitomis tautomis niokojo Sandomiro žemę.

Sendzivojauš užrašuose (pasibaigiančiuose 1360 m.) taip pat minimi 1302 m. įvykiai³⁴⁶.

Jano ir Čarnkovo Lenkijos kronikoje, sudarytoje 1370—1384 m., randame duomenų apie Lietuvos ir Lenkijos santykius 1349, 1350, 1368, 1376, 1377 m.³⁴⁷, t. y. tuo metu, kai vyko kova, dalyvaujant totoriams, dėl Pietvakarių Rusios žemių.

XIV a. antrosios pusės Krokuvos vaivadijos Mechovo vienuolyno užrašuose yra svarbių žinių apie lenkų ir totorių santykius 1349 m.³⁴⁸, kovą Pietvakarių Rusioje 1349—1353 m.³⁴⁹

Lisaguros vienuolyno XV a. „Šventojo kryžiaus užrašuose“ minimas 1259 m. totorių, lietuvių, rusų puolimas prieš Sandomiro pilį³⁵⁰.

Maždaug to paties laikotarpio Mažosios Lenkijos užrašuose lietuvių ir totorių santykiai atsispindi prie 1280³⁵¹ ir 1302 m.³⁵²

Užrašuose, sudarytuose XV a. pabaigoje pagal atsiminimus, yra apie lietuvių ir totorių santykius 1259 m.³⁵³

Tokie yra pagrindiniai mūsų tyrinėjamos problemos faktai. Šiuose ir kituose lenkų šaltiniuose yra duomenų apie totorių puolimus prieš Lenkiją 1241 ir vėlesniaisiais metais, kai kuriuos įsiveržimus į Vengriją, nemaža žinių apie XIII—XIV a. lietuvių ir lenkų santykius, kai kuriuos Lietuvos vidaus įvykius (Mindaugo nužudymą, Kęstučio ir Jogailos konfliktą ir kt.).

Su Lietuva susiję įvykiai, apskritai mūsų tema smulkiausiai nušviečiama J. Dlugošo „Lenkijos istorijoje“, parašytoje 1455—1480 m. Čia apibendrinta didžiulė medžiaga, Lenkijos praeitis susieta su kaimyninių šalių likimu ir visuotine istorija.

Nustatyta, kad šis kūrinys pagal panaudotų šaltinių pobūdį dalijasi į tris dalis: pirmąją, legendinę, antrąją, istorinę (nuo XIII a. vidurio iki XV a. pradžios), ir trečiąją, J. Dlugošo (1406—1480 m.) amžininkę³⁵⁴. Išaiškinta, jog J. Dlugošas, aukšto rango dvasininkas, lenkų diplomatas, rašė lenkų bažnytinio politinio patriotizmo dvasia. Jis

dažnai vienašališkai nušviesdavo arba apskritai nutylėdavo jam neparankius faktus tiek iš užsienio, tiek iš lenkų šaltinių³⁴⁵.

Požiūris į kitas tautas ir Lenkijos santykiai su jomis J. Długošo „Istorijoje“ suformuluoti Krokuvos vyskupo, kardinolo Zbignevo Olesnickio politinės orientacijos įtakoje, todėl čekai husitai, bažnyčios priešai, vaizduojami neigiamai, panašiai kaip ir pravoslavai rusai. Nuosaikiau traktuojami vengrai. Vokiečiai kryžiuočiai vaizduojami nors ir su neapykanta, tačiau ramiai, kaip visiškai nugalėtas priešas. J. Długošo laikais Lietuva kovojo su Lenkija, ir todėl lietuviai, netolimos praeities pagonys, autoriui tėra mažos kultūros tauta, kurią išgelbėjusi Lenkija³⁴⁶.

Pasak J. Długošo, lietuvių vardas pirmą kartą išgirstas 1205 m.; jie net duoklę duodavę karnomis³⁴⁷. Kalbėdamas apie 1325 m. sąjungą tarp Lietuvos ir Lenkijos, autorius pažymi, jog Vladislovas Lokietka ja stengėsi sustabdyti laukinių lietuvių antpuolius; jie neva dar nesėję javų, tenkinęsi žuvim ir žvėriena, todėl lenkai nepersekioję atsiitraukiančių lietuvių, nes bijoję jų krašte mirti badu³⁴⁸. Šiuos prasimanymus visiškai paneigia XIII a. šaltiniai bei ankstesnių amžių archeologiniai duomenys.

³⁴⁵ J. Dąbrowski, *Dawne...*, p. 138; S. Zajęczkowski, *Historjografja...*, p. 75.

³⁴⁶ MPH, t. II, p. 879.

³⁴⁷ Ten pat, p. 629—631, 674—675, 678—679.

³⁴⁸ Ten pat, p. 885.

³⁴⁹ Ten pat.

³⁵⁰ MPH, t. III, p. 73.

³⁵¹ Ten pat, p. 181.

³⁵² Ten pat, p. 188—189.

³⁵³ Ten pat, p. 307.

³⁵⁴ W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie...*, p. 50.

³⁵⁵ J. Dąbrowski, *Dawne...*, p. 236—237.

³⁵⁶ Ten pat, p. 238.

³⁵⁷ J. Długosz, *Dzieła...*, t. III, p. 169; *Opera...*, t. XI, p. 177.

³⁵⁸ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 108—109; *Opera...*, t. XII, p. 114.

Netgi Onos (Aldonos), Gedimino dukters, Kazimiero žmonos ir Lenkijos karalienės, meilę muzikai, dainoms, šokiams, žaidimams J. Dugošas vertina neigiamai, kaip tuštybę, prie kurios ji nuo vaikystės priprato tėvų pagonių namuose³⁵⁹. Kalbėdamas apie bendrą Algirdo ir Kęstučio valdymą, apie jų sutartį, sutvirtintą priesaika, jis abejoja, ar gali būti kokia nors sąjunga tarp barbarų, nepripažįstančių tikrojo dievo³⁶⁰.

Ir vertindamas karą prieš Kryžiuočių ordino bei jo Vakarų Europos sąjungininkų agresiją, J. Dugošas stoja ne lietuvių pusėn. Pavyzdžiui, aprašydamas 1343 m. (iš tikrųjų — 1345 m.) didelį Vengrijos, Čekijos karalių ir Kryžiuočių ordino antpuolį prieš Lietuvą, jis būtinai pabrėžia, kad lietuviai buvo laukiniai barbarai³⁶¹. Panašiai traktuojamas ir prūsų karas prieš kryžiuočius; jis lyginamas su totorių antplūdžiu³⁶². Prūsų pralaimėjimą vokiečių feodalų pajėgoms jis vertina kaip „taurų kerštą prūsams už smūgį kryžiuočiams“³⁶³.

Iš viso, nušviesdamas Lietuvos karą su Kryžiuočių ordinu, J. Dugošas nors ir panaudojo vokiečių kronikas, tačiau jų duomenis sutrumpino, supainiojo įvykius ir chronologiją, o visą karą pavaizdavo taip, tarsi tik lenkai išgelbėjo lietuvius nuo visiško pralaimėjimo. J. Dugošo „Istorija“ galima naudotis, kritiškai vertinant kiekvieną jo žodį. Gindamas uniją, J. Dugošas griežtai stoja prieš Lietuvos suverenitetą, už Lenkijos teises į pietines rusų žemes³⁶⁴.

Todėl ir 1385—1386 m. įvykius J. Dugošas nušvietė labai netiksliai. Jo tvirtinimas apie Lietuvos prijungimą prie Lenkijos nepagrįstas. Istorinių šaltinių analizė rodo, kad 1386 m. Jogaila inkorporacinio dokumento nedavė, nors J. Dugošas apie jį ir kalba. Įvykių aprašyme jaučiama „Istorijos“ autoriui būdinga tendencija³⁶⁵, kuri ypač ryški dėl Podolės.

Kalbėdamas apie 1352 m. įvykius, J. Dugošas pabrėžia, kad Podolės žemė tuo metu priklausė Lenkijos karalystei³⁶⁶. Vėliau (prie 1396 m.) jis rašo, jog šią žemę lenkų karalius Kazimieras ginklu atkovojo iš totorių³⁶⁷. J. Dugošas neslepia, kad dėl Podolės žemės ypač atkakli

kova tarp Lietuvos ir Lenkijos magnatų ėjo XV a. viduryje Liublino, Parčevo suvažiavimuose. J. Długošo žodžiais, lenkai į labai derlingą Podolę žiūrėjo kaip į „pusę savo karalystės“. Todėl 1448 m. Liublino suvažiavime, atmesdami lietuvių reikalavimus grąžinti Podolę, ponai pareiškė, jog, kaip visiems žinoma, aišku ir įrodyta, Kazimieras II atėmė ją iš totorių, ilgą laiką ramiai valdė, pastatė ten daug pilių: Kamenecą, Chotiną, Bakotą, Bracławą, Mežibožą ir kitas. Taigi žemė ilgai priklausė lenkų karalystei, ją valdė Liudvikas, Jogaila, o jeigu ją valdė ir Vytautas, tai iš Jogailos malonės ³⁶⁸.

Lenkų argumentus dėl Lietuvos reikalavimo grąžinti Podolės ir Lucko žemes Parčevo suvažiavime 1451 m. J. Długošas dėsto savo globėjo Z. Olesnickio lūpomis: „Nėra nė mažiausios abejonės, kad Podolės žemė [...], Lucko pilis ir žemė visada priklausė Lenkijai, kad lenkai išstūmė totorius iš Podolės, patys ten įsikūrė tuomet, kai jų [t. y. lietuvių] vardas žinomas nebuvo [...]“ ³⁶⁹. J. Długošas panašią kardinolo kalbą duoda ir 1453 m. Parčevo seime ³⁷⁰.

Taigi Długošo tvirtinimu, Kazimieras dar iki 1352 m. užėmė Podolę. Jo nukariavimai, sprendžiant iš suminėtų

³⁵⁹ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 181—182; *Opera...*, t. XII, p. 194; šie duomenys jau įgalina kalbėti apie muzikinį gyvenimą Gedimino dvare — R. Batūra, *Muzika...*, p. 51.

³⁶⁰ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 377—378; *Opera...*, t. XII, p. 404.

³⁶¹ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 198; *Opera...*, t. XII, p. 212.

³⁶² J. Długosz, *Dzieła...*, t. III, p. 277; *Opera...*, t. XI, p. 288.

³⁶³ J. Długosz, *Dzieła...*, t. III, p. 316; *Opera...*, t. XI, p. 328.

³⁶⁴ M. Jučas, J. Długošo..., p. 135—148.

³⁶⁵ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 432—433; H. Paszkiewicz, *O genezie...*, p. 236—239.

³⁶⁶ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 229; *Opera...*, t. XII, p. 245.

³⁶⁷ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 488; *Opera...*, t. XII, p. 519.

³⁶⁸ J. Długosz, *Dzieła...*, t. VI, p. 43—46; *Opera...*, t. XIV, p. 46—49.

³⁶⁹ J. Długosz, *Dzieła...*, t. VI, p. 88—89; *Opera...*, t. XIV, p. 95—97.

³⁷⁰ J. Długosz, *Dzieła...*, t. VI, p. 126; *Opera...*, t. XIV, p. 135—136.

pilių, siekė už Bugo upės. Tačiau to laikotarpio šaltinių analizė rodo, kad Dlugošo teiginys dėl nurodytos teritorijos priklausomumo Lenkijai visiškai prieštarauja šaltiniams, kurie liudija, jog Lenkijos karaliaus valdžia nesiekė toliau į rytus už Terebovlės ir Stenkos ³⁷¹.

Panašiai J. Dlugošas dėstė ir apie Moldaviją. Jis rašo, jog po Moldavijos gaspatoriaus mirties jo sūnus prašė pagalbos pas Kazimierą, žadėdamas pripažinti Lenkijos valdžią. Todėl Kazimieras 1359 m. organizavo žygį į Moldaviją ³⁷². Iš tikrųjų Kazimieras niekuomet ten nežygiavo. Žygis buvo surengtas tik 1377 m., ir jį organizavo Vengrija, jame dalyvavo riteriai iš Mažosios Lenkijos ir lietuviai (matyt, Karijotaičiai, valdę Podolę) ³⁷³.

J. Dlugošo „Istorijoje“ yra nemaža žinių apie lietuvių ir totorių santykius. Remdamasis mums nežinomu šaltiniu, jis prie 1241 m. tvirtina, kad Mozūrijos kunigaikštis Konradas (1202—1274) su prūsų ir lietuvių pagalba užėmė totorių nuniokotą Krokuvą ir daugelį pilių ³⁷⁴. Šis faktas turi tam tikros reikšmės Lietuvos padėčiai Batu antpuolio metu nušviesti.

Prie 1259 m. jis pažymi, kad totoriai, vadovaujami Nogajaus ir Telebugos, su rusais ir lietuviais niokojo Lenkiją ³⁷⁵. Totorių vadų vardai čia atkelti iš vėlesnių laikų, kiti šaltiniai mini prūsus ir rusus ³⁷⁶; istoriografijoje šie duomenys panaudojami, nagrinėjant lietuvių ir totorių santykius 1259 m. Panašiai panaudojamos 1280 ³⁷⁷, 1302 ³⁷⁸, 1319 ³⁷⁹, 1330 ³⁸⁰ m. žinios. Mums reikšmingos ir tos J. Dlugošo knygų vietos, kuriose prie 1349 ³⁸¹, 1351 ³⁸², 1366 ³⁸³, 1370 ³⁸⁴ ir kitų metų kalbama apie Lietuvos kovą su Lenkija dėl Pietvakarių Rusios.

J. Dlugošas pateikia duomenų apie lietuvių ir totorių bendrą kovą su Lenkija 1351 ³⁸⁵, 1352 ³⁸⁶ m. Jie atrodo tikri, nes yra ir kituose šaltiniuose. Jis kalba ir apie totorių pagalbą lietuviams kovoje prieš kryžiuočius 1370 m. ³⁸⁷, apie Vytauto veiksmus prieš totorius XIV a. pabaigoje ³⁸⁸. Taigi lenkų istoriniuose šaltiniuose yra nemaža duomenų mus dominančiai problemai.

Kiti lenkų autoriai (M. Mechovskis, B. Vapovskis, M. Belskis, M. Kromeris ir kt.), rašę vėliau, XVI a., iš esmės sekė J. Długošu. Jų samprotavimus panaudojome, nagrinėdami Mėlynųjų Vandenių problemą (žr. III dalį).

§ 4. VOKIEČIŲ IR KITOS KRONIKOS

Iš vokiečių šaltinių apie Lietuvą išsiskiria Kryžiuočių kronikos, tačiau totoriai jose minimi tik atsitiktinai.

P. Dusburgas ketvirtoje savo kronikos dalyje, kur aprašomi tarptautiniai įvykiai, kalba apie totorių antpuolį prieš Lenkiją ir Vengriją 1241 m.³⁸⁹, apie popiežiaus ir totorių santykius 1274 m.³⁹⁰, apie totorių kovą su saracėnais

³⁷¹ H. Paszkiewicz, O genezie. . . , p. 271—273. Plačiau apie nepagrįstus J. Długošo tvirtinimus prie 1352 m. žr. III dalyje.

³⁷² J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 257—259; Opera. . . , t. XII, p. 277—278.

³⁷³ Z. Spieralski, W sprawie. . . , p. 147—152; to paties, Awantury. . . , p. 16.

³⁷⁴ J. Długosz, Dzieła. . . , t. III, p. 273; Opera. . . , t. XI, p. 284—285; A. Semkowicz, Krytyczny. . . p. 257.

³⁷⁵ J. Długosz, Dzieła. . . , t. III, p. 360—362; Opera. . . , t. XI, p. 373—375.

³⁷⁶ A. Semkowicz, Krytyczny. . . , p. 278—279.

³⁷⁷ J. Długosz, Dzieła. . . , t. III, p. 441—442; Opera. . . , t. XI, p. 455.

³⁷⁸ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 9—10; Opera. . . , t. XII, p. 9—10.

³⁷⁹ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 83; Opera. . . , t. XII, p. 86—88.

³⁸⁰ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 129—130; Opera. . . , t. XII, p. 137—138.

³⁸¹ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 218—219; Opera. . . , t. XII, p. 234—236.

³⁸² J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 224; Opera. . . , t. XII, p. 239—240.

³⁸³ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 285—287; Opera. . . , t. XII, p. 307—308.

³⁸⁴ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 308; Opera. . . , t. XII, p. 308.

³⁸⁵ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 224; Opera. . . , t. XII, p. 239.

³⁸⁶ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 229; Opera. . . , t. XII, p. 245.

³⁸⁷ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 304; Opera. . . , t. XII, p. 327.

³⁸⁸ J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 491; Opera. . . , t. XII, p. 523.

³⁸⁹ SRP, t. I, p. 197.

³⁹⁰ Ten pat, p. 203.

Priešakinėje Azijoje 1281³⁹¹, 1300³⁹², 1311³⁹³ m., jų antpuolius prieš Vengriją 1326 m.³⁹⁴; taigi lietuvių ir totorių santykiai tiesiogiai čia neatsispindi.

Vadinamojoje Sembos kanauninko kronikoje, baigtoje apie 1338 m.³⁹⁵, yra unikali žinia apie totorių ir lietuvių santykius 1315 m.³⁹⁶.

Hermano Vartbergės Livonijos ordino kronika (baigiasi 1378 m.) pateikia vertingų duomenų apie 1358 m. Lietuvos diplomatines pastangas imperatoriaus rūmuose prieš Kryžiuočių ordiną, iš kurių matyti jos siekimai Ordos atžvilgiu³⁹⁷. Šie faktai padeda geriau suvokti ir įvykius, susijusius su Mėlynaisiais Vandenheimis.

Kryžiuočių ordino XIV a. pabaigos—XV a. pradžios kronikose (Detmaras, Torunės analai)³⁹⁸ minimi 1241 m. totorių antpuoliai prieš Vengriją, Lenkiją ir Čekiją, kalbama (Torunės analai)³⁹⁹ apie išgastį, kuris 1286 m. apėmė Kulmo žemę, laukiant totorių puolimo.

Vokietijos kronikose taip pat užsimenama apie kai ką, kas mus domina. Rudberto analai 1260 m. mini lenkų kunigaikščių ir kryžiuočių kovą su totoriais Lenkijoje⁴⁰⁰, o austrų analai 1260 m.—totorius Prūsijoje⁴⁰¹. Tai padeda suvokti Vakarų požiūrį į lietuvius.

Joano iš Vinterturo šveicarų kronika pateikia duomenų apie XIV a. vidurio įvykius Pietvakarių Rusioje, apie lietuvius ir totorius⁴⁰². Lietuvių ir totorių santykius 1352 m. nušviečia taip pat Alberto iš Štrazburgo⁴⁰³ ir Henriko iš Rebendorfo⁴⁰⁴ kronikos.

Bizantijos autorius Nikiforas Grigora (mirė 1360 m.) pažymėjo „lietuvių karaliaus“ (Algirdo), kuris vienintelis iš Rytų Europos valdovų nemokėjo kasmetinės duoklės mongolams, galybę⁴⁰⁵.

§ 5. LIETUVOS METRAŠČIAI IR M. STRIJKOVSKIO KRONIKA

Tam tikrų žinių tyrinėjamai problemai nušviesti duoda Pirmoji, trumpoji, Lietuvos metraščių redakcija, sudaryta 1428—1430 metais, remiantis Vytauto memorialu

(1390—1392 m.). Papildyta ji išliko sąvade, sudarytame 1446 m.⁴⁰⁶ Įvykiai čia dėstomi nuo Gedimino valdymo. Pirmoji redakcija atsispindi Supraslio, Uvarovo, Akademiniame, Vilniaus (Avraamkos) nuorašuose⁴⁰⁷. Geriausi iš jų, papildantys vienas kitą, yra Uvarovo, Supraslio, Avraamkos nuorašai⁴⁰⁸; seniausias — Uvarovo nuorašas⁴⁰⁹. Lietuvos metraščiai parašyti rusų (baltarusių) kalba.

Trumposios redakcijos sąvaduose mus ypač domina dvi jų dalys⁴¹⁰: pirmiausia, pasakojimas apie Podolę ir, antra, pasakojimas apie Podolės užkariavimą.

Pasakojime apie Podolę nurodoma, jog po totorių pralaimėjimo ties Mėlynaisiais Vandenimis Karijoto sūnūs, remiami Lietuvos, įsitvirtino Podolės žemėje, pastatė Ba-

³⁹¹ Ten pat, p. 204.

³⁹² Ten pat, p. 209.

³⁹³ Ten pat, p. 211.

³⁹⁴ Ten pat, p. 213; visi minėti faktai atsispindi ir XIV a. 4-ojo dešimtmečio Jarošino kronikoje (P. Dusburgo vertime).— SRP, t. I, p. 369—594.

³⁹⁵ SRP, t. I, p. 272.

³⁹⁶ Ten pat, p. 286; joje minimas ir totorių antpuolis prieš Vengriją 1241 m.— Ten pat, p. 278.

³⁹⁷ SRP, t. II, p. 79—80.

³⁹⁸ SRP, t. III, p. 59.

³⁹⁹ Ten pat, p. 62, 16. Minėti 1241 ir 1286 m. faktai užfiksuoti ir XV a. vidurio Torunės pranciškonų kronikoje.— SRP, t. III, p. 468—469.

⁴⁰⁰ SRP, t. I, p. 252.

⁴⁰¹ Ten pat, p. 250.

⁴⁰² SRP, t. II, p. 738—739 (1341).

⁴⁰³ Ten pat, p. 737.

⁴⁰⁴ Ten pat, p. 742.

⁴⁰⁵ J. Fijałek, *Średniowieczne...*, p. 518.

⁴⁰⁶ M. Jučas, Lietuvos didžiųjų... , p. 111—120; *to paties*, Lietuvos metraščiai, p. 21—48; J. Jakubowski, *Studia...*, p. 16—29; Tautiniai... , p. 14—25; B. A. Чамярыцкі, *Беларускія...*, стр. 121—123.

⁴⁰⁷ ПСРЛ, т. XVII, стб. 71—84, 85—110, 136—152, 191—204.

⁴⁰⁸ Т. Сушицький, *Західньо...*, стр. 92; M. Jučas, Lietuvos didžiųjų... , p. 119.

⁴⁰⁹ Т. Сушицький, *Західньо...*, стр. 97.

⁴¹⁰ ПСРЛ, т. XVII, стб. 81—84 (Супр.), 99—101 (Ув.); Akademinis ir Avraamkos nuorašai nutrūksta ankstesniais įvykiais (ten pat, st. 152, 204).

kotos, Kameneco ir kitas pilis. Aleksandrui Karijotaičiui žuvus kovoje su totoriais, Podolę ėmė valdyti jo brolis Teodoras. Jis nepanoro paklusti didžiuoju kunigaikščiu tapusiam Vytautui, kuris užėmė visą Podolės žemę. Vėliau, Jogailai prašant, Vytautas perdavė jam pusę Podolės už „dvidešimts tūkstančių“. Jogaila gautą Podolės dalį užstatė Spitkai, kuris dalyvavo Vytauto kovose su totoriais ir žuvo. Kadangi lenkams perleistos Podolės žemių nebuvo kam ginti, Vytautas grąžino Jogailai dvigubą sumą ir vėl užvaldė visas Podolės pilis, pasodindamas ten savo seniūną. Taip buvo iki Vytauto mirties (1430 m.), o po jos lenkai išsikvietė pasitarimui seniūną, jį suėmė, apiplėšė, užėmė Kamenecą „ir paėmė visa tai, kas yra Podolės žemėje“ ⁴¹¹.

Pasakojime apie Podolės užkariavimą rašoma, kad, kai Vytautas paėmė tą žemę, tuo metu Kijevą valdęs Vladimiras Algirdaitis jam nepakluso. Pavasarį Vytautas žygiavo ir paėmė Žitomirą, Ovručą, tuomet Vladimiras atvyko pas jį. Rudenį Vytautas išvedė jį iš Kijevo ir pasodino ten Skirgailą. Vytautas pats ėjo į Podolės žemę, o Skirgailai iš Kijevo liepė žygiuoti į Čerkasus ir Zvenigorodą. Paėmęs juos, Skirgaila sugrįžo į Kijevą ⁴¹². Abu šie pasakojimai įdomūs, tyrinėjant lietuvių, totorių ir rusų santykius, istoriografijoje glaudžiai siejami su Algirdo laikų Podolės problemomis.

Antrojoje metraščių redakcijoje pateikiama jau visa Lietuvos istorija nuo seniausių, Palemono, laikų, t. y. pridėta legendinė dalis, vaizduojanti įvykius iki Gedimino. Šios redakcijos Olševo nuorašas baigiasi 1447 m. įvykiais ⁴¹³, Krasinskio nuorašas — 1514 m. ⁴¹⁴, Račinskio ir Jevreinovo nuorašai — 1548 m. ⁴¹⁵, o Archeologinės draugijos nuorašas (su priedais) — 1575 m. ⁴¹⁶

Antroji Lietuvos metraščių redakcija su legendine dalimi sudaryta, matyt, XVI a. pirmojoje pusėje, netrukus po 1514 m., maždaug tuo metu, kai buvo parašytas Pirmasis Lietuvos Statutas, t. y. 1522—1529 m. ⁴¹⁷, arba dar iki 1519 m. ⁴¹⁸ Legendinė dalis (tik neaišku, ar visa) galėjo atsirasti anksčiau, XV a. antrojoje pusėje arba pabaigo-

je ⁴¹⁹. Seniausieji antrosios Lietuvos metraščių redakcijos nuorašai, matyt, yra Krasinskio, Olševo, Račinskio nuorašai ⁴²⁰.

Legendinėje dalyje pateikiami duomenys apie pirmuosius Lietuvos ir Totorių santykius XIII a., taip pat Gedinui valdant. Šias žinias aiškumo dėlei suskirstome taip: 1) po Batijaus antplūdžio Skirmantas pastatė Naugarduką, Gardiną, užėmė Batijaus nusiaubtus Brestą, Drohičiną, Melniką ⁴²¹; 2) lietuviai, sumušę Užvolgio carą Balaklajų, užėmė Mozirių, Černigovą ir kitus miestus ⁴²²; 3) Užvolgio caras Kudras buvo sumuštas už Moziriaus prie Okuniovkos upės; žuvo du lietuvių kunigaikščio broliai ⁴²³; 4) Ringaudas, valdęs Naugarduke, sumušė rusų kunigaikščius

⁴¹¹ ПЦРА, т. XVII, стр. 81—84 (Супр.), 99—101 (Ув.); Akademis ir Avraamkos nuorašai nutrūksta ankstesniais įvykiais (ten pat, st. 152, 204).

⁴¹² ПЦРА, т. XVII, стр. 80 (Супр.); 94—95 (Ув.); 203—204 (Авр.); Akademis nuorašas nutrūksta, kaip minėjome, ankstesniais įvykiais.

⁴¹³ ПЦРА, т. XVII, стр. 468.

⁴¹⁴ Ten pat, st. 185.

⁴¹⁵ Ten pat, st. 356, 412.

⁴¹⁶ Ten pat, st. 294.

⁴¹⁷ J. Jakubowski, Tautiniai..., p. 37; J. Ochmański, Nad Kroniką..., p. 159; В. А. Чамярыцкі, Беларускія..., стр. 158; apytikrę 1520 m. datą nurodo: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 62; plg. M. Jučas, Lietuvos metraštis (1966), p. 100; nurodoma ir XVI a. viduryje (Т. Сушицький, Західньо..., стр. 99—100; M. Jučas, Lietuvos didžiųjų..., p. 119).

⁴¹⁸ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 9, 30 (R. Jاسas).

⁴¹⁹ M. Jučas, Lietuvos metraštis (1966), p. 105; to paties, Lietuvos metraščiai (1968), p. 70.

⁴²⁰ J. Jakubowski, Tautiniai... p. 36—37 (Krasinskio ir Olševo nuorašai); Т. Сушицький, Західньо..., стр. 98 (Krasinskio ir Račinskio nuorašai); M. Jučas, Lietuvos metraštis (1966), p. 108—109, 114 (XVI a. pradžioje sudaryti Krasinskio ir Archeologinės d-jos nuorašai, XVI a. viduryje — Račinskio ir Jevreinovo nuorašai, išskiriami pagal M. Belskio kronikos panaudojimą. Pereinamasis — Olševo nuorašas); J. Ochmański, Nad Kroniką..., p. 157 (išskiria Krasinskio, Jevreinovo nuorašą, — čia minimi istoriniai vardai: Švarnas, Traidenis, Vytenis; Archeologinės d-jos, Račinskio, Olševo nuorašuose jau žinomi Vykintas, Dausprungas, Živinbudas, Treniota ir kiti).

⁴²¹ ПЦРА, т. XVII, стр. 231, 244, 299, 361, 425.

⁴²² Ten pat, st. 233, 247—248, 302, 363—364, 428.

⁴²³ Ten pat, st. 234, 249, 363, 365, 429—430.

ir Užvolgio totorius prie Nemuno, Mogilnoje ⁴²⁴; 5) Gediminas žygiavo į Vladimirą ir Lucką ⁴²⁵; 6) Gediminas žygiavo į Kijevą, paėmė jį drauge su priemiesčiais ⁴²⁶.

Iš pirmosios redakcijos į antrąją su kai kuriais pakitimais įėjo ir jau žinomi metraščių pasakojimai: 7) pasakojimas apie Podolę ⁴²⁷; 8) pasakojimas apie Podolės užkariavimą ⁴²⁸.

Trečioji, pilnoji, redakcija (Bychovco kronika), vienu nuomone, sudaryta maždaug XVI a. antrosios pusės pradžioje ⁴²⁹, o kitų — greičiausiai XVI a. pirmojoje pusėje ⁴³⁰. Lietuvių ir totorių santykiai XIII a., Gediminui valdant čia daugiausia vaizduojami analogiškai, kaip ir antrojoje redakcijoje (trūksta tik trečiojo punkto) ⁴³¹. Bychovco kronikos pasakojimas apie Podolę skiriasi nuo ankstesnių sąvadų: jis datuojamas 1351 m. ir apima Algirdo kunigaikščiavimą ⁴³². Pasakojimas apie Podolės užkariavimą Vytautui valdant Bychovco kronikoje iš esmės nepasikeitęs ⁴³³. Šioje kronikoje apie Podolės problemą užsimenama dar keletą kartų, aprašant Lietuvos ir Lenkijos nesaugumą po Vytauto mirties ⁴³⁴.

Lietuvos metraščiai, kaip ir kiti to meto rašytiniai kūriniai, turi savo tendenciją. Juose aukštinama Vytautas, Gedimino dinastija, ryšku antiunijiniai Lietuvos magnatų siekimai ⁴³⁵, plėtojama idėja, jog lietuvių dinastija XIII a. užėmė rusų žemes, totoriams jas nusiaubus ⁴³⁶. Metraščiuose atsispindi pasididžiavimas savo krašto praeitimi, savo valstybe. Keldami Lietuvos valstybinio savarankiškumo idėjas ⁴³⁷, stodami prieš Lenkijos feodalų politinę bei kultūrinę invaziją, metraščiai gynė visos lietuvių tautos nacionalinius interesus ⁴³⁸.

Taigi Lietuvos metraščiuose įvykiai traktuojami ne bešališkai. Todėl ar galima ir kiek galima tikėti jų žiniomis apie Lietuvos ir Totorių santykius?

Mus dominančios pirmosios metraščių redakcijos žinios, patekusios ir į vėlesnes redakcijas (7 ir 8 punktai), istoriografijoje panaudojamos Lietuvos ir Totorių santykiams, Podolės problemai nušviesti (žr. III dalį).

Su dideliais sunkumais susiduriame, stengdamiesi nustatyti, kas metraščių legendinėje dalyje (įvykiai iki Ge-

dimino valdymo pabaigos, 1—6 punktai) yra tikra, o kas — ne.

Prieš atsakydami į tai, pažiūrėsime, kaip Lietuvos ir Totorių santykiai atspindi M. Strijkovskio Kronikoje, kuri plačiai remiasi Lietuvos metraščiais ir neišlikusiomis žiniomis. Tačiau ir čia nemažai pasisemta iš vėlyvų XV a. pabaigos—XVI a. kronikų. Be to, chronologija šiame veikalė dažnai neteisinga.

M. Strijkovskio Kronikoje pirmojo punkto žinios išplėstos ir kitaip interpretuojamos. Lietuvių išitvirtinimą Naugarduke, Breste, Gardine autorius sieja su pirmuoju (1223 m.) totorių įsiveržimu į Rytų Europą ir Kalkos mū-

⁴²⁴ Ten pat, st. 234—235, 250, 304, 365—366, 430—431.

⁴²⁵ Ten pat, st. 258, 311, 372—373, 437—438.

⁴²⁶ Ten pat, st. 259—260, 311—313, 373—374, 438—439.

⁴²⁷ Ten pat, st. 278—280, 327—330, 389—391, 453—455.

⁴²⁸ Ten pat, st. 277, 326—327, 388, 452—453.

⁴²⁹ J. Jakubowski, Tautiniai..., p. 47 (XVI a. 7-asis dešimtmetis); Т. Сушицкий, Західньо..., стр. 100 (XVI a. 7-asis dešimtmetis); Хроника Быховца, стр. 29 (prieš 1565 m.); Б. Н. Флоря, «О летописце...», стр. 136 (XVI a. 6-asis—7-asis dešimtmetis); J. Ochmański, Nad Kroniką..., p. 155—162 (jos dalys sudarytos XVI a. pirmojoje pusėje, o visa kronika — tarp 1565—1574 m.); В. А. Чамярыцкі, Беларускія..., стр. 183 (XVI a. 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje).

⁴³⁰ М. Jučas, Lietuvos metraščiai (1968), p. 12; Lietuvos metraštis. Выховцо Хроника, p. 30—38 (R. Jasas) — tarp 1519—1525 m.; М. А. Ючас, Хроника Быховца, стр. 225, 230 (XVI a. 4-asis dešimtmetis).

⁴³¹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 478, 480—481, 491—493.

⁴³² Ten pat, st. 496—497.

⁴³³ Ten pat, st. 515.

⁴³⁴ Ten pat, st. 528, 544—545.

⁴³⁵ J. Jakubowski, Tautiniai..., p. 47—49; И. Тухомиров, О составе..., стр. 77—78; М. Jučas, Lietuvos didžiųjų..., p. 111—120; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 70; М. Jučas, Lietuvos metraštis (1966), p. 105; Ś. М. Kuczyński, Studia..., p. 218—219; Б. Н. Флоря, «О летописце...», стр. 139—144.

⁴³⁶ В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 71.

⁴³⁷ Очерки истории исторической науки..., т. 1, стр. 122 (I. Jonynas); М. Jučas, Lietuvos metraštis (1966), p. 107—108; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 62; М. Jučas, Lietuvos metraščiai (1968), p. 8.

⁴³⁸ Lietuvių literatūros istorija, t. I, p. 67—68.

šiu (klaidingai, remiantis J. Dlugošu ir kitomis kronikomis, datuojamu 1211 m.)⁴³⁹. Vėliau (1217 m.) jis kalba apie Erdvilo žygį ir Bātu nuniokotų rusų pilių atstatymą⁴⁴⁰, taip pat apie lietuvių pergalę prieš totorius, vedamus Kaidano, prie Pripetės santakos su Dnepru⁴⁴¹. Pastarosios žinios metraščiuose nėra.

Toliau, sekdamas Lietuvos metraščiais⁴⁴², M. Strijkovskis kalba apie Balaklajaus pralaimėjimą prie Koidanovo (1221 m.)⁴⁴³, Kurdo — prie Okuniovkos⁴⁴⁴, apie Ringaudo pergalę Mogilnoje, prie Nemuno⁴⁴⁵; tai atitinka metraščių žinias (2—4 punktus).

Totorių, rusų, lietuvių puolimą prieš Lenkiją 1259 m. M. Strijkovskis nušviečia, remdamasis J. Dlugošu ir vėlesnėmis lenkų kronikomis⁴⁴⁶, pakartodamas jų netikslumus. M. Strijkovskis nurodo du įsiveržimus — 1259 m. žiemą ir 1260 m. vasarą, tačiau istoriografijoje pripažintas vienas didelis 1259 m. pabaigos — 1260 m. pradžios antpuolis⁴⁴⁷.

1280 m. rusų, totorių, lietuvių puolimą prieš Sandomiro žemę⁴⁴⁸, jų kovą su lenkais prie Liublino 1302 m.⁴⁴⁹ M. Strijkovskis nušvietė taip, kaip J. Dlugošas ir vėlesnės lenkų kronikos.

Sekdamas Lietuvos metraščiais, M. Strijkovskis rašo apie Gedimino pergalę prieš kryžiuočius Žemaitijoje, tačiau tvirtina, kad šiame mūšyje jo kariuomenėje buvę ir totorių, kad kariuomenės stovykla buvusi tarp Jurbarko ir Kauno, iš kur retkarčiais puldinėti kryžiuočiai⁴⁵⁰. Iš esmės taip pat, kaip Lietuvos metraščiuose, tik plačiau M. Strijkovskis kalba apie Gedimino kovą su Volynės kunigaikščiais (datuodamas ją maždaug 1320 m. pabaiga) ir apie žygį į Kijevą, mūšį netoli miesto, jo ir priemiesčių užėmimą (maždaug 1320—1321 m.). Ir vėl tik jis mini totorius, padėjusius vietiniams kunigaikščiams prieš Gediminą, mūšiuose prie Vladimiro ir Kijevo⁴⁵¹.

Algirdo mūšį su trimis totorių caračiais prie Mėlynųjų Vandenų, Podolės užėmimą M. Strijkovskis datuoja 1331 m., nurodo ir Karijotaičius, kurie Algirdo pavedimu valdė Podolę⁴⁵². Remdamasis „rusų ir lietuvių metraščiais“, kitais šaltiniais, jis rašo (maždaug prie 1339—

1340 m.) apie Karijotaičius, jų tolesnį valdymą Podolėje, apie Teodoro Karijotaičio nepaklusnumą didžiajam kunigaikščiui, apie Algirdo žygį į Podolę, po kurio ši žemė buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir joje paskirtas vietininkas ⁴⁵³. Sekdamas M. Mechovskiu (šis žinias ėmęs iš J. Dlugošo), kronikininkas pažymi, jog 1351 m., per Lietuvos ir Lenkijos karą, Algirdas su totoriais nuniokojo Lenkijai priklausančią Podolę ⁴⁵⁴, o prie 1370 m. (pagal J. Dlugošą) jis nurodo, jog Kęstutis, turėdamas savo kariuomenėje totorių, niokojo Prūsiją ⁴⁵⁵.

M. Strijkovskis perteikia Lietuvos metraščių pasakojimą apie Podolės užėmimą (Kijevo atėmimas iš Vladimiro Algirdaičio, Vytautui valdant, žygis prieš Teodorą Karijotaitį į Podolę ir jos prijungimas prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) ⁴⁵⁶ ir pabaigoje pažymi, kad Algirdas 1331 m. atėmė Podolę iš totorių ir pavedė Karijotaičiams. Po to Algirdas išvijo iš jos nepaklusnų Teodorą

⁴³⁹ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 229; plg. НПА, стр. 62—63; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 201; В. Spuler, *Die Goldene Horde*, p. 13; А. И. Рогов, *Русско-польские...*, стр. 130.

⁴⁴⁰ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 235.

⁴⁴¹ Ten pat, p. 238—239; А. И. Рогов, *Русско-польские...*, стр. 131—134.

⁴⁴² И. Тухомиров, *О составе...*, стр. 96—97; А. И. Рогов, *Русско-польские...*, стр. 142—143.

⁴⁴³ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 247—248.

⁴⁴⁴ Ten pat, p. 249—250.

⁴⁴⁵ Ten pat, p. 251—252.

⁴⁴⁶ Ten pat, p. 293—294.

⁴⁴⁷ S. Krakowski, *Polska w walce...*, p. 187.

⁴⁴⁸ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 321—322.

⁴⁴⁹ Ten pat, p. 343.

⁴⁵⁰ Ten pat, p. 360—361.

⁴⁵¹ Ten pat, p. 362—368; А. И. Рогов, *Русско-польские...*, стр. 155—159.

⁴⁵² M. Strykowski, *Kronika...*, t. II, p. 4—9.

⁴⁵³ Ten pat, p. 18—19.

⁴⁵⁴ Ten pat, p. 30.

⁴⁵⁵ Ten pat, p. 43.

⁴⁵⁶ Ten pat, p. 100—104.

Karijotaitį, o tas pabėgo į Vengriją ir mirė 1340 m. Vėliau, 1395 m., Vytautas atėmė Podolę iš nepaklusnaus antrojo Teodoro Karijotaičio ir pavertė ją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valda⁴⁵⁷.

Toliau⁴⁵⁸ M. Strijkovskis iš tikrųjų kartoja Lietuvos metraščių Pasakojimo apie Podolę antrąją dalį, kuri prasideda Jogailos prašymu, kad Vytautas perleistų jam dalį Podolės. Polemikoje su M. Kromeriu, M. Mechovskiu dėl Podolės M. Strijkovskis pažymi, kad ji nuo seno priklausė Lietuvai.

Mėlynųjų Vandenių problema susijusi su XIV a. pabaigos ikivorsklinių Vytauto žygių prieš totorius analize. Kronikoje pažymima, kad, paėmęs Smolenską (1396 m.), Vytautas pasiuntė prieš totorius savo etmono Algirdo vadovaujamą kariuomenę, kuri prie Dono sumušė tris brolius — Krymo, „Kirkelsko“ ir Mangupo caraičius, ėmusius tuo metu duoklę iš Podolės. Caraičiai žuvo mūšyje⁴⁵⁹. 1397 m. įvyko antrasis, paties Vytauto vadovaujamas, žygis iš Kijevo į Azovo pilies pusę, kur prie Dono ir Volgos totoriai buvo sumušti. Vytautas daug totorių atvedė į Lietuvą ir įkurdino juos prie Vokės upės. Čia pateikiami ir J. Dlugošo, M. Mechovskio duomenys⁴⁶⁰.

Kalbėdamas apie 1448 m. seimą ir ginčus dėl Podolės, M. Strijkovskis pažymi, kad senieji rusų ir lietuvių metraščiai, iš kurių dvylika jis panaudojo, liudija, jog lietuvių kunigaikščiai Karijotaičiai išvijo totorius iš Podolės ir prijungė ją prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės⁴⁶¹. M. Strijkovskis gina Lietuvos poziciją.

Pastaruoju metu į M. Strijkovskio kroniką atkreiptas nemažas dėmesys. Gana smulkiai ji tyrinėjama A. Rogovo darbe⁴⁶². Aiškinant kronikos šaltinius, kurių turinys siejasi su Lietuvos metraščiais, pažymimos mus dominančios vietos, kur kalbama apie XIII a. Lietuvos ir Totorių santykius⁴⁶³. Manoma, kad žinia apie Kaidaną kilusi Lietuvoje, išreiškia idėją, jog Lietuvos valstybė — vakarinių rusų žemių gynėja ir natūrali jų valdytoja⁴⁶⁴. A. Rogovas plačiai aptaria M. Strijkovskio duomenis apie Gedimino žygį prieš Kijevą ir totorius⁴⁶⁵, apie Mėlynuosius Vandenis ir Karijotaičius⁴⁶⁶, apie Podolę ir ginčus dėl jos⁴⁶⁷,

apie du Vytauto žygius prieš totorius, trijų totorių caraičių žuvimą ⁴⁶⁸. A. Rogovas, kaip ir I. Tichomirovas, priėjo išvadą, kad M. Strijkovskis Lietuvos metraščius turėjo pilnesnius, negu jie išliko iki mūsų dienų, todėl jo kronikos vertė ypatinga ⁴⁶⁹.

Greta to kritika (J. Bardachas, M. Jučas) nurodė, jog A. Rogovas nepakankamai atkreipė dėmesį į tai, kad M. Strijkovskis iš esmės rašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, o apie slavų žemes — tik tiek, kiek jos buvo susijusios su minėta kunigaikštyste ir jos kunigaikščiais ⁴⁷⁰. M. Jučas pažymėjo, kad M. Strijkovskis įvykius, iš jų ir mus dominančius, dažnai traktuoja kitaip, negu Lietuvos metraščiuose, kad jis žinojo daugiau, negu išlikusiuose metraščiuose yra žinių, bet, kompiliuodamas juos, kraipė; galimas daiktas, jis turėjo pilnesnius Lietuvos metraščių nuorašus ⁴⁷¹.

⁴⁵⁷ Ten pat, p. 104.

⁴⁵⁸ Ten pat, p. 105—107.

⁴⁵⁹ Ten pat, p. 111.

⁴⁶⁰ Ten pat, p. 112—113. Toliau kalbama apie kitą Vytauto žygį ir mūšį prie Vorsklos (ten pat, p. 113—117).

⁴⁶¹ Ten pat, p. 229.

⁴⁶² A. И. Рогов, Русско-польские...; A. И. Рогов, «Хроника...», plg. J. Bardach, Kronika..., p. 326—336; *to paties*, Studia..., p. 68—85; J. Radziszewska, Rec., p. 149—153.

⁴⁶³ A. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 130—133, 142—143.

⁴⁶⁴ Ten pat, p. 134.

⁴⁶⁵ Ten pat, p. 155—160.

⁴⁶⁶ Ten pat, p. 167—172, 183—184.

⁴⁶⁷ Ten pat, p. 192—193, 210.

⁴⁶⁸ Ten pat, p. 197—199.

⁴⁶⁹ Ten pat, p. 123—258; И. Тихомиров, О составе..., стр. 70—119.

⁴⁷⁰ M. Jučas, Lietuvos metraščiai (1968 m.), p. 140.

⁴⁷¹ Ten pat, p. 150—153, 156—157, 160. Apie M. Strijkovskio Kronikos panaudojimą žr.: С. А. Пештич, «Синописис...», стр. 287—289; Е. В. Чистякова, «Скифская история» А. И. Лызлова и труды..., стр. 348—357; *tos pačios*, «Скифская история» А. И. Лызлова и вопросы..., стр. 20—35; А. И. Рогов, Древнерусские переводы..., стр. 206—214; *to paties*, Стрыйковский и русская историография..., стр. 145—157; A. Rogow, Maciej Strijkowski..., p. 311—329; Н. Н. Улащик, «Литовская...», стр. 357—365.

J. Radziševska tyrinėjo dar neskelbtą Nesvyžiaus Radvilų rankraščiuose išlikusį M. Strijkovskio veikalą (rašytą 1576—1578 m.) — poemą apie Lietuvos istoriją (iki 1506 m.). Lygino jos tekstą su spausdinta to pat autoriaus Kronika, Lietuvos metraščiais. Pažymėjo, jog M. Strijkovskis, laisvai interpretuodamas ir kompiliuodamas šaltinius, sudarė naują redakciją pasakojimo, kuris iš dalies įėjo į skelbtą Kroniką (joje, matyt, tiksliau laikosi šaltinių), o dar plačiau — į minėtą poemą, kad M. Strijkovskis galėjo žinoti ir panaudoti beveik visus išlikusius iki mūsų dienų Lietuvos metraščius, tačiau juos perkūrė ir papildė ⁴⁷².

Taigi M. Strijkovskis panaudojo įvairius šaltinius, ypač plačiai — Lietuvos metraščius. Užsimindamas apie labai svarbius mums momentus (kovą su totoriais XIII a., Gedimino žygius), M. Strijkovskis daugiausia rėmėsi legendine dalimi, įėjusia tik į antrąją Lietuvos metraščių redakciją.

Paprastai legendinė dalis laikoma nepatikimu, vėlyvu literatūriniu kūrinio, bet, antra vertus, keliamos mintys (H. Lovmianskis ⁴⁷³, A. Ziminas ⁴⁷⁴ ir kt.), jog būtina plačiau panaudoti vėlyvus Lietuvos metraščius, ieškoti juose racionalių grūdų, istorinių faktų atspindžių. Norėdami susidaryti visapusiškesnį vaizdą apie galimybę panaudoti pirmųjų šešių punktų metraštinės žinias, svarbias tiriamai problemai ⁴⁷⁵, pabandysime išsiaiškinti: ar Lietuvos metraščių legendinėje dalyje (ir atitinkamose M. Strijkovskio Kronikos vietose) iš viso atsispindi istoriniai įvykiai.

Iš kai kurių duomenų spėta, jog vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose minimas didysis Gedimino žyngys Lizdeika galėjo būti istorinis asmuo ⁴⁷⁶.

Vėlyvoje istorinėje tradicijoje, matyt, išliko duomenų apie pagonybės kultą ir jo centrus senojoje Lietuvoje prie Spėros ežero, Šventosios upės, Žaslių ir Vilniuje ⁴⁷⁷; joje atsispindėjo ir Mindaugo, Traidienio kunigaikščiavimo įvykiai ⁴⁷⁸, mūšiai su Kryžiuočių ordinu XIV a., Kauno, Veliuonos gynyba 1362—1364 m. ⁴⁷⁹; taip pat, be to, geriau, negu kituose šaltiniuose, Vilniaus Kreivosios pilies, sunaikintos 1390 m., topografija ⁴⁸⁰.

Pavyzdžiui, gana didelį 1320 m. mūsų tarp lietuvių ir kryžiuočių Medininkų žemėje liudija P. Dusburgo kronika („[...] venit ad territorium Medenickam [...]“) ⁴⁸¹, J. Dlugošas ⁴⁸². Reikšminga, jog Lietuvos metraščiuose taip pat minimas mūsų Gediminui valdant, jis siejamas su Žemaitijos gynyba. Tačiau neaiškumą kelia jo vieta: „prie upės prie Ošmene (Onmene, Otmene) dvi mylios šiaupus Žeimių“ ⁴⁸³. M. Strijkovskis pateikia abu pasakojimus: metraštinio mūsų vietą jis nurodo prie upės „Zejmila“ arba „nad Zejmilą i Okmieną“, tačiau (remdamasis M. Mechovskiu ir nurodydamas į J. Dlugošą, Kryžiuočių ordino kronikas) kalba ir apie mūsų „kur Medininkų pavietas“, „miške už Medininkų“ ⁴⁸⁴. Tad ar galima metraščių duomenis ir sudvigubintą M. Strijkovskio pasakojimą tapatinti su P. Dusburgo kronikoje minimu mūsų Medininkų žemėje?

Dabar žinome tik Žeimius (minimus XIV a.) ⁴⁸⁵ netoli Neries, bet už 2 mylių nuo jų minėtos Ošmenos, arba

⁴⁷² J. Radziszewska, *Ze studiów...*, p. 183—192.

⁴⁷³ H. Łowmiański, *Uwagi o genezie...*, p. 132—134.

⁴⁷⁴ A. A. Зумин, *Хроника...*, стр. 171.

⁴⁷⁵ Kiekvienu atveju reikia turėti omenyje, kad viduramžių autoriai, užrašydami legendas, stengėsi pagrįsti savo politinį tikslą.—K. Tymieniecki, *Legendy...*, p. 104.

⁴⁷⁶ W. Semkowicz, *Tradycja...*, p. 88—108; plg.: K. Bartoszewicz, *Radziwiłłowie*, p. 12—14; M. Malczewska, *Początki...*, p. 16—18.

⁴⁷⁷ R. Batūra, *Lietuvos metraščių...*, p. 269—277.

⁴⁷⁸ Ten pat, p. 278—279 (daugelio nuomone, jie paimti iš Ipatijaus metraščio).

⁴⁷⁹ Ten pat, p. 280—281.

⁴⁸⁰ Ten pat, p. 281. Kreivosios pilies bandoma ieškoti ir ne Kreivajame kalne, o Bernardinų vienuolyno vietoje (J. Ochmański, *Krzywy...*, p. 57—66), tačiau tam prieštarauja XIV a. pabaigos įvykių bei vietovės topografijos analizė.

⁴⁸¹ SRP, t. I, p. 185.

⁴⁸² J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 91.

⁴⁸³ ПСРЛ, т. XVII, стр. 258, 311, 372, 437, 491.

⁴⁸⁴ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 360—362; cituodamas P. Dusburgo kroniką, M. Strijkovskis ir anksčiau kalba apie 1320 m. mūsų (ten pat, p. 278).

⁴⁸⁵ SRP, t. II, p. 541.

Okmenos, upės nerasime. Tačiau 1385 m. kelių po Žemaitiją aprašyme minima Žemgyalos žemė (dabartinės Skaudvilės—Nemakščių apylinkės), kuri jau 1395 m. dėl kryžiuočių niokojimų labai ištuštėjo⁴⁸⁵. Nuo čia į šiaurės vakarus maždaug už 2 mylių XIV a. plytėjo Medininkų žemė. Čia teka Akmenos upė, kairysis Jūros intakas. Gal būt, ir minėti XVI a. tradicijos topografiniai duomenys nors iš dalies atspindi 1320 m. įvykius.

Tačiau maždaug 45 km į vakarus nuo Žeimių, kiek žemiau Ariogalos, į Dubysą įteka Akmenynės upelis⁴⁸⁷. Ariogalos žemę kryžiuočiai nuo 1294 m. daug kartų niokojo⁴⁸⁸, bet tik 1366 m. šaltiniai kalba apie mūšį⁴⁸⁹. Jei pastarasis įvyko prie Akmenynės upelio, tai ir šie įvykiai galėjo atspindėti XVI a. istorinėje tradicijoje.

Šiaip ar taip, mums atrodo, jog Lietuvos metraščių legendinėje dalyje atspindi Lietuvos kova prieš Kryžiuočių ordiną mūšio lauke Gediminui kunigaikščiaujant (1320 m.) ir, gal būt, vėlesniais XIV a. metais.

XVI a. Lietuvos metraščių tiriamojoje dalyje išliko senas Jotvingių dalies vardas — Dainava⁴⁹⁰ („Doinava“)⁴⁹¹, kurią mini 1253 m. Mindaugo dokumentas („Deynowe“)⁴⁹² ir kiti to meto šaltiniai⁴⁹³.

Tik M. Strijkovskis pateikia svarbių faktų, paimtų, matyt, iš lietuviškos žodinės tradicijos. Pavyzdžiui, jis duoda Gedimino dukters Aldonos, 1325 m. išleistos už būsimo Lenkijos karaliaus Kazimiero, vardą, kuris, nors neaptinkamas ankstesniuose šaltiniuose, tačiau istoriografijoje laikomas tikru⁴⁹⁴.

Ryškus žodinės tradicijos panaudojimo pavyzdys — M. Strijkovskio duotas 1362 m. Kauno gynimo aprašymas, kuriame minima dar XVI a. lietuvių dainuota daina apie Giedraičių kunigaikštį ir žūstančius pilies gynėjus⁴⁹⁵. Pažymėtina, jog šis senas dainos motyvas liaudyje gyvavo iki XIX a. ir netgi XX a.⁴⁹⁶

Taigi Lietuvos metraščių legendinėje dalyje ir M. Strijkovskio Kronikoje atspindi nemaža XIII—XIV a. Lietuvos istorijos faktų. Todėl, remiantis kitais to laiko autentiškais šaltiniais XIII—XIV a. lietuvių ir totorių san-

tykiams nušviesti, galima, matyt, iš dalies panaudoti ir Lietuvos metraščių istorinę tradiciją, M. Strijkovskio Kroniką.

§ 6. RYTŲ ŠALTINIAI

Aukso Ordos metraščių neturime. Gal būt, jų nebuvo, o gal neišliko. Archyvas, jei buvo, žuvo, nes iš visų chanų kanceliarijų išliko tik keletas raštų — jarlykų originalų arba rusiškų vertimų.

Iš šių šaltinių 1393 m. Tochtamišo jarlyke Jogailai⁴⁹⁷ yra svarbių duomenų apie ankstesnio laikotarpio, 1382 m., Lietuvos santykius su Aukso Orda, o 1506—1507 m. Mengli Girėjaus jarlykas⁴⁹⁸ panaudojamas XIV a. Podolės istorijai tyrinėti.

⁴⁸⁶ V. Biržiška, *Kryžiuočių...*, p. 48; A. Salys, *Die žemaitischen...*, p. 234.

⁴⁸⁷ Lietuvos upių ir ežerų vardynas, p. 3.

⁴⁸⁸ 1322, 1348, 1352, 1355, 1364—1367, 1370, 1372, 1375, 1378 m. (SRP, t. I, p. 158, 186, 287; t. II, p. 513, 516, 521, 541, 549, 557, 89, 559, 97—98, 569, 571, 579, 588).

⁴⁸⁹ „bellantes cum Samaytis“ (SRP, t. II, p. 557). Ryčiau buvusi Žeimių žemė niokota daug rečiau: 1364, 1365, 1378 m. (SRP, t. II, p. 541, 552, 592), tačiau ir ten galėjo įvykti susidūrimų. Žr. taip pat III dalies 1 skyriaus 1 §); Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 218—219 (R. Jasas).

⁴⁹⁰ K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. III, p. 128—129, 143, 153.

⁴⁹¹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 237—238, 254, 307, 368, 433.

⁴⁹² PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 39.

⁴⁹³ S. Zajczkowski, *Kaip jotvingiai...*, p. 74—75; A. Kamiński, *Jaćwież*, p. 35—36.

⁴⁹⁴ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 378 („pagonišku vardu Al-dona“); S. Zajczkowski, *Przymierze...*, p. 573; J. Wolff, *Ród Gedimina*, p. 7.

⁴⁹⁵ M. Strykowski, *Kronika...*, t. II, p. 36—37; A. И. Порог, *Русско-польские...*, стр. 186—187.

⁴⁹⁶ Lietuviškos dainos. Užrašė A. Juška, t. III, p. 734; LIŠ, t. I, p. 54; M. Biržiška, *Lietuvių dainų...*, p. 12—13; *to paties*, *Dainų atsiminimai...*, p. 8; *Lietuvių tautosakos apybraiža*, p. 23; D. Krištopaitė, *Lietuvių...*, p. 23, 25—27.

⁴⁹⁷ M. A. Оболенский, *Сборник*, ч. 1, стр. 7—20; Н. И. Березин, *Ханские ярлыки*, I, стр. 12—26, 51; В. Раглов, *Ярлыки...*, стр. 4—6; dėl 1382 m. datos žr. S. M. Kuczynski, *Studia...*, p. 164.

⁴⁹⁸ АЗР, т. II, № 6, стр. 4.

Yra kai kurių užuominų, kad Aukso Ordos valdovai ir anksčiau galėjo siųsti raštus į Lietuvą⁴⁹⁹, tačiau jų neišliko.

Prieš Algirdą kovojusių totorių vadų vardams nustatyti tam tikrų duomenų duoda Tochtamišo jarlykas Sutkulo genčiai⁵⁰⁰. Iš chanų jarlykų Maskvos metropolitams mus domina 1357 m. Berdibeko jarlykas metropolitui Aleksejui, kuriame minimas Kutluboga (Kutlubugai)⁵⁰¹.

Arabų šaltiniai (atsiradę XIII—XV a. viduryje) atspindi Egipto sultonato ir Aukso Ordos santykius, tačiau juose pasitaiko svarbių žinių, leidžiančių geriau nušviesti kai kuriuos lietuvių ir totorių santykių momentus.

Antai, sprendžiant Kutlubugos, vieno iš totorių vadų, dalyvavusių mūšyje prie Mėlynųjų Vandenių, metraščiuose išlikusio vardo klausimą, reikia turėti omenyje, kad nuo XIII a. pabaigos iki XIV a. vidurio įvairiuose Aukso Ordos valstybiniuose postuose buvę keletas Kutlubugų; juos mini Egipto arabų šaltiniai: Rukneddin Beibars⁵⁰², Elmelik Ennasyr⁵⁰³, Ibnbatuta⁵⁰⁴, Ibndukmak⁵⁰⁵, Elmuchibbi⁵⁰⁶. Gedimino laikotarpio tarptautiniams santykiams nušviesti vertingų žinių apie Aukso Ordos padėtį pietuose, jos kovą su Iranu 1319—1336 m., diplomatinius santykius su Egiptu pateikia Ibndukmak⁵⁰⁷, Ibnchaldun⁵⁰⁸, Elaini⁵⁰⁹. Uzbeko valdų vakarines sienas („iki Konstantinopolio sienų“, „iki Dunojaus“), kurias mums svarbu žinoti, konstatuoja Elmufaddal⁵¹⁰, Elomari⁵¹¹, Elasadi⁵¹².

Persų šaltiniai, daugiausia sudaryti XIV—XV a. viduryje mongoliškoje Irano valstybėje, taip pat paaiškina kai kuriuos mūsų temos momentus.

Rašid ad dino metraščių rinkinyje yra žinių apie ilgą Kozelsko apgulimą per Batu antplūdį, apie dalyvavusius apgulime totorių vadus Kadaną ir Buri⁵¹³, apie Batu brolių Šibaną, vadovavusį Batu kariuomenės avangardui antplūdžio į Lenkiją metu⁵¹⁴. Šie faktai panaudojami, nušviečiant pirmuosius lietuvių ir totorių karinius susidūrimus.

Vadinamajame Anonimo Iskanderio šaltinyje, sudarytame XV a. pradžioje, kalbant apie įvykius po Toktos mirties (1312 m.), minima „Libka“, įėjusi į Džuči ulusą, t. y. Aukso Ordą, o ryšium su XIV a. pabaigos įvykiais

nurodoma, kad „Libka“ yra pakraštinės gyvenamos žemės šiaurėje⁵¹⁵. Tur būt, tas pats kraštas („Lika“) minimas Gaffari šaltinyje, sudarytame XVI a.⁵¹⁶ Čia, matyt, minima Lietuva.

Duomenų apie tarptautinę Aukso Ordos padėtį XIV a. pirmojoje pusėje pateikia Vassafas⁵¹⁷, Chamdallach Kazvini⁵¹⁸, Šeich Uveis⁵¹⁹ ir kiti⁵²⁰, nušviesdami Ordos ir Irano kovą 1318—1336 m.; mums svarbu apie ją žinoti, sprendžiant kai kuriuos Gedimino valdymo laikotarpio klausimus. Kituose šaltiniuose (Rašid ad dino⁵²¹, Šeref ad dino Iezdi⁵²²) yra duomenų apie jau minėtą Kutlubugą.

⁴⁹⁹ Minimas 1380 m. Mamajaus raštas Jogailai.— Повести о Кы-
ликовской битве, стр. 47, 82, 115, 166; ПСРЛ, т. XI, стр. 48; apie
Mamajaus pasiuntinius pas Jogailą tais metais žr. ПСРЛ, т. XXV,
стр. 201; т. XXVII, стр. 72 ir kt.

⁵⁰⁰ В. Григорьев, Ярлыки Тохтамыша..., стр. 338—339; Н. И. Бе-
резин, Ханские ярлыки, II, стр. 13—15.

⁵⁰¹ ПСРЛ, т. XX, ч. 1, стр. 189; ПРП, вып. III, стр. 470; apie
jarlykus žr.: А. А. Зимин, Краткое..., стр. 28—40.

⁵⁰² ТСМ, т. I, стр. 111.

⁵⁰³ Ten pat, p. 266, 268.

⁵⁰⁴ Ten pat, p. 282.

⁵⁰⁵ Ten pat, p. 328.

⁵⁰⁶ Ten pat, p. 348.

⁵⁰⁷ Ten pat, p. 326, 328.

⁵⁰⁸ Ten pat, p. 387—388.

⁵⁰⁹ Ten pat, p. 516, 526.

⁵¹⁰ Ten pat, p. 198.

⁵¹¹ Ten pat, p. 236—237.

⁵¹² Ten pat, p. 447.

⁵¹³ ТСМ, т. II, стр. 37; Rašid ad dino metraščių rinkinio I ir II to-
mų, pasakojančių apie tiurkų gentis, Čingischano laikus (t. I), apie
XIII a. antrosios pusės (iki 1304 m.) mongolišką Irano valstybę, pa-
skelbtas visas tekstas: Рашид-ад-дин, Сборник..., т. I, кн. 1—2;
nepaskelbta 3-oji dalis, nušviečianti visuotinę istoriją.

⁵¹⁴ ТСМ, т. II, стр. 35.

⁵¹⁵ Ten pat, p. 127, 133.

⁵¹⁶ Ten pat, p. 211.

⁵¹⁷ Ten pat, p. 86.

⁵¹⁸ Ten pat, p. 92—93.

⁵¹⁹ Ten pat, p. 100—101.

⁵²⁰ Ten pat, p. 142—143.

⁵²¹ Ten pat, p. 54.

⁵²² Ten pat, p. 147.

§ 7. KITI ŠALTINIAI

Papildomų duomenų dar randame įvairiuose šaltiniuose, pavyzdžiui, keliautojų ir žygių dalyvių užrašuose. Tokie yra Plano Karpinio, 1245 m. popiežiaus pasiuntinio į Karakorumą, duomenys apie Lietuvą⁵²³; V. Mašo, 1329 m. Jono Liuksemburgiečio žygio į Lietuvą dalyvio, duomenys⁵²⁴; imperatoriaus Rudolfo pasiuntinio E. Liasotos, 1594 m. vykusio pas Zaporožės kazokus, pranešimas apie Dneprą Baltąją pakrantę⁵²⁵.

Duomenų apie lietuvių ir totorių santykius Gediminui ir ypač Algirdui valdant (dėl Baltosios pakrantės, Mėlynųjų Vandenių) pateikia ir istoriniai-geografiniai šaltiniai — XIV a. pabaigos „Rusų miestų sąrašas“⁵²⁶, „Knyga didžiajam brėžiniui“, pagal XVI a. šaltinį sudaryta 1627 m.⁵²⁷, XIV—XV a. šiaurinio Juodosios jūros pakraščio itališki žemėlapių⁵²⁸, 1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis⁵²⁹, panaudojame taip pat toponimikos⁵³⁰, XVI a. iliustracijų⁵³¹, miestų magdeburginių teisių aktus⁵³², pagaliau numizmatikos⁵³³ duomenis.

Iš folkloro šaltinių panaudojame žinomą liaudyje ir bažnytinėje literatūroje⁵³⁴ legendą apie Merkurijų, gynusį Smolenską nuo Batu totorių, dainą apie Čolchaną, kurioje atsispindi Tverės, iš dalies ir su Lietuva susiję įvykiai⁵³⁵.

Istoriografijoje atkreiptas dėmesys į tai, jog reikėtų išaiškinti liaudies padavimus apie lietuvių kovą su totoriais-mongolais⁵³⁶. M. Strijkovskio pasakojimas apie lietuvių pergalę prieš Kaidaną tyrinėtojų išskiriamas kaip folklorinis pasakojimas, turintis istorinį pagrindą⁵³⁷. Tačiau kalbėti apie panašius faktus XIX—XX a. žodinėje liaudies kūryboje yra sunku. Nors dar XIX a., matyt, buvo pasakojama apie mūšį, kuriame dalyvavo lietuviai ir totoriai, su šiuo mūšiu buvo siejami kapai dešiniajame Nemuno krante, prie buv. Elenaravos dvaro, Panemunės (Vytėnų) pilies, kur rasdavo žmonių, žirgų kaulų, kitų daiktų⁵³⁸. Pereitame amžiuje lietuvių folkloro rinkėjas

A. Juška taip pat užrašė pasakojimą apie didelį lietuvių mūšį su kryžiuočiais prie Raudonės, dešiniajame Nemuno krante⁵³⁹, t. y. arti minėtų vietų. Tai tarsį derintusi su M. Strijkovskio duomenimis apie totorių dalyvavimą su lietuviais kovoje prieš kryžiuočius Gediminui kunigaikščiaujant, apie kariuomenės sutelkimą tarp Jurbarko ir

⁵²³ Путешествия... , стр. 67—69 (apie lietuvių aktyvumą 1245 m.).

⁵²⁴ S. Zajczkowski, Wilhelm de Machaut... , p. 222—228.

⁵²⁵ Дневник Эриха Ляссоты... , стр. 163.

⁵²⁶ НПЛ, стр. 475—476; М. Н. Тихомиров, «Список...», стр. 220, 237, 242 (Sneporodas, Beloberežė).

⁵²⁷ Книга большому чертежу, стр. 112 (apie Mėlynųjų Vandenių pilį prie to paties vardo Bugo intako).

⁵²⁸ Ф. Брун, Берег... , стр. 255 (Borbarezė, Barbarezė).

⁵²⁹ Jame, tarp Dnepro ir Bugo žiočių, nurodyta įlanka „Albus lacus“— Magni Ducatus Lithuaniae [...], Nicolai Christophus Radziwil [...], Amsterdam [...], 1613.— Theatrum Orbis Terrarum... , t. I, tarp lapų sign. S₂ ir T; T₂ ir V (Dnepro žemėlapis); S. Alexandrowicz, Mapa... , p. 56—57; pav. 2. Žr. taip pat XVIII a. vidurio V. Beuplano Ukrainos bei Dnepro žemėlapius.—B. Корет, Материалы... , вып. I, карта XXXII; вып. II, карты XXXVIII—XL.

⁵³⁰ SG, t. X, XV, cz. II; П. Л. Машаков, Список рек... , стр. 146, žemėlapis; О. Н. Трубачев, Названия рек... , стр. 81 (Sni-voda, Siniucha, Sina voda ir kt. upės).

⁵³¹ АЮЗР, ч. VII, т. II, стр. 163—165 („Šinovoda“ minima 1565 m. Chmelniko seniūnijos liustracijoje).

⁵³² АЮЗР, ч. V, т. I, стр. 127 (1616 m. Krylovo miestui Černės seniūnijoje Zigmanto III suteikta Magdeburgo teisių privilegija; mi-nima Beloberežė prie Dnepro).

⁵³³ Žr. III dalį.

⁵³⁴ Ф. Буслаев, Исторические очерки... , т. II, стр. 173—175, 185; Л. Т. Белецкий, Литературная история... , стр. 55—95.

⁵³⁵ Древние русские стихотворения, стр. 22; Онежские бы-лины, III, № 235, 269, 283. Plačiau apie tai žr. III dalyje.

⁵³⁶ В. Т. Паушо, Образование... , стр. 375; V. Pašuta, Lietu-vos... , p. 269.

⁵³⁷ M. Strykowski, Kronika... , t. I, p. 238—239; А. И. Порог, Русско-польские... , стр. 133—134; to paties «Хроника...», стр. 14 (pastarajame darbe traktuojama kaip istorinė daina).

⁵³⁸ Ф. В. Покровский, Археологическая карта Ковенской губ., стр. 138—139; plg. P. Tarasenska, Lietuvos... , p. 127.

⁵³⁹ Lietuviškos dainos. Užrašė A. Juška, t. III, Nr. 1071, p. 70; D. Krištopaitė, Lietuvių... , p. 91.

Kauno⁵⁴⁰. Tačiau, matyt, negalima užmiršti ir vėlesnių amžių įvykių⁵⁴¹, kurie dėjoši tose vietose.

Įdomu, jog rytų Lietuvoje užrašyta keletas padavimų ir dainų, kuriuose minimi totoriai, plėšę ir deginę kraštą⁵⁴². Tačiau tai daugiausia atgarsiai, matyt, vėlesnių feodalinių plėšikavimų ir egzekucijų, kuriuose dalyvavo ir vietiniai totoriai, buvę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje, tarnavę pas magnatus⁵⁴³, nors juose gali atsispindėti ir XVI a. pradžios karas⁵⁴⁴.

Naujai paskelbta „Lietuvos ir Žemaičių kronika“ (baigiasi 1588 m. įvykiais) yra vėlyvas kūrinys (žinomi trys XVIII a. vidurio nuorašai, o ketvirtame pažymėta, kad sudarytas Ukrainoje 1699 m.). Čia iš esmės sekama M. Strijkovskiu, todėl kartojasi tie patys lietuvių ir totorių santykių siužetai, o datavimas dažnai skirtingas, labai netikslus. Pirmieji Lietuvos susidūrimai su totoriais pažymėti 1263, 1272, 1276, 1284 m., Mindaugas nukeltas į dar vėlesnius metus, į XIII a. pabaigą; štai net 1410 m. Žalgirio įvykiai pažymėti prie 1418 m.^{544a}

Tuo baigiame dokumentų, rusų metraščių, lenkų, vokiečių ir kitų kronikų, Lietuvos metraščių ir M. Strijkovskio Kronikos, Rytų šalių ir kitų šaltinių, duodančių pagrindinius duomenis tyrinėjamai temai, apžvalgą.

ANTRAS SKYRIUS

ISTORIOGRAFIJA

Visai bajorinei-buržuazinei istoriografijai būdinga tiek Lietuvos, tiek Ordos visuomeninės santvarkos klaidingas suvokimas, užsienio politikos atitraukimas nuo krašto vidaus istorijos, nacionalinis atskirumas arba „išimtinumas“,

⁵⁴⁰ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 360—361.

⁵⁴¹ 1698 m. prie Jurbarko buvo mūšis tarp Sapiegų ir bajorijos, vadovaujamos G. Oginskio. J. Sapiegos vadovybėje buvo 12 vėliavų (pulkų) totorių. Po mūšio prie Nemuno buvo sukastas didelis kapas, pilkapis, ir ten palaidoti žuvusieji (iš jų daug totorių).— J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne...* t. II, p. 34—39; R. Jasas, *Švedų...*, p. 33.

⁵⁴² Padavimai: „Kai traukė totorius iš Lietuvos...“ („Totorkalnis“,— Lietuvos tautosaka, t. 4, p. 655, Nr. 742); „Szuneburnej“ (Linkmenų apylinkės padavimai, p. 128); daina: „Prijojo pilnas kiemas totorių...“ (LTR, 941 (108); 205 (10); plg. 228 (528); 638 (81); 719 (128); 722 (12); 207 (146); 73 (68); kalendoriniai žaidimai: „Totorius kalnais jodė...“ (LTR, DI, 45 (5); 2400 (91); 3168 (77); 628 (1834); plg. T. 1041 (21); vestuvinė daina: „[...] Ir pavijo seselę totorių žemelėj [...]“ (LTR 1706 (29). plg. 836 (29); žr. taip pat P. Jakimaitienė. Lietuvos..., p. 338—339; B. Kerbelytė, Lietuvos..., Nr. 89, 98, 98A., 99, p. 81. Kai kurie duomenys apie „Totorių pilę“, „Totorkalnius“ galėtų siekti ir XIV a. pabaigą—XV a.

⁵⁴³ 1554.VII.17 d. dokumente yra Vilniaus kapitulos grasinimas „Kameneco valsčiaus“ viršininkui už darbų neįvykdymą: „pasiųsim pas tave mūsų totorius su didžiojo kunigaikščio vyžu, kuris jus ir jūsų žmonas paims“.— Археографический сборник..., т. I, № 37, стр. 133.

⁵⁴⁴ Krymo totoriai 1505 m. nuo Minsko niokojo „prie Vilniaus ir Užnerio pusę“, o 1510 m.—„iki Vilniaus ir už Vilniaus dvylika mylių į šalis“ (M. Strykowski, *Kronika...*, t. II, p. 327, 361—362). 1519 m. Vasilijus III pasiuntė kariuomenę — Ak Douletą su totoriais („Avdovleą caraitį [...]“) ir kitus. Jie niokojo „[...] Medininkus, Medilą“ ir „iki pat Vilniaus, ir šone Vilniaus, ir už Vilniaus“ (ПСРЛ, т. XIII, стр. 34—35; А. А. Зимин, Россия..., стр. 200).

^{544a} ПСРЛ, т. XXXII, стр. 3—7, 18—79.

nesugebėjimas atskleisti Aukso Ordos reakcinės esmės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaidmens Rytų Europos tautų išsivaidavimo kovoje. Vis dėlto grynai faktologiniu požiūriu jos nuopelnai nemaži.

§ 1. RUSŲ IR UKRAINIEČIŲ ISTORIOGRAFIJA

XVIII—XX a. pradžios istorikai paskelbė bei tyrė labai svarbius mūsų temai rusų, taip pat Lietuvos metraščius, Rusios ir Lietuvos aktus, Aukso Ordos, Krymo chanų jarlykus, arabų, persų šaltinius.

Lietuvių ir totorių santykiai atsispindi jau „Sinopsise“— pirmoje Kijeve 1674 m. spausdintoje rusų istorinėje knygoje, kurios pagrindu paimta M. Strijkovskio Kronika⁵⁴⁵. Pirmajame apibendrinamajame rusų istorijos darbe V. Tatiščevas (XVIII a.) lietuvių ir totorių santykius apžvelgė, remdamasis Niķono metraščiu⁵⁴⁶. Plačiau apie tai užsiminė M. Ščerbatovas⁵⁴⁷. Panaudodamas jau gana daug rusų metraščių ir vakarų šaltinių, kritiškai juos vertindamas, N. Karamzinas pateikė gana išsamų mus dominančių įvykių vaizdą⁵⁴⁸. Siauriau juos nušvietė S. Solovjovas⁵⁴⁹, D. Ilovaiskis⁵⁵⁰. Be apibendrinančių Rusijos istoriją veikalų, lietuvių ir totorių santykiai nevienodai plačiai ir įvairiais aspektais nušviesti daugiausia ukrainiečių istorikų darbuose apie atskiras teritorijas ir kunigaikštystes: Haličo—Volynės Rusią (D. Zubrickis, I. Šaranevičius, A. Andrijaševas, I. Filevičius, P. Ivanovas, I. Liničėnka)⁵⁵¹, Juodosios jūros pajūrį (F. Brunas)⁵⁵², Podolę (N. Molčianovskis)⁵⁵³, Pietvakarių Rusią ir kitą Ukrainos teritoriją (M. Vladimirskis-Budanovas, M. Gruševskis)⁵⁵⁴, Krymą (V. Smirnovas)⁵⁵⁵, Kijevą (M. Gruševskis, P. Klepatskis)⁵⁵⁶, totorius Lietuvoje (A. Muchlinskis, F. Dobrianskis)⁵⁵⁷, taip pat Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (N. Ustrialovas, V. Antonovičius, N. Daškevičius, F. Leontovičius, M. Liubavskis, A. Presniakovas)⁵⁵⁸.

Rusų ir ukrainiečių bajorinei-buržuazinei istoriografijai, nuo „Sinopsiso“ (1674 m.) iki A. Presniakovo, būdinga, kad ji Lietuvą traktavo kaip atsilikusią, barbarišką,

⁵⁴⁵ Синописис, стр. 129—189, 195—196; С. А. Пештич, «Синописис»..., стр. 284—298.

⁵⁴⁶ В. Н. Татищев, История..., кн. 4, стр. 29, 45, 47, 71, 115, 199, 232 ir kt.; ten pat, t. V, p. 9 (ivad.), 43, 52, 55, 58, 65, 81, 114 ir kt.

⁵⁴⁷ М. Щербатов, История..., т. III, стр. 148, 193, 294—299, 339, 397, 417 ir kt.

⁵⁴⁸ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, пр. 103; стр. 83, пр. 102; стр. 121, 122, 182 (XIII a. įvykiai), 209—210; стр. 211, пр. 280; пр. 273, 294; стр. 266; т. V, стр. 17—18.

⁵⁴⁹ С. М. Соловьев, История..., кн. II, т. 3, стр. 166 (1275 m.), 177 (Burundajus), 244—245 (Gedimino žygiai), 264 (Mėlynieji Vandenyys).

⁵⁵⁰ Д. Иловайский, История..., т. II, стр. 58, 61, 77. Tik atsiiktinai Gedimino žygį ramini В. О. Ключевский, Курс..., стр. 289.

⁵⁵¹ Д. Зубрицкий, История..., ч. III, стр. 186—187, 189—192, 212—216, 262—268 (XIII a. įvykiai, autorius neigia Gedimino žygius); И. Шараневич, История..., стр. 98—99, 130—137, 141, 186—188 (Burundajus, Gedimino žygiai, 1325, 1336 m. puolimai, Mėlynieji Vandenyys); А. Андрияшев, Очерк..., стр. 186, 194, 200—201, 212—217. И. П. Филевич, Борьба..., стр. 20—108 (daugiausia XIV a. vidurio įvykiai); П. А. Иванов, Исторические судьбы..., стр. 166—245; И. А. Линиченко, Замечания..., стр. 96—97.

⁵⁵² Ф. К. Брун, О поселениях..., стр. 394—395 (Algirdo žygį prieš totorius nukelia į XIV a. pabaigą).

⁵⁵³ Н. Молчановский, Очерк..., (Mėlynuosius Vandenis priskiria Algirdo laikams, pabrėžia Karijotaičių sąjungos su vietiniais gyventojais reikšmę).

⁵⁵⁴ М. Владимирский-Буданов, Население..., стр. 7—84 (pabrėžė teigiamą Gedimino, ypač Algirdo, Karijotaičių veiklos reikšmę išvadavimui Kijevo, Podolės žemės iš totorių valdžios, sudarymui palankesnių sąlygų kraštui); М. Грушевский, История..., т. III, стр. 87, 170; 116—117, 525—526; т. IV, стр. 15—19, 33—57; 65—95; to paties, Очерк..., стр. 459, 465—487; 490—494; to paties, Барское..., стр. 20—21 (Danilo sąjunga su Mindaugu, Burundajaus antplūdis, Gedimino žygį ir Kijevo problema, lietuvių ir totorių santykiai Halič-Volynėje, Mėlynieji Vandenyys). Apie jo darbų metodologinius ir idėjinius trūkumus — В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 184—185; plg. И. Б. Греков, Очерки..., стр. 6; Большая советская энциклопедия, т. 13, изд. II, стр. 145—146; Советская историческая энциклопедия, т. 4, стб. 857—859.

⁵⁵⁵ В. Д. Смирнов, Крымское ханство..., стр. 159—164 (trijų totorių vadų pralaimėjimas kovoje su Lietuva nukeliamas į XIV a. pabaigą).

⁵⁵⁶ М. Грушевскі žr. aukščiau. П. Г. Клепатский, Очерки...

⁵⁵⁷ А. Мухлинский, Исследование..., стр. 118—119, 166; Ф. Н. Добрянский, О литовских..., стр. 7—9 (totorių išikūrimas Lietuvoje Gedimino laikais ir kt.).

⁵⁵⁸ Н. Устрялов, О литовском..., стр. 18 (Gedimino giminės kunigaikščiai nemokėjo totoriams duoklės, buvo grėsmė Ordai, rodėsi

ignoravo jos istoriją, tačiau vis dėlto iš dalies nušvietė totorių antpuolius prieš Lietuvą, Gedimino ir Algirdo kariuomenių žygius bei kitokią jų veiklą prieš totorius ir su ja susijusius Kijevo, Podolės, Mėlynųjų Vandenų klausimus, taip pat Lietuvos vaidmenį, išvaduojant iš totorių valdžios pietines rusų žemes.

§ 2. LENKŲ ISTORIOGRAFIJA

Lenkų istorikai paskelbė savo XIII—XV a. kronikas ir pametinius užrašus, J. Dlugošo „Lenkijos istoriją“ (XV a.), Lenkijos ir Lietuvos aktus bei kitus šaltinius.

XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje mūsų tema rašė istorikai, glaudžiai susiję su Vilniumi, jo akademija, universitetu. Apie kai ką užsiminė Vilniaus akademijos profesorius F. Paprockis mokykliniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos vadovėlyje⁵⁵⁹. Lenkų ir lietuvių kritinės bajoriškos istoriografijos pradininkas A. Naruševičius, kilęs iš lietuviškos bajorijos ir dėstęs Vilniaus akademijoje, vėliau Varšuvos kolegijoje, 1780—1786 m. išleido Lenkijos istoriją (iki 1386 m.), kurioje šiek tiek yra ir apie lietuvių santykius su totoriais; jie nušviesti, remiantis kai kuriomis popiežiaus bulėmis, taip pat J. Dlugošu, M. Kromeriu, M. Strijkovskiu ir kt. (rusų bei Lietuvos metraščiai dar nebuvo panaudoti)⁵⁶⁰. Kai kas iš mūsų temos paminėta darbuose Taurikos-Krymo (A. Naruševičius, S. Sestrencevičius-Bogušas)⁵⁶¹, Lietuvos (T. Čackis, J. Lelevelis, J. Jaroševičius, J. Kraševskis, I. Danilavičius)⁵⁶², Vilniaus (M. Balinskis)⁵⁶³ istorijos klausimais.

Mūsų temą lietė ir XIX a. vidurio—XX a. pradžios lenkų istorikai genealoginiuose darbuose apie Gedimino sūnus ir jo giminę (K. Stadnickis, J. Volfas)⁵⁶⁴, apie Min-

Rusios išgelbėtojais iš sunkios vergovės); plg. B. T. Пауто, Образование..., стр. 163—165. В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 23, 47—57, 70, 96, 126—128 (kritiškai vertino vėlyvus duomenis apie Koidanovo mūšį, Gedimino žygius, nušvietė lietuvių ir totorių

santykius 1324, 1351—1352 m., Mėlynuosius Vandenis ir kt.); *H. Дашкевич, Замерки...*, стр. 40—64, 74—89 (pagilino Volynės, Kijevo ryšių su Gedimino žygiais ir Mėlynųjų Vandenų problemų tyrimus); *Ф. И. Леонтович, Очерки...*, стр. 26—27, 182—185, 207—217, 350—391 (LDK susidarymas, pietinių žemių prijungimas per kovas su totoriais); *М. К. Любавский, Очерк...*, стр. 24—26 (Kijevo pavaldumas Gediminui, Mėlynieji Vandenis); *А. Е. Пресняков, Лекции...*, т. II, вып. I, стр. 51, 71—72 (kai kurie XIII a. įvykiai, Kijevo klausimas, 1338 m., Mėlynieji Vandenis); *to paties, Образование...*, стр. 157 (1338 m.).

⁵⁵⁹ *F. Paprocki, Domowe wiadomości...*, p. 16—23 (kaip M. Strijkovskis, A. Kojelavičius); *A. Šidlauskas, Istorija XVIII a. ...*, p. 192, 196.

⁵⁶⁰ *A. Naruszewicz, Historia...*, t. IV, p. 53, 164 (1259—1260 m.), 79 (1266 m.), 91 (1268 m.), 136 (1280 m.), 217 (1302 m.), 285 (1316 m.), 315—317 (Gedimino žygiai); t. V, p. 200—204 (1352 m.—Algirdas ištumia iš Podolės totorius). A. Naruševičius galvojo parašyti ir Lietuvos istoriją (*J. Bartoszewicz, Wiadomości...*, p. 1—108; Encyklopedyja powszechna, t. IX, p. 219—223). Lenkijos ir Lietuvos archyvuose plačiai organizavo istorinės medžiagos rinkimo darbą (pagal 1775—1776 m. sudarytą planą), 1781 m. dokumentai jau buvo kopijuojami, didėjo vadinamoji „Teka“, turinti didelę mokslinę vertę.—*S. Grzybowski, Teki...*, p. 11—66.

⁵⁶¹ *A. Naruszewicz, Tauryka...*, p. 72—73 (remdamasis M. Strijkovskiu, Mykolu Lietuviu kalba apie Algirdo ir Karijotaičių pergalę prieš totorius, jų ištūmimą iš Podolės iki jūros, įsiveržimą į Krymą, Chersono sunaikinimą); *S. Sestrenczewicz de Bohusz, Histoire...*, t. II, p. 191—197.

⁵⁶² *T. Czacki, O litewskich...*, 137 (Dzieła..., t. II, p. 132); *to paties, O Tatarach*, p. 565 (Dzieła..., t. III, p. 306—307); *J. Lelewel, Dzieje Litwy...* (pirmą kartą išleista Paryžiuje 1839 m.), p. 136, 146, 154—155 (1260, 1320, 1362 m.); *to paties, Historia Polska...*, p. 162 (1280 m.), 185 (1320 m.), 228 (XIV a. pabaiga); *J. Jaroszewicz, Obraz Litwy...*, cz. I, p. 48 (Mėlynieji Vandenis); *J. Kraszewski, Litwa*, t. II, p. 49—52 (1240, 1242 m.), 56 (1249, 1250 m.), 75—76 (1259 m.), 112—118 (1274, 1278, 1280 m.), 155 (1301—1302 m.), 180—187 (1319—1322 m.), 206 (1324 m.), 216 (1331 m.), 226 (1338 m.), 238 (1345 m.), 245—246 (1348 m.), 251—252 (1351 m.), 284 (1363 m.), 285 (1364 m.) ir kt.—daugiausia sekama T. Narbutu; *SD*, t. I, p. 115—117, 160, 179, 181.

⁵⁶³ *M. Baliński, Historia miasta Wilna*, t. I, p. 163 (apie pirmąsias totorių gyvenvietes Lietuvoje).

⁵⁶⁴ *K. Stadnicki, Synowie...*, t. I (1849), p. 35—53, 83 (Mėlynųjų Vandenų mūšis datuojamas 1351—1363 m., parodo J. Dlugošo, M. Kromerio tvirtinimų apie Podolės priklausomumą Kazimieriui ir Liudvikui nepagrįstumą); t. II, p. 19, 21—26 (Volynės užėmimas datuojamas 1320, o Kijevo — 1333 m.), 33—41, 16 (1349—1356 m. ir kt.); *K. Stadnicki, Synowie...*, (1881), p. 123—125 (1351—1363 m., atkreipia dėmesį į nesužlugusią totorių galybę, jiems mokamą duoklę iki Vytauto valdymo), 129—138 (akcentuojamas M. Kromerio duomenų nepagrįstumas dėl Podolės); *J. Wolff, Ród...*, p. 13 (Narimanto vedybiniai ryšiai su Kryno valdytoju).

daugą (J. Latkovskis)⁵⁶⁵, Podolę (A. Prochaska, V. Abrahamas)⁵⁶⁶, Lietuvos istorijos nuo Mindaugo iki Jogailos (A. Prochaska)⁵⁶⁷, Pietinės Rusios (A. Jablonovskis)⁵⁶⁸, karinės Lenkijos istorijos (T. Korzonas)⁵⁶⁹ apžvalgose.

Susikūrus buržuazinei-dvarininkinei Lenkijai, agresyvi lenkų ponų ir buržuazijos politika turėjo įtakos ir istoriografinėms koncepcijoms. Mūsų tema daugiau ar mažiau paliesta darbuose apie Lietuvos—Lenkijos uniją (O. Haleckis, H. Lovmianskis, H. Paškevičius)⁵⁷⁰, Kazimiero Didžiojo ir vėlesnio laikotarpio politiką pietryčiuose (H. Paškevičius, O. Gurka)⁵⁷¹, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę Jogailaičiams valdant (L. Kolankovskis)⁵⁷², Lietuvos feodalų, Jogailaičių dinastijos rytų politiką (H. Paškevičius, S. M. Kučinskis)⁵⁷³, Karijotaičių genealogiją ir jų politinį vaidmenį (J. Puzyna, H. Paškevičius, S. Krakovskis)⁵⁷⁴. Mūsų temos kai kurioms problemoms skirti darbai apie Mėlynuosius Vandenis (S. M. Kučinskis)⁵⁷⁵, apie pirmą totorių-mongolų antplūdį ir lietuvių kovą su jais (V. Zatorskis, J. Puzyna)⁵⁷⁶, apie totorių apgyvendinimą Lietuvoje (S. Kričinskis)⁵⁷⁷.

Minėtuose darbuose sukaupta ir išnagrinėta didelė faktinė medžiaga, yra daug vertingų minčių, tačiau bajorinė-buržuazinė lenkų istoriografija (J. Latkovskis, A. Prochaska ir kt.) į Lietuvą žiūrėjo taip pat kaip į laukinį,

⁵⁶⁵ J. Latkowski, *Mendog...*, p. 33, 77, 71—76, 78—81 (Batu puolimas neturėjo įtakos Lietuvai, pažymi 1253—1254 m. susidūrimų su totoriais galimybę, Mindaugo sąjungą su Danilu ir bendrą žygį prieš totorius, Burundajaus puolimą, jo dydį, pabrėžia pagoniškos Lietuvos laukiniškumą). A. Prochaska, *Dwie koronacye*, p. 192, 379—380 (XIII a. vidurio totorių-mongolų pavojus ir lietuvių, prūsų, latvių bei kitų pagoniškų tautų kova vertinama vienodai,—ji sudarė pavojų katalikybei Rytų Europoje).

⁵⁶⁶ A. Prochaska, *Podole...*, p. 1—5 (Podolė — lenkų lenas; atmeta Lietuvos metraščių duomenis apie Algirdo pergalę ir Podolės užėmimą); A. Lewicki, *rec.*, KH (1896), z. III, p. 688 (nesutiko su A. Prochaskos nuomone); W. Abraham, *Żałożenie...*, p. 4—8 (pripažino Algirdo pergalę prieš totorius 1363 m., bet galvojo, kad Karijotaičių valstybė Podolėje susikūrė iki 1349 m. Lenkijos dėka, kad 1349—1350 m. Podolę užėmė Kazimieras).

⁵⁶⁷ A. Prochaska, *Od Mendoga...*—Litwa i Ruś, t. I, p. 26—27, 92—94 (Mindaugo—Danilo sąjunga, Burundajaus bei 1274—1278 m. antpuoliai); t. II, p. 35—40; t. III, p. 193—194, 196—198, 202 (1324 m.

ir vėlesni totorių puolimai, Tverės ryšiai su Lietuva ir jų antiordiška pozicija, 1331 m. Kijevas bei 1339–1340 m. Smolenskas Lietuvos įtakoje; t. IV, p. 94, 43–47 (1345 m. Narimantas–Algirdo pasiuntinys, Podolės prijungimas; apie Kijevą, Mėlynuosius Vandenis).

⁵⁶⁸ A. Jabłonowski, *Historia*..., p. 83–84 (dar iki Algirdo pergalės jo sūnėnai Karijotaičiai su Lietuvos pagalba įsikūrė Podolėje).

⁵⁶⁹ T. Korzon, *Dzieje wojen*..., t. I (1912), p. 208 (pabrėžia Mindaugo, Gedimino, Algirdo laikų lietuvių kovų prieš totorius reikšmę).

⁵⁷⁰ O. Halecki, *Dzieje*..., t. I, p. 19, 41, 63–64 (XIII a., 1349), 69–73 (1352), 47, 74–75, 81 (1363); H. Lowmiański, *Uwagi w sprawie*... unji..., p. 255, 260–261 (Lietuvos pietrytinė politika ir Mėlynųjų Vandenų mūšis); H. Paszkiewicz, *O genezie*..., p. 137–143, 265–299, 129–130 (Karijotaičių, Algirdo veikla Podolės ir Kijevo žemėse).

⁵⁷¹ H. Paszkiewicz, *Polityka*..., p. 125, 132 (1350–1352 m.), 184 (totorių pagalba Kazimierui prieš Lietuvą), 224–225 (Algirdas 1362 m. užėmė Kijevą), 228–230 (dėl Karijotaičių priklausomumo nuo Lenkijos); O. Górka, *Zagadnienie*..., p. 351–353 (Kazimiero laikais Lenkija net nebandė išeiti prie Juodosios jūros, tai padarė Algirdas ir Karijotaičiai).

⁵⁷² L. Kolankowski, *Dzieje*..., p. 8–9 (pietinių rusų žemių išvadavimas iš totorių valdžios).

⁵⁷³ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*..., p. 132–133 (1274 m.), 136–137 (1278–1279 m.), 334–335 (abejoja 1282, 1289, 1315, 1325, 1338 m. totorių puolimais), 328–330, 334–335 (1331 m. Kijevą valdęs Teodoras, Gedimino brolis, nors Kijevas Lietuvai dar nepriklausė), 352–353 (totorių puolimas prieš Smolenską), 335 (Gedimino ir totorių santykių charakteristika), 380 (1349 m.), 384, 394–395 (1350–1352 m.), 408 (1363 m.); S. M. Kuczyński, *Ziemie*..., p. 20, 22 (Uzbeko pastangos sulaukyti Lietuvos puolimą), 27, 119, 121, 197 (Černigovo–Sieversko žemės dalių užėmimas prieš 1363 m.), 104–105 (rinklių chanams likvidavimas), 106–110 (1320–1330 m. Kijevas jau Lietuvos įtakoje, ten Gedimino brolis Teodoras Algimantas, galutinai Kijevas užimtas apie 1360 m.), 122 (prekybos keliai iš Kijevo į Korševą), 198 (1365–1370 m. Algirdas nustatė sąjungininkiškus santykius su Orda).

⁵⁷⁴ J. Puzyna, *Korjat i Korjatowicze* (1930), p. 425–454; *to paties*, *Korjat i Korjatowicze oraz sprawa*... (1936), p. 61–97; *to paties*, *Pierwsze wystąpienie*... (1938), p. 1–68; H. Paszkiewicz, *O genezie*... (žr. aukščiau); *to paties*, *W sprawie roli politycznej*..., p. 334–347; S. Krakowski, *Korjatowicze*..., p. 250–274.

⁵⁷⁵ S. M. Kuczyński, *Sine Wody*... (1935), p. 81–141.

⁵⁷⁶ W. Zatorski, *Pierwszy najazd*..., p. 202–203, 205–209, 211–215; *to paties*, *Czyngis-chan*, p. 225–226, 222 (žemėlapis); J. Puzyna, *W sprawie pierwszych walk*..., p. 345–400.

⁵⁷⁷ S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, p. 4–5 (pirmosios jų gyvenvietės Lietuvoje 1324, 1350–1352 m.); kituose darbuose apie Lietuvos totorius ir karaimus nušviečiami daugiausia XIV a. pabaigos ir vėlesni įvykiai: A. Muchliński, *Zdanie sprawy*..., p. 1–137; J. Talko-Hryniewicz, *Muślimowie*...; S. Tuhon-Baranowski, *Wielki Ks. Witold*...; A. Szyszman, *Osadnictwo karaimskie i tatarskie*..., p. 3–10; *to paties*, *Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*; L. N. Kryczyński, *Tatarzy polscy*..., p. 3–5.

pagonišką kraštą, šlovinò popiežiaus politiką ir katalikybės plėtimą Rytuose; kartais, gindama tendencingus, J. Dlugošą siekiančius tvirtinimus, neigė (ypač S. M. Kučinskis) Lietuvos kovą Algirdo laikais su totoriais prie Mėlynųjų Vandenų; perdaug vienašališkai aukštino Lenkiją ir žemino Lietuvą; kėlė feodalinę dinastiją kaip lietuvių ir lenkų tautų interesų reiškėją, garbino jos agresyvią Rytų politiką⁵⁷⁸.

§ 3. LIETUVIŲ ISTORIOGRAFIJA

Feodalinio bei buržuazinio laikotarpio lietuvių istoriografija mūsų tema yra negausi.

1650 m. Vilniaus akademijos rektorius A. Vijūkas-Kojelavičius lotynų kalba išleido Lietuvos istoriją, supažindinusią Europos šalis su mūsų krašto praeitimi. Autorius rėmėsi M. Strijkovskio Kronika, todėl mūsų temos pagrindiniai momentai dėstomi panašiai kaip joje⁵⁷⁹.

Vilniaus istorikas M. Dogelis, 1758 m. pradėjęs fundamentalų istorinių aktų leidimą, išleido tris (iš numatytų aštuonių) Lenkijos ir Lietuvos diplomatinio kodekso tomus; liko nepaskelbta medžiaga, kurioje galėjo būti mus dominančių duomenų⁵⁸⁰.

XIX a. pirmojoje pusėje mūsų temą palietė S. Daukantas, istorikas švietėjas, istoriografijos lietuvių kalba pradininkas, Lietuvos istorijos veikalus skirdamas liaudžiai, motinoms, „kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti“⁵⁸¹.

Lenkų kalbos paplitimas Lietuvos bajorijoje nulėmė, kad ir didelis istorijos mylėtojas T. Narbutas devynių tomų Lietuvos istoriją, pagrįstą monarchistine genealogija, parašė lenkų kalba. Jis panaudojo ir išleido Lietuvos metraščių pilnąją redakciją (Bychovco kroniką)⁵⁸², taip pat panaudojo M. Strijkovskio Kroniką, rusų metraščius, vokiečių kronikas, S. Sestrencevičiaus, T. Čackio, J. Foigto, A. Kocebiu, N. Karamzino ir kitus darbus. XIII—XIV a. lietuvių ir totorių santykiai čia nušviesti plačiai⁵⁸³ (to nėra vėlesnių autorių darbuose), tačiau įvykiai interpretuojami gana laisvai, ne visuomet tiksliai datuojami⁵⁸⁴.

Kai kas iš mūsų temos yra XIX a. pabaigos platiesiems skaitytojams išleistose Lietuvos istorijos apžvalgose⁵⁸⁵ bei kitose knygelėse⁵⁸⁶. Mindaugo valdymą⁵⁸⁷ gana išsamiai, panaudodamas nemaža šaltinių, nušvietė klerikalinis istorikas J. Totoraitis.

Vienas kitas lietuvių ir totorių santykių momentas paminėtas bendruose Lietuvos istorijos kursuose, paruoštuose A. Alekno⁵⁸⁸, I. Jonyno⁵⁸⁹, redaguotame A. Šapo-

⁵⁷⁸ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie. . . , p. 1; S. M. Kuczyński, Antimosciewska. . . , p. 29; *to paties*, Ziemie. . . , p. 380.

⁵⁷⁹ A. Kojałowicz Wiłuk, Historiae. . . , I, p. 58, 65, 72, 77, 87, 151, 246, 261, 287—290, 319.

⁵⁸⁰ Codex Diplomaticus Regni. . . , t. I, IV, V.

⁵⁸¹ S. Daukantas, Darbay. . . , p. 63—65, 73—74, 147—148; *to paties*, Lietuvos istorija, t. I, p. 208—267; *to paties*, Rinktiniai raštai, p. 41—248. Nušviesdamas mūsų temą, jis daugiausia rėmėsi M. Strijkovskiu, A. Kojelavičium, N. Karamzinu, A. Kocebiu ir kt. Apie S. Daukantą — mokslininką, Lietuvos istorijos šaltinių tyrinėtoją žr. A. Janulaitis, Daukanto. . . , p. 695—775; V. Merkys, Neskelbti. . . , p. 107—113.

⁵⁸² Pomniki. . . ; R. Šalūga, Bychovco kronika, p. 149—154.

⁵⁸³ T. Narbut, Dzieje. . . , t. IV, p. 92—99 (1241—1242 m.), 116—120 (1249—1250 m.), 170—172 (1259 m.), 225 (1264 m.), 243 (1267 m.), 256—259 (1274 m.), 270—272 (1278 m.), 282 (1280 m.), 398 (1302 m.), 471, 489—490 (dėl sambūvio su totoriais), 478—482 (1320 m.), 487—491 (1321 m.), 561 (1324 m.), 591—593 (1331 m.), 618—619 (1338 m.); t. V, p. 8—9 (1340 m.), 30 (1345 m.), 47—48 (1348 m.), 58—63, 135—137 (1352, 1363 m.), 555—556 (1396 m.), 586—588 (1397 m.) ir kt.

⁵⁸⁴ Apie T. Narbuto darbų reikšmę Lietuvos mokslui ir kultūrai žr.: R. Batūra, Teodoras Narbutas, p. 15—16, 33; R. Steigvila, Teodoro Narbuto biblioteka, p. 145—159; *to paties*, Teodoro Narbuto raštų leidimas, p. 127—135.

⁵⁸⁵ K. Skirmuntt, Istorija Lietuwsos. . . (1887), p. 36—38, 50—52, 74—75; [K. Skirmunt] Helena-Pojata, Zarys. . . ; [Maironis] Stanislovas Zanavykas, Apsakymai. . . ; Maironis, Lietuvos praeitis, p. 39—79.

⁵⁸⁶ [P. Armėnas] P. A. Trupinėlis, Vytautas. . . , p. 5 (apie pirmųjų susidūrimų su totoriais reikšmę); M. Valančius, Antano Tretininko. . . , p. 96—97 (apie Gedimino ir totorių kovą prieš vokiečius — plg. T. Narbutą); *to paties*, Raštai, I, p. 389.

⁵⁸⁷ Mykolaitis, Mindaugis. . . , p. 42—46; J. Totoraitis, Die Litauer. . . , p. 98—103; *to paties*, Lietuvos. . . , p. 279—280 ir kt.; *to paties*, Mindaugas. . . , p. 80—82.

⁵⁸⁸ A. Alekna, Lietuvos istorija, p. 40.

⁵⁸⁹ I. Jonynas, Lietuvių. . . , d. I, p. 56, 62—67, 71, 79—80, 118—119, 124, 169.

kos⁵⁹⁰, enciklopediniuose straipsniuose (I. Jonynas)⁵⁹¹, darbuose apie Mindaugo (J. Stakauskas, K. Steponaitis ir kt.)⁵⁹², Kęstučio (A. Kučinskas)⁵⁹³ valdymą. Buržuazinio laikotarpio darbuose ryškios idealistinės, nacionalistinės, klerikalinės koncepcijos, pilnai nesuvokta totorių-mongolų grėsmė Lietuvai. Kai kuriuose darbuose, ypač klerikalo K. Steponaičio, ryški tendencija pateisinti ir išaukštinti popiežiaus kurijos politiką totorių-mongolų pavojaus aki-vaizdoje.

§ 4. VOKIEČIŲ IR KITA ISTORIOGRAFIJA

Vokiečių ir kitų Europos kraštų tyrinėtojai XIX a. leido Kryžiuočių ordino kronikas, kitas vokiečių, austrų, šveicarų kronikas ir analus, Kryžiuočių ordino, popiežiaus kurijos, Bizantijos aktus.

Kai kurie lietuvių ir totorių santykių momentai išskyla XVIII a. A. L. Šliocerio Lietuvos istorijoje (jos pagrindą sudaro A. Kojelavičiaus veikalas)⁵⁹⁴, įėjusioje į daugiatomę pasaulio tautų istorijos seriją, Aukso Ordai skirtuose darbuose, parašytuose Vienos istoriko Hamer-Purgštalo (1840 m.)⁵⁹⁵ ir B. Špulerio (1943 m.). Pastarasis panaudojo daug šaltinių ir literatūros, tačiau, beveik neminėdamas svarbių XIII a. įvykių, mūsų temą grindė senomis publikacijomis ir padarė netikslumų⁵⁹⁶. Kaip ir kiti buržuaziniai istorikai, jis nematė didvyriškos tautų kovos prieš pavergėjus, iškraipė tos kovos eigą⁵⁹⁷. Tai būdinga ir kitiems reakciniams Vakarų istorikų darbams⁵⁹⁸.

Mūsų tema yra ir darbuose, skirtuose rytinių Lenkijos sienų istorijai⁵⁹⁹, prancūzų leidiniuose, kuriuose apžvelgiami Ordos—Lenkijos—Lietuvos santykiai⁶⁰⁰, Lietuvos totorių istorija⁶⁰¹.

Tarybiniai ir užsienio marksistiniai istorikai atskleidžia senos ir naujos vokiečių ostforšungo istoriografijos, kupinos karų ir užkariavimų apologijos idėjų, tendencijas.

§ 5. TARYBINĖ ISTORIOGRAFIJA

Tarybiniai istorikai toliau skelbia rusų metraščius, aktus, folkloro, Rytų šaltinius.

Marksistinė istoriografija išaiškino pagrindines Lietuvos ir Aukso Ordos visuomeninės ir politinės raidos problemas, atvėrė kelią Lietuvos ir Aukso Ordos užsienio politikos — tam tikros klasės, jos atskirų grupių vidaus politikos tęsinio — tyrimui.

Marksistinis-lenininis mokymas apie karą ir politiką — pagrindas mūsų temai; juk karas yra politika, tik vedama kitomis priemonėmis, o karų pobūdį lemia tai, kokią vietą užima kariaujanti šalis tarp valstybių, su kuriomis kariau-

⁵⁹⁰ Lietuvos istorija, p. 57 (1258 m.), 92 (1362 m.) — J. Jakšto skyrius.

⁵⁹¹ I. Jonynas, Aukso Orda, st. 176—187; *to paties*, Algirdas, st. 278—295; *to paties*, Gediminas, st. 1119—1135.

⁵⁹² J. Stakauskas, Lietuva..., p. 176—177, 253 (1258, 1263 m.); K. A. Steponaitis, Iš Mindaugo santykių..., p. 48—56; *to paties*, Mindaugas ir Vakarai, p. 64, 94 (pirmajame darbe mūsų temą Steponaitis palietė, remdamasis tik S. Daukantu, o antrajame — buvo kiek atsargesnis); P. Kraujalis, Pirmieji... (dėstoma pagal T. Narbutą).

⁵⁹³ A. Kučinskas, Kęstutis, p. 98—111, 150—151 (1340—1362 m.). Laikomasi nuomonės, jog totorių gyvenvietės Lietuvoje buvo nuo Gedimino ir Algirdo laikų — Vilnius ir Vilniaus kraštas, p. 175.

⁵⁹⁴ A. L. Schlözer, Geschichte von Littauen..., p. 66—67, 73.

⁵⁹⁵ Hammer-Purgstall, Geschichte..., p. 154, 256—257, 302 (1258, 1275, 1338 m.), 308—309 (Algirdo pasiuntinybė pas Džanibeką), 297, 319 (tas pats Algirdo mūšis su totoriais datuojamas 1333 ir 1363 m.).

⁵⁹⁶ B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 34—36 (1258—1259 m.), 89 (XIV a. 2-asis dešimtmetis), 91 (totorių puolimus Gedimino laikais datuoja netiksliai 1324 ir 1336 m.), 97—98, 105—108 (1331, 1339, 1349—1352 m.), 116—118 (Mėlynieji Vandenys). Lietuvių ir totorių santykiai minimi taip pat darbe apie LDK pietrytinę sieną — B. Spuler, Mittelalterliche..., p. 152—170.

⁵⁹⁷ B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 20; Б. А. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 9—10.

⁵⁹⁸ Н. Я. Мерперт, В. Т. Пауыро. Рец. G. Vernadsky, The Mongols..., p. 180—186.

⁵⁹⁹ G. Rhode, Die Ostgrenze..., p. 172—206, 219—225, 242—257, 325—332 (daugiausia XIV a. 5—7 dešimtmečiai).

⁶⁰⁰ A. Bohdanowicz, La Horde..., p. 188—193.

⁶⁰¹ J. Chabanier, Les Tatars..., p. 16.

ja; Lietuva kariavo prieš reakcines agresyvias valstybes — Aukso Ordą ir Kryžiuočių ordiną — ir, be to, varžėsi su Rusia, bandydama atimti iš Ordos slaviškas žemes. Marksinis mokslas nušvietė ir pabrėžė tautų kovos prieš totorių-mongolų viešpatavimą svarbą.

Tarybiniai istorikai ištyrė totorių-mongolų socialinį-ekonominių, visuomeninių-politinių gyvenimą, atskleidė jų užkariavimų reakcinę esmę (V. Bartoldas, A. Jakubovskis, B. Grekovas, A. Nasonovas ir kt.)⁶⁰². Rusios ir kitų tautų kova prieš totorius-mongolus XIII a. nušviesta ne atsietai nuo tarptautinio gyvenimo, nuo Vakarų Europos feodalų agresijos, popiežių siekimų, užsimenama taip pat apie lietuvių ir totorių santykius (V. Pašuta)⁶⁰³. Įvairiapusiškai tirta Rusios kova su totoriais-mongolais⁶⁰⁴; atskleista, jog bendros Rusios, kitų slavų tautų, rumunų, vengrų, lietuvių kovos prieš totorių-turkų agresiją tradicija susiklostė jau prieš daugelį amžių⁶⁰⁵.

Lietuvos ir Totorių santykiai nušviesti, tiriant Lietuvos valstybės susidarymą (V. Pašuta)⁶⁰⁶, centralizuotos Rusų valstybės susidarymą (L. Čerepninas)⁶⁰⁷, tarptautinius santykius Rytų Europoje⁶⁰⁸, analizuojant M. Strijkovskio Kroniką (A. Rogovas)⁶⁰⁹. Rusų, totorių ir lietuvių santykiai panagrinėti ryšium su Maskvos ir Tverės kunigaikštysčių tarpusavio santykių aiškinimu⁶¹⁰.

Demaskuotos ostforšerių koncepcijos, kuriomis stengiamasi įrodyti ir teigiamą totorių jungo reikšmę Eurazijai⁶¹¹.

Tarybiniai istorikai išnagrinėjo Čingischano ir jo palikimo klausimą, pabrėžė tautų išsivadavimo kovos prieš totorių-mongolų feodalus didžiulę pažangią reikšmę (N. Merpertas, V. Pašuta, L. Čerepninas, S. Tichvinskis ir kt.)⁶¹².

⁶⁰² В. В. Бартольд, Сочинения, т. I—VII; Б. Я. Владимирцов, Общественный строй монголов...; А. Н. Насонов, Монголы..., (p. 63, 127 — Lietuvos ir Totorių santykiai 1275 m., Mėlynųjų Vandenių mūšio metu); А. Ю. Якубовский, Восстание Тараби..., стр. 101—135; С. А. Аннинский, Известия..., Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая орда... (p. 282 — Lietuvos kova su totoriais XIV a. 7-ajame

dešimtmetį); Очерки истории СССР, IX—XIII вв. (р. 898, 902—905 — apie 1258, 1275, 1277 m. totorių puolimus prieš Lietuvą); Очерки истории СССР, XIV—XV вв. (р. 490, 492, 521—522, 527 — XIV а. 5-ою—7-ою dešimtmečio santykiai); А. Ю. Якубовский, Из истории изучения..., стр. 31—95; М. Г. Сафаргалиев, Распад..., (р. 67, 105, 122—123 — XIV а. 3-sis dešimtmetis, 1349, 1363, 1366 m. Lietuvos ir Totorių santykiai, уга netikslumų); Г. А. Фегоров-Давыгов, Общественный строй Золотой Орды; В. Л. Егоров, Развитие..., стр. 36—50.

⁶⁰³ В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 248, 283—284 (1258 м.), 294, 296, 299 (1275, 1277 м.); В. Т. Пашуто, Героическая борьба...; В. Т. Пашуто, Некоторые данные..., стр. 209—213; В. Т. Пашуто, Голодные годы..., стр. 67; Б. Я. Рамм, Папство..., стр. 173 (XIII а. vidurys), 206—207 (1324 м.).

⁶⁰⁴ М. Брайчевский, Археологичні пам'ятки..., стр. 64—73; М. К. Каргер, Древний Киев, I, стр. 488—515; А. А. Зимин, Народные движения...; В. В. Каргалов, Татаро-монгольское нашествие... (1962 г.); *to paties*, Существовала ли..., стр. 161—165; *to paties*, Последствия..., стр. 53—58; *to paties*, Монголо-татарское нашествие... (1966 г.); *to paties*, Освободительная борьба...; *to paties*, Народ...; Е. А. Разин, История..., т. II, стр. 216—225 ir kt.; В. Шебяков, Подвиг...

⁶⁰⁵ Е. В. Чистякова, Русский историк..., стр. 117—127; *tos račios*, «Скифская история» А. И. Лызова и вопросы..., стр. 3—88; *tos račios*, «Скифская история» А. И. Лызова и труды..., стр. 348—357.

⁶⁰⁶ В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 375, 377, 381, 388, 395—398, 35—36, 45, 51 (iki 1341 м.); *tarptautinė XIV а. 3-ою—4-ою dešimtmečio Lietuvos padėtis nušviečiama: to paties*, Послания Гедимины..., стр. 471—473; GL, р. 15—18; V. Pašuta, Lietuvos..., р. 269—270, 279—280, 290, 298, 301—302.

⁶⁰⁷ Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 473, 483—484, 502—504, 508, 539—542, 549, 556 ir kt. (rusų ir lietuvių santykiai daugiausia nuo XIV а. 4-ою—5-ою dešimtmečio, lietuvių ir totorių santykiai 1327, 1339, 1363 m. ir vėliau).

⁶⁰⁸ И. Б. Греков, Очерки..., стр. 29, 40, 44—46, 52 (kalbėdamas apie lietuvių ir totorių santykius, autorius prie 1259, 1315, 1331, 1349 m. juos nušvietė neišsamiai, netiksliai). Я. I. Дзира, Татаро-турецькі напади..., стр. 87—89 (Kaidano, Balaklajaus antpuoliai, Algirdo pergale); Ф. М. Шабильдо, Включения..., стр. 82, 87 (Gedimino, Algirdo veiksmi).

⁶⁰⁹ А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 130—199.

⁶¹⁰ А. Д. Сегельников, Песня..., стр. 36—52; Н. Н. Воронин, «Песня о Щелкане»..., стр. 75—82; В. П. Адрианова-Перетц, Историческая..., стр. 95—137; К. В. Чистов, Новая..., стр. 510—515; А. А. Зимин, Песня..., стр. 98—110; И. У. Будовниц, Отражение..., стр. 79—104; В. А. Кучкин, «Сказание о смерти...», стр. 59—72.

⁶¹¹ В. Т. Пашуто, Реваншисты..., стр. 30—31, 107—108, 132, 141.

⁶¹² Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан..., стр. 92—119; ТМ в АЕ, стр. 3—474; Е. И. Кычанов, Жизнь Темучжина...

Lietuvos ir Totorių santykiai minimi Baltarusijos TSR, Ukrainos TSR, Kijevo istorijose ⁶¹³.

Lietuvių tarybinėje istoriografijoje aptarta istoriniai lietuvių ir rusų tautų ryšiai, šių tautų bendradarbiavimas XIII—XV a. kovoje su totoriais-mongolais (J. Žiugžda) ⁶¹⁴. Lietuvos TSR istorijoje pažymėtas tam tikras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teigiamas vaidmuo XIII a.—XIV a. pirmojoje pusėje, ginant jai priklausiusias rusų žemes nuo totorių-mongolų ir kryžiuočių įsiveržimų ⁶¹⁵. Ir kituose darbuose pažymimas teigiamas Lietuvos valstybės įnašas į kovą su minėtomis jėgomis, paminima kai kas iš mūsų temos (M. Jučas, J. Jurginis, B. Dundulis ir kt.) ⁶¹⁶.

§ 6. UŽSIENIO MARKSISTINĖ ISTORIOGRAFIJA

Socialistinių šalių marksistiniai istorikai, tyrinėjantys savo šalių tautų kovą su totoriais-mongolais, kritikuoja šio klausimo buržuazines koncepcijas. Nušviesta Lenkijos kova su totorių antpuoliais XIII a., neapeinant lietuvių ir totorių santykių (S. Krakovskis, G. Labuda) ⁶¹⁷. Nagrinėjantys vengrų kontaktus su Rytų tautomis atskleidė popiežiaus ir Vokietijos imperatoriaus poziciją (atsisakymas padėti Vengrijai) mongolų antplūdžio išvakarėse (A. Grabskis) ⁶¹⁸. Aiškinant popiežių ir Rusijos santykius, Lenkijos istoriją, iškeliama ir savanaudiška XIII—XIV a. popiežių politika Lietuvos atžvilgiu (E. Vinteris, A. Grabskis) ⁶¹⁹. Nagrinėjant vengrų ir rusų santykius, atskleidžiami popiežiaus bei Prancūzijos karaliaus ryšiai su mongolais (E. Lederer) ⁶²⁰. Mūsų tema paminima ir totorių-mongolų istorijoje (S. Kalužinskis, L. Podhorodeckis) ⁶²¹.

Tačiau Lietuvos ir Aukso Ordos santykių visuma iki šiol tebėra neištirta, nes tyrinėtojus domino tik atskiri įvykiai, istoriografijoje dažnai kartojami vieni ar kiti pasenę teiginiai, nėra visų šios problemos šaltinių sintezės. Todėl mūsų tikslas — duoti bendrą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kovos prieš totorių-mongolų feodalus, prieš Aukso Ordą vaizdą pirmajame dideliame jos etape — iki XIV a. 7-ojo dešimtmečio vidurio.

⁶¹³ История Белорусской ССР, т. I, стр. 56 (XIII a. vidurys); История Украинской ССР, т. I (1953), стр. 114; Історія Української РСР (1965), стр. 33 (XIV a. 4-asis—7-asis dešimtmečiai); Історія Києва, т. I, стр. 113—115 (Gedimino, Algirdo žygiai ir kt.).

⁶¹⁴ J. Žiugžda, Lietuvių ir rusų tautų draugystė..., p. 14; to paties, Lietuvių ir rusų tautų santykiai..., p. 13.

⁶¹⁵ Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 89 (J. Žiugžda). K. Jablonskis atkreipė dėmesį į Lietuvos valstybės organizacinį vaidmenį, atremiant priešą.— V. Žukas, Prof. K. Jablonskio bibliografija, p. 204.

⁶¹⁶ Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 49, 220, 225 (M. Jučas), 121 (R. Jاسas); MLTE, t. II, p. 413; M. Jučas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės..., p. 40—41; J. Jurginis, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, p. 27—28; to paties, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimo priežastys, p. 42; B. Dundulis, Lietuvos užsienio politika..., p. 76—77; to paties, Dvigubi..., p. 24; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 198—199, 206—207, 220—221, 224—225 (paaiškinimai — R. Jاسas).

⁶¹⁷ S. Krakowski, Polska w walce, p. 129—130, 134 (palaiko nuomonę, kad 1241 m. buvo lietuvių ir totorių susidūrimų, bet nesutinka, kad totoriai puolę Prūsiją ir Kujaviją), 180—181, 205 (1258, 1277 m.). Dėl kai kurių įvykių schematizavimo šiame darbe, nušviečiant lenkų ir totorių kovą, žr. W. Majewski, J. Teodorczyk, Historia wojskowości..., p. 327—336; G. Labuda, Wojna z Tatarami..., p. 204 (1241 m. totoriai galėjo pasiekti Bugą).

⁶¹⁸ A. F. Grabski, W przeddzień..., p. 33—59.

⁶¹⁹ E. Вингер, Россия в политике..., стр. 292—300; E. Winter, Russland..., I, p. 95—121; В. Т. Пашуто, Рецензия: Э. Вингер, Россия..., стр. 216—221; A. F. Grabski, Polska w opiniach obcych..., p. 269, 272—274, 276, 314, 321—323 (Kurija, skelbdama XIII a. kryžiaus žygius, lietuvius lygino su totoriais); to paties, Polska w opiniach Europy..., p. 150, 152, 155, 171—172, 183—184 (XIV a. minėtas kurijos požiūris nepasikeitė, o Lenkijos valdovai sąmoningai jį palaikė); Historia Polski, t. I, cz. 1, p. 547—550 (popiežiaus pagalba Lenkijai, šios puolimas prieš Lietuvą 1349 m.; dėl Karijotaičių pavaldumo).

⁶²⁰ Э. Легерер, Венгерско-русские отношения..., стр. 181—202.

⁶²¹ S. Kałużyński, Imperium..., p. 181, 185—187; L. Podchorodecki, Tatarzy, p. 175, 180, 182.

ANTROJI DALIS

LIETUVOS VALSTYBĖS KOVA SU TOTORIŲ-MONGOLŲ ANTPUOLIAIS XIII a.

DĖL LIETUVOS DALYVAVIMO KOVOJE PRIEŠ TOTORIŲ-MONGOLŲ ANTPLŪDĮ Į EUROPA

Ar Lietuva kovojo su totoriais-mongolais 1238—1242 m., Batu antplūdžio į Europą metu, istoriografijoje nėra visiškai aišku. Ši tema siejasi su tuo, kiek apskritai Lietuvos metraščių legendinėje dalyje ir M. Strijkovskio Kronikoje atsispindi tikri istoriniai faktai, nes tik šioje, vėlyvoje, istorinėje tradicijoje randame tiesiogiai paliudytą Lietuvos kovą su totorių-mongolų feodalais per Batu antplūdį į Rusiją ir Centrinę Europą.

Jau esame aptarę (žr. I dalies 1 skyriaus 5 §), kad ir vėlyvuosiuose šaltiniuose vis dėlto atsispindi kai kurie XIII—XIV a. įvykiai, kad istorinė tradicija netgi papildė mūsų žinias, pagrįstas tik ano meto šaltiniais. Čia pabandydysime nušviesti tradicijos elementus, susijusius su Batu antpuoliu ir įvykiais po jo. Kai kurie šios problemos momentai jau yra patraukę istorikų dėmesį.

Lietuvos metraščiuose teigiama, kad po pirmojo totorių antpuolio Skirmantas davė savo ponams salas (t. y. valdas) girioje. Krumpiui skyręs tą vietą, kur dabar Ašmena, ir visa, kas jai priklauso, o Eikšiui ir Graužiui — salas, kurios jų vardu pavadintos Eišiškėmis ir Graužiškėmis¹. H. Lovmianskis pažymėjo, kad tai rodo didžiojo

¹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 231, 244, 299—300, 361, 425—426. XIV a. viduryje buvo žinomas Aikšas, Karijoto sūnus, Lietuvos 1349 m. pasiuntinys į Aukso Ordą dalyvis, manoma, valdęs Eišiškės (*J. Puzyra, Korjat i Korjatowicze...* (1930), p. 433; *H. Paszkiewicz, O genezie...*, p. 24). Kitas bendravardis čia galėjo būti XIII a., panašiai kaip XIII a. Sirpučio vardas kartojasi XIV a. (*W. Semkowicz, Tradycja...*, p. 88—108).

kunigaikščio duodamų bajorams beneficijų pietrytiniame pasienyje pradžia po 1240 m.² Kodėl bajorams valdos buvo duotos kaip tik prie Ašmenos, Graužiškių ir Eišiškių, kiek šios vietos siejasi su krašto gynyba nuo totorių?

Eišiškės buvo prie seno svarbaus kelio iš Vilniaus į Naugarduką, Kijevą, taip pat į Brestą, Krokuvą, Lvovą, Juodosios jūros pakrantę. Jį gynė Eišiškių, Rodūnės ir kitos pilys³, todėl kaip tik čia ir buvo įkurdinti bajorai, turėję atlikti karinę tarnybą, saugoti pasienį⁴.

Kitos dvi bajorams duotos valdos — Ašmena ir Graužiškės — buvo prie antro svarbaus kelio Minsko link ir toliau į rytus, iš kur taip pat galėjo pulti totoriai. Pažymėtina, kad prie šio kelio ne tik buvo įkurdinti bajorai kariai, kaip nurodo tradicija, bet buvo pastatytos ir mūrinės Medininkų, Krėvos pilys⁵. Tai rodo, kad tikrai buvo stiprinama gynyba prie dviejų pagrindinių kelių,ėjusių į Lietuvos centrą.

Lietuvos metraščių duomenis apie teritoriją, kurioje buvo kurdinami lietuvių riteriai, papildo M. Strijkovskis, sėmęsis tradicijos elementų iš savo amžininkų⁶. H. Lovmianskis parodė, kad tai atspindėjo tikrus įvykius — lietuvių riterių kurdinimą Naugarduko žemėje, Naugarduko, Slonimo ir ypač Volkovisko pavietuose po 1240 m.⁷

Taigi XVI a. tradicijos duomenys leidžia pasekti, kaip po 1240 m. Batu antpuolio buvo stiprinama gynyba Lietuvos valstybės pietryčiuose, toje jos dalyje, kurioje XIII a. ne kartą teko atremti Ordos feodalų antpuolius.

Kitus XVI a. tradicijos duomenis apie lietuvių ir totorių santykius XIII a. skirstome į 4 grupes.

I. Po Batu antpuolio į Rusią kalbama, kad Skirmantas ir lietuvių riteriai už Nemuno „pastatė Naugarduko pilį [...], surentė Gardiną ir po to žygiavo į Brestą, ir rado Brestą, Drohičiną ir Melniką Batu nuteriotus, ir jis tas pilis surentė ir pradėjo jas valdyti“⁸.

II. Užvolgio „caras Bulaklajus atsiuntė savo pasiuntinius pas didįjį kunigaikštį Švarną [kituose nuorašuose — pas Skirmantą — R. B.], kad jam duotų duoklę ir priimtų

jo baskakus [...] rusų miestuose [...], ir didysis kunigaikštis Švarnas, su tuo nesusitikdamas, tiems jo pasiuntiniams nosis, lūpas ir ausis įsakė nupiauti ir paleisti atgalios. Ir po to caras vasarą susiruošė su didelėmis jėgomis ir totorių ordomis ėjo į Rusios žemę, daug ten pikto padarė. O didysis kunigaikštis Švarnas, surinkęs visą savo kariuomenę, pasitiko jį ant savo sienos Koidanove. Ir sumušė tą carą ir visą jo totorišką galybę, ir patį carą nukovė. Ir su didele pergale ėjo į Rusų žemę ir paėmė Mozių, Černigovą, Starodubą, Karačevą, ir, laimėjęs pergalę, be nuostolių grįžo atgalios"².

III. „Valdant Skirgailai [kituose nuorašuose — Trenio-
tai] Naugarduke, Užvolgio caras Kudras atėjo su didele totorių kariuomene į Rusų žemes. Ir kunigaikštis Skirgaila su savo broliais, su Karačevo kunigaikščiu Liubartu, su Turovo kunigaikščiu Pisimantu ir su visomis savo jėgomis, be to, su pasišauktais rusų kunigaikščiais, Drucko

² H. Łowmiański, Uwagi, o genezie. . . , p. 133.

³ Eišiškėse yra didelė keturkampė (100×85 m) piliavietė, apjuosta aukštu pylimu, o kita analogiška (85×60 m) piliavietė yra toliau į pietus prie Rodūnės. Abi pilys minimos XIV a. šaltiniuose, tačiau statytos anksčiau, nes XIV a. Eišiškių pilis jau buvo apleista (SRP, t. II, p. 701). Panašią užduotį (ginti šį kelią) turėjo ir XIV a. pradžioje statyta mūrinė Lydos pilis (žr. toliau).

⁴ Eišiškių kelią XIII—XIV a. saugojo prie jo įkurdinti žemaičių bajorai bei vakariniai lietuviai iš Ordino užgrobtų sričių (J. Glinka, Ród. . . , p. 85—108; R. Batūra, Linkmenų. . . , p. 40—41).

⁵ Medininkų pilis rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą minima XIV a. pabaigoje, anksčiausiai — 1385 m. (SRP, t. II, p. 699; HILA, стр. 476; M. H. Тухомуров, «Список. . . », стр. 224; plg. J. Jurginis, Medininkų pilis, p. 172—173). Tokio tipo pilys tuo metu jau nebeginamos (pvz., Lydos pilis 1394 m. — SRP, t. II, p. 652—653; t. III, p. 191). Jos statytos ankstesniais laikais. Medininkų, Krėvos pilys statytos, matyt, XIII a. (C. Абрамаускас, К вопросу генеа. . . , стр. 83, 94). Apie XIII a. vidurį buvo išmūrytos Kauno pilies sienos (K. Mekas, Kauno pilis, p. 30—31). Maždaug tuo pačiu metu buvo pastatytas mūro bokštas lietuvių Gardino pilyje, minimas 1277 m. (IICPA, t. II, стр. 878).

⁶ M. Strykowski, Kronika. . . , t. I, p. 236.

⁷ H. Łowmiański, Uwagi o genezie. . . , p. 133—134.

⁸ IICPA, т. XVII, стр. 231; plg. 244, 299, 361, 425, 478.

⁹ Ten pat, st. 233, 247—248, 302, 363—364, 428, 480—481.

kunigaikščiu Semionu Michailovičium, Lucko — Dovydu Mstislavičium [kituose nuorašuose — ir Kijevo kunigaikščiu Sviatoslavu — *R. B.*] ir, susirinkus jiems drauge, ėjo prieš carą Kurdą ir visą jo Užvolgio kariuomenę. Ir susitiko su jais už Moziriaus prie Okuniovkos upės, ir susigrūmė pulkai, ir užvirė nuožmus mūšis nuo aušros iki vakaro. Ir dievas padėjo didžiajam kunigaikščiui Skirgailai ir rusų kunigaikščiams, kad carą Kurdą ir visą jo kariuomenę visiškai sumušė, kad pats vos pabėgo į Ordą su maža drauge. Šiame mūšyje nukovė du kunigaikščio Skirgailos brolius, Turovo kunigaikštį Pisimantą ir Karačevo kunigaikštį Liubartą bei Drucko kunigaikštį Michailą, Lucko kunigaikštį Dovydą, Andrejaus sūnų, ir kitų bajorų daug nukovė. Ir didysis kunigaikštis Skirgaila, laimėjęs pergalę ir didelį grobį aukso, sidabro, deimantų, brangių rūbų, grįžo, o rusų kunigaikščiai taip pat grįžo į savo miestus" ¹⁰.

IV. „Ringaudui (Ringoltui) valdant [...], Naugarduke ir daugelyje rusų miestų ir vėl rusų kunigaikščiai pradėjo kovą prieš didįjį kunigaikštį Ringaudą, norėdami jį išvyti iš tėvonijos, savo rusų miestų, pirmiausia Kijevo Sviatoslavas, ir Levas Vladimiro, ir Dmitrijus Drucko susirinkę trys su savo pulkais ir ėjo prieš didįjį kunigaikštį Ringaudą, ir pasiėmė į pagalbą iš Užvolgio caro keletą tūkstančių totorių. Didysis kunigaikštis Ringaudas sutiko juos prie Nemuno, Mogilnoje, ir pradėjo su jais žiaurų mūšį, ir atkakliai kovojo nuo aušros iki vakaro. Ir dievas padėjo didžiajam kunigaikščiui Ringaudui, kad rusų kunigaikščius ir visą jų jėgą bei totorių Ordą sutriuškino ir pats, laimėjęs pergalę, su didžia linksmybe ir su aukso bei sidabro laimikiu, ir su dideliu visokio turto grobiu pargrįžo į namus. Ir atvyko į Naugarduką, ir susirgo, ir mirė [...]" ¹¹.

M. Strijkovskis, išplėsdamas Lietuvos metraščių 1-ojo punkto žinias, rašo, kad Erdvilas atstatė Batu sunaikintas Naugarduko, Gardino, taip pat Bresto, Melniko, Drohičino, Surazo, Briansko, Belsko pilis. Toliau jis kalba apie Lietuvai atitekusią Rusios teritoriją iki Moziriaus, iš kurios, kaip ir iš kitų užgrobtų žemių, totoriai pareikalavo duok-

lės ir paklusnumo. Šis reikalavimas buvo atmetas; į Lietuvą pasiųstą totorių kariuomenę, vadovaujamą Kaidano, Erdvilas, pasitikęs prie Pripetės ir Dnepro santakos, sumušė lietuvių ir rusų jėgomis. Erdvilas grįžo į Naugarduką. Lietuva pasiekė pirmą pergalę prieš totorius¹². Šių M. Strijkovskio žinių nėra Lietuvos metraščiuose. Sakmę apie lietuvių mūšį su Kaidanu reikia vertinti kaip folkloro paminklą, turintį istorinį pagrindą, su labai žymiais fantastinio elemento sluoksniais, taip pat su tam tikru politiniu kryptingumu¹³. Tolesnes Lietuvos pergales prieš Balaklajų prie Koidanovo, prieš Kurdą prie Okuniovkos ir Ringauda laimėjimą Mogilnoje M. Strijkovskis aprašo¹⁴, kaip pats pažymi, pagal minėtus metraščius (mūsų 2-as—4-as punktai).

Be istorinės tradicijos duomenų apie Lietuvos ir totorių santykius per Batu žygį į Centrinę Europą, kitų tiesioginių žinių apie tai neturime, todėl istoriografijoje jie nušviečiami labai prieštaringai. Problemą apsunkina ir nepakankamai ištyrinėti vėlyvieji Lietuvos šaltiniai, kuriuose chronologija, asmenų vardai ir patys įvykiai labai iškraipyti¹⁵.

¹⁰ Ten pat, st. 234, plg. 249, 303, 365, 429—430. Pasakojimas Bychovco kronikoje praleistas, toje vietoje tekstas defektuotas.

¹¹ Ten pat, st. 234—235, 250, 304, 365—366, 430—431, 481.

¹² M. Strijkowski, *Kronika...*, t. I, p. 235, 238—239.

¹³ A. И. Порог, *Русско-польские...*, стр. 134.

¹⁴ M. Strijkowski, *Kronika...*, t. I, p. 247—252.

¹⁵ Lietuvos metraščių vidutinėje ir pilnojoje redakcijose po žinių apie Spėrą kalbama apie Pajautą Žasliuose, toliau — apie Šventaragio slėnį — didžiųjų kunigaikščių deginimo vietą (paskutinė žinia Bychovco kronikoje praleista) ir vokiečių atvykimą „į Latgalą“. Šie senosios tradicijos duomenys pateikti be datų. Į minėtuosius įvykius įpinti taip pat lietuvių ir totorių santykiai: po Spėros ir prieš pasakojimą apie Pajautą pasakojama apie Batu antpuolį, kovą su Balaklajumi ir kt. Tai tarsi perkelia visus įvykius maždaug į XIII a. vidurį.

M. Strijkovskis, be lietuviškų metraščių, panaudojo rusų metraščius, vokiečių, lenkų kronikas, stengdamasis datuoti įvykius. Apie Spėros kultą jis rašo prieš Lietuvos puolimą į Latgalą, kurį datuoja 1100 m., o vokiečių atvykimą į Livoniją — 1200 m. Stabų pastatymą Kerniui bei Pajautai datuoja maždaug 1220 m. (*Kronika...*, t. I, p. 85—87, 245), o Batu antpuolį ir pirmuosius lietuvių susidūrimus su totoriais nurodo įvykius 1217—1220 m. (*Kronika...*, t. I, p. 234—235, 247—251). Po Min-

N. Karamzinas pažymėjo, kad M. Strijkovskis yra sumaišęs padavimus ir laikotarpius ¹⁶.

T. Narbutas pirmasis bandė moksliškai paaiškinti vėlyvosios lietuviškos tradicijos duomenis ir nušviesti mūsų nagrinėjamą temą. Jis rašo, kad 1241 m. totorių vadai Baidaras ir Kaidanas nuterėjo Gardino, Naugarduko, Slonimo apylinkes ir žygiavo į Lenkiją, o tą kraštą užėmė lietuviai. Totoriai lietuvių užimtą kraštą laikė savo valdomis ir pasiuntė į Lietuvą kariuomenę, kurią Erdvilas sumušė tarp Gardino ir Lydos, vietovėje, kuri Šeibako totorių vado vardu buvo pavadinta Šeibakpoliu (Šeibaklaukiu). Lietuviai dar sumušė totorius prie Ratno Volynėje ir išvijo iš Lietuvos priklausančios Rusios dalies. Mūšius prie Koidanovo ir Okuniovkos T. Narbutas nukėlė į 1249 ir 1250 m. ¹⁷

S. Daukantas irgi panašiai traktuoja lietuvių susidūrimus su totoriais, bet juos nukelia į laikotarpį iki Mindaugo. A. Kirkoras, sekdamas T. Narbutu ir pats išžvalgęs Šeibaklaukio apylinkes, manė, kad 1242 m. čia buvo sumuštas Šeibakas. Ir vėliau kai kurie rašiusieji apie tai sekdamo T. Narbutu ¹⁸. V. Antonovičius atsargiai pripažino, kad istorinė tradicija atspindi žymiausius mūšius prie Koidanovo ir Mogilnoje ¹⁹. N. Daškevičius pažymėjo, kad XIII a. antrojoje pusėje, pradedant 1258 m., iš tikrųjų galėjo įvykti lietuvių mūšių su totoriais tose vietose, nors rusų metraščiai jų nemini. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad totorių vadas Kaidanas buvo žinomas puolimo į Vengriją metu. Tačiau, jo manymu, priešingai istorinės tradicijos teigimui, lietuviai mūšiuose pralaimėjo ²⁰.

J. Latkovskis, remdamasis tik ano meto šaltiniais, visiškai atmetė tradicijos duomenis ir per daug lengvai išsprendė šią problemą. Jo nuomone, pirmieji totorių antpuoliai į Rusiją ir Europą (1237—1241 m.) Lietuvos visai nesiekė ir neturėjo jai tiesioginės reikšmės, nes Lietuva tuo metu buvo laukinis pagonių kraštas su mažai dirbama žeme, todėl grobikų neviliojo ²¹. Sekdami J. Latkovskiu, apie tai nekalbėjo ir daugelis vėlesnių tyrinėtojų ²². D. Aleksandrovičius yra paminėjęs, kad totoriai nuniokojo Lietuvos miestus Slonimą ir Naugarduką ²³.

V. Zatorskis savo darbe išskyrė lietuvių susidūrimus su totoriais jų žygyje į vakarus. Remdamasis M. Strijkovskiu ir T. Narbutu, jis manė, kad 1240 m. lapkričio mėn. totorių žvalgomasis dalinys iš Vladimiro žygiavo per Bugą į Jotvingių žemę ir šiaurėje aptiko lietuvių jėgas. Prieš jas totorių vadovybė 1241 m. sausio mėn. pasiuntė kariuomenę, kuri nusiaubė Naugarduką, Slonimą²⁴. 1241 m. vasario mėn. totoriai, Ordu vadovaujami, surengė naują žygį, kurio metu buvo paimtas Volkoviskas, žygiuota link Gardino. V. Zatorskis, kaip ir T. Narbutas, mano, kad mūšis su totoriais įvykęs tarp Lydos ir Gardino, tačiau lietuviai pralaimėję²⁵.

J. Puzyna spėjo, kad pirmas lietuvių susidūrimas su totoriais įvyko dar 1238 m. kovo mėn., kai šie žygiavo Didžiojo Naugardo link. Tai buvo mūšis prie Koidanovo, netoli Minsko, ir jame lietuviai sumušė totorius. Su tuo pralaimėjimu J. Puzyna sieja Lietuvos įsitvirtinimą Smolenske. Toliau, priešingai V. Zatorskiui, J. Puzyna tvirtino, kad 1240 m. pabaigoje totoriai surengė du žygius į Lietuvą: per Brestą, Melniką, Drohičiną, Gardiną, vadovau-

daugo ir Vaišvilko kalbama apie Šventaragio išrinkimą didžiuoju kuni-
gaikščiu 1268 m., o jo sudeginimą Neries ir Vilnios santakoje, Šventaragio slėnyje — 1272 m. (Kronika..., t. I, p. 306, 308). Panašus įvykių
vertinimas išliko iki XIX a., iki naujų to meto šaltinių skelbimų ir
tyrimų.

¹⁶ H. M. Карамзин, История..., т. IV, пр. 103, стр. 56.

¹⁷ T. Narbutt, Dzieje..., т. IV, p. 94—98, 116—120; *to paties*,
Dzieje... w krótkości zebrane, p. 71—74, 78—79.

¹⁸ S. Daukantas, Lietuvos istorija, kn. I, p. 208, 266—267;
A. K. Куркор, Шейбак-поле.— Известия... (1859), стр. 214—217;
Виленский вестник, № 46 (1864), стр. 4; P. Kraujalis, Pirmieji...,
p. 5—7.

¹⁹ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 15.

²⁰ H. Дашкевич, Заметки..., стр. 13.

²¹ J. Latkowski, Mendog..., p. 33, 77.

²² J. Totoraitis, Die Litauer..., p. 61; H. Paszkiewicz, Jagiello-
nowie...

²³ Д. Александрович-Насыфи, Литовские татары (1926 г.), стр.
80; его же, Литовские татары, как часть... (1927 г.), стр. 157.

²⁴ W. Zatorski, Pierwszy najazd..., p. 202—203, 205—209.

²⁵ Ten pat, p. 211—215.

jami Kaidu, ir per Pinską, Naugarduką, Slonimą, vadovaujami Ordu. 1243 -m. Šeibakas, kurį lietuviai sumušė tarp Gardino ir Lydos, o, be to, dar prie Ratno Volynėje, žygiavo per Pinską, Naugarduką ir Slonimą²⁶.

Įvairiai apie tai rašoma darbuose, kuriuose tik iš dalies minima mūsų tema²⁷. N. Voroninas, vadovavęs archeologiniams tyrinėjimams Gardino pilyje, sugriovė anksčiau čia dirbusio J. Jodkovskio išvadas apie kai kurių radinių datavimą ir suabejojo V. Zatorskio, J. Puzynos tvirtinimais, nors klausimo, ar totoriai buvo užėmę Gardiną ir kitus Nemuno aukštupio miestus, nesprendė²⁸.

Baltarusijos TSR istorijoje pažymėta, kad Mindaugas du kartus atrėmęs totorių puolimus: 1242 m. prie Lydos ir 1249 m. prie Krutogorjės (dab. Dzeržinskio)²⁹. Recenzuodamas šią knygą, H. Lovmianskis, remdamasis J. Latkovskiu, tvirtina, kad pirmą kartą totoriai Lietuvą puolė 1258—1259 m. žiemą, o 1242 ir 1249 metų datos, paimtos iš T. Narbuto, nėra autentiškos³⁰. Iš tikrųjų anksčiausi tikri duomenys tesiekia 1258 m., todėl ir V. Pašuta pažymi, kad įsiveržę totoriai Lietuvos neužgriebė ir ji nepateko į chanų valdžią, o kai kurių tyrinėtojų bandymą pavaizduoti buvus lietuvių ir totorių karą reikia atmesti dėl šaltinių netikrumo³¹.

S. Krakovskis, tyrinėjęs Lenkijos kovą su totoriais XIII a., sustojo ir prie lietuvių santykių su totoriais. Pažymėjęs V. Zatorskio bei J. Puzynos nekritišką požiūrį į šaltinius ir ankstesnius autorius, S. Krakovskis iš dalies pritarė jų išvadoms. Nušviesdamas Batu jėgų sutelkimą tarp Pripetės ir Dnestro žygiui į Lenkiją ir kitas Centrinės Europos šalis, S. Krakovskis teigė, kad Baidaras kariniam pasiruošimui Juodojoje Rusijoje ir Lietuvoje ištirti galėjo pasiūsti žymų dalinį, kuris pasiekė Naugarduką, Volkoviską ir, gal būt, Gardiną³². Įvertindamas tyrinėtojų nuomones, S. Krakovskis padarė išvadą, kad po žvalgomojo žygio totorių armijos, skirtos žygiui į Lenkiją, vadas Baidaras išskyrė dalį, vadovaujamą Ordu, kuri įsiveržė giliai į Juodąją Rusiją ir susidūrė su Lietuva³³.

Kaip matėme, istoriografijoje mūsų problema nušviečiama labai prieštaringai. Vieni autoriai, remdamiesi vėly-

vaisiais šaltiniais ir dažnai juos nepakankamai kritiškai vertindami, stengėsi duoti smulkų lietuvių ir totorių karo aprašymą, kuris didesne dalimi paremtas spėjimais. Nors šie spėjimai iš dalies atrodo įtikinami, tačiau šaltiniai visos schemos nepatvirtina, todėl kitų tyrinėtojų ji apskritai buvo atmesta. Tretieji tyrinėtojai, per daug nesigilindami į vėlyvuosius lietuviškus šaltinius, užėmė šiuo klausimu tarpinę poziciją.

S. Zajončkovskis, dar recenzuodamas J. Puzynos darbą, pažymėjo³⁴, kad bandymas rekonstruoti lietuviškų metraščių įvykius, remiantis M. Strijkovskio Kronika ir kai kuriomis Ipatijaus metraščio žiniomis, davė visai įmanomą įvykių vaizdą. Tačiau trūko gilesnės XVI a. istorinės tradicijos analizės, todėl nepaaiškėjo, ar galima ir kiek galima panaudoti tą vėlyvą tradiciją rekonstruoti įvykiams, kurių nepatvirtina XIII a. šaltiniai. Kaip tik šią problemą ir stengiamės nušviesti išsamiau.

Pirmiausia reikia įvertinti ano meto šaltinius ir jų ant-raeilius duomenis, kurie pravartūs mūsų temai. Kad su-prastume, ar galėjo lietuviai su totoriais susidurti, aptarsi-

²⁶ J. Puzyna, W sprawie pierwszych walk..., p. 345—400. Teigia-ma, jog Batu kariuomenė sunaikino Gardiną — LE, t. VIII, st. 982, Gardinas (istorija — A. Šapoka).

²⁷ „TSRS istorijos bruožų“ žemėlapyje nurodyti totorių įsiverži-mai per Pinską, Naugarduką į Lietuvą 1240—1241 m., vadovaujami Gujuko ir Kaidano, ir mūšis su jais Nemuno aukštupyje dešiniajame krante (Очерки истории СССР IX—XV вв., ч. I, карта № 10). Plg. žemėlapi knygoje: В. Т. Пауто, Героическая борьба...

²⁸ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно, стр. 149—151.

²⁹ История Белорусской ССР, т. I, стр. 56 (А. Pjankovo skyr.); Беларуская савецкая энцыклапедыя, т. VI, стр. 49.

³⁰ H. Łowmiański, Rec., Istorija..., p. 123—124.

³¹ В. Т. Пауто, Образование..., стр. 375.

³² S. Krakowski, Polska w walce..., p. 129—130, žemėlapis Nr. 4.

³³ Ten pat, p. 134. E. Labuda tik pažymi, kad, žygiuodami į vaka-rus 1241 m., totoriai galėjo pasiekti Bugą (G. Labuda, Wojna z tatarami... p. 204). J. Chabanier, Les Tatars Lituanien, p. 16 — mūsų klau-simo neličia. Emigrantinėje literatūroje, giliau nenagrinėjant, ra-šoma, kad 1241 m. Mindaugas sustabdė Čingischano ordą slinkimą į vakarus per jo valdomas žemes (Z. Ivinskis, Pirmasis..., p. 82).

³⁴ S. Zajączkowski, Rec., AW, 1938, z. 1, p. 303—306.

me, kokia teritorija jau prieš tai įėjo į Lietuvos, per Batu antpuolį valdytos didžiojo kunigaikščio Mindaugo, feodalų interesų sferą. Šaltiniai liudija, kad dar iki Batu žygio „Mindaugo Lietuva“ padėjo Volynės kunigaikščiui Danilui prieš Mozūrų kunigaikštį Konradą³⁵. Lietuvos kariuomenės žygiai siekė tolimą Černigovą, Naugardo priemiestį Staraja Rusa, Toropecą ir Toržoką³⁶. Šiuo atžvilgiu ypač reikšminga, kad Smolenską valdė Lietuvos kunigaikštis, kurį 1239—1240 m. iš ten išvijo didysis Vladimiro kunigaikštis Jaroslavas Vsevolodovičius³⁷.

Lenkų šaltiniai nurodo, kad 1241 m., kai totoriai buvo Vengrijoje, Mozūrų kunigaikštis Konradas su „prūsais ir lietuviais“ užėmė totorių nuteriotą Krokuvą ir pastatė ten miesto įtvirtinimus³⁸. Minima, kad Lietuva drauge su Konradu artimiausiais metais dar keletą kartų žygiavo į Krokuvą ir Liublino žemę³⁹.

Lietuvos aktyvumą pietuose totorių pavojaus metu atspindi ir Ipatijaus metraštis. Jame yra žinių, kad 1241 m., Danilui Romanovičiui kovojant su vietos feodalais, kunigaikštis Vasilka „pasiliko saugoti žemę nuo Lietuvos“⁴⁰. Prieš tai Danilas, manydamas, kad totoriai perėjo Balkanus ir nebegriš, bandė atstatyti savo valdžią. Jis norėjo užimti Drohičiną, bet į miestą jo neįsileido. Po to jis su broliu priėjo Brestą „ir negalėjo eiti į lauką dėl daugybės užmuštųjų dvoko“⁴¹.

Taigi 1240 m. pabaigoje arba 1241 m. pradžioje prie Bresto įvyko didelis mūšis, greičiausiai su totoriais. Šaltiniai rodo, kad XIII a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje Mindaugo valdžioje buvo Gardinas, Naugardukas, Volkoviskas, Slonimas bei toliau į pietus esąs Zditovas⁴². Minėti faktai liudija, kad, totoriams nužygiavus į vakarus, Drohičinas ir Brestas galėjo atsidurti Lietuvos įtakoje.

Ipatijaus metraštyje taip pat yra žinių, kad, grįždamas iš Vengrijos 1242 m., Batu pasiuntė du savo vadus — Manmaną ir Balą, kurių vadovaujami „totoriai teriojo iki Volodavos [prie Bugo, į pietus nuo Bresto] ir ežerų, padarę daug pikto“⁴³. Po Batu antpuolio Lietuvą aktyviai veikus pietuose liudija ir popiežiaus pasiuntinys Plano Karpinis, 1245 m. per Krokuvą, Vladimirą, Kijevą vykęs

į totorių-mongolų sostinę Karakorumą. Jis pažymi, kad važiavo, gresiant nuolatiniam, mirtinam lietuvių pavojui, kurie dažnai ir slapta puldinėjo kelius tarp Lenkijos ir Totorių žemės⁴⁴.

Matėme, kad Ipatijaus metraščio sudarytoją mažai domino 1240—1242 m. įvykiai šiaurėje. Netgi apie mūšį prie Bresto nieko plačiau nesakoma, ir apskritai apie jį sužinome tik atsitiktinai. Tai suprantama, nes minėti įvykiai atsispindi kunigaikščio Danilo metraščių sąvade, sudarytame Cholme metropolito Kirilo apie 1246 m.⁴⁵ Danilas per Batu antpuolį buvo pasitraukęs į Vengriją bei Lenkiją ir į savo žemę grįžo tik išėjus totoriams⁴⁶. Sąvado sudarymo metu Danilo santykiai su Lietuva buvo priešiški, pravoslavų dvasininkų sudarytas sąvadas buvo nukreiptas prieš Lietuvos pagonystę. Todėl 1246 m. sąvade, įėjusia-

³⁵ ПСРЛ, т. II (Ип.), стб. 776 (1235 г.); II (1843, Густ.), стр. 333 (1236 г.). Istoriografijoje datuojama 1238 m. (*М. Грушевський, Хронологія...*, стр. 27, 65; *Regesta...*, p. 33, 35; *В. Włodarski, Polska...*, p. 113—114) arba apie 1237 m. (*В. Т. Пашуто, Образование...*, стр. 374; *В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси*, стр. 216—217).

³⁶ ПСРЛ, т. VII, стр. 128 (1220 г.); НПЛ, стр. 61, 264, 73, 283—284, 64, 269 (1224, 1225, 1234 г.).

³⁷ ПСРЛ, т. I, в. 2, стб. 469; ТЛ, стр. 320; ПСРЛ, т. XXV, стр. 130; т. VII, стр. 144; т. X, стр. 115; žr. I dalies 1 skyriaus 2 §.

³⁸ *J. Długosz, Dzieła...*, t. III, p. 273. J. Długošas turėjo keletą nežinomų šaltinių (*A. Semkowicz, Krytyczny...*, p. 259).

³⁹ *J. Długosz, Dzieła...*, t. III, p. 282, 286, 296 (1243, 1244, 1246 m.).

⁴⁰ ПСРЛ, т. II, стб. 792.

⁴¹ Ten pat, st. 788.

⁴² Ten pat, st. 816; *В. Б. Антонович, Монографии...*, стр. 45.

⁴³ ПСРЛ, т. II, стб. 794; metraštyje nurodyti 1243 m., toji data buvo įsigalėjusi istoriografijoje (*J. Puzyna*), nors totoriai grįžo 1242 m. (*В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси*, стр. 223; *Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда...*, стр. 217). Neaišku, kuriuos ežerus totoriai pasiekė; ežerynas yra prie Volodavos. *J. Puzyna* spėjo, kad jis yra Naugarduko apylinkėse. Vietovė Ežerai (Ozery), ežeras ir pilis, minima XIV a., yra prie Gardino.

⁴⁴ Путешествия..., стр. 67, 69.

⁴⁵ *В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси*, стр. 68—92.

⁴⁶ ПСРЛ, т. II, стб. 787—788.

me į Volynės metraščių, mažai tebūtų galima tikėtis rasti žinių apie lietuvių kovas su totoriais 1240—1242 m.

Tačiau mums labai svarbu, kad iš šio sąvado galime spėti buvus didelį mūšį su totoriais prie Bresto maždaug 1240—1241 m. Šios tvirtovės strateginis vaidmuo labai didelis. J. Dlugošo apibūdinimu (aprašant XIV a. vidurio įvykius), Bresto pilis buvo labai gerai užstota gamtinių kliūčių — balų, pelkių, Bugo upės ir buvo tarsi uostas ir vartai į lietuvišką kraštą ⁴⁷. Todėl visiškai galimas daiktas, kad prasiveržusi pro šiuos vartus totorių kariuomenė nusiaubė ne tik Bresto, bet ir Melniko, Drohičino, Naugarduko, Gardino apylinkes. Tai liudija vėlyva lietuviška tradicija (metraščių 1-as punktas ir M. Strijkovskio Kronika) ⁴⁸.

Tarp Gardino ir Lydos, Ostrinos ir Vasiliškių yra Šeibakpolio vietovė. Šis pavadinimas buvo siejamas su totorių vado Šibano (Šeibano) vardu. 1240—1241 m., po Kijevo paėmimo, totorių kariuomenė susitelkė tarp Pripetės ir Dnestro, o iš ten po žvalgomųjų žygių įsiveržė į Lenkiją, Čekiją, Moraviją, Vengriją. Iš žygio į Vengriją vadų žinomas Šibanas ⁴⁹, tačiau labai abejotina, kad prieš tai jis arba kitas panašiu vardu vadinamas totorių vadas būtų vadovavęs žygiui į Lietuvą ir pasiekęs Gardiną, o mūsų su lietuviais vieta ir jo vardas atsispindėtų toponimikoje ⁵⁰.

Į pietvakarius nuo Minsko yra Koidanovo vietovė (dab. Dzeržinskas) ⁵¹. Istorinė tradicija liudija, kad Koidanove buvo sumuštas „Užvolgio caras“, kurio vardas Lietuvos metraščiuose nurodomas Bulaklajus (mūsų metraščių 2-as punktas). M. Strijkovskio veikale dar randame Kaidano vardą ⁵². Tyrinėtojai pažymėjo, kad Balaklajaus vardas primena Ipatijaus metraštyje minimą vieną iš Batu vadų Bala, 1242 m. teriojusį apylinkes netoli Bresto ⁵³, o vietovardis Koidanovas, asmenvardis Kaidanas,— vieną iš pačių žymiausių Batu vadų — Kadaną, kuris, kaip minima, buvo prie Kozelsko, o vėliau, 1240 m., prie Kijevo, niokojo Vengriją ir kitas šalis, arba, kaip manoma, Kaidu,

⁴⁷ J. Długosz, *Dzieła...*, t. IV, p. 224; plg. 1229 m. įvykius — ПСРЛ, т. II, стб. 754.

⁴⁸ Į rytus nuo Gardino, prie Ostrinos, esančio piliakalnio pylimas pagal vietos padavimą supiltas per karą su totoriais, o netoli esantis kapinynas vadinamas totorių kapais. Archeologas V. Sedovas tai sieja su 1258 m. Burundajaus totorių antpuoliu (*B. B. Cегов, К истории поселений...*, стр. 27—29), nors galima būtų nepamiršti ir minėtos istorinės tradicijos apie Batu.

⁴⁹ Путешествие..., стр. 44, 207 (Plano Karpinis); S. Krakowski, *Polska w walce...*, p. 121; B. T. Пауто, Героическая борьба..., стр. 166; minėtas Šibanas (Šaibanas) buvo Batu brolis, gavęs valdas į rytus nuo Uralo (TCM, т. II, стр. 35, 41; M. Г. Сафаргуев, Распад..., стр. 30, 41); Šidunas — vienas iš Čingischano kariuomenės (tūkstantinės) vadų — Рашид-ад-дин, Сборник..., т. I, кн. 2, стр. 268.

⁵⁰ Panašią mintį, kaip matėme, kėlė T. Narbutas, A. Kirkoras, bet jų įvykių detalizaciją ir datavimą reikia atmesti. Mūsų Šeibakpolį, istorinės tradicijos faktų nenagrinėdamas, paneigė M. Šymelevičius (*M. Szymielewicz, Alchemik...*, p. 3—4). Ten buvo Šeibako dvaras (1516 m. įrašas Lietuvos Metrikoje: „priešais Šeibako dvarą prie upės, prie Jotvos“, — AM, т. I (кн. судн. дел), стб. 414), arba Šeibakpolis, kaimas Šeibakai. Minėtą dvarą valdė bajoras Stanislovas Šeibakas, gyvenęs, kaip galima spręsti iš įrašų Lietuvos Metrikoje, XV a., gal būt, ir XVI a. pradžioje (AM, т. I (кн. судн. дел) стб. 479, 493—494, 518, 958). Kitose Lietuvos vietose taip pat yra panašių vietovardžių: Šeibokiškio k. (Leliūnų apyl., Utenos raj.), Šeibokų vnk. (Butkūnų apyl., Ukmergės raj.). Lietuvoje ir dabar yra žmonių su Šeiboko pavarde. Taigi T. Narbuto aprašytas Šeibakpolio mūšis su totoriais yra labai abejotinas, nors, remiantis istorine tradicija, šiose apylinkėse ir galimas.

Šeibakpolio apylinkėse esantį Kostenevo kaimo piliakalnį ir gretimą vietovę, vietinių žmonių pasakojimu susijusią su mūšiu tarsi per švedų karus (tai, kalbėdamas apie 1242 m., XIX a. aprašė ir A. Kirkoras), V. Sedovas bando gretinti su 1258 m. totorių antpuoliu (*B. B. Cегов, К истории поселений...*, стр. 29—30).

Reiktų nepamiršti, jog apylinkės tarp Lydos ir Gardino totoriai galėjo pasiekti ir žymiai vėliau, kai, 1505 m. atžygiavę nuo Naugarduko ir perėję Nemuną, jie padarė didelę žalą „Lietuvos žemei“, o 1506 m. plačiai niokojo Lydos apylinkes ir netoli Lydos buvo sumušti (Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 171—172; M. Strykowski, Kronika, т. II, p. 331—332).

Švedai Gardino apylinkes niokojo Šiaurės karo metais (1702, 1706 m.). 1708 m. Karolio XII armija iš Gardino per Lipniškes (į šiaurę nuo Lydos) žygiavo į Smurgainis (*J. Wimmer, Wojsko...*, p. 202, 305—306, 326 ir schemos Nr. 5, 13, 14, 18).

⁵¹ 1515 m. Lietuvos Metrikos įrašė minimas dvaras „Koidonove“ (AM, т. I (кн. судн. дел), стб. 245).

⁵² Jis žinomas jau J. Dugošui Lenkijos įvykių aprašyme (*J. Długosz, Dzieła...*, t. III, p. 257).

⁵³ Bala, Čingischano tūkstantinės vadas, žinomas jau 1222 m. (Рашид-ад-дин, Сборник..., т. I, кн. 2, стр. 224, 257, 268).

veikusį Lenkijoje⁵⁴. Gal būt, prieš tai Kadanas arba Kaidu vadovavo ir į Lietuvą pasiųstai totorių kariuomenei. Su mūšiu siejama vietovė kaip tik ir yra ant mūsų minėto kelio į Lietuvą iš šiaurės rytų arba pietryčių nuo Smolensko arba Kijevo.

Turint galvoje, kad 1239 m. lietuvių kunigaikštis iš tikrųjų valdė Smolenske, yra pagrindo manyti, kad tuo metu galėjo įvykti susidūrimų tarp Lietuvos ir totorių. Tai patvirtintų faktai, susieti su 1239 m. Černigovo nusiaubimu ir, gal būt, su Smolensko įvykiais. Nors metraščiai jų nemini, tačiau yra kitų duomenų, liudijančių, kad Smolenską pasiekė Batu totoriai. Smolenskiečių kova su jais atsispindi legendoje apie Merkurijų.

Legendoje pasakojama, kad, niokodamas rusų žemę, Batu su didele kariuomene atvyko prie Smolensko, apsiėjo per 30 varstų nuo miesto ir siaubė jo apylinkes. Tuo metu Smolenske gyveno jaunas vyras Merkurijus, kuriam pasirodžiusi šventa Marija ir pasiuntusi jį sumušti Batu kariuomenės. Jis taip ir padarė, išvadavo belaisvius. Vėliau, kaip buvo liepusi Marija, atidavė ginklus pasirodžiusiam puikiam kariui ir leido nukirsti sau galvą. Merkurijus paskelbtas pravoslavų šventuoju, palaidotas Smolensko cerkvėje⁵⁵. Ši legenda buvo paplitusi liaudyje bei bažnytinėje literatūroje. Galutinis jos variantas, atrodo, susidarė XVI a.⁵⁶ Legendos apie Merkurijų Smolenskiečių branduolys — tai pasakojimas, atsiradęs istorinio įvykio pagrindu⁵⁷. Remiantis šiais duomenimis, istoriografijoje teigiama, kad 1238 ar 1239 m. Batu ordos pasiekė Smolenską⁵⁸.

Įdomi kovų su totoriais prie Smolensko didvyrio kilmė. Liaudyje paplitusiame legendos variante nieko nekalbama, kad jis buvęs kitatautis. Literatūrinėje legendos redakcijoje jis vadinamas svetimšaliu, garbingos kunigaikštiskos kilmės romėnu, t. y. kataliku, bet priėmusiu pravoslavų tikėjimą. Apskritai jis — „dievo siųstas“ Smolensko išgelbėtojas, karys svetimšalis⁵⁹. Rusų folkloristas F. Buslajevas manė, kad tai atspindi Smolensko ryšius su Ryga, Gotlandu ir iš viso su vokiečiais, kad Smolensko didvyris yra iš minėtų kraštų atvykęs riteris⁶⁰.

Koks žymus kunigaikštiskos kilmės ateivis, vadovavęs kovai su totoriais, galėjo tuo metu būti Smolenske?

1239 m. daugelyje rusų metraščių minimas Smolenske esąs Lietuvos kunigaikštis siejamas su Ipatijaus metraščio

⁵⁴ ТСМ, т. II, стр. 37 (Кадан); ПСРА, т. II, стб. 785 (Каиданъ, kituose nuogašuose — Кадан); Путешествия..., стр. 44 (Кадан); В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 222—223; S. Krakowski, Polska w walce..., p. 119, 121, 56, 128, 135, 137—140, 149; G. Labuda, Wojna z Tatarami..., p. 206; В. Т. Пашуто, Монгольский поход..., стр. 210, 212.

⁵⁵ Ф. Буслаев, Исторические очерки..., II, стр. 173—175; А. Т. Белецкий, Литературная история..., стр. 55—95; ПСРА, т. XXXI, стр. 72—73.

⁵⁶ Ф. Буслаев, min. veik., p. 185; Н. К. Гугзий, История..., стр. 310—312; kiti istorikai manė, kad ji buvo sudaryta dar XIV a.—П. В. Голубовский, История..., стр. 248—249.

⁵⁷ А. Т. Белецкий, min. veik., p. 44, 48; Н. В. Ангреев, Очерки..., стр. 137.

⁵⁸ Rusų metraščiai nemini totorių prie Smolensko, todėl P. Golubovskis (П. В. Голубовский, min. veik., p. 114, 304) buvo tos nuomonės, kad totoriai siekė Smolenską tik 1242 m., grįždami iš Vengrijos, bet smolenskiečių, vadovaujamų Merkurijaus, buvo sumušti. Tačiau tai tėra prielaida, be to, prieštaraujanti ir legendai, kurioje kalbama, kad po mūšio prie Smolensko Batu nužygiavo į Vengriją. (Ф. Буслаев, min. veik., p. 174). Dabar laikomasi ankstesnės 1238 ar 1239 m. datos (В. Т. Пашуто, Героическая борьба..., 154—156 ir žemėlapis; Очерки истории СССР, IX—XIII вв., земėlapis Nr. 10), taip pat 1238 m. (В. В. Каргалов, Монголо-татарское нашествие..., стр. 65; to paties, Освободительная борьба..., ВИ, 1969, № 3, стр. 112; to paties. Народ..., стр. 131; История СССР, первая серия, т. II, стр. 46; Л. В. Черепнин, Монголо-татары..., стр. 188—189).

⁵⁹ Ф. Буслаев, Исторические очерки..., стр. 182, 189—190, 193—194; А. В. Белецкий, Литературная история..., стр. 68, 79, 89; ПСРА, т. XXXI, стр. 72—73.

⁶⁰ Ф. Буслаев, min. veik., p. 197. Vokiečių pirklių santykiai su Smolensku nusistovėjo nuo XII a. pabaigos. Jau XIII a. pirmojoje pusėje čia buvo nuolatinė vokiečių kolonija: kiemas, seniūnas, bažnyčia. Per Smolenską Ordinas, pirkliai palaikė ryšius su Suzdale, toliau keliaudavo Dnepru, gaudavo Rytų ir Bizantijos dirbinių, galėjo palaikyti ryšius su Aukso Orda. Minėti Smolensko santykiai atspindi prekybinę sutartys. Arčiausia mūsų nagrinėjamam laikotarpiui yra 1229 m. Smolensko kunigaikščio sutartis su Ryga ir Gotlandu, kuri vėliau buvo daug kartų atnaujinama (П. В. Голубовский, min. veik., p. 134—137 ir kt.; СГ, стр. 18; В. А. Кучкин, О древнейших..., стр. 103—114).

Šie faktai duoda pagrindą minėtajai F. Buslajevio nuomonei. P. Golubovskis Merkurijų taip pat laiko kariu svetimšaliu (П. В. Голубовский, min. veik., p. 249), nors plačiau tuo nesidomi. Šiuo atveju nebuvo atsižvelgiama į Lietuvos istorijos faktus (apie tai žr. toliau).

žinia, kad Mindaugas organizavo didelį žygį į Smolenską, kuriam vadovauti skyrė savo brolio vaikus Tautvilą ir Edivydą bei Žemaitijos kunigaikštį Vykintą⁶¹. Ano meto šaltinius apie minėtų trijų kunigaikščių pasiuntimą į rytus kiek papildė M. Strijkovskis, matyt, šiuo atžvilgiu rėmėsis istorine tradicija. Jis nurodo, kad Edivydas (Kronikoje Erdvilas) užėmė Smolenską⁶².

Kitoje istorinėje literatūroje Mindaugo pasiųstų Tautvilo, Edivydo, Vykinto žygis į Smolenską datuojamas maždaug 1247 ar 1248 m.⁶³ Kadangi metraščiuose prie 1239 m. visiškai aiškiai kalbama lietuvių buvus Smolenske, tai, šiaip ar taip, koks nors lietuvis kunigaikštis tuo metu ten tikrai buvo.

Su Smolensko 1239 m. įvykiais, gal būt, labiausiai siejęs Edivydo arba kurio nors jo artimojo, vietininko veikla. Čia jis galėjo dalyvauti kovose su totoriais, o jo veiksmai atsispindėti XVI a. legendoje apie Merkurijų⁶⁴.

Metraščiai nemini, nuo kada Lietuvos kunigaikštis valdė Smolenską. Palanki situacija jį užimti susidarė 1238 m. Tuomet totoriai prie Sitės 1238 m. kovo 4 d. sumušė didįjį Vladimiro kunigaikštį Jurijų, kuris žuvo kovoje; kovo 5 d. po 2 savaičių apgulimo paėmė Toržoką, o po 7 savaičių — Kozelską⁶⁵. Taigi buvo niokojamas Smolensko kunigaikštystės rytinis pakraštys. Šiuo metu Mindaugas, gal būt, ir pasiuntė savo jėgas į Smolenską. 1239 m. ten jau buvo Lietuvos kunigaikštis. Vadinasi, totoriai Smolenską galėjo pasiekti 1238 m., pavyzdžiui, per Kozelsko apgulimą, ar 1239 m.

1239 m. Batu surengė naują puolimą, paėmė Perejaslavlį, o spalio 18 d. — ir Černigovą, priartėjo prie Kijevo, bet šio miesto dar nepuolė⁶⁶. Tad 1239 m. nusiaubusios Rusios teritoriją į rytus nuo Dnepro, totorių ordos pasuko į rytus (žr. toliau). Ir per šį antpuolį dalis totorių kariuomenės, pasiųstos į šiaurę, galėjo pasiekti Lietuvos valdžioje buvusį Smolenską.

Reikia pabrėžti, kad 1239 m. Perejaslavlio ir ypač Černigovo apgulimo metu kai kurios totorių jėgos galėjo

būti pasiųstos toliau į vakarus ir ten susidurti su Lietuva,— tai mini Lietuvos metraščiai (mūsų 2-as punktą) bei M. Strijkovskis. Matyt, kaip tik tada, kaip pažymi

⁶¹ ПСРЛ, т. II, стб. 815; *J. Latkowski*, *Mendog...*, p. 28; *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 61—62. Mindaugo organizuotas žygis yra svarbus žingsnis kovoje su Ordinu, tačiau istoriografijoje į tai iki šiol neatkreipta dėmesio. Minėjome, kad Livonijos pirkliai per Smolenską prekiaavo su Pietų ir Rytų šalimis, galėjo palaikyti santykius su Aukso Orda, gal būt, todėl neatsitiktinai kai kurie totorių ir kryžiuočių puolimai prieš Lietuvą XIII a. antrojoje pusėje vyko maždaug vienu metu.

Smolenską tapo pavaldus totoriams maždaug nuo XIII a. 6-ojo dešimtmečio (*B. A. Кучкин*, *О древнейших...*, стр. 111—112), o gal net dar anksčiau. Didysis Vladimiro kunigaikštis Jaroslavas Smolenską, išstūmęs iš jo Lietuvos kunigaikštį, perdavė Vsevolodui; Jaroslavas, kaip žinoma, pripažino vyriausią chano valdžią.

Aptariamas žygis, matyt, turėjo didelę reikšmę, nes po sutriuškimo prie Saulės 1236 m. ir abiejų ordinų susijungimo 1237 m., Lietuvos įtakai sustiprėjus Smolenske, Livonijos ordiną būtų buvę galima blokuoti ir šiame svarbiame ruože.

⁶² *M. Strykowski*, *Kronika...*, t. I, p. 285—286; *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 62—63; LE, t. VII, st. 425—426, Edivydas.

⁶³ *E. Bonnell*, *Russisch...*, p. 65; *М. Грушевський*, *Хронологія...*, стр. 35, 67; *H. Łowmiański*, *Studja...*, t. II, p. 271—272, 332; *J. Stakauskas*, *Lietuva...*, p. 63—64; *R. Varakauskas*, *Lietuvių kova...*, p. 122; *B. T. Пашуто*, *Образование...*, стр. 376—377; *J. Ochmański*, *Uwagi...*, p. 154—155.

⁶⁴ Pažymėtina, kad Tautvilas, o gal ir Edivydas kiek vėliau per vidaus kovas Lietuvoje, iš tikrųjų buvo Rygoje ir ten apsikrikštijo (ПСРЛ, т. II, стб. 816; *J. Latkowski*, *Mendog...*, p. 40). Be to, ir šio atveju lietuvio paskelbimas pravoslavų šventuoju Smolenske nebūtų išimtis. Daumantas, Pskove valdęs XIII a. antrojoje pusėje, pravoslavų cerkvės taip pat buvo paskelbtas šventuoju. 1289 m. Tverės vyskupu buvo iššventintas lietuvių kunigaikščio Erdenio sūnus, išbuvęs juo iki Gedimino laikų (*V. Pašuta*, *Lietuvos...*, p. 286). Ir Naugarde svetimšaliais (inozemcais) vadino, tur būt, lietuvius, nors istoriografijoje į juos žiūrėta, kaip į svetimšalius iš vakarų (*A. Л. Хороскевич*, *Из истории...*, стр. 219—224). Taigi Smolensko-Rygos santykių, Lietuvos kunigaikščio buvimo Smolenske bei totorių puolimo faktai, matyt, buvo apibendrinti vėlyvoje legendoje apie Merkurijų, svetimšalį karį.

⁶⁵ *B. T. Пашуто*, *Героическая борьба...*, стр. 154—156; *Л. В. Черепнин*, *Монголо-татары...*, стр. 188—189. Rašid ad dino metraštyje nurodoma, kad Batu Kozelską buvo apgules 2 mėn., bet negalėjo paimti. Tik atvykus Kadanui ir Buri, jis paimtas po 3 dienų (TCM, т. II, стр. 37). Šiuo metu Kadanas galėjo nužygiuoti toliau į vakarus ir susidurti su Lietuva.

⁶⁶ ПСРЛ, т. I, стб. 469, 523; т. II, стб. 781—782; ПЛ, в. 1, стр. 12.

M. Strijkovskis, Erdvilas (gal Edivydas) ⁶⁷ galėjo pasiekti „pirmą pergale prieš totorius“.

Dėl to, atrodo, yra tiesos ir Lietuvos metraščių teiginyje (mūsų 2-ojo punkto pabaiga), kad, sumušusi totorius, Lietuva pasiekė Mozirį, Černigovą, Starodubą, Karačevą ir grįžo atgal. Iš tikrųjų, 1239 m. nusiaubusios Černigovą ir kitas sritis, totorių ordos pasuko į rytus, niokodamos Gluchovą, Putivlį, Rilską ir kitus miestus ⁶⁸. Jų pėdomis galėjo patraukti Lietuvos kariuomenė ir pasiekti Černigovą bei kitus istorinės tradicijos minimus punktus ⁶⁹. Lietuvos jėgoms koncentruojantis pietryčiuose, Jaroslavas galėjo užimti Smolenską ⁷⁰.

Taigi esama pagrindo tvirtinti, kad jau 1238—1239 m. galėjo įvykti pirmosios Lietuvos kovos su Batu ordomis.

Totorių kariavimo būdas rodo, kad taip pat nėra pagrindo neigti lietuvių ir totorių karinių susidūrimų galimybės 1240—1241 m., kai didelės Batu pajėgos susitelkė tarp Pripetės ir Dnestro. Ruošiantis žygiui į Centrinę Europą, totoriams, be abejonės, reikėjo žinoti lietuvių jėgas, prieš kurias, matyt, ir buvo siunčiama kariuomenė, nuterijusi Lietuvos valstybės pakraščius.

Taigi lietuviškojoje XVI a. tradicijoje išliko duomenų apie totorių vadus, dalyvavusius Batu antpuolyje į Rusią ir Centrinę Europą,— Balą ir Kadaną arba Kaidu.

Totorių grėsmės metais Lietuva buvo gana stiprus politinis vienetas, tuomet „padaugėjo lietuviškos kalbos [tautos — R. B.]“ ⁷¹. Jau minėjome Lietuvą aktyviai veikus Lenkijoje iki pat Krokuvos. 1236 m., sumušusi vokiečių riterius Saulės mūšyje, prie Šiaulių, Lietuva kuriam laikui apgynė savo šiaurinę sieną. Todėl 1238—1242 m., kai jai grėsė totorių pavojus, šaltiniai tyli apie Lietuvos ir Ordino kovą. Matyt, tuomet pagrindinės Lietuvos jėgos buvo sukauptos prie pietryčių sienos — gintis nuo totorių. Tačiau jau 1243 m. lietuviai greičiausiai padėjo prūsams kovoti prieš Kryžiuočių ordiną ⁷². Didelis Mindaugo žygis į Livoniją po ilgos pertraukos buvo suruoštas 1244 m. ⁷³, t. y. kai totorių kariuomenė pasitraukė į stepes rytuose.

Taigi lietuviškosios tradicijos 1-ojo punkto duomenis, kad po Batu antpuolio Lietuva išgalėjo Breste, Drohičine

ir kituose rusų miestuose, iš dalies patvirtina Ipatijaus metraštis. Jame pažymėta, kad vieno iš šių miestų santykiai su Danilu po Batu antpuolio kurį laiką buvo nedraugiški⁷⁴. 2-ojo punkto žinios apie mūšius prie Koidanovo ir apie Balaklajų taip pat, matyt, atspindi Batu vadų Kadano arba Kaidu ir Bala žygius į Lietuvą.

⁶⁷ Erdvilas, Žemaitijos kunigaikštis, Ipatijaus metraštyje (ПСРА, т. II, стб. 735) minimas tik 1219 m., o Edivydas — vėliau. Kaip matėme, aprašydamas Edivydo veiklą, siedamas ją su Smolensku, M. Strijkovskis jį vadina Erdvilu. Taigi painiojami šie du asmenys, jų veikla. Tačiau dėl to nėra pagrindo atmesti kovos su totoriais prie Dnepro (plg. LE, t. VII, 425—426, 994—995, Edivydas, Erdvilas), susirėmimų su Batu ordomis galimybės.

⁶⁸ В. В. Каргалов, Освободительная борьба..., ВИ, 1969, № 3, стр. 114.

⁶⁹ Šiame pasakojime, be abejonės, atsispindi XVI a. tendencija (В. Т. Пауто, Образование..., стр. 71), tačiau, remdamiesi turimais ano meto faktais, manome, kad aptartų įvykių galimumo XIII a. neigti nėra pagrindo.

⁷⁰ 1237—1238 m. totoriai-mongolai užkariavo Šiaurryčių Rusią (ПСРА, т. IV, ч. 1, стр. 221). Naujas didysis Vladimiro kunigaikštis Jaroslavas 1239—1240 m., matyt, jau buvo pavaldus totoriams (patvirtintas Ordoje 1243 m.—А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 10). Jaroslavo puolimas prieš Smolenską, tuo metu pavaldų Lietuvai, aprašomas po totorių Perejaslavlio ir Černigovo nusiaubimo (ПСРА, т. I, стб. 469). Vadinasi, totoriai 1239 m. galėjo pasiekti Lietuvos valdžioje buvusį Smolenską.

Totorių jėgoms koncentruojantis pietryčiuose (prie Černigovo), Lietuvos dėmesys turėjo būti sutelktas prie pagrindinio kelio, t. y. kaip tik ties Pripetės—Dnestro santaka ir Koidanovu. Panašiai, matyt, buvo 1240 m., kai Batu vėl puolė į vakarus. Veikiausiai, tuo pasinaudodamas, Jaroslavas ir užėmė Smolenską, sumušęs ten buvusį Lietuvos kunigaikštį.

Ar tik pastarasis įvykis neatsispindi ir Smolensko legendoje apie Merkurijų, kuris atrėmė totorius, bet po to pasidavė „dievo siųstam“ kariui?

Nors metraščiuose apie tai pasakojama prie 1239 m., tačiau chronologiniai metraščių tyrinėjimai rodo, kad tai galėjo įvykti ir 1240 m. (Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 90; В. А. Кучкин, О древнейших..., стр. 106).

⁷¹ Жизнь Александра Невского.—Ю. К. Бегунов, Памятник..., стр. 173, 192.

⁷² Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 133 (R. Jisas).

⁷³ E. Bonnell, Russisch..., p. 61; H. Łowmiański, Studja..., t. II, p. 310, 351; Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 125 (R. Jisas).

⁷⁴ Apie to meto Drohičino padėtį plg. В. Włodarski, Polska..., p. 121.

Kitų dviejų punktų žinias apie lietuvių kovas su totoriais greičiausiai derėtų priskirti vėlesniam laikotarpiui. Dar J. Latkovskis pažymėjo⁷⁵, kad legendinio Ringaudo mūšis prie Nemuno Mogilnoje su totoriais ir rusų kunigaikščiais (4-asis punktas), gal būt, yra atgarsis Mindaugo kovos prieš totorių vado Burundajaus antpuolį 1258 m., kai prieš Lietuvą kariauti buvo atvesti ir rusų kunigaikščiai⁷⁶.

Kalbėdami apie 3-ojo punkto žinias, kur vėlyva tradicija pasakoja apie totorių vado Kudro, arba Kurdo, antpuolį⁷⁷, prieš kurį žygiavo kunigaikštis Skirgaila (Treniota) su savo broliais, pažymėsime, kad šis pasakojimas tarsi primena Traidenio laikus.

Istorinė tradicija kalba apie brolius kunigaikščius ir apie Naugarduką, kaip svarbų įvykių centrą, o iš ano meto šaltinių sužinome, kad Traidenis pietinių valstybės sienų apsaugą, kartu ir Naugarduką, pavedė savo broliams. Prieš aprašant didelį totorių chano Mengu Timuro kariuomenės, vadovaujamos Jagurčino, įsiveržimą į Lietuvą 1274—1275 m., kai kuvo paimtas Naugarduko papilys, Ipatijaus metraštyje pažymėta, jog Traidenio broliai žuvo⁷⁸.

Taigi kai kurie faktai leidžia, remiantis istorine tradicija, kalbėti apie Lietuvos kovas su Batu kariuomene galimybę, nors pastaroji tiesiogiai neatsispindi XIII a. šaltiniuose. Tačiau įvairias smulkmenas, nepakankamai argumentuotas schemas, datas ir spėjimus, aptinkamus vėlyvuose šaltiniuose ir literatūroje, reikia atmesti. Šaltinių pobūdis leidžia spręsti tik apibendrintai, be detalizavimo, hipotetiškai — pirmieji susidūrimai su totoriais buvo galimi 1238 m. ir 1239 m. per Černigovo apgulimą, taip pat ryšium su Smolensko įvykiais, per Batu antpuolį į Rusią ir Centrinę Europą (1238—1242 m.) totorių vadai (Kadanas arba Kaidu, Bala ir, gal būt, kiti), chano pasiųsti, puolė Lietuvos valstybės pakraščius, tačiau, matyt, buvo atmušti, nepasiekę jos etninių žemių. Tuo tarpu Lietuva po Batu antpuolio stiprino savo gynybą, įkurdindama karius pasienyje, prie pagrindinių kelių⁷⁹.

Tai gi drauge su daugeliu tautų prieš Batu chano totorius-mongolus per pirmąją jų antpuolį (1238—1242 m.) į Rusią ir Centrinę Europą greičiausiai kovojo ir Lietuva.

⁷⁵ J. Latkowski, *Mendog...*, p. 80—81.

⁷⁶ Tai tarsi patvirtina metraštinio skyriaus pabaiga, kur sakoma, kad netrukus po mūšio Mogilnoje Ringaudas mirė ir baigėsi kunigaikštiška Palemono giminė (ПСРЛ, т. XVII, стр. 235 ir kt.). Po Mindaugo mirties iš tikrųjų didžiojo kunigaikščio valdžia perėjo Treniotai, o ne tiesioginiams Mindaugo įpėdiniams; 1520 m. Lietuvos Metrikos įrašė minimas „didžiojo kunigaikščio dvaras Mogilna“ (ЛМ, т. I (кн. судн. дел), стр. 1463).

⁷⁷ Kurdo vardas ir žygis prieš Lietuvą tapatinamas su Batu vadu Ordu (Ipatijaus metraščio Урду — ПСРЛ, т. II, стр. 785; Урду — ПСРЛ, т. XVII, стр. 25, 123 — Supraslio, Uvarovo) — J. Puzyra, *W sprawie pierwszych walk...*, p. 378—379; vardas gretinamas ir su Kuremsa (Lietuvos metraštis, Bychovco kronika, p. 206 — R. Jاسas).

⁷⁸ ПСРЛ, т. II, стр. 871, 869, 874, 878; H. Paszkiewicz, *Jagiello-nowie...*, p. 133.

⁷⁹ Pažymėdamas, jog pirmųjų lietuvių ir totorių susidūrimų klausimas yra hipotetiškas, V. Pašuta mano lietuvius visiškai galėjus dalyvauti Smolensko žemės gynime nuo totorių-mongolų (V. Pašuta, *Lietuvos...*, p. 269—270).

Istoriografijoje atkreiptas dėmesys į kinų šaltiniuose minimus kraštą Ila ut ir jo valdovą Bezerambaną, kovojusį prieš totorius. Tai tapatinama su Lietuva (W. Zatorski, *Pierwszy najazd...*, p. 213; *to paties*, Czyngis-chan, p. 226; A. Holtz, *Die Ost und Westpreußischen Bildsteine*. — Baltische Studien, Neue Folge, Bd. 52, 1966, p. 25—29).

BURUNDAJAUS KARIUOMENĖS
ĮSIVERŽIMAS 1258 M.§ 1. TOTORIAI IR LIETUVA ĮSIVERŽIMO ĮSVAKARĖSE.
ŽYGIS Į VOZVIAGLĮ

Batu ir totorių-mongolų diduomenė, grįžę iš žygio į Europą, įsikūrė žemutiniame Pavolgyje. Taip susidarė nauja feodalinė valstybė — Aukso Orda su sostine Sarajum. Ji kurį laiką buvo nominaliai priklausoma nuo didžiojo chano Karakorume. Plotai nuo Irtyšiaus iki Dunojaus tapo pavaldūs Aukso Ordai. Rusų feodalinės kunigaikštystės palaipsniui tapo vasališkai pavaldžios chanui.

1243 m. Batu išsikvietė Vladimiro—Suzdalės kunigaikštį Jaroslavą Vsevolodovičių ir paskyrė jį didžiuoju Rusios kunigaikščiu. 1246 m. Ordoje žuvo Černigovo kunigaikštis Michailas Vsevolodovičius, o Mongolijoje buvo nunuodytas didysis Vladimiro kunigaikštis Jaroslavas Vsevolodovičius. 1248 m. pas totorius į Ordą vyko Aleksandras Nevskis, 1252 m. jį Batu pripažino didžiuoju kunigaikščiu. 1245 m. iškviestas į Ordą Haličo—Volynės kunigaikštis Danilas Romanovičius tapo nominaliai pavaldus Aukso Ordai⁸⁰, tačiau neilgam. XIII a. 6-ajame dešimtmetyje Haličo—Volynės Rusia, kaip matysime, dar atkakliai priešinosi totoriams.

Kai totorių-mongolų feodalų valdžia išplito dideliuose Azijos ir Rytų Europos plotuose, popiežiaus kurija stengėsi suartėti su jais ir palenkti juos į savo pusę. 1245—1247 m. popiežiaus pasiuntiniai, vadovaujami pranciškono Plano Karpinio, išvyko į Aukso Ordą; jie buvo priversti vykti netgi į imperijos sostinę Karakorumą. 1247 m. nauji popiežiaus pasiuntiniai patraukė pas totorių vaivadą Baidu, užmezgė kontaktus su Batu, o kitais metais dvi

mongolų pasiuntinybės atvyko pas popiežių ir viena — pas Prancūzijos karalių Liudviką IX, kurijos sąjungininką. 1253—1255 m. Liudvikas IX pasiuntė pasiuntinius, vadovaujamus Rubruko, pas Batu ir didįjį chaną, stengdamasis gauti pagalbos kare prieš saracėnus⁸¹. Popiežiaus kurijos, Vakarų Europos feodalų ryšiai su totoriais-mongolais, matyt, apsunkino Rytų ir Centrinės Europos valstybių, tarp jų Rusios ir Lietuvos, padėtį. 1251 m. Mindaugo valdoma Lietuva buvo priversta kuriam laikui suartėti su kurija⁸².

Po Batu antpuolio lietuviai vėl susidūrė su totoriais tik XIII a. 6-ajame dešimtmetyje.

Kurijos rytų planuose Lietuva turėjo užimti svarbią vietą. Todėl, aplinkybių verčiamas, 1253 m. liepos mėn. Mindaugas išipareigojo padėti Ordinui, jei jį užpultų „mūsų ir tikėjimo priešai“; Mindaugas, matyt, turėjo omenyje totorius⁸³.

Iš 1255 m. kovo 6 d. popiežiaus bulės Mindaugui⁸⁴ būtų galima spręsti, kad 1253—1254 m. Mindaugas turėjęs susidūrimų su totoriais dėl jiems pavaldžių rusų žemių⁸⁵. Tai ypač pasakytina apie 1254 m., kai Kuremsos vadovaujami totoriai puolė pietvakarių Rūsiją, Kremenecą, o Mindaugas (Vaišvilkas) sudarė su Danilu taiką⁸⁶, kurios tikslas buvo gintis nuo totorių⁸⁷. Sąjunga, atrodo, sustiprino abi puses, nes Danilas 1254—1255 m. žiemą sėkmin-

⁸⁰ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 219; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 235—237, 272; *to paties*, Героическая борьба..., стр. 202, 205—206, 211; Л. В. Черепнин, Монголо-татары..., стр. 192.

⁸¹ Путешествия...; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 263—273.

⁸² J. Stakauskas, Lietuva..., p. 81; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 247.

⁸³ РУБ, Bd. I, H. 2, Nr. 39; K. Maleczyński, W sprawie..., 21, 57 (Jentelė).

⁸⁴ VMPL, t. I, Nr. 123, p. 60—61; J. Stakauskas, Lietuva..., p. 97; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 248.

⁸⁵ J. Latkowski, Mendog..., p. 71—73.

⁸⁶ ПСРА, т. II, стб. 829; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 37—38, 68.

⁸⁷ J. Latkowski, Mendog..., p. 70, 74.

gai kovojo prieš totorius, užimdamas kai kurias pavaldžias jiems pietvakarių Rusios pilis⁸⁸.

Tokiomis aplinkybėmis netenka pagrindo spėjimas⁸⁹, kad 1254 m. žemaičiai, tarpininkaujant Volynei, galėjo pasinaudoti totorių galybe. Pažymėtina, jog 1253—1254 m., kada Haličo—Volynės kunigaikštystė ir, matyt, Lietuva kovojo su totoriais, grėsusiais ir Vengrijai, kurią, plačiai kviesdama krikščionis žygiui prieš totorius, šias jėgas nukreipė į pagalbą Kryžiuočių ordinui⁹⁰ prieš prūsus ir vakarinius lietuvius. Panašios taktikos, kaip matysime, kuria laikysis ir vėliau.

Tolesnėje kovoje prieš totorius reikšmingas turėjo būti bendras lietuvių ir rusų žygis į Vozviaglį ir Kijevą (įvykęs greičiausiai, kaip matysime, 1255 m. rudenį). Tačiau šis svarbus momentas istoriografijoje nušviečiamas nevienodai.

N. Karamzinas pažymi, kad Danilas, atėmęs iš totorių pilis tarp Bugo ir Teterovo upių, norėjo išvaduoti netgi ir Kijevą, tačiau grįžo iš žygio, kad apgintų Lucko sritį, niokojamą lietuvių, tariamųjų jo sąjungininkų⁹¹. T. Narbuto nuomone, Danilą žygiui į Vozviaglį arba Kijevą pakvietęs Mindaugas⁹². D. Zubrickis rašo, kad Danilas ir pats ruošėsi nubausti Vozviaglio gyventojus, išvijusius jo vietininką, kai Mindaugas pasiūlė savo pagalbą tame žygyje. Abu susitarė sujungti savo pulkus prie Vozviaglio. Nesulaukęs Korecke (Korece) Mindaugo kariuomenės, kurią sulaikė kažkokios kliūtys, Danilas paėmė Vozviaglį — stipriai įtvirtintą, matyt, totorių atsparos punktą, ir, užuot patraukęs į Kijevą, grįžo namo⁹³. I. Šaranevičius pažymi, kad Mindaugas ir Danilas susitarė totorius išvyti nuo Bugo ir iš Kijevo, jog su Lietuvos pagalba Danilas nukariavo polovcų kunigaikščius, pasidavusius totoriams, ir kad jo valdžia pasiekė beveik patį Kijevą⁹⁴.

M. Gruševskis nurodo, kad, pradėjęs konfliktą su totoriais ir užėmęs žemes iki Teterovo, Danilas ketino su Mindaugo pagalba paimti į savo valdžią ir likusią Kijevo žemę iki Dnepro. Jis išsiruošė į žygį, bet Mindaugas neįvykdė pažado, neatsiuntė pagalbos, ir, gal būtų, dėl to Danilas,

veltui palaukęs prie Korecko, pasitenkino tik Vozviaglio gyventojų nukariavimu ir toliau nėjo ⁹⁵. Ir vėliau jis rašo, kad Danilas ruošė didelį žygį į Padneprę, pakvietė dalyvauti ir Mindaugą, tačiau, nesulaukęs Mindaugo ir Romano pulkų prie Vozviaglio, jį sunaikino ir grįžo ⁹⁶.

Mindaugo laikotarpį plačiau tyrinėję istorikai kiek kitaip nušviečia šiuos įvykius. J. Latkovskis pažymėjo, kad tuo metu, kai Danilas po paliaubų su Lietuva stojo prieš totorius, Mindaugas pažadėjo duoti jam pagalbos žygiui į Vozviaglį ir iš ten į Kijevą. Pažymima keleriopa šio žygio svarba ⁹⁷.

J. Totoraitis rašė, jog Mindaugas pranešė Danilui atsiųsias kariuomenės žygiui į Vozviaglį ir Kijevą. Danilas, jos nesulaukęs, paėmė pilį, o Mindaugo noras suduoti smūgį totoriams Kijeve neišsipildė ⁹⁸. A. Prochaskos nuomone, Mindaugas ir Danilas drauge ėjo į karą su totoriais. Danilas, remiamas Lietuvos, išstūmė totorius iš rytinės Podolės ir Volynės; tuomet Mindaugas skyrė kariuomenę kariauti prieš totorius. Jie susitarė pulti Vozviaglį. Nesulaukęs sutartu laiku pagalbos, Danilas paėmė pilį, prasi-

⁹⁵ ПСРЛ, т. II, стб. 838; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 39, 68.

⁹⁶ J. Stakauskas, Lietuva..., p. 245—246.

⁹⁷ В. Т. Пашуто, Очерки..., Галицко-Волынской Руси, стр. 259—260; А. Šaroka, Премьсло..., p. 1—15.

⁹⁸ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 83.

⁹⁹ T. Narbutt. Dzieje..., t. IV, p. 167—168.

¹⁰⁰ Д. Зурбицкий, История..., ч. III, стр. 186—187.

¹⁰¹ И. Шараневич, История..., стр. 98.

¹⁰² М. Грушевський, Очерк..., стр. 459.

¹⁰³ М. Грушевський, История..., т. III, стр. 87, 170. P. Ivanovas rašo, kad, sudaręs taiką su Lietuva, Danilas išgavo iš Mindaugo pagalbos prieš totorius. Danilas nusiaubė autonomijos siekusių bendruomenių piliis, kad jos negalėtų padėti totoriams. Tai pavyko Danilui įvykdyti, netgi be pavėlavusios lietuvių pagalbos.— П. А. Иванов, Исторические судьбы..., стр. 173.

¹⁰⁴ J. Latkowski, Mendog..., p. 75—76.

¹⁰⁵ J. Totoraitis, Die Litauer..., p. 98—99; to paties, Mindaugas..., p. 80—81.

dėjo nėsutarimas tarp Mindaugo ir Danilo, ir sąjunga iširo⁹⁹.

Tuo tarpu K. Skirmunt rašo, jog Danilas galvojo apie Kijevą kaip tolimiausią savo tikslą, apie tai žinojo jo sąjungininkas Mindaugas, bet jis nebuvo jo bendrininkas. Mindaugo pasiuntinys Danilui pranešė, kad bus atsiųsta kariuomenės, ir paskyrė laiką susitikti prie Vozviaglio. Danilas, kuriam buvo arčiau iš Cholmo, negu Mindaugo pulkams iš Naugarduko, nesulaukęs paėmė Vozviaglį, nenorėdamas dalytis grobiu. Ji pažymėjo, kad N. Karamzinas ir M. Gruševskis nepagrįstai kaltino Mindaugą (reikia turėti omenyje, kad jam kelias buvo ilgesnis) dėl susitarimo ir žygio į Kijevą sužlugdymo¹⁰⁰.

A. Presniakovas manė, kad Danilas, pradėjęs pulti totoriams pavaldžias žemes, į žygį pakvietė ir Mindaugo lietuvius. Puolimo tikslas buvo kairiakrantė Padneprė ir Kijėvas¹⁰¹.

V. Pašuta daro prielaidą, kad Haličo—Volynės kunigaikštis rimtai ketino atimti Kijevo žemę iš totorių-monголų. Ruošdamasis žygiui į ją, Danilas paprašė Mindaugo pagalbos. Tačiau rusų kariuomenė užėmė Vozviaglį dar prieš lietuvių atėjimą, o tai sukėlė konfliktą su lietuviais (šie savo ruožtu apiplėšė Lucko apylinkes) ir sumanytas didelis žygis iširo¹⁰². Kitur trumpai pažymima, kad po Vozviaglio sunaikinimo Volynės kunigaikštis ketino traukti Kijevo link¹⁰³, kad tolesnėje kovoje su totoriais Danilas tikėjosi Lietuvos pagalbos, bet Lietuva jį apvylė¹⁰⁴.

Taigi istoriografijoje šie įvykiai nušviečiami gana prieštaringai. Todėl tebėra ne visai aiškūs svarbūs momentai: 1. Kas vis dėlto ėmėsi organizuoti bendrą žygį į Vozviaglį ir Kijevą? 2. Kaip vyko žygis, kodėl sužlugo numatytas puolimas, ar teisingai kartais kaltinamas Mindaugas? 3. Ko siekė Danilas ir ypač Mindaugas? 4. Kokia bendrai sumanytos kovos ir žygio reikšmė? Norint į tai atsakyti, reikia atidžiai peržiūrėti vienintelį šaltinį, kuriame rašoma apie to meto įvykius,— Volynės metraščių.

Metraštyje po Mindaugo taikos su Danilu, Danilo žygio prieš jotvingius ir kitų įvykių aprašymo¹⁰⁵ pasakoją-

ma apie sėkmingą Danilo kovą prieš totorius. Danilas „pakėlė kariuomenę prieš Totorius [...]“, paėmė Mežibožį, niokojo Bolochovo žemę, Pobožį ir „Totorių žmones“; pasiuntė Švarną, ir šis paėmė Gorodoką, Semocą „ir visas pilis, pavaldžias totoriams“, iki Teterevo upės. „Vozviagliečiai pamelavo Švarnui, priėmė tijūną, nedavė jam tijūnauti“. Švarnas paėmė visas pilis, „ir [...] atėjo beloberežiečiai ir černiatiniečiai ir visi bolochoviečiai pas Danilą“. Toliau yra mus ypač dominantys metraštininko žodžiai: „atsiuntė Mindaugas pas Danilą, atsiųsiu pas tave Romaną ir Naugarduko jėgas, kad eitų prie Vozviaglio, o iš ten į Kijevą, ir sutarė laiką prie Vozviaglio“¹⁰⁶.

Taigi metraščio tekstas liudija, kad bendrą žygį prieš totoriams pavaldų Kijevą¹⁰⁷, pajėgoms susirenkant prie Vozviaglio, pasiūlęs Mindaugas. Gal būt, šią iniciatyvą paskatino Danilo ir, matyt, paties Mindaugo sėkminga kova su totoriais (žr. aukščiau, p. 119–120).

Toliau metraštyje¹⁰⁸ rašoma: Danilas su broliu „ėjo į Vozviaglį su didele kariuomene, laukė žinios iš Romano ir Lietuvos ir stovėjo prie Koreikos (Korecko) dienele,

⁹⁹ A. Prochaska, *Dwie koronacye*, p. 379; *to paties*, *Od Mendo-ga...*, p. 26–27.

¹⁰⁰ K. Skirmuntt, *Mindog...*, p. 141–142; trumpai — O. Halecki, *Dzieje...*, t. I, p. 41.

¹⁰¹ A. E. Пресняков, *Лекции*, т. II, в. 1, стр. 39.

¹⁰² В. Т. Пашуто, *Очерки... Галицко-Волынской Руси*, стр. 283; *to paties*, *Образование...*, стр. 381; *Очерки истории СССР XIV—XV вв.*, стр. 490; apie bendrą lietuvių ir rusų pulkų žygį prieš totorių-mongolų chanus per Vozviaglį ir Kijevą — V. Pašuta, *Lietuvos...*, p. 279.

¹⁰³ *Очерки истории СССР IX—XIII вв.*, стр. 902; В. Т. Пашуто, *Героическая борьба...*, стр. 244.

¹⁰⁴ S. Krakowski, *Polska w walce...*, p. 180.

¹⁰⁵ ПСРЛ, т. II, стб. 830–837.

¹⁰⁶ ПСРЛ, т. II, стб. 838.

¹⁰⁷ Apie to meto Kijevo pavaldumą totoriams — М. Грушевський, *Історія...*, т. III, в. 2, стр. 170–171.

¹⁰⁸ Įpatijaus metraštyje Mindaugo pasiūlymas žygiuoti į Vozviaglį ir Kijevą pažymėtas prie 1257 (6765) m., o pats žygis — prie 1258 (6766) m. (ПСРЛ, т. II, стб. 838). М. Грушевскis žygį į Vozviaglį datuoja 1255 m. rudeniu (М. Грушевський, *Хронологія...*, стр. 40, 68).

laukdami žinios iš jų, ir ėjo prie Vozviaglio", pirmyn pasiuntė Švarną, kad apšuptų pilį ir nieko iš jos neišleistų. Kai atėjo visos pajėgos (didelė daugybė pulkų), pilis buvo paimta ir sudeginta. Pasidaliję paimtus žmones, Danilas su broliu (Vasilku), Levu ir Švarnu grįžo namo.

Atvykusi Romano ir Lietuvos kariuomenė savo širdgėlai pamatė tik sudegintą pilį. Tada Romanas su nedele drauge, kitus paleidęs namo, vyko pas tėvą, o „Lietuva apsigalvojo ir niokojo itūžusi, ėjo siaubdama prie Lucsko". Tuomet Danilo ir Vasilko žmonės sumušė lietuvius prie ežero; tai buvo Mindaugo karvedžiai „Chvalas [...] ir Sirvydas Ruškavičius [...]”¹⁰⁹.

Panagrinėsime kai kuriuos ginčytinus klausimus. Pirmiausia, nėra pagrindo kaltinti Mindaugo dėl neišvykusio Danilo žygio į Kijevą, juo labiau kad bendro žygio iniciatyva greičiausiai kilo iš jo. Dėl didelio atstumo Romano, Chvalo ir Sirvydo jėgos galėjo pavėluoti, tačiau nesutarimo šaknys gali glūdėti giliau ir sietis su skirtingais abiejų valdovų siekimais.

Danilas sėkmingai puolė totoriams pavaldžias pilis iki Teterevo; šiame krašte liko tik Vozviaglis, kurį jis ir anksčiau norėjo užimti. Dalytis su Mindaugu įtaka šiame svarbiame punkte jam, žinoma, nebuvo pageidautina. Todėl Danilas galėjo paskubėti užimti Vozviaglį. Duomenų, leidžiančių atsakyti į tai, ar Danilas tikrai ketino užimti Kijevą, išskyrus įvairiai interpretuojamus Mindaugo pasiuntinių žodžius, nėra, nors apie tai galvoti jis galėjo. Mindaugo planas galėjo neatitikti Danilo siekimų.

Apie Mindaugo to meto ketinimus Padneprėje liudija ne tik jo pasiuntinių žodžiai. Jau anksčiau jo pajėgos, vadovaujamos to paties Chvalo, niokojo Černigovo žemę¹¹⁰, o ir vėliau Mindaugas siuntė kariuomenę už Dnepro prieš Briansko kunigaikštį Romaną¹¹¹.

Kokia galėjo būti šių Mindaugo siekimų prasmė? Tuo metu Kryžiuočių ordinas iš vakarų puolė baltų teritoriją. Ordinas stengėsi užgrobti ir vakarinių lietuvių žemes. Priverstinės taikos su Ordinu ir kurią Mindaugo valstybė buvo izoliuota nuo tiesioginio dalyvavimo kovoje su vakariniu agresorium. Tokiomis sąlygomis pastangos įsitvir-

tinti rusų žemėse prie Dnepro, gal būt, iš dalies paaiškina-
mos ne tik noru išplėsti valdas Rusioje, bet ir išeiti prie
pietinių tarptautinės prekybos kelių. Šia prasme Kijevas
buvo labai svarbus punktas¹¹²; jo paėmimas galėjo su-
tvirtinti Mindaugo valdomos feodalinės Lietuvos pozicijas
europiniuose santykiuose. Tačiau reikia pažymėti, jog to-
kie Mindaugo planai tuo metu galėjo atitikti ir kurijos
interesus, kurią netgi galėjo juos skatinti (žr. aukščiau,
p. 119).

Kiekvienu atveju dviejų Rytų Europos valstybių —
Lietuvos ir Haličo—Volynės Rusios — jungtinių pajėgų
nukreipimas prieš Aukso Ordos padneprės valdas turėjo
būti svarbus momentas kovoje su totorių-mongolų feoda-
lais. Galima tik apgailestauti, kad dėl tarpusavio nesuta-
rimų tai nebuvo iki galo įgyvendinta. Nuo konflikto, kilu-
sio per žygį į Vozviagli, pradėjo irti sąjunga tarp Lietuvos
ir Pietvakarių Rusios, o tai labai susilpnino abiejų pusių
jėgas naujo Aukso Ordos įsiveržimo išvakarėse.

§ 2. BURUNDAJAUS KARIUOMENĖS ĮSIVERŽIMAS

Chanas Berkė, norėdamas užimti visą Rusią, nuslopinti
pasipriešinimą vakaruose, vietoj nesėkmingai veikusio
savo vaivados Kuremsos pasiuntė prityrusį ir garsų Bu-
rundajų „su daugybe pulkų [...], su didele kariuome-
ne [...]“. Visų pirma jis turėjo smogti Lietuvai. Puolimas
prieš Lietuvą pradėjo naują Aukso Ordos feodalų agresijos
etapą; jis susilaukė plataus tarptautinio atgarsio, to-
dėl šaltinių, kuriuose atsispindėjo šie įvykiai, yra paly-
ginti daug ir įvairių.

¹⁰⁹ ПІСРЛ, т. II, стб. 838—840.

¹¹⁰ Ten pat, st. 840.

¹¹¹ Ten pat, st. 860.

¹¹² XI—XII a. šaltiniai rodo, kad kelias iš Kijevo į Prahą ėjo
per Peresopnicą, Lucką (T. Lewicki, Źródła..., p. 62), t. y. ir per Voz-
viagli. Šiuo keliu per Vladimirą, Kijevą 1245 m. popiežiaus pasiunti-
nys Plano Karpinis vyko pas totorius-mongolus (žr. aukščiau, p. 106).
Apie šio kelio reikšmę tarptautinei prekybai tarp Azijos ir Europos žr.
toliau, p. 208.

Detaliausias įvykių aprašymas yra Volynės metraštyje. Prie 1260 m. nurodoma, kad Burundajus, traukdamas prieš Lietuvą su didelėmis pajėgomis, pareikalavo, kad šiame puolime dalyvautų ir Danilas. Vietoj Danilo su totoriais vyko jo brolis Vasilkas. Niokotos Lietuvos, Nalšios ir Jotvingių žemės¹¹³. Kituose metraščiuose apie šį puolimą tėra trumpai. Naugardo sąvaduose prie 1258 m. pažymėta: „paėmė totoriai visą Lietuvos žemę, o pačius išmušė“¹¹⁴. Taip šį faktą nušviečia ir Maskvos¹¹⁵, Rostovo¹¹⁶, Ustiugo¹¹⁷, Vladimiro (prie 1260 m.)¹¹⁸ ir kiti sąvada¹¹⁹; minimas jis ir pietinių rusų Gustino metraštyje (prie 1259 m.)¹²⁰.

Popiežiaus 1260 m. rugsėjo 9 d. laiškuose Čekijos karaliui¹²¹, taip pat Brandenburgo markgrafui¹²² pažymima, kad totoriai nuniokojo didžiąją Lietuvos dalį.

Du lenkų šaltiniai — Krokuvos kapitulos trumpieji užrašai¹²³ ir Lisaguros vienuolyno „Šventojo kryžiaus užrašai“¹²⁴, aprašydami 1259 m. puolimą prieš Lenkiją, praneša, kad totoriai „nukariavo“ Lietuvą.

Istoriografija apie šį įsiveržimą gana didelė. V. Tatiščevas nušvietė totorių puolimą prieš Lietuvą tik pagal Nikono metraštinį, datuodamas jį 1258 m.¹²⁵ N. Karamzinas pagal Volynės metraštinį prie 1259 m. pažymėjo, kad Burundajaus vadovaujami totoriai staiga puolė iki tol jiems nežinotą Lietuvą; vien girios ir balos galėjo išgelbėti jos žmones; miestų ir kaimų neliko. Jotvingius ištiko ta pati nelaimė¹²⁶.

T. Narbutas, sutapatinęs Nalšią su teritorija tarp Narevo upės ir Šešupės, rašė, kad 1259 m. Vasilkas lydėjo totorius į Jotvingius ir Galindus, kad Vaišvilkas skubėjo į pagalbą šiam kraštui prieš totorius, o vėliau Danilas su totoriais žygiavo į Naugarduko kunigaikštystę, į Gardiną¹²⁷. Hamer-Purgštalis tepažymi, kad 1258 m. mongolai niokojo Lietuvą¹²⁸.

D. Zubrickis, nagrinėdamas Vasilko ir Danilo veiksmus, detaliau nenušvietė totorių antpuolio prieš Lietuvą apimties ir jį datavo 1260 m.¹²⁹ Burundajaus antpuolį 1258—1259 m., remdamasis Siogrenu, datavo E. Bonelis¹³⁰.

Pirmasis, panaudodamas įvairius šaltinius ir kritiškai juos vertindamas, Burundajaus antpuolį nušvietė J. Latkovskis. Jis pažymėjo, kad 1258—1259 m. žiemą Mindaugas traukėsi nuo totorių, todėl Vasilkas nesusilaukė pasipriešinimo krašto viduje (jis niokojo Lietuvos ir Nalšios žemes) ir iš čia žygiavo susitikti su Burundajum, kad bendromis jėgomis kariautų lietuviškas žemes. Tuo metu Danilas paėmė Volkoviską, norėjo patraukti į Gardiną, tačiau sužinojęs, kad totoriai jau Jotvingių žemėje ir eina į Drohičiną, grįžo. Remdamasis popiežiaus bulės ir rusų metraščių duomenimis, autorius manė, kad totoriai užėmė beveik visą Lietuvą, tačiau tik trumpam ir savo valdžios joje neįtvirtino. Niokodami Lietuvą ir Nalšios žemę,

¹¹³ ПСРЛ, т. II, стб. 846—848.

¹¹⁴ НПЛ, стр. 82, 310; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1 (Новг. IV), стр. 232; т. V (Соф. 1), стр. 189.

¹¹⁵ ПСРЛ, т. XXV (Моск.), стр. 143; т. XXIII (Ерм.), стр. 85; т. VII (Воскр.), стр. 162; т. XX, ч. 1 (Льв.), стр. 164; т. X (Ник.), стр. 142.

¹¹⁶ ПСРЛ, т. XXIV (Тип.), стр. 98.

¹¹⁷ УЛС, стр. 47.

¹¹⁸ ПСРЛ, т. XXX (Влад.), стр. 92.

¹¹⁹ ПСРЛ, т. XXVIII (Лет. св. 1497 и 1518 гг.), стр. 58, 217.

¹²⁰ ПСРЛ, т. II (1843 г.), стр. 342.

¹²¹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 111, p. 101—102 („[...] Tartarorum, qui [...] Lettowiam iam pro maiori parte destruxisse noscuntur [...]“); SD, t. I, Nr. 191, p. 103; Regesta..., p. 75.

¹²² LUB, Bd. I, Nr. 355, p. 451—453; SD, t. I, Nr. 190, p. 102—103; Regesta..., p. 75.

¹²³ МРН, т. II, p. 806 („[...] subiugatis [...]“—žr. ir toliau, p. 146.

¹²⁴ МРН, т. III, p. 73.

¹²⁵ В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 43.

¹²⁶ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 83, пр. 102.

¹²⁷ T. Narbutt, Dzieje..., т. IV, p. 171—172.

¹²⁸ Hammer-Purgstall, Geschichte..., p. 154.

¹²⁹ Д. Зубрицкий, История..., ч. III, стр. 189—192. Trumpai, nedetalizuodami įvykių, susijusių su Lietuva, apie šį antpuolį rašo: И. Шараневич, История..., стр. 99; С. М. Соловьев, История..., кн. II (т. 3—4), стр. 177; В. Ulanowski, Drugi napad..., p. 309; А. Ангрияшев, Очерк..., стр. 186; П. А. Иванов, Исторические судьбы..., стр. 174; М. Грушевський, Історія..., т. III, стр. 87—88.

¹³⁰ E. Bonnell, Russisch..., p. 72.

jie priėjo arti prie Livonijos ir Prūsijos. Lygindamas įvairius šaltinius, J. Latkovskis manė, kad Mogilnoje totoriai sumušė Mindaugą. Sumuštas jis greičiausiai traukėsi link Dauguvos. Matyt, dėl to Vasilkas ir nesutiko jokios lietuvių kariuomenės. Lietuva buvo labai nuniokota, didelė baimė apėmė Ordiną, ir jis prašė kurią skelbti kryžiaus žygį. Toliau autorius rašo, jog pačiai Lietuvai, menkos kultūros kraštui, kur žemdirbystė, tur būt, nebuvo visuotinis ir pagrindinis pragyvenimo šaltinis ir kur dar beveik negalima kalbėti apie miestus, pralaimėjimas nebuvo toks skaudus, kaip labiau išsivysčiusioms šalims; gal būt, ir totorių įniršis ant pagonių (!) lietuvių nebuvo toks didelis. Pažymima, kad Mindaugas nenumatė antpuolio ir jam nesiruošė, nes puolė Smolensko kunigaikštystę (Voiščiną) ir Toržoką ¹³¹.

M. Gruševskis, sekdamas Voskresenijos metraščiu, manė, kad puolimas įvyko 1258 m. pirmojoje pusėje ¹³².

Apie antpuolį rašė ir M. Venclovas. Pasak jo, Lietuvą netikėtai puolė totoriai ir Danilo pulkai, Mindaugas traukėsi į krašto gilumą, reikia manyti, gynė pilis, gal būt, priešinosi ir mūšio lauke. Nors totoriai Lietuvoje paėmė didelį grobį, tačiau jos neužėmė ¹³³. J. Totoraitis pažymėjo, kad totoriai ir Volynė užpuolė Lietuvą ir Jotvingių žemę, Vasilkas su savo jėgomis pasiekė Nališkes (Nalsen). Totoriai nusiaubė žymią Lietuvos dalį, privertė lietuvius taikytis ir drauge su jotvingiais ir Volyne eiti niokoti Lenkijos, tačiau Lietuva nebuvo totorių pavergta ¹³⁴.

K. Skirmunt kiek kitaip sprendžia: totoriai puolė pietinius Lietuvos pakraščius, Mindaugas traukėsi į krašto gilumą, bet nevengė susidūrimo su jais; lietuvių ir rusų žemės tikriausiai buvo nusiaubtos, tačiau ne visos, nei Vaišvilkas, nei Tautvilas nepateko į nelaisvę; užpuolėjai, matyt, neperžengė Nemuno vidupio ir Neries. Bulėje minima nuniokota Lietuva (didelė jos dalis) autorės traktuojama kaip valstybė ¹³⁵. A. Prochaska, sekdamas J. Latkovskiu, rašė, kad totoriai nuniokojo visą Lietuvą, o sumušto Mindaugo kariuomenės likučiai traukėsi prie Dauguvos ¹³⁶.

I. Jonyno nuomone, totoriai įsiveržė iš Juodosios Rusios ir paplito po visą Lietuvą. Susidūrimo greičiausiai ne-

buvo, nes Mindaugas, nenorėdamas eikvoti jėgų, traukėsi į šiaurę. Totoriai praūžė per visą Lietuvą, grįžo su dideliu grobiu. Puolimas negalėjo paveikti lietuvių nei politiniu, nei socialiniu atžvilgiu, tačiau labai nuniokojo kraštą¹³⁷.

H. Lovmianskis, remdamasis Ipatijaus metraščio faktais apie Lietuvos ir Nalšios žemes, daro išvadą apie jų geografinę padėtį; nurodo, kad jos užėmė didžiąją Aukštaitijos dalį¹³⁸. Pati „Lietuva“ apibūdinama kaip teritorija tarp Neries, Nemuno vidupio ir Merkio¹³⁹. Vadinasi, totoriai bus nuniokoję kaip tik šią teritoriją (apie Nalšią žr. žemiau, p. 135).

J. Stakauskas trumpai pažymi, kad 1258 m. totoriai nuniokojo Lietuvą, o Ordinas jai nepadėjo, izoliavo ją, silpnindamas Mindaugo poziciją; autoriaus nuomone, žemaičių ir totorių kontaktai buvo galimi¹⁴⁰. B. Špuleris¹⁴¹ Lietuvos nusiaubimą sieja tik su totorių žygiu prieš Lenkiją (žr. toliau, p. 146).

Plačiai apie tai rašė V. Pašuta. Jis pažymėjo, kad Vasilkas iš Bresto per Lietuvą ėjo pas Burundajų, niokodamas lietuvių žemes, o „saigatą“ atvežė totorių vaivada. Rusų ir totorių kariuomenė drauge siaubė dvi stambias sritis — Aukštaitiją ir Nalšią, tuo pačiu metu Danilas įsiveržė į Juodąją Rusią. Burundajaus žygis labai susilpnino Pietvakarių Rusią, nes ši neteko sąjungos su Lietuva¹⁴².

¹³¹ J. Latkowski, *Mendog...*, p. 78—81.

¹³² М. Грушевський, *Хронологія...*, стр. 40—41, 69.

¹³³ [M. Venclovas], *Mykolaitis*. Mindaugis..., p. 44—45.

¹³⁴ J. Totoraitis, *Die Litauer...*, p. 100—102; *to paties*, Mindaugas, p. 81—82.

¹³⁵ K. Skirmuntt, *Mindog...*, p. 143—149.

¹³⁶ A. Prochaska, *Od Mendoga...*, p. 27.

¹³⁷ I. Jonynas, *Lietuvių...*, d. I, p. 66—67.

¹³⁸ H. Łowmiański, *Studja...*, t. II, p. 108.

¹³⁹ Ten pat, p. 110—111 ir žemėlapis (Nr. 2), kuriame nurodytos „Lietuvos“ sienos.

¹⁴⁰ J. Stakauskas, *Lietuva...*, p. 171, 176—177, 246—247.

¹⁴¹ B. Spuler, *Die Goldene Horde...*, p. 36.

¹⁴² В. Т. Пауто, *Очерки...* Галицко-Волынской Руси, стр. 284; 1258—1259 м. земę нуроdo А. Е. Пресняков, *Лекции...*, т. II, в. 1, стр. 51.

Taip antpuolis nušviečiamas ir „TSRS istorijos bruožuose“¹⁴³; žemėlapyje (Nr. 10) schematiškai nurodytas totorių žygio maršrutas: nuo Naugarduko (kiek į rytus nuo jo) jis ėjo pro Nemuno ir Beržūnos (Berezinos) santaką, maždaug per Ašmeną, kirto Nerį aukštupyje į rytus nuo Michališkių ir toliau pusrąčiu suko į pietvakarius¹⁴⁴.

Kitame darbe V. Pašuta taip pat nurodo, jog totoriai nusiaubė pačių lietuvių (Aukštaitiją), Našios ir Jotvingių žemes¹⁴⁵. Prie šio darbo pridėtame I. Golubcovo žemėlapyje (Nr. 1) Burundajaus žygis schematiškai nurodomas vykęs iš pietų nuo Vozviaglio, pro Klecką, apeinant Vilnių iš šiaurės rytų, Nerį kertant tarp Vilniaus ir Kernavės, praeinant į vakarus nuo Trakų, Nemuną kertant maždaug ties Punia, toliau einant į Jotvingių kraštą link Kirsnos.

S. Krakovskis antpuolį interpretuoja kiek kitaip. Jo manymu, 1258 m. pradžioje Vasilko rusų pulkai, pašaukti Burundajaus, ėjo iš Bresto į šiaurės rytus susitikti su totoriais, buvusiais, matyt, Smolensko rajone. Vasilkas niokojo lietuvių žemes, o „saigatą“ pristatė Burundajui. Jungtinės totorių ir rusų jėgos patraukė prieš Lietuvą, tarp Nemuno vidupio ir Neries. Tuo metu Danilas užpuolė Juodąją Rusią. Kampanija baigėsi 1258 m. vasarą arba rudeni¹⁴⁶.

Kaip rodo šaltinių ir tyrinėjimų duomenys, Burundajaus puolimo data reikia laikyti 1258 m., greičiausiai jų pabaigą, 1258—1259 m. žiemą¹⁴⁷. Tačiau antpuolio eiga ir totorių nusiaubtos Lietuvos plotas nepakankamai aiškūs.

Esame nustatę, kad Burundajus niokojo Lietuvos valstybės tik pietrytinę dalį¹⁴⁸ (žr. žemiau, p. 130—143), o N. Jermolovičiaus nuomone — totoriai siaubė Lietuvą Nemuno aukštupyje (kur ji, žr. toliau, p. 132), į pietų ir šiaurės rytus nuo Naugarduko, ir Našią¹⁴⁹.

Daugelis autorių „Lietuvos žemę“ tapatina su Lietuva, Aukštaitija; pasitaiko, jog nurodomas tik paskutinis vardas ir daroma išvada, kad totoriai niokojo beveik visą Lietuvą, vos ne iki Dauguvos, arba į šiaurę nuo Neries aukštupio. Kartais niokota teritorija nurodoma tarp Neries ir Nemuno vidupio.

Sprendimą apsunkina tai, jog dar ne visai lokalizuota Našios žemė.

Norint detaliau išaiškinti šį klausimą, reikia pirmiausia atidžiai išnagrinėti Volynės metraščio tekstą, kuriame plačiausiai rašoma apie šiuos įvykius.

Metraštyje nurodoma, jog, Burundajaus reikalaujamas kartu eiti prieš Lietuvą, po pasitarimo „vyko Vasilkas už brolių (Danilą), ir palydėjo brolis iki Bresto ir pasiuntė su juo savo žmones [...]“¹⁵⁰.

„O Vasilkas, vykstantis pas Burundajų vienas per Lietuvos žemę, aptiko kai kur Lietuvą, išmušė ją ir saigatą atvedė Burundajui, ir pagyrė Burundajus Vasilką [...] ir kariavo vykdamas su juo, ieškodamas savo brolvaikio Romano, kariavo Lietuvos ir Našios (Нальщаньскы) žemę [...]“. Toliau pažymima, kad išvyko ir pats Danilas, paėmė Volkoviską, ėjo ten prieš savo priešus Vaišvilką ir Tautvilą, bet, neradęs pilyje Romano, visur jo ieškojo, „kariaudamas iki Zelvės (Зелеви)«, ketino eiti į Gardiną. Siuntė (pasiuntinį) pas savo sūnų Levą ir pas savo žmones, ir atvyko į Melniką, norėdamas eiti į Gardiną. Tuomet „atėjo karaliui Danilui žinia iš Lenkų, kad totoriai yra Jotvingiuose“. Danilas ir Levas pasiuntė žvalgus prie Viznos. Prieš tai jie buvo pasiuntę du pasiutinius „į Jotvingius“ sužinoti apie brolių Vasilką. „O totoriams atvykus į Jotvingius“, klausinėjo jie tuos pasiutinius, kur Danilas, ir buvo jiems atsakyta, kad Melnike. Jie paaiškino, kad jis „su mumis taikoje, brolis jo kariavo drauge su mumis, ten einame. Sargams [žvalgams] išsiskyrus su jais,

¹⁴³ Очерки истории СССР IX—XIII вв., стр. 902—903, 891.

¹⁴⁴ Panašiai rašo ir B. T. Папуго, Героическая борьба..., стр. 244, žemėlapis Nr. 2.

¹⁴⁵ B. T. Папуго, Образование..., стр. 35, 381; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 280.

¹⁴⁶ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 180. Trumpai tai mini ir B. Włodarski, Polska..., p. 180.

¹⁴⁷ „Tą pačią žiemą“ — НПЛ, стр. 82.

¹⁴⁸ R. Batūra, Lietuvos kova su Aukso Orda, p. 29.

¹⁴⁹ Н. И. Ермолович, Где была..., стр. 234.

¹⁵⁰ ПСРЛ, т. II, стб. 846.

jie [totoriai] atėjo prie Drohičino". Tai sužinojęs, Danilas pasiuntė sūnus, kad jų nepriverstų vykti pas totorius¹⁵¹. Toliau metraščio tekste, deja, yra tarpas, ir todėl ne viskas aišku. Pirmiausia neaišku, koks buvo Burundajaus maršrutas, per kur pas Burundajų žygiavo ir prisijungė Vasilkas, kokią teritoriją turėjo omenyje metraštininkas, kalbėdamas apie totorių nuniokotas „Lietuvą“, „Nalšią“.

Čia derėtų prisiminti vėlesnius totorių puolimus. Antai 1275 m. totorių ir rusų kunigaikščiai, puldami Lietuvą per Turovą—Slucką, pasiekė Naugarduką. Matyt, panašiu maršrutu totoriai puolė Naugarduką ir 1279 m. (žr. žemiau, p. 156, 159, 164). Turovo—Naugarduko ruožas yra dalis svarbaus kelio iš pietryčių į centrinę Lietuvą¹⁵², kuriuo traukė ir totoriai. Taigi istoriografijoje pareikšta, bet neargumentuota nuomonė, kad Burundajus iš pietryčiųėjo Naugarduko link, matyt, yra pagrįsta.

Toliau reikia išaiškinti, kas yra toji metraštyje minima „Lietuvos žemė“, per kurią Vasilkas vyko pas Burundajų. Istoriografijoje ji tapatinama su centrine Lietuva, kartais su Aukštaitija, esančia į šiaurę nuo Nemuno aukštupio. Tačiau šaltinių analizė verčia tuo suabejoti.

Savo ruožtu N. Jermolovičius, iš esmės remdamasis Ipatijaus, taip pat vėlyvu Gustino metraščiu, tvirtina, kad XII—XIII a. Lietuva, minima metraščiuose „Mindaugo Lietuva“, buvusi prie Nemuno aukštupio, tarp Minsko ir Naugarduko iš rytų į vakarus ir tarp Molodečno ir Lachovičių iš šiaurės į pietus, kad Lietuvos tapatinimas su Aukštaitija yra nepagrįstas. Tik vėliau, matyt, XIV a. pabaigoje, Aukštaitiją imta vadinti „Lietuva“. Tačiau dar Gedimino laikais Aukštaitija, kurios žemėje buvo Kernavė (sprendžiant iš vėlyvo priedašo Ipatijaus metraštyje), nebuvo vadinama Lietuva. N. Jermolovičiaus manymu, pavadinimas „Lietuva“ plito iš vakarinės Baltarusijos į dabartinę Lietuvos teritoriją¹⁵³.

Šie tvirtinimai pagrįsti tik kai kuriais faktais, tačiau jų visuma rodo ką kita.

Pirmiausia, kad Kernavė ir anksčiau, XIII a., buvo Lietuvos teritorijoje, liudija ano meto šaltiniai¹⁵⁴. Be to, XIII a. Lietuva — teritorija ne tik prie Nemuno aukštupio.

Antai, Mindaugo 1253 m. dokumentas rodo, kad „in regem totius Lettowie“ yra Raseinių, Betygalos, Ariogalos, Kražių, Karšuvos ir kitos žemės¹⁵⁵. 1236 m. riteriai iš Livonijos ėjo „zu Littowen [...] kein Soule“¹⁵⁶, „[...] ad terram [...] Letvinorum [...] circa terram Sauleorum“¹⁵⁷, t. y. į Lietuvą, į Saulės, arba Šiaulių, žemę. „Alsen“¹⁵⁸, arba „Nalsen“¹⁵⁹, žemė, ką rodo 1229 m. įvykių eiga, 1268 m. dokumentas, taip pat buvo Lietuvoje. Apskritai Lietuva vadinosi teritorija, kurioje gyveno patys lietuviai, geografiškai ji skilo į dvi pagrindines dalis: Aukštaitiją ir Žemaitiją¹⁶⁰. Tai aiškiai liudija ir 1323 m. spalio 2 d. Gedimino dokumentas, kuriame jis kaip „Lietuvos karalius“ (Koning van Lethowen) sudaro taiką: „iš mūsų pusės — Aukštaičių ir Žemaičių (Eusteythen unde Sameyten) kraštas, Pskovas ir visi rusų [kraštai], kurie yra mūsų valdžioje“¹⁶¹.

Aukštaitijoje minimos Nalšios, Deltuvos, Upytės, taip pat Lietuvos žemės. Lietuvos (minimos nuo 1009 m.) branduolys buvo prie Nemuno vidupio, Neries ir Merkio¹⁶².

¹⁵¹ Ten pat, st. 847—848.

¹⁵² M. Limanowski, *Najstarsze...*, p. 138.

¹⁵³ H. И. Ермолович, *Где была...*, стр. 233—238.

¹⁵⁴ 1279 m. riterių žygis „[...] zu Lettowen [...] zu Kernowen [...]“ (LRCh, eil. 8286—8349), „in terram Letwinorum versus Kernowe“ (SRP, t. II, p. 48 — Vartbergė).

¹⁵⁵ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 39.

¹⁵⁶ LRCh, eil. 1898, 1906.

¹⁵⁷ SRP, t. II, p. 33 (Vartbergė).

¹⁵⁸ 1229 m. Livonijos magistras žygiavo „[...] zu Littowen [...] zu Alsen“. LRCh, eil. 1803—1805.

¹⁵⁹ 1268 m. dokumente minimas nobilis „Suxe [...] de Lettowia de provincia Nalsen“.— M. Perlbach, *Urkunden...*, p. 18.

¹⁶⁰ 1294—1300 m. kryžiuočiai iš Ragainės kariavo „[...] contra Lethovinos [...], versus Austechiam teram regis Lethowie, [...] contra territorium Samethie dictum Pagraudam [...]“. SRP, t. I, p. 159; A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten*, p. 175; H. Łowmiański, *Studja...*, t. II, p. 69—70.

¹⁶¹ GL, p. 65, 69; apie ankstesnių amžių lietuvius žr.: A. Tautavičius, *Lietuvių tautos...*, p. 12—17; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai...*, p. 21—44; R. Kulikauskienė, *Dar kartą...*, p. 69—70.

¹⁶² H. Łowmiański, *Studja...*, t. II, p. 106, 111; J. Ochmański, *Historia Litwy*, p. 31; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai...*, p. 273.

Jos vardas kildinamas iš Lietaukos, arba Lietavos, upelio, dešiniojo Neries intako žemiau Kernavės¹⁶³, nuo XVI a. minimo Leitos upelio, pastarąjį tapatinant su Nemuno dešiniuoju intaku Verkne¹⁶⁴.

Taigi N. Jermolovičiaus pažymėtą Lietuvą Nemuno aukštupyje reikia priskirti istorinei Lietuvai plačiąja prasme, Lietuvos valstybės teritorijai. Matyt, šia prasme ir Gardinas (sprendžiant iš Dusburgo kronikos 1274—1279 m. įvykių aprašymo) priskiriamas Lietuvai¹⁶⁵. Todėl Naugardukas, Mindaugo laikais ir vėliau priklausęs Lietuvai, taip pat priskiriamas šiai valstybei¹⁶⁶.

Volynės metraštyje minima, kad Vasilkas ėjo pas Burundajų per Lietuvos žemę. Šiauriau nuo Volkovisko ir Gardino jis greičiausiai nesiekė, nes šia linkme vėliau ėjo Danilas, ten buvo Vaišvilko, Tautvilo pajėgos¹⁶⁷. Šie faktai rodo, kad tuo metu Mindaugas vėl tiesiogiai valdė Naugarduko kunigaikštystę (Naugarduką, Volkoviską, Slonimą, Zditovą ir kitus miestus), Juodąją Rusią.

1279 m. Pietvakarių Rusios kunigaikščiai, traukdami susijungti su totoriais žygiui į Naugarduką, kaip ir Vasilkas, ėjo per Brestą¹⁶⁸. Visa tai tarsi liudija, kad iš Bresto ėjusio Vasilko nuniokota „Lietuvos žemė“—tai pietinė Naugarduko kunigaikštystės dalis (maždaug į pietus nuo Volkovisko, Zelvės). Nusiaubęs šią teritoriją, jis prisijungė prie Burundajaus, ėjusio Naugarduko link. Kur jie galėjo susijungti?

Kadangi 1275 m. žygiui į Naugarduką rusų kunigaikščiai prisijungė prie totorių ties Slucku, o pulkus „išrikiavo“, t. y. pasiruošė susidūrimui, perėję Servečo upę¹⁶⁹, apie 25 km į pietryčius nuo Naugarduko, būtų galima manyti, kad ir 1258 m. Vasilkas prisijungė prie Burundajaus maždaug toje pačioje vietoje, gal būt, prie tuometinės Lietuvos valstybės sienos (ėjusios per Klecko—Nesvyžiaus apylinkes)¹⁷⁰. Po to Burundajus, matyt, žygiavo Naugarduko link, įsiverždamas į Lietuvos valstybę.

Kokia tolesnė veržimosi kryptis? Volynės metraštyje apie totorius kalbama tik pradžioje («[...] воеваша землю Литовьскую и Нальщаньскую» [...]) ir pabaigoje, kada, grįžęs iš Volkovisko ir ruošdamasis žygiui į Gar-

diną, Danilas sužinojo, kad „totoriai yra Jotvingiuose“ ir iš čia jie pasiekė Drohičiną. Tad ištisinio, aiškaus vaizdo apie Burundajaus totorių maršrutą neturime, nes Volynės metraščio pasakojimas skirtas Danilo žygiui.

Aptardami totorių nuniokotų žemių «Литовьской и Нальщаньской» vardus, galime konstatuoti, kad metraščiuose minima „Lietuva“—visų pirma pietrytinė valstybės dalis—Naugarduko kunigaikštystė, kurią pirmiausia ir niokojo totoriai; kunigaikštystė anksčiau priklausė Haličiui—Volynei, ir Orda šiuo puolimu, gal būt, siekė atstatyti teises į savo vasalines žemes.

Nelengva lokalizuoti metraštinę «землю [...] Нальщаньскую». Be minėto fakto, kad Burundajaus totoriai ją niokojo drauge su Lietuva, Volynės metraštyje dar du kartus minima «Нальщаны». Ryšium su Mindaugo žmonos mirtimi prie 1262 m. pažymima, kad jos sesuo buvo ištekJusi už Daumanto, «за Нальщаньским князем», ir Mindaugas siuntė pasiuntinius «до Нальщанъ»¹⁷¹. Aprašant įvykius jau po Mindaugo mirties, pažymima, kad Vaišvilkas, gavęs pagalbą iš Švarno ir Vasilko, „pradėjo imti pilis Deltuvoje ir Nalšioje“ (в Нальщанехъ (Налцанохъ))¹⁷².

Eiliuotojoje kronikoje, apibūdinant, kaip XIII a. viduryje Livonijos ordinas puolė „Mindaugo pilį“, pažymima, kad kariuomenė žygiavo į „Nalsen“ žemę („[. . .]

¹⁶³ K. Kuzavinis, Lietuvos. . . , p. 8—11.

¹⁶⁴ J. Ochmański, Historia Litwy, p. 11—12.

¹⁶⁵ Dalis Pagudės (Pogezanijos) gyventojų persikėlė „versus Lethowiam ad territorium castri Garthe“.—SRP, t. I, p. 136.

¹⁶⁶ ПСРЛ, т. II, стб. 828—829, 776; plg. ten pat, t. II (1843), p. 227.

¹⁶⁷ ПСРЛ, т. II, стб. 847.

¹⁶⁸ Ten pat, st. 877.

¹⁶⁹ Ten pat, st. 872.

¹⁷⁰ В. Т. Пашуто, Образование. . . , žemėlapis Nr. 1.

¹⁷¹ ПСРЛ, т. II, стб. 859.

¹⁷² Ten pat, st. 863.

hin zu Nalsen in das lant") ir toliau per ją į Lietuvą („durch Nalsen kein Litoven [...]“), į minėtą pilį¹⁷³. Toje pačioje kronikoje minima, kad anksčiau (1229 m.) Ordinas puolė lietuvių kraštą „Alsen“¹⁷⁴.

1260 m. Mindaugo dokumente randamas „Gardine de Naals“¹⁷⁵; 1268 m.—„Nalsen“¹⁷⁶; 1261 m. dokumente (matyt, XIV a. pabaigos Ordino falsifikate) minima „Alze“¹⁷⁷. 1298 m. danų karaliaus Eriko dokumente „Nalexe“ figūruoja greta Tauragnų (Therake)¹⁷⁸. Vartbergės kronikoje pažymima, kad 1375 m. magistras žygiavo į Tauragnų, Utenos, Balninkų, „Naliske“, Šešuolių, Videniškių, Giedraičių žemes, užgriebdamas ir dalį Dubingių žemės¹⁷⁹.

Šį klausimą detaliai nagrinėjo E. Volteris. Jis 1268 m. „Suxe [...] de Nalsen“ sutapatino su 1731 m. Salako rakto inventoriuje minimu Šukščių kaimu ir atkreipė dėmesį į Nališkių dvaro, buvusio į pietus ir pietryčius nuo Utenos (Kuktiškių, Suginčių apylinkėse), vardą, palygino jį su Vartbergės kronikos „Naliske“ ir kitais šaltiniais. E. Volteris sutapatino Eiliuotosios kronikos „Nalsen“ ir „Alsen“, XIX a. Nališkio vietovardžius su Volynės metraščio «Нальщанами», pažymėdamas, jog „Nalsen“ žemė buvo pakeliui iš Daugpilio į Krėvą ir Vilnių; jo nuomone, „Nališki — Nalsen“— tai Utenos, Alantos, Tauragnų apylinkės¹⁸⁰.

H. Lovmianskis, užsimindamas apie E. Volterio nuomonę dėl „Nalsen — Nalščiany“ ryšio su Nališkiais, teigia, kad ši vietovė (minima ir Vartbergės kronikoje) XIII a. negalėjusi būti Nalšios žemės centras, nes ji priklausė Vilkmėrgės pavietai, greičiausiai įėjusiam į Deltuvos žemę. Iš 1258 m. totorių antpuolio aprašymo Volynės metraštyje jis sprendžia, kad Lietuvos ir Nalšios žemės užėmė didelį rytų Aukštaitijos plotą. Vakarinę Nalšios žemės sieną H. Lovmianskis veda per Linkmenis, toliau Žeimenos, Neries upėmis, o rytinę — per Svyrius—Trobos, pietvakariuose apimdamas ir Eišiškes¹⁸¹.

H. Paškevičius pritarė E. Volterio nuomonei, remdamasis M. Strijkovskio duomenimis apie Daumantą, Utenos

kunigaikštį. Jo manymu, Nalšios žemė buvo kairiajame Šventosios upės krante ir apėmė visas Vartbergės kronikoje minimas vietas arba bent jų dalį. Autorius pažymi, jog trūksta duomenų nustatyti jos sienas, tačiau, anot jo, H. Lovmianskis Nalšios žemei priskyres neįtikėtinai didelį plotą¹⁸².

Tarybinėje istoriografijoje Nalšios žemės ribos nustatytos pagal H. Lovmianskį¹⁸³. J. Ochmanskis, plačiai nušviesdamas šio vardo istoriją, XIII a. Nalšios žemę lokalizavo prie Utenos, tarp Šventosios ir Neries¹⁸⁴.

Detalesniam Nalšios problemos paaiškinimui norime atkreipti dėmesį į šiuos toponiminius elementus ir juos sugretinti: 1) Нальщане -Nalsen-Nališkis, Noliškis, 2) Alsen-Alsėnai, 3) Galšia (Alšėnai).

Šaltinių, istoriografijos analizė, įvykių arealo apžvalga leidžia manyti, kad Volynės metraščio „Nalščane“ susiję su Daumantu, o gal būt, ir Vaišvilku; Eiliuotosios kronikos „Nalsen“ minimi, aprašant žygį prieš „Mindaugo pilį“, pagaliau žinutės 1260, 1268, 1298 m. dokumentuose

¹⁷³ LRCh, eil. 3319, 3325.

¹⁷⁴ Ten pat, eil. 1805. Eiliuotosios kronikos XIV a. vidurio Rygos rankraštyje rašoma „alsen“, o XV a. Haidelbergo rankraštyje — „nalsen“— LRCh (Meyer), p. 290.

¹⁷⁵ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 106.

¹⁷⁶ Žr. aukščiau, p. 133.

¹⁷⁷ LUB, Bd. I, Nr. 363; K. Maleczyński, W sprawie. . . , p. 48—49.

¹⁷⁸ LUB, Bd. I, Nr. 573; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie. . . , p. 84.

¹⁷⁹ SRP, t. II, p. 105—106.

¹⁸⁰ Э. Вольтер, Где искать. . . , стр. 195—201.

¹⁸¹ H. Łowmiański, Studja. . . , t. II, p. 108 ir žemėlapis Nr. 2.

¹⁸² H. Paszkiewicz, Jagiellonowie. . . , p. 83—85.

¹⁸³ Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 64—65 — žemėlapis; Lietuvos TSR istorija. . . nuo seniausių laikų iki 1957 m., p. 24—25 — žemėlapis (nurodyta kaip Alšėnų žemė); B. T. Пауыро, Образование. . . , žemėlapis Nr. 1; V. Pašuta, Lietuvos. . . , žemėlapis.

¹⁸⁴ J. Ochmański, Noms. . . , 171'—173; J. Ochmański, Historia Litwy, p. 31, 23.

susijusios su Nališkio vietove. Tačiau Nalšios—Noliškio žemė¹⁸⁵ XIII a. galėjo apimti ir didelį plotą¹⁸⁶.

Minėtą lietuvišką kraštą „Alsen“, kurį 1229 m. niokojė Ordinas, tyrinėtojai tapatina su žeme „Nalsen“, minima Eiliuotojoje kronikoje XIII a. viduryje¹⁸⁷, nors „Alsen“ kartais traktuojami kaip Alsių kraštas¹⁸⁸. K. Būga „Alsen“ siejo su lietuvišku vietovardžiu Alsėnai ir ežeru¹⁸⁹, kurio vardas Alsysis¹⁹⁰ (prie Pastovio, į šiaurę nuo Naručio ir Medilo ežerų). Šiuo atveju reikia paminėti 1261 m. dokumento „Alze“, taip pat gretą šio ežero esančius slaviškai užrašytus vietovardžius „Olša“, „Olšev“ netoli Pastovio. Livonijos ordino kariuomenė galėjo pasiekti šias vietas¹⁹¹. Šiaip ar taip, žemes iki Pastovio rytuose galima sieti su tiriamąja Nalšios problema.

Toliau į pietus, tarp Neries ir Nemuno aukštupių, prie Galšios upelio yra senas istorinis centras Galšia (Alšėnai)¹⁹². Čia stūkso išpūdingas piliakalnis, yra vėlyva mūro pilis. Kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose 1385 m. minima pilis, vadinama „Galse“¹⁹³, kitu atveju priduriant, jog tai Andruskos dvaras¹⁹⁴. Lietuvos metraščių istorinė tradicija sieja šią pilį su XIII a. įvykiais¹⁹⁵.

XIV a. pabaigos—XV a. pradžios vokiečių rašytiniuose šaltiniuose vietovardis užfiksuotas kaip „Galse“, „Golschan“ ir „Holschen“, Naugardo metraštyje įdėtame miestų sąrašė — «Голшаны»¹⁹⁶, o Lietuvos Metrikos užrašuose (1511 m.) — «[...] в Гольшанехъ [...]»¹⁹⁷. XVI a. Lietuvos metraščiuose kalbama apie legendinį kunigaikštį Galšį, apie Galšėnus ir apie Galšėnų kunigaikštį, tačiau šie vardai (minėta seka) pateikiami trejopai: Гольша, Гольшане, Гольшанским (Račinskio nuoraše); Голшис, Гольшане, Гольшанским (Jevreinovo nuoraše); Olssa, Olszany, Olszanskim (Olševo nuoraše); Holszysz, Holszany, Holszanskim, plg. do Holszan (Bychovco nuoraše)¹⁹⁸. Apie Dieveniškės, Lazūnus lietuvių šnekamojoje kalboje tiriamasis vietovardis tiriamas kaip Galšia¹⁹⁹.

Tad šis vietovardis amžių būvyje įvairiakalbiuose rašytiniuose šaltiniuose buvo rašomas, pradedant G, H, O, o mūsų laikais lietuvių literatūroje paplito su A. Šio vie-

tovardžio kaitą galima palyginti su netoliese esančio vietovardžio Alsio (Olša) kaita.

Taigi maždaug tarp Utenos šiaurėje, Pastovio (Alsio ež.) rytuose ir Beržūnos (Berezinos), Naliboko girios pietryčiuose, kažkur į rytus nuo Vilniaus buvo teritorija, kurios atskiros dalys, kiek galima nustatyti, vadintos labai panašiais vardais: Nalšia (Noliškis)—Alsia—Galšia. Nors tiesioginio etimologinio ryšio šiuose vietovardžiuose, matyt, rasti negalime, tačiau pateikti faktai, atrodo, bent iš dalies kalba apie tam tikrą minėtos teritorijos vientisumą. Šiaip ar taip, neturime aiškių prieštaraujančių

¹⁸⁵ K. Būga pažymėjo, kad Volynės metraščio «земля Нальщаньская» bus Noliškis, nes senovės rusų kalboje jis turėjo pavirsti «Нальщи». Vardas Noliškėnai, „Noliškio apylinkės gyventojai“ senovėje rusiškai turėjo būti ištariamas «Нальщане».— K. Būga, Rinkiniai raštai, t. III, p. 678; plg. 1598 m. Nališkio dvaro inventorių.— Istorijos archyvas, t. I, p. 457.

¹⁸⁶ Istoriografijoje išsialėjusi nuomonė, kad XIII a. Nalšios žemė buvo didelė, o XIV a. Vartbergės kronikoje ji teminama kaip atskira vietovė. Panašiai atsitiko su Karšuvos žeme: XIII a. ji buvo didelė ir siekė Nemuną (SRP, t. I, p. 96), XIV a. ji minima tik vidurio Žemaitijoje (SRP, t. II, p. 666; V. Biržiška, Kryžiuočių keliai..., p. 8), o mūsų dienomis ją teprimena Karšuvos kaimas prie Skaudvilės.

¹⁸⁷ Э. Вольер, Где искать..., стр. 201; H. Łowmiański, Studja..., t. II, p. 107; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 84; P. Pakarklis, Lietuvių kova..., p. 12, 36; R. Varakauskas, Lietuvių kova..., p. 115; J. Ochmański, Noms..., p. 172.

¹⁸⁸ LIŠ, t. I, p. 29 (III skyrius, sudarytojas P. Pakarklis).

¹⁸⁹ K. Būga, Rinkiniai raštai, t. III, p. 418.

¹⁹⁰ Lietuvos upių ir ežerų vardynas, p. 219.

¹⁹¹ Iš 1324 m. Gedimino laiško sužinome, kad Ordinas buvo apgulus ir piečiau esančią Medilo pilį.— GL, p. 169.

¹⁹² Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 220; J. Balčikonis, Название..., p. 240. Diskusiją dėl Galšios (Alšėnų) žr.: Tiesa, 1957.III.14; Literatūra ir menas, 1957.XII.7; A. Vidugiris, Rūpesčiai..., p. 8.

¹⁹³ SRP, t. II, p. 700 (Weg. 81).

¹⁹⁴ „Goltshan, Andruskan hof“ (SRP, t. II, p. 704 (Weg. 91). 1401—1404 m. minimi „Holschen“ (ten pat, p. 708, Weg. 100).

¹⁹⁵ ПСРЛ, т. XVII, стб. 307, 368, 433, 487.

¹⁹⁶ НПЛ, стр. 476.

¹⁹⁷ ЛМ, т. I (кн. судн. дел), стб. 675.

¹⁹⁸ ПСРЛ, т. XVII, стб. 307, 368, 433, 487.

¹⁹⁹ J. Balčikonis, Alšėnai; A. Vidugiris, Rūpesčiai..., p. 8.

duomenų, kad Nalšios žemė nuo Utenos, Nališkio negalėjo tęstis į pietryčius Galšios link ²⁰⁰.

Greta Nalšios—Noliškio (Alsia) galėjo būti ir Galšios žemė. Galšios kunigaikščių giminė minima XIV a. pabaigos šaltiniuose, ji gyvavo, matyt, jau ir XIII a. ²⁰¹ Taigi XIII a. galėjo būti ir tam tikra Galšios teritorija, kurios pietinis pakraštys beveik siekė Nemuną. Įdomu, jog Lietuvos metraščių legendinėje dalyje atsispindi tam tikras Galšios ryšys su Utena, taigi Nalšia, tam tikras Nalšios kunigaikščių giminės valdomos teritorijos padidėjimas, užvaldžius Galšios žemę (Daumantas iš Utenio giminės pradėjo valdyti savo tėviškę Uteną, o jo brolis Galšys įkūrė Galšios (Alšėnų) miestą ir tapo Galšios kunigaikščiu ²⁰²). Tai liudytų buvusį tam tikrą Nalšios ir Galšios vientisumą.

Tokie Nalšios žemės interpretacijos argumentai leistų kitaip aiškinti Burundajaus antpuolio eigą. 1258 m. Burundajus, matyt, žygiavo iš pietryčių, per Naugarduką patraukdamas į šiaurę, ir todėl galėjo pasiekti Galšią. Toliau totoriai greičiausiai nėjė. Taip manome dėl kelių priežasčių.

Nušviečiant Burundajaus antpuolį, istoriografijoje visiškai nesvarstoma, kur tuo metu Nemuno aukštupyje, ypač į šiaurę nuo jo, galėjo būti Lietuvos gynybinių įtvirtinimų, pilių. XIV a. šaltiniuose, rajonui tapus kryžiuočių antpuolių sfera, čia nurodyta jų nemaža. Į šiaurės vakarus nuo Naugarduko prie Nemuno minimos pilys „Beliag“ („Belitz“—Belica) ²⁰³ ir Dubna ²⁰⁴, o tarp Gardino—Galšios (Alšėnų) ir Krėvos šios: Gardinas, Ežerai (Aziory) ²⁰⁵, Ostrina ²⁰⁶, Vasiliškiai ²⁰⁷, Dubičiai ²⁰⁸, Rodūnė ²⁰⁹, Eišiškės ²¹⁰, Lyda ²¹¹, Geranainys ²¹², minėtosios Galšia, Krėva ²¹³, prie svarbaus kelio į Vilnių—Ašmena ²¹⁴, Medininkai ²¹⁵. Tiriamuoju laikotarpiu ne visos jos buvo, pavyzdžiui, dar nebuvo Lydos pilies ir kai kurių kitų. Tačiau pastatytosios drauge su gamtinėmis kliūtimis (miškais, pelkėmis) dengė toliau esantį kraštą, kuriame reikia ieškoti Mindaugo rezidencijos. XIII a. viduryje čia svarbiausia pilis—Mindaugo sostinė—buvo, matyt, Vilnius ²¹⁶. Nors dėl šios hipotezės ir buvo abejota, vis dėlto

²⁰⁰ H. Paškevičius, atmesdamas H. Lovmianskio nužymėtas toli į pietus einančios Našios žemės ribas, tepažymi, kad jas nustatyti nėra duomenų (*H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 85); J. Ochmanskis, remdamasis gamtinėmis sąlygomis, Aukštaitija vadina Ašmenos-Geranainių aukštumą iki Beržūnos (*J. Ochmański, Historia Litwy*, p. 31). Šaltiniai Aukštaitiją visų pirma mini prie Nemuno vidupio (SRP, t. I, p. 159).

²⁰¹ *I. Jonynas, Alšėnų...*, st. 348.

²⁰² Хроника Быховца, стр. 45—46; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 61—62.

²⁰³ SRP, t. II, p. 573, 582, 584. Gal tai Belogrudas prie Ditvos upės, į pietryčius nuo Lydos? Ten yra piliavietė — *Ф. Д. Гуревич, Древности...*, стр. 156.

²⁰⁴ Ten pat, p. 705. Traidienio laikais minimas „Turiskas prie Nemuno“ (ПСРЛ, т. II, стр. 874) lokalizuojamas dešiniajame jo krante, aukščiau Ščiaros žiočių, kur dabar Tureisko kaimo piliakalnis. Čia rasta XI—XIII a. daiktų (*Ф. Д. Гуревич, Древности...*, стр. 204; *В. В. Сегов, К истории поселений*, стр. 33). Tapatinamas jis ir su dabartiniu Turecu į pietryčius nuo Naugarduko (*В. Т. Паушто, Образование...*, žemėlapis Nr. 1, sudarytas I. Golubcovo; *V. Pašuta, Lietuvos...*, žemėlapis, sudarytas I. Golubcovo).

²⁰⁵ SRP, t. II, p. 699, 701.

²⁰⁶ Ten pat, p. 703. XIII a. pilis buvo.— *В. В. Сегов, К истории поселений...*, стр. 27.

²⁰⁷ SRP, t. II, p. 702, 706. Vasiliškių apylinkėse, prie Veverkos upelio esančiame Kostenevo kaimo piliakalnyje, XIII a. pilis buvo, ji siejama su Naugardo metraščio miestų (pilių) sąrašė (НПЛ, стр. 476) mimu Veveresku (*В. В. Сегов, К истории поселений...*, стр. 29—30).

²⁰⁸ SRP, t. II, p. 701.

²⁰⁹ *J. Jakubowski, Opis...*, p. 45.

²¹⁰ SRP, t. II, p. 701.

²¹¹ Ten pat, p. 702.

²¹² Apie XIV a. vidurį Geranainis valdė Liubartas („[...] curia [...] in Goranonach, quam [...] Lwbart tenuit“,—1401 m. Vytauto dokumentas — AU, p. 35, Nr. 38; *H. Paszkiewicz, O genezie...*, p. 28). Apie pilį žr. *С. Абрамаускас, К вопросу генеэа...*, стр. 96—98.

²¹³ НПЛ, стр. 476; ПСРЛ, т. XVII, стр. 76, 88—89, 212, 225; plg. SRP, t. II, p. 620.

²¹⁴ SRP, t. II, p. 699.

²¹⁵ Ten pat. Jų išsidėstymą žr.: *R. Batūra, Karinė...*, p. 107; Pylis [*R. Batūra*] — MLTE, t. II, p. 850.

²¹⁶ *R. Batūra, XIII a. Lietuvos sostinės...*, p. 141—163. Kritines pastabas dėl šio straipsnio žr.: *J. Ochmański, Rec.*, p. 361—363; *J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija*, p. 32; *R. Varakauskas, Lietuvos valstybės susidarymo...*, p. 179. Šiai hipotezei neprieštarauja: *A. Зумин, Хроника Быховца*, стр. 170; *V. Mingalevas, Metraščių...*; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 209 (*R. Jasas*); *V. Pašuta, Lietuvos...*, p. 40; *Z. Ivinskis, Žemaičių...*, p. 104—105.

Vilnius XIII a. viduryje buvo svarbus punktas, greičiausiai jau turėjęs mūrą įtvirtinimų²¹⁷. Lietuvos metraščių istorinė tradicija, kurią paremia kiti faktai, liudija, jog po 1240 m. gynyba buvo stiprinama Eišiškių, Ašmenos, Graužiškių apylinkėse, prie pagrindinių kelių, einančių nuo Naugarduko ir Minsko (žr. p. 97—98).

Pateikti faktai leidžia mažinti Burundajaus antpuolio apimtį.

Be to, nėra įtikinamų duomenų (išskyrus keletą vėlesnių lenkų užrašų), nurodančių, kad Burundajaus totoriai pajungė Lietuvą; tai turėjo atsitikti, jei Burundajus būtų nuniokojęs kraštą į šiaurę nuo Neries, kaip kartais teigiama. Įsidėmėtina, kad Lietuva neminima ir tarp totorių žygio į Lenkiją 1259 m. dalyvių, o jotvingiai — minimi (žr. toliau), nes Jotvingių krašte, ką liudija Volynės metraštis, totoriai tikrai buvo.

Totorių antpuolių strategija²¹⁸ buvo įvairi, todėl ir 1258 m., žygiuodami į Lietuvą, jie galėjo nuo Naugarduko visomis pajėgomis patraukti į šiaurę, nusiaubti Galšią ir, pasukę į pietvakarius, gal būt, per Gardino apylinkes, įsiveržti į Jotvingių kraštą. Tačiau Naugarduko žemėje totorių bei jų sąjungininkų pajėgos galėjo ir pasidalyti: viena grupė gal patraukė į šiaurę, o kita — į Jotvingius^{218a}. Kai kurie duomenys tarsi liudytų²¹⁹, kad pagrindinių Burundajaus ir Vasilko jėgų Jotvingiuose ir nebuvo, jos galėjo likti prie Naugarduko, dalyvauti jo apgulime ir traukti į Galšią.

Kitų rusų metraščių žodžius, kad totoriai puolė „visą Lietuvos žemę“ (žr. aukščiau), matyt, reikia suprasti tik kaip apibendrinimą, pabrėžiantį antpuolio pobūdį²²⁰, tuo tarpu 1260 m. bulių pranešimai, kad totoriai nuniokojo didelę Lietuvos dalį, mūsų aiškinimui neprieštarauja.

Taigi atrodo, kad istoriografijoje, aiškinant Burundajaus antpuolį prieš Lietuvą, nebuvo pakankamai išanalizuoti duomenys, leidžiantys manyti, kad 1258 m. totoriai nuniokojo pietrytinę Lietuvos valstybės dalį prie Nemuno aukštupio („Lietuvos žemę“) — Juodąją Rusiją, Galšią (metraštininkas šiuo atveju ją galėjo pavadinti Nalšios žeme, nes ji įeina į plačiąją prasme suprantamą Nalšios

žemę²²¹) ir Jotvingių kraštą. Pagaliau nėra duomenų kalbėti²²² apie žemaičių ryšius su totoriais 1258 m.

²¹⁷ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija, p. 26; R. Batūra, Žemutinė pilis, p. 44.

²¹⁸ Puldami Lenkiją 1241 m., totoriai nuo Sandomiro pasidalijo į dvi dalis ir plačiai niokojo. 1287—1288 m. jie puolė dviem grupėm (Telebuga ir Nogajus), o 1259—1260 m. Burundajus įsiveržė į Lenkiją, viena kryptimi niokodamas nuo Liublino ir Sandomiro iki Krokuvos, ir grįžo per Lvovą. Būdavo ir žvalgomųjų antpuolių prieš pagrindinių pajėgų įsiveržimą (S. Krakowski, Polska w walce..., schemos Nr. 5, 13, 12, 4; G. Labuda, Wojna z Tatarami..., p. 206—207, 224).

^{218a} Niokodami jotvingių kraštą, totoriai galėjo pasiekti ir Obelijos ežero pakrantes, kur yra Kaukų piliakalnis (Alytaus raj.). Šio piliakalnio tyrinėjimai parodė, kad jame stovėjusi pilaitė žuvo prieš puolimo ir gaisro metu. Viršutiniame kultūriniame sluoksnyje pirmą kartą mūsų krašte taip daug aptikta geležinių strėlių antgalių (П. Куликаускас, Исследование..., стр. 266—267; to paties, Археологические..., p. 99—100; P. Kulikauskas, Dzūkijos..., p. 11—13; radiniai saugomi Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejuje Vilniuje). Atrodo, jog dalis jų yra panašūs į rytietiškas strėles, kurias naudojo ir totoriai-mongolai per Batu atplūdį, sunaikindami Raikoveco piliakalnyje (netoli Berdichevo, į pietus nuo Žitomiro) stovėjusią pilį (B. К. Гончаров, Райковецкое..., стр. 20—21, 93—94, табл. XIII—XIV; А. Ф. Мегвегев, Ручное..., стр. 72—73).

²¹⁹ Volynės metraštyje pasakojimo apie Burundajaus antpuolį prieš Lietuvą (ПСРА, т. II, стр. 846—848) iš pradžių visur figūruoja pats Burundajus, o pabaigoje Jotvingiuose du kartus minimi tik totoriai. Iš viso teksto kyla į mintis, kad nei Burundajus, nei Vasilkas Jotvingiuose nebuvo. Atrodo (tokia nuomonė įsigalėjusi ir istoriografijoje), kad Burundajus ėjo per Naugarduką, todėl turėjo jį apgulti ir, gal būt, paimti, nors žinių apie tai nėra.

²²⁰ Pvz., kai kurie rusų metraščiai prie 1266 m. pažymi, kad Daumantas kariavo „visą Lietuvos žemę, tėvoniją savo [...]“ (ПСРА, т. XXIII, стр. 86; т. XX, ч. 1, стр. 165; т. X, стр. 145). Tuo tarpu kai smulkiau informuoti šaltiniai nurodo, kad jis puolė „Lietuvos žemę ir savo tėvoniją nuniokojo“ (ПЛА, в. 2, стр. 16); „[...] daug nuniokojo ir kunigaikštienę Gerdenienę paėmė“ (НПЛА, стр. 85, 314). Pažymima, jog 1377 m. po Algirdo mirties valdė Jogaila, „turėdamas visą Lietuvos žemę“ (ТЛ, стр. 402; ПСРА, т. XV, в. 1, стр. 117), tuo tarpu iš tikrųjų pusę LDK valdė Kęstutis (H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 69, 88, 153). Kartais pažymima, kad po mūsų prie Vorsklos 1399 m. totoriai nusiaubė „visą Lietuvos žemę“ (ПСРА, т. XXXI (Мазур.), стр. 94), nors tebuvo nuniokoti Kijevas ir Luckas (ТЛ, стр. 450—451; НПЛА, стр. 395; ПСРА, т. XV, стр. 459; т. XV, в. 1, стр. 165) — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pietinė dalis.

²²¹ Mums atrodo nelabai įtikima, kad totorių nuniokota „Nalščios“ žemė — tai šiauriau esančios Utenos apylinkės.

²²² J. Stakauskas, Lietuva..., p. 246.

Burundajaus pajėgų antpuolis prieš Lietuvą 1258 m. buvo didelis, jis įgijo platų tarptautinį atgarsį, sudavė smūgį antitotoriškoms jėgoms Aukso Ordai pavaldžių žemių vakariniame pakraštyje, galutinai nutraukė Lietuvos ir Pietvakarių Rusios sąjungą, ilgam sulaikė feodalinės Lietuvos pajėgų slinkimą į kitas totoriaus pavaldžias rusų žemes, tačiau Lietuvos nukariauti Užvolgio chanams nepavyko.

§ 3. LIETUVA IR TOTORIAI PO ĮSIVERŽIMO (1259—1263 m.)

Totorių žygis į Lenkiją (1259—1260 m.) ir Lietuvą

Įsiveržęs į Lietuvą, 1259 m. Burundajus žygiavo prieš Pietvakarių Rusiją, reikalaudamas iš Vasilko (Danilas pasitraukė į Lenkiją, o po to į Vengriją) sunaikinti miestų įtvirtinimus. Buvo sugriautos Lvovo, Kremeneco, Lucko, Vladimiro ir kitų miestų sienos, išliko tik Cholmas²²³. Įjungęs Pietvakarių Rusiją į totorių-mongolų valdas²²⁴, Burundajus, drauge veddamas rusų pulkus, įsiveržė į Lenkiją, niokodamas Sandomiro, Krokuvos, Šlionsko (Silezijos) sritis (1259 m. gruodžio pirmoji pusė—1260 m. kovo pabaiga)²²⁵.

Iš istoriografijos ne visiškai aišku, ar lietuviai ir jotvingiai dalyvavo totorių pusėje šiame puolime prieš Lenkiją. Tai svarbus momentas, leidžiantis įvertinti prieš tai buvusio puolimo į Lietuvą pasekmes.

J. Dugošas pažymi, kad 1259 m. totoriai su rusais ir lietuviais puolė Lenkiją²²⁶. Tai kartoja ir M. Strijkovskis²²⁷. A. Naruševičius rašė, kad žygyje dalyvavo Lietuva ir Prūsai²²⁸, o T. Narbutas — kad Mindaugas davė chanui jėgų žygiui į Lenkiją, taip pat jotvingių ir galindų buvo totorių eilėse²²⁹.

A. Semkovičius, vertindamas J. Dugošo aprašytą totorių, rusų, lietuvių puolimą, pažymėjo, jog kiti šaltiniai mini jame dalyvavus dar prūsus ir rusus²³⁰. J. Totoraitis

nurodė, kad totoriai privertė lietuvius drauge su jotvingiais ir rusais iš Volynės eiti prieš Lenkiją²³¹. K. Skirmunt paminėjo tik jotvingius²³², o O. Haleckis rašė, kad lietuvių dalyvavimas 1259 m. totorių puolime prieš Mažąją Lenkiją, jei apskritai ši žinia patikima (lietuvius mini tik J. Długošas), buvo priverstinis, kaip ir rusų²³³. S. Zajączkowski, kaip ir A. Semkovičius, abejojo J. Długošo teiginiu dėl lietuvių dalyvavimo²³⁴. S. Krakovskis, svarstydamas Didžiosios Lenkijos kronikos terminą „Prūsai“, pažymi, jog tai greičiausiai buvo lietuvių arba jotvingių daliniai, kuriuos prievarta atvedė Burundajus po sėkmingų puolimų Juodojoje Rusioje ir Lietuvoje²³⁵.

Iš seniausių šaltinių Krokuvos kapitulos užrašai, kuriuose 1253—1266 m. įvykiai aprašyti tuo metu, kai jie vyko²³⁶, gana smulkiai vaizduoja 1259 m. totorių puolimą į Sandomiro ir Krokuvos sritis, bet nei prūsai, nei lietuviai čia neminimi²³⁷. Apie juos neužsimena ir daugelis kitų, vėlesnių lenkų šaltinių²³⁸.

Tačiau yra šaltinių, kuriuose ir lietuviai, ir prūsai minimi.

²²³ ПСРЛ, т. II, стб. 849—851.

²²⁴ B. T. Паушо, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 284.

²²⁵ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 187—196.

²²⁶ J. Długosz, Dzieła, t. III, p. 360.

²²⁷ M. Strykowski, Kronika, t. I, p. 293—294.

²²⁸ A. Naruszewicz, Historia..., t. IV, p. 49; plg. ten pat, p. 53, 164.

²²⁹ T. Narbutt, Dzieje..., t. IV, p. 171.

²³⁰ A. Semkowicz, Krytyczny..., p. 279.

²³¹ J. Totoraitis, Die Litauer..., p. 102; to paties, Mindaugas..., p. 82.

²³² K. Skirmuntt, Mindog..., p. 146.

²³³ O. Halecki, Dzieje..., t. I, p. 19.

²³⁴ S. Zajączkowski, Przymierze..., p. 581.

²³⁵ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 185.

²³⁶ S. Zajączkowski, Historjografja..., p. 48; J. Dąbrowski, Dawne..., p. 52.

²³⁷ MPH, t. II, p. 806—807.

²³⁸ Ten pat, t. II, p. 839, 882, 878; t. III, p. 133, 361—362, 170—171.

Krokvos kapitulos trumpuose užrašuose prie 1259 m. pažymėta: „Tartari subiugatis Bersabenis, Litwanis, Ruthe-
nis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt“²³⁹. Šią
žinią randame ir Lisaguros vienuolyno „Šventojo kryžiaus
užrašuose“²⁴⁰.

Šiuose šaltiniuose Burundajaus įsiveržimas į Lietuvą
neminimas, todėl atrodo, jog tekstas ir terminas subiugatis („pajungė“, „nukariavo“) atspindi totorių antpuolį, tačiau neliudija lietuvių dalyvavus žygyje į Lenkiją. Reikia pažymėti, kad J. Dluogošas savo pasakojime remiasi „Šventojo kryžiaus užrašais“, bet juos papildė ir keičia²⁴¹. Šie šaltiniai neduoda pagrindo kalbėti apie lietuvių dalyvavimą totorių pusėje, pastariesiems puolant Lenkiją.

Dviejuose lenkų šaltiniuose — Didžiosios Lenkijos ir Olivos kronikose — minima, jog drauge su totoriais Lenkiją niokojo ir prūsai: „[...] intraverunt Tartari cum Pruthenis, Ruthenis, Comanis et aliis gentibus terram Sandomiriensem“²⁴².

Jei šiuose šaltiniuose nesupainioti faktai ir atskiri prūsų ir lietuvių puolimai prieš Lenkiją dirbtinai nesusieti su totorių antpuoliu, būtų galima manyti, kad „prūsais“ pavadinta ta jotvingių dalis, kuriuos 1258 m. niokojo totoriai ir kurie prieš tai pripažino Danilo valdžią. Ši jotvingių dalis, Rusios ir Ordos vasalai, gal būt, ir buvo priversta 1259 m. paklusti totoriams ir drauge su jais eiti prieš Lenkiją.

Lietuviai nedalyvavo žygyje, ir todėl Lietuvos „nukariavimą“, kurį mini kai kurie lenkų šaltiniai, reikia, matyt, suprasti tik kaip jos užpuolimą.

B. Špuleris ir juo sekdami kiti tyrinėtojai pažymi, kad Burundajaus ir Nogajaus (!) totorių žygis į Lenkiją nedaug palietė Lietuvą²⁴³. Šitaip tvirtinant, remiamasi, be kita ko, duomenimis, užfiksuotais vėlyvame Gustino metraštyje, kuriame prie 1259 m. surašyti įvairių metų faktai²⁴⁴. Toks įvykių vertinimas labai abejotinas.

Remiantis minėtomis 1260 m. rugsėjo mėn. popiežiaus bulėmis Čekijos karaliui ir Brandenburgo markgrafui, kartais kalbama, jog totoriai puolė Lietuvą 1259 m.²⁴⁵ Žinoma, totoriai galėjo įsiveržti į Lietuvą 1259 m., prieš

užpuldami Lenkiją, tačiau Volynės metraštis mini tik vieną antpuolį — 1258 m. Matyt, ir kurijos dokumentuose atsispindi tik pirmasis, vienintelis tuo metu totorių puolimas prieš Lietuvą.

Šis puolimas priklauso dar visų mongolų didžiojo chano Munkės (1251—1259 m.) viešpatavimo laikotarpiui. Pradėjus valdyti Chubilajui, vakarinės mongolų valstybės — Aukso Orda ir ilchanų, arba Chulagidų, valstybė (Iranas ir kitos) iš tikrųjų tapo nepriklausomos²⁴⁶. Šio laikotarpio puolimai prieš Lietuvą prasideda nuo 1275 m.

Totorių pavojus, popiežiaus kurija, Ordinas ir Lietuva (1259—1263 m.)

Kai 1258 m. pabaigoje—1260 m. pradžioje Burundajaus vadovaujama Aukso Ordos kariuomenė sumušė anti-totorišką bloką, Haličo—Volynės Rusia galutinai pateko

²³⁹ MPH, t. II, p. 806. Šaltinis žinomas iš XV a. kopijos; tekstas vietomis sugadintas kopijuotojo (*J. Dąmbrowski*, *Dawne...*, p. 54).

²⁴⁰ MPH, t. III, p. 73; užrašai rašyti iki XVI a. vidurio, nors, tyrinėtojų nuomone, pirmoji redakcija apima įvykius iki 1399 m. (*S. Zajczkowski*, *Historjografja...*, p. 59—60). Pastarojo šaltinio pagrindų sudaryti „Įvykių pagal atsiminimus“ užrašai, kurie ryšium su Sandomiro sunaikinimu 1259 m. praneša apie Lietuvos, taip pat Rusijos nio-kojimus (MPH, t. III, p. 307; *S. Zajczkowski*, *Historjografja...*, p. 60).

²⁴¹ *S. Krakowski*, *Polska w walce...*, p. 192.

²⁴² MPH, t. II, p. 585; SRP, t. I, p. 761; Didžiosios Lenkijos kronika sukurta, greičiausiai, 1372—1387 m., nors taip pat galvojama, kad ji galėjo būti parašyta apie 1299 m. (*J. Dąmbrowski*, *Dawne...*, p. 133; *S. Zajczkowski*, *Historjografja...*, p. 75). Olivos kronika yra XIV a. vidurio šaltinis.

²⁴³ *B. Spuler*, *Die Goldene Horde*, p. 36; *S. Kałużyński*, *Imperium...*, p. 181.

²⁴⁴ Apie Burundajaus ir Nogajaus totorių niokojimus Pietvakarių Rusioje, Lietuvoje ir Lenkijoje — ПСРЛ, т. II (1843), стр. 342; plg. ПСРЛ, т. II (Ил.), стб. 846—848 (Burundajaus žygis prieš Lietuvą), «по сем же минувшему лету» (ten pat, st. 848), o prie sekančių metų aprašytas Burundajaus totorių žygis per Pietvakarių Rusiją į Lenkiją (ten pat, st. 848—855); apie Nogajų, jo žygį į Lietuvą kalbama dar vėliau (ten pat, st. 876).

²⁴⁵ *В. Т. Папуго*, *Образование...*, стр. 396; *И. Б. Греков*, *Очерки...*, стр. 29; *V. Pašuta*, *Lietuvos...*, p. 301.

²⁴⁶ *Всемирная история*, т. III, стр. 521—523, 526.

į Aukso Ordos valdžią²⁴⁷. Žlugo popiežiaus kurijos plamai paimti savo įtakon Haličo—Volynės žemę, šiaurės Rusią ir Lietuvą. Burundajaus anpuolis, to meto vokiečių Ordino pozicija, matyt, paskatino Mindaugą greičiau nutraukti ryšius su kurija. Mindaugo santykius su ja dar iki Durbės apibūdina faktas, kad iki 1259 m. rugsėjo vyskupas Kristijonas galutinai paliko Lietuvą. Didžiosios Lenkijos kronika prie 1260 m. praneša, kad Mindaugas atsimetė nuo tikėjimo²⁴⁸.

Gresiant Aukso Ordos pavojui, kurija palaikė Ordiną, organizuodama jam pagalbą Europoje. Iš tikrųjų šią pagalbą Ordinas naudojo kovai su Lietuva ir Rusia.

Iš 1259 m. gruodžio 17 d. bulės Ordinui sužinome, kad popiežius Aleksandras IV organizavo koaliciją Prūsijai ginti nuo totorių²⁴⁹. Popiežius 1260 m. sausio 25 d. bulėje magistrui rašo, kad jis amžinai globos tas žemes, kurias Ordinas užims Rusioje ir atkariaus iš totorių²⁵⁰.

Netrukus, 1260 m. kovo 21 d., popiežius paliepė kryžiaus žygio dalyviams, Ordino pagalbininkams, einantiems iš Prūsijos prieš totorius, klausyti magistro ir brolių patarimų, kaip kovoti su totoriais pačioje Prūsijoje ir kaimyninėse šalyse²⁵¹. Kitoje tos pačios dienos bulėje popiežius rašo Kryžiuočių ordinui, kad magistrą skiria vyriausiuoju visų kryžiaus žygio pajėgų, kurios susirinko Prūsijoje kovai su totoriais, vadu²⁵².

Iš dokumento ne visiškai aišku, kas čia vadinama totoriais ir prieš ką nukreipta ši didelė Vakarų Europos kryžininkų akcija.

Išsidėmėtina, jog austrų analai Ordino priešus taip pat vadina totoriais, pažymėdami, kad 1260 m. liepos 13 d. Prūsijoje jie nukovė daug Ordino brolių²⁵³. Neabejotina, jog čia kalbama apie lietuvių suduotą smūgį Ordinui Durbės mūšyje²⁵⁴ ir totoriais čia pavadinti lietuviai. Taigi didelei akcijai sutelkta prieš totorius Vakarų Europos feodalų kariuomenė, kurijos skatinama, pasuko prieš žemaičius²⁵⁵. Tokia Kryžiuočių ordino rėmimo kovoje su totoriais akcija buvo pradėta 1259 m. pabaigoje—1260 m. pradžioje po to, kai po tam tikros pertraukos, 1259 m. vasarą (rudeni?), Ordinas vėl ėmė intensyviai veržtis į Lietu-

vos gilumą, pastatydamas Georgenburgo (Jurbarko) pilį, „labai reikalingą krikščionių tikėjimui plėsti“²⁵⁶, tačiau lietuvių buvo sutriuškintas Skuodo mūšyje²⁵⁷.

Panašūs įvykiai, tik platesniu mastu, kartojosi ir kitais metais. Nepraėjus nė dviems mėnesiams po Durbės mūšio, 1260 m. rugsėjo 9 d. popiežiaus kanceliarija staiga išleido nemažą dokumentų, svarbių mūsų temai: visai dvasi-
ninkijai²⁵⁸, Mainco, Bremeno, Kelno ir kitiems arkivyskupas²⁵⁹, dominikonų ir pranciškonų ordinų vienuoliams²⁶⁰, — liečiančių Livoniją, Prūsiją ir totorius; Čekijos karaliui Pšemislui Otokarui — kad imtųsi aukščiausios kryžiaus žygio prieš totorius vadovybės²⁶¹; to paties popiežiaus prašė ir laiške, adresuotame Brandenburgo markgrafui²⁶². Abiejuose paskutiniuose, adresuotuose Čekijos ir Brandenburgo valdovams, pažymima, kad totoriai nu-

²⁴⁷ В. Т. Паууго, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 284.

²⁴⁸ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie. . ., p. 99.

²⁴⁹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 82; p. 73—74; B. Ulanowski, Drugi napad. . ., p. 321.

²⁵⁰ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 89, p. 80; LUB. Bd. I, Nr. 345; SD, t. I, Nr. 183, p. 100; J. Stakauskas, Lietuva. . ., p. 144; A. F. Grabski, Polska w opiniach. . . X—XIII w., p. 272.

²⁵¹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 98, p. 84—85; SD, t. I, Nr. 186a, p. 100.

²⁵² PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 99, p. 85—86.

²⁵³ SRP, t. I, p. 250 (Annales Sancruciensis).

²⁵⁴ Kitas vokiečių šaltinis — Zalcburgo kronika — mini, kad 1260 m. lenkų kunigaikščiai ir Ordino broliai kovojo su totoriais Lenkijoje, nugalėdami juos (SRP, t. I, p. 252). Šaltinyje supainioti prūsai, lietuviai su totoriais ir neteisingai nušviesti mūšio rezultatai. — B. Ulanowski, Drugi napad. . ., p. 287—288; A. F. Grabski, Polska w opiniach. . . X—XIII w., p. 315.

²⁵⁵ J. Stakauskas, Lietuva. . ., p. 172—173.

²⁵⁶ SRP, t. I, p. 95—96. Georgenburgo pilis pastatyta dar paliaubų metu. — Z. Ivinskis, Durbės. . ., p. 45.

²⁵⁷ LRCh, eil. 4830—4879.

²⁵⁸ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 110, p. 99—100.

²⁵⁹ Ten pat, Nr. 113, p. 102—103.

²⁶⁰ Ten pat, Nr. 115, p. 104—105.

²⁶¹ Ten pat, Nr. 111, p. 101—102; SD, t. I, Nr. 191, p. 103; G. Rhode, Die Ostgrenze. . ., p. 151—152.

²⁶² LUB, Bd. I, Nr. 355, p. 451—453; SD, t. I, Nr. 190, p. 102—103.

niokojo didelę Lietuvos dalį, be to, pačiame paskutiniame apgailiestaujama dėl daugelio Ordino brolių, žuvusių nuo pagonių rankų, prašoma organizuoti kryžiaus žygį Ordinui išgelbėti nuo pražūties.

Visa tai, matyt, liudija, kad, gavusi žinią apie sutriuškinimą prie Durbės, kurią ėmėsi gelbėti Ordiną, panaudodama prieš lietuvius jėgas, sušauktas neva kovai su totoriais; totorius Europoje atsiminė ir jų bijojo. Tai labai aiškiai rodo 1261 m. balandžio 8 d. popiežiaus laiškas Kujavijos ir Kulmo vyskupams, kad šie kryžiaus žygio prieš totorius dalyvius nukreiptų į pagalbą Livonijai ir Prūsijai ²⁶³. Ir 1262 m. sausio 3 d. laiške popiežius įsakė savo legatui, Varmės vyskupui, kad kryžiaus žygio prieš totorius dalyviai pagelbėtų Ordinui Livonijoje ir Prūsijoje, kur jam yra didesnis pavojus (tuo metu visu smarkumu vyko prūsų sukilimas), negu totorių grėsmė. Popiežius paliko dalyviams tas pačias lengvatas, kurios buvo žadėtos už totorių išvijimą ²⁶⁴.

Aišku, jog kurią totorių pavojaus pretekstu sukaupę Vakarų Europos feodalų kariuomenę nukreipė prieš lietuvius, sukilusius prūsus, kitas Rytų Pabaltijo tautas, gelbėdama savo forpostą Pabaltijyje — Kryžiuočių ordiną.

Taigi lietuviams Mindaugo valdymo laikotarpio pabaigoje teko pergyventi ne tik didelį Aukso Ordos totorių, vadovaujamų Burundajaus, antpuolį, bet ir Ordino, ir Vakarų Europos feodalų jėgų, suburtų po kovos prieš totorius vėliava, spaudimą.

TREČIAS SKYRIUS
JAGURČINO, MAMŠĖJAUS
IR KITŲ KARIUOMENIŲ ĮSIVERŽIMAI

§ 1. SANTYKIAI SU TOTORIAIS PO MINDAUGO
MIRTIES

Mindaugo žuvimas 1263 m. rudenį ²⁶⁵ buvo didelis smūgis Lietuvos valstybei. Iki 1269 m., kol visą Lietuvą ėmė valdyti Traidenis ²⁶⁶, padėtis krašte nebuvo stabili. Maždaug šešerius metus vyko kova dėl valdžios, kuri keitėsi keletą kartų. Tai, be abejonės, turėjo atspindėti ir užsienio politikoje, taigi ir santykiuose su Orda, tačiau padedančių juos nušviesti žinių turime vos keletą.

Popiežius Urbonas IV savo 1264 m. birželio 4 d. laišku ragino Čekijos karalių kariauti prieš rusus ir lietuvius, leisdamas užimtas žemes pasilikti. Laiške pažymima, kad „schizmatikai rusai, lietuviai ir kiti, gyvenantys jų kaimynystėje, kurie nepripažįsta dievo, [...] drauge su totoriais, savo bendrininkais, su kuriais sudarė prakeiktą sąjungą, dažnai kaip priešai įsiveržia į Lenkiją, ir niekas jiems neduoda atkirčio. Jie taip pat tai, ką [...] Teutonų ordino broliai, apaštalių sosto padedami, buvo laimėję [...], praliedami labai daug kraujo, dabar mėgina suar-

²⁶³ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 134, p. 111; SD, t. I, Nr. 195, p. 105; LUB, I, p. 458—459, Nr. 360; šio nurodymo, be abejonės, prireikė dėl prūsų ir lietuvių smūgių Ordinui, suduotų Pokarvių (1261.I.22) ir Lielvardės (1261.II.3) mūšiuose.— SRP, t. I, p. 100 (Dusb. III, 91); LRCh, eil. 6000.

²⁶⁴ CDW, Bd. I, Nr. 43; PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 154; p. 128; SD, t. I, Nr. 198, p. 106.

²⁶⁵ ПЦРА, т. II, стр. 858; *J. Latkowski*, *Mendog...*, p. 127.

²⁶⁶ *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 118—119, 125.

dyti, puola krikščionių tikėjimą, o po to ketina jį ir visai išrauti [...]”²⁶⁷.

Popiežius šavo 1268 m. sausio 20²⁶⁸ ir 26²⁶⁹ d. laiškuose Čekijos karaliui vėl kalba apie žemes, kurias šis savo galybe atimtų „iš lietuvių ar kitų netikinčiųjų, jei jie, kaip sklido žinios, žalinga santaika būtų buvę susieję su totoriais ir su kitais krikščionių [...] priešininkais [...]”.

Labai įvairiai aiškinami 1264 m. lietuvių ir totorių santykiai. T. Narbutas tampažymėjo, kad tais metais Treniota, gavęs iš Levo Danilovičiaus rusų ir totorių pagalbą, puolė Ordiną, o po to niokojo Lenkiją²⁷⁰. E. Bonelis, remdamasis 1264 m. dokumentu, rašė, kad rusai ir lietuviai drauge su totoriais tuo metu puolė katalikų kraštus: Lenkiją ir Prūsiją²⁷¹. J. Totoraitis iš šio dokumento sprendė, kokie buvę Burundajaus antpuolio prieš Lietuvą rezultatai, kas lietuvius privertė taikytis ir drauge su totoriais eiti į Lenkiją²⁷²; A. Prochaska, remdamasis tuo pačiu dokumentu, rašė, kad Vaišvilkas buvo sąjungoje su totoriais, o Traidenis užėmė valdovo, totorių vasalo, vietą²⁷³. Daromos prielaidos, kad Vaišvilkas palaikė santykius su totoriais²⁷⁴, veikė su jais išvien²⁷⁵, o po Mindaugo žuvimo Treniota organizavo žygį prieš Ordiną, kuriame dalyvavo rusai ir totoriai; žygininkai niokojo Pamedę, Kulmą, Mozūriją²⁷⁶. Kiti autoriai 1264 m. bulės pagrindu konstatuoja, kad rusai, lietuviai drauge su kaimyninių kraštų gyventojais ir totoriais puolė Lenkiją, Ordiną²⁷⁷.

Taigi iš istoriografijos ne visiškai aišku, ar 1264 m. dokumente minimi įvykiai priskirtini Treniotos, ar Vaišvilko valdymo laikotarpiui, ir apskritai, kiek šis dokumentas atspindi lietuvių ir totorių santykius.

1263 m. pabaigoje, greit po Mindaugo mirties, Treniota nužudė savo konkurentą Tautvilą²⁷⁸. O pats Treniota buvo nužudytas greičiausiai 1264 m. pavasarį arba vasarą. 1265 m. Lietuvą jau valdė Vaišvilkas; pradėti valdyti jis galėjo 1264 m. antroje pusėje²⁷⁹. Tad labiausiai įtikinama prielaida būtų ta, kad 1264 m. birželio 4 d. bulė atspindi ne Vaišvilko, bet ankstesnius, Treniotos kuni-
gaikščiavimo įvykius.

Kalbant apie santykius su totoriais Treniotos valdymo metu, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kada vyko jo vadovaujamas didelis žygis prieš Ordiną ir į Mozūriją, ar galėjo jame dalyvauti totoriai kaip Lietuvos sąjungininkai.

Palyginus Dusburgo, lenkų kronikų, Volynės metraščio, t. y. geriausiai informuotų šaltinių, liudijimus, aiškėja, kad Treniotos vadovaujamas žygis įvyko 1262 m. birželio mėn., kad tai buvo Mindaugo pajėgos²⁸⁰. Tad nėra pagrindo žygį perkelti į laikotarpį po Mindaugo mirties. Ar galėjo tuo metu totoriai ir Haličo—Volynės pajėgos dalyvauti bendrame su Lietuva puolime prieš Lenkiją ir Ordiną?

²⁶⁷ „[...] Rutheni scismatici et Litwani ac alii habitantes in eorum confinibus, [...] una cum Tartharis eorum complicitibus, quibus sunt federe dampnato coniuncti [...]“.—PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 222, p. 166—167; VMPL, t. I, Nr. 149, p. 77; SD, t. I, Nr. 207, p. 110; *P. Pakarklis, Kryžiuočių...*, p. 236—237.

²⁶⁸ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 279, p. 197—198; SD, t. I, Nr. 217, p. 113—114.

²⁶⁹ PUB, Bd. I, H. 2, Nr. 281, p. 199; *P. Pakarklis, Kryžiuočių...*, p. 226.

²⁷⁰ *T. Narbutt, Dzieje...*, t. IV, p. 225—226.

²⁷¹ *E. Bonnell, Russisch...*, p. 76.

²⁷² *J. Totoraitis, Die Litauer...*, p. 101—102; *to paties, Mindaugas...*, p. 82.

²⁷³ *A. Prochaska, Od Mendoga...*, p. 92—93.

²⁷⁴ *I. Jonynas, Lietuvių tautos istorija, I d.*, p. 79.

²⁷⁵ *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 126.

²⁷⁶ *J. Stakauskas, Lietuva...*, p. 253.

²⁷⁷ Regesta..., p. 87; *A. Šapoka, Premyslo (Ottokaro)...*, p. 24; *B. T. Пауто, Очерки... Галицко-Волынской Руси*, стр. 285; *G. Rhode, Die Ostgrenze...*, p. 153; *E. Winter, Russland...*, p. 107; *A. F. Grabski, Polska w opiniach... X—XIII w.*, p. 276, 321; *to paties, Polska w opiniach... XIV—XV w.*, p. 152.

²⁷⁸ ПСРЛ, т. II, стб. 861; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 104.

²⁷⁹ *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 109—110, 114.

²⁸⁰ SRP, t. I, p. 125—126; MPH, t. II, p. 807, 586, 588, 839, 878; t. III, p. 75, 170—171, 308, 362; ПСРЛ, т. II, стб. 855; *J. Latkowski, Mendog...*, p. 118—122; *М. Грушевський, Хронологія...*, стр. 42, 69; *S. Zajaczkowski, Przymierze...*, p. 582; Regesta..., Nr. 393; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie*, p. 103; *Z. Ivinskis, Durbės...*, p. 95; *B. T. Пауто, Образование...*, стр. 416; plg. *R. Jasas, Didysis...*, p. 48.

1262 m. žygyje dalyvavo pabėgėliai rusai iš Riazanės²⁸¹. Po Burundajaus antpuolio Lietuvos ir Haličo—Volynės santykių buvo priešiški²⁸². 1262 m. pabaigoje buvo sudaryta sąjunga tarp Haličo—Volynės Rusios (Danilo, Vasilko) ir Mažosios Lenkijos (Boleslovo Gėdingojo), iš dalies nukreipta ir prieš Lietuvą²⁸³. Santykiai tarp abiejų pusių iki pat 1264 m. birželio popiežiaus bulės pasirodymo nepasikeitė²⁸⁴.

Visa tai tarsi neleidžia kalbėti apie bendrus lietuvių, rusų ir totorių veiksmus iki 1264 m. vidurio, kol ta bulė nebuvo išleista; nei totoriai, nei jų vasalas Haličo—Volynės Rusia, matyt, negalėjo dalyvauti bendrame su Lietuva puolime prieš Lenkiją ir Ordiną.

Žinoma, kad totoriai ir rusai puolė Lenkiją 1259—1260 m., nepriklausomai nuo lietuvių puolimų prieš Lenkiją (1262, 1263 m.) ir Ordiną (1262, 1263, 1264 m.)²⁸⁵, tai atrodo, kad 1264 m. birželio popiežiaus bulėje šie faktai kurijos ir Čekijos karaliaus pateisinimo interesais buvo sujungti. Taigi 1264 m. birželio popiežiaus bulės duomenys apie lietuvių ir totorių santykius Vaišvilko, Treniotos arba Mindaugo valdymo metu yra labai abejotini. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie 1268 m. sausio bulės, kurios pakartoja, dargi su tam tikra abejone, 1264 m. bulės duomenis.

Glaudūs Vaišvilko ryšiai su Danilo sūnumi Švarnu, su Aukso Ordai pavaldžia Haličo—Volyne galėjo lemti jo santykius su totoriais, tačiau tikresnių duomenų, patvirtinančių šį teiginį, nėra, nėra jų ir spėjimui, jog ilga dinastinė kova Lietuvoje buvo ir Aukso Ordos inspiruota²⁸⁶. Tarp Mindaugo mirties (1263 m.) ir Traidenio valdymo pradžios (1269 m.), vidaus feodalinės kovos silpninama, Lietuva galėjo likti nuošalyje nuo Aukso Ordos interesų sferos, juo labiau kad 1262—1263 m. prasiėjo Aukso Ordos karas prieš Chulagu Iraną ir Bizantiją, kurisėjo ir po chano Berkės mirties (1266 m.)²⁸⁷. Matyt, šią kovą tarp Berkės ir Chulagu, kurioje abi pusės patyrė didelių nuostolių, Volynės metraštis ir apibūdina kaip „didelį maištą pačiuose Totoriuose“²⁸⁸.

§ 2. KURIJOS, LIVONIJOS ORDINO, RYGOS IR TOTORIŲ SUARTĖJIMAS

Nors kurija kvietė Vakarų Europos feodalus į kovą su krikščionybės priešais totoriais, tačiau pati ieškojo jų pagalbos savo politiniams tikslams įgyvendinti. Tai ryškiai liudija ir 1267 m. popiežiaus susirašinėjimas su totorių-mongolų Irano chanu Abaka (1265—1282) dėl bendros kovos Priešakinėje Azijoje. Iš jo sužinome, kad chanas rėmė kuriją prieš Sicilijos karalių ir prieš „netikėlius“, žadėdamas prijungti savo jėgas prie popiežiaus pasiųstos kariuomenės į „netikėlių“ žemę²⁸⁹.

Kurijos sušauktame antrame Liono suvažiavime (1274 m.) buvo suruoštas iškilmingas mongolų imperatoriaus pasiuntinių priėmimas ir paskelbtas naujas kryžiaus žygis į Palestiną²⁹⁰.

Tuo pačiu metu ir Livonijos ordinas bei Ryga suartėja su Aukso Orda, tarp jų užmezgami prekybiniai ryšiai. Yra duomenų apie totorių ryšius su vokiečių ir danų feodalais Pabaltijyje.

Rusų metraščiai mini, kad 1269 m. didysis Vladimiro kunigaikštis su didele kariuomene, surinkta Nizo žemėje, su didžiuoju Vladimiro baskaku Amraganu ir totorių pa-

²⁸¹ ПСРЛ, т. II, стб. 855; B. Włodarski, Polska..., p. 181.

²⁸² ПСРЛ, т. II, стб. 855—856.

²⁸³ ПСРЛ, т. II, стб. 857—858; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 43, 69; B. Włodarski, Polska..., p. 148.

²⁸⁴ Tačiau jau 1265 m. Lietuva su Švarnu kariavo Lenkiją, o 1266 m. vyko lenkų ir rusų karas.— ПСРЛ, т. II, стб. 864; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 45—46, 69; B. Włodarski, Polska..., p. 150.

²⁸⁵ S. Zajczkowski, Przymierze..., p. 582; H. Paszkiewicz, Jagielloowie..., p. 100—101; Regesta..., p. 78—90.

²⁸⁶ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 204.

²⁸⁷ С. Закиров, Дипломатические..., стр. 15—16; М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 50.

²⁸⁸ ПСРЛ, т. II, стб. 863; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 45, 69.

²⁸⁹ В. Т. Пашуто, Некоторые данные..., стр. 209—213.

²⁹⁰ Б. Я. Рамм, Папство..., стр. 182.

jėgomis atvyko į Naugardą. Jie ketino eiti į Kolyvanę (Taliją) prieš Ordiną sąjungininkus danus. Tuomet „vokiečiai“ atsiuntė pasiuntinius, kurie apdovanojo totorius, sudarė taiką su Naugardu, atsisakydami „visos Narovos“ (Narvos) ²⁹¹.

Tuo metu Aukso Orda atvėrė vokiečių pirkliams iš Livonijos kelią per rusų žemes į „pagrindinę jurtą“ ²⁹². Tai liudija 1270 m. didžiojo kunigaikščio Jaroslavo Jaroslavičiaus raštas rygiečiams, iš kurio sužinome, kad chanas Mengu Timuras įsakė Jaroslavui praleisti vokiečių pirklius per savo valdas ²⁹³. XIII a. antrojoje pusėje vokiečių ir totorių ryšiai galėjo būti palaikomi ir per Smolenską — tai liudija 1229 m. Smolensko prekybinės sutarties su Ryga ir Gotlandu vėlesni patvirtinimai ²⁹⁴. Visa tai sunkino Lietuvos padėtį Aukso Ordos grėsmės akivaizdoje.

§ 3. AUKSO ORDOS ĮSIVERŽIMŲ ATRĖMIMAS. JAGURČINO ANTPUOLIS

Po Burundajaus antplūdžio kitas Aukso Ordos feodalų antpuolis prieš Lietuvą įvyko Traidenio laikais, XIII a. aštuntojo dešimtmečio viduryje. Traidenis į savo valdžią paėmė visą Lietuvą su Žemaičiais ir Jotvingiais; prie Traidenio Lietuvos prisijungė ir Žiemgaliai. Jis atkakliai kovojo su Ordinu, ypač prie Dauguvos, ir su Lenkija; gindamas Jotvingius, Traidenis užėmė Drohičiną, per kuriąėjo svarbus kelias iš Haličo—Volynės Rusios ²⁹⁵. Dėl to Aukso Orda, kaip matysime, Haličo—Volynės kunigaikščių prašymu, vėl užpuolė Lietuvą.

Šį puolimą mini daugelis rusų metraščių. Volynės metraštyje prie 1274 m. skaitome apie chano Mengu Timuro pasiūtą prieš Lietuvą Ordos kariuomenę, vadovaujamą Jagurčino (Jaguraino), apie žygyje dalyvavusius Uždneprės kunigaikščius ir apie jungtinės kariuomenės slinkimą per Slucką į Naugarduką, jo papilio paėmimą ²⁹⁶.

1408 m. Maskvos sąvade (Troicos, taip pat Simeono metraščiai) prie 1275 (6783) m. skaitome: „tais metais žy-

giavo Totoriai ir Rusų kunigaikščiai prieš Lietuvą, nieko nepasiekę, grįžo atgal [...]". Toliau gana smulkiai aprašoma, kaip totoriai pakeliui į Lietuvą ir ypač grįždami plėšė Rusią prie Kursko ir kitur²⁹⁷. Vėlesniuose Maskvos sąvaduose ši žinia pateikiama trumpiau²⁹⁸. Apie šį antpuolį prie 1275 m. užsimenama ir Tverės²⁹⁹, Vladimiro³⁰⁰ sąvaduose.

Istoriografijoje dažnai vienu ar kitu aspektu paminimas Jagurčino vadovaujamų totorių ir rusų kunigaikščių antpuolis prieš Lietuvą.

Remdamasis Nikono metraščiu, trumpai apie jį kalba V. Tatiščevas³⁰¹, remdamasis Volynės (nuorašu, kuriam praleisti kai kurie temai svarbūs faktai) ir Troicos metraščiais, šuos įvykius nušvietė N. Karamzinas; jis davė juos 1275 m.³⁰² Juo sekė T. Narbutas, tačiau įvykius

²⁹¹ НПЛ, стр. 88; ПСРЛ, т. V, стр. 195; т. XXV, стр. 148; т. XXIII, стр. 88; т. X, стр. 147; Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 103; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 20—21; История Эстонской ССР, т. I, стр. 223; В. Т. Пашуто, Рифмованная хроника..., стр. 107; А. Л. Хорошкевич, Из истории..., стр. 230—231.

²⁹² В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 282.

²⁹³ РЛА, стр. 14, 453; ГВН и П, № 30, стр. 57; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 115; А. А. Зимин, О хронологии договорных грамот..., стр. 305.

²⁹⁴ СГ, стр. 39, 45, 62.

²⁹⁵ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 119—130,— mano, kad Drohičiną Traidenis užėmė 1272 m. pavasarį (ten pat, p. 121, 130).

²⁹⁶ ПСРЛ, т. II, стр. 871—874.

²⁹⁷ ТЛ, стр. 332—333; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 74—75.

²⁹⁸ „[...]ėjo totoriai ir rusų kunigaikščiai prieš Lietuvą ir, nieko nepasiekę, grįžo atgal, tačiau daug pikto totoriai eidami padarė krikščionims“, ПСРЛ, т. XXV (Mask.), p. 151; т. VII (Vosk.), p. 172; dar trumpiau ir kiek kitaip — ПСРЛ, т. X (Nik.), p. 152: „[...]ėjo totoriai ir rusų kunigaikščiai prieš Lietuvą ir kariavę grįžo su dideliu grobiu“.

²⁹⁹ „[...]ėjo totoriai ir rusų kunigaikščiai prieš Lietuvą ir nieko nepasiekė“.— ПСРЛ, т. XV, st. 405.

³⁰⁰ ПСРЛ, т. XXX, стр. 95; vėlyvame Gustino metraštyje šie įvykiai aprašomi prie 1273 m.— ПСРЛ, т. II (1843), p. 344—345.

³⁰¹ В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 52.

³⁰² Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 121 и прим. 149, 150.

datavo 1274 m.³⁰³ Ir vėliau apie antpuolį rašė ne vienas istorikas³⁰⁴. M. Gruševskis žygį datavo 1275 m. pabaiga³⁰⁵, H. Paškevičius — 1274—1275 arba 1275—1276 m. žiema³⁰⁶. Iš tarybinių istorikų plačiausiai ir visapusiškiausiai jį aptarė A. Nasonovas, V. Pašuta ir kiti, datuodami 1275 m.³⁰⁷

Taigi antpuolio data ne visiškai aiški. Kadangi Volynės metraščio chronologija netiksli, tad ir jame pateikiama data negalima tikėti. Dažniausiai, remiantis kitais sąvadais (išskyrus vėlyvą Gustino), antpuolio data laikomi 1275 m., kartais nurodoma tų metų pabaiga arba dar dvi galimybės: 1274—1275 arba 1275—1276 m. žiema, nes žygis į Naugarduką įvyko, „Žiemai atėjus“, kada „buvo dideli šalčiai“³⁰⁸.

Paprastai 1275 metai istoriografijoje nurodomi visų pirma pagal 1408 m. sąvadą (Troicos metr.), atspindėjusį ir Simeono metraštyje. Nustatyta, jog šio metraščio 6783 metai yra ultrakoviniai³⁰⁹, todėl apima 1274—1275 metus. Tad žygį reikėtų priskirti minėtų metų žiemai, vėliausiai 1275 m. sausiiui—vasariui³¹⁰; sąlygiškai paliekame 1275 m.

Šaltiniai ir istoriografija leidžia nušviesti Jagurčino antpuolio eigą, pasekmes ir reikšmę Lietuvos ir kitų šalių kovai su Orda.

Kai Traidenis užėmė svarbų centrą prie Bugo — Drohičiną ir ėjo kova tarp Lietuvos ir Haličo—Volynės, Levas Danilovičius, pasinaudodamas savo ryšiais su totoriais, paprašė padėti Aukso Ordos chaną Mengu Timurą (1266—1280, gal būt, 1282 m.)³¹¹. Chanas pasiuntė kariuomenę, vadovaujamą Jagurčino (Jaguraino), drauge išakęs eiti į žygį ir Uždneprės kunigaikščiams. Taigi antpuolyje prieš Lietuvą buvo priversti dalyvauti ir Briansko kunigaikštis Romanas bei jo sūnus Olegas, Smolensko kunigaikštis Glebas ir daug kitų, nes tuomet „visi kunigaikščiai totorių valioje [buvo]“³¹². Į antpuolį ėjo taip pat Haličo kunigaikštis Levas Danilovičius, Lucko — Mstislavas ir Vladimiro — Vladimiras, o su jais — Pinsko ir Turovo kunigaikščiai. Pietvakarių Rusios pajėgos prisijungė

prie totorių ties Slucku, ir visi patraukė Naugarduko link. Nepriėję Servečo upės, pulkai sustojo nakvynės.

Kitą dieną nuo pat ankstyvo ryto kariuomenės žygiavo toliau. Dar prieš aušrą jos perėjo Servečą, o auštant išrikiavo pulkus. Dešiniajame sparne ėjo totoriai, nuo jų į kairę — Levo jėgos, toliau — Vladimiro.

Žygio aprašyme yra įdomių, retų smulkmenų. Pavyzdžiui, totoriai, stengdamiesi apsisaugoti nuo galimo lietuvių puolimo (nes už kalvos tarsi pastebėjo priešo kariuomenę — garą, kylantį nuo jos žirgų), atsiuntė pas Levą ir Vladimirą pasiuntinius su prašymu pasiūsti savo žmones su totoriais išaiškinti, ar nėra netoliese priešo. Pasirodė, kad, spaudžiant šalčiui, garas kilo iš kalno šaltinių. Kariuomenės priejo Naugarduką ir ją apsupo. Mstislavas tuo metu dar nebuvo spėjęs ateiti, nes „ėjo [...] nuo Kopylio, kariaudamas po Polesę“. Tai rodo, jog kažkur čia prasidėjo Lietuvos valdos. Nebuvo dar spėję atvykti

³⁰³ T. Narbutt, Dzieje. . . , t. IV, p. 256—259.

³⁰⁴ Hammer-Purgstall, Geschichte. . . , p. 256—7; C. M. Соловьев, История. . . , кн. II, т. 3, стр. 166; K. Skirmuntt, Istorija Lietuwos. . . , p. 50—52; A. Андрияшев, Очерк. . . , стр. 193—194; И. П. Филевич, Борьба. . . , стр. 49; М. Грушевський, История. . . , т. III, стр. 94, 101, 170, 179, 186; A. Prochaska, Od Mendoga. . . , p. 93; П. В. Голубовский, История. . . , стр. 304.

³⁰⁵ М. Грушевський, Хронологія. . . , стр. 49, 70.

³⁰⁶ H. Paszkiewicz, Jęgiellonowie. . . , p. 132—133; 1274 (1275) m. nurodyti — Regesta. . . , p. 106—107.

³⁰⁷ А. Н. Насонов, Монголы. . . , стр. 17, 63; В. Т. Пашуто, Очерки. . . Галицко-Волынской Руси, стр. 119, 294, 299; Очерки истории СССР, IX—XIII вв., стр. 898, 904; Очерки истории СССР, XIV—XV вв., стр. 492; В. Т. Пашуто, Героическая борьба. . . , стр. 239, 246, 253; В. Т. Пашуто, Образование. . . , стр. 36, 45, 388, 396; В. Т. Пашуто, Голодные годы. . . , стр. 89; Л. В. Черепнин, Монголо-татары. . . , стр. 197; V. Pašuta, Lietuvos. . . , p. 290.

³⁰⁸ ПСРЛ, т. II, стб. 872—873.

³⁰⁹ Н. Г. Бережков, Хронология. . . , стр. 27.

³¹⁰ Pavyzdžiui, puolimas į Lenkiją įvyko 1280 m. „žiemai atėjus“ (ПСРЛ, т. II, ст. 881), „feria 7 vigilia beati Mathie opostoli“, t. y. 1280 m. vasario 24 (МРН, т. III, p. 181; т. II, p. 847; М. Грушевський, Хронологія. . . , стр. 50—51, 70).

³¹¹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда. . . , стр. 83.

³¹² ПСРЛ, т. II, стб. 871—872.

prie Naugarduko ir Uždņeprės kunigaikščiai Romanas ir Glebas. Priekyje su totoriais buvo tik Olego, Briansko kunigaikščio Romano sūnaus, pajėgos. Levas paslapčia nuo savo brolių Mstislavo ir Vladimiro drauge su totoriais įsiveržė į Naugarduko papilį («околнии градъ»), tačiau pačios pilies paimti neįstengė («а детинець остася»). Kitą dieną su didelėmis pajėgomis atžygiavo Romanas ir Glebas. Mstislavas, Vladimiras, Briansko kunigaikštis Romanas, Smolensko kunigaikštis Glebas ir daug kitų kunigaikščių tūžo ant Haličo kunigaikščio Levo, kad jis „pats su Totoriais paėmė miestą“, nes ketino drauge, paėmę Naugarduką, eiti „į Lietuvos žemę“. Širsdami už tokį elgesį, nuo Naugarduko puolėjai grįžo atgalios³¹³. Taip įvykiai nušviesti Volynės sąvade.

Taigi Naugarduko pilis nebuvo paimta, jos gynybai greičiausiai vadovavo Traidenio brolis Sirputis³¹⁴. Kilusi nesantaika tarp kunigaikščių, o gal ir tvirta gynyba priverstė totorius ir jų sąjungininkus grįžti iš žygio, „nieko nepasiekus“.

Tad plačiai sumanytas Lietuvos puolimas, organizuotas Aukso Ordos chano Mengu Timuro, buvo atremtas prie Naugarduko, nors, matyt, per jį Traidenis prarado neseniai užimtą Drohičiną³¹⁵. Po šio antpuolio Haličo—Volynės žemė pasidarė dar labiau priklausoma nuo Aukso Ordos³¹⁶. Kova tarp Haličo—Volynės ir Lietuvos truko kelerius metus. Po to buvo sudaryta taika; metraštininkas pažymi, kad tarp abiejų pusių prasidėjo „didelė meilė“³¹⁷.

§ 4. MAMŠĖJAUS VADOVAUJAMŲ NOGAJAUS TOTORIŲ ANTPUOLIS. 1282 ir 1289 m. ANTPUOLIAI

Mengu Timuro laikais Aukso Ordos politinėje scenoje pasirodė Nogajus, kurio vaidmuo valstybėje visą laiką didėjo. Nors oficialiai Nogajus buvo tik 10 000 karių vadas (temnikas) ir vakarinių Dešt i kipčiako sričių nuo Dono iki Dnepro valdytojas, tačiau greit iš tikrųjų tapo galingu Aukso Ordos valdovu. Jau Mengu Timuro ir ypač

Tudamengu (1280—1287) chanavimo metais bei Toktos (1290—1312) valdymo pradžioje jis buvo tikras valdovas, tačiau vidaus kare su Tokta pralaimėjo ir žuvo 1300 m.³¹⁸

Aukso Ordos valdovams rūpėjo neleisti Rytų Europoje susidaryti stipriam politiniam vienetui ir todėl savo vasalus — Haličo—Volynės kunigaikščius — nukreipdavo į kovą su kaimynais³¹⁹, bandžiusiais prisijungti „rusų ulso“ dalį. Tokiomis aplinkybėmis ir įvyko naujas Nogajaus totorių drauge su Haličo—Volynės pajėgomis antpuolis prieš Lietuvą; jį mini keletas šaltinių.

Volynės metraštyje prie 1277 m. kalbama apie Mamšėjaus vadovaujamų Nogajaus totorių ir Haličo—Volynės kunigaikščių antpuolį prieš Lietuvą, Naugarduką ir Gardiną³²⁰, o Nikono metraštyje prie 1279 m. trumpai pažymėta: „tais metais kariavo totoriai Lietuvoje, ir rusų kunigaikščiai ėjo su jais ir su dideliu grobiu ir nauda sugrįžo [...]“³²¹. Vėlyvo Gustino metraščio 1274 m. paragrafe kalbama apie totorius, padėjusius Haličo—Volynės kunigaikščiams, apie bendrą jų žygį prieš lietuvių kunigaikštį Traidenį; esą, jie „daug pikta jo žemėje padarę“, tačiau po to prie Gardino „buvo sumušti ir, nieko nepasiekę, pargrįžo [...]“³²².

Istoriografijoje antpuolis nušviečiamas įvairiai. V. Tatiščevas jį mini pagal Nikono metraštinį, datuodamas

³¹⁸ ПСРЛ, т. II, стб. 872—874.

³¹⁴ Taip manome, nes po totorių antpuolio Sirputis veikia Naugarduko kunigaikštystėje, kurią jis greičiausiai ir valdė Traidenio pavedimu.— ПСРЛ, т. II, стб. 874; plg. H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 136.

³¹⁵ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 124; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 294; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 388; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 290.

³¹⁶ А. Андрияшев, Очерк..., стр. 193.

³¹⁷ ПСРЛ, т. II, стб. 874—875.

³¹⁸ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 83—88.

³¹⁹ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 205.

³²⁰ ПСРЛ, т. II, стб. 876—878.

³²¹ ПСРЛ, т. X, стр. 157.

³²² ПСРЛ, т. II (1843 г.), стр. 345.

1279 m.³²³ N. Karamzinąs pažymi, kad Nogajus, nepatenkintas totorių nesėkme, vėl pasiuntė kariuomenę į Haličą ir įsakė vietiniams kunigaikščiams drauge eiti prieš Lietuvą. Totoriai apgulė Naugarduką, o rusai — Gardiną, vieni ir kiti tepaėmė grobio apylinkėse, netekdami daug žmonių. N. Karamzinąs rėmėsi tik Volynės metraščiu³²⁴. T. Narbutas antpuolį datavo 1278 m. pradžia³²⁵. M. Gruševskis pažymėjo, kad rusų kunigaikščiai, totorių šaukiami, privalėjo žygiuoti į svetimas šalis; totoriai tokius žygius motyvavo pačių kunigaikščių interesais. Antpuolį prieš Lietuvą pagal Volynės metraštinį jis datuoja 1277 m. pabaiga—1278 m. pradžia.³²⁶

A. Andrijaševąs rašė, kad, sužinojęs apie Haličo—Volynės Rusios taiką su Lietuva, Nogajus siuntė pasiuntinius pas rusų kunigaikščius. Atsisakyti buvo pavojinga, ir jie ėjo prieš Lietuvą³²⁷. Kiti autoriai žygi, trumpai paminėdami, datuoja taip pat 1277 m.³²⁸ A. Prochaska pažymėjo, kad kovoje prieš Nogajaus pasiųstą Mamšęją 1278 m. Traidenis išvadavo šalį nuo pavaldumo totoriams³²⁹. H. Paškevičius žygi datuoja 1278—1279 m. žiema³³⁰.

Apie šį antpuolį užsimenama ir daugelyje dabartinių tyrinėtojų darbų. V. Pašuta nušvietė Vladimiro ir Haličo kunigaikščių politikos su totoriais skirtumus, pažymėdamas, kad apie 1277 m., rusų kunigaikščiams skundžiantis, Nogajus atsiuntė pasiuntinius dėl žygio prieš Lietuvą, kad Haličo kunigaikštis, kaip vasalas, ir šiuo atveju pasinaudojo totoriais, siekdamas savo užsienio politikos tikslų³³¹. Pažymima, kad žygis prieš Lietuvą metraščiuose aprašytas neaiškiai: nepasakyta, kaip baigėsi totorių puolimas prie Naugarduko, kad Levo Danilovičiaus bandymas panaudoti Nogajaus ordą Juodosios Rusios susigrąžinimui nepavyko³³². S. Krakovskis žygi taip pat datuoja 1277 m. ir yra nuomonės, kad jį inspiravo Nogajus³³³.

Istoriografijos apžvalga rodo, jog pirmiausia reikia aptarti žygio datavimą. Metraščiuose pasakyta, kad puolimas įvyko žiemą — „o žiemai atėjus [...] žygiavo“³³⁴. Turėdami omenyje Volynės (nekalbant jau apie Gustino) metraščio chronologinius netikslumus, negalime atmesti Nikono metraščio 1279 m. datos, į kurią beveik visi minė-

ti autoriai neatkreipė dėmesio. Iš kitų 1279—1280 m. žiemos įvykių galima, matyt, spręsti, kad antpuolis įvyko 1278—1279 m. žiemą³²⁵, o gal būt, ir 1279 m. pradžioje³²⁶.

Pačią įvykių eigą galime nušviesti tik pagal Volynės metrašті, kuriame 6785 m. paragrafas prasideda žinia: „at-siuntė [...] Nogajus savo pasiuntinius Tegičagą, Kutlubugą ir Ešimutą su raštais pas Lvovą [Levą] ir Mstislavą ir Vladimira, taip sakydamas: visuomet man skundžiatės Lietuva, o dabar daviau jums kariuomenę ir vaivadą Mam-šėjų [...], eisite su juo prieš savo priešus [...]“³²⁷.

Tik šioje žinioje kalbama apie antpuolio iniciatorių. Be to, reikia turėti omenyje nepavykusį ankstesnį totorių antpuolį prieš Lietuvą, taiką tarp Lietuvos ir Haličo—Volynės Rusios, pagaliau Aukso Ordos taktiką kiršinti šias žemes, naudojant Rusią didėjančios Lietuvos įtakos Rytų Europoje stabdymui³²⁸. Nogajaus minimi Haličo—Voly-

³²³ В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 55.

³²⁴ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 122, прим. 151.

³²⁵ T. Narbutt, Dzieje..., t. IV, p. 270—272.

³²⁶ М. Грушевський, Хронологія..., стр. 49, 70; to paties Історія..., т. III, стр. 95, 101.

³²⁷ А. Андрияшев, Очерк..., стр. 194 (datuoja 1277 m.).

³²⁸ И. П. Филевич, Борьба..., стр. 49; Н. И. Веселовский, Хан..., стр. 27.

³²⁹ A. Prochaska, Od Mendoga..., p. 93—94.

³³⁰ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 136—137; 1277 (1277—1278 m. žiema) nurodoma Regesta..., p. 112.

³³¹ В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 296, 299; Очерки истории СССР, IX—XIII вв., стр. 904, žemėlapis Nr. 10; Очерки истории СССР, XIV—XV вв., стр. 492.

³³² В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 36—37, 388; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 290.

³³³ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 205.

³³⁴ Per antpuolį Gardino įgula (prūsai) važinėjo rogemis.— ПСРЛ, т. II, стб. 876—877.

³³⁵ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 137.

³³⁶ Panašiai kaip kitais atvejais žr. aukščiau p. 158.

³³⁷ ПСРЛ, т. II, стб. 876.

³³⁸ В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 29

nės kunigaikščių skundai prieš Lietuvą greičiausiai yra iš ankstesnio laikotarpio, kai tarp abiejų pusių dar ėjo kova. Visa tai leidžia manyti, kad šio žygio prieš Lietuvą iniciatorium pirmiausia laikytina Nogajaus orda.

Rašydamas apie tolesnę įvykių eigą, metraštininkas pažymi, kad „taip ėjo Rusų kunigaikščiai prieš Lietuvą: Mstislavas, Vladimiras, o Levas nėjo, bet pasiuntė sūnų Jurijų, ir taip visi ėjo prie Naugarduko, atėjus jiems prie Bresto, pasiekė juos žinia, kad Totoriai jau [...] prie Naugarduko, kunigaikščiai pradėjo galvoti; Mstislavas, Vladimiras, Jurijus taip kalbėjo: jei eisim prie Naugarduko, o ten Totoriai jau viską nuniokojo, eikime kur nenuniokota, ir, taip sugalvoję, ėjo prie Gardino“³³⁹. Toliau metraštis aprašo nepavykusį Mstislavo ir Jurijaus bajorų susidūrimą su prūsais, buvusiais Gardino iguloje, Gardino apgulimą. Haličo—Volynės pajėgoms tepavyko išvaduoti patekusius į nelaisvę savo karius, ir jie grįžo, nepaėmę Gardino pilies³⁴⁰.

Metraštyje nėra nė žodžio, kaip baigėsi Naugarduko puolimas, į kurį ir šį kartą buvo nukreiptas pagrindinis smūgis. Matyt, totoriai taip pat nieko, be grobio, nelaimėjo. Taigi, galima konstatuoti, kad ir Mamšėjaus vadovaujamų Nogajaus Ordos totorių antpuolis buvo atremtas.

Po Boleslovo Gėdingojo mirties 1279 m. pabaigoje Krokuvos ir Mažosios Lenkijos sostas liko tuščias, ir į jį pareiškė pretenzijas Levas Danilovičius. Keletas lenkų šaltinių mini, kad 1280 m. vasario mėn. Levas Danilovičius ėjo į Krokvą ir Sandomirą su totorių, lietuvių ir rusų kariuomenėmis³⁴¹. J. Dlugošas kalba apie totorius, lietuvius ir jotvingius³⁴². Ar siejasi šis momentas su paskutiniu totorių puolimu prieš Lietuvą, su jo pasekmėmis? Kaip iš viso traktuoti šią žinią?

Kartais rašoma, kad 1280 m. Levas puolė Mažąją Lenkiją su totoriais ir Lietuva³⁴³, jog lietuviai tuomet palaikė Levą³⁴⁴, kad Traidenis su jotvingiais ėjo jam į pagalbą, tačiau apie totorius neužsimenama³⁴⁵. Ir kituose darbuose iki pastarojo meto, nušviečiant 1280 m. įvykius, lietuvių ir totorių ryšiai apeinami³⁴⁶. Todėl reikia plačiau aptarti to meto Lietuvos tarptautinę padėtį.

1279 m. vasario—kovo mėn. Livonijos ordinas su danų feodalais iš Revelio organizavo vieną pačių didžiausių XIII a. antpuolių prieš Lietuvą, pasiekdamas netgi Kernavės apylinkes, tačiau begrižtantį priešą kovo 5 d. lietuvių kariuomenė pavijo prie Aizkrauklės ir sutriuškino. Žuvo pats magistras, danų vadas ir 71 riteris. Ordinas sunkiai pralaimėjo ³⁴⁷.

Taigi 1278—1279 m. žiemą Lietuva atrėmė du didelius antpuolius: Aukso Ordos iš pietryčių ir Ordino iš šiaurės. Turint omenyje ankstesnius vokiečių ir totorių ryšius, atrodo, jog abu Lietuvos priešai bus susiderinę.

Didelių lietuvių pajėgų sutelkimas šiaurėje ir puiki pergalė prieš Ordiną, prasidėjęs žiemgalių sukilimas (juos rėmė Traidenis), kova su Prūsijos kryžiuočiais,— visa tai, matyt, vertė Lietuvą palaikyti taikius santykius su kaimynais pietuose, o šie taip pat buvo tuo suinteresuoti. Todėl Mozūrijos kunigaikštis Boleslovas 1279 m. vedė Traidenio dukterį ³⁴⁸. Po bado, kuris 1279 m. pavasarį siautėjo Lietuvoje, Jotvingių žemėje, Rusioje, santykiai tarp jotvingių ir Volynės kunigaikščio Vladimiro yra taikūs ³⁴⁹.

³³⁹ ПСРЛ, т. II, стб. 876—877.

³⁴⁰ Ten pat, st. 877—878.

³⁴¹ „[...] venit Leo [...] cum exercitu copioso Thartarorum et Lithwanorum et Ruthenorum [...]“.— MPH, t. II, p. 847; t. III, p. 50, 181.

³⁴² J. Długosz, *Dzieła...*, t. III, p. 441; *plg.* M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 321 (jotvingių nemini).

³⁴³ A. Naruszewicz, *Historia...*, t. IV, p. 136; T. Narbutt, *Dzieje...*, t. IV, p. 282; A. Prochaska, *Od Mendoga...*, p. 95; *Regesta...*, p. 113.

³⁴⁴ S. Zajczkowski, *Przymierze...*, p. 584.

³⁴⁵ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 140.

³⁴⁶ A. Semkowicz, *Krytyczny...*, p. 298; B. T. Пауто, *Очерки...* Галицко-Волынской Руси, стр. 296—297; G. Rhode, *Die Ostgrenze...*, p. 153; S. Krakowski, *Polska w walce...*, p. 209; B. Włodarski, *Polska...*, p. 197—198.

³⁴⁷ LRCh, eil. 8281—8514; E. Bonnell, *Russisch...*, p. 84; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 138; R. Varakauskas, *Kautynės ties Ašerade...*, p. 129; R. Batūra, *Mūšiai...*, p. 23.

³⁴⁸ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 138—139.

³⁴⁹ ПСРЛ, т. II, стб. 879; М. Грушевський, *Хронологія...*, стр. 50, 70.

Šie faktai ir galėjo nulemti lietuvių arba jotvingių dalyvavimą puolime prieš Mažąją Lenkiją, o totorių antpuolis prieš Lietuvą šiam dalyvavimui lemiamos reikšmės galėjo ir neturėti. Tačiau iš viso lietuvių ar jotvingių dalyvavimas Haličo Rusios ir totorių puolime prieš Mažąją Lenkiją yra probleminis.

Vieni lenkų šaltiniai kalba apie lietuvius, J. Dugošas mini ir jotvingius, o kai kurie lenkų šaltiniai — tik rusus ir totorius³⁵⁰. Volynės metraštis lietuvių nemini, tačiau, gal būt, mini jotvingius³⁵¹. Jei tuo metu Jotvingiuose buvusio Traidenio brolio Sirpučio antpuolį sutapatinsime su 1280 m. įvykiais³⁵², tai galėsime manyti, jog, Haličo kunigaikščiui ir totoriams niokojant prie Sandomiro, jo kariuomenė galėjo traukti į Liublino pusę. Šie faktai, gal būt, ir atsispindi lenkų šaltiniuose. Šiaip ar taip, iš to dar negalima daryti platesnių išvadų nei apie lietuvių dalyvavimą totorių ir rusų pusėje, puolant Mažąją Lenkiją, nei apie paskutinio Ordos puolimo prieš Lietuvą pasekmes, nei apie glaudesnius lietuvių ir totorių ryšius.

Prie 1282 m. turime duomenų apie naują totorių antpuolį prieš Lietuvą. Nikono metraštyje pažymėta, kad „tais pačiais metais kariavo Totoriai Lietuvą ir su dideliu grobiu grįžo į Ordą“³⁵³. Gal būt, žygis buvo organizuotas, pasinaudojant didžiojo Lietuvos kunigaikščio Traidenio mirtimi³⁵⁴, tačiau dėl šaltinių stokos ką nors daugiau apie tai pasakyti negalime.

Mažai žinome ir apie kitą totorių antpuolį. Jo data kartais žymima 1287 m.³⁵⁵, tačiau šaltiniai jos nepatvirtina. Nikono metraštyje užsimenama, kad 1289 m. „Totoriai ėjo Lietuvos kariauti [...]“³⁵⁶. Puolimas geriau suprantamas, palyginus jį su kitais įvykiais.

1287 m. gruodžio—1288 m. sausio mėn. totoriai puolė Lenkiją, su jais buvo priversti eiti ir Haličo—Volynės kunigaikščiai. Chanas Tulabuga (Telebuga) (1287—1290)³⁵⁷ sutelkė savo pajėgas Vladimiro rajone, o vykdamas į Lenkiją, ten paliko dalį jų, kuri „nusiaubė Vladimiro žemę“³⁵⁸. Volynėje buvo sudarytas žymus strateginis rezervas; jo tikslas — saugoti užnugarį nuo rusų arba lietuvių puolimų³⁵⁹. Tokiomis aplinkybėmis 1287—1288 m.

galėjo įvykti lietuvių ir totorių susidūrimų. Gal būt, Ninkono metraštyje minimas 1289 m. puolimas ir atspindi įvykius, susijusius su 1287—1288 m.?

Minėti 1282 ir 1289 m. totorių antpuoliai tarsi atspindi ir vakariniame Lietuvos fronte prieš Kryžiuočių ordiną. Dusburgo kronikoje pabrėžiama, kad 1283 m. „baisieji karai Prūsijoje, prasideda karai su Lietuva“³⁶⁰, t. y. Ordinas pradėjo veržtis į dešiniąjį Nemuno krantą. Šaltiniai rodo, kad čia didesnių laimėjimų jis nepasiekė iki pat 1289 m.; tik kai tų metų balandžio pabaigoje prie Nemuno kryžiuočiai pradėjo statyti ir greit baigė Ragainės pilį³⁶¹, prasidėjo naujas Ordino agresijos laikotarpis³⁶². Taigi XIII a. 9-ojo dešimtmečio abiejų minėtų laikotarpių kryžiuočių puolimus galėjo skatinti, be kita ko, ir abu paskutiniai totorių antpuoliai prieš Lietuvą. Sunkią to me-

³⁵⁰ MPH, t. III, p. 180, 364.

³⁵¹ ПСРЛ, т. II, стб. 882; buvę su Vladimiru «селезенца» kartais aiškinami kaip jotvingiai.—H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 140.

³⁵² ПСРЛ, т. II, стб. 878; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 140.

³⁵³ ПСРЛ, т. X, стр. 161; В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 58; М. Н. Карамзин, История..., т. IV, пр. 182; Regesta..., p. 123; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396.

³⁵⁴ Traidenis mirė 1281—1282 m.—H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 141—142.

³⁵⁵ В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 29.

³⁵⁶ ПСРЛ, т. X, стр. 168; В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 65; М. Щербатов, История..., т. III, стр. 193; М. Н. Карамзин, История..., т. IV, пр. 182; Regesta..., p. 140.

³⁵⁷ Б. А. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 85.

³⁵⁸ ПСРЛ, т. II, стб. 893.

³⁵⁹ S. Krakowski, Polska w walce..., p. 215.

³⁶⁰ SRP, t. I, p. 146.

³⁶¹ Ten pat, p. 151.

³⁶² 1290 m. balandžio mėn. magistro vedama kariuomenė užpuolė Kolainių pilį; 1291 m. vasario mėn. ji buvo sudeginta. Jau tuomet buvo apiplėšta Junigedos (Veliuonos) sritis, kurioje lietuviai, praėjus keletui mėnesių, stato pilį. 1292 m. magistro vadovaujama kryžiuočių kariuomenė jau pasiekė Paštuvos ir Gaižuvos sritis (SRP, t. I, p. 152, 154—155), t. y. įsiveržė į Lietuvos gilumą, Nemuno pakrantėmis artėdama prie Nevežio žiočių. 1289—1290 m. žiemgaliai apleido savo įtvirtinimus ir pasitraukė į Lietuvą (E. Bonnell, Russisch..., p. 88; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 411; Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 184 (R. Jasas).

to Lietuvos padėti, pastangas taikiai gyventi su kaimynais pietryčiuose konstatuoja Volynės metraštis³⁶³.

Nuo 1289 m. prasidėjęs dar sunkesnis Lietuvos karas prieš Kryžiuočių ordiną, taika su Haličo—Volynės Rusia, vidaus įvykiai Aukso Ordoje³⁶⁴, matyt, nulėmė tai, kad iki pat XIII a. pabaigos neturime daugiau žinių nei apie totorių antpuolius prieš Lietuvą, nei apie kokius nors lietuvių ir totorių ryšius.

§ 5. EUROPOS TAUTŲ KOVA PRIEŠ TOTORIŲ-MONGOLŲ FEODALUS XIII a. IR LIETUVA

Apibendrinami Lietuvos kovos su totorių-mongolų feodalais XIII a. istoriją, galime konstatuoti, kad pirmas didelis Batu vadovaujamas jų antplūdis į rytinę ir centrinę Europą buvo iš esmės nukreiptas prieš Rusiją, Lenkiją ir Vengriją, nors, matyt, kurios-ne-kurios totorių jėgos susidūrė ir su Lietuva.

Patekusi į Aukso Ordos valdžią, Rusia didvyriškai kovojo prieš pavergėjus; Šiaurės rytų Rusiją ir toliau puldinėjo Ordos kariuomenė, vedama Nevriujo (1252 m.); 1273 m. niokojami Vologdos, Bežecko Vercho ir kiti miestai, 1278 m.—Riazanė. Ir vėliau chanai siuntė dideles kariuomenes, vedamas Kavadyjaus (1281 m.), Turaitemyro (1282 m.), Achmato (1283 m.), Diudienio (1293 m.)³⁶⁵. Dar 1254—1255 m. atkakliai kovojo su totoriais Pietvakarių Rusia, tik 6-ojo dešimtmečio pabaigoje ji galutinai pateko į Ordos valdžią. Vakaruose totorių-mongolų feodalų valdos siekė Lietuvą, Lenkiją ir Vengriją, todėl prieš šias šalis XIII a. antrojoje pusėje ne kartą buvo organizuojami puolimai:

Prieš	D a t o s									
Lietuvą	1258		1275	1279		1282			1289 ³⁶⁶	
Lenkiją		1259— 1260 ³⁶⁷			1280 ³⁶⁸			1287— 1288 ³⁶⁹		1293 ³⁷⁰
Vengriją						1285 ³⁷¹				

Iš lentelės matyti, kad XIII a. antrojoje pusėje žymiai dalis smūgių, Aukso Ordos feodalų nukreiptų į vakarus, užgriuvo Lietuvą. Kaip tik nuo Lietuvos totoriai pradėjo didelį puolimą prieš nepatekusias į jų valdžią šalis prie vakarinių jų sienų. Faktai rodo, kad koncepcija, paskleista popiežiaus kurijos, atsispindinti ir buržuazinėje istoriografijoje, pagal kurią lietuviai, kitos pagonių tautos ir totoriai traktuojami kaip viena visuma, gresianti krikščionybei, yra neteisinga. Jie atskleidžia sudėtingą Lietuvos valstybės padėtį, prieš kurią kartais beveik vienu metu iš rytų puolė totorių-mongolų feodalai, o iš vakarų — kurijos ir Vakarų Europos feodalų palaikomas Kryžiuočių ordinas, tai, kad pati kurija ir Ordinas palaikė ryšius su totorių-mongolų chanais.

³⁶³ Lietuvos valdovai perleido Volynės kunigaikščiams Volkoviską, „kad su jais būtų taikoje“. — ПСРЛ, т. II, стб. 933; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 59, 72.

³⁶⁴ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 88.

³⁶⁵ Очерки истории СССР IX—XIII вв., стр. 868, 880—882; Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан..., стр. 108; В. В. Каргалов, Освободительная борьба..., стр. 121; Л. В. Черепнин, Монголо-татары..., стр. 195—199.

³⁶⁶ Žr. aukščiau, p. 125—168.

³⁶⁷ МРН, т. II, p. 585, 806—807, 839, 882; т. III, p. 73, 133, 170—171, 307, 361—362; S. Krakowski, Polska w walce..., p. 187—196.

³⁶⁸ МРН, т. II, p. 847; S. Krakowski, Polska w walce..., p. 209.

³⁶⁹ МРН, т. II, p. 852, 882, 940; т. III, p. 51, 76, 184 (1287, 1288 m.); ПСРЛ, т. II, стб. 891—895, 897—902 (prie 1283 ir 1287 m.); М. Грушевський, Хронологія..., стр. 56, 71 (1286—1287); В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 297—298 (1286 ir 1287 m.); S. Krakowski, Polska w walce..., p. 210—223 (1287—1288 m.).

³⁷⁰ МРН, т. II, p. 852; т. III, p. 184—185; J. Długosz, Dzieła..., т. III, p. 504.

³⁷¹ ПСРЛ, т. II, стб. 888; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 52, 71; В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 297, 299; Э. Ледерер, Венгерско-русские отношения..., стр. 202. Kartais nurodoma, kad dar 1254 m. totoriai-mongolai įsiveržė į Vengriją (B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 31; S. Kałuziński, Imperium..., p. 183). To nemini E. Lederer (min. veik., p. 199—202). Tais metais Kuremsos kariuomenė įsiveržė į Pietvakarių Rusiją, tačiau nuo Kremeneco buvo priversta grįžti „į savo šalį“. — ПСРЛ, т. II, стб. 828—829; М. Грушевський, Хронологія..., стр. 38, 68.

Tautų kova su totorių-mongolų feodalais ėjo dideliuose Azijos ir Europos plotuose. Mongolų kariuomenė tris kartus.— 1257, 1284 ir 1287—1288 m.— veržėsi į Vietnamą, 1276 m. į jų valdžią pateko visa Kinija, 1274 ir 1281 m. jie bandė užgrobti Japoniją, daug kartų veržėsi į Indiją. 1258 m. užgrobė Bagdadą, totoriai-mongolai slinko Egipto link ir tik Egipto sultono kariuomenės smūgio (1260 m.) buvo sustabdyti Sirijoje. Prieš pavergėjus sukildavo Sibiro, Vidurinės Azijos, Kaukazo tautos. 1277 m. prieš Nogajaus valdžią sukilo bulgarai³⁷². 1285 m. Nogajaus kariuomenė nusiaubė Bulgariją, Trakiją ir Makedoniją. Išliko Bulgarijos pavaldumas Ordai. XIII a. pabaigoje Nogajaus sūnus Čaka užėmė bulgarų sostą, tačiau 1300 m. buvo nuverstas, totorių jungas Bulgarijoje baigėsi. Nogajaus kariuomenė puolė ir Serbiją³⁷³. Su totoriais kovojo rusų tauta.

Šių įvykių fone suprantamesnė tampa ir Lietuvos kova su totorių-mongolų feodalais. Atitraukdama į save ir atremdama jų jėgas, Lietuva įnešė tam tikrą indėlį į tarpautinę kovą su totoriais-mongolais XIII a., o vakarinių totorių valdų pasienio šalių mastu šis įnašas buvo gana didelis.

³⁷² Всемирная история, т. III, стр. 523—524, 543, 550; Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан..., стр. 97—98, 109; С. Л. Тихвинский, Татаро-монгольские завоевания..., стр. 7—10; А. А. Бокицанин, Попытки..., стр. 295—304.

³⁷³ История Болгарии, т. I, стр. 143—146; В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 74.

TREČIOJI DALIS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS SUSIDARYMAS IR JOS KOVA PRIEŠ AUKSO ORDĄ

KARINĖ-DIPLOMATINĖ LIETUVOS KOVA PRIEŠ AUKSO ORDĄ, VALDANT GEDIMINUI IR UZBEKUI

§ 1. TOTORIAI IR LIETUVA XIV a. PRADŽIOJE

XIV a. pradžioje Vyteniui (1295—1316 m.) kunigaikščiaujant Lietuva kariavo vis sunkėjančią karą prieš Kryžuočių ordiną, o Aukso Orda po Nogajaus žuvimo 1300 m., valdoma Toktos, gyveno pirmuosius ramybės, gamybinių jėgų pakilimo metus, nors kraštas buvo nusilpęs dėl vidaus kovos, sausros ir bado ¹.

Matyt, dėl minėtų priežasčių XIV a. pradžioje tarp abiejų šalių kovos nebuvo. Galėjo būti taikių kontaktų. Lenkų šaltiniai 1302 m. Haličo—Volynės pusėje prie Liublino mini lietuvius ir totorius ².

Tolesnę lietuvių ir totorių santykius nušviečiančią žinią randame prie 1315 m. Ji liudija abiejų šalių konfliktą ir Lietuvos patirtus nuostolius ³. Šiuo pagrindu istoriografijoje kalbama apie totorių antpuolį prieš Lietuvą. B. Špuleris, be to, šią „Sembos kanauninko“ žinią tapatina su Lietuvos metraščių duomenimis apie Balaklajaus ir Kurdo vadovaujamus totorių antpuolius ⁴, nors tam pakankamo pagrindo neturėjo. Kaip esame pažymėję, šiuos Lietuvos metraščių duomenis siejame su ankstesniais, XIII a.

¹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 88.

² MPH, t. II, p. 953, 879; t. III, p. 188—189; J. Długosz, Dzieła..., t. IV, p. 9—10; M. Strykowski, Kronika..., t. I, p. 343; Regesta..., p. 159; A. Naruszewicz, Historia..., t. IV, p. 217; S. Zajaczkowski, Przypnienie..., p. 585; B. Włodarski, Polska..., p. 231.

³ „[...] castrum quoddam Bison fuerat crematum Litwanorum, et Litwanis fuerant multa dampna illata a Tartaris".—SRP, t. I, p. 285—286 (Can. Samb.); Regesta..., p. 175.

⁴ B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 89.

įvykiais. Istoriografijoje taip pat kalbama apie bendrą totorių ir Haličo—Volynės kunigaikščių žygį prieš Lietuvą (1315 m.)⁵, tačiau nurodomas šaltinis leidžia kalbėti tik apie totorius.

Kartais apskritai abejojama lakoniška 1315 m. žinia apie totorius; jos pradžioje kalbama apie Bisenės pilį prie Nemuno ir t. t.⁶, tačiau, kaip galime spręsti iš kitų šaltinių, viduramžių kronikų viename sakinyje būdavo jungiami visiškai skirtingi įvykiai⁷. Tad yra pagrindas tvirtinti, kad, dar Vyteniui valdant⁸ (1315), Lietuva turėjo konfliktą su totoriais, kurie, gal būt, puolė Lietuvą. Susidūrimas galėjo įvykti, didelėms totorių pajėgoms atvykstant iš Ordos Tverės kunigaikščiui į pagalbą (tveriečiai ir totoriai 1315 m. vasario 10 d. sumušė naugardiečius prie Toržoko)⁹.

Problemiški yra pirmieji Lietuvos ir Ordos kontaktai Gediminui valdant. Pasakojime apie Michailą Tverietį Nikono metraštyje, aprašant 1318 m. įvykius — Tverės kunigaikščio Michailo Jaroslavičiaus nužudymą, pažymima, kad tuomet Ordoje, Dono žiotyse, „o buvo ten [...] ir Cargradiečiai [Konstantinopolio atstovai] [...] ir Lietuva [...]“¹⁰. Kadangi veikia po to, 1320 m., Tverės kunigaikštis Dmitrijus Michailovičius „parvedė kunigaikštę Mariją iš Lietuvos, Gedimino dukterį“¹¹, tad galima spręsti, kad čia kalbama apie lietuvių pasiuntinius, gynusius Ordoje Tverės interesus¹². Turėdami omenyje ankstesnius Lietuvos ir Bizantijos ryšius¹³, iš lietuvių pasiuntinių lankymosi Ordoje, matyt, galėtume spręsti Gediminą turėjus platesnių tarptautinės politikos siekimų.

Ar galėjo tais metais Gediminas pasiremti kai kuriais totorių pajėgomis kovoje prieš Kryžiuočių ordiną?

Anksčiausiai duomenų apie tai pateikia M. Strijkovskis. Nušviesdamas kryžiuočių pralaimėjimą Žemaitijoje, jis pažymi, kad Gedimino pusėje buvo totoriai, dar kuri laiką prieš mūšį jo kariuomenės eilėse stovėję tarp Jurbarko ir Kauno¹⁴. Vėlesni autoriai daugiau ar mažiau pritarė teiginiui, kad Gediminas kovoje su kryžiuočiais pasirėmė pagalbiniais totorių pulkais¹⁵. Kadangi mūšį su kryžiuočiais, minimą XVI a. istorinėje tradicijoje, iš dalies

galima tapatinti su vienu stambiausių jų pralaimėjimų Žemaitijoje, Medininkų žemėje¹⁶, tai M. Strijkovskio duomenis apie totorių dalyvavimą Lietuvos pusėje, matyt, galima sieti su 1320 m. mūšiu. Šis siejimas, jei turėsime omenyje minėtą taikių santykių tarp Lietuvos ir Aukso Ordos

⁵ В. Т. Паушто, Образование..., стр. 396; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 29, 44; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 301.

⁶ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 334.

⁷ 1262 m. [1] „Dux Semowitus a Lithuanis occiditur et comburitur in Jastow et filius eius Conradus captivatur, et [2] Jaromislaus [Otokar II] coronatur“. MPH, t. III, p. 170.

⁸ Vėlyvų genealogijų tvirtinimas, esą, „[...] po Batijaus siaubimo jo nelaisvės išvengė kažkoks [...] Vytenc, kilęs iš Smolensko kunigaikščių [...]“ (ПСРЛ, т. XVII, стб. 413, 589, 603), yra vėlyva knygininkų kūryba.— K. Chodyncki, Ze studjów..., p. 398—399; to paties, Tradycja..., p. 185; В. Т. Паушто, Образование..., стр. 73—74.

⁹ Apie mūšį prie Toržoko žr.: НПА, стр. 94—95; ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 36; т. XV, стб. 408; т. VII, стр. 187; т. X, стр. 179; т. V, стр. 206; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 465; В. В. Каргалов, Освободительная борьба..., стр. 129.

¹⁰ ПСРЛ, т. X, стр. 184; žr. taip pat I dalies 1 skyriaus 2 §.

¹¹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 41; т. XV, стб. 414; т. X, стр. 187.

¹² H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 334.

¹³ ПДРКП, ч. 1, изд. 2, стб. 73; А. Павлов, О начале..., стр. 241.

¹⁴ M. Strykowski. Kronika..., t. I, p. 360—362; po minėto mūšio (Kronikoje aprašyto tarp 1315 ir 1320 m.) toliau M. Strijkovskis prie 1320 m. mini Medininkų žemėje įvykusį mūšį, žinomą iš P. Dusburgo; žr. I dalies 1 skyriaus § 5.

¹⁵ A. Koialowicz Wiuk, Historiae..., I, p. 246—250; A. L. Schlözer, Geschichte von Littauen..., p. 60 (1316); A. Naruszewicz, Historya..., t. IV, p. 285—286 (1316); T. Narbutt, Dzieje..., t. IV, p. 470 (Volynės kunigaikščiai ir totoriai 1316 m.ėjo susijungti su Kryžiuočių ordinu prie Kauno), p. 479—483 (1320 m. pirmąjį mūšį nurodo įvykus prie Žeimių, vidurio Lietuvoje, o antrą — prie Biržulio ež., totoriai minimi tik pirmajame); Ml. Baliński, T. Lipiński, Starożytna..., p. 433—435 (mūšis prie Žeimių); А. Мухлинский, Исследование..., стр. 118; И. Шараневич, История..., стр. 129, 131 (kalba apie mūšį prie Bersulos); В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 70; M. Valančius, Antano Tretininko pasakojimas, p. 96—97; Ф. Добрянский, О литовских татарах, стр. 8; tas pats kaip įvadas į АВК, т. XXXI, p. XVII; Д. Александрович-Насыфи, Литовские татары (1926 г.), стр. 78, 81; A. Bohdanowicz, La Horde..., p. 191; J. Chabanier, Les Tatars..., p. 16; S. Kirkor, Uwagi..., p. 14.

¹⁶ Žr. aukščiau, I dalies 1 skyriaus § 5.

ankstesniais metais galimybę, taip pat tai, kad M. Strijkovskis panaudojo neišlikusius metraščių variantus, nors jo tiesiogiai nepatvirtina to meto šaltiniai, nėra negalimas.

Su minėtu totorių dalyvavimu Gedimino kariuomenėje istoriografijoje siejama ir totorių apgyvendinimo Lietuvoje problema. A. Muchlinskis pažymi, kad dalis totorių, tarnavusių Gediminui, liko jo valstybėje ir gavo čia žemės. Jis remiasi pranciškonų ordino analais, kuriuose prie 1324 m. tarsi kalbama apie Lietuvoje gyvenančius skitus, atėjusius iš kažkokio chano valdų. Skitus jis laiko totoriais, o chaną — Uzbeku¹⁷. Tyrinėtojai ilgą laiką šiam teiginiui pritardavo¹⁸, tačiau vėliau buvo pastebėta, kad A. Muchlinskis remiasi šaltiniu, kuriame minėtų duomenų nėra. T. Krulikovskis Vadingo pranciškonų analuose, jam prieinamame antrajame leidime, prie 1324 m. ieškojo A. Muchlinskio nurodytos žinios apie pirmąsias totorių gyvenvietes Lietuvoje. Septintame tome prie minėtos datos yra žinia apie Lietuvą ir Gediminą, tačiau ne žodžio nei apie totorius, nei skitus arba jų azijietišką kalbą¹⁹.

Nagrinėdami XVII a. pirmosios pusės pranciškonų istoriko (mirusio Romoje 1657 m.²⁰) L. Vadingo kūrinį (mums prieinamą 1662 m. leidimą²¹), pastebėjome, kad, nušviečiant XIV a. 3-ojo dešimtmečio įvykius, skitai, totoriai arba jų ryšys su Lietuva tikrai neminimi ir tik prie 1324 m., kai kalbama apie lietuvius, Gediminą, minimi gepidai²². Gal per šiuos gepidus (tai gotams gimininga germanų genčių grupė, atsikėlusi prie Juodosios jūros ir Dunojaus, susiliejęsi su langobardais ir avarais, minima iki IX a.)²³ ir atsirado versija apie totorių gyvenvietes Lietuvoje Gediminui valdant?

§ 2. LIETUVOS KOVA PRIEŠ AUKSO ORDĄ XIV A. 3-AJAME DEŠIMTMETyje (KIJEVO PROBLEMA)

XIV a. pirmosios pusės Lietuvos ir Aukso Ordos santykių istorijoje nepakankamai aiškūs yra reikšmingi 3-ojo dešimtmečio įvykiai. Daugiausia neaiškumų ir skirtingų

pažiūrų yra sukėlusį Gedimino vyriausybės organizuoto puolimo, žygio į totorius pavaldų Kijevą ir jo užėmimo datos problema. Su ja glaudžiai siejasi vėlesnių įvykių (Algirdo valdymo laikotarpio Kijevo ir Mėlynųjų Vandenių problemų) aiškinimas, šalių tarpusavio santykių, tarptautinės situacijos Rytų Europoje detalesnis nūšvietimas.

Didžiausios diskusijos dėl to ėjo iki pirmojo pasaulinio karo. Vėliau paskelbta naujų faktų, patį žygį buvo links-tama laikyti tikrai įvykusį. Tačiau išsamesnės šaltinių bei istoriografinių pažiūrų apžvalgos apie tai iki šiol nėra, todėl neretai tekartojama viena ar kita nuomonė, tiksliau neaptariama žygio data, nagrinėjamieji įvykiai beveik nesiejami su tarptautine situacija. Šio paragrafo tikslas — aptarti: 1) ar Lietuva jau XIV a. pirmojoje pusėje buvo atėmusi Kijevą iš tiesioginės Aukso Ordos valdžios, kaip jis buvo atimtas ir ar dėl to Gediminas buvo surengęs puolimą prieš totorius; 2) jei Gediminas tokį žygį buvo surengęs, tai kada; 3) kokia galėjo būti šio puolimo prieš totorius reikšmė.

Nagrinėjama problema neatskiriama nuo ankstesnio Gedimino pajėgų žygio prieš Volynę. XVI a. Lietuvos metraščiai ir M. Strijkovskio Kronika — pagrindiniai šaltiniai, kuriuose plačiau apie tai pasakojama — abu žygius glaudžiai sieja.

¹⁷ A. Мухлинский, Исследование... , стр. 119, 166.

¹⁸ J. Bartoszewicz, Pogląd... , p. 279; Ф. И. Добрянский, О литовских татарах, стр. 8; tas pats АВК, t. XXXI, p. XVII—XVIII; Д. Александрович-Насыфи, Литовские татары (1926 г.), стр. 81; to paties, Литовские татары, как часть... (1927 г.), стр. 156; Я. Станкевич, Беларускія... , стр. 111; S. Kryczyński, Tatarzy litewscy, p. 4.

¹⁹ T. Królikowski, Rec., p. 300; M. Kosman, Dokumenty... , p. 151.

²⁰ Enciclopedia Italiana... , p. 629.

²¹ [L. Waddingus]. Epitomae... , Romae, 1662; 1-asis leidimas — 1648, 2-asis — 1731—1736 m. — K. Estreicher, Bibliografia... , t. 32, p. 135.

²² „[...] fratres Praedicatores et Minores inter Lethuanos (qui nunc Lithuani, et olim Lituani et Gepidi vocabantur) quarum Princeps Gedeminus [...]“, — [L. Waddingus], Epitomae... , p. 706.

²³ Encyklopedyja powszechna, t. IX, p. 798; LE, t. VIII, st. 1324.

XVI a. Lietuvos metraščių teigimu, Gediminas, apgy-
nęs Žemaičius nuo vokiečių, surengė puolimą į Volynę
prieš kunigaikštį Vladimira, sumušęs jį, paėmė Vladimiro
miestą, o po to ir Lucką. Palikęs ten savo vietininkus ir
paleidęs kariuomenę, grįžo žiemoti į Brestą. Po to žygiavo
į Kijevą²⁴.

M. Strijkovskis, naudojėsis neišlikusiais metraščiais,
plačiau pasakoja, kad mūšyje prie Vladimiro dalyvavo to-
torių pulkai, kurie buvo priversti bėgti. Tuos įvykius jis
datuoja maždaug 1320 m. pabaiga²⁵.

Pradedant N. Karamzinu²⁶, įsigalėjo nuomonė, kad mi-
nėta istorinė tradicija neatitinka tikrovės, nes Volynė
buvo prijungta vėliau, tačiau neabejojama dėl karo su
Volynę, kurio metu Gediminas užėmė Bresto žemę, arba
Podlasę, Palenkę (tai maždaug teritorija, apimanti Brestą,
Kamenecą, Kobriną, Melniką, Drohičiną). Tačiau užėmimo
data istoriografijoje nustatoma nevienodai.

Iš esmės sutikdami su M. Strijkovskio datavimu, kai
kurie tyrinėtojai taria tai įvykus 1320²⁷ arba 1321—
1322²⁸ m., o kiti,—kad Gedimino žygis į Bresto žemę
(Podlasę) galėjo įvykti dar 1315—1316 m.²⁹

S. Zajončkovskis padarė išvadą, o juo pasekė kiti ty-
rinėtojai, kad Gediminas užėmė Podlasę, matyt, susitaręs
su Lokietka, tada, kai lenkai ir vengrai žygiavo į Pietva-
karių Rusią 1323 m. pabaigoje—1324 m. pradžioje³⁰.

Lietuvos metraščiuose puolimo į Volynę išvakarėse
minimą mūšį su kryžiuočiais galima tapatinti su 1320 m.
liepos 27 d. Ordino sutriuškinimu Medininkų žemėje³¹.
Po to kryžiuočiai tepajėgė pulti 1322 m., gavę pagalbos iš
Vokietijos, Čekijos ir kitų šalių³². Taigi tarp 1320 m. lie-
pos 27 d. ir 1322 m. buvo patogus laikas Gedimino veiks-
mams prieš Volynę.

Pietvakarių Rusia nuo XIII a. antrosios pusės pateko
į Aukso Ordos chanų valdžią, kurioje ji buvo ir minimuo-
ju laikotarpiu³³, todėl Volynės kovoje su Gedimino val-

²⁴ ПЦРА, т. XVII, стб. 258, 311, 372—373, 437—438, 491—492.

²⁵ M. Strykowski, *Kronika...*, t. I, p. 363—364. Minimos dvejų
metų paliaubos, Gedimino sudarytos su sumuštais kryžiuočiais, po to

žygis prieš Volynės kunigaikščius, nustojusius būti paklusniais Gedinui, kovų su kryžiuočiais metu puolusiais Lietuvos valdas. Ši žinia davė pagrindą kai kuriems istorikams galvoti apie ankstesnę (1315–1316 m.) Bresto žemės užėmimo datą (apie tai žr. toliau). M. Strijkovskiu sekė: M. Щербатов, История..., т. III, стр. 295–297; С. М. Соловьев, История..., кн. II, т. 3, стр. 244.

²⁶ H. M. Карамзин, История..., т. IV, стр. 210.

²⁷ A. Naruszewicz, Historia..., т. IV, p. 315; M. Baliński, T. Lipiński, Starożytna..., т. III, wyd. 2, p. 6; K. Stadnicki, Synowie..., т. II, p. 19.

²⁸ J. Režābek, Jiři II..., p. 128–129; И. Режабек, Юрий II..., стр. 11–14; А. Куник, Объяснительное..., стр. 137; А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 156.

²⁹ И. Шараневич, История..., стр. 127–128 (remiasi ir T. Narbuto Raudonės metraščiu); В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 57–58; Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 44–47; Д. Иловайский, История..., т. II (1884), стр. 77 (III изд. (1896 г.), стр. 76); А. Андрияшев, Очерк..., стр. 200–201; М. Ясинский, Уставные..., стр. 69–70; Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 53; П. А. Иванов, Исторические судьбы..., стр. 196–197; М. К. Любавский, Очерк..., стр. 21 (изд. 2-ое (1915), стр. 22); A. Prochaska, Od Mendoga..., Litwa i Ruś, т. I, p. 106; O. Halecki, Dzieje..., т. I, p. 46–47; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 18. M. Gruševskis mano, kad Gediminas Bresto-Drohičino žemę, užėmė XIV a. 2-ajame ar 3-ajame dešimtmetyje (M. Грушевський, Історія..., т. III, стр. 117).

³⁰ S. Zajączkowski, Prymierze..., p. 602–606; *to paties*, W sprawie..., p. 1–7; I. Jonynas, Gediminas, st. 1129; E. Długopolski, Władysław Łokietek..., p. 223–224; B. T. Паширо, Образование..., стр. 424; B. Włodarski, Polska..., p. 269–270.

Su S. Zajončkovskiu polemizavo H. Paškevičius. Iš esmės neatmesdamas S. Zajončkovskio hipotezės, jis atkreipė dėmesį į tai, kad 1336–1340 m., Lietuvos ir Mozūrijos kovų metais, galėjo būti užimta Podlasė. H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 19; *to paties*, Z dwiejów Podlasia..., p. 239–242; *to paties*, Jagiellonowie..., p. 272, 323, plg.: G. Rhode, Die Ostgrenze..., p. 129–130.

³¹ SRP, т. I, 185; И. Режабек, Юрий II..., стр. 12; R. Batūra, Lietuvos metraščių..., p. 280; žr. aukščiau.

³² SRP, т. I, p. 186.

³³ Kai kurie tyrinėtojai manė, kad XIV a. 3-ajame dešimtmetyje Haličas–Volynė nebuvo pavaldi totoriams (H. M. Карамзин, История..., т. IV, стр. 210–211, прим. 275; Д. Зубрицкий, История..., т. III, стр. 264–265; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 11. Neigusieji Haličo-Volynės pavaldumą totoriams remiasi dvejopais šaltiniais.

1316, 1327 m. Haličas–Volynė sutartyse su Kryžiuočių ordinu įsipareigojo ginti Ordiną nuo totorių (A. A. Куник, Объяснительное..., стр. 113, 149, 117, 153; PUB, Bd. II, Lief. 1, p. 108–109; Lief. 2, p. 387–388). Vien iš to daryti plačias išvadas vargu ar galima. J. Režabekas mano, kad Ordiną totoriai galėjo užpulti tik kaip Lietuvos sąjungininkai, prieš kurią iš esmės ši sutartis ir buvo nukreipta (И. Режабек, Юрий II..., стр. 53). M. Gruševskis pažymi, kad 1327 m. dokumentas yra 1316 m. sutarties pakartojimas arba tiesiog

doma Lietuvos valstybė, kaip rašo M. Strijkovskis, totorių jėgos galėjo dalyvauti ³⁴.

Nągrinėjant Gedimino valstybės kovų su Volyne galimybę šiuo metu, neatkreipiama dėmesio į tą aplinkybę, kad Lietuvai palankios sąlygos susidarė ne tik kryžiuočių fronte: Uzbekas 1318—1321 m. ir vėliau kovojo su Iranu ³⁵. Esant tokiai padėčiai pietuose, Aukso Orda, be abejo, menkiau galėjo reaguoti į tai, kas dėjosi tolimoje Pietvakarių Rusioje. Lietuviams 1320 m. liepos 27 d. sutriuškinus kryžiuočius, o Uzbekui kovojant pietuose, Gediminui nuo 1320 m. pabaigos buvo palanku veikti prieš Ordino sąjungininę Volynę.

Taigi, atrodo, nėra pagrindo visiškai atmesti M. Strijkovskio datavimą. Aptartos aplinkybės leidžia manyti, kad tam tikri Gedimino pajėgų veiksmai prieš Volynę galėjo įvykti 1320 m. rudenį, taip pat vėliau, kaip mano S. Zajončkovskis, nes gali būti, kad M. Strijkovskio pasakojime kelerių metų (1320—1324) įvykiai suspausti į trumpesnę laikotarpį.

Apskritai, remiantis istorine tradicija, atrodo, galima kalbėti apie Gedimino vyriausybės veiksmus prieš Volynę 1320—1324 m. Tuo metu galėjo būti ir susidūrimų su didesnėmis ar mažesnėmis totorių pajėgomis.

Toliau nušviesime pagrindinę mums rūpimą Gedimino kariuomenės žygio į totoriams pavaldų ³⁶ Kijevą problemą, iš pradžių aptardami jos šaltinius.

XVI a. pirmosios pusės Lietuvos metraščiuose po aptarto puolimo prieš Volynę eina Gedimino kariuomenės žygio į Kijevą aprašymas: Gediminas su savo pajėgomis paėmė Ovručą, Žitomirą, po to įvyko mūšis prie Irpenės (metraščiuose — Rpenės) upės šalia Belgorodo, kuriame sumuštas Kijevo kunigaikštis Stanislovas pabėgo į Brianską. Feodalinės Lietuvos kariuomenė užėmė Belgorodą, o po mėnesio apgulimo — ir Kijevą. Jai pasidavė taip pat Kijevo „priemiesčiai“: Vyšgorodas, Čerkasai, Kanevas, Putivlis, Slepovrodas bei Perejaslavlīs. Užimtuose miestuose vietininku pasodinęs Mindaugo sūnų Algimantą, Gediminas grįžo į Lietuvą ³⁷.

M. Strijkovskis šiuos įvykius iš esmės vaizduoja analogiškai, skiriasi tik nurodymas, kad mūšyje su Gediminu kovojo ir totorių pajėgos³⁸.

jos atskirų frazių išrašymas, todėl frazė apie gynimąsi nuo totorių neturinti reikšmės (*М. Грушевський, Історія... , т. III, стр. 125*). A. Prochaskos nuomone, sutartyse totoriais ir priešais vadinti lietuviai (*A. Prochaska, Od Mendoga... , Litwa i Ruś, t. I, p. 106*).

1323 m. V. Lokietkos laiške popiežiui minima, kad Rusios (Haličo—Volynės) kunigaikščiai jam buvo skydas, dengiantis nuo totorių. N. Karamzinas, pateikdamas dokumento tekstą, praleidžia jo gale esančius duomenis apie kasmetinę duoklę totoriams: „de qua annua tributa percipere consueverunt“ (MPV, t. I, p. 83). Panašiai šį dokumentą traktuoja ir kiti N. Karamzino nuomonės šalininkai.

Iš 1323 m. dokumento pradžios, kur kalbama, kad mirę Haličo—Volynės kunigaikščiai dengę Lokietką nuo totorių, ir pabaigos, kur pažymima, kad jie mokėjo totoriams kasmetinę duoklę, išvados apie šių kunigaikščių kovą su totoriais daryti dar nėra pagrindo (plg. *М. Грушевський, Історія... , т. III, стр. 101, 120, 527*).

Nuomonę, kad Haličas—Volynė šiuo laikotarpiu buvusi pavaldi totoriams, palaiko: *И. П. Филевич, Борьба... , стр. 48—52; Ф. И. Леонтович, Очерки... , стр. 215; М. Грушевський, Історія... , т. III, стр. 101—103, 118* (manė, kad Haličas—Volynė priklausė nuo totorių ne visiškai); *И. А. Луниченко, Замечания... , стр. 90—110*.

Tarybinėje istoriografijoje nepaiegiama Haličo—Volynės pavaldumas Aukso Ordai (Очерки истории СССР, IX—XIII вв., стр. 904—906; *В. Т. Пашуто, Очерки... Галицко-Волынской Руси, стр. 298—303; to paties, Героическая борьба... , стр. 246—247*).

³⁴ D. Zubrickis (*История... , p. 264—265*) teigė, kad totoriai negalėjo būti Haličo—Volynės pusėje prieš Gediminą. Tačiau šaltiniai, kuriais jis rėmėsi ir kuriuos mes aptarėme, tokiam teiginiui neduoda pakankamo pagrindo. M. Strijkovskio žiniai apie totorių dalyvavimą kovoje prieš Gediminą pritaria J. Režabekas (*Юрий II... , p. 14*), jos neatmeta A. Rogovas (*Русско-польские... , p. 158—159*).

³⁵ Rytų šaltiniai 718 m. (1318.III.5—1319.II.21) mini dideles Uzbeko pajėgas kovojus pietuose su Iranu prie Kuros. Kai kurių šaltinių duomenimis, totoriai visiškai pralaimėjo (TCM, t. II, стр. 86, 92, 142). Kitais metais, 719 (1319.II.22—1320.II.11) Irano kariuomenė kovodama pasiekė Tereką, ir Uzbekas buvo priverstas bėgti (TCM, t. I, стр. 326; t. II, стр. 101). 720 m. (1320.II.12—1321.I.30) Uzbekas du kartus siuntė kariuomenę prieš Iraną, remdamas atbėgusius Irano feodalus (TCM, t. I, стр. 328). Uzbekas vedė ir diplomatinę kovą, stengdamasis prieš Iraną nukreipti Egiptą. Konfliktas su Iranu truko ir vėliau (žr. toliau).

³⁶ Kijevas XIII a. antrojoje pusėje—XIV a. pirmajame ketvirtyje priklausė totoriams (*П. Г. Кленарский, Очерки... , т. I, стр. 14; Історія Києва, т. I, стр. 112—113*).

³⁷ ПСРЛ, т. XVII, стб. 259—260, 311—313, 373—374, 438—439, 492—493.

³⁸ *M. Strykowski, Kronika... , т. I, p. 364—366*.

Kijevo-Pečioros, arba Mežigoro, rankraštyje (XVII a.) nurodoma, kad Gedimino kariuomenė, sumušusi Kijevo kunigaikščio ir totorių pajėgas prie Irpenės upės, nuvijo totorius ir paėmė Kijevą³⁹.

Pietų Rusios, Gustino, sąvade (rašytame 1623—1627 m.) kalbama, kad Gediminas paėmė Ovručą, Žitomirą, o sumušęs Kijevo kunigaikštį Stanislovą — Kijevą, po to — Kanevą, Čerkasus, Putivlį, Brianską⁴⁰. Vėlyvame Mazurinsko metraštyje, besibaigiančiame 1682 m. įvykiais, kalbama apie Gedimino pergalę prieš Kijevo kunigaikštį ir totorius prie Irpenės upės, apie Kijevo užėmimą (nurodoma į M. Strijkovskį)⁴¹.

Kitų šaltinių duomenys yra kitokie. XVI a. vidurio Kanevo pilies apraše išlikęs Kijevo žemės vietinių gyventojų padavimas, kuriame sakoma, kad Kanevą su Čerkasais įkūrė Gediminas⁴².

Lietuvos didikų kunigaikščių genealogijoje, sudarytoje Maskvoje, matyt, dar XV a., nurodoma, kad Kijevo žemę valdė Gediminas⁴³. Tą patį randame ir panašioje „Kilmėje“, įrašytoje į Naugardo metraštinę, sudarytą XVI a. pirmojoje pusėje⁴⁴. Nors įvykiai tose genealogijose aiškiai iškreipti, bet šiuo atveju, gal būt, reikšmingas pats faktas, kad Gediminas siejamas su Kijevu.

To meto žinios, nors ir netiesiogiai, nušviečia Gedimino valstybės santykius su totoriais ir Kijevu.

Labai plačiai ir įvairiai, darant priešingą išvadą, diskutuojama dėl 1331 m. rusų metraščiuose užrašytų faktų, nušviečiančių Naugardo delegacijos kelionę į Volynės Vladimirą ir grįžimą per Kijevo apylinkes. Vienuose metraščiuose pažymima, kad grįždami naugardiečiai „tarp Lietuvos ir Kijevo bėgo“, kituose — „vyko į Kijevą, bijodami Lietuvos“. Minima, kad Lietuvos kunigaikštis (Gediminas) naugardiečių sulaikyti pasiuntęs „300 Lietuvos“, o prie Černigovo naugardiečius pasivijo Kijevo kunigaikštis Teodoras (Fedoras) su totorių baskaku (šių žinių analizę žr. toliau).

1330 m. rugsėjo mėn. Rusios metropolito Teognosto kanceliarijos graikų kalba rašytame įrašė, paskelbtame tik

1916 m., minimas Teodoras, Gedimino brolis. Manoma, kad tai gali būti 1331 m. minimas Kijevo kunigaikštis Teodoras⁴⁵.

Tokie yra pagrindiniai šaltiniai, kuriais remdamiesi galime nagrinėti feodalinės Lietuvos santykius su totoriais ir Kijevu XIV a. 3-ajame dešimtmetyje.

Nagrinėjant šią problemą, istoriografijoje susidarė dvi grupės. Pirmoji daugiau ar mažiau pritaria istorinės tradicijos duomenims ir yra nuomonės, kad buvo sėkmingas Gedimino žygis prieš totoriaus pavaldų Kijevą, kad šis kraštas buvo Gedimino valdžioje, o antroji tai neigia. Abiejų grupių tyrinėtojai dėl kai ko sutaria, bet klausimas iki šiol lieka nepakankamai nušviestas.

³⁹ Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 55—56; П. Г. Клепатский, Очерки..., стр. 9. Dėl šio šaltinio santykio su M. Strijkovskio žinio mis žr.: А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 159.

⁴⁰ ПСРА, т. II (1843), стр. 348. Dėl sąvado datos žr.: М. I. Марченко, Українська..., стр. 35.

⁴¹ ПСРА, т. XXXI, стр. 82—83.

⁴² Toliau teigiama, kad tai įvyko po Kafos ir Piatigorsko nukariavimo, totorių sumušimo šiuose tolimuose kraštuose, kad paimti belaisviai apgyvendinti Padneprėje (АЮЗР, ч. V, т. I, стр. 65—66; М. Владимирский-Буганов, там же, ч. VII, т. I, стр. 40). Manoma, kad padavime minimi tolimi žygiai į Krymą ar Kaukazo papėdę atspindi Vytauto laikų įvykius (В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 55—56). Nors čia įvykiai, kaip atrodo, supainioti, tačiau mums svarbu tai, kad vietinė tradicija vienaip ar kitaip Gediminą sieja su pietine Kijevo žemės dalimi. Gal būt, panašią vietinę tradiciją žinojo ir XVI a. viduryje rašęs Mykolas Lietuvis (*Mykolas Lietuvis*, Apie totorių, lietuvių..., p. 55, 29; plg. Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 51).

⁴³ ПСРА, т. XVII, стр. 414; Р. П. Дмитриева, Сказание о князях..., стр. 179, 202, 211—212; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 73—75; М. Е. Бычкова, Отдельные моменты..., стр. 373.

⁴⁴ „Kilmė“ («Родство») baigiama žinia apie Kazimiero sūnų Žygimantą Senąjį (1506—1548), pažymint, kad jis yra „dabartinis šeštas“ valdovas (ПСРА, т. IV, ч. I, вып. 2, стр. 477, 486).

⁴⁵ Įrašė nurodomos pinigų sumos, kurias gaudavo iš įvairių miestų miręs Lietuvos metropolitas Teofilis. Aprašoma, pas ką esąs mirusiojo turtas. Nurodoma, kad žymi turto dalis yra pas kunigaikštį Dmitrijų, t. y. Gedimino sūnų Liubartą, valdžiusį Volynėje. Čia pat pažymima pinigų suma, kurią „davė Teodoras, Gedimino brolis“. Tekstą komentavęs M. Priselkovas mano, kad šis Gedimino brolis gali būti 1331 m. minimas Kijevo kunigaikštis Teodoras (М. Приселков, М. Фасмер, Отрывки..., стр. 58—67).

Pirmajai grupei, pritariančiai istorinės tradicijos duomenims, priklauso M. Ščerbatovas (taip pat manęs, kad Kijevo lietuvių kunigaikštis Teodoras buvo Karijotaitis), A. Naruševičius, T. Čackis, T. Narbutas⁴⁶. K. Stadnickis, pasinaudojęs naujai atrastu Kijevo-Pečioros (Mežigoro) rankraščiu, rašė, kad Gediminas išvijo totorius iš Kijevo 1333 m.⁴⁷ I. Šaranevičiaus nuomone, 1319 m. Lietuva užėmė Kijevo žemę, bet veikiai totoriai lietuvius vėl išstūmė⁴⁸.

Antrosios, skeptiškosios, tyrinėtojų grupės pradininkas N. Karamzinas suabejojo M. Strijkovskio duomenimis (XVI a. Lietuvos metraščiai dar nebuvo surasti), nes, jo nuomone, tam prieštarauja rusų metraščiai, nurodą, kad 1331 m. Kijevą valdė ne Gedimino vietininkas, Mindaugas ar Algimantas, o Teodoras, kuris, pasak Karamzino, buvo rusų kunigaikštis. Juo pasekė kiti⁴⁹. S. Solovjovas nesutiko su N. Karamzinu ir pritarė versijai apie Mindagą Galšiškį⁵⁰.

V. Antonovičius visiškai paneigė Lietuvos metraščių plačiosios redakcijos — Bychovco kronikos (vidutinės redakcijos metraščiai plačiau buvo dar nežinomi) ir M. Strijkovskio duomenis, pažymėdamas, kad pasakojimo siužetas yra iš dalies pramanytas, iš dalies asmenų, įvykių rinkinys, priklausęs ne Gedimino epochai, bet ištisiems keliams amžiams. Kalbėdamas apie Gedimino užimtus miestus, jis pažymi, kad šie niekada nebuvo Kijevo priemiesčiai, o, pavyzdžiui, Slepovrodas iš viso niekada neegzistavęs. Iš 1331 m. įvykių aprašymo jis padarė išvadą, kad Kijevas tuo metu neįėjo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir jį valdė totorių parankinis — kunigaikštis Teodoras. Kadangi jis Kijevą valdė iki 1362 m., tai apie Gedimino žygį, jo valdžią Kijeve, V. Antonovičiaus nuomone, nėra pagrindo kalbėti⁵¹.

V. Antonovičiaus tyrinėjimai atvėrė platesnį kelią mokslinei-kritinei istorinės tradicijos analizei. Tačiau labai neigiama jo pažiūra į nagrinėjamą klausimą susilaukė kitų tyrinėtojų kritikos. Jie pritarė, su kai kuriomis modifikacijomis nuomonei, kad feodalinės Lietuvos kariuomenė žygiavusi į Kijevą ir jį užvaldžiusi.

D. Ilovaiskis, remdamasis 1331 m. faktais, mano, kad Kijevas tuo metu turėjo pripažinti priklausomybę čia nuo Uzbeko, čia nuo Gedimino, nors pasakojimą apie mūsų prie Irpenės laiko nepatikimu ⁵².

N. Daškevičius, sutikdamas su V. Antonovičiaus nuomone, pažymi, kad žinios apie Gedimino išigalėjimą Pietų Rusioje mokslo negali būti pripažintos tokios, kokios užfiksuotos Lietuvos metraščiuose (Bychovco kronikoje) ir M. Strijkovskio veikale, tačiau pasakojimo esmė bei daugelis smulkmenų, detalios išanalizuotos, galinčios būti pripažintos. Nagrinėdamas šias žinias istoriškai ir geografiškai, Daškevičius atmetė daugelį V. Antonovičiaus neigtų momentų, drauge ir tą, jog pasakojime minimi Gedimino užimti Kijevo priemiesčiai, iš jų ir Sneporodas (Lietuvos metraščių — Slepovrodas), XIV a. nebuvę. Plačiai panaudodamas įvairius šaltinius ir skirdamas didelį dėmesį Kijevo-Pečioros rankraščio žinioms, N. Daškevičius spėjo, kad Gediminas užėmė Kijevą, bet dėl totorių priešinimosi buvo priverstas palikti Teodorą savo vietininku. Taigi, jo nuomone, Kijevo Teodoras buvo priklausomas nuo Gedimino, tačiau šis nepanaikino Kijeve vyriausiosios toto-

⁴⁶ М. Щербатов, История..., т. III, стр. 299, 339; А. Naruszewicz, Historia..., т. IV, р. 315—317; *to paties*, Tauryka..., р. 72; [Т. Czacki], Dzieła..., т. III, р. 306 (paruošta spaudai 1811 m., pirmą kartą paskelbta: Dziennik Wileński, т. III, Nr. 18 (1816); Т. Narbutt, Dzieje..., т. IV, р. 487—490; plg. E. Strehlike (SRP, т. II, р. 76).

⁴⁷ K. Stadnicki, Synowie..., т. II, р. 26.

⁴⁸ И. Шараневич, История..., стр. 132—135, 141. Kijevo kunigaikščio Teodoro jis visai nesiejo su Lietuva; В. Васильевский, Обращение..., стр. 169—170; V. Vasiljevsky, Gedimino..., р. 29—30. V. Vasilevskis manė, kad Gediminas valdė Kijevą, nors nebuvo tikras dėl jo užėmimo datos (1321 m.).

⁴⁹ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 209; Д. Зубрицкий, История..., ч. III, стр. 265; Н. Закревский, Описание..., т. I, стр. 28.

⁵⁰ С. М. Соловьев, История..., кн. II, т. 3, стр. 245.

⁵¹ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 47—58; V. Antanovičius, Vytenis ir Gediminas..., р. 14—23. V. Antonovičiaus nuomonei pritaria: J. Režábek, Jiří II..., р. 129; *to paties*, Юрий II..., стр. 15; Р. В. Зотов, О черниговских..., стр. 120—121; Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 24 ir kai kurie vėlesni autoriai (žr. toliau).

⁵² Д. Иловайский, История..., т. II, стр. 58 (II изд., стр. 57).

rių valdžios, todėl čia galėjo likti ir ankstesnis kunigaikštis. Vadinasi, N. Daškevičius Gedimino įvykdytą Kijevo žemės užėmimą laiko istoriniu faktu, įvykusi 1333 m.⁵³

M. Vladimirskis-Budanovas Lietuvos puolimą prieš Volynę ir Kijevą manė įvykus 1320 m. Esą, po pergalių prieš vietinius kunigaikščius ir totorius Gediminas paėmęs į savo valdžią Kijevą su aplinkinėmis žemėmis. 1331 m. Kijevo kunigaikštis Teodoras laikomas Gedimino vietininku⁵⁴.

Daug dėmesio nagrinėjamai problemai paskyrė M. Gruševskis, stengęsis labiau argumentuoti V. Antonovičiaus pažiūras. Iš 1331 m. faktų jis sprendė, kad Kijevo kunigaikštis Teodoras buvo labai smulkus kunigaikštis iš Seversko kunigaikščių šakos, matyt, totorių statytinis, ir tebuvęs tik tam tikroje Gedimino įtakoje. M. Gruševskio argumentus galima sugrupuoti taip: 1) 1331 m. Kijeve minimas totorių baskakas, ir Kijevas metraščių pasakojime priešpastatomas Lietuvai; 2) Teodoras, valdęs Kijevą 1331 m., matyt, liko čia iki 1362 m. (pagal Gustino sąvada); 3) Kijevas tarp Gedimino sūnų valdų arba kaip kokio nors lietuvių kunigaikščio valda neminimas; 4) Gustino metraštis nurodo, kad Lietuvos kunigaikščiai užėmė Kijevą 1362 m.

Taigi, M. Gruševskio nuomone, Kijevo priklausymo Lietuvai, valdant Gediminui, istoriniai šaltiniai nepatvirtina. Esą, 1331 m. epizodas visai nerodo Kijevo kunigaikščio priklausomumo nuo Gedimino, o atspindi tik tam tikrą Gedimino poveikį Kijevo kunigaikščiui kaip silpnam kaimynui. Baigdamas M. Gruševskis pabrėžia, kad, Kijevą neįėjus į Lietuvos valstybę, kategoriškai pažymi tokie 1331 m. pasakojimo žodžiai, kaip „bėgo tarp Lietuvos ir Kijevo“, „vyko link Kijevo, bijodami Lietuvos“⁵⁵. Taigi paneigiama ir Gedimino kova su totoriais minimuoju laikotarpiu.

M. Gruševskis ir vėliau kritikavo N. Daškevičiaus, K. Stadnickio bandymus remtis Kijevo-Pečioros (Mežigoro) rankraščio 1333 m. data, aiškindamas jos nepatiki-

mumą. Jis pabrėžia, kad vėlyvų šaltinių pasakojimą, netgi ir paprasčiausią, laikyti tikru neatsargu. Tačiau dabar M. Gruševskis jau pažymi, kad, antra vertus, nėra faktų, kurie leistų atmesti Gedimino pajėgų žygio į Kijevo žemę ir net Kijevo miestų užėmimo galimybę. Jis pripažįsta, jog nei 1331 m. faktai, nei Gustino metraštis neatmeta tokios galimybės. Nors sąvokų priešpastatymas rodo, kad 1331 m. Kijevas formaliai neįėjo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, bet kiti epizodo faktai liudija tam tikrą jo priklausomumą nuo Lietuvos; Kijevo kunigaikštis dar liko totorių vasalu, tačiau jis jau buvo Lietuvos politinėje sferoje ⁵⁶.

P. Klepatskis, iš esmės remdamasis M. Gruševskio neigiamais argumentais, teigia, kad Kijevas Gediminui visai nepriklausė, kad 1331 m. Teodoras geriausiu atveju tik bijojo Gedimino, būdamas totorių statytinis ⁵⁷.

M. Liubavskis, apibendrindamas ilgametę V. Antonovičiaus ir M. Gruševskio diskusiją su kitais tyrinėtojais (N. Daškevičium, D. Plovaiskiu bei kitais), pažymi, kad pastarųjų argumentai yra įtikinamesni, negu V. Antonovičiaus ir jo pasekėjų. M. Liubavskis mano, kad Kijevo kunigaikštis tapo pavaldus Lietuvai veikiausiai po Gedi-

⁵³ *Н. Дашкевич, Заметки...*, стр. 40—64.

⁵⁴ *М. Владимирский-Буганов, Население...*, стр. 38—39; *М. Bobrzyński, Dzieje Polski...*, t. I, p. 241, 271 (pripažįsta, kad 1319—1333 m. Gediminas užėmė Kijevą); *Н. А. Максимейко, Сеймы...*, стр. 43—44 (mano Kijevą laikinai priklausius nuo Gedimino, o spėjamo žygio į Kijevą ir Volynę metus nurodo 1320—1321 m.); *М. Ясинский, Уставный...*, стр. 63—64 (pripažįsta, kad pasakojime apie Gedimino įvykdytą Kijevo užėmimą yra tiesos; iš 1331 m. faktų sprendžia, jog Kijevo žemė daugiau ar mažiau iš tikrųjų priklausė nuo Lietuvos, kad Teodoras vadovavosi Gedimino instrukcija); *Е. Голубинский, История...*, т. II, Первая половина, стр. 161 (autorius nuomone, labai galimas daiktas, jog 1337—1338 m. Kijevą nukariavo Gediminas, tačiau jis nepriklausė Lietuvai, o buvo jos vasalas; tokia jo padėtis buvusi ir 1331 m.).

⁵⁵ *М. Грушевский, Очерк...*, стр. 465—487.

⁵⁶ *М. Грушевський, Історія...*, т. III, стр. 172—174, т. IV, стр. 17, 427—430.

⁵⁷ *П. Г. Клепатский, Очерки...*, I, стр. 7—8, 16.

mino pergalės prie Irpenės upės apie 1320 m.⁵⁸ Panašiai Lietuvos įtaką Kijevui Gedimino laikais aiškino ir kiti tyrinėtojai⁵⁹. Kompromisinės pažiūros laikėsi A. Presnikovas⁶⁰.

Naujų duomenų nagrinėjamu klausimu pateikė jau minėta 1916 m. M. Priselkovo ir M. Fasmerio publikacija, kai buvo sužinota apie Teognosto kanceliarijos 1330 m. rugsėjo mėn. įrašą, kuriame minimas Teodoras, Gedimino brolis. Jis, kaip atrodo iš tekste minimos teritorijos, yra tas pats 1331 m. Kijevo kunigaikštis Teodoras.

Spręsdamas nagrinėjamą problemą, šiuos duomenis pirmasis panaudojo H. Paškevičius. Jis pažymi, kad pats pasakojimas apie Kijevo užėmimą gali būti tikras, tik vėlesniais amžiais iškreiptas, pridedant įvairių neįtikėtinų smulkmenų. H. Paškevičius iškelia momentų, rodančių, kad 1331 m. Kijevas buvo tam tikroje Lietuvos įtakoje. Tai patvirtina hipotezę, jog 1331 m. Kijevą valdė Lietuvos didžiojo kunigaikščio brolis. Tačiau ir H. Paškevičius pripažįsta, kad metraštininko žodžiuose „tarp Lietuvos ir Kijevo“ šių dviejų sąvokų priešpastatymas rodo, jog Kijevas tuo metu nepriklausė Lietuvai⁶¹.

Nuomonei apie Kijevo kunigaikštį Teodorą — Gedimino brolių ir Kijevo priklausomumą nuo Lietuvos Gedimino laikais pritariama XX a. 4-ojo dešimtmečio istoriografijoje⁶². Sutinkama, kad naujų faktų akivaizdoje galima kalbėti apie Lietuvos įtaką Kijevo žemėje 1320—1330 m. ir naudotis, nors ir labai atsargiai, žiniomis apie Gedimino žygį į Kijevą⁶³.

Tarybinėje istoriografijoje nagrinėjamas klausimas plačiau neaptartas, todėl nušviečiamas gana nevienodai⁶⁴.

Jį paliečia A. Nasonovas⁶⁵ bei kiti tyrinėtojai. Pažymima, jog XIV a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje (1332 m.) Kijeve totorių baskako valdžioje buvo kunigaikštis Teodoras, kažkaip susijęs su Lietuvos vyriausybe⁶⁶. Kartais nurodoma, jog Kijevą Lietuva užėmė 1362 m.⁶⁷, o kartais — 1321 m.⁶⁸, kad Gediminas rūpinosi išplėsti jam savo įtaką⁶⁹. Nors pripažįstamas feodalinės Lietuvos kariuomenės žygis XIV a. 3-ojo dešimtmečio pradžioje į Kijevo žemę, tačiau aiškinama, kad 1331—1362 m. Kijevą valdė

vietinis feodolas Teodoras, totorių statytinis⁷⁰. Apie tai yra ir kituose darbuose⁷¹.

⁵⁸ М. К. Любавский, Очерк..., стр. 24—25 (изд. 2). Remdamasis žinia apie Fiodorą Sviatoslavičių, 1326 m. Gedimino pasiuntinybės į Naugardą dalyvį (НПЛ, р. 98, 341), sekdamas ankstesniais tyrinėtojais (Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 61; Д. Иловайский, История..., т. II, стр. 539—540 (II изд., стр. 13—14), М. Liubavskis identifikuoja jį su 1331 m. Kijevo Teodoru (Fiodoru), Gedimino vasalu, išsilaikiusiu Kijeve iki 1362 m. Minėtų dviejų asmenų tapatumu abejojo: М. Грушевський, Історія..., т. III, стр. 173—174; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 127—128. М. Priselkovo, М. Fasmerio publikacija leidžia kitaip spręsti šį klausimą.

Istoriografijoje manoma, kad 1326 m. Gedimino pasiuntinybės dalyvis Fiodoras Sviatoslavičius buvo ne Kijevo, bet Dorogobužo ir Viazmos kunigaikštis (А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 161; П. В. Голубовский, История..., стр. 202, 315; Н. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., р. 336—337).

⁵⁹ А. Prochaska, Od Mendoga..., Litwa i Ruś, т. III, р. 196; О. Ha-lecki, Dzieje..., т. I, р. 47; J. Natanson Leski, Dzieje..., cz. I, р. 9; L. Kolankowski, Dzieje..., т. I, р. 6.

⁶⁰ „[...] Kijevo sritį matome buvus tiesioginėje totorių valdžioje: baskakas čia sėdi Gedimino valdymo metu, nors Kijevo kunigaikščiui Fiodorui stipri Gedimino įtaka“ (А. Е. Пресняков, Лекции..., т. II, в. 1, стр. 71).

⁶¹ Н. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., р. 328—330.

⁶² S. Zajączkowski, Rec. Н. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., р. 310; S. M. Kuczyński, Ziemie..., р. 16, 106—108; А. Kučinskas, Kęstutis..., р. 19; I. Jonynas, Gediminas, st. 1129—1130; I. Jonynas, Lietuvių..., I d., р. 24.

⁶³ S. M. Kuczyński, Ziemie..., р. 108.

⁶⁴ Pasak V. Antonovičių, aiškinama, kad duomenys apie Gedimino žygį yra tik legenda.— Д. Александрович-Насыфи, Литовские татары (1926), стр. 81.

⁶⁵ А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 127—128. (Autorius pažymi, kad nėra pakankamo pagrindo spėti, jog iki 1331 m., kai Kijevo kunigaikštis Teodoras veikė, su totorių baskaku, šis Kijevo kunigaikštis buvo priklausomas nuo Lietuvos. А. Nasonovas nepasinaudojo М. Priselkovo ir М. Fasmerio publikacija.)

⁶⁶ Очерки истории СССР, XIV—XV вв., стр. 521; Історія Української РСР, стр. 33 (1965); В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396.

⁶⁷ История Украинской ССР, т. I, стр. 114 (1953); Lietuvos TSR istorija, т. I, р. 119.

⁶⁸ Київський державний заповідник-музей..., стр. 15.

⁶⁹ Lietuvos TSR istorija, т. I, р. 89.

⁷⁰ Історія Києва, т. I, стр. 113—114.

⁷¹ М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 67; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 44—45.

A. Rogovo manymu, iš 1331 m. faktų labiau galima spręsti, kad Kijevą valdyti Gediminas paskyrė Teodorą. Remdamasis M. Priselkovo ir M. Fasmerio publikacija, jis sutinka, kad Kijevo kunigaikštis Teodoras galėjo būti Gedimino brolis. Tačiau dėl metraščio posakio „tarp Lietuvos ir Kijevo“ jis, sekdamas M. Gruševskiu, mano, kad Kijevo kunigaikštystė, nors jau buvo pavaldi Lietuvai, bet išsaugojo šią tokį savarankiškumą, antra vertus, dar buvo tam tikroje priklausomybėje nuo totorių. A. Rogovas dėl M. Strijkovskio pasakojimo apie Gedimino žygį neabejoja, bet žygio datos bei su juo susijusios tarptautinės situacijos neaptaria, panaudoja ne visus šaltinius, istoriografijos duomenis⁷², todėl neatsako į ne vieną ginčytiną nagrinėjamos problemos klausimą⁷³.

Esant tokiai padėčiai istoriografijoje ir norint giliau nušviesti Lietuvos santykius su Aukso Orda, būtina naujai peržiūrėti šį klausimą.

Pirmiausia reikia detaliai išanalizuoti rusų metraščių tekstą apie 1331 m. Naugardo delegacijos kelionę į Volynės Vladimirą ir grįžimą. Tai beveik vienintelė to meto plačiausiai nagrinėjama problema liečianti žinia, kuria remdamiesi istorikai daro kartais visiškai priešingas išvadas.

Šie įvykiai atsispindi Naugardo⁷⁴, Smolensko⁷⁵ ir Maskvos⁷⁶ sąvaduose. Analizuodami metraščių tekstą, aiškumo dėlei suskirstome jį į 5 dalis:

1. Rusios metropolito Teognosto, tuo metu buvusio Volynės Vladimire, kvietimu Naugardo delegacija, vadovaujama vyskupo Vasilijaus, vyko į Vladimirą. Ją, keliaujančią per Lietuvos valstybės teritoriją, sulaikė Gedimino žmonės. Naugardiečiai buvo priversti pažadėti pavesti valdyti Gedimino sūnui Narimantui Naugardo priemiesčius — svarbius strateginius punktus Naugardo valdose: Ladogą, Orechovą, Korelską, Korelos žemę, pusę Koporės. Po to naugardiečiai atvyko į Vladimirą, ir ten Vasilijus buvo iššventintas Naugardo vyskupu.

2. Tuomet pas metropolitą atvyko Pskovo kunigaikščio Aleksandro, Lietuvos statytinio, Gedimino ir visų Lietuvos kunigaikščių pasiuntiniai, atsivesdami šventiką

Arsenijų išventinti Pskovo vyskupu. Tačiau tam pasipriešino naugardiečiai, ir metropolitas jo neišventino.

3. Toliau, aprašant Arsenijaus, o po to ir Vasilijaus grįžimo iš Vladimiro maršrutus, minimos mums ypač rūpimos detalės, leidžiančios kalbėti apie tuometinio Kijevo santykius su Lietuva.

Naugardo I metraštis, taip pat kiti Naugardo, Smolensko sąvadaai nurodo, kad Arsenijus, Lietuvos proteguotas į Pskovo vyskopus, nieko nepešęs, iš Vladimiro vyko „į Kijevą“ (на Киев)⁷². Arsenijaus kelionės aprašymas šaltiniuose nekelia jokių abejonių.

Naugardo I metraštyje rašoma, kad vyskupas Vasilijus iš Vladimiro atvyko prie Černigovo⁷³. Naugardo IV bei kituose vėlesniuose sąvaduose pažymėta, kad Vasili-

⁷² А. И. Рогов, Русско-польские... , стр. 157—160.

⁷³ B. Spuler, Die Goldene Horde... , p. 97, 119 (1330—1331 m. Kijevo kunigaikštis Teodoras čia laikomas totorių pavaldiniu, nieko bendro neturinčiu su Lietuva. (Autorius nepanaudoja M. Priselkovo ir M. Fasmerio publikacijos, H. Paškevičiaus ir kitų darbų.) Remiantis V. Antonovičium, manoma, kad 1365—1370 m. Algirdas užėmė Kijevą, kurį iki tol valdė rusų kunigaikštis); G. Rhode, Die Ostgrenze... , p. 332 (autorius mano, kad Algirdas Kijevą užėmė 1361—1363 m., matyt, be kovos; duomenis apie Kijevo užėmimą 1320 m. laiko legenda ir jos neaptaria). Kitoje naujesnėje historiografijoje rašoma, jog Kijevas dar buvo totorių valdžioje, bet priklausė ir nuo Gedimino, neišskūs būvę totorių santykiai su Gediminu, neišku, ar buvo tarp jų susidūrimų (Z. Ivinskis, Lietuvos valstybės... , p. 423—424); taip pat manoma, kad Gediminas 1321 m. pasiekė Kijevą (J. Chabanier, Les Tatars... , p. 16).

⁷⁴ НПЛ, стр. 344; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, вып. 1, стр. 264—265; т. V, стр. 219.

⁷⁵ ПСРЛ, т. XVI, стб. 67—68.

⁷⁶ ПСРЛ, т. XXV, стр. 170; т. XXIII, стр. 103—104; т. XXVIII, стр. 68—69, 229; т. VII, стр. 202—203; т. XX, ч. 1, стр. 179; т. X, стр. 205.

⁷⁷ НПЛ, стр. 344; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, вып. 1, стр. 264; т. V, стр. 219; т. XVI, стб. 67—68, Maskvos sąvaduose tepažymima, kad Arsenijus vyko iš Volynės žemės, nenurodant kur (ПСРЛ, т. XXV, стр. 170; т. XXIII, стр. 104; т. XXVIII, стр. 69, 229; т. VII, стр. 203; т. XX, ч. 1, стр. 179); Л. В. Черепнин, Образование... , стр. 503.

⁷⁸ НПЛ, стр. 344. V. Pašuta nurodė, kad Naugardo I metraštyje kai kurie momentai nušviesti iškreiptai, 1331 m. epizode nutylimi reikšmingi momentai, kuriuos papildo Naugardo IV metraštis (B. Т. Па-шута, Образование... , стр. 55—57).

jus su savo palyda „межи Литвы и Киева уходом бежали» ir atvyko prie Černigovo⁷⁹. Taigi Naugardo IV bei kai kurių kitų metraščių duomenys, kuriems neprieštaruoja Naugardo I metraštis, rodo, kad Vasilijus iš Vladimiro, nesukdamas į Kijevą, atvyko prie Černigovo, keliaudamas „tarp Lietuvos ir Kijevo“⁸⁰.

4. Be to, visuose Naugardo (išskyrus I, trumpąjį) ir Maskvos metraščiuose nurodoma, kad metropolitas atsiuntė žinią Vasilijui, jog Lietuvos kunigaikštis pasiuntęs jų sulaikyti „300 Lietuvos“ (500 Nikono metraštyje), šie bėgo ir atvyko, kaip minėjome, prie Černigovo.

5. Čia Vasilijų bei naugardiečius pasivijo Kijevo kunigaikštis Teodoras su totorių baskaku, teturėdamas 50 žmonių. Naugardiečiai pasiruošę gintis, vos nekilo kova, tačiau persekiojamieji davę išpirką. Paimtas tik metropolito protodiakonas ir nuvežtas į Kijevą. Nikono metraštyje⁸¹ yra smulkmenų, kurių nėra kitur; rašoma, kad, Kijevo kunigaikščiui Teodorui su 50 žmonių pasivijus naugardiečius (jų nurodo buvus 600) ir šiems pasiruošus gintis, pas Teodorą vis „rinkosi žmonės“, naugardiečiai ėmė bijoti ir davė išpirką, buvo sudaryta taika. Po to Vasilijus per Brianską, Toržoką grįžo į Naugardą.

Toliau aptartinos pagrindinės išvados, kurias darė istorikai, remdamiesi 1331 m. aukščiau nagrinėtų įvykių aprašymu.

Tik iš fakto, aptarto 5-ajame punkte, kad prie Černigovo naugardiečius pasivijęs Kijevo kunigaikštis Teodoras su totorių baskaku ir 50 žmonių, V. Antonovičius ir ypač M. Gruševskis darė išvadą, jog tuometinis Kijevo kunigaikštis buvo labai smulkus, jei tegalėjęs surinkti vos 50 žmonių, ir jis nebūtų galėjęs priešintis Gediminui. Tai nurodoma kaip vienas iš argumentų, leidžiantis atmesti feodalinės Lietuvos kariuomenės žygį į Kijevą. Be to, laikoma, kad šis smulkus Kijevo kunigaikštis buvęs totorių parankinis, jų statytinis, jog totorių baskakas sėdėjęs Kijeve⁸². Tokios plačios išvados teparemtos pirmuoju nagrinėjamų faktų padarytu išpūdžiu.

Teodoro 50 žmonių būrį reikėtų laikyti tik besivejančiųjų, greičiausius žirgus turinčių, avangardu, kuris pri-

vertė persekiojamuosius sustoti. Kad Teodoro būrį sudarė ne tik minėtieji 50, rodo Nikono metraščio detalė, kad pas Teodorą vis rinkosi žmonės ir tai naugardiečiams kėlė baimę, privertė duoti išpirką. Šia detale neturėtume abejoti ir dėl kitos priežasties. Naugardo bajorų ir Vasilijaus delegacija, vykusi į Vladimirą svarbiais politiniais tikslais per svetimos valstybės teritoriją ir išbuvusi kelionėje daugiau kaip 4 mėnesius, tur būt, turėjo didesnę negu 50 karių būrį. Neturime pagrindo atmesti Nikono metraštyje nurodyto skaičiaus, kad Naugardo delegaciją sudarė 600 žmonių. Taigi kaip vos 50 žmonių Teodoro būrys galėjo paimti išpirką iš žymiai didesnės delegacijos? Plačios minėtų autorių išvados, remiantis šiuo epizodu, atrodo, yra mažai pagrįstos.

⁷⁹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, вып. 1, стр. 264; Супрасльская рукопись..., стр. 55; ПСРЛ, т. XVI, стр. 68; т. X, стр. 205.

⁸⁰ Tam prieštarautų Sofijos I bei kitų vėlesnių Maskvos metraščių tekstai, kuriuose Vasilijus iš Vladimiro „vyko į Kijevą (на Киев), bijodamas Lietuvos“ (ПСРЛ, т. V, стр. 219; т. XXV, стр. 170; т. XXIII, стр. 104; т. XXVIII, стр. 69, 229; т. VII, стр. 203; т. XX, ч. 1, стр. 179). Šiuose metraščiuose, išskyrus Sofijos I, kaip anksčiau matėme, nenurodama, į kur vyko Arsenijus. Todėl tik pagal Sofijos I metraščių išeitų, kad ir Arsenijus, ir jo priešas Vasilijus iš Vladimiro vyko į Kijevą.

Šis Sofijos I metraščio prieštaravimas Naugardo IV metraščiui galėjo atsirasti Naugardo šaltinio vėlesnėje redakcijoje, nes Sofijos I metraštis sudarytas Maskvoje (А. С. Лухачев, Русские летописи..., стр. 452—453; М. Ючас, Русские летописи..., стр. 78).

Pašuta pažymi, kad 1479 m. Maskvos sąvade modifikuojamos ir trumpinamos kai kurios ankstesnės žinios apie Lietuvą, dėl to 1331 m. epizode sušvelninta žinia apie Naugardo vyskupo bėgimą, nurodant, kad «бояся Литвы, и еха вборзе» (В. Т. Паушто, Образование..., стр. 66). Todėl atrodo, kad vėlesniuose Maskvos sąvaduose terminas «на Киев» galėjo būti redaktorių netiksliai panaudotas Vasilijaus kelionei apibūdinti, juo labiau, kad šiuose šaltiniuose visai praleistas Arsenijaus kelionės aprašymas. Atsižvelgus į tai, neliktų prieštaravimų tarp Naugarde ir Maskvoje sudarytų sąvadų.

Svarstydami posakio „tarp Lietuvos ir Kijevo“ reikšmę, Р. Klepatskis, А. Rogovas (П. Т. Клепатский, Очерки..., стр. 15—16; А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 157—158) tesirėmė Supraslio, Avraamkos metraščiais, neatkreipdami dėmesio į Naugardo IV sąvadą.

⁸¹ ПСРЛ, т. X, стр. 205.

⁸² В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 52; М. Грушевский, История..., т. III, стр. 173.

Minėta žinia taip pat visiškai nerodo, kad Kijevo kunigaikštis Teodoras buvo totorių statytinis, iš jos galima tik spėti, kad totorių baskakas sėdėjo kaip tik Kijeve. Teodoras galėjo pasikviesti kaimyninį totorių baskaką dalyvauti žygyje⁸³; tai gali atspindėti šio momento abiejų pusių sąjungininkiškus santykius.

Kitas argumentas, paremtas 1331 m. epizodu, tarsi rodamas Teodoro ir Kijevo nepriklausomumą nuo Gedimino valstybės, M. Gruševskio nuomone, yra tas, kad Teodoras veikė visai ne Gedimino įsakymu. Jei jis būtų norėjęs pasitarnauti Gediminui, tikriausiai būtų pasistengęs suimti vyskupą. Tačiau Teodoras veikė, matyt, savo interesais, turėdamas tikslą paimti tik išpirką⁸⁴. Šis spėjimas taip pat abejotinas.

Žinome, kad pakeliui į Vladimirą Naugardo delegacija pažadėjo duoti Gedimino sūnui Narimantui valdyti Naugardo priemiesčius. Vėliau Vladimire kilo nesantaika tarp Lietuvos, Pskovo delegacijos ir naugardiečių, kurie paslapčia vyko namo. Tai galėjo reikšti pažadų Narimantui anuliavimą. Laikydami Kijevo kunigaikštį Teodorą Lietuvos reikalų gynėju, galime manyti, kad jis siekė sureguliuoti Vladimire kilusį konfliktą tarp Lietuvos ir Naugardo, užtikrinti ankstesnį naugardiečių pažadą kaip paklusnumo įrodymą, paimdamas išpirką; Vasilijaus suėmimas konfliktą tebutų pagilinęs. Naugardas savo pažadą ištesėjo, ir 1333 m. Narimantas gavo valdyti priemiesčius⁸⁵. Gediminas galėjo ir tiesiog siekti priversti Vasilijų paklusti, pasiūsdamas vyti.

Iš 3-ojo punkto faktų matyti, kad Lietuvos proteguotas Arsenijus iš Vladimiro nuvyko į Kijevą, tuo tarpu po kilusio konflikto naugardiečiai su Vasilijumi stengėsi paslapčia pro Kijevą ir per Černigovą, Brianską, Toržoką, taigi aplenkdami Lietuvos valdas, grįžti į Naugardą. Manoma, kad šie faktai liudija tam tikrą Kijevo kunigaikščio priklausomumą nuo Lietuvos⁸⁶ ir kad kaip tik Arsenijaus atvežta į Kijevą žinia privertė Teodorą skubiai vyti naugardiečius⁸⁷. Be to, 4-ojo punkto faktai liudija, jog teritorija tarp Vladimiro ir Černigovo sudarė Lietuvos įtakos sferą, nes čia nevaržomai galėjo veikti jos kariuomenė⁸⁸.

Šie faktai iš dalies patvirtina hipotezę, kad beveik tuo pačiu metu, 1330 m. pabaigoje, minimas „Teodoras, Gedimino brolis“ yra Kijevo kunigaikštis. Tai savo ruožtu paaiškintų, kodėl Kijevas neminimas Gedimino testamente (jame tenurodomos sūnums paliekamos valdos)⁸⁹.

Pagaliau reikia apsisistoti prie paskutinio, svarbiausiojo momento, prie Kijevo priešpastatymo Lietuvai 1331 m. įvykių aprašyme.

Mūsų 3-ojo punkto frazę, kad Vasilijus bėgo „tarp Lietuvos ir Kijevo“, V. Antonovičius ir ypač M. Gruševskis laiko svarbiu argumentu, kategoriškai rodančiu tuo metu Kijevą nepriklausius nuo Lietuvos valstybės. Matėme, jog tokia prasme šis momentas, kaip vienintelis neišvengiamas argumentas, traktuojamas H. Paškevičiaus, iš dalies pastaruoju metu ir A. Rogovo darbuose. Todėl būtina plačiau aptarti šią reikšmingą rusų metraščių detalę.

Pažiūrėkime, ką panašių frazių, panašių dviejų objektų priešpastatymas reiškia kitose metraščių vietose bei dokumentuose.

1371 m. patriarcho graikiškame dokumente pažymima, kad metropolitas nesilanko „nei Kijeve, nei Lietuvoje“, nors iš teksto matyti, kad nelankoma teritorija buvo Algirdo valdžioje⁹⁰.

1404 m. pažymima, kad metropolitas Kiprijonas vyko «въ Литву къ [...] Витофту [...], да и на Киевъ»⁹¹,

⁸³ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 334—335; panašiai kaip į Naugardą buvo pakviestas Amraganas (НПЛ, стр. 88; ПСРЛ, т. XXIII, стр. 88). Šiaurės rytų Rusioje baskakų nebuvo jau nuo XIV a. 3-ojo dešimtmečio (А. А. Зимин, Народные..., стр. 65; plg. В. В. Каргалов, Существовала ли..., стр. 164).

⁸⁴ М. Грушевский, Очерк..., стр. 487.

⁸⁵ НПЛ, стр. 346.

⁸⁶ М. Грушевский, Очерк..., стр. 468, 487; to paties, Історія..., т. IV, стр. 17.

⁸⁷ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 329; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 57.

⁸⁸ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 329.

⁸⁹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 71.

⁹⁰ АРС, т. I, p. 321; ПДРКП, ч. 1, изд. 2, стр. 157—158, прил. 28.

⁹¹ ПСРЛ, т. XI, стр. 191.

1409 m.— «Витовту владеющу всею землею Киевскою и Литовскою»⁹², nors Kijevas tuo metu priklausė Lietuvai.

1379 m. aprašomas Vladimiro Andrejevičiaus ir Polocko kunigaikščio Andriaus žygis «на Литву и ко Стародубу»⁹³, nors kituose metraščiuose pažymima, kad Starodubas bei Trubčevskas — „lietuviški miestai“, esantys „Lietuvos žemėje“⁹⁴, t. y. įeinantys į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Pskovo metraštis 1349 m. pažymi, kad Algirdas ir jo sūnus Andrius sulaukė pskoviečių pirklius, kur jie tik bebuvo, „Polocke ar Lietuvoje“, nors iš tolesnio teksto matyti, kad Polocką valdė Andrius⁹⁵.

Volynės metraštyje pažymėta (prie 1262 m.), kad Mindaugo sūnus Vaišvilkas pastatė vienuolyną prie Nemuno, «межи Литвою и Новымъ городьком»⁹⁶, nors tuo metu Naugarduko kunigaikštystė buvo pavaldi Mindaugui.

Pateikti faktai rodo, kad Kijevo, Starodubo, Polocko, Naugarduko priešpastatymas Lietuvai rodo ne jų politinį atskirumą, o vien tiksliau nusako jų geografinę padėtį. Taigi ir 1331 m. frazė „tarp Lietuvos ir Kijevo“ visiškai nerodo to meto Kijevo politinio atskirumo nuo Lietuvos valstybės. Vadinas, netenka galios pagrindinis V. Antonovičiaus, M. Gruševskio, H. Paškevičiaus, jais sekusių tyrinėtojų argumentas. Tuo tarpu kiti duomenys, kuriuos pripažino ir M. Gruševskis, ir vėlesni tyrinėtojai, kaip matėme, rodo, kad 1331 m. Kijevas priklausė nuo Lietuvos valstybės.

Reikia dar apsistoti ties XVI a. Lietuvos metraščių ir M. Strijkovskio Kronikos duomenimis. Šioje vėlyvoje istorinėje tradicijoje minimi po Gedimino žygio į Kijevą jo valdžion patekę pilys miestai: Ovrucas, Žitomiras, Belgorodas, Vyšgorodas, Čerkasai, Kanevas, Putivlis, Slepovrodas (Lietuvos metraščiuose — Slepovrodas), Perejaslavlis.

V. Antonovičius, nagrinėdamas šiuos duomenis, pažymėjo, kad šių žinių pagrindas yra labai nepatikimas, nes Slepovrodo niekuomet nebuvo, Belgorodo, Vyšgorodo vardai paimti iš senųjų (XIII a.) metraščių, o feodaliniai

Lietuvai valdant jie žinomi tik kaip kaimo bendruomenių centrai. Jo nuomone, nurodytosios vietovės terodų jų vėlesnę reikšmę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁹⁷.

M. Gruševskis yra panašios nuomonės, nors pripažįsta, kad N. Daškevičius teisingai įrodė Sneporodo (Slepovrodo) buvimą, remdamasis Voskresenijos metraščio miestų sąrašu⁹⁸. Tačiau tiek V. Antonovičius, tiek M. Gruševskis teigė, kad Voskresenijos metraščio duomenys yra vėlyvi ir įvairių laikotarpių, todėl jais remtis negalima.

N. Daškevičius, nors ir stengėsi apginti lietuviškos istorinės tradicijos duomenų autentiškumą, tačiau Voskresenijos metraščio miestų sąrašą datavo XV a., po 1430 m., po Vytauto mirties, o tai silpnino jo argumentus⁹⁹.

Minėti tyrinėtojai naudojos tik vėlesniu miestų sąrašu, esančiu XVI a. Voskresenijos metraštyje. Tuo tarpu pats seniausias nuorašas yra XV a. vidurio Naugardo I metraštyje¹⁰⁰. M. Tichomirovo ir kitų tyrinėjimai parodė, kad į miestų sąrašą nėra pagrindo žiūrėti su nepasitikėjimu, kad jis sukurtas XIV a. pabaigoje¹⁰¹. Šiame sąraše „Kijevo miestai“ — tai visi punktai, išskyrus Čerkasus, minimi istorinėje tradicijoje ryšium su Gedimino žygiu į Kijevą. Pasirodo, Sulos ir Sniporodo upių santakoje yra didelis piliakalnis, rodąs, jog Sniporodo (Sneporodo) pilis senovėje buvo svarbus strateginis punktas¹⁰². Visa tai,

⁹² ПСРА, т. IV, в. 1, стб. 179.

⁹³ ПСРА, т. XVII, стб. 40—41.

⁹⁴ ПСРА, т. XXV, стр. 200; т. XI, стр. 45.

⁹⁵ ПЛ, в. 2, стр. 99.

⁹⁶ ПСРА, т. II, стб. 859.

⁹⁷ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 55.

⁹⁸ М. Грушевский, Очерк..., стр. 481.

⁹⁹ Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 47—52.

¹⁰⁰ НПЛ, стр. 475—477.

¹⁰¹ М. Н. Тихомиров, «Список...», стр. 219—220; И. Б. Греков, Идейно-политическая направленность..., стр. 403—405; Е. П. Найденов, К истории..., стр. 157—163.

¹⁰² В. Й. Довженок, В. К. Гончаров, Р. О. Юра, Древнью-руське..., стр. 9—12; XIV a. Kanevą liudija ir archeologiniai duomenys — Н. Н. Бондарь, Прошлое Канева..., стр. 93.

atrodo, paneigia nuomonę, kad XVI a. Lietuvos metraščių ir M. Strijkovskio duomenys apie Kijevo žemės miestus yra apskritai pramanyti, kad jų XIV a. nebuvo.

Galima taip pat abejoti nuomone, kad istorinėje tradicijoje minimas Kijevo kunigaikštis Stanislovas, kurį sumušusi Gedimino kariuomenė, yra pramanytas asmuo ¹⁰³. Yra duomenų, rodančių, jog toks kunigaikštis galėjęs būti ¹⁰⁴.

Aptartinas Gedimino vietininko, jo vardo klausimas. Lietuvos metraščių legendinėje dalyje nurodoma, kad Gediminas Kijeve ir jo priemiesčiuose pasodino «князя Миндовгова сына Олгимонта великого князя Олшанского» ¹⁰⁵. M. Strijkovskis nurodo, kad Gedimino vietininku buvo paskirtas Galšios kunigaikštis Mindaugas, Galšiškio sūnus, didžiojo kunigaikščio giminaitis, kuris apsikrikštijo „rusų tikėjimu“ ir valdė Kijevą iki kunigaikščio Vladimiro Algirdaičio ¹⁰⁶.

V. Antonovičiaus nuomone, Mindaugo vardas paimtas iš kitos epochos ¹⁰⁷. N. Daškevičius teigė, jog vietininku reikia laikyti ne Mindaugą, apie kurį neturime kitų žinių, bet Algimantą. Remdamasis XIV a. faktais, jis nurodė, kad Algimantas istorinis asmuo ¹⁰⁸. M. Gruševskis Algimantą taip pat laiko Mindaugo sūnumi. Nurodydamas, jog Vytautui kunigaikščiaujant Kijevą valdė Jonas Algimantaitis, jis mano, kad pasakojimas apie Gedimino įvykdytą Kijevo užėmimą gali būti Algimantaičių šeimos tradicija ¹⁰⁹.

S. M. Kučinskis, pateikęs faktų, rodančių aukštą Algimanto palikuonių padėtį Lietuvos valstybėje nuo 1379 m., jų artimą bendradarbiavimą, giminystės ryšius su Vytautu ir Jogaila, pabrėžia, kad Algimantas, nebūtinai Mindaugo sūnus, giminiavęsis su didžiais kunigaikščiais. S. M. Kučinskis pažymi, kad visi prieštaravimai šaltiniuose paaiškėja, kai tariame, jog Algimantas turėjo du vardus — pagonišką ir krikščionišką, kad jo krikščioniškas vardas — Teodoras ¹¹⁰. Taigi istorinėje literatūroje sutinkama, kad 1330—1331 m. Kijevą valdė lietuvių kunigaikštis Algimantas Teodoras, Gedimino brolis ¹¹¹.

Vis dėlto lieka prieštaravimas tarp 1330 m. autentiškų metropolito užrašų (Teodoras — Gedimino brolis) ir istorinės tradicijos (Algimantas — Mindaugo sūnus, taigi negalėtų būti Gedimino brolis). Be to, kaip minėjome, manoma, jog Mindaugo vardas pasakojime atkeltas iš kitos epochos.

Istoriniuose šaltiniuose broliais neretai vadinami pusbroliai ¹¹², o 1286 ir 1296 m. Rygos knygose minimas Mindaugas ¹¹³, Vytenio ir Gedimino amžininkas.

Turint visa tai galvoje, išeity, kad Algimantas Teodoras galėjo būti Gedimino pusbrolis, kad Algimanto tėvas Mindaugas gali būti istorinis asmuo ¹¹⁴. Tada neliktų prieš-

¹⁰³ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 53—54.

¹⁰⁴ Р. В. Зотов, О черниговских князьях..., стр. 167, № 73; S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 108; plg.: А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 160.

¹⁰⁵ ПСРЛ, т. XVII, стб. 260, 313, 439, 493, 374 («князя Юлгимонта Голшанского сна Голшина великого князя Голшанского»),

¹⁰⁶ M. Strykowski, Kronika..., t. I, p. 366.

¹⁰⁷ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 53.

¹⁰⁸ H. Дашкевич, Заметки..., стр. 60—61.

¹⁰⁹ М. Грушевский, Очерк..., стр. 482—483.

¹¹⁰ S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 107—108.

¹¹¹ Žr. taip pat aukščiau, p. 182—183, 188, 190; E. Охманский, Гедиминовичи..., стр. 358, 362.

¹¹² 1379 m. Maskvos didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Ivanovičiaus broliu vadinamas Serpuchovo kunigaikštis Vladimiras Andrejevičius (ТЛ, стр. 418; ПСРЛ, т. XXV, стр. 200). Vytauto 1401—1429 m. dokumentuose Jogaila vadinamas broliu (CEV, p. 72, 107, 815). Ir vėliau Jogaila ir Vytautas vadinami broliais (ПСРЛ, т. XVII, стб. 525).

¹¹³ Das Rigische Schuldbuch..., Nr. 1312, 1764; R. Varakauskas, Rygos..., p. 21.

¹¹⁴ Tokiu atveju iškiltų hipotezė, kad šis Mindaugas galėtų būti Pu kuvero, Vytenio ir Gedimino tėvo brolis arba kitoks giminaitis. Apie XIII a. 9-ojo dešimtmečio Lietuvos valdovus žinios yra labai neišsamios (H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 151—152; I. Jonynas, Gediminas, p. 1121; B. T. Паууро, Образование..., стр. 389, 492—493; J. Och-mański, Uwagi..., p. 158—159). Ši prielaida, atrodo, nėra negalima. Ji paremtų J. Puzynos mintį, pagrįstą heraldiniais tyrinėjimais, kad Galšiščiai, gal būt, turėjo bendrą kilmę su Gedimino gimine (J. Puzyna, O pochodzeniu..., p. 82).

taravimų tarp 1330 m. užrašo ir istorinės tradicijos duomenų ¹¹⁵.

Taigi to meto ir vėlesni šaltiniai liudija, jog Kijevas 1330—1331 m. buvo Lietuvos valdžioje, nors, atrodo, jam tam tikrą įtaką šiuo metu turėjo ir totoriai (dėl tokios padėties susidarymo datos žr. toliau). Neigiami argumentai, kaip matėme, nėra pakankamai pagrįsti, todėl iš esmės istorinės tradicijos duomenimis galima tikėti. Vadinasi, Gedimino pajėgų žygis į Kijevą ir kova su totoriais tikrai galėjo įvykti, tačiau kada?

Vidutinės ir plačiosios redakcijos Lietuvos metraščiuose, kuriuose aprašomi Gedimino organizuoti žygiai į Volynę ir Kijevą, datos nenurodytos.

Plačiai šiuos metraščius panaudojęs M. Strijkovskis minėtus įvykius aprašo skyrelyje, kurio pradžioje pažymėjo 1319, o pabaigoje — 1321 m. Aptardamas pačius žygius į Volynę ir Kijevą, abiem nurodo 1320 m., nors vienas vykęs rudenį, o antras — pavasarį ¹¹⁶. Todėl neaišku, ar laikytis 1319—1320, ar 1320—1321 m. Šis svyravimas atsispindi ir istoriografijoje.

1320—1321 (net 1319—1322) metus pripažįsta didelė dalis jau minėtų autorių. Kiti, remdamiesi 1330—1331 m. duomenimis, neatmeta galimybės, kad Gedimino žygis įvyko prieš šią datą (H. Paškevičius, S. M. Kučinskis). Mūsų aptarti faktai leidžia atmesti kai kurių autorių bandymus datuoti žygį 1333 m. (K. Stadnickis, N. Daškevičius) bei nukelti Lietuvos įsigalėjimo totoriams pavaldžia-me Kijeve pirminę datą tik į 1362 m. arba dar vėlesnį laikotarpį (V. Antonovičius ir kt.). Kadangi yra realus pagrindas žygį į Kijevą datuoti iki 1330—1331 m., tai dalis minėtų autorių sutinka su M. Strijkovskio data (apie 1320 m.). Tačiau toji data kelia abejonių, nesiderina su kitais faktais bei aiškinimais.

Nuo 1315—1316 m., Gedimino valdymo pradžios, Ordinas ir toliau atkakliai veržėsi užkariauti Lietuvą. Šaltiniai mini kasmetinius mūsų krašto niokojimus bei atsakomuosius lietuvių žygius ¹¹⁷.

Lietuva iš Vakarų ir po 1320 m. Ordino sutriuškinimo nebuvo apdrausta. Ordinas statė naujus įtvirtinimus pa-

sienyje, organizavosi pagalbą Europoje. 1322 m. karas atsinaujino¹¹⁸.

Taigi ramybė vakariniame pasienyje truko nuo 1320 m. pabaigos iki 1322 m., bet tai buvo tylą prieš naują audrą. Todėl tolimo Kijevo reikalais Gedimino vyriausybė šiuo metu vargu ar galėjo domėtis. Kaip aptarėme, jis 1320—1324 m. kovojo su Volyne, matyt, tuomet teužimdamas Bresto žemę. Istorinės tradicijos duomenimis, žygis į Kijevą įvyko po minėtų įvykių. Todėl Kijevo problemos sprendimui patogesnės situacijos reikėtų ieškoti vėlesniais metais.

1322 m. Gedimino valstybė, be ginkluotos kovos, pradėjo ir diplomatinę. 1324 m. rugsėjo mėn. popiežiaus legatai Rygoje patvirtino taiką tarp Ordino ir Lietuvos, o spalio 20 d. pabrėžė, kad taiką pažeidusi pusė bus popiežiaus ekskomunikuota¹¹⁹. Kurią tuo siekė savo tikslų,

¹¹⁵ Brolybės terminai Rusioje nuo senovės buvo giminystės, taip pat vasaliteto terminas. Brolis — lygaus pagal padėtį titulas (*И. И. Срезневский, Материалы...*, т. I, стб. 169—170; *Древне русское государство...*, стр. 59—61 (*В. Т. Пауто*)), tačiau šiuo atveju, kaip įsigalėję istoriografijoje, remiantis istorine tradicija, linkstame „brolio“ terminą laikyti giminystės požymiu.

¹¹⁶ *M. Strykowski, Kronika...*, t. I, p. 363—368.

¹¹⁷ SRP, t. I, p. 182—185.

¹¹⁸ 1321 m. Ordinas Žiemgaloje pastatė Mežuotnės pilį (SRP, t. II, p. 60). 1322 m., kryžiuočių prašomas, popiežius išleido bulę, raginančią remti tikinčiuosius Prūsijoje ir Livonijoje (LUB, Bd. II, p. 137; *Б. Я. Рамм, Папство...*, стр. 193). Apie 1322—1324 m. atkaklias kovas Pabaltijyje tarp Lietuvos ir Ordino, remiamo talkininkų iš Vokietijos, Čekijos, Lenkijos (Vroclavo), žr.: SRP, t. I, p. 186—190; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, вып. 1, стр. 259—260; ПЛ, в. 1, стр. 15—16; в. 2, стр. 89.

¹¹⁹ 1322 m. pabaigoje Lietuva vedė derybas su Ordinu, bet jos iširo. Gediminas, be to, kreipėsi į popiežių, o 1323 m. sausio ir gegužės mėn.—į vokiečių miestus, dominikonų ir pranciškonų ordinus. Tai turėjo platų tarptautinį atgarsį. 1323 m. spalio 2 d. Vilniuje buvo sudaryta sutartis su Livonijos vyskupa, Rygos miestu, Danijos karaliumi ir Livonijos ordinu. Prieš šią sutartį visomis jėgomis stėjo Kryžiuočių ordinas. Kova vyko ir 1324 m. 1323 m. pabaigoje ar 1324 m. pradžioje Gediminas susitarė su Lenkijos karaliumi V. Lokietka (SRP, t. I, p. 189—192, 282; *S. Zajaczkowski, Przymierze...*, p. 606; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 267, 270—271, 274—275; *J. Jakštas, Vokiečių...*, p. 33—35; *В. Т. Пауто, Образование...*, стр. 422; *R. Varakauskas, Lietuvos ir Livonijos...*, p. 182—192; *V. Pašuta, Lietuvos...*, p. 336—337).

tačiau drauge tai buvo didelis Lietuvos diplomatijos laimėjimas tarptautiniu mastu.

Nuo 1324 m. pabaigos Lietuvos vakaruose karinių veiksmų pertrauka truko apie ketverius metus. 1328 m. karas atsinaujino, Kryžiuočių ordinas ėmė pulti dar smarkiau¹²⁰.

Taigi nuo 1324 m. pabaigos Lietuvos sienos vakaruose buvo apdraustos. Gediminas jau buvo užėmęs Bresto žemę.

Tuo metu Europoje vyko didelis politinių jėgų persigrupavimas. Kurija, pasinaudojusi nesantaika Romos imperijos viduje, stengėsi stiprinti savo įtaką jos pasaulietinėje valdžioje. Dėl to ji kovojo su Vokietijos karaliumi, vėliau imperatoriumi Liudviku Bavariečiu. Nuo 1323 m. kurija pradėjo kurti prieš jį didelę koaliciją, į kurią įėjo Austrija, Vengrija bei Vengrijos sąjungininkė Lenkija¹²¹. 1325 m. pradžioje (prieš Gedimino dukters Aldonos krikštą balandžio 30 d.), remiantis minėtuoju ankstesniu susitarimu, buvo sudaryta Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl abipusės karinės paramos¹²². Tuo Lietuva prisijungė prie minėtojo bloko.

Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas buvo naudingas kurijai, nes tarp jos bei Romos imperatoriaus kilo konfliktas dėl Brandenburgo markos, o ta buvo Lenkijos priešas¹²³. Tokia tarptautinė situacija tuo metu stiprino Lietuvos poziciją.

Taigi 1325—1326 m. Rytų Europoje buvo dvi stambios jėgų grupuotės: pirmoji — kurija, Vengrija, Lenkija, Lietuva, o antroji — Vokietijos imperatorius Liudvikas Bavarietis, Brandenburgas, Kryžiuočių ordinas ir prie jo prisijungusi Haličo—Volynės kunigaikštystė. Tačiau nuo 1326 m. Lenkijos santykiai su kurija pasikeitė, ankstesnis popiežiaus suinteresuotumas Lenkijos¹²⁴, panašiai kaip ir Lietuvos, reikalais sumažėjo.

Taigi XIV a. 3-ajame dešimtmetyje Lietuvai palankiausia tarptautinė situacija Vakaruose buvo 1325—1326 m., ypač 1325 m., kuomet nauja sąjunga su Lenkija ir kuri-

jos politika sudarė galimybę apsidrausti nuo Kryžiuočių ordino ¹²⁵.

O ką būtų galima pasakyti apie šio laikotarpio, t. y. XIV a. 3-ojo dešimtmečio vidurio, Lietuvos ir Aukso Ordos santykius?

¹²⁰ 1329 m. Ordinas, remiamas Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio, Vokietijos, Anglijos, puolė Žemaičius (SRP, t. I, p. 215; *S. Zajączkowski*, Polska..., p. 126—127), o Lietuvos kariuomenė, remdama Rygos miestą, niokojo Livoniją (SRP, t. II, p. 63—64). 1330 m. pradžioje kryžiuočiai puolė Lietuvą, o tų metų kovo mėn. Lietuvos sąjungininkė Ryga buvo priversta taikytis su Ordinu (SRP, t. I, p. 217, t. II, p. 66). 1330 m. rugsėjo mėn. Gediminas ir V. Lokietka suruošė didelį puolimą prieš Ordiną, pasiekdami Dobrynę. 1331 m. ir vėlesniais metais Ordinas vis atkakliau puolė Lietuvą (*S. Zajączkowski*, Polska..., p. 158—161; *H. Paszkiewicz*, Jagiellonowie..., p. 279—281; Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 206—216 (*K. Sideravičius*).

¹²¹ Historia Polski, t. I, cz. 1. p. 435.

¹²² *S. Zajączkowski*, Przymierze..., p. 608—613.

¹²³ 1326 m. vasario mėn. Lietuvos ir Lenkijos puolimas prieš Brandenburgą, nukreiptas į Frankfurtą prie Oderio, įvyko, kaip atrodo, kurios iniciatyva (SRP, t. I, p. 193; MPH, t. III, p. 45, 229; *S. Zajączkowski*, Polska..., p. 75, 86—87). Kryžiuočiai netrukė šiam Lietuvos ir Lenkijos žygiui, nes jį globojo kurija (*S. Zajączkowski*, Polska..., p. 92, 101; *A. F. Grabski*, Polska w opiniach... XIV—XV w., p. 155—165). Iki Brandenburgo žygio Ordinas nesikišo į kurios ir Liudviko kovą, o po jo stojo į imperatoriaus pusę (*S. Zajączkowski*, Polska..., p. 84—85). Kryžiuočių ordino pusėje buvo Lietuvos kaimynė pietuose Haličas—Volynė. Tai liudija jos 1325, 1327 m. pradžios sutartys su Ordinu (*A. A. Куник*, Объяснительное..., стр. 4—5, 117, 153). 1326 m. Lietuva sudarė sutartį su Naugardu (HILA, стр. 341).

¹²⁴ Vėliau, sudaręs paliaubas su Brandenburgu, V. Lokietka kiek nusigrėžė nuo kurios, ir, tuo pasinaudoję, kryžiuočiai atgavo kurios palankumą. 1330—1331 m. Ordinas susitaikė su kurija (*S. Zajączkowski*, Polska..., p. 180—181). 1327 m. pradžioje Jono Liuksemburgiečio pajėgos puolė Krokuvą, bet tolesnius veiksmus sukludė Vengrija (ten pat, p. 107—108). 1327 m. prasidėjo Lenkijos karas su Ordinu. Lokietka jam ryžosi, nes 1327 m. rudenį baigėsi Lietuvos ir Ordino paliaubų laikas (ten pat, p. 106—107).

¹²⁵ Pažymėtina, kad 1324 m. pabaigoje, 1325 ir 1326 m. konflikto su Kryžiuočių ordinu buvo išvengta dėl energingos Gedimino diplomatijos ir protestų prieš kryžiuočių veiksmus, kuriais buvo siekiama nutraukti taiką (LUB, Bd. VI, p. 477—488; SRP, t. II, p. 61—62; *S. Zajączkowski*, Przymierze..., p. 591).

Popiežiaus pasiuntinių pranešime minima, kad 1324 m. lapkričio mėn. Vilniuje buvo totorių pasiuntiniai ¹²⁶, tačiau dėl ko buvo tariamasi — neaišku ¹²⁷.

Iš šio pranešimo sužinome, kad 1324 m. lapkričio mėn. Vilniaus dvare buvo keliama mintis ieškoti išeities iš painios tarptautinės situacijos, suartėjant su Vengrijos ar Čekijos karaliais ¹²⁸. Iš tikrųjų Lietuva suartėjo su Vengrija, kuri tuo metu buvo valdoma itališkos Anžu dinastijos karaliaus Karolio Roberto ¹²⁹, per sąjungą su Lenkija. 1325 m. popiežiaus bulės liudytų, kad tuo metu Lenkija ir Vengrija turėjo priešišką santykių su totoriais ir kad jas rėmė kurija ¹³⁰.

Taigi Gediminas, sudarydamas sutartį su V. Lokietka, stojo drauge su Lenkija ir Vengrija prieš totorius ¹³¹. Šiai gruputei priešiška Aukso Orda 1325 m. puolė Lietuvą, „caras Uzbekas pasiuntė kunigaikščius Lietuvą kariauti (воевати); daug pikto padarė Lietuvai ir su dideliu grobiu atėjo [grįžo] į Ordą“ ¹³².

Nagrinėjant Lietuvos ir Aukso Ordos konfliktą, neatsižvelgiama, kad 1325 m. nebuvo palankūs Aukso Ordai, nes iš pietų ją puolė senas priešas — Iranas ¹³³. Atkreipti-

¹²⁶ Popiežiaus pasiuntiniai pažymi, kad „karalius (t. y. Gediminas) negalėjo su mumis kalbėtis, kadangi jis buvo užsiėmęs totoriais“— „rex [...] non poterat loqui nobiscum, nam cum tartaris erat impeditus“ (LUB, Bd. VI, p. 481; ПЛА, стр. 47, № 67; GL, p. 137). Istoriografijoje iš šio teksto daroma išvada, kad totorių pasiuntinybė Vilniuje buvo (B. Б. Антонович, Монографии..., стр. 70; S. Zajczkowski, Przymierze..., p. 607; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 334; B. Т. Паушто, Образование..., стр. 396; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 301). Tačiau kartais žodis „impeditus“ suprantamas karinio susidūrimo reikšme ir, tuo remiantis, kalbama apie Lietuvos kovą su totoriais 1324 m. (И. А. Линниченко, Замечания..., стр. 96—97). Iš tiesų šis žodis reiškia, kad karalius buvo užimtas ir jam susitikti su popiežiaus atstovais kliudė totoriai. Visas pranešimo tekstas rodo, kad Gediminas tuo metu buvo Vilniuje, tad iš to daryti išvadą buvus karinį konfliktą su totoriais nėra pagrindo.

¹²⁷ Manoma, kad tai Uzbeko totorių pasiuntiniai, atvykę taikos derybų (B. Васильевский, Обращение..., стр. 192; V. Vasiljevsky, Gedimino..., p. 47), kad Gediminas sudarė taikos sutartį su totoriais (A. Prochaska, Stosunki krzyżaków..., p. 42); taip pat manoma, kad totorių pasiuntinių tikslas buvo atitraukti Gediminą nuo Lenkijos (S. Zajczkowski, Przymierze..., p. 607), kad jie sutrukdė kurijos

planams Vilniaus dvare, nes Gediminas nenorėjo aštrinti derybų su totorių pasiuntiniais eigos, rūpindamasis padėti pagrindus taikiems santykiams su Aukso Orda (Б. Я. Рамм, Папство..., стр. 206—207). Pastarasis aiškinimas ne visai atitinka kitus faktus (žr. toliau).

¹²⁸ РЛА, стр. 48, № 67.

¹²⁹ Всемирная история, т. III, стр. 753.

¹³⁰ VMPL, t. I, p. 205, 215—217, Nr. 316, 334, 338; VMHN, t. I, p. 501—502, Nr. 771, 772.

¹³¹ S. Zajączkowski, Przymierze..., p. 607; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 11; E. Długopolskis tepažymi, kad 1325 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis buvo nukreipta prieš totorius (E. Długopolski, Władysław Łokietek..., p. 234). Panašiai, tik pabrėždamas totorių, schizmatikų ir kitų netikinčiųjų keliamą pavojų lenkų žemėms, kalba A. Grabskis (A. F. Grabski, Polska w opiniach... XIV—XV w., p. 155). H. Lovmianskio nuomone, totorių reikalai minėtai sutarčiai sudaryti tegalėjo turėti antraeilę reikšmę, nes ji visų pirma nukreipta prieš Kryžiuočių pavojų (H. Łowmiański, Agresja..., p. 354).

Kartais manoma, jog 1325 m. popiežiaus bulėse Lenkijai minimi totorių pusėje esantys pagonys yra lietuviai (И. П. Филевич, Борьба..., стр. 40—41), tačiau, turint omenyje Lietuvos santykius su Lenkija ir kurią, sutikti su tuo negalima.

¹³² ПСРЛ, т. X, стр. 189; Istoriografijoje antpuolis datuojamas 1325 m. (В. Н. Татищев, История..., т. V, стр. 81; И. Шараневич, История..., стр. 141; Р. В. Зотов, О черниговских..., стр. 204; S. Zajączkowski, Przymierze..., p. 607; S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 111; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 301). Grupė istorikų laikėsi 1324 m. datos. (H. M. Карамзин, История..., т. IV, стр. 173, замеч. 1280; T. Narbutt, Dzieje..., т. IV, p. 561—mano, kad Uzbeko kariuomenė pasiekė pietų Lietuvą arba Naugarduką kairiajame Nemuno krante; SD, т. I, p. 160; В. Васильевский, Обращение..., стр. 171; V. Vasiljevsky, Gedimino..., p. 30; В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 70; Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 59; Сказание о роде князей Трубецких, стр. 11; П. А. Иванов, Историческая..., стр. 207; A. Prochaska, Stosunki krzyżaków..., p. 42; Od Mendoga..., Litwa i Ruś, т. II, p. 35, 40; И. А. Линниченко, Замечания..., стр. 96; B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 91). Antroji data grindžiama senuoju Nikono metraščio leidimu (Руская летопись по Никонову списку, ч. 3, стр. 128). Kartais tie įvykiai siejami su 1324 m. lapkričio mėn. popiežiaus pasiuntinių pranešimu (žr. aukščiau, p. 204).

¹³³ Rytų šaltiniai liudija, kad Irano ilchano vietininkas emiras Čobanas su didele kariuomene per Gruziją įsiveržė į Uzbeko valdas ir plačiai jas niokojo iki Tereko krantų (TCM, т. II, стр. 92, 142—143). Aukso Ordos santykiai su Iranu nebuvo sureguliuoti dar nuo 1319—1321 m. karo, vyko diplomatinė kova, stengiantis nukreipti prieš Iraną Egipto valdovą (С. Закиров, Дипломатические..., стр. 79—86). Rytų šaltiniai, kalbėdami apie 1319—1320 m. Uzbeko ir Irano valdovo Abu Saido santykius, pažymi, kad karas tarp šių kraštų nesiliovė iki pačios Abu Saido mirties, t. y. iki 1335—1336 m. (TCM, т. I, стр. 388). Todėl, matyt, neatsitiktinai, Gediminui valdant, iki pat 1338 m. (ПСРЛ, т. X, стр. 208) neturime žinių, kad totoriai būtų puolę Lietuvą. Išimtį tesudaro 1325 m.

nas dėmesys į Rytų šaltinio — „Metraščių rinkinio tęsinio“ (XV a. pirmoji pusė) — žinią, kad po ankstesnio Uzbeko puolimo prieš Iraną jo emiras Čobanas „nuolat galvojo apie kerštą [...]“, pagaliau 725 m. [=1324.XII.18—1325.XII.7, t. y. veikiausiai ir bus 1325 m.] jis atvedė didžiulę kariuomenę į Uzbeko žemes¹³⁴. Tai leistų manyti, kad žinomo Uzbeko konflikto su Iranu, Lenkija, Vengrija, Lietuva metu, matyt, ir buvo Lietuvos užpulta Aukso Ordai pavaldi teritorija.

Istoriografijoje teigiama, jog Gediminas daugiau taikiai plėtė savo valdas, vengdamas karo su Aukso orda¹³⁵. Kadangi žinoma faktų, kad 1324, 1331 m. buvę diplomatiniai, taikūs šių dviejų šalių santykiai, tai kartais manoma, jog tarp šių datų konflikto galėjo nebūti. Abejojama Nikono metraščio žinios apie 1325 m. Uzbeko puolimą prieš Lietuvą autentiškumu. Tačiau atmesti šį faktą nėra pakankamo pagrindo¹³⁶.

To meto šaltiniai, kaip matėme, leidžia manyti, kad 1330—1331 m. Gedimino vietininkas jau buvo Kijeve. Jis greičiausiai turėjo būti čia paskirtas kokio nors antpuolio metu. 1323—1324 m., o gal ir anksčiau, kaip aptarėme, Gedimino pajėgos kovojo su Volyne. Tradicijos duomenimis, šis konfliktas įvyko prieš Gedimino kariuomenės žygį į Kijevą. Istorinėje tradicijoje atsispindi tikri įvykiai¹³⁷, o atsižvelgiant į mūsų išdėstytas aplinkybes, nėra pagrindo atmesti Gedimino vyriausybės organizuoto žygio į Kijevą. Taigi žygis turėjo įvykti maždaug tarp 1323—1324 ir 1330—1331 m. XIV a. 3-ajame dešimtmetyje Lietuvai palankiausia tarptautinė situacija, būtina tokiam svarbiam žingsniui, susidarė 1325—1326 m. Aukso Orda tada turėjo kovoti pietuose, be to, 1325 m. minimas ir Uzbeko puolimas prieš Lietuvą¹³⁸.

1326 m. totoriai puolė Vengriją¹³⁹, tuometinę Lenkijos ir Lietuvos sąjungininkę. Netiesioginiai faktai liudytų, kad tais metais santykiai tarp Lietuvos ir Aukso Ordos

¹³⁴ TCM, т. II, стр. 142—143.

¹³⁵ H. M. Карамзин, История..., т. IV, стр. 211; T. Narbutt, Dzieje..., т. IV, p. 490; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 333—

335; *to paties*, O genezie. . ., p. 127; *I. Jonynas*, Gediminas. . ., st. 1131 (pažymima, kad Gediminas tikriausiai nebuvo atvirai susirėmęs su totoriais, nors metraščiuose galima rasti kažkokios kovos atgarsių).

¹³⁶ H. Paškevičius pažymi, kad totorių antpuolius prieš Lietuvą 1325 m. bei 1338, 1282, 1289 m. liudija tik Nikono sąvadas, o kiti rusų metraščiai šiuos įvykius nutyli. Tai verčia abejoti paties fakto tikrumu (*H. Paszkiewicz, Jagiellonowie.* . ., p. 334).

Tačiau reikia pažymėti, kad Nikono metraštyje prie 1333, 1341, 1358 m. minimi su Lietuvos istorija susiję įvykiai, kurių kituose rusų metraščiuose, išskyrus Ragožos sąvadą, taip pat nėra (ПСРА, т. XV, вып. 1, стр. 47, 53—54, 67; т. X, стр. 206, 213, 230).

Rusų metraščiuose minimos Strėvos kautynės (ТЛ, стр. 368—369; ПСРА, т. XVIII, стр. 95; т. XXIII, стр. 109; т. XXV, стр. 177 ir kt.), bet jų data nurodoma netiksli. Tik Nikono sąvade, vieninteliame iš rusų metraščių, žinia apie Strėvos mūšį yra prie 1348 m., vien čia pažymėta, kad jose žuvo Narimantas (ПСРА, т. X, стр. 220). Narimanto žuvimą mini ir kryžiuočių šaltiniai (SRP, t. II, p. 76). Nikono metraštis paliudija didelį Lietuvos puolimą prieš vokiečius 1371 m. (ПСРА, т. XI, стр. 14). Šį įvykį patvirtina kryžiuočių kronikos (SRP, t. II, p. 570—571). Kituose rusų metraščiuose tai neatsispindi. Nikono metraštyje yra ir daugiau panašių faktų, rodančių, kad šis šaltinis iš visų rusų metraščių buvo geriausiai informuotas apie Lietuvos reikalus (žr. I dalies 1 skyriaus 2 §). Todėl, atrodo, nėra pagrindo abejoti Nikono metraštyje minimais 1325 m. bei kitais totorių puolimais vien dėl to, kad jie neatsispindi kituose rusų metraščiuose.

¹³⁷ Žr. I dalies 1 skyriaus 5 §.

¹³⁸ Tverės folkloro šaltinyje — dainoje apie Čolchaną (Ščelkaną) — minima Čolchaną buvus Lietuvoje ir plėšus gyventojus tarsi prieš 1327 m. Tverės sukilimą (Древние русские стихотворения. . ., стр. 22; Онежские былины. . ., т. III, № 235, стр. 269, 283). L. Čerpninas mano, kad daina atspindi Čolchano pasiuntimą į Tverę 1327 m., tačiau ji susiformavo XV a., ir dainoje minimas Čolchano buvimas Lietuvoje, matyt, transformuoja Edigėjaus laikų įvykius (Л. В. Черпнин, Образование. . ., стр. 483—484). A. Ziminas sprendžia, kad daina galėjo atsirasti ne anksčiau kaip XVI a. ir kad 1327 m. įvykių atspindys galėjo būti tik dainos vaga, istorinė reminiscencija. Plėtodamas A. Sedelnikovo mintį (А. А. Сегельников, Песня. . ., стр. 45—46), jis nurodo, kad dainoje minimas Čolchano vykimas į tolimą Lietuvos žemę sietinas su 1563, 1567 m. Dainoje apie Čolchaną esą daug faktų, kurie, susieti su 1327 m. įvykiais, nepasitvirtina metraštinuose pasakojimuose. Jiems priskiriama taip pat žinia apie Čolchano kelionę į Lietuvą (А. А. Зимин, Песня. . ., стр. 98—110). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į mūsų jau minėtus faktus: totorių pasiuntinybės buvimą Vilnuje 1324 m. pabaigoje ir 1325 m. Uzbeko pasiųstos kariuomenės puolimą prieš Lietuvą, jos niokojimą. Pastarieji faktai ir dainos motyvas neprieštarauja vienas kitam, todėl dainoje minima Čolchano buvimą Lietuvoje, gal būt, bent iš dalies reikėtų laikyti tikrų istorinių įvykių prieš 1327 m. atspindžiu. Čolchanas galėjo būti Lietuvoje 1324 m., juo labiau vadovauti totorių kariuomenei, niokojusiai Lietuvą 1325 m.

¹³⁹ SRP, t. I, p. 213, 598.

taip pat buvo priešiški¹⁴⁰. Tokie jie galėjo likti nuo aptarto ankstesnių metų konflikto.

Visa tai leidžia manyti, kad 1325—1326 m., o veikiausiai apie 1325 m., įvyko Gedimino pajėgų puolimas, žygis į totorių valdžioje buvusį Kijevą¹⁴¹.

1329, 1330, 1331 m. šaltiniuose jau yra užuominų apie taikius savitarpio santykius¹⁴². Kadangi 1327 m. baigėsi paliaubų su kryžiuočiais laikas ir Ordinas, kaip minėjome, 1328 m. atnaujino Lietuvos puolimus, tai atrodo, kad Lietuva tuo metu vėl bus užmezgusi santykius su Aukso Orda. Tiek Lietuva dėl karo Vakaruose, tiek Aukso Orda dėl reikalų Pietuose tuo, matyt, buvo suinteresuotos¹⁴³. Kompromisinių santykių po ginkluoto konflikto nusistovėjimu naujai į Lietuvos valdžią patekusiose Kijevo žemėse gali būti paaiškinamas faktas, kad per 1331 m. žygį šalia Kijevo kunigaikščio, Lietuvos vietininko, matome ir totorių baskaką. Vadinas, taikūs Lietuvos ir Aukso Ordos santykiai 1331 m. neatmeta ankstesnio konflikto ir Gedimino organizuoto žygio į Kijevą galimybes.

Šis žygis, kurio metu Kijevas buvo atimtas iš tiesioginės Aukso Ordos valdžios¹⁴⁴, — reikšmingas įvykis Rytų Europoje. Nepaisant totorių jungo, Kijevas tebebuvo svarbus ekonominis, politinis Rytų Europos centras¹⁴⁵, žymus tarptautinės prekybos mazgas. Per Kijevą iš Centrinės Europos (per Brno, Krokuvą, Vladimirą, Lucką¹⁴⁶) būdavo pasiekiami keliai, einą iš Centrinės Azijos į Juodosios jūros pakrantę bei Krymą, kur buvo Venecijos, Genujos prekybinės kolonijos¹⁴⁷. Iki XIV a. vidurio į Kryžiuočių ordino valstybę, o per ją ir į Vakarų Europą, į tolimąją Flandriją Rytų prekės keliavo per Vladimirą. Iš Krymo Vladimirą jos pasiekdavo per Kijevą¹⁴⁸.

Lietuvos valstybei, kariaujančiai Vakaruose su Kryžiuočių ordinu, stabdančiai Vakarų Europos feodalų agresiją į Pabaltijį ir Rytų Europą, atskirtai nuo Baltijos jūros, buvo svarbu išeiti prie pietinių tarptautinės prekybos kelių. Kijevo patekimas į feodalinės Lietuvos valdžią tam tikru mastu galėjo neigiamai atsiliepti netgi Kryžiuočių valstybei, jos ekonomikai.

Kijevo, svarbaus Rytų Europos ekonominio ir politinio centro, atėmimas iš tiesioginės Aukso Ordos priklausau-

¹⁴⁰ 1326 m. Uzbekas Ordoje nužudė Tverės kunigaikštį Dmitrijų Michailovičių, Gedimino žentą, ir Novosilo kunigaikštį Aleksandrą (ПСРЛ, т. XXIII, стр. 102; т. XV, стр. 415; т. XV, в. 1, стр. 42; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 475), gal būt, už simpatijas lietuviams (S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 16—17; S. M. Kuczyński, Antymoskiewska..., p. 8).

¹⁴¹ Tvirtinant, kad galingas Uzbekas nebūtų leidęs Gediminui užimti Kijevo (А. Зубрицкий, История..., ч. III, стр. 265; П. Г. Клепартский, Очерки..., стр. 7—8), neatsižvelgiama į tarptautinę situaciją; panašiai, atrodo, galima pasakyti ir apie tvirtinimą, kad Uzbekas, matydamas keblią Gedimino padėtį, kai jam grasino iš visur, pasiuntė savo vadus pulti Lietuvos (A. Prachaska, Od Mendoga..., Litva į Ruš, t. II, p. 35).

¹⁴² V. Mašo, aprašydamas 1329 m. Jono Liuksemburgiečio žygį į Žemaitiją, kuriame pats dalyvavo, trumpai pažymi, kad Lietuva yra totorių chano duoklininkė (S. Zajączkowski, Wilhelm de Machaut..., p. 222—228). A. Vaičiulaičio nuomone, V. Mašo ir jo amžininkai Lietuvą laikė chano vasalu dėl to, kad Gediminas oficialiai sau skyrėsi ir Rusios kunigaikščio titulą, o ši tuo metu mokėjo duoklę Aukso Ordai (A. Vaičiulaitis, Vidurinių..., p. 318).

Teigti, kad visa Lietuva mokėjo chanui duoklę, nėra pakankamo pagrindo (A. Prochaska, Od Mendoga..., Litva į Ruš, t. III, p. 202). A. Prochaska abejoja, kad Gedimino laikais būtų mokama duoklė totoriams. Toje žinioje, gal būt, atsispindi Kijevo žemės, neseniai patekusių Lietuvos žinion, padėtis. Kijevo žemė galėjo kurį laiką duoti duoklę chanui, norint išlaikyti totorių neutralitetą per Lietuvos karą su Ordinu.

J. Dluogošo liudijimu, 1330 m. V. Lokietka prašė popiežiaus skelbti kryžiaus karą ir duoti pinigų kovai prieš totorius ir lietuvius (J. Długosz, Dzieła..., t. IV, p. 130). Nors ši žinia neturi reikšmės Lenkijos santykiams su Lietuva nušviesti (S. Zajączkowski, Przemyśle..., p. 614—615), tačiau ji, gal būt, atspindi to meto Lietuvos ryšius su totoriais, juo labiau, kad 1331 m. rusų metraščiai, kaip matėme, mini nuo Lietuvos priklausantį Kijevo kunigaikštį kartu su totorių baskaku.

¹⁴³ Uzbeko pasiuntiniai į Egiptą siunčiami 1324 ir 1325 m. Kita pasiuntinybė atvyko į Egiptą tik 1328 m. viduryje (С. Закиров, Дипломатические..., стр. 86). Gal būt, neatsitiktinai sutampa mūsų spėjama Lietuvos ir Aukso Ordos santykių atnaujinimo data (apie 1328 m.) su pasiuntinybės išsiuntimu į Egiptą, nes, sureguliuavęs santykius Vakaruose, chanas galėjo didesnę dėmesį vėl skirti reikalams Pietuose.

¹⁴⁴ Su mūsų teiginiais dėl to sutinka Ф. М. Шабульго, Включе-ния..., стр. 82.

¹⁴⁵ История Кієва, т. I, стр. 113.

¹⁴⁶ О. R. Halaga, Porta..., žemėlapis.

¹⁴⁷ Е. С. Зевакин, Н. А. Пенчко, Очерки..., стр. 74—75.

¹⁴⁸ S. Kutrzeba, Handel..., p. 208, 480.

somybės susiaurino Ordos valdžią Rytų Europoje, galėjo būti pavyzdžiu kai kurių kitų pavergtų žemių išsivadavimo kovai prieš chanų despotiją ¹⁴⁹.

§ 3. LIETUVIŲ IR TOTORIŲ SUSIDŪRIMAI GEDIMINO VALDYMO PASKUTINIAME DEŠIMTMETYJE

Po žymių XIV a. 3-ojo dešimtmečio įvykių — Kijevo atėmimo iš Ordos — tarptautinė situacija vertė Lietuvą vėl palaikyti taikius santykius su galingu pietryčių kaimynu, apie tai, kaip matėme, minima 1329—1331 m. Tačiau tokia padėtis truko neilgai.

XIV a. 4-ajame dešimtmetyje tarp Lietuvos ir Aukso Ordos atsinaujino kova, kuri visų pirma siejosi su totorių puolimais prieš Gediminui pavaldų Smolenską.

Smolenskas, kaip rodo negausūs faktai, XIV a. pradžioje dar buvo Aukso Ordos valdžioje. Tarp Lietuvos pasiuntinių, 1326 m. pasiųstų į Naugardą, minimas Fiodoras Sviatoslavičius — vienas iš Smolensko kunigaikščių, — valdęs Dorogobužą ir Viazmą ¹⁵⁰. Iš to išeitų, kad jau XIV a. 3-ajame dešimtmetyje Lietuvos valdos siekė rytines Smolensko žemės ribas. Tai patvirtina 1335 m. metraštiniai duomenys, nurodantys, jog tuomet didžiojo kunigaikščio Ivano Kalitos kariuomenė, niokodama „Lietuvos žemę“ ¹⁵¹, „sudegino Lietuvos pilaites (городи) Osečenę, Riasną ir kitas [...]“ ¹⁵². Abu minėti punktai — į šiaurę nuo Volgos ¹⁵³. Kaip liudija 1340 m. Smolensko sutartis su Livonija, vietinis kunigaikštis Ivanas Aleksandrovičius iš dalies priklausė nuo Lietuvos ¹⁵⁴. Taigi totorių puolimai prieš Smolenską buvo tam tikru mastu nukreipti ir prieš Lietuvą.

Pirmas Uzbeko totorių puolimas prieš Smolenską įvyko 1333 m. Jį, matyt, visų pirma nulėmė totoriams pavaldaus Naugardo, kuriame siekė įsitvirtinti Lietuva, reikalai.

1327 m., nuniokoję Tverę, totoriai paėmė iš Naugardo „2000 sidabro“ ¹⁵⁵. 1328 m. Ivanas Kalita gavo Ordoje didžiojo kunigaikščio jarlyką, ir Naugardas tapo jam pavaldus.

dus¹⁵⁶; iš jo žemės jis ėmė naujas rinkliavas ir siuntė į Ordą. Ypač tai reikia pasakyti apie 1332 m., kada, grįžęs iš Ordos, Kalita, spaudžiamas chano, pareikalavo iš Naugardo jo „Užkamio sidabro“¹⁵⁷. Ordos pasiuntiniai Rusioje žiūrėjo, kaip vykdomas šis chano įsakymas¹⁵⁸. Naugardas, norėdamas išsivaduoti iš totorių valdžios ir didelių mokesčių, suartėjo su Lietuva, 1333 m. atiduodamas Gedimino sūnaus Narimanto valdžiai iki gyvos galvos strategiškai svarbias pilis, Naugardo žemės priemiesčius: Ladogą, Orechovą, Korelą (Korelską), pusę Koporės, taip pat Korelos žemę¹⁵⁹.

Istoriografijoje, atrodo, per mažai vertinama šių tvirtovių geografinė padėtis, atsižvelgiant į lietuvių santykius

¹⁴⁹ Turint galvoje Lietuvos kovą su Aukso Orda XIV a. 3-ajame dešimtmetyje ir glaudžius to meto Lietuvos ir Tverės santykius, galima būtų manyti, jog aptarti Lietuvos veiksmai galėjo turėti įtakos 1327 m. sukilimui Tverėje prieš totorius.

¹⁵⁰ Žr. aukščiau, III dalies 1 skyriaus 2 §; A. H. Насонов, Монголы..., стр. 112.

¹⁵¹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 479.

¹⁵² ПСРЛ, т. XXV, стр. 171; т. XX, ч. 1, стр. 179; т. X, стр. 207; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 266; т. V, стр. 220; т. XVI, стб. 69; т. XXVIII, стр. 69, 230; т. XXVI, стр. 112; т. XXVII, стр. 63; НПА, стр. 347.

¹⁵³ Kiek į vakarus nuo Rževo ir Toržoko: М. К. Любавский, Образование..., стр. 82 и карта; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 337; В. Т. Пашуто, Образование..., žemėlapis Nr. 1.

¹⁵⁴ LUB, Bd. II, p. 332—333, Nr. 796 („[...] kaip mano vyresnysis brolis Gediminas sudarė [...]“); П. В. Голубовский, История..., стр. 317; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 150.

¹⁵⁵ НПА, стр. 98, 341, 459.

¹⁵⁶ А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 139; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 497.

¹⁵⁷ НПА, стр. 99, 344.

¹⁵⁸ Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 503.

¹⁵⁹ НПА, стр. 345—346; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 265; т. V, стр. 220; т. XXV, стр. 171; т. VII, стр. 203; т. XXVII, стр. 63; т. XXVIII, стр. 69; т. XX, ч. 1, стр. 179; т. X, стр. 206; т. XXVI, стр. 112; Naugardo IV, V, Voskresenijos, Nikono, Vologdos-Permės metraščiuose nurodyta, kad minėti punktai gauti pagal ankstesnę, t. y. 1331 m. sutartį („ką jam sakė Lietuvoje“); В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 60; А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 142—143; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 344; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 394—395; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 504.

su totoriais ir vokiečiais. Lietuva ėmė kontroliuoti svarbų tarptautinės prekybos kelią iš Baltijos jūros, einantį Neva, per Ladogos ežerą, Volchovą ir Naugardą į pietryčius. Naugardas buvo svarbiausias Šiaurės vakarų ir Rytų Rusios užsienio prekybos centras, nuo jo priklausė Hanzos gerovė.

Panašų vaidmenį vaidino ir Pskovas¹⁶⁰. Čia dar apie 1330 m. Lietuva pasodino kunigaikštį Aleksandrą¹⁶¹, 1327 m. totorių išvytą iš Tverės. Totorių priešų rėmimas ir ypač totorių vasalo valdžios susilpnėjimas Naugarde, matyt, privertė chaną Uzbeką ginti Ordos valdžią Rusijoje, smogiant svarbiam centrui — Lietuvai pavaldžiam Smolenskui.

1333 m. rudenį (на зиму) Briansko kunigaikštis Dmitrijus su totorių vaivadamis Kalontajum ir Čiriča apgulė Smolenską. Po atkaklios kovos (бывшеся много) sudaryta taika¹⁶². Tą žiemą Smolenskas buvo priverstas kuriam laikui pripažinti Ordos valdžią¹⁶³, todėl artimiausiais metais ir Lietuvos santykiai su ja galėjo būti kompromisiniai.

Totorių antpuolis prieš Smolenską turėjo pasekmių. Kitais, 1334, metais pas grįžusį iš Ordos Maskvos didįjį kunigaikštį Ivaną Kalitą Naugardas pasiuntė pasiuntinius ir susitarė su juo¹⁶⁴. Šis 1335 m. organizavo drauge su Naugardu žygį prieš Lietuvai pavaldų Pskovą, kur sėdėjo Kalitos priešas Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius. Žygis neįvyko, tačiau santykiai tarp abiejų šalių pasidarė įtempti. Tokiomis aplinkybėmis 1335 m. Lietuva puolė Toržoką, kur buvo iš Naugardo atvykęs didysis kunigaikštis Ivanas Kalita¹⁶⁵. Antpuolis buvo nukreiptas prieš Naugardą ir Maskvos didįjį kunigaikštį, pavaldų Ordai.

Gediminas galėjo išnaudoti tą aplinkybę, kad kaip tik 1335 m. Uzbeko totorių jėgos buvo sutelktos prieš Iraną¹⁶⁶. Tačiau tuo pačiu metu komplikavosi ir Lietuvos padėtis, nes 1335 m. pabaigoje kitas Ordos vasalas, Haličo—Volynės kunigaikštis Boleslovas Jurijus II atnaujino sąjungą su Kryžiuočių ordinu¹⁶⁷.

Apie įvykius Rytų Europoje Uzbekas, matyt, buvo informuotas. 1336 m. į Ordą atvyko Ivanas Kalita, o 1337—1338 m. ten du kartus lankėsi Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius, ilgą laiką išbuvęs Pskove. Iš Uzbeko jis gavo didžiojo kunigaikščio titulą ir, totorių lydymas, grįžo į Tverę. Chanui, matyt, rūpėjo išplėsti Aleksandrą iš Lietuvos įtakos, nes Pskovą jis valdė kaip Gedimino vyriausybės statytinis ¹⁶⁸.

Uzbekas norėjo smogti Lietuvai ir karinį smūgį. Metraštyje trumpai pažymėta, kad 1338 m. totoriai kariavo Lietuvą ¹⁶⁹; apie šio antpuolio tikslus, kryptį bei pasekmes nežinome nieko. Kartais jis siejamas su Kijevo klauzimu ¹⁷⁰. S. M. Kučinskis mano, kad totoriai smogė Lietu-

¹⁶⁰ А. Л. Хорошкевич, Торговля..., стр. 3.

¹⁶¹ ПЛ, в. 2, стр. 92; НПЛ, стр. 343; ПСРЛ, т. XXV, стр. 170; E. Bonnell, Russisch..., p. 122; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 342.

¹⁶² ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 47 (1333 m.); т. X, стр. 206 (1334 m.); Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 238; П. В. Голубовский, История..., стр. 314; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 352; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 112.

¹⁶³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 47.

¹⁶⁴ НПЛ, стр. 346; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 112.

¹⁶⁵ НПЛ, стр. 346—347; ПСРЛ, т. XXV, стр. 171; А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 144; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 347; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 395; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 504.

¹⁶⁶ ТСМ, т. II, стр. 93, 101, 143.

¹⁶⁷ PUB, Bd. III, Lief. 1, p. 19—20, Nr. 28; SD, t. I, Nr. 345.

¹⁶⁸ Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 506.

¹⁶⁹ ПСРЛ, т. X, стр. 208; 1338 m., kaip antpuolio datą, nurodo: Н. М. Карамзин, История..., т. IV, зам. 328, стр. 197; Т. Narbutt, Dzieje..., t. IV, p. 618—619; А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 157; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 350; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 112; В. Т. Пашуто, Образование..., стр. 396; V. Pašuta, Lietuvos..., p. 302. Istoriografijoje pasitaiko ir klaidinga totorių antpuolio data — 1336 m. Ją nurodo V. Antonovičius (В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 70), kuris remiasi senu Nikono metraščio leidimu, tačiau ten antpuolis pažymėtas prie 1337 m. (Руская летопись..., ч. 3, стр. 164). Klaidingą 1336 m. datą nurodo ir: Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 59; П. Г. Клепатский, Очерки..., стр. 8; В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 91.

¹⁷⁰ Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 59.

vai, bijodami jos įsitvirtinimo Tverėje¹⁷¹. Su pastarąja nuomone iš esmės galima sutikti. Šiuo antpuoliu Orda, atrodo, daug ko nepasiekė, nes kitais metais vėl puolė, o prieš tai, 1339 m. spalio mėn., Ordoje buvo nužudyti Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius ir jo sūnus Fiodoras¹⁷². Svarbus tokio Uzbeko sprendimo motyvas buvo glaudūs Tverės kunigaikščio ryšiai su Lietuvos valstybe¹⁷³.

Naujas puolimas vėl buvo nukreiptas prieš Lietuvai pavaldų Smolenską. Istoriografijoje jis nušviečiamas šiek tiek skirtingai. Daugelis istorikų datavo jį 1340 m.¹⁷⁴, kiti — 1339 m.¹⁷⁵ Kai kuriuose rusų metraščiuose šie įvykiai aprašyti prie 1340 m.¹⁷⁶, tačiau ankstesniuose sąvaduose jie datuojami 1339 m. žiema¹⁷⁷, todėl, atrodo, galima sutikti su 1339 m. pabaigos data¹⁷⁸.

Žygį prieš Smolenską organizavo chanas Uzbekas, pasiuntęs Tovlubijaus vadovaujamus totorius¹⁷⁹, su kuriais iš pat Ordos ėjo ir Riazanės kunigaikštis Ivanas Korotopolas. Per Perejaslavlį (Riazanės) jie patraukė į Smolenską. „Caro paliepimu“ Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas Kalita su Tovlubijum pasiuntė Suzdalės, Rostovo, Jurjevo, Drutsko, Fomino kunigaikščius, taip pat dviejų vaivadų vedamas savo jėgas¹⁸⁰. Su Tovlubijum ėjo „daugelis totorių“¹⁸¹— Mengukašas ir kiti jų kunigaikščiai, baskakai, mardvių kunigaikščiai su savo pajėgomis¹⁸².

Šis žygis prieš Smolenską tuo metu buvo pats didžiausias. Tur būt, buvo numatytas ir karo su Lietuva atvejis¹⁸³. Uzbekas greičiausiai siekė susigrąžinti Smolenską¹⁸⁴. Totorių ir rusų kariuomenė prie Smolensko stovėjo neilgai¹⁸⁵ ir pasitraukė, pilies nepaėmusi¹⁸⁶. Buvo sudeginti tik papiliai ir nusiaubti aplinkiniai kaimai¹⁸⁷. Žygio tolumas, didelių pajėgų sutelkimas rodytų, kad buvo numatoma didelė apgultis. Metraščiuose reiškiamas džiaugsmas, kad rusų kariuomenė nenukentėjo¹⁸⁸. Matyt, greitą atsitraukimą nuo Smolensko apsprendė Gedimino pajėgų artėjimas¹⁸⁹. Šiaip ar taip, buvo atremta didelio pavojaus grėsmė.

Kokie lietuvių ir totorių kontaktai galėjo būti Haličo—Volynės žemėje 1340—1341 m.? Jos kunigaikštis Boleslo-

vas Jurijus 1340 m. balandžio 7 d. buvo bajorų nunuodytas¹⁹⁰. Gedimino sūnus Liubartas, apie 1320 m. vedęs

¹⁷¹ S. M. Kuczyński, *Ziemie...*, p. 20.

¹⁷² ПСРА, т. XV, в. 1, стб. 51; т. XXV, стр. 172; НПА, стр. 350; А. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 506—507; kitą nužudymo datą — 1338 m.— nurodo: А. Е. Пресняков, *Образование...*, стр. 157; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 350; S. M. Kuczyński, *Ziemie...*, p. 20.

¹⁷³ А. Е. Пресняков, *Образование...*, стр. 157; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 350; В. Т. Пашуто, *Образование...*, стр. 396; А. В. Черепнин, *Образование...*, 508.

¹⁷⁴ Н. М. Карамзин, *История...*, т. IV, стр. 238, прим. 317 (стр. 185); Т. Narbutt, *Dzieje...*, t. V, p. 8—9; П. В. Голубовский, *История...*, стр. 315; А. Е. Пресняков, *Образование...*, стр. 146, 157, 161; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 352; S. M. Kuczyński, *Ziemie...*, p. 21—22; S. M. Kuczyński, *Antymoskiewska...*, p. 11.

¹⁷⁵ С. М. Соловьев, *История...*, кн. II (т. 3—4), стр. 922; А. Prochaska, *Od Mendoga...*, Litwa i Ruś, t. III, p. 198. А. Н. Насонов, *Монголы...*, стр. 112; В. Spuler, *Die Goldene Horde...*, p. 98; В. Т. Пашуто, *Образование...*, стр. 397; А. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 508; V. Pašuta, *Lietuvos...*, p. 302.

¹⁷⁶ ПСРА, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 270; т. 1, в. 3, стр. 531; т. XXV, стр. 172; т. XXIII, стр. 105; т. XXVIII, стр. 69, 230; т. XXI, ч. 1, стр. 113; т. XXX, стр. 106; т. XXVI, стр. 113; т. VII, стр. 206.

¹⁷⁷ ТЛ, стр. 363; ПСРА, т. XVIII, стр. 92; т. XV, стб. 421; т. XV, в. 1, стб. 51; т. XXVII, стр. 238, 324; т. X, стр. 211; plg. t. XXXI, p. 85.

¹⁷⁸ Simeono metraščio 6847 m. paragrafas kovinis (H. Г. Бережков, *Хронология...*, стр. 27), jo įvykiai vyko 1339—1340 m.

¹⁷⁹ ТЛ, стр. 363; ПСРА, т. XVIII, стр. 92; т. XV, стб. 421; т. XV, в. 1, стб. 51 ir kiti aukščiau minėti metraščiai.

¹⁸⁰ Ten pat.

¹⁸¹ ПСРА, т. X, стр. 211; т. XXIII, стр. 105; т. XXVIII, стр. 69, 230.

¹⁸² ПСРА, т. X, стр. 211.

¹⁸³ Т. Narbutt, *Dzieje...*, t. V, p. 8—9.

¹⁸⁴ А. Н. Насонов, *Монголы...*, стр. 112.

¹⁸⁵ „Nedaug dienų“ (ТЛ, стр. 363; ПСРА, т. XVIII, стр. 93; т. XV, стб. 421; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 270; т. VII, стр. 206), „nedaug, 8 dienas“ (ПСРА, т. XXV, стр. 172).

¹⁸⁶ Ten pat.

¹⁸⁷ ПСРА, т. X, стр. 211.

¹⁸⁸ ТЛ, стр. 363; ПСРА, т. XVIII, стр. 93; т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 270.

¹⁸⁹ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 353; teigiama Gediminą galėjus suteikti pagalbą Smolenskui (А. Prochaska, *Od Mendoga...*, Litwa i Ruś, t. III, p. 198).

¹⁹⁰ М. Грушевський, *Історія...*, т. III, стр. 138, 534—535.

vieno iš Haličo—Volynės kunigaikščių dukrą¹⁹¹, vietinių bajorų buvo pripažintas valdovu. Iš Vladimiro jis valdė Volynę, o Haličo Rusios žemės bajorų vyriausybei vadovavo Dmitrijus Dedko, gal būt, kažkiek pavaldus Liubartui¹⁹².

Kartais manoma, kad totoriai pripažino Liubartą Haličo—Volynės kunigaikščių paveldėjimo keliu¹⁹³, tačiau ten vykusią kovą Boleslovo Jurijaus, vedusio Gedimino dukterį Eufemiją, mirties metais galima, atrodo, laikyti tam tikro Ordos nédraugiškumo Lietuvai požymiu¹⁹⁴. Po Boleslovo Jurijaus mirties įvykiai Pietvakarių Rusioje klostėsi taip. Lenkijos karalius Kazimieras, norėdamas čia įsitvirtinti ir užimti prekybos kelius, einančius per šį kraštą į genujiečių kolonijas prie Juodosios jūros, 1340 m. du kartus — balandžio ir birželio mėn. — puolė Rusią. Pirmą kartą nuniokojo Lvovą, o antrą kartą susidūrė su totorių ir rusų pajėgomis¹⁹⁵. Jono iš Čarnkovo duomenimis, 1341 m. sausio—vasario mėn. Dmitrijaus Dedko pakviesti totoriai drauge su rusais puolė Lenkiją, apgulė Liubliną, tačiau buvo priversti pasitraukti, jo nepaėmę¹⁹⁶.

Ryšium su tokia įvykių eiga reikia įvertinti 1340 m. pabaigos Kryžiuočių ordino dokumentą, kuriame kalbama apie lietuvių ir totorių sąjungą. Tai 1340 m. gruodžio 3 d. Elbinge rašytas trijų Prūsijos vyskupų (Kulmo, Pamedės ir Sembos) laiškas kardinolų kolegijai, kurio tikslas — pateisinti Ordino magistrą, kodėl jis nedalyvavęs popiežiaus teisme. Laiške nurodoma, jog magistro žemei gresia totorių imperatoriaus, susijungusio su Lietuvos ir Rusios karaliais, įsiveržimas, kad ypač didelis pavojus gresia Prūsijai, Livonijai ir Kuršui. Totoriai dabar esą galingi, todėl magistras pats turi vadovauti gynybai, kitaip pavojus iškils visam krikščioniškam pasauliui¹⁹⁷.

Šių duomenų pagrindu istoriografijoje kartais kalbama apie Lietuvos susitarimą su Orda¹⁹⁸. Tačiau minėtas 1340 m. gruodžio pradžios atgarsis Prūsijoje apie totorių antpuolio grėsmę susijęs, matyt, su 1341 m. sausio mėn. pradžios totorių ir rusų įsiveržimu į Lenkiją¹⁹⁹. Šaltiniai lietuvių šiame antpuolyje nemini (žr. aukščiau). Turėdami omenyje 1340 m. gruodžio 3 d. dokumento tikslą ir po-

būdį, prisimindami panašius atvejus XIII, taip pat XIV a., kada buvo siekiama pasiteisinti totorių grėsme, manome, kad dokumente minimą lietuvių ir totorių sąjungą ir ypač totorių pavojų Ordino valdoms galima laikyti perdėjimu, nors tam tikri lietuvių ir totorių kontaktai galėjo būti. Panašiai, matyt, reikia vertinti ir 1343 m. gruodžio 1 d. popiežiaus bulės (duodančios Kazimierui dešimtinę dvejiems metams) duomenis apie totorius, rusus ir lietu-

¹⁹¹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 71, 205, 219, 262 ir kt.; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 251.

¹⁹² *И. П. Филевич, Борьба...*, стр. 81—82; *М. Грушевський, Історія...*, т. III, стр. 127, 139—141; т. IV, стр. 19—20; *A. Kučinskas, Kęstutis...*, p. 95—97; *Очерки истории СССР XIV—XV вв.*, стр. 519; *H. Paškevičius* manė, kad Liubartas valdė tik Volynę, o Dekko buvo pavaldus Lenkijai ir Vengrijai (*H. Paszkiewicz, Polityka...*, p. 71—86).

¹⁹³ *Ф. И. Леонтович, Очерки...*, стр. 222—227; *М. Грушевський, Історія...*, т. IV, стр. 21, 28; *A. Kučinskas, Kęstutis...*, p. 90; *К. Гуслицкий, Нариси...*, стр. 14.

¹⁹⁴ *S. M. Kuczyński, Ziemie...*, p. 22.

¹⁹⁵ MPH, t. II, p. 860—861; *H. Paszkiewicz, Polityka...*, p. 50; *Z. Kaczmarszyk, Polska...*, p. 41—43; *K. Olejnik, Działalność...*, p. 79—80, 167.

¹⁹⁶ MPH, t. II, p. 621—622; šaltiniuose ir literatūroje šis antpuolis datuojamas įvairiai. 1337 m. (pagal MPH, t. II, p. 78) nurodo: *И. П. Филевич, Борьба...*, стр. 50; *A. Prochaska, W sprawie...* (1892), p. 15; *A. H. Насонов, Монголы...*, стр. 112—113; *В. Т. Пашуто, Образование...*, стр. 391, 395; *V. Pašuta, Lietuvos...*, p. 293, 300. Datuojamas taip pat 1340, 1344 m., tačiau nustatyta, kad kalbama apie 1341 m. pradžios antpuolį: *H. Paszkiewicz, Polityka...*, p. 36—37, 64—70; *A. F. Grabski, Polska w opiniach...* XIV—XV w., p. 168—169. Su šiuo datavimu sutinkama, tačiau neatmetama ir 1337 m. antpuolio galimybė (*K. Olejnik, Działalność...*, p. 93, 167). Vis dėlto atrodo, kad 1337 m. kiek didesnio totorių puolimo prieš Lenkiją nebuvo, todėl nebuvo, kaip kartais tvirtinama ir istoriografijoje (*В. Т. Пашуто, Образование...*, стр. 395; *V. Pašuta, Lietuvos...*, p. 300), būtinybės Lietuvai sutelkti tais metais savo dėmesį Volynei.

¹⁹⁷ „[...] quod [...] imperator Tartarorum, una cum principibus, maxime cum regibus Litwinorum et Ruthenorum, suis tributaris, contra quos idem [...] magister cum suis fratribus ordinis [...]“—LUB, Bd. II, Nr. 793, p. 330; PUB, Bd. III, Lief. 1, Nr. 345, p. 240; SD, t. I, Nr. 360, p. 180.

¹⁹⁸ *В. Т. Пашуто, Образование...*, стр. 396; *V. Pašuta, Lietuvos...*, p. 302.

¹⁹⁹ *H. Paszkiewicz, Polityka...*, p. 66.

vius, puolančius Lenkiją²⁰⁰. Šie duomenys taip pat negali liudyti lietuvių dalyvavimo puolime prieš Lenkiją 1341 m., nes informuotesni šaltiniai to nemini.

Taigi Haličo—Volynės Rusioje paskutiniaisiais Gedimino valdymo metais lietuvių ir totorių santykiai nėra aiškūs, sunku nustatyti ir kaip nors Liubartą bendradarbiavus su Aukso Orda.

XIV a. 4-ajame dešimtmetyje, kuomet įvyko susidūrimų su Aukso Orda, vakaruose Lietuva kariavo su Kryžiuočių ordinu. Reikšmingas momentas šioje kovoje buvo minėtas Narimanto įsitvirtinimas strategiškai svarbiuose Naugardo priemiesčiuose (1333 m.). Lietuvai susidarė galimybė kontroliuoti Livonijos ordino veiksmus visame rytiniame jo pasienyje. Ordinas turėjo tai pajusti, tai galėjo paskatinti ir jo aktyvumą 1333 m., kada Livonijos ir Prūsijos pajėgos dviem grupėm smogė Žemaitijai, o po to Livonijos riteriai pasiekė Vilksmergę (Ukmergę) ir puolė Polocką. Kitais metais, įsiveržę į Lietuvos gilumą, jie pirmą kartą šiame amžiuje pasiekė Vilniaus apylinkes²⁰¹. 1336—1337 m. kryžiuočiai prie Nemuno pasistatė Marienburgo ir Bajerburgo pilis. Lietuvos atkirtį Ordinui simbolizuoja Pilėnų gynyba²⁰². Dviem 1337 m. pabaigos dokumentais imperatorius Liudvikas Bavarietis „padovanojo“ Lietuvą Ordinui²⁰³. Nors 1338 m. Lietuva ir sudarė su Livonija prekybinę sutartį²⁰⁴, tačiau jos kova su Prūsijos riteriais nesiliovė²⁰⁵.

Apžvelgdami šio dešimtmečio Lietuvos kovą su Aukso Orda ir Kryžiuočių ordinu, pastebime priešišką jėgų susitelkimą prieš ją 1333 m., atkaklias kovas su kryžiuočiais 1338—1339 m., t. y. totorių antpuolių metais. Turint omenyje 1340 m. kurijos ryšius su Uzbeku²⁰⁶, galima manyti, kad kryžiuočių ir totorių veiksmai prieš Lietuvą galėjo būti tam tikru mastu suderinti. Šiaip ar taip, Lietuvai reikėjo įtempti visas jėgas kovai prieš ją puolančius abu priešus.

Ypač didelį vaidmenį toje kovoje suvaidino Smolenskas, atremdamas 1333 ir 1339 m. totorių antpuolius. Tai ryškus rusų miestų reikšmės, stabdant prieš Lietuvą nukreiptus Aukso Ordos puolimus, pavyzdys.

Apskritai Lietuvos kova su Aukso Orda, jos antpuolių atrėmimas silpnino totorių feodalų įtaką Rytų Europoje ir paskutiniame Gedimino bei Uzbeko valdymo dešimtmetyje ²⁰⁷.

²⁰⁰ VMPL, t. I, Nr. 604, p. 468; MPV, t. I, p. 214; *И. П. Филевич, Борьба...*, стр. 85; *П. А. Иванов, Историческая...*, стр. 237; *A. Kučinskas, Kęstutis...*, p. 98. Kiti faktai rodo tuo metu tarp Lenkijos ir Rusios buvus taikius santykius, todėl kyla abejonių dėl minėtų trijų šalių bendrų veiksmų (*H. Paszkiewicz, Polityka...*, p. 96—99).

²⁰¹ SRP, t. II, p. 67, 487.

²⁰² Ten pat, p. 488—493.

²⁰³ PUB, Bd. III, Lief. 1, Nr. 134, 135, p. 96—101.

²⁰⁴ GL, p. 187—195.

²⁰⁵ SPR, t. II, p. 67—68, 495—497.

²⁰⁶ VMHH, t. I, Nr. 960—962, p. 638—640.

²⁰⁷ 1341—1342 m. žiemą mirė Gediminas ir Uzbekas.—НПЛ, стр. 353; ПСРЛ, т. XXV, стр. 173 ir kt.; *E. Bonnell, Russisch...*, p. 132, komentarai, p. 177; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie...*, p. 257; *B. Spuler, Die Goldene Horde...*, p. 98; *М. Г. Сафаралев, Рассад...*, стр. 102.

MŪŠIS PRIE MĖLYNŲJŲ VANDENŲ,
JO PROBLEMOS IR ISTORINĖ REIKŠMĖ

§ 1. LIETUVA IR TOTORIAI XIV A. VIDURYJE

Kiek galima spręsti iš šaltinių, Lietuvos ir Ordos santykiai XIV a. 5-ajame dešimtmetyje buvo priešiški, nors būta ir kitokio pobūdžio momentų.

1344—1345 m. žiemą²⁰⁸, kada, nušalinę Jaunutį, Algirdas ir Kęstutis paėmė vyriausiąją valdžią Lietuvoje, jų brolis Narimantas pabėgo į Ordą pas chaną Džanibeką. Apie tai užsiminta daugelyje rusų metraščių²⁰⁹. Be to, vėlyvosiose rusų genealogijose kalbama apie Narimanto „kovą“ su totoriais (kitagenčiais), jo patekimą į nelaisvę ir apie tai, kaip tuo metu Ordoje buvęs Ivanas Danilovičius jį išpirko²¹⁰. Kai kuriais genealoginiais duomenimis, Narimanto žmona buvo Tuchais, „Tauridos valdovo“ duktė²¹¹.

Istoriografijoje pažymėta, kad žinia apie Narimanto patekimą į nelaisvę ir išpirkimą iš jos yra vėlyva, nepatikima versija²¹²; kartais minėti duomenys traktuojami įvairiai²¹³.

Narimanto bėgimas pas totorius rūmų perversmo Lietuvoje metu abejonių nekelia; tačiau iš ten jis greit, vėliausiai 1346 m., grįžo ir bendradarbiavo su Algirdu ir Kęstučiu²¹⁴. Iš to išeitų, kad santykiai Jaunučio laikais (1341—1344—1345 m.) tarp Lietuvos ir Ordos galėjo būti neprieiški, o gal net sąjungininkiški. Tuo metu Kryžiuočių ordinas, 1343 m. sudaręs taiką su Lenkija²¹⁵, ruošėsi dideliam puolimui prieš Lietuvą. Tačiau 1345 m. pradžios Kryžiuočių ordino, remiamo Čekijos, Vengrijos, Olandijos, Vokietijos feodalų pajėgų, antpuolis buvo atremtas, Lietuva nuniokojo Livoniją ir Prūsiją²¹⁶. Kitais metais organizuojamas puolimas prieš Naugardą. Gal būt, tai rištų-

si su Lietuvos pastangomis blokuoti Livonijos ordiną iš Naugardo pusės?

1346 m. Algirdo ir Kęstučio organizuotas puolimas prieš Naugardą, kuriame tuo metu savo pozicijas stiprino Maskvos didysis kunigaikštis Semionas Ivanovičius, privertė, matyt, pastarąjį ieškoti chano pagalbos²¹⁷. Tai aštrino Lietuvos ir Ordos prieštaravimus (Lietuvos įtakos stiprėjimas reiškė Aukso Ordos valdžios toje Rusios dalyje likvidavimą), kurie išryškėjo, Lietuvos pasiuntinybei nuvykus į Ordą. Panagrinėsime jos datą ir siuntimo tikslus.

Kryžiuočių ordino puolimas ir 1348 m. vasario 2 d. Strėvos mūšis, kuriame Lietuva patyrė nuostolių²¹⁸, sunkino Lietuvos tarptautinę padėtį. Su talkininkais iš Vokietijos, Anglijos, Ordino kariuomenė, vadovaujama ma-

²⁰⁸ ПСРЛ, т. XVII, стб. 71, 143, 154, 191—192, 206, 220; *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie.*., p. 371—372.

²⁰⁹ „[.] Narimantas bėgo į Ordą pas ciesorių“, — НПА, стр. 358; ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 275; т. V, стр. 224; т. XVI, стб. 77; т. XXIV, стр. 118; т. XXV, стр. 175; XXIII, стр. 107; т. VII, стр. 209—210; т. XX, ч. 1, стр. 184; т. X, стр. 216; т. XXVII, стр. 65; т. XXVIII, стр. 71, 231—232; т. XXX, стр. 108; т. XXVI, стр. 114.

²¹⁰ ПСРЛ, т. XVII, стб. 595, 414—415, 590, 604; т. IV, ч. 1, в. 2, стр. 480 (сп. Дубровского НИАУ); т. XXVII, стр. 239 (Сокр. св. 1493 г.); *М. Е. Бычкова, Отдельные моменты.*., стр. 371.

²¹¹ *K. Niesiecki, Herbarz.*., т. VIII, p. 168.

²¹² *Н. М. Карамзин, История.*., т. IV, стр. 222—223, пр. 294; *K. Chodyncki, Ze studiów.*., p. 398—399.

²¹³ *A. L. Schlözer, Geschichte von Littauen.*., p. 89; *T. Narbutt, Dzieje.*., т. V, p. 30; *K. Stadnicki, Synowie.*., т. I, p. 18; *J. Wolff, Ród.*., p. 13; *A. Prochaska, Od Mendoga.*., Litwa i Ruś, т. IV, p. 94.

²¹⁴ *H. Paszkiewicz, Jagiellonowie.*., p. 376; trumpai patį bėgimą į Sarajų konstatuoja B. Špuleris (*Die Goldene Horde.*., p. 105).

²¹⁵ SRP, т. II, p. 500; *Historia Polski*, т. I, cz., 1, p. 450.

²¹⁶ SRP, т. II, p. 504—505, 508; *A. Kučinskas, Kęstutis.*., p. 40—42; Lietuvos karas su kryžiuočiais, p. 223 (*M. Jučas*).

²¹⁷ „[.] kunigaikštis Semionas [.] pabuves tris savaites Naugarde, [.] vyko «на Низъ о цесареве орудъ»“, — НПА, стр. 358; žr. taip pat I dalies 1 skyriaus § 2.

²¹⁸ SRP, т. II, p. 75—76; 511—512, 737, 741; т. I, p. 724; т. III, p. 77, 12; *A. Kučinskas, Kęstutis.*., p. 58—61; žr. taip pat I dalies 1 skyriaus § 2.

gistro, tų pačių metų rugpiūčio mėn. vėl užpuolė Lietuvą, paėmė svarbią Veliuonos pilį²¹⁹. Tais pačiais metais Švedijos karalius Magnus Eriksonas, palaikomas popiežiaus, pradėjo puolimą prieš Naugardo valdas. Rugpiūčio 6 d. švedai apgaule paėmė Orechovą — svarbų strateginį punktą Ladogos paežerėje, prie Nevos ištakų, kur buvo Narimanto, Lietuvos vietininkas²²⁰. Reikia pabrėžti, kad Orechovo ir Veliuonos pilys prieš buvo paimtos tą patį mėnesį.

Netrukus, 1349 m., lietuviai vėl atstatė ir stipriai įtvirtino Veliuonos pilį²²¹. Vasario 24 d. naugardiečiai atstatė Orechovą²²². Kare su švedais Naugardui padėjo Pskovas, kur buvo lietuvių vietininkas, Algirdo vaivada Jurgis Vytautaitis. Remdamas Švedijos agresiją, Livonijos ordinas tuo pačiu metu puolė Pskovo valdas. Kovoje prieš Ordiną balandžio 13 d. mūšyje prie Izborsko žuvo Jurgis Vytautaitis²²³.

Visa tai liudytų, kad Kurijos palaikomų Kryžiuočių ordino ir Švedijos puolimai vienu metu galėjo būti iš anksto suderinti. Kova prie Strėvos ir Veliuonos, Orechovo ir Izborsko (į šių įvykių visumą istoriografijoje, atrodo, nepakankamai atkreipta dėmesio) privertė Lietuvą 1348—1349 m. susirūpinti vakarų sienų saugumu.

1348 m., kada švedai puolė Naugardo valdas, naugardiečiai kreipėsi pagalbos į Maskvos didįjį kunigaikštį Semioną Ivanovičių. Jis ilgai delsė, susiruošė žygiui, tačiau nepasiekęs Naugardo, pasuko atgal, pasiuntęs ten tik savo brolių Ivaną, bet ir šis nedalyvavo karo veiksmuose, o sužinojęs apie Orechovo paėmimą, greit išvyko iš Naugardo²²⁴. Tokį didžiojo kunigaikščio Semiono elgesį, matyt, paaiškina žinia, kad pakeliui į Naugardą jį pavijo Aukso Ordos pasiuntiniai, ir Semionas grįžo į Maskvą išklaustyti chano nurodymų²²⁵.

Kitas kurijos globotinis, tuometinis Ordino sąjungininkas Lenkijos karalius Kazimieras, turėjo su Orda diplomatinius santykius ir nekovojo su ja. 1349 m., kaip pažymi lenkų šaltinis, pas Kazimierą atvyko totorių pasiuntiniai²²⁶. Palaikydamas ryšius su totoriais²²⁷, tų metų rugsėjo—lapkričio mėn. Kazimieras puolė Liubarto bei

Kęstučio valdas Pietvakarių Rusioje ir užėmė Belzą, Vladimirą, Brestą. Liubartas išlaikė tik Lucką²²⁸.

Tokiomis aplinkybėmis Algirdas siuntė pasiuntinius pas chaną Džanibeką (Čanibeką); tai plačiai atsispindi rusų metraščiuose. 1408 m. sąvade prie 1348 m. pažymėta, kad Algirdas pasiuntė pas chaną brolių Karijotą „ir prašė carą kariuomenės sau į pagalbą“. Tai išgirdęs, Semionas Ivanovičius, pasitaręs su broliais ir bajorais, siuntė į Ordą pasiuntinius skūstis Algirdui. Chanas, iš Semiono sužinojęs, kad Algirdas „[...] nuniokojo [...] caro ulusą, o didžiojo kunigaikščio tėvoniją“, išdavė didžiajam kunigaikščiui Semionui „Karijotą, Mykolą ir Svisločės Semioną, ir Aikšą [...], ir jo [Karijoto] draugę (дружину) Lietu-

²¹⁹ SRP, t. II, p. 514; t. III, p. 78.

²²⁰ ПСРЛ, т. IV, в. 1, стр. 277; т. III, стр. 226; т. XXV, стр. 176; т. XXVIII, стр. 71, 232; т. X, стр. 220; т. XVI, стр. 79; E. Bonnell, Russisch..., p. 141—142; žr. taip pat I dalies 1 skyriaus 2§.

²²¹ SRP, t. III, p. 78.

²²² НПЛ, стр. 361; ПСРЛ, т. IV, в. 1, стр. 278.

²²³ ПЛ, в. 2, стр. 26, 98—99; ПСРЛ, т. IV, в. 1, стр. 280; dėl Vytautaičio vardo žr. Pskovo metraščių žinias prie 1341 m.

²²⁴ НПЛ, стр. 360; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 54.

²²⁵ „[...] grįžo į Maskvą išklausti caro žodžių [...]“. ТЛ, стр. 370.

²²⁶ „Nuncii Thartarorum venerunt ad regem Polonie“.— МРН, т. II, p. 895 (Roczn. Miechowski).

²²⁷ Istoriografijoje tvirtinama, kad, sumanęs puolimą, Kazimieras pats susisiekė su totoriais, norėdamas juos neutralizuoti (М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 33; К. Гуслистий, Нариси..., стр. 18; Z. Kaszmarczyk, Polska..., p. 63). Tačiau, turint omenyje bendrą situaciją ir minėtą totorių pasiuntinių atvykimą, atrodo, kad Kazimierą pulti Lietuvą galėjęs paskatinti ir pats Aukso Ordos chanas. Apie totorių gyčius su Kazimieru žr. А. Е. Пресняков, Лекции..., т. II, вып. 1, стр. 67; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 45.

²²⁸ МРН, т. II, p. 629—630, 885; НПЛ, стр. 361; ПСРЛ, т. XXV, стр. 177 ir kt.; SRP, t. III, p. 78; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 34; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 118—119; to paties, Jagiellonowie..., p. 383; kartais puolimas datuojamas 1350 m. (И. Б. Греков, Очерки..., стр. 45); pastaruoju metu, remiantis tik J. Długošu, tvirtinama, kad Kazimieras užėmė ir Lucką (K. Olejnik, Działalność..., p. 81); nepaisant to, kad Volynė tuo metu buvo Lietuvos valdžioje, kartais rašoma, jog Kazimieras užėmė Belzą, Brestą, Vladimirą, buvusius totorių valdžioje (М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 105).

va" ²²⁹. Minėti įvykiai, nors jų aprašymai turi tekstologinių skirtumų, 1349 m. datuojami kituose Maskvos ²³⁰, taip pat Naugardo ²³¹, Rostovo ²³², vakarinių rusų ²³³, Smolensko ²³⁴ ir kituose ²³⁵ sąvaduose.

Norint išsamiau nušviesti pasiuntinių siuntimą, reikia peržiūrėti tolesnės metraščių žinias apie jų likimą. Šios žinios datuojamos taip pat įvairiai. Prie 1349 m. pažymima, kad Algirdas atsiuntė pasiuntinius pas Semioną „dėl savo brolio dėl Karijoto ir dėl bajorų, ir dėl jo draugės dėl Lietuvos [...]“, prašydamas „taikos ir visų brolių gyvybės“, duodamas daug dovanų ir daug sidabro. Semionas Ivanovičius sutiko, sudarė taiką ir paleido „Kariją ir jo draugę Lietuvą pas savuosius“ ²³⁶.

1350 m. šie faktai datuojami kituose Maskvos metraščiuose ²³⁷, apimančiuose 1493 ir 1495 m. sąvadu: „[...] Algirdas atsiuntė pasiuntinius [...], prašydamas taikos ir savo brolių gyvybės; o didysis kunigaikštis garbingai išleido «Кориадову чядь» pas Algirdą“ ²³⁸. Toks pats tekstas su žodžiais «Корьядову чадь» yra ankstesniuose Naugardo ²³⁹, vakarinių rusų, Supraslio, Akademiniame nuorašuose ²⁴⁰, Smolensko sąvade ²⁴¹.

Apžvelgus metraščių žinias, tebelieka neaišku — kas įėjo į pasiuntinybę ir kada ji buvo siųsta.

Pagal minėtus šaltinius vienu atveju išeitų, kad į Ordą buvo pasiųsti Algirdo brolis Karijotas su savo karine drauge arba Karijotas, Mykolas, Svisločės Semionas ir Aikšas, o kitu — trys asmenys: Mykolas Karijotas, Svisločės Semionas ir Aikšas. Tuo remiantis, tiek senoje, tiek naujausioje istoriografijoje teigiama, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas pasiuntė pas Džanibeką pasiuntinybę, vadovaujamą brolio ²⁴².

Atrodo, kad Karijotas ir Mykolas — vienas asmuo, nes Karijotas turėjo ir pravoslavišką Mykolo vardą ²⁴³.

Supraslio, Akademiniame nuorašuose, Naugardo IV metraštyje iš pradžių kalbama, kad buvo „išvaduoti Lietuvos kunigaikščiai Mykolas Karijotas, Svisločės Semionas ir Jakšas [Aikšas]“, o vėliau — kad buvo sudaryta ilgalaikė taika ir Semionas Ivanovičius «отпусти Корьядову чадь» ²⁴⁴.

Turint omenyje skirtingas žinias, atrodo, kad pirmuoju atveju praleistas žodis „čad“, ir tekstas galėjo atrodyti taip: „išvadavo Lietuvos kunigaikščius, Mykolo Karijoto „čad“: Svisločės Semioną ir Jakšą“, kad Algirdas galėjo pasiųsti į Ordą ne savo brolių Karijotą, bet du jo sūnus — Svisločės Semioną ir Aikšą²⁴⁵. Tačiau Maskvos ir kiti sąvadai kalba apie Lietuvos pasiuntinybę, vadovaujamą paties Karijoto.

²²⁹ ТЛ, стр. 369; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 96; т. XV, в. 1, стб. 58; Nikono metraštis mini tik «Кориада», т. X, стр. 219; т. XXX, стр. 109; т. XXI, ч. 2, стр. 344.

²³⁰ ПСРЛ, т. XXV, стр. 177; plg. т. XXIII, стр. 109; т. XXVIII, стр. 72, 233 ir ПСРЛ, т. XXII, ч. 1 (Xp. 1512 r.), 410; plg. т. VII, стр. 215; т. XX, ч. 1, 185; т. XXVII, стр. 240, 324—325; т. XXXI, стр. 86.

²³¹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 481.

²³² ПСРЛ, т. XXIV (Тип.), 119.

²³³ ПСРЛ, т. XVII, стб. 32 (Супр.); 126—127 (Акад.).

²³⁴ ПСРЛ, т. XVI, стб. 82.

²³⁵ ПСРЛ, т. XXVI (Волог.-Перм.), стр. 115.

²³⁶ ТЛ, стр. 370; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 96; т. X, стр. 221; т. XV, в. 1, стб. 59; т. XXX, стр. 109.

²³⁷ ПСРЛ, т. XXV, стр. 177; т. XXIII, стр. 109; т. XXII, ч. 1, стр. 410; т. VII, стр. 215; т. XX, ч. 1, стр. 185; sutrumpintai — т. XXXI, стр. 86 (apie tai Mazurinsko metraštyje klaidingai kalbama ir prie 1341 m. — ten pat, p. 85).

²³⁸ ПСРЛ, т. XXVII, стр. 240, 325 («[...] Корьядову чядь [...]»).

²³⁹ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, стр. 279; т. V, стр. 226—227; Naugardo IV metraščio Dubrovskio nuoraše (ten pat, т. IV, d. 1, l. 2, p. 481) ši vieta pakeista, minimas vien „Karijotas ir kiti“.

²⁴⁰ ПСРЛ, т. XVII, стб. 33, 127.

²⁴¹ ПСРЛ, т. XVI, стб. 82.

²⁴² Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 266; Т. Narbutt, Dzieje..., т. IV, p. 47; А. Ангрияшев, Очерк..., стр. 212 (Karijotą ir Simeoną Jaunutaitį); В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 105; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 540—541.

²⁴³ J. Wolff, Ród..., p. 70; J. Puzyna, Korjat i Korjatowicze (1930), p. 426.

²⁴⁴ ПСРЛ, т. XVII, стб. 32—33, 126—127; т. IV, ч. 1, стр. 279. И. И. Срезневский, Материалы..., т. III, стб. 1469—1470. Senas žodis „čad“ reiškia vaikus, liaudį, draugus, karinę draugę (družiną).

²⁴⁵ J. Puzyna, Korjat i Korjatowicze (1930), p. 429; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 380. „Čad“ išliko Naugardo, Smolensko trumpuose XV a. pabaigos sąvaduose, kur, matyt, ši dalis nebuvo perredaguota.

Minėtų įvykių datavimu metraščiai skiriasi į dvi grupes. Pirmoje 1348 m. aprašoma Algirdo pasiuntinybė pas Džanibeką, o 1349 m. — pas Semioną Ivanovičių. Antroje šie įvykiai dėstomi atitinkamai 1349 ir 1350 m. Tai atspindi ir istoriografijoje. Dalis istorikų lietuvių pasiuntinybę į Aukso Ordą datavo 1349 m.²⁴⁶, tačiau dažnai ir pastarųjų dešimtmečių literatūroje nurodomi 1348 m.²⁴⁷

Data nustatyti padeda žinių apie Kazimiero puolimą prieš Volynę ir Algirdo pasiuntinybę Ordoje eiliškumas kai kuriuose rusų metraščių sąvaduose. Žinia, kad Kazimieras užėmė Volynę, randame Maskvos²⁴⁸, taip pat kituose²⁴⁹ sąvaduose; juose nurodyta 1349 m. data²⁵⁰. Tad lenkų ir rusų šaltiniai šiuo atveju neprieštarauja vienas kitam, Volynės užėmimas juose datuojamas 1349 m. rudeniu (rugsėjo—lapkričio mėn.).

Minėtuose Maskvos sąvaduose tais pačiais 1349 m., po žinios apie Volynę, kalbama apie Algirdo pasiuntinybę pas Džanibeką. Iš šios įvykių eilės galima spręsti, kad Algirdas pasiuntinybę siuntė po Kazimiero antpuolio, t. y. 1349 m. pabaigoje. Tačiau nepaneigiamas faktas, kad ankstesniuose sąvaduose Algirdo pasiuntinybė pas Džanibeką datuota 1348 m.

Pirmuoju atveju atrodytų, kad 1349 m. pabaigoje, po Lenkijos karaliaus Kazimiero puolimo prieš Volynę, buvusią Lietuvos valdžioje, Algirdas pasiuntė pas chaną Džanibeką savo pasiuntinius: du Karijoto sūnus — Semioną (valdžiusį Svisločę, greičiausiai prie Volkovisko) ir Aikšą (valdžiusį, matyt, Eišiškes)²⁵¹, o gal ir patį Karijotą.

Kas privertė Lietuvą siųsti pasiuntinius į Aukso Ordą, ko jie ten siekė, — taip pat nepakankamai aišku. 1408 m. Maskvos ir Tverės sąvaduose kalbama tik apskritai apie tai, kad Algirdas prašė pagalbos Ordoje ir kad juo skundėsi Semionas²⁵². Tačiau vėlesniuose Naugardo, Maskvos²⁵³ ir kituose²⁵⁴ sąvaduose jau tiesiogiai tvirtinama, kad Algirdas pagalbos Ordoje prašė prieš didįjį kuniąkštį Semioną.

Istoriografijoje šis klausimas traktuojamas trejopai. N. Karamzinas manė, kad Algirdas norėjo totorių jėgas panaudoti prieš Kryžiuočių ordiną²⁵⁵, kiti — jog greičiau-

siai prieš Lenkiją²⁵⁶, tačiau labiausiai, iš jų ir naujausioje istoriografijoje, paplitusi nuomonė,— kad Lietuvos valdovui rūpėjo gauti pagalbos prieš Maskvos kunigaikštystę²⁵⁷.

Pastaroji nuomonė grindžiama metraščio žinia apie Semiono skundą Ordoje prieš Lietuvą, taip pat vėlesnių sąvadų tekstais. Tačiau toks įvykių traktavimas turi kelti abejonių. Šiuo atžvilgiu reikėtų atkreipti dėmesį į Lietuvos tarptautinę padėtį, į 1348 m. Strėvos mūšyje, kaip mūšyje, patirtus nuostolius ir visame Pabaltijy išplitusį karą prieš Vakarų agresiją. O jei sutiktume, kad Algirdo pasiuntiniai išvyko po Kazimiero puolimo prieš Volynę

²⁴⁶ М. Щербатов, История..., т. III, стр. 417; К. Stadnicki, Synowie..., I, p. 56—57, pryzur. 104; В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 116; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 33; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 380; S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 110; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 100.

²⁴⁷ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, пр. 349; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 119; J. Puzyna, Korjat i Korjatowicze (1930), p. 429 (prieš 1349 m.); Очерки истории СССР XIV—XV в., стр. 527; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 540—541.

²⁴⁸ ПСРЛ, т. XXV, стр. 177; т. VII, стр. 215; т. XXIII, стр. 109; т. XXVIII, стр. 72, 235; kita įvykių tvarka: ten pat, т. X, p. 221.

²⁴⁹ НПЛ, стр. 361; ПСРЛ, т. XXIV, стр. 119; 1350 m.—XXX, стр. 109.

²⁵⁰ Rusų metraščiuose Volynės užėmimas datuojamas koviniais 6857 (1349—1350) m.—Н. Г. Бережков, Хронология..., стр. 298; Л. В. Черепнин, Отражение..., стр. 237.

²⁵¹ Apie Svisločę ir Eišiškes žr. H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 24.

²⁵² ТЛ, стр. 369; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 96; т. XV, в. 1, стб. 58.

²⁵³ ПСРЛ, т. IV, ч. 1, в. 1, стр. 481; т. XXV, стр. 177; т. XXIII, стр. 109; т. XXVIII, стр. 72, 233; т. VII, стр. 215.

²⁵⁴ ПСРЛ, т. XXX, стр. 109.

²⁵⁵ Н. М. Карамзин, История..., т. IV, стр. 215, пр. 349.

²⁵⁶ К. Stadnicki, Synowie..., т. I, p. 56; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 33.

²⁵⁷ H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 119; to paties, Jagiellonowie..., p. 380; S. M. Kuczyński, Sine Wody (1935 m.), p. 108; to paties, Ziemie..., p. 21; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 100; B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 105; Очерки истории СССР XIV—XV вв., стр. 206—207, 527; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 540; История СССР, первая серия, т. II, стр. 88; S. Kučyński, Imperium..., p. 186.

1349 m. pabaigoje, tai vargu ar būtų galima kalbėti apie Lietuvos puolimo prieš Maskvos kunigaikštystę plėtimą.

Chanas Lietuvos nepalaikė, o Semiono pasiuntinių žodžius apie chano uluso ir didžiojo kunigaikščio tėvonijos niokojimus, matyt, reikia visų pirma sieti su ankstesniu, 1346 m., Algirdo puolimu prieš Naugardą²⁵⁸, kur ir 1348 m. Naugardo priemiesčiuose buvo lietuvių vietininkas. Vargu Algirdas 1348 ar 1349 m. būtų prašęs Ordos pagalbos tiesioginiam puolimui prieš Semioną.

Algirdas rado išeitį iš sunkios tarptautinės situacijos, suartėdamas su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Semionu, su kuriuo ir buvo sudaryta taika. Ją dar labiau sutvirtino Liubarto ir Algirdo vedybos su rusų kunigaikštystėmis²⁵⁹. Taip Vilnius per Maskvą kuriam laikui gavo chano paramą kovoje su Lenkijos karalium Kazimieru²⁶⁰ dėl Volynės, dėl išėjimo prie pietinių tarptautinės prekybos kelių. Todėl kelerius metus lietuvių ir totorių santykiai klostėsi priklausomai nuo Volynės reikalų.

Šie 6-ojo dešimtmečio kontaktai nepakankamai aiškūs. Istoriografijoje tvirtinama, kad 1350 m. Algirdo vadovaujami lietuviai drauge su totoriais puolė Lvovą, paėmė Vladimirą ir kitas pilies²⁶¹, t. y. kad kare su Lenkija totoriai palaikė Lietuvą²⁶². Yra nuomonių, kad 1351 m. totoriai Lietuvos jau nerėmė²⁶³, ir atvirkščiai, kad Lietuva ir totoriai visiškai sutarė²⁶⁴. Naujausioje istoriografijoje tvirtinama, kad 1350 m. lietuviai suartėjo, veikė bendrai su totoriais²⁶⁵, o 1350—1351 m. lietuvių ir lenkų santykiuose Orda laikėsi griežto neutraliteto²⁶⁶.

Šiuos klausimus galima analizuoti, remiantis trimis šaltiniais.

Iš 1351 m. kovo 14 d. Avinjone rašyto popiežiaus dokumento matyti, kad Lenkijos karalius skundėsi popiežiui dėl totorių ir lietuvių susitarimo, kad totoriai ir lietuviai niokojo Lenkiją²⁶⁷. J. Dlugošas nurodo, kad tais metais lietuviai bendrai su totoriais paėmė Belzo, Vladimiro ir kitas pilies, puolė Lvovą²⁶⁸. 1351 m. rugpiūčio 15 d. sutarties²⁶⁹ tarp Kęstučio ir Vengrijos karaliaus Liudviko viename iš punktų pažymėta, kad Kęstutis padės Vengrijai, jei Vengrijos ir Lenkijos karaliai grąžins jam Kryžiuočių

ordino užgrobtas lietuvių žemės ir visuomet gins nuo kryžiuočių ir totorių²⁷⁰.

Minėta J. Dluogošo žinia atspindi ne 1351, bet 1350 m. įvykius, kuomet lietuviai po didelio gegužės antpuolio prieš Lenkiją (nuniokotos Radomo, Sandomiro, Lenčicos ir kitos žemės) tų pačių metų rugpiūtį puolė Kazimierui pavaldžią Pietvakarių Rusią, paėmė Belzo, Vladimiro ir kitas pilis²⁷¹. Pagrindiniai šaltiniai, detalai nušviečiantys 1350 m. įvykius, kalba tik apie lietuvių kovą su Lenkija, o totorių nemini. Todėl atrodo, kad tiek J. Dluogošo, tiek Kazimiero skunde, popiežiui pasiųstame 1350—1351 m. žiemą (sprendžiant iš 1351 m. kovo 14 d. dokumento), minimas lietuvių ir totorių bendradarbiavimas — tai perdėjimas, faktų iškreipimas. Kai 1350 m. Lietuva organizavo du didelius puolimus prieš Lenkiją ir atėmė Volynę, Kazi-

²⁵⁸ НПЛ, стр. 358.

²⁵⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 59; ТЛ, стр. 370; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 96—97; т. X, стр. 221 (visi nurodo 1349 m.); т. XXV, стр. 177 (ir kt. nurodo 1350 m.); *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 383—385 (1350 m.); *А. В. Черепнин*, *Образование...*, стр. 541 (1349 m.).

²⁶⁰ *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 384.

²⁶¹ *A. Naruszewicz*, *Historia...*, t. V, p. 190—191; *T. Narbutt*, *Dzieje...*, t. V, p. 55.

²⁶² *Ф. Добрянский*, *О литовских...*, стр. 9; tas pats АВК, т. XXXI, р. XVIII; *Д. Александрович-Насыфи*, *Литовские татары* (1926 г.), стр. 82; *S. Kryczyński*, *Tatarzy litewscy...*, p. 5.

²⁶³ *М. Грушевський*, *Історія...*, т. IV, стр. 35—36.

²⁶⁴ *И. П. Филевич*, *Борьба...*, стр. 101; *W. Abraham*, *Powstanie...*, t. I, p. 221.

²⁶⁵ *H. Paszkiewicz*, *Polityka...*, p. 125; *to paties*, *Jagiellonowie...*, p. 384; *S. Kryczyński*, *Tatarzy litewscy...*, p. 5; *Z. Kaczmarczyk*, *Polska...*, p. 66.

²⁶⁶ *И. Б. Греков*, *Очерки...*, стр. 45.

²⁶⁷ „Tartari [...] facta confederatione cum Litwanis [...]; tota Polonia per potentiam et insultum Tartarorum et Litwanorum predictorum vestari poterunt [...]“, — *VMPL*, t. I, Nr. 702, p. 531—532; *MPV*, t. II, Nr. 80, p. 53.

²⁶⁸ *J. Długosz*, *Dzieła...*, t. IV, p. 224.

²⁶⁹ *H. Paszkiewicz*, *Polityka...*, p. 128.

²⁷⁰ *Chronicon Dubnicense*, p. 208; *H. Paszkiewicz*, *Polityka...*, p. 158—159; *A. Kučinskas*, *Kęstutis...*, p. 102.

²⁷¹ *MPH*, t. II, p. 630, 885; t. III, p. 120; *H. Paszkiewicz*, *Polityka...*, p. 120—122; *K. Olejnik*, *Działalność...*, p. 84—86, 168.

mieras pagalbos kreipėsi į popiežių, matyt, efekto dėlei pridurdamas ir totorius. Tokia nuomonė, atrodo, yra reali, nes ir Kęstučio reikalavimas 1351 m. rugpiūčio sutartyje su Liudviku ginti Lietuvą nuo totorių, kaip pastebėjo M. Gruševskis, rodo, jog Lietuva vargu ar galėjo būti sąjungoje su totoriais. Taigi minėta nuomonė apie lietuvių ir totorių bendradarbiavimą 1350—1351 m. yra labai abejotina²⁷². Galima būtų sutikti su nuomone, kad 1350—1351 m. totoriai Lenkijos atžvilgiu liko neutralūs²⁷³, t. y. nepalaikė ir Lietuvos.

Kitaiip įvykiai klostėsi 1352 m. Vasario mėnesį Ordino magistras su užsienio sąjungininkais puolė Lietuvą, niokojo Gaižuvos, Ariogalos, Raseinių, Paštuvos žemes, o Kęstutis ir Algirdas su savo pajėgomis kariavo Prūsiją²⁷⁴. Tokiomis sunkiomis Lietuvai aplinkybėmis kovo mėnesį Lenkijos ir Vengrijos karaliai, Kazimieras ir Liudvikas, apgulė Volynėje Belzo pilį; gynybai vadovavo Jurgis Narimantaitis. Po nuožmios kovos (kurioje buvo sužeistas pats Liudvikas), nepaėmę pilies, priešai pasitraukė²⁷⁵. Tuo metu totoriai puolė Lenkiją.

XIV a. antrosios pusės Henriko iš Rebendorfo kronikoje pažymėta, kad totoriai puolė Lenkiją kovo mėnesį²⁷⁶. Iš kitos vokiečių kronikos sužinome, jog dar prieš Lenkiją buvo nuniokota Rusia²⁷⁷. Lenkų Mechovo kronikoje kalbama, kad 1352 m. totoriai niokojo Liublino žemę²⁷⁸. Dubnico kronikoje pasakyta, kad, grįždamas nuo Belzo, vengrų karalius turėjo saugotis totorių²⁷⁹.

Tokia įvykių eiga bei kai kurie kiti šaltiniai rodo tam tikrą to meto lietuvių ir totorių bendradarbiavimą. 1352 m. gegužės mėn. Kazimierui padėti popiežius skelbia kryžiaus žygį prieš „totorius ir netikinčius“²⁸⁰, o tų pačių metų liepos mėn. kalba apie „lietuvius ir totorius“²⁸¹. Totorių pagalba „Lietuvos karaliui“ minima Alberto iš Štrazburgo kronikoje²⁸². J. Dlugošas rašo, kad 1352 m. totoriai, atvesti Algirdo, niokojo Lenkiją, kad Algirdas daugiausia galvojo apie Kazimiero užimtą Lvovo žemę²⁸³. Duomenų šiam klausimui duoda ir lietuvių paliaubų sutartis su lenkais (1352 m. ruduo); pagal ją Lietuvai liko Volynė, o Lenkijai — Haličas. Išliko Lietuvos kunigaikščių (Jaunučio,

Kęstučio, Liubarto, Jurgio Narimantaičio ir Jurgio Karijotaičio), sudarančių sutartį ir už didįjį kunigaikštį Algirdą, Karijotą ir kitus, sutarties dokumentas. Lietuva pasiliko teisę su totoriais pulti Lenkiją ir išipareigojo neremti totorių, jei šie puls Haličo Rusią („Lvovo žemę“) ²⁸⁴. Pasta-

²⁷² Minėtu klausimu rašė A. Naruševičius, T. Narbutas rėmėsi J. Dlu-gošu; jais, matyt, pasekė F. Dobrianskis, S. Kričinskis. V. Abrahamas savo tezę argumentavo faktu, kad vėliau, 1352 m., totoriai puldinėjo Lenkiją. Šiuo autorium, taip pat 1351.III.14 d. dokumentu rėmėsi H. Paš-kevičius.

²⁷³ М. Грушевський, Історія... , т. IV, стр. 35.

²⁷⁴ SRP, t. II, p. 516—519.

²⁷⁵ Chronicon Dubnicense, p. 210; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 130—131; A. A. Кунік, Объяснительное..., стр. 147—148, 193—197.

²⁷⁶ SRP, t. II, p. 742.

²⁷⁷ Ten pat, p. 737 — Alberto iš Štražburgo kronikoje šioje vietoje sujungti kelerių metų faktai (М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 443).

²⁷⁸ MPH, t. II, p. 885.

²⁷⁹ Apie faktų sumaišymą šioje Dubnico kronikos vietoje žr. М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 442—443.

²⁸⁰ VMPL, t. I, Nr. 713, p. 539—540; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 39; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 132.

²⁸¹ MPV, t. III, Nr. 347, p. 340—341; A. F. Grabski, Polska w opiniach..., XIV—XV w., p. 171—172.

²⁸² SRP, t. II, p. 737; И. П. Филевич, Борьба..., стр. 96; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 38, 443; И. Режабек, Юрий II..., стр. 33.

²⁸³ J. Długosz, Dzieła..., т. IV, p. 229. Apie J. Dlu-gošo čia pa-liestą Podolės klausimą žr. toliau.

²⁸⁴ АЗР, т. I, № 1, стр. 1; В. Розов, Українські..., № 3, стр. 4—7. Dėl šios sutarties datavimo: И. П. Филевич, Борьба..., стр. 97; П. А. Иванов, Историческая..., стр. 240—241; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 39, 444—445; H. Paszkiewicz, Z. dziejów ry-walizacji..., p. 28; to paties, Polityka..., p. 160. Istoriografijoje pa-žymima, jog pagal šią sutartį Lietuva galėjo remti totorius, einančius prieš pačią Lenkiją (В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 129; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 162; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 105). Galimybę pulti tik Haličo-Lvovo žemę mini: А. Андрияшев, Очерк..., стр. 215; М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 40.

Kartais tvirtinama, kad 1352 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis buvo paruošta, aktyviai dalyvaujant Ordos diplomatijai, kad ją, gal būt, sankcionavo pats chanas Džanibekas (И. Б. Греков, Очерки..., стр. 45—46), tačiau tiesiogiai patvirtinančių tą teiginį duomenų, atro-do, nėra.

roji sąlyga rodytų, kad anksčiau, veikiausiai Belzo kampanijos metu, padėtis buvo kita. Tad 1352 m., greičiausiai Algirdo diplomatiinių pastangų dėka, Lietuva bendradarbiavo su Orda²⁸⁵.

1353 m. Lietuva kovojo su Ordinu, niokodama Prūsiją²⁸⁶, ir su Lenkija, tris kartus žygiuodama prieš Lvovą, Haličą, pasiekdama Zavichostą²⁸⁷. Lenkijos karalius Kazimieras suartėjimui su totoriais pasiuntė pas juos savo pasiuntinį. Jo misija buvo sėkminga. Tai liudija 1354 m. pradžioje Silezijoje sklidęs gandas apie numatomas Kazimiero jungtuves su totore²⁸⁸. Kazimieras, atrodo, 1354 m. antrą kartą siuntė savo pasiuntinį pas chaną. Taigi 1354 m. Kazimieras turėjo sąjungininkiškų ryšių su totoriais, be to, tuo pačiu metu Lenkija gavo kurijos paramą kovai prieš Lietuvą²⁸⁹. 1355 m. totoriai dalyvavo Kazimiero organizuotame puolime prieš Lietuvą. Lenkijos karalius pranešė magistrui, kad atvyko septyni totorių kunigaikščiai su didelėmis pajėgomis²⁹⁰. Kazimiero ryšius su totoriais sutvirtino jo išipareigojimas (priimtas, greičiausiai, 1356 m.) mokėti duoklę chanui už Lenkijai pavaldžias rusų žemes²⁹¹.

Lietuva tebekovojo su Ordinu²⁹², o 1356 m. antroje pusėje sudarė prieš jį sutartį su Lenkija²⁹³. Palaužti kryžiuočių „misijiniam“ vaidmeniui vėl keliama Lietuvos krikšto mintis, vedamos derybos su imperatorium Karoliu IV. Tuomet, 1358 m., Lietuva reikalavo grąžinti Kryžiuočių užgrobtas žemes iki Alnos upės vakaruose bei Baltijos pajūrį tarp Priegliaus ir Dauguvos²⁹⁴; Vartbergės kronikos duomenimis, lietuviai taip pat reikalavo, kad „Ordinas būtų įkurdintas stepėse tarp totorių ir rusų, kur gintų pastaruosius nuo totorių antpuolių“²⁹⁵. Matyt, kovoje prieš Aukso Ordą Lietuvos vyriausybė tuo metu turėjo gana plačius planus.

Sąlygos tam, atrodo, susidarė gana palankios. Nuo 1356 m. visam dešimtmečiui liovėsi Lietuvos kova su Lenkija. Be to, Aukso Ordoje 1356 m. buvo paskutiniai tvirtos valdžios ir ramybės metai, kada, puldamas pietuose, Džanibekas užėmė Azerbaidžano sostinę Tevrižą. Tačiau 1357 m. Džanibekas mirė²⁹⁶, ir prasidėjo ilgi vidaus karai.

Kartu Lietuvos feodalai tebe puolė ir šiaurės rytų bei pietryčių kryptimis²⁹⁷, nors pastebimas ir tam tikras Lietuvos suartėjimas su Maskva²⁹⁸.

²⁸⁵ Tai įsigalėję istoriografijoje: A. *Naruszewicz*, *Historia*..., t. V, p. 200 (pažymima, kad 1352 m. Algirdas pasinaudojo totoriais; tolesnis įvykių traktavimas jau pasenęs); B. Б. Антонович, *Монография*..., стр. 126; М. Грушевський, *Історія*..., т. IV, стр. 38; H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 132; *to paties*, *Jagiellonowie*..., p. 394—395; *to paties*, *O genezie*..., p. 274; B. *Spuler*, *Die Goldene Horde*..., p. 107; K. *Olejnik*, *Działalność*..., p. 95 (autorius netiksliai interpretuoja Mechovo kronikos duomenis, neva liudijančius Algirdo ryšius su totoriais; šiame šaltinyje tik apie totorių puolimą prieš Liublino žemę).

²⁸⁶ SRP, t. II, p. 520.

²⁸⁷ MPH, t. II, p. 885; J. *Długosz*, *Dzieła*..., т. IV, p. 230; H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 168—170.

²⁸⁸ H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 171—172.

²⁸⁹ A. F. *Grabski*, *Polska w opiniach*... XIV—XV w., p. 173—174; italų Vilanio kronikos duomenys apie didelį Kazimiero ir Liudviko žygį prieš totorius 1354 m. yra fantazija — H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 173.

²⁹⁰ „[...] notificamus vobis ad gaudium speciale, quod 7 Principes Thartarorum in multitudine hominum copiosa venerunt nobis in subsidium contra Litwanos [...]“ — CDP, t. III, Nr. 83, p. 107; H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 185—192; *to paties*, *Jagiellonowie*..., p. 396—397; A. *Kučinskas*, *Kęstutis*..., p. 107—109.

²⁹¹ Apie tai sužinome iš 1357.I.24 popiežiaus laiško Kazimierui — VMPL, t. I, Nr. 776, p. 581; И. П. *Филевич*, *Борьба*..., стр. 98—99; М. *Грушевський*, *Історія*..., т. IV, стр. 43; H. *Paszkiewicz*, *Polityka*..., p. 195; *to paties*, *Jagiellonowie*..., p. 397.

²⁹² SRP, t. II, p. 521—522.

²⁹³ VMPL, t. I, Nr. 776, p. 581; H. *Paszkiewicz*, *Jagiellonowie*..., p. 399.

²⁹⁴ H. *Paszkiewicz*, *Jagiellonowie*..., p. 399—403; A. *Kučinskas*, *Kęstutis*..., p. 132—140.

²⁹⁵ SRP, t. II, p. 80; K. *Stadnicki*, *Olgiard*..., p. 114; S. *Smolka*, *Kiejstut*..., p. 26; И. П. *Филевич*, *Борьба*..., стр. 47; H. *Paszkiewicz*, *Jagiellonowie*..., p. 404; *to paties*, *O genezie*..., p. 297—298; S. M. *Kuczyński*, *Ziemie*..., p. 25; X. *Ловмянський*, *Русско*..., стр. 272.

²⁹⁶ B. *Spuler*, *Die Goldene Horde*..., p. 108; Б. А. *Греков*, А. Ю. *Якубовский*, *Золотая Орда*..., стр. 269—271.

²⁹⁷ Algirdas dar 1356 m. užėmė Rževą, niokojo Brianską ir Smolenską (ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 65); 1359 m. jis užėmė Mstislavljį ir vėl Rževą (ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 68; т. X, стр. 231; Л. В. *Черепнин*, *Образование*..., стр. 541—542).

²⁹⁸ 1356 m. vienas iš Maskvos kunigaikščių Ivanas Ivanovičius išleido savo dukrą „už Karijoto sūnaus į Lietuvą“ — ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 65.

Svarbus Lietuvos valstybės kovos prieš Aukso Ordą momentas buvo totoriams pavaldaus Briansko užėmimas apie 1357—1358 m.²⁹⁹ Galimas daiktas, kad patys Briansko gyventojai, nepatenkinti Aukso Ordos statytinių valdžia, pasikvietė lietuvius³⁰⁰. Tai buvo Ordos valdžios likvidavimo didelėje Černigovo—Seversko žemėje, esančioje palyginti artimoje kaimynystėje su pagrindinėmis Aukso Ordos valdomis, pradžia. Eidama toliau pietryčių kryptimi, 1363 m. feodalinė Lietuva užėmė Korševo miestą prie Sosnos upės³⁰¹, dešiniojo Dono intako, vieną iš labiausiai į pietryčius nutolusių rusų miestų, buvusių prie pat stepių, kuriomis klajojo Aukso Ordos totoriai. Po to, matyt, Lietuvos valdžia buvo įtvirtinama Kijeve. Visa tai vedė prie atviro Lietuvos valstybės ir Aukso Ordos susidūrimo mūšio lauke.

Taigi rusų žemėse išsigalėjus totorių-mongolų jungui, Lietuvos feodalai, naudodamiesi rusų žemių susilpnėjimu, išvystė ekspansiją į jas, prijungdami kai kurias teritorijas prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Toks prijungimas atskirais atvejais įvyko, rusų žemių feodalams priartiant. Ieškodami pagalbos nuo totorių-mongolų jungo grėsmės, kai kurie rusų žemių feodalai buvo reikalingi stiprios valstybinės valdžios. Dėl rusų žemių feodalinio susiskaldymo tokią jėgą, galinčią ne tik ginti feodalus nuo totorių chanų, bet ir užtikrinti valstiečių masių išlaikymą feodalinėje priklausomybėje, t. y. ginti feodalų klasinius interesus, jie matė stiprioje Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžioje.

Apskritai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė suvaidino tam tikrą teigiamą vaidmenį, gindama prijungtas rusų žemes nuo totorių-mongolų ir nuo kryžiuočių įsiveržimų. Tačiau Lietuvos feodalų veržimasis į rusų žemes Gedimino, Algirdo kunigaikščiavimo metais vėliau peraugo į šimtmečius trukusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės feodalų agresiją prieš rusų žemes, prieš Baltarusiją ir Ukrainą³⁰².

§ 2. ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA APIE MŪŠĮ PRIE MĖLYNŲJŲ VANDENŲ

Pagrindinis Algirdo valdymo laikotarpio Lietuvos ir Ordos santykių klausimas yra Mėlynieji Vandenys ir su jais susiję įvykiai. Svarbiausieji šaltiniai tam yra rusų ir Lietuvos metraščiai, Lenkijos ir Lietuvos kronikos.

Iš rusų šaltinių šios žinios išliko XV a. pirmosios pusės Rogožos metraštyje^{302a} prie 6871 (1363) m., kur pažymėta, jog tą patį rudenį Algirdas «Синю воду и Белобережье повоевалъ»³⁰³; taip pat Nikono metraštyje³⁰⁴.

Pasakojime apie Podolę, įėjusiame į Lietuvos metraščius, sukurtame tarp 1430 ir 1432 m. (žr. toliau, p. 259), kalbama apie Algirdo pergalę prieš totorius prie Mėlynųjų Vandenų, apie Karijotaičių įsitvirtinimą Podolėje, šios žemės gynybą nuo totorių, taip pat apie vėlesnius su Podole susijusius įvykius:

„Kai Lietuvos žemės valdovas buvo didysis kunigaikštis Algirdas ir, žygiuodamas į lauką [stepę], su Lietuvos kariuomene prie Mėlynojo vandens sumušė Totorius, tris brolius kunigaikščius Chačebėjų, Kutlubugą ir Dmitrijų, tie trys Totorių žemės broliai buvo Podolės žemės tėvovys ir paveldėtojai. Podolėje veikė jų paskirti atamanai.

²⁹⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 65; т. X, стр. 228; *H. Paszkiewicz*, *Jagiellonowie...*, p. 407; *S. M. Kuczyński*, *Ziemie...*, p. 113—119; *K. Гуслистый*, *Нариси...*, стр. 20; *Л. В. Черепнин*, *Образование...*, стр. 541—542.

³⁰⁰ *В. Б. Антонович*, *Монографии...*, стр. 114—115; *Ф. И. Леонтович*, *Очерки...*, стр. 25—26; *S. M. Kuczyński*, *Ziemie...*, p. 120, 106.

³⁰¹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 75, 73; НПЛ, стр. 475; *М. Н. Тухомиров*, «Список...», стр. 234; *S. M. Kuczyński*, *Studia...*, p. 168; žr. ir toliau.

³⁰² Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 88—89, 119.

^{302a} Metraštis baigiasi 1412 m. įvykiais; išlikęs rankraštis rašytas 1440 m.— ПСРЛ, т. XV, в. 1, стр. I—VIII.

³⁰³ Ten pat, st. 75.

³⁰⁴ „Tais pačiais metais Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas Geminaitis Mėlynuosius Vandenis ir Beloberezę nukariavo“,— ПСРЛ, т. XI, стр. 2; plg. *В. Н. Татищев*, *История...*, т. V, стр. 114.

Atvykdavo baskakai ir iš tų atamanų, iš Podolės žemės imdavo duoklę.

O didžiojo kunigaikščio Algirdo brolis Karijotas valdė Lietuvos Naugarduką, ir jis turėjo keturis sūnus: kunigaikštį Jurgį, kunigaikštį Aleksandrą, kunigaikštį Konstantiną, kunigaikštį Teodorą. Tie kunigaikščiai — trys broliai Karijotaičiai, leidus didžiajam kunigaikščiui Algirdui ir su Lietuvos žemės pagalba [Supraslio nuoraše pridėta: patraukė į Podolės žemę, ir tuomet Podolės žemėje] nebuvo nė vienos pilies — nei medinės, nei mūrinės. Tuomet tie kunigaikščiai Karijotaičiai, įžengę į Podolės žemę ir, susidraugavę su atamanais, ėmė ginti Podolės žemę nuo totorių ir ėmė neduoti duoklės baskakams [...], pastatė Smotričo [...], Bakotos [...], Kameneco pilis, o nuo to [...] užvaldė visą Podolės žemę [...]" ³⁰⁵.

Seniausiuose (XV—XVI a. pradžios) Lietuvos metraščių nuorašuose, kaip matome, Mėlynųjų Vandenių įvykiai priskiriami Algirdo valdymui, tuo tarpu vėlesnėse redakcijose jie dažniausiai perkeliama į Vytauto epochą (žr. toliau, pasakojimo apie Podolę faktų interpretacijos lentelę); panašiai dažnai dėstoma ir istoriografijoje, todėl žemiau paliesime ir Vytauto pajėgų žygius Vorsklos išvakarėse.

XV a. antrosios pusės — XVI a. Lenkijos kronikose nėra žinių apie Algirdo kovą prieš totorius, tačiau J. Długoszas rašo, kad 1352 m. totoriai, Algirdo įvairiais pažadais palenkti, niokojo Podolės žemę, priklausančią Lenkijos karalystei ³⁰⁶, o 1397 m. Vytautas organizavo pirmą puolimą prieš totorius, perėjo Doną, niekur nesutikdamas pasipriešinimo, niokojo Volgos apylinkes, daug totorių su žmonėmis ir vaikais perkėlė į Lietuvą ³⁰⁷; po to kalbama apie Vorsklą ³⁰⁸. Tą patį kartoja M. Mechovskis ³⁰⁹.

B. Vapovskio Lenkijos ir Lietuvos istorijoje (iki 1535 m.; veikalo pradžios neišliko) taip pat nurodoma, kad dar prieš Vorsklos įvykius Vytautas perėjo Doną, tačiau pažymima, kad jis sumušė Tamerlano vadus ir nuvijo juos nuo Dono ³¹⁰.

M. Belskio „Viso pasaulio kronikoje“ rašoma, kad 1397 m. Vytautas su kariuomene patraukė prieš totorius,

perėjo Volgą, aptiko daugybę totorių, sutriuškino juos ir daug jų atvedė į Lietuvą³¹¹.

M. Kromeris, sekdamas J. Dlugošu, rašė, kad XIV a. viduryje totoriai, Algirdo pakviesti, užpuolė Podolę, tuo metu jau pavaldžią Kazimierui³¹². Toliau jis pažymi, kad Vytauto pasiųstas vaivada Algirdas sumušė totorius ir tris jų caraičius, kuriems buvo pavaldi Podolė, nukovė. Vytautas sumušė ir Teodorą Karijotaitį, beišeinantį jam iš pavaldumo, paėmė Braclavą, Kamenecą ir kitas pilis, visą Podolę. M. Kromeris paėmė tas žinias, kaip jis pats pažymi, iš Lietuvos metraščių (e Lituanica historia), tačiau čia pat, svarstydamas tezę apie Karijotaičių išikūrimą totorių nuniokotoje Podolėje, pabrėžia, kad Pietvakarių Rusia ir Podolė iki Kremeneco buvo pavaldžios Lenkijos karaliui Kazimierui³¹³. (Taigi jis gina J. Dlugošo politinę koncepciją.) Po to M. Kromeris dar grįžta prie minėto Vytauto žygio prieš totorius, kada daug jų buvo perkelta į Lietuvą³¹⁴.

Aleksandras Gvaninis, kalbėdamas apie Algirdo kuni-
gaikščiavimą, trumpai pažymi, kad trys totorių caraičiai,
broliai Kutlubachas, Kačbėjus ir Dmitrijus, buvo sumušti
ir iš Podolės išvyti³¹⁵. Liesdamas Vytauto valdymą, nuro-

³⁰⁵ ПЦРЛ, т. XVII, стб. 99—100 (Ув.), плг. ст. 81—84 (Супр.).

³⁰⁶ J. Długosz, Dzieła... t. IV, p. 229; J. Długosz, Opera..., t. XII, p. 245.

³⁰⁷ J. Długosz, Dzieła... t. IV, p. 491.

³⁰⁸ Ten pat, p. 494.

³⁰⁹ Mathias de Mechovia, Chronica Polonorum (1521), p. 227, 274.

³¹⁰ B. Wapowski, Dzieje..., t. I, p. 134—135.

³¹¹ M. Bieński, Kronika... (1564), l. 382 (1-asis leidimas 1551 m.— Bibliografia literatury polskiej..., t. 2, p. 27).

³¹² M. Cromerius, De origine... (1558), p. 316 (1-asis leidimas 1555 m.— Bibliografia literatury polskiej..., t. 2, p. 413); M. Kromer, O sprawach... (1611), Ks. XII, p. 270.

³¹³ M. Cromerius, De origine..., p. 376; M. Kromer, O sprawach... Ks. XV, p. 322.

³¹⁴ M. Cromerius, De origine..., p. 381; M. Kromer, O sprawach..., p. 327.

³¹⁵ A. Gwagnini, Sarmatiae... (1578), l. 12; A. Gvagnino, Rerum Polonicarum... (1584), t. I, p. 321.

do, kad Algirdas, Vytauto vaivada, nugalėjo totorius ir nukovė tris jų kunigaikščius³¹⁶, o 1396 m. pats Vytautas ėjo prieš totorius, atvedė jų į Lietuvą ir įkurdino prie Vokės upės³¹⁷.

1582 m. išleistoje M. Strijkovskio Kronikoje šie įvykiai smulkiausiai nušviečiami. Prie 1331 m. pažymima, kad didysis kunigaikštis Algirdas ėjo prieš totorius į negyvenamus laukus, su juo ėjo keturi Karijoto sūnūs. Kai jie per Kanevą ir Čerkasus atvyko prie Mėlynojo vandens, pasirodė totorių orda su trimis caraičiais — „Kutlubach soltan [. . .], Kaczybejkieriej [. . .], Dimejter soltan“. Algirdas išrikiavo savo pajėgas šešiais lenktos rikiuotės daliniais. Neišlaikę spaudimo totoriai bėgo, jų trys caraičiai („Kutlubach, Kacibej, Dimeitr soltan“) žuvo. Algirdas išvadavo iš totorių valdžios Targovicą Bugo upės žiotyse, Belają cerkvę, Svinigrodą ir visas stepes už Očiakovo, nuo Kijevo ir nuo Putivlio iki Dono žiočių; nuvijo juos iki Volgos, o kitus — į Kafos ir Azovo, Krymo pusę, įvijo į Tauriką arba Perekopą. Po to patraukė atgal į Podolę, kur tuo metu taip pat gyveno totoriai, pavergę rusus; šiuos, neturinčius vadų nei carų, Algirdas išmušė ir iš Podolės išvijo, jų tik dalis per Dnestrą pabėgo prie Juodųjų jūrų ir į Perekopą. Jie vėliau iškūrė už Dunojaus Dobrudžoje. Po pergalės, grįždamas į Lietuvą, Podolėje Algirdas paliko dalį savo kariuomenės, kurią pavedė Karijotaičiams; jie Podolėje pastatė Bakotą, Kamenecą ir kitas pilis. Pasakojimas apie Karijotaičius Kronikoje tęsiamas ir toliau³¹⁸.

Nušviesdamas Vytauto valdymo laikotarpį, M. Strijkovskis rašo, kad vieną savo kariuomenės dalį Vytautas pasiuntė prieš Riazanę, o kitą, vadovaujamą lietuvių pono, etmono Algirdo, — prieš Užvolgio ir Uždonės ordas. Kai etmonas Algirdas su lietuvių kariuomene ir rusų kazokais atėjo prie Dono, kelią jam pastojė trys caraičiai, broliai (Krymo, „Kirkelsko“ ir „Mankopo“), kurie tuo metu ėmė iš Podolės duoklę. Lietuva sumušė tris ordas, o trys caraičiai (čia visi metraščiai sutampa, pažymi M. Strijkovskis) žuvo. Etmonas Algirdas sėkmingai grįžo pas Vytautą, buvusį tuo metu Smolenske³¹⁹.

Prie 1397 m. kalbama apie antrą paties Vytauto žygį prieš totorius, kada iš Kijevo jis atvyko prie Azovo pilies, ten prie Dono ir Volgos sumušė totorius, Nogajaus ir Užvolgio ordas, vieną ordą atvedė į Lietuvą ir apgyvendino. Toliau nurodoma, jog apie tai rašo J. Dlugošas ir M. Mechovskis ³²⁰.

Istorikas S. Sarnickis ³²¹ istoriniame-geografiniame „Aprašyme“ (1585 m.) Mėlynąjį Vandenį nurodė esant prie Dnepro žiočių ³²²; po dvejų metų savo „Analuose“ jis rašė apie Gedimino įpėdinį Algirdą, apie jo žygį iki pat Dnepro žiočių, apie pergalę prieš visas Totorių pajėgas, prieš tris kunigaikščius, kurių vieno vardą gavo ir Kačibėjaus uostas. S. Sarnickis naudojosi, kaip pats pažymi, „Lietuvos analais [metraščiais]“ ir ypač „Strijkovskiu [...] iš Lietuvos“ ³²³.

M. Bronevskis, kronikininkas, karys, Stepono Batoro 1578 ir 1579 m. pasiuntinys pas Krymo chaną, savo 1579 m. „Totorijos aprašyme“ (išleistame 1595 m.) ³²⁴ mini Vytauto valdymo laikotarpio akmeninį tiltą, pirtį (muitinę) prie Bugo, griuvėsius, kalba apie įtekantį į Bugą „Mėlynąjį vandenį“ ³²⁵.

M. Belskio „Lenkijos kronikoje“, išleistoje po jo mirties 1597 m., perdirbtoje ir papildytoje jo sūnaus Joachimo, minimas totorių, pakviestų Algirdo, antpuolis prieš

³¹⁶ A. Gwagnini, *Sarmatiae...*, l. 17 (*Lithvaniae*); A. Gvagnino, *Rerum Polonicarum...*, t. I, p. 334.

³¹⁷ A. Gwagnini, *Sarmatiae...*, l. 17; A. Gvagnino, *Rerum Polonicarum...*, t. I, p. 334–335.

³¹⁸ M. Strikowski, *Kronika...* (1582), p. 416–417; ten pat, t. II (1846), p. 6–8.

³¹⁹ M. Strikowski, *Kronika...* (1582), p. 505; ten pat, t. II (1846), p. 111.

³²⁰ M. Strikowski, *Kronika...* (1582), p. 506–507; ten pat, t. II (1846), p. 112–113.

³²¹ Bibliografia literatury polskiej..., t. 3, p. 216–217.

³²² S. Sarnicii, *Descriptio...*, žr. „Sina woda“.

³²³ S. Sarnicii, *Annales...*, p. 316

³²⁴ Bibliografia literatury polskiej..., t. 2, p. 46–47.

³²⁵ M. Broniovii, *Tartariae...*, p. 1; M. Бронеvский, *Описание...*, стр. 334; *Pogrom Tatarów...*, p. 225.

Kazimierui pavaldžią Podolę (XIV a. vidurys) ³²⁶; kalbėdamas apie Vytautą, autorius pažymi, kad po Kijevo paėmimo jis „sumušė tris totorių ordas“ ir jam pasipriešinusį Podolės kunigaikštį Teodorą Karijotaitį, paėmė visą Podolę, anksčiau priklausiusią Lenkijai; prie 1397 m. kalbama, kad Vytautas ėjo prieš totorius, sumušė juos, o vieną ordą apgyvendino Lietuvoje ³²⁷.

Pietų Rusios Gustino sąvade (sudarytame XVII a. 4-ajame dešimtmetyje) pažymima, kad 1362 m. „Algirdas nugalėjo tris totorių caraičius su jų ordomis,—Kutlubačą, Kačžęją, Dmitrą; ir nuo tol išvijo iš Podolės Totorių valdžią [...]“. (Kaip šaltinis paminėtas A. Gvaninis ³²⁸.)

Seniausieji šaltiniai, kalbantys apie Vytauto žygius prieš Vorsklą yra Ordino kronikos: Detmaro tęsėjo ir Jono iš Posilgės. Pirmoje pažymėta, kad 1397 m. Vytautas organizavo žygį prieš totorius „iki Kafos“ (vor Capha) ³²⁹. Antroje kalbama, kad 1398 m. Vytautas su didele kariuomene žygiavo už „200 mylių“ nuo Vilniaus (jensit der Wille) ir prie Dnepro per keturias savaites pastatė pilį, pavadintą šv. Jono vardu ³³⁰.

Lokalizuojant Mėlynuosius Vandenis, svarbūs yra XVI—XVII a. duomenys apie Bugo intaką, upelį Siniaja Voda, prie kurio minima to paties vardo pilis ³³¹. Tačiau ginčų kelia faktas, kad 1380 m. Kulikovo mūšis tarp rusų ir totorių prie Dono aukštupio kai kuriose kronikose (Torunės analai, Detmaras, Jonas iš Posilgės) lokalizuojamas prie „Blowasser“ arba „Bloen Wassir“ ³³².

Mykolas Lietuvis, pats aplankęs Tauriką, apie 1550 m. rašė, kad ten senovės sostinę Korsunę sunaikino „mūsų giminės“ žmonės ir paėmė didelį grobį ³³³. Istoriografijoje, kaip matysime, tai kartais siejama su Algirdo kunigaikščiavimu ir Mėlynaisiais Vandenisimis.

Tokie yra pagrindiniai šaltiniai mūšiui prie Mėlynųjų Vandenų tyrinėti.

Istoriografijoje šis klausimas aiškinamas labai įvairiai. A. Kojelavičius mūšį prie Mėlynųjų Vandenų datavo 1331 m. ir nušvietė pagal M. Strijkovskį ³³⁴. A. Šlioceris tekalba apie Vytauto vaivadą Algirdą, 1396 m. prie Dono sumušusį tris totorių chanus (remiamasi M. Strijkovskio

pasakojimo dalimi)³³⁵. A. Naruševičius (taip pat pagal M. Strijkovskį) kalba apie Algirdo valdymą, paties Algirdo ir Karijotaičių pergalę žemiau Čerkasų prieš totorius, jų išvijimą už Dono, į Tauriką. Sekdamas Mykolu Lietuviu, jis tvirtina, kad tuomet, kai Algirdas išvijo totorius iš Podolės, lietuviai įsiveržė į Tauriką ir sunaikino Chersono miestą³³⁶; prie 1397 m. jis rašo apie Vytauto žygį iki Dono³³⁷.

V. Tatiščevas, kaip ir Nikono metraštis, tik trumpai pažymi apie 1363 m. Algirdo puolimą prie Mėlynųjų Vandenių ir Baltosios pakrantės³³⁸.

N. Karamzinas, remdamasis Nikono metraščiu, M. Strijkovskiu, A. Naruševičium, nurodo, kad 1363 m. Algirdas žygiavo su kariuomene prie Mėlynųjų Vandenių arba į Podolę ir prie Dnepro žiočių, prie Juodosios jūros pakrantės, kur klajojo trys mongolų ordos; sumušęs, vijosi jas iki pat Taurikos, nuniokojo Chersoną, paimdamas bažnytinės brangenybes³³⁹.

T. Narbutas pagal Bychovco kroniką Algirdo pergalę prie Mėlynųjų Vandenių datavo 1351 m., kai totoriai buvo išvyti į Krymą³⁴⁰; 1363 m. Algirdas, perėjęs Dneprą

³²⁶ M. Bielski, *Kronika Polska...* (1597), p. 278.

³²⁷ Ten pat, p. 278–281.

³²⁸ ПСРЛ, т. II (1843), стр. 350.

³²⁹ SRP, t. III, p. 216.

³³⁰ Ten pat, p. 222.

³³¹ Книга большому чертежу, стр. 112.

³³² SRP, t. III, p. 114.

³³³ *Mykolas Lietuvis*, Apie totorių, lietuvių..., p. 25, 3; toliau kalbama apie Gedimino, Vytauto vardais vadinamas vietoves Taurikoje ir kituose kraštuose (ten pat, p. 55–56, 29), apie „Vytauto pirtį“— mūitinę Tavanėje, prie Dnepro žemupio (ten pat, p. 63–64, 35–36).

³³⁴ A. Koialowicz *Wiiuk*, *Historiae...*, I, p. 287–288.

³³⁵ A. L. Schlözer, *Geschichte von Littauen...*, p. 109.

³³⁶ A. Naruszewicz, *Tauryka...*, p. 72–73.

³³⁷ Ten pat, p. 74: apie Gedimino ir Algirdo žygius į Krymą, sekdamas Mykolu Lietuviu, kalba ir T. Czacki, *Dzieła...*, t. III, p. 306.

³³⁸ В. Н. Татищев, *История...*, т. V, стр. 114.

³³⁹ Н. М. Карамзин, *История...*, т. V, стр. 17–18.

³⁴⁰ T. Narbutt, *Dzieje...*, t. V, p. 61.

prie Borislavlį, sumušęs keletą totorių ordų, įsiveržė į Krymą, sunaikino Chersoną, paimdamas didelį grobį ³⁴¹; prie 1396 m. jis nurodo vaivados Algirdo pergalę prie Dono ³⁴², prie 1397 m. kalba apie Vytauto žygį už Dono, totorių persekiojimą Azovo apylinkėse iki Volgos, kelių ulusų totorių paėmimą ir nelaisvę ³⁴³.

Hamer-Purgštalis Algirdo pergalę prieš tris totorių vadus datavo 1333 m. (nurodė vardus, iš jų Kaizibegą ir Chadšibegą), pažymėdamas, kad tai įvyko prie Dnestro žiočių (remiasi S. Sarnickiu ir kt.), o prie 1363 m. (sekdamas N. Karamzinu, M. Strijkovskiu, A. Naruševičium) rašo apie Algirdo pergalę prie Mėlynųjų Vandenių ir Chersono nusiaubimą ³⁴⁴.

Sekdamas T. Narbutu, apie 1351 m. Mėlynųjų Vandenių mūšį ir apie totorių pralaimėjimą 1363 m. kalba J. Kraševskis ³⁴⁵. Nedatuodamas A. Muchlinskis pažymi, kad Algirdas sumušė tris totorių kunigaikščius, nuvijo totorius nuo Dnepro krantų iki Očiakovo, o rytuose — iki Dono žiočių, visą Podolę pavertė Lietuvos provincija ³⁴⁶.

1849 m. K. Stadnickis rašė, kad Podolė buvo užimta po žinomo Algirdo žygio prieš totorius ir pergalės prie Mėlynųjų Vandenių upės 1351—1363 m. (Bychovco kronikos, Gustino ir Nikono metraščių datos); jam padėjo keturi broliai Karijotaičiai. K. Stadnickis mano, kad ši Algirdo pergalė pirmą kartą palaužė Ordos galybę ir buvo labai svarbi Rusios ir Lenkijos likimui. Jis kritiškai tiria ir atmeta J. Dlugošo ir M. Kromerio tvirtinimus apie Podolės pavaldumą Kazimierui ³⁴⁷.

F. Brunas, darydamas prielaidą, kad Kačibėjaus pilis stovėjo šiandieninės Odesos vietoje ir buvo pavadinta vieno iš Algirdo sumuštų totorių vadų vardu, manė, jog mūšis įvyko prie Mėlynųjų Vandenių, arba Adžigolo ežero, arti Očiakovo (pagal S. Sarnickį) ³⁴⁸.

Kartais buvo rašoma, kad, persekiodamas totorius, iš Podolės Algirdas priėjo iki Kačibėjaus (vėlesnės Odesos) ³⁴⁹. I. Šaranevičius laikėsi tradicinės pažiūros ³⁵⁰. S. Solovjovas pažymėjo, kad 1362 ar 1363 m. Algirdas pasiekė pergalę prie Mėlynųjų Vandenių ir išvijo totorius iš Podolės ³⁵¹.

F. Brunas vėlesniame darbe sprendė kitaip, pagal J. Dlugošą, A. Šliocerį ir kitus, tvirtindamas, kad ne Algirdo laikais, o 1397 m. lietuvių žygis buvo nukreiptas į Krymą, ir tada Vytauto vadas Algirdas prie Dono sumušė tris totorių chanus (Mėlynuosius Vandenis pagal vokiečių kronikas tapatina su Donu). Panaudodamas totorių šaltinius, jis vieną iš nugalėtųjų — Kutlubugą — tapatina su Krymo vietininku, tuo vardu minimu 1392 m.; greta jo minimą Bek Chadži laiko antruoju lietuvių sumuštu vadu. Nuomonę apie didžiojo kunigaikščio Algirdo žygį į Chersoną 1363 m. jis mano atsiradus todėl, kad Nikono metraštyje prie šių metų klaidingai minimas „Korševo“ (vietoj „ko Rževa“) paėmimas³⁵².

V. Antonovičius, nesvarstydamas tik ką minėtų samprotavimų (gal nė nežinojo F. Bruno nuomonės), tvirtino (remdamasis Bychovco kronika, Nikono, Gustino metraščiais ir M. Strijkovskiu), kad 1362 m. Algirdo pajėgos pasiekė lemiamą pergalę prieš totorių kunigaikščius. Podolė, užimanti didelę teritoriją tarp Dnestro ir Dnepro iki jūros, perėjo lietuvių valdžion³⁵³.

³⁴¹ Ten pat, p. 135—137.

³⁴² Ten pat, p. 555—556.

³⁴³ Ten pat, p. 586—587.

³⁴⁴ *Hammer-Purgstall, Geschichte. . .*, p. 297, 319.

³⁴⁵ *J. I. Kraszewski, Litwa, t. II, p. 250—251, 284.*

³⁴⁶ *А. Мухлинский, Исследование. . .*, стр. 120.

³⁴⁷ *K. Stadnicki, Synowie. . .*, t. I, p. 36—53.

³⁴⁸ *Ф. Брун, Примечания. . .*, стр. 457.

³⁴⁹ *К. Смольяников, История Одессы. . .*, стр. 339.

³⁵⁰ Tvirtinama, kad 1359—1363 m. Algirdas nukariavo Podolę, sumušęs priešą prie Mėlynųjų Vandenų vijo jį iki Krymo, nuniokojo Chersoną, sutriuškinęs Podolėje totorių jėgas, paėmė Kijevą.— *И. Шараневич, История. . .*, стр. 186—187; plg. *J. Antoni, Zameczki. . .* (1870), p. 343—344 (prie Mėlynųjų Vandenų (anksčiausia 1357 m.) Algirdas sumušė tris brolius totorius).

³⁵¹ *С. М. Соловьев, История. . .*, кн. II, т. 3, стр. 264.

³⁵² *Ф. К. Брун, О поселениях. . .*, стр. 392—395; *to paties*, Черноморье, ч. 1, стр. 170—173.

³⁵³ *А. Б. Антонович, Монографии. . .*, стр. 126—127.

K. Stadnickis naujame savo knygos apie Gedimino sūnus leidime, kaip ir anksčiau, rašė, kad lietuviai (Karijotaičiai) užėmė Podolę po Algirdo pergalės prie Mėlynųjų Vandenų upės apie 1351—1363 m., greičiausiai 1363 m. Tačiau jis pažymėjo, kad užėmimo nereikia suprasti tiesiogiai. Kas prisimena to meto totorių galybę, tas vargu patikės, kad jie būtų leidę silpnos Lietuvos menkai remiamiems kunigaikščiukams visiškai nusimesti jungą tik todėl, kad Algirdui pavyko vieną kartą sumušti juos. Be to, Podolė buvo pagrindinis totorių kelias. Ar gali būti, kad jie būtų leidęsi atkertami nuo jo? Be abejonės, lietuviai privalėjo duoti totoriams duoklę, nors trumpalaikiai bandymai priešintis buvo dažni. Duoklę jie nustojo duoti tik Vytauto laikais³⁵⁴. K. Stadnickis peržiūrėjo ir atmetė J. Dugošo bei M. Kromerio duomenis apie Kazimiero užkariavimus Podolėje, laikydamas esant akivaizdų faktą, kad Podolę iš Ordos atėmė lietuviai Karijotaičiai³⁵⁵. Jis aptaria J. Dugošo duomenis apie 1447 m. seimą, kuriame lietuviai reikalavo grąžinti Podolę, tačiau nieko neatsakė į lenkų tvirtinimą, kad Podolę dar Kazimieras atkovojo iš totorių. K. Stadnickis mano, kad lietuviai tuo metu arba nežinojo tikrosios savo istorijos, arba pasidavė moraliinei Lenkijos persvarai prieš Lietuvą³⁵⁶. F. Bruno darbo jis nežinojo.

N. Daškevičius Lietuvos metraščių pasakojimą apie Podolės užėmimą laikė nepatikimu; remdamasis M. Kromeriu ir sekdamas F. Brunu, trijų totorių vaivadų sutriuškinimą jis perkėlė į Vytauto valdymo laikotarpį ir teigė, jog tai įvykdė jo vaivada Algirdas; jis atskyrė nuo šių įvykių Podolės problemą ir manė, kad, valdant Algirdui, 1351 m. (data iš Bychovco kronikos) Podolę galėjo užimti Karijotaičiai; Lietuvos valstybė įsitvirtino Juodosios jūros šiaurės vakarų pakrantėje iki Očiakovo³⁵⁷.

V. Smirnovas savo Krymo chanystės istorijoje sutiko su A. Šliocerio, F. Bruno nuomonėmis ir totorių pralaimėjimą siejo taip pat su Vytauto kunigaikščiavimu ir su jo vaivados Algirdo laimėtu mūšiu prie Dono³⁵⁸. Plačiau jis tyrinėjo Kutlu Bugos asmenybės klausimą³⁵⁹.

Nemaža autorių sprendžia kitaip. Tyrinėdamas Podolės ir jos sienų istoriją, N. Molčianovskis kritikavo N. Daškevičiaus nuomonę apie M. Kromerio panaudotus Lietuvos metraščius ir apie Mėlynųjų Vandenių mūšio perkėlimą į Vytauto valdymo metus. Mūsų datuodamas 1331 arba, greičiau, 1362 m., jis manė, kad lemiamą reikšmę Podolės likimui turėjo ne pats mūšis, o vietinių gyventojų priešininasis totoriams ryšium su maištais Ordoje ir Karijotaičių sąjunga su vietiniais atamanais. Jis kritikavo J. Dlugošą ir kitus lenkų autorius, neigusius ir siaurinusius lietuvių reikšmę šio krašto išvadavimui iš totorių valdžios. Pažymėjo tarpinę Podolės padėtį, jos likimo neaiškumą Karijotaičių laikais ³⁶⁰.

Panašiai tvirtino ir M. Vladimirskis-Budanovas. Pasaikojime, užrašytame valdant Vytautui ir įėjusiam į Lietuvos metraščius, jis pripažino daugiau istorinės tiesos, negu supainiotose J. Dlugošo ir M. Kromerio žiniose; manė, jog Podolė buvo tiesioginėje totorių valdžioje iki Algirdo pergalės prie Mėlynųjų Vandenių (apie 1363 m.) ir iki Karijotaičių pasirodymo ten, pažymi pastarųjų veiklos (miestų statyba, krašto apgyvendinimas) Podolėje reikšmę ³⁶¹. A. Andrijaševs nuomone, 1363 m. Algirdas kovojo su viena totorių orda, o kita padėjo Liubartui ir Jurgiui, valdžiusiam Belzą, niokoti lenkų žemes (turi omenyje 1363 m. popiežiaus bulės Kazimierui duomenis) ³⁶².

M. Gruševskis, nagrinėdamas Gustino sąvado 1362 m. žinią apie Algirdo pergalę ir Lietuvos valdžią Kijeve, manė, kad jo sudarytojas vadovavosi Nikono arba panašiu

³⁵⁴ K. *Stadnicki*, *Synowie*. . . (1881), p. 123—125.

³⁵⁵ Ten pat, p. 125—137.

³⁵⁶ Ten pat, p. 137—138.

³⁵⁷ H. *Дашкевич*, *Заметки*. . . , стр. 74—89.

³⁵⁸ В. Д. *Смирнов*, *Крымское ханство*. . . , стр. 159—164.

³⁵⁹ Ten pat, p. 127—128, 134—138 ir kt.

³⁶⁰ H. *Молчановский*, *Очерк*. . . , *Университетския известия*, № 10 (1883), стр. 170—184 ir kt.

³⁶¹ М. *Владимирский-Буданов*, *Население*. . . , стр. 54, 76—77.

³⁶² А. *Андряшев*, *Очерк*. . . , стр. 217.

metraščių; Kijevo užėmimo ryši su Algirdo žygiu į pietines stepes jis laikė esant visai galimą³⁶³. Vėliau jis taip pat rašė apie lietuvių kunigaikščių išitvirtinimą Podolėje po pergalės prie Mėlynųjų Vandenų (apie 1363 m.), jų veiklą (žemės karinių pajėgų, gynybos organizavimas), vietos gyventojų paramą³⁶⁴.

F. Leontovičius rašė, kad Podolės žemę lietuviai užėmė greit po totorių pralaimėjimo prie Mėlynųjų Vandenų (1362 m.), jog Algirdo užkariavimai pietuose išplėtė iki jūros lietuvių valdas, tačiau po jo mirties totoriai vėl išigalėjo beveik visoje Juodosios jūros pakraščio stepėje. XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje pietuose vėl buvo atstatytos Algirdo nubrėžtos sienos³⁶⁵. Užimant Podolę, lemiamą reikšmę turėjo ne totorių pralaimėjimas, o Karijotaičių „draugystė“ su Podolės „atamanais“— vietiniai gyventojai norėjo su lietuvių kunigaikščių pagalba išsivaduoti iš Ordos valdžios³⁶⁶. Karijotaičių Podolė Lenkijai buvo patikima apsauga nuo totorių; Karijotaičiai Podolę valdė savarankiškai, kaip ir kiti Lietuvos kunigaikščiai (Kęstutis, Liubartas)³⁶⁷.

Kitokia A. Prochaskos pozicija. Jo manymu, Lietuvos metraščių žinia apie Podolės užėmimą Algirdui valdant, po totorių pralaimėjimo prie Mėlynųjų Vandenų, esanti nepatikima, o Algirdo atžvilgiu — stačiai juokinga. Karijotaičiai 1366, 1368 m. ir vėliau buvę Kazimiero lenininkais. Podolė visą laiką buvusi Kazimiero, po to Liudviko lenų, niekas Karijotaičių nesiejęs su Lietuva. Algirdo laimėtas mūšis prie Mėlynųjų Vandenų esąs pramanytas rusų metraščių duomenų apie 1380 m. mūšį Kulikovo lauke (Mėlynieji Vandenys — pagal vokiečių kronikas) pagrindu. Neginčytinas pagrindinis faktas — J. Dlugošo žinia prie 1352 m. apie Podolės priklausomumą Lenkijai³⁶⁸. A. Prochaska nesvarstė arba nežinojo Nikono metraščio duomenų apie Mėlynuosius Vandenis.

Recenzuodamas A. Prochaskos darbą, A. Levickis pažymėjo, kad Algirdas galėjo užimti Podolę, kurią vėliau atėmė Kazimieras, kad negalima išbraukti metraščio duomenų apie mūšį, apie Karijotaičius³⁶⁹.

M. Gruševskis nesutiko Mėlynųjų Vandenų mūši atskirti nuo Algirdo. Plačiai tirdamas šaltinius, jis padarė išvadą, kad Nikono metraščio žinia neturi tendencijos įrodyti Lietuvos teisės į Podolę ir ji patvirtina Algirdo žygio ir su juo susijusią Podolės užėmimo istoriją. XIV a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Aukso Ordoje prasidėjo maištai, todėl Algirdas galėjo nekreipti į ją dėmesio. Mūšis greičiausiai galėjo įvykti ne prie Siniuchos, kairiojo Bugo intako, o arčiau Volynės prie dabartinės Sinevodos (XVI a. vadinama „Sinowoda“). Smulkmenos apie tai, kad Algirdas sumušė tris totorių vadus, taip pat jų vardai gali būti legenda, nors 1382 m. minimas Kutlubuga — Krymo valdovas. 1363 m. Algirdas žygiavo į pietinę Kijevo žemę, sutriuškino ten totorius, ir greičiausiai tada formaliai buvo užimta Kijevo žemė ir Podolė³⁷⁰. Kritikuodamas J. Dlugošo, M. Kromerio žinias, A. Prochaską, autorius pažymi, kad Kazimiero užkariavimai tikrosios Podolės (Kamenecas, Smotričas, Červonogrodas, Skala, Bakota) nesiekė. Nieko įtartino nėra Lietuvos metraščių pasakojime, jog lietuviai užėmė Podolę iš karto po mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. Užėmimas buvo pagrįstas sutartimi su vietiniais rusų gyventojais. Pažymimas Karijotaičių vaidmuo, organizuojant krašto gynybą nuo totorių. Lietuvių kunigaikščiai Podolėje politiniais sumetimais suėjo į kompromisą su totoriais ir Lenkija³⁷¹. Lietuvos metraščio žinios apie Podolės užėmimą pagrindas yra patikimas pasakojimas. M. Kromerio pasakojimas apie totorius sumušusį Vytauto vaivadą Algirdą, kuriam pritarė A. Šlioceris, F. Brunas, N. Daškevičius, greičiausiai pa-

³⁶³ М. Грушевский, Очерк..., стр. 490—494.

³⁶⁴ М. Грушевский, Барское..., стр. 20—21.

³⁶⁵ Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 350—351

³⁶⁶ Ten pat, p. 354.

³⁶⁷ Ten pat, p. 368—369.

³⁶⁸ A. Prochaska, Podole..., p. 1—5.

³⁶⁹ A. Lewicki, rec., p. 688.

³⁷⁰ М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 73—82.

³⁷¹ Ten pat, p. 87—92 ir kt.

grįstas tuo pačiu metraščiu, tik M. Kromeris blogai jį suprato; vėlesniuose metraščių nuorašuose atsirado stilistinių pakitimų. Vytauto asmuo buvo sumaišytas su Algirdu. M. Kromerio sukurta versija apie Algirdo žygį, valdant Vytautui, pagrįsta aiškiu nesusipratimu. A. Prochaska be reikalo atmetė Lietuvos metraščių pasakojimą kaip pramanytą ³⁷².

Rezervuotai apie tai yra rašęs A. Presniakovas ³⁷³.

Vėliau A. Prochaska tik trumpai pažymėjo, jog negali būti ir kalbos apie totorių baskakų išvijimą iš Podolės, tačiau gali būti, kad pačioje Kijevo žemėje (kurį Algirdas apie 1360—1363 m. prijungė prie Lietuvos), prie Mėlynųjų Vandenų, Algirdas galėjo sumušti kažkokį totorių dalinį ³⁷⁴.

Autoriai, rašę po M. Gruševskio (M. Liubavskis, A. Jablonovskis, T. Korzonas, O. Haleckis, I. Natanson-Leskis, I. Jonynas, L. Kolankovskis, H. Paškevičius), pripažino Algirdo pergalę prie Mėlynųjų Vandenų 1362 m. ar 1363 m. ir pabrėžė jos didelę reikšmę pietinių žemių išvadavimui iš totorių valdžios ³⁷⁵.

K. Chodinickis liko A. Prochaskos pusėje. Lietuvos metraščių pasakojimo duomenis apie Podolę jis priskiria Vytauto kunigaikščiavimui. Tačiau jis apžvelgė tik II ir III redakcijų nuorašus (Krasinskių ir kt.) ³⁷⁶, neatkreipdamas dėmesio į seniausius nuorašus (Uvarovo, Supraslio).

Tyrinėdamas viduramžių Lenkijos Juodosios jūros politiką, O. Gurka neigė J. Dlugošo liudijimą buvus 1359 m. Kazimiero žygį į Moldaviją ir jo nepripažino lenkų Juodosios jūros politikos iniciatorium, o, remdamasis šaltiniais, nurodė, kad Haličas ir Tustanė buvo tolimiausios Kazimiero pilys rytuose ³⁷⁷; Rytų Europos valstybių mastu Juodosios jūros problemos pradininkas buvo Algirdas. Kai Ordoje prasidėjo neramumai, Algirdas po pergalės prie Mėlynųjų Vandenų (apie 1363 m.), perkėlė savo valdų sienas, tiksliau veiklos sferą, į Juodosios jūros pakrantę tarp Dnestro ir Dnepro žiočių. Karijotaičiai — Algirdo ekspansinės politikos vykdytojai ir tęsėjai — išplėtė didžiulį pusratį, kuriuo Lietuva apjuosė Kazimiero ir Liudviko Lenkiją nuo Baltijos jūros, arba Kryžiuočių ordino žemių, iki

Karpatų (vėliau trumpam laikui — netgi iki Munkačo Vengrijoje). 1374 m. dokumentas rodo, kad lietuvių kunigaikščiai įsitvirtino didžiųjų upių žiotyse prie Juodosios jūros žymiai anksčiau, negu Lenkijoje apskritai galėjo kilti mintis apie kažkokią Juodosios jūros problemą. Beje, žinias apie patį Algirdo žygį O. Gurka siūlė toliau tyrinėti ³⁷⁸.

H. Lovmianskis rašė, jog, Algirdui valdant, į Lietuvos valstybę įėjo Kijevas, Podolė, kuri buvo užimta 7-ajame dešimtmetyje (gal būt, ją užkariauti pradėjo Karijotaičiai dar XIV a. pirmosios pusės pabaigoje). Kijevas buvo užimtas po 1359 m., o pergalingas mūšis su totoriais prie Mėlynųjų Vandenų, įvykęs apie 1363 m., leido įtvirtinti Lietuvos valdžią pietinėje Rusioje ³⁷⁹.

Dėl Mėlynųjų Vandenų su O. Gurka karštai polemizavo S. M. Kučinskis ³⁸⁰. Remdamasis J. Dlugošo, M. Kromerio žiniomis, plačiai apžvelgęs istoriografiją, autorius

³⁷² Ten pat, p. 456—457.

³⁷³ A. E. Пресняков, Лекции..., т. II, в. 1, стр. 71—72. (Algirdo pergalę datuoja 1363 m., atsargiai kalba apie Algirdo valdas prie Juodosios jūros, pažymi, jog to laikotarpio Podolę sunku įsivaizduoti priklausančią Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei).

³⁷⁴ A. Prochaska, Od Mendoga..., Litwa i Ruś, t. IV (1912), p. 47.

³⁷⁵ M. A. Любавский, Очерк... (1915), стр. 26 (mūšio vietą nurodo prie Dnepro-Bugo limano); A. Jabłonowski, Historia..., p. 83 (datuoja 1363 m.); T. Korzon, Dzieje wojen..., t. I (1912), p. 208 (datuoja 1362 m., nurodo, kad pergalė atvėrė Algirdui kelią prie Juodosios jūros, tačiau dėl nepakankamo apgyvendinimo įsitvirtinti pajūryje jis dar negalėjo); O. Halecki, Dzieje..., t. I, p. 81 (po Mėlynųjų Vandenų mūšio apie 1363 m. Lietuvai teko visa didelė Kijevo žemė drauge su Perejaslavlio žeme Uždneprėje; Podolės priklausomumas liko neaiškus); J. Natanson Leski, Dzieje..., t. I, p. 9 (Algirdas, sumušęs totorius apie 1362 m. prie Mėlynųjų Vandenų, atėmė Kijevą iš Riurikaičių ir pasodino ten savo sūnų Vladimira, o Podolę — teritoriją iki Juodosios jūros tarp Dnestro ir Dnepro — atidavė Karijotaičiams); I. Jonynas, Lietuvių..., 1 d., p. 169; III d., p. 26—27; L. Kolankowski, Dzieje..., p. 9; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 408 (datuoja apie 1363 m.).

³⁷⁶ K. Chodynicki, Legenda..., p. 57—59.

³⁷⁷ O. Górka, Zagadnienie..., p. 343—351.

³⁷⁸ Ten pat, p. 352—354.

³⁷⁹ H. Łowmiański, Uwagi w sprawie... unji..., p. 255, 260—261.

³⁸⁰ S. M. Kuczyński, Sine Wody... (1935), p. 81—141.

plėtojo A. Šliocerio, F. Bruno, N. Daškevičiaus, A. Prochaskos mintis. Analizuodamas ir Lietuvos metraščius, jis pažymi, jog ištraukos apie mus dominančius įvykius yra tarpai, susidedantys iš dviejų fragmentų, kuriuose aprašoma: 1) Algirdo (arba Vytauto) žygis prieš totorius, 2) įvykiai, susiję su Podole ir Karijotaičiais. Norėdamas išaiškinti šių šaltinių patikimumą, nagrinėja daug ką. Nedidelė XIV a. pirmosios pusės Podolė greičiau galėjusi susitarti su Lenkijos karaliumi arba Karijotaičiais, negu XV a. Podolė, siekianti Juodąją jūrą. J. Dlugošas veikiau- siai bus turėjęs omenyje mažąją Podolę, o metraščiai galėjo paminėti ir ją, ir tą, kurioje buvo įsikūrę Karijotaičiai. Sutikdamas su V. Abrahamu, daro išvadą, jog Karijotaičiai atvyko į Podolę dar iki mūsų prie Mėlynųjų Vandenių, iki 1349 m., apie 1345 m. Jie valdė Podolę, priklausydami nuo totorių. Lietuvos didieji kunigaikščiai nepadėjo jiems užkariauti Podolės. Karijotaičiai ieškojo pagalbos ne Lietuvoje, o Lenkijoje ir Vengrijoje. Visa tai, S. M. Kučinskio nuomone, leidžia visiems laikams atskirti žinių apie Podolę kompleksą nuo Mėlynųjų Vandenių mūsų problemos ³⁸¹.

Suskirstęs žinias apie mūsų į Algirdui ir Vytautui priklausančias dalis, prie pastarosios prijungdamas ir kovą su trimis totorių vadais, S. M. Kučinskis vadovaujasi šiais motyvais. Lietuvos metraščių autoriai, gal būt, žinojo koki nors ankstesnį šaltinį apie 1396—1398 m. žygius, tačiau, siekdami pagrįsti Lietuvos teises į Podolę, įvykius perkėlė į 1363 m. Algirdo žygio aprašymą ³⁸². Palyginus J. Dlugošą su kitais lenkų šaltiniais, galima kalbėti apie Vytauto žygį už Dono 1397 m. ir, matyt, apie antrąjį, M. Kromerio minimą, žygį, kuriame buvo sumušti trys caraičiai. Juk ir Kryžiuočių šaltiniuose minimi Vytauto žygiai 1397 m. iki Kafos ir 1398 m. iki Dnepro žemupio. Jo žygius liudija ir vietovardžiai prie Bugo. Galimas daiktas, kad Vytautas žygiavo prie Dnepro žemupio per Mėlynuosius Vandenis; galėjo įvykti koks nors susidūrimas, kuris ir pateko į metraščius kaip „mūšis prie Mėlynųjų Vandenių“ ³⁸³. Apžvelgdamas sumuštų totorių vadų vardus, pažymi, jog Chadžibėjus žuvo kovoje su Vytautu, o Kut-

lubuga vyresnysis mirė apie 1360 m.³⁸⁴; šie totorių vadai nėra susiję su Mėlynųjų Vandenių klausimu.

Taigi prieš Vorsklą įvyko du Vytauto žygiai prie Juodosios jūros pakrančių. Per vieną, greičiausiai tolimesnį, siekusį Krymą ir Doną (1397 m.), totorių daliniai, visų pirma sudaryti iš Krymo kariuomenės, vadovaujami Kutlubugos, Chadžibėjaus ir Dmitrijaus, buvo Vytauto kariuomenės sumušti. Gal būt, mūšis įvyko ne prie Mėlynųjų Vandenių (susidūrimas netoli šios upės galėjo įvykti per antrą žygį). Atskyręs minėtus Vytauto laikotarpio įvykius³⁸⁵, S. M. Kučinskis nagrinėja Algirdo žygį. Jis rašo, kad Nikono ir Rogožos metraščių žinios apie Algirdo puolimą prie Mėlynųjų Vandenių ir Baltosios pakrantės nemini mūšio, nemini, kad žygis būtų nukreiptas prieš totorius. Žodis „nuniokojo“ (povoeval), jo nuomone, daugiau liudija buvus antpuolį, negu reguliarų karą ir mūšį. S. M. Kučinskio nuomone, Algirdo žygis prie Mėlynųjų Vandenių iš tikrųjų įvyko, tačiau greičiausiai buvo atsitiktinis; susidūrimas su totoriais galėjo įvykti, tačiau veikiausiai jo visai nebuvo³⁸⁶.

Pagal Rogožos metraščių S. M. Kučinskis žygį datuoja 6871 m. rudeniu, t. y. 1362 m. pabaiga. Baltoji pakrantė — tai Padneprė žemiau Kijevo, iki pat jūros. Mėlynųjų Vandenių yra daug, tačiau ištikimiausia lokalizavimo vieta — tarp Dnepro ir Bugo. Mėlynųjų Vandenių pilis stovėjo tos pačios upės pakrantėje. Tos pilies (ne upės) apylinkėse ir Baltojoje pakrantėje (vėliau Černės pavietas, žemiau Čerkasų, dešiniajame Dnepro krante) arba apskritai žemėje į pietus nuo Kijevo ir veikė Algirdas³⁸⁷. Tai buvo nedidelis, trumpas žygis — nuniokojus kraštą, greitai atitraukta; jis susijęs su Kijevu (jo perdavimu Vladimirui

³⁸¹ Ten pat, p. 81—111.

³⁸² Ten pat, p. 112—113.

³⁸³ Ten pat, p. 114—117.

³⁸⁴ Ten pat, p. 117—121.

³⁸⁵ Ten pat, p. 122—123.

³⁸⁶ Ten pat, p. 124—127.

³⁸⁷ Ten pat, p. 127—132.

Algirdaičiui). Tik suplakus (Lietuvos metraščių autoriams) tris atskirus įvykius, ilgą laiką tam palyginti mažam žygiui buvo teikiama išimtinė reikšmė.

Bendra situacija (kova su kryžiuočiais ir kita) prieštarausja tam, kad apie 1363 m. Algirdas būtų galėjęs organizuoti žymesnę akciją prieš totorius, plėsdamas savo įtaką iki Juodosios jūros³⁸⁸, kur negyvenamose stepėse jo greičiau laukė nauji nesutarimai su totoriais, o ne kokia nors nauda. Paskutinį dešimtmetį, gal ir anksčiau, Lietuva galėjusi suartėti su Didžiąja Orda. 1365—1380 m. gyvavo Lietuvos ir Ordos sąjunga kovai su Maskvos kunigaikštyste, remiant Tverę. Abejotina, kad, turėdamas didelius planus Rusios atžvilgiu, kovodamas šiaurėje ir vakaruose, Algirdas būtų galėjęs išplėsti iš totorių Juodosios jūros pakraščio žemes ir 1362 m. kovoti su jais prie Mėlynųjų Vandenų pilies³⁸⁹.

S. M. Kučinskio nuomone, Podolės klausimas nieko bendro neturi su Algirdo žygiu prie Mėlynųjų Vandenų. Vakarinę Podolės dalį užėmė Kazimieras, šiaurės rytų (be lietuvių pagalbos) — Karijotaičiai, visą didžiąją Podolę (ir Juodosios jūros pajūrį) — tik po 1397 m. Jogaila ir Vytautas. Taigi 1357—1377 m. Algirdas kreipė dėmesį į šiaurę ir rytus, tačiau jis neišplėtė savo valdą iki Juodosios jūros ir neorganizavo jokios stambios akcijos jos link. Tai padarė lenkų karalius Vladislovas Jogaila. Nei Algirdas, nei Jogaila tam neturėjo reikiamų jėgų; jų davė tik unija. Vertinant XIV a. įvykius, žemių tarp Dnepro, Juodosios jūros ir Dnestro išvadavimą, geru žodžiu reikia paminėti ne tik Gediminaičių, bet ir Piastų žemę³⁹⁰.

Ne visi tyrinėtojai pritarė S. M. Kučinskio nuomonei. J. Puzyna neigė jo teiginį, kad Karijotaičiai galėjo įsikurti Podolėje apie 1345 m. ir kad juos išvijo Algirdas³⁹¹; J. Dugošo veikale nėra duomenų, leidžiančių spręsti, jog Podolę karalius galėjo tiesiogiai užimti, ją, matyt, 1350—1351 m. užėmė Karijotaičiai su Lenkijos pagalba³⁹². Metraščiuose minimoje Lietuvos pagalboje, kurią neigia S. M. Kučinskis, reikia matyti lietuviškas Karijotaičių pajėgas³⁹³; J. Puzyna nesutinka su Podolės klausimų atskyrimu nuo Mėlynųjų Vandenų klausimo³⁹⁴.

H. Paškevičius argumentuotai kritikavo ir atmetė J. Dlugošo teiginius apie Podolės pavaldumą Lenkijai 1352 m.³⁹⁵ Jis pažymėjo, jog Karijotaičiai Podolėje gavo svarbią pagalbą iš Lietuvos³⁹⁶, kad Lietuvos metraščiai dėl to yra patikimi³⁹⁷. Karijotaičiai gavo Podolę apie 1362—1363 m. (ne anksčiau), t. y. Mėlynųjų Vandenių laikais³⁹⁸. Pritaria S. M. Kučinskio išvada, kad metraščių žinios apie tai yra labai painios, iš įvairių laikotarpių ir teritorijų. Pažymi, jog lietuvių ir totorių kovą S. M. Kučinskis teisingai sieja su XIV a. pabaigos Vytauto karine akcija, teisingai vertina Mėlynųjų Vandenių žygį kaip atsitiktinį, skubų grobikišką lietuvių puolimą, nežinia netgi, ar prieš totorius nukreiptą. Trūksta duomenų šiam lietuvių žygiui suteikti išimtinę reikšmę pietryčių Rusios istorijoje³⁹⁹. Algirdo sūnus Vladimiras įsitvirtino Kijeve po 1367 m., ir tai ne dėl totorių pralaimėjimo⁴⁰⁰; sunku kategoriškai atsakyti, ar Algirdo Mėlynųjų Vandenių žygis susijęs su Karijotaičių įsikūrimu Podolėje, nors metraščiai tai tvirtina⁴⁰¹.

Mėlynųjų Vandenių greičiausiai reikia ieškoti Volynėje, o Algirdo antpuolis apėmė žemes tarp Slučo ir Gorynės⁴⁰². O. Gurka padidino Algirdo nukariavimus prie Juodosios jūros, tuo tarpu kai jie vyko tik dalyje Podolės ir Kijevo žemėse. Toliau plytėjo negyvenamos sritys, nepri-

³⁸⁸ Ten pat, p. 132—133.

³⁸⁹ Ten pat, p. 134—137.

³⁹⁰ Ten pat, p. 138—140.

³⁹¹ *J. Puzyra*, Korjat i Korjatowicze... (1936), p. 64.

³⁹² Ten pat, p. 71, 74.

³⁹³ Ten pat, p. 73.

³⁹⁴ Ten pat, p. 80, 83.

³⁹⁵ *H. Paszkiewicz*, O genezie... p. 271.

³⁹⁶ Ten pat, p. 276.

³⁹⁷ Ten pat, p. 31.

³⁹⁸ Ten pat, p. 31, 291, 299.

³⁹⁹ Ten pat, p. 293—294.

⁴⁰⁰ Ten pat, p. 294—295.

⁴⁰¹ Ten pat, p. 295.

⁴⁰² Ten pat, p. 297.

klausančios jokiai valstybei⁴⁰³. (Apie Baltąją pakrantę autorius visiškai neužsimena). Tačiau mūsų prie Mėlynųjų Vandenių susijęs su Karijotaičių įsitvirtinimu Podolėje, nes tuo metu lietuviai iš Volynės stūmėsi į pietus, į Podolę, ir ryšium su šiais kariniais veiksmais ten buvo pasodinti Karijotaičiai⁴⁰⁴. Taigi Karijotaičiai įvykdė dar 1358 m. Algirdo iškeltą užduotį — apgyvendinti negyvenamas sritis tarp Lietuvos ir totorių, kad būtų galima ginti rusų žemes nuo chanų antpuolių⁴⁰⁵. Nurodo O. Gurką teisingai manius, kad Podolėje įkurdinti Karijotaičiai iš tikrųjų gynė Lenkiją nuo totorių antpuolių⁴⁰⁶.

S. Krakovskis, apibendrindamas diskusiją, palaikė (sekdamas J. Puzyna) ankstesnę Karijotaičių įsikūrimo Podolėje datą (1350—1351 m.). Karijotaičiai negavo pagalbos iš Algirdo ir Kęstučio; jis pritaria S. M. Kučinskio mintims, tačiau nesutinka su juo dėl Mėlynųjų Vandenių žygio pasekmių, nesieja žygio su Vladimiro Algirdaičio įsitvirtinimu Kijeve. Pritaria šio įvykio datavimui, pateiktam J. Puzynos (po 1371 m.) ir H. Paškevičiaus (po 1367 m.)⁴⁰⁷.

Diskutuodamas su H. Paškevičium, J. Puzyna gina J. Długošo teiginį dėl 1352 m.; Bychovco kronikos datą laikydamas teisinga, tvirtina, kad Karijotaičiai atėjo į Podolę 1349—1351 m.⁴⁰⁸ Šiuos samprotavimus H. Paškevičius atmetė, nurodydamas nekritišką J. Puzynos požiūrį į šaltinius, iš kurių negalima tikrai nustatyti Karijotaičių atvykimo laiko. Jo nuomone, negalima remtis Kazimiero siųstu laišku į Avinjoną (1351 m.) ir perkelti Karijotaičių atvykimo datas į ankstesnius laikus⁴⁰⁹.

Lietuvių buržuazinio laikotarpio istoriografijoje buvo teigiama, kad 1362 m. Algirdas sumušė totorius prie Mėlynųjų Vandenių ir užėmė Kijevą, greit iš totorių buvo atimta Podolė ir perduota Karijoto Gediminaičio sūnums⁴¹⁰; Algirdas gavo laisvą priėjimą prie Juodosios jūros⁴¹¹.

B. Špuleris savo knygoje apie Aukso Ordą, panaudodamas S. M. Kučinskio, M. Gruševskio, J. Puzynos, V. Antonovičiaus ir kitų darbus, pažymi, jog Algirdo žygis yra labai neaiškus. Jis nugalėjo totorių kunigaikščius, priverė juos bėgti į pietus, ir Podolė galutinai išėjo iš Ordos

valdžios. Tačiau ir Algirdo valdžia dar nesiekė Juodosios jūros ⁴¹². G. Rodė rašė apie Algirdo pergalę prieš totorius prie Mėlynųjų Vandenių 1362 ar 1363 m., apie Karijotaičių paskyrimą į Podolę. Podolę prieš 1370 m. laikė ne Lenkijos lenu (autorius nieko nekalba apie Baltąją pakrantę, nežino Rogožos metraščio, tai, kas mus domina ir yra diskutuotina, daugiausia sprendžia, remdamasis literatūra) ⁴¹³.

Sis klausimas buvo liečiamas ir ukrainiečių bei rusų tarybinėje istoriografijoje. Apžvelgęs 1363 m. Algirdo žygį ir pergalę prieš totorius, Karijotaičių vaidmenį, K. Guslistis pažymi, jog, išstūmusi totorius iš Podolės, Lietuva užvaldė didelę teritoriją, apėmusią kairiąją Dnestro baseino pusę, Pietinio Bugo baseiną ir žemutinę Dnepro baseino dalį ⁴¹⁴. A. Nasonovas, kalbėdamas apie Algirdo karinius veiksmus 1363 m. Podolės pietuose, prie Mėlynųjų Vandenių ir Baltosios pakrantės, pažymi, kad Rogožos metraštis įgalina minėtus duomenis laikyti Tverės sąvado užrašais, paimtais iš lietuviško metraštinio šaltinio. Lietuvos metraštyje apie tai kalbama kitoje redakcijoje. Taigi A. Nasonovas pripažįsta šios žinios autentiškumą ⁴¹⁵.

Vėliau B. Grekovas ir A. Jakubovskis rašė, jog Algirdas sugebėjo išnaudoti totorių susilpnėjimą ir 1362 m.

⁴⁰³ Ten pat, p. 129.

⁴⁰⁴ Ten pat, p. 297.

⁴⁰⁵ Ten pat, p. 297—298.

⁴⁰⁶ Ten pat, p. 217—218.

⁴⁰⁷ S. Krakowski, Korjatowicze... , p. 270—274.

⁴⁰⁸ J. Puzyna, Pierwsze wystąpienie... (1938), p. 63—66.

⁴⁰⁹ H. Paszkiewicz, W sprawie roli politycznej... , p. 335—337.

⁴¹⁰ Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka, p. 92 (J. Jakšto skyrius); J. Matusas, Lenkų pastangos... , p. 421 (atkreipė dėmesį į panemunės gyventojams žinomą patarlę: „Nusidangino kažkur į devynias Padalijas“—gal būtų, atspindinčią mus dominantį laikotarpį).

⁴¹¹ A. Kučinskas, Kęstutis... , p. 151.

⁴¹² B. Spuler, Die Goldene Horde... , p. 116—118.

⁴¹³ G. Rhode, Die Ostgrenze... , p. 219—225, 332, 4 žemėlapis.

⁴¹⁴ К. Гуслистый, Нариси... , стр. 21—22.

⁴¹⁵ А. Н. Насонов, Монголы... , стр. 127.

prie Mėlynųjų Vandenų (dabar Siniuchos upė, įtekanti į Bugą) sumušė jungtines pajėgas — Krymo beką Kutlug-beką, Chadžibeką ir beką iš Dobrudžos Dmitrijų. Nugalėjusiems lietuviams perėjo didžiulė sritis — Podolė, kur ilgą laiką valdė Karijotaičių giminė. Podolės užėmimas daug prisidėjo prie Lietuvos galybės XIV a. antrojoje pusėje augimo. Po 1365 m. Algirdui pavyko atimti iš totorių ir Kijevą, dėl to jis tapo vienu iš autoritetingiausių Rytų Europos kunigaikščių⁴¹⁶. Panašiai, nors kiek skirtingai traktuojant žygio ir paties mūšio pasekmes, šie įvykiai vertinami „TSRS istorijos bruožuose“⁴¹⁷, „Lietuvos TSR istorijoje“⁴¹⁸, L. Čerepnino⁴¹⁹ ir kitų autorių⁴²⁰ darbuose. Akademinėje „Kijevo istorijoje“ pažymėta, kad 1362 m. lietuvių kariuomenė paėmė Kijevą, išvariusi totorių statytinį, o Podolėje sutriuškino totorius ir išvijo juos į Krymą, užėmė Podolę ir žemes tarp Dnepro ir Dnestro iki Juodosios jūros krantų⁴²¹.

E. Vinteris tik trumpai rašė, jog Lietuvai, nugalėjusiai totorius prie Mėlynųjų Vandenų (1362 m.), perėjo Kijevą ir Podolė⁴²².

J. Natanson-Leskis pažymėjo, kad Algirdas sutriuškino totorius (apie 1362 m.) ir užėmė visą Rusiją Dnepro ir Bugo žemumiuose; Podolėje tuo metu yra Karijotaičiai, kurie, matyt, ir anksčiau ten valdė, o nuo 1355 m. buvo pavaldūs Kazimierui⁴²³.

1965 m. S. M. Kučinskio straipsnių rinkinyje paskelbta naujo jo darbo apie Mėlynuosius Vandenis redakcija⁴²⁴, kurioje, kiek papildytoje pastraipomis apie Karijotaičių atvykimo į Podolę laiką⁴²⁵, Podolės leną⁴²⁶, Kijevo klausimo ryšį su Algirdo žygiu⁴²⁷, kartojama prieš 30 metų suformuluota koncepcija⁴²⁸.

A. Rogovas, analizuodamas M. Strijkovskio Kroniką, pažymėjo, kad joje yra nemaža tiesos; sunku sutikti su N. Daškevičium, pasiryžusiu nukelti mūšio datą į Vytauto valdymo metus, nes, Algirdui kunigaikščiaujant, (1362 m.) jis minimas ne tik lietuvių, bet ir rusų metraščiuose. Sekdamas M. Strijkovskiu ir M. Gruševskiu, A. Rogovas mano, kad Karijotaičiai dalyvavo mūšyje — tuo, esą, paaiškinamas Podolės perdavimas jiems⁴²⁹. Sutikda-

mas su S. M. Kučinskio pateiktąja 1362 m. data, autorius nenagrinėjo jo argumentų.

J. Ochmanskis mano, jog apie 1361 m. lietuviai išplėtė savo valdžią Kijevo žemėje ir įtvirtino ją, 1363 m. nugalėję totorius prie Mėlynųjų Vandenių⁴⁷⁰. Apie mūsų (1362 m.), po kurio laimėjusiai Lietuvai teko Podolė (Kijevo atėmimas iš totorių datuojamas 1365 m.), užsimenama, nušviečiant mongolų imperijos istoriją⁴³¹. Panašiai ir

⁴¹⁶ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 282.

⁴¹⁷ Очерки истории СССР, XIV—XV вв., стр. 521—522. (Pačioje 7-ojo dešimtmečio pradžioje Algirdas atėmė Kijevą iš Fiodoro ir pasodino ten savo sūnų Vladimirą. Algirdo santykiai su totoriais nutrūko. 1363 m. Algirdo kariuomenė sumušė totorių kunigaikštukus prie Mėlynojo Vandens, Podolės, Kijevo žemės ir Volynės pasienyje. Ši pergalė sutvirtino Kijevo žemės prijungimą prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, po jos Algirdo valdžion perėjo Podolė ir Perejaslavlio žemė. Nušviečiama gynybinė Karijotaičių veikla Podolėje.)

⁴¹⁸ Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 119 (1363 m. prie Mėlynųjų Vandenių Lietuvos kariuomenė sumušė totorius, Aukso Ordos baskakai buvo išvyti iš Kijevo. Algirdas prijungė Kijevą prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir pavedė jį valdyti savo sūnui Vladimirui).

⁴¹⁹ Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 556 (1363 m. lietuvių kariuomenė paėmė Korževą ir surengė karinį anpuolį Podolės pietuose (Mėlynieji Vandenys, Baltoji pakrantė).

⁴²⁰ М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 122; И. Б. Греков, Очерки..., стр. 40, 52.

⁴²¹ Історія Києва, т. I, стр. 115.

⁴²² Е. Винтер, Россия в политике..., стр. 300; E. Winter, Rusland..., p. 119.

⁴²³ J. Natanson-Leski, Rozwój..., p. 78.

⁴²⁴ S. M. Kuczyński, Studia..., p. 135—180.

⁴²⁵ Ten pat, p. 153—156; jis mano, jog Karijotaičiai galėjo pasirodyti Podolėje 1341—1342 arba 1344—1345 m., šiaip ar taip prieš mūsų prie Mėlynųjų Vandenių.

⁴²⁶ Ten pat, p. 146.

⁴²⁷ Ten pat, p. 145—146, 172—173.

⁴²⁸ S. M. Kučinskis, analizuodamas ankstesnių autorių darbus, jų pažiūras kartais pateikia iškreiptai. Plg.: S. M. Kuczyński, Studia..., p. 140 ir K. Stadnicki, Synowie... (1881), p. 123—124, 137—138; S. M. Kuczyński, Studia..., p. 142 ir Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 350; neapžvelgia lietuvių, tarybinės (išskyrus „TSRS istorijos brožuus“) ir kitos istoriografijos.

⁴²⁹ А. И. Рогов, Русско-польские..., стр. 167—174.

⁴³⁰ J. Ochmański, Historia Litwy, p. 48.

⁴³¹ S. Kałczyński, Imperium..., p. 187.

kiti autoriai trumpai kalba apie lietuvių pergalę, Kijevo ir Podolės užėmimą, apie šių žemių gynimą nuo Ordos plėšikavimų⁴³².

Peržiūrėję keletą šimtmečių šaltinius ir istoriografiją, matome, jog Mėlynųjų Vandenių problema iki šiol sprendžiama labai įvairiai ir dažnai prieštaringai. Pagrindinei mūsų, atsispindėjusio Lietuvos metraščiuose, koncepcijai pritarė V. Antonovičius, M. Gruševskis, O. Gurka, lietuvių, tarybinė istoriografija, tuo tarpu J. Dlugošo ir M. Kromerio traktuote seka F. Brunas, N. Daškevičius, V. Smirnovas, A. Prochaska, S. M. Kučinskis. Tarpinę poziciją užėmė H. Paškevičius, nors jis sutinka su S. M. Kučinskio pateiktu mūsų vertinimu. Išaiškinti Mėlynųjų Vandenių problemai reikia išanalizuoti patį fundamentaliausią jai skirtą S. M. Kučinskio darbą. Pagrindiniai diskusiniai momentai, kaip matome, yra šie: 1) kurį Lietuvos metraštį imti tyrinėjimų pagrindu; 2) kada Karijotaičiai įsitvirtino Podolėje; 3) ar galima remtis M. Kromerio duomenimis; 4) ar galėjo Algirdui valdant būti totorių „kunigaikščiai Chačebėjus, Kutlubuga ir Dmitrijus“; 5) ar 1362—1363 m. tarptautinė padėtis trukdė Lietuvai pulti totorius; 6) kur ieškoti „Mėlynojo vandens ir Baltosios pakrantės“; 7) ar patikimos metraščių žinios apie Podolę ir Mėlynuosius Vandenis. Pabandysime visa tai panagrinėti.

§ 3. PAGRINDINĖS MĖLYNŲJŲ VANDENŲ PROBLEMOS

1. Kurį Lietuvos metraštį imti tyrinėjimų pagrindu?

S. M. Kučinskis Lietuvos metraščius pagal duomenis apie Mėlynuosius Vandenis ir Podolę skirsto į tris grupes: 1) metraščiai, kalbantys apie Algirdo žygį, 2) metraščiai, perkeltantys įvykius į Vytauto epochą, o žygio vadu minintys Algirdą, 3) metraščiai, žygio vadu minintys patį Vytautą. Tekstą apie mūsų jis skirsto į du pasakojimus: Algirdo ir Vytauto valdymo laikotarpio. Šitaip

skirstant, visi metraščių nuorašai kaip šaltiniai vertinami vienodai⁴³³ ir mažai paisoma, kuris tekstas seniausias, kada ir kokių pavidalu jis sukurtas, kada pateko į metraščių, kaip įvairiose metraščių redakcijose jis galėjo keistis. Tai svarbu turėti omenyje, jei norime suprasti, kokios Lietuvos metraštinio šaltinio žinios yra seniausios, pirminės, kada jos atsirado.

Mus dominanti Lietuvos metraščių dalis, kurioje pasakojama apie Mėlynuosius Vandenis ir Podolę, apie Karijotaičių iškūrimą joje beveik visuose nuorašuose yra panašaus turinio, panašios pradžios ir pabaigos. Tai užbaigtas pasakojimas apie Podolę nuo totorių išvijimo iki Vytauto mirties ir šios žemės perėjimo lenkams. Faktai rodo, jog tai — atskiras kūrinys, vėliau įjungtas į bendrą metraštinį tekstą⁴³⁴. Jis mechanškai įterptas į metraščių įvairiose vietose: po 1396 m. įvykių (Supraslio ir kituose), metraščio viduryje, maždaug tarp 1418 ir 1431 m. įvykių (Uvarovo). Kai kuriuose nuorašuose pasakojimas turi antraštę: „Apie Podolės žemę“.

Pasakojimas apie Podolę, sprendžiant iš seniausių pirmos redakcijos nuorašų (Uvarovo, Supraslio), baigiasi žiniomis, jog po Vytauto mirties Podolės seniūnas Daugirdas iš Kameneco lenkų buvo pakviestas į pasitarimą, suimtas, apiplėštas, o Kamenecas ir Podolė užimti⁴³⁵. Pasakojime nieko nėra apie kiek vėliau vykusias kovas, todėl manoma, kad jis buvo parašytas netrukus po Vytauto mirties, tarp 1430 ir 1432 m.⁴³⁶ Pasakojimas išliko Lietu-

⁴³² L. Podhorodecki, *Tatarzy...*, p. 182; H. Samsonowicz, *Złota...*, p. 48; И. Б. Греков, *Восточная Европа...*, стр. 48.

⁴³³ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 147—151, 159—160.

⁴³⁴ S. Smolka, *Najdawniejsze...*, p. 26; И. Тухомиров, *О составе...*, стр. 76; J. Jakubowski, *Studia...*, p. 25, 28; Т. Сушицький, *Західньо...*, стр. 162, 305; M. Jučas, *Lietuvos metraščiai...*, p. 44—45; В. А. Чамярыцкі, *Беларускія...*, стр. 98—99. S. M. Kučinskis tik trumpai pažymi, jog šie fragmentai įdėti į kitų metų metraštinis pasakojimus (S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 150).

⁴³⁵ ПСРА, т. XVII, стб. 101, 84.

⁴³⁶ S. Smolka, *Najdawniejsze...*, p. 26; Т. Сушицький, *Західньо...*, стр. 165, 308; В. А. Чамярыцкі, *Беларускія...*, стр. 99 (paskutinis nurodo 1431—1434 m.)

Metraščių redakcijos	I	
Nuorašai	Uvarovo	Supraslio
Stulpeliai (ИСПА, t. XVII)	99	81—82
1 Valdant...	„d. k. Algirdui“	„d. k. Algirdui“
2 Lietuviai, vadovaujami...	d. k. Algirdo	d. k. Algirdo
3 Totoriai, vadovaujami...	„[...] Chačė- bėjaus, Kutlu- bugos, Dmit- rijaus“	tų pačių*
4 Mūšio pasekmės...	totoriai sumušti	taip pat
5 Mūšio vieta...	„prie Mėly- nojo van- dens“	„prie Mėly- nojo van- dens“
6 Kas tuo metu valdė Naugarduką	Karijotas	tas pats
7 Kas žygyje į Podolę padėjo Karijo- taičiams	„d. k. Algirdas“	„d. k. Algirdas“

d. k. — didysis kunigaikštis

k. — kunigaikštis

* — kituose nuorašuose šie vardai rašomi įvairiai

vos metraščių pirmos redakcijos seniausio nuorašo (Uvaro-
rovo) tekste, pasibaigiančiame 1446 m. įvykiais⁴³⁷. Taigi
Pasakojimas apie Podolę yra XV a. pirmosios pusės šal-
tinis.

Mus dominantis pasakojimo turinys, išlikęs Lietuvos
metraščių pirmos, antros ir trečios redakcijų nuorašuose,

(„Apie Podolės žemę“)

II					III
Krasins- kio	Archeolo- ginės dr-jos	Račinskio	Jevrej- novo	Olševo	Bychovco
170	278	327—328	389	453—454	496
„d. k. Vytautui“	d. k. Vy- tautui (spren- džiant iš teksto)	tas pats	tas pats	„d. k. Vy- tautui“	„d. k. Al- girdui“
„d. k. Algirdo“	„k. Al- girdo“	„Vytau- to“	„k. Al- girdo“	„k. Al- girdo“	„d. k. Al- girdo“
tų pačių	tų pačių	tų pačių	tų pačių	tų pačių	tų pačių
taip pat	taip pat	taip pat	taip pat	taip pat	taip pat
„prie Mė- lynojo Vandens“	nenuro- dyta	nenuro- dyta	nenuro- dyta	„prie Mė- lynojo Vandens“	„prie Mė- lynojo vandens“
tas pats	tas pats	tas pats	tas pats	tas pats	tas pats
„k. Algir- das“	„k. Al- girdas“	„k. Vy- tautas“	„k. Al- girdas“	„k. Al- girdas“	„d. k. Al- girdas“

nėra vienodas (žr. lentelę). Pirmos redakcijos nuorašuose nurodoma, jog, Algirdui valdant, jo vadovaujami lietuviai sumušė totorius prie Mėlynųjų Vandenių (trečia redakcija šia prasme beveik sutampa su pirma), o iš antros

⁴³⁷ ПСРП, т. XVII, стб. 110; žr. aukščiau, I dalies 1 skyriaus 5 §.

redakcijos nuorašų tekstų matyti, kad, Vytautui valdant, lietuviai sumušė totorius prie Mėlynųjų Vandenių, vadovaujami Vytauto arba kunigaikščio Algirdo; mūsų vieta kartais nenurodoma. Tos pačios redakcijos Račinskio nuoraše pažymėta, jog Vytauto valdymo metais lietuviai, jo vadovaujami, sumušė totorius.

Antros redakcijos metraščiai atsirado žymiai vėliau, XVI a. pirmojoje pusėje ⁴³⁸. Kadangi šiuose metraščiuose Pasakojimas apie Podolę mechaniškai įrašytas į tekstą, kalbantį apie Vytautą, todėl visiškai gali būti, kad vėlesnieji redaktoriai, stengdamiesi susieti Pasakojimą su bendru turiniu, jo tekstą pagedagavo, įvykius perkeldami į Vytauto laikus, kartais (pavyzdžiui, Račinskio nuoraše) keisdami ir Algirdo vardą į Vytauto ⁴³⁹. Šis dirbtinis pakeitimas ryškiai pastebimas Krasinskio nuoraše, pagal kurį išeitų, kad, Vytautui valdant, didysis kunigaikštis Algirdas (!) ėjo į žygį prieš totorius. Antros metraščių redakcijos Pasakojimas apie Podolę polonizuotas; turinys daugelyje vietų pakeistas, kad jo dvasia labiau atitiktų oficialiąją lenkų Rytų Europos istorijos koncepciją ⁴⁴⁰.

Taigi pilniausias, arčiausias pirminiam Pasakojimui apie Podolę tekstas išliko seniausioje metraščių redakcijoje, Uvarovo ir Supraslio nuorašuose ⁴⁴¹, o jis liudija, jog, kaip tik valdant Algirdui, lietuviai, vadovaujami paties didžiojo kunigaikščio, prie Mėlynųjų Vandenių sumušė tris totorių vadus.

2. Kada Karijotaičiai įsitvirtino Podolėje?

Iš Lietuvos metraščių teksto galima spręsti, jog po Mėlynųjų Vandenių mūsų, Algirdo remiami, Karijotaičiai įsikūrė Podolėje. Šis teiginys istoriografijoje yra įsigalėjęs, nors dalis istorikų, iš jų ir S. M. Kučinskis, priskiria šiuos įvykius ankstesniam, negu Mėlynųjų Vandenių mūsų, laikotarpiui, tarpusavy jų nesieja. S. M. Kučinskis Karijotaičių pasirodymą Podolėje datuoja 1341—1342 m. arba 1344—1345 m. žiema ⁴⁴², kiti autoriai — 1350—1351 m.

ir panašiai. Kuo grindžiama jų argumentacija, duodanti pretekstą kitaip vertinti Mėlynųjų Vandenių įvykius?

Pirmiausia, S. M. Kučinskis be jokių išlygų argumentacijos pagrindu ima J. Długošo tvirtinimą, kad jau 1352 m. Podolė priklausė Lenkijai, t. y. Kazimierui, ir kad ją tuomet puolė Algirdo inspiruoti totoriai⁴⁴³. Šaltiniai, kuriais šiuo atveju galėjo remtis J. Długošas, nežinomi⁴⁴⁴, todėl jų patikimumą gali parodyti ano meto medžiagos duomenys tyrinėjamu klausimu, taip pat bendros Lietuvos ir Lenkijos santykių koncepcijos J. Długošo darbe analizė.

J. Długošas rašė XV a. antrojoje pusėje, kai tarp Lietuvos ir Lenkijos ėjo kova dėl Podolės žemių. Jo kūrinys gana tendencingas, tačiau ypač šališkai jis nušvietė Podolės istoriją, pavaizdavęs Podolę Kazimiero atkariauta iš totorių Lenkijos valda; apie Karijotaičius Podolėje jis visai nieko neužsimena, nors galėjo apie juos žinoti. Šaltinius, ypač apie įvykius iki XV a. pradžios, tos epochos istoriografijos dvasia, J. Długošas rinkosi, keisdamas jų prasmę, sujungdamas atskirus įvykius, papildydamas juos savo pastabomis, nesilaikydamas chronologijos ir panašiai⁴⁴⁵.

J. Długošo žinią prie 1352 m.⁴⁴⁶ iš dalies paliudija ano meto šaltiniai, konstatuojantys Algirdo bendradarbiavimą

⁴⁴³ Žr. I dalies 1 skyriaus § 5.

⁴³⁹ *Т. Сушицький, Західньо...*, стр. 308—310.

⁴⁴⁰ Ten pat, p. 309—310.

⁴⁴¹ Ten pat, p. 311.

⁴⁴² S. M. *Kuczyński*, *Studia...*, p. 153—154.

⁴⁴³ Ten pat, p. 135, 156.

⁴⁴⁴ A. *Semkowicz*, *Krytyczny...*, p. 368.

⁴⁴⁵ M. Jučas, J. Długošo..., p. 135—148; žr. taip pat I dalies 1 skyriaus § 3.

⁴⁴⁶ „Totoriai, į gausią ordą suburti, Lietuvos kunigaikščio Algirdo dovanomis ir įvairiais pažadais palenkti, Podolės žemę, priklausančią Lenkijos karalystei, kalaviju ir plėšimais nuniokojo. Labai sielvartavo Lietuvos kunigaikštis Algirdas, kad Lenkijos karalius Kazimieras po Mozūrijos kunigaikščio, Traidenio sūnaus Boleslovo mirties užėmė [...] Lvovo žemę“, — J. *Długosz*, *Dzieła...*, t. IV, p. 229.

su totoriais ir kovą dėl Lvovo žemės (Haličo) ⁴⁴⁷. Kitokia padėtis yra su Podole.

Iš J. Dluogošo galima spręsti, kad Kazimiero užkariavimai rytuose siekė už Bugo upės, kad jis statė Braclavo, Mežibožo ir kitas pilis ⁴⁴⁸. Tačiau tam prieštarauja ano meto šaltiniai. 1395 m. Jogailos dokumentas ⁴⁴⁹ liudija, kad toliau už Terebovlės ir Stenkos („Sčencos“) Kazimiero valdžia rytuose nesiekė ⁴⁵⁰. Lenkija tegalėjo prijungti prie Haličo Rusios dvi pasienio teritorijas — Terebovlę ir Stenką.

Kad 1352 m. lietuvių, lenkų ir totorių santykiai nelietė Podolės liudija ir tų metų pabaigos sutartis tarp Lietuvos ir Lenkijos, kurioje svarstoma „Lvovo žemės“ (Haličo) padėtis, jei ją užpultų totoriai ⁴⁵¹. Apie Podolę visiškai neužsimenama, o tai vargu ar būtų galima, jei sutiktume su J. Dluogošu.

Kitas Karijotaičių pasirodymą Podolėje paaškinantis dokumentas yra 1351 m. kovo 14 d. popiežiaus Klemenso VI bulė — atsakymas Lenkijos karaliui Kazimierui ⁴⁵². Iš jo galima spręsti, koks buvęs karaliaus 1350—1351 m. sandūroje pasiųstas laiškas į Romą. Popiežius mini Kazimiero nukariautas rusų žemes, priklausomas nuo totorių ir prieinančias prie Lietuvos; jos tokios didelės, kad ten galima įkurti septynias vyskupijas su metropolija; karaliaus pastangomis vienas žymiausių tų žemių kunigaikščių jau priėmė krikštą ⁴⁵³.

Remdamasis žinia apie vyskupijas, V. Abrahamas darė prielaidą, kad lenkų užkariavimai apėmė ir Podolę, beveik prilygstančią Haličo—Volynės teritorijai, kur turėjo tilpti trys vyskupijos ⁴⁵⁴. Tačiau šaltiniai tokios hipotezės nepatvirtina. 1349 m. Kazimiero puolimas prieš pietvakarių Rusią prasidėjo ne anksčiau kaip rugsėjo, o baigėsi lapkričio mėn.; gruodžio 5 d. Kazimieras jau buvo Sandomire ⁴⁵⁵. Kaip pažymėjo H. Paškevičius, šis trumpas laikas neleidžia manyti, kad buvo užkariautos didelės žemės. Jono iš Čarnkovo kronika liudija, kad Kazimieras Rusijoje užgrobė Boleslovo Jurgio palikimą su miestais ir piliomis, Liubartui palikęs tik Lucką ⁴⁵⁶. Ir kiti šaltiniai patvir-

tina, jog kalbama vien apie Volynės ir Haličo užėmimą, tuo tarpu Podolė niekur neminima⁴⁵⁷.

Šaltiniai neleidžia atsakyti, koks kunigaikštis minimas Kazimiero laiške. V. Abrahamas jį laikė Lenkijai pavaldžiu Karijotaičiu, tačiau, kaip nurodė H. Paškevičius, 1349—1352 m. faktai liudija, kad Karijotaičiai buvo Lietuvos pusėje, o minėtą pažadą galėjo duoti Liubartas, nors Kazimiero laiške, gal būt, išreikštas ir tipiškas Lenkijos misijų perdėjimas⁴⁵⁸. Labiausiai pagrįstas būtų tvirtinimas, kad nuo 1349—1352 m. neturime duomenų, leidžiančių to laikotarpio lietuvius apskritai arba Karijotaičius konkrečiai sieti su Podole, kuri greičiausiai pripažino totorių, o ne Kazimiero valdžią⁴⁵⁹.

Anksčiausias faktas, liudijantis, kad Karijotaičiai buvo Kazimiero pusėje,— 1366 m. rudens⁴⁶⁰ sutartis tarp Lietu-

⁴⁴⁷ Žr. aukščiau, III dalies 2 skyriaus 1 §.

⁴⁴⁸ J. Długosz, Dzieła. . ., t. VI, p. 45 (prie 1448 m.); H. Paszkiewicz, O genezie. . ., p. 272.

⁴⁴⁹ Jame minimos Kameneco, Smotričo, Červonogrodo, Skalos ir kitos pilys, esančios „in terra nostra Podolie sita“, valdomos Lietuvos ir Rusios kunigaikščių teisėmis; minėtoms pilims ir teritorijoms dokumente priešpastatoma „districtus Trembowlensis et Sczenca“,— jiems paliekamos tos teisės, kurias jie turėjo Kazimiero ir Liudviko Opoliečio laikais.— AkLS, t. I, Nr. 19, p. 18—19; CEV, Nr. 115, p. 39.

⁴⁵⁰ O. Halecki, Dzieje. . ., p. 64; H. Paszkiewicz, O genezie. . ., p. 273.

⁴⁵¹ A3P, t. I, № 1, стр. 1; žr. aukščiau, III dalies 2 skyriaus 1 §.

⁴⁵² VMPL, t. I, Nr. 702, p. 531—532; MPV, t. II, Nr. 80, p. 52—54.

⁴⁵³ Ten pat.

⁴⁵⁴ W. Abraham, Założenie. . ., p. 5.

⁴⁵⁵ H. Paszkiewicz, Polityka. . ., p. 118.

⁴⁵⁶ MPH, t. II, p. 629.

⁴⁵⁷ H. Paszkiewicz, O genezie. . ., p. 265—271.

⁴⁵⁸ Ten pat, p. 277.

⁴⁵⁹ Ten pat, p. 281; naujausioje literatūroje be jokių išlygų tvirtinama, kad 1349 m. karalius Kazimieras atplėšė nuo Podolės Terebovlės žemę ir joje savo lenininku pasodino lietuvių kunigaikštį Aleksandrą Karijotaitį (Z. Kaczmarczyk, Polska. . ., p. 63, 66); kad Kazimieras sumušė lietuvius, paėmė į leninę priklausomybę kunigaikščius Karijotaičius iš Gedimino giminės Podolėje (Historia Polski, t. I, cz. 1, p. 548 — Z. Kaczmarczyk).

⁴⁶⁰ H. Paszkiewicz, Polityka. . ., p. 232.

vos ir Ienkijos. Didysis kunigaikštis Algirdas drauge su Kęstučiu, Jaunučiu, Liubartu ir savo vaikais sudarė sutartį su Lenkijos karaliumi Kazimieru ir su kunigaikščiais „Jurgiu ir su kitu Jurgiu ir su Aleksandru“⁴⁶¹. Tyrinėtojai mano, kad pirmasis Jurgis esąs Narimantaitis, o du pastarieji — Karijotaičiai⁴⁶². Narimantaitis, valdęs Belzą ir gynęs jį, buvo priverstas pereiti į Kazimiero pusę tais pačiais metais per Lenkijos antpuolį⁴⁶³. Karijotaičių suartėjimo su Kazimieru data dažnai perkeliama į ankstesnius metus, nors šis faktas paliudytas tik 1365 m. Kaip tik tada dviejuose Kazimiero dokumentuose, duotuose Bobrovnikuose ir Gnezne, tarp liudininkų minimas kunigaikštis „Georgio lywonie“⁴⁶⁴. Tyrinėtojai čia įžiūrėjo klaidą (vietoje „lywonie“ turi būti „Litwanie“) ir siejo šį asmenį su Jurgiu Karijotaičiu⁴⁶⁵. Tačiau lietuvių kunigaikščio buvimas Lenkijoje dar irgi nerodo jo pavaldumo Kazimieriui. Pats titulavimas („Lietuvos kunigaikštis“) greičiau liudytų atvirksčiai⁴⁶⁶.

Norint išaiškinti, kaip atsirado šie 1365—1366 m. Karijotaičių ryšiai su Kazimieru, reikia atkreipti dėmesį ir į tarptautinę Lietuvos padėtį, į karo su Kryžiuočių ordinu eigą.

1362—1363 m., kada Ordinas su didelėmis Vakarų Europos pajėgomis puolė Lietuvą, pagrindinė kova ėjo prie Nemuno, tarp Kauno ir Veliuonos. 1362 m. įvyko 4 puolimai prieš Lietuvą. Balandžio mėn. per didelį antpuolį kryžiuočiai, remiami Anglijos, Italijos, Vokietijos riterių, paėmė ir sugriovė Kauno pilį⁴⁶⁷, o 1363 m. — Kęstučio dar nebaigtą Naujojo Kauno pilį Nevėžio žiotyse bei Pieštės ir Veliuonos pilis⁴⁶⁸. Nauja dar platesnė niokojimų banga užgriuvo Lietuvą 1364 m. sausio—kovo mėn.⁴⁶⁹, taip pat 1365 m., — tuomet niokotos Vilniaus apylinkės, sudegintos Maišiagalos, Kernavės pilys⁴⁷⁰. 1366 m. kovo mėn. Livonijos ordinas puolė Polocką, o vėliau kryžiuočiai Nemuno krantais veržėsi į krašto gilumą⁴⁷¹. 1367 m. jie vėl paėmė Veliuonos pilį ir niokojo Trakų apylinkes⁴⁷².

Šiame karo etape, pradedant 1364 m. pabaiga—1365 m. pradžia, žinomi atsakomieji lietuvių žygiai į Ordino valdas⁴⁷³. Ypač didelis lietuvių puolimas įvyko 1365 m. va-

sario mėn., kada „keturi karaliai“—Kęstutis, Algirdas, Patrikas ir „Aleksandras“, įsiveržė į Ordino valdas⁴⁷⁴. Sėkmingai Kęstutis organizavo antpuolius ir 1366 m.⁴⁷⁵

Taigi 1365 m. pradžioje į karą įsijungė ir pats Algirdas bei kiti kunigaikščiai (Aleksandras). Tikriausiai jėgos kryžiuočių agresijai atremti buvo permestos iš kitų Lietuvos valstybės dalių. Kaip tik tuo metu Lenkijoje prie Kazimiero feodalinio dvaro ir buvęs Jurgis Karijotaitis. Lenkija Kazimiero laikais nekovojo su Ordinu, ji buvo jo sąjungininkė⁴⁷⁶, todėl lietuvių kunigaikščio buvimą pas Kazimierą būtų galima paaiškinti ieškojimu kontaktų sąjungininkams susilpninti, taip pat pietinėms Lietuvos valdoms ginti.

1366 m., Lietuvos karo prieš Ordiną įkarštyje, Kazimieras puolė Pietvakarių Rusiją, užėmė Vladimirą ir kitus

⁴⁶¹ Traktat książąt litewskich... (podał A. Czuczyski), p. 513—514 (teksto publikacija iš A. Naruševičiaus rinkinių). М. Грушевський, Історія... , т. IV, стр. 46, 446—448.

⁴⁶² Ten pat.

⁴⁶³ MPH, t. II, p. 631; J. Długosz, Dzieła..., t. IV, p. 285—286. H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 232.

⁴⁶⁴ A. Mosbach, Wiadomości..., p. 45—46; CDMP, t. III, Nr. 1557, p. 278—279; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 229—230.

⁴⁶⁵ H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 229—230; *to paties*; O genezie..., p. 287.

⁴⁶⁶ H. Paszkiewicz, O genezie..., p. 280.

⁴⁶⁷ SRP, t. II p. 531—533, 81—82.

⁴⁶⁸ Ten pat, p. 540, 545—547, 84; Lietuvių karas su kryžiuočiais, p. 226—227 (M. Jučas); [R. Batūra], Pieštė, p. 840—841; apie prancūzų dalyvavimą žr. A. F. Grabski, Polska w opiniach... XIV—XV w., p. 182.

⁴⁶⁹ SRP, t. II, p. 84, 540—544.

⁴⁷⁰ Ten pat, p. 548—551, 85—86; t. III, p. 84; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 76—77.

⁴⁷¹ SRP, t. II, p. 86, 556—557.

⁴⁷² Ten pat, p. 558—559, 88—89; t. III, p. 86; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 413.

⁴⁷³ SRP, t. II, p. 548.

⁴⁷⁴ Ten pat, p. 85; 549; t. III, p. 83; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 76.

⁴⁷⁵ SRP, t. II, p. 554—555, 557—558.

⁴⁷⁶ K. Olejnik, Działalność..., p. 67—68; SRP, t. II, p. 556; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 238.

svarbius punktus⁴⁷⁷, suduodamas Lietuvai stiprų smūgį. Tokioje situacijoje, norėdami išsaugoti savo valdas pietuose, abu Karijotaičiai, Jurgis ir Aleksandras, panašiai kaip ir Jurgis Narimantaitis, galėjo pripažinti Kazimiero valdžią, o tai ir atsispindėjo 1366 m. sutartyje.

Reikia atkreipti dėmesį į Vygando kronikoje minimo lietuvių kunigaikščio, 1365 m. pradžioje dalyvavusio puolant Ordino teritoriją, vardą — „rex Alexander“ ir palyginti jį su 1366 m. sutarties „Ollexander“ (matyt, Karijotaičiu). Istorikai, rašę apie Karijotaičius, Podolę ir Mėlynuosius Vandenis, šio fakto nekommentavo. Istorigrafijoje abu asmenys kartais tapatinami⁴⁷⁸. Šį tapatumą liudytų minėtų vardų paminėjimo chronologinis artumas (1365 ir 1366 m.) ir bendra situacija — kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalių pajėgų sutelkimo smogti kryžiuočiams galimybė. (Įtikinamų duomenų šiam tapatumui paneigti, atrodo, nėra.)

Galima manyti, kad Karijotaičių pavaldumas Kazimieriui, užfiksuotas 1366 m. sutartyje, yra glaudžiai susijęs su minėtu tų pačių metų Lenkijos puolimu prieš Lietuvą: ieškoti šio pavaldumo ankstesniais metais nėra pakankamo pagrindo.

Taigi 1352 m. Dugošo žinia, 1351 m. popiežiaus bulė, 1365 m. dokumentai, 1366 m. sutartis, t. y. pagrindiniai šaltiniai⁴⁷⁹, dar neleidžia perkelti Karijotaičių įsitvirtinimo Podolėje prieš Mėlynųjų Vandenių įvykius, neigti Karijotaičių ryšį su Lietuva ir Mėlynųjų Vandenių problema.

3. Ar galima remtis M. Kromerio duomenimis?

Į XVI a. vidurio autorių — M. Kromerį — S. M. Kučinskis atkreipė didelį dėmesį, juo remiasi kaip pirminiu šaltiniu, liudijančiu, kad totorių vaivados buvo sumušti, Vytautui valdant. Pagrindu imami du M. Kromerio minimi Vytauto žygiai prieš Vorsklą⁴⁸⁰. Todėl mums reikia tiksliau žinoti, kokie šiuo atveju galėjo būti M. Kromerio

šaltiniai, kodėl jis rašo buvus du Vytauto žygius, kuo remdamasis tvirtina, kad trys totorių caraičiai pralaimėję Vytautui kunigaikščiaujant. Apskritai, ar galima remtis M. Kromerio duomenimis?

Šaltiniai apie Vytauto žygius prieš Vorsklą yra tokie:

Detmaras — 1397 m. pabaigoje Vytautas žygiavo prieš totorius „iki Kafos“ (vor Capha) ir daugelį „underdanich den Lettowen“⁴⁸¹.

Jonas iš Posilgės — 1398 m. Vytautas su didelėmis pajėgomis pastatė „prie Dnepro“ (of den Nepper das flys) šv. Jono pilį⁴⁸².

J. Dlugošas — 1397 m. Vytautas perėjo Doną, niokojo Volgos apylinkes, niekur nesusilaukdamas pasipriešinimo, įsiveržė „į pagrindinę totorių teritoriją, vadinamą orda“ ir paėmė daug belaisvių⁴⁸³.

M. Mechovskis — 1397 m. Vytautas perėjo Doną, paėmė daug belaisvių⁴⁸⁴.

⁴⁷⁷ H. Paszkiewicz, *Polityka...*, p. 231—232.

⁴⁷⁸ SD, t. I, Nr. 429, p. 208; SRP, t. II, p. 549 (komentarai — T. Hirsas); J. Wolff, *Kniaziowie...*, p. 177; A. Kučinskas, *Kęstutis...*, p. 76; tuo abejojo J. Pužyna, nurodydamas kitus šiuo vardu vadinamus asmenis (J. Pužyna, *Korjat i Korjatowicze* (1930), p. 440). Tačiau vieno iš jų (Patriko Kęstutaičio sūnaus) egzistavimas labai problemiškas, kitas (Patrikijaus Narimantaičio sūnus) veikė, matyt, vėliau; 1338 m. minimas ir Aleksandras, Narimanto sūnus (HПA, crp. 349).

⁴⁷⁹ Argumentu, leidžiančiu neigti Mėlynųjų Vandenių mūšio, taip pat Algirdo laikų Lietuvos ryšį su Podole ir Karijotaičiais, S. M. Kučinskis tarsi laiko tai, kad 1377 m. Podolė (ir ją valdę Karijotaičiai) buvo Vengrijos lenas (S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 146). Apie tai sužinome iš 1377 m. spalio 29 d. Vengrijos ir Lenkijos karaliaus Liudviko laiško Kararai, Padujos valdovui (O. Halecki, *Przyczynki genealogiczne...*, p. 102—103). Tačiau Podolė Vengrijos lenu tapo po 1377 m. liepos—rugsėjo pradžios Liudviko pajėgų puolimo prieš Belzą ir kaimynines teritorijas, jau po Algirdo mirties (tų pačių metų gegužės mėn.), kai Lietuva pergyveno valdžios krizę (SRP, t. II, p. 114—115; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie...*, p. 433—434; *to paties*, *O genezie...*, p. 61—62).

⁴⁸⁰ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 135, 161—162.

⁴⁸¹ SRP, t. III, p. 216.

⁴⁸² Ten pat, p. 222.

⁴⁸³ J. Dlugoż, *Dzieła...*, t. IV, p. 491.

⁴⁸⁴ *Mathias de Mechovia*, *Chronica Polonorum*, p. 274.

B. Vapovskis — 1398 m. Vytautas perėjo Doną (t. y. atitinka J. Długošą), šumušė Tamerlano vadus, nuvijo juos nuo Dono, paėmė daug belaisvių ⁴⁸⁵.

M. Kromeris — 1) (po Vasilijaus priėmimo Smolenske) Vytauto vaivada Algirdas šumušė totorius, nukovė tris caraičius, kuriems Podolė mokėjo duoklę, paėmė Podolę į savo valdžią ⁴⁸⁶.

2) Vytautas sėkmingai ėjo prieš totorius, vieną totorių „lizdą, vadinamą Orda“, drauge su vaikais ir moterimis atvedė į Lietuvą ⁴⁸⁷.

Taigi M. Kromeris pirmasis iš vėlyvųjų autorių pateikia dvi žinias apie Vytauto žygius. Antroji žinia, be abejonės, imta iš J. Długošo. Pirmoje M. Kromeris kalba apie mūsų, visiškai neužsimindamas apie Mėlynuosius Vandenis (šio momento svarbą savo koncepcijai pabrėžia S. M. Kučinskis) ⁴⁸⁸, nors mini Algirdą — Vytauto vaivadą ir tris totorių caraičius; viskas siejama su Podole. Kaip M. Kromeris pats pažymi, šias žinias jis ėmęs „iš Lietuvos metraščių“ (e Lituanica historia) ⁴⁸⁹.

M. Kromerio tekstą palyginus su Lietuvos metraščių nuorašais, matome, kad šiuo atveju jis artimiausias Archeologinės draugijos, Jevreinovo ⁴⁹⁰ ir kitiems antros redakcijos metraščiams, kur Mėlynieji Vandenis taip pat neminimi (žr. lentelę). M. Kromeris, matyt, panaudojo vėlyvus nuorašus, kurių, be to, gerai nesuprato ir pakeitė jų tekstą ⁴⁹¹: jis įvedė tvirtinimą, kad trys totorių caraičiai buvo nukauti ir išplatino versiją apie Algirdą — Vytauto vaivadą. Šitaip sujungęs J. Długošo ir vėlyvų Lietuvos metraščių žinias, jis dirbtinai gavo du Vytauto žygius prieš Vorsklą. Tuo tarpu Lietuvos metraščių seniausios tekstai (pirmos redakcijos) aiškiai kalba, jog Mėlynujų Vandenių mūsų įvyko, Algirdui valdant.

Pagrindiniai šaltiniai apie Vytauto žygius prieš Vorsklos įvykius lieka Detmaras, Posilgė ir Długošas, o jie nieko nesako apie mūsų su totoriais, apie tris totorių caraičius. J. Długošas rašo, kad Vytautas nesutiko pasipriešinimo ⁴⁹². Todėl duomenys apie mūsų ir trijų totorių caraičių pralaimėjimą Vytauto žygių metu prieš Vorsklą yra labai abejotini ⁴⁹³.

4. Ar galėjo, Algirdui valdant,
būti totorių „kunigaikščiai
Chačebėjus, Kutlubuga ir
Dmitrijus“?

Skirtingai nuo M. Kromerio, panaudojusio antros Lietuvos metraščių redakcijos ir J. Dugošo duomenis, A. Gvaninis ir M. Strijkovskis, matyt, žinojo ir ankstesnės, pirmos redakcijos metraščius. Visas šias žinias jie suvedė į vieną, ir jiems išėjo:

1) Algirdo pergalė prieš tris totorių vadus (jų vardai M. Strijkovskio Kronikoje skamba kiek kitaip, negu Lietuvos metraščiuose ir A. Gvaninio veikale — Kutlubach soltan, Kaczybejkierej arba Kacibej, Dimejter soltan);

2) Vytauto valdymo laikotarpio vaivados Algirdo pergalė prieš tris totorių caraičius (M. Strijkovskis prideda, jog tai „Krymo, Kirkelsko ir Mankopo“ valdovai);

⁴⁸⁵ B. Wapowski, *Dzieje...*, p. 134—135; totorių sumušimo faktą B. Vapovskis greičiausiai pridūrė pats, komentuodamas J. Dugošo žinią.

⁴⁸⁶ M. Cromerius, *De origine...*, p. 376; M. Kromer, *O sprawach...*, p. 322.

⁴⁸⁷ M. Cromerius, *De origine...*, p. 381; M. Kromer, *O sprawach...*, p. 327.

⁴⁸⁸ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 161.

⁴⁸⁹ M. Cromerius, *De origine...*, p. 376; M. Kromer, *O sprawach...*, p. 322.

⁴⁹⁰ ПСРЛ, т. XVII, стб. 278, 389.

⁴⁹¹ М. Грушевський, *Історія...*, т. IV, стр. 457.

⁴⁹² Pagal šiuos šaltinius istoriografijoje kartais teigiama buvus du Vytauto žygius prieš Vorsklą: 1397 ir 1398 m. (M. Грушевський, *Історія...*, т. IV, стр. 313; A. Prochaska, *Dzieje Witolda...*, p. 78—79; M. Żdan, *Stosunki...*, p. 543; Vytautas Didysis..., p. 59 (V. Dėdinas); plg. *Історія Києва*, стр. 118); tai galėjo būti du vieno didelio puolimo etapai; kartais kalbama tik apie vieną žygį 1397—1398 m. (*Очерки истории СССР XIV—XV вв.*, стр. 537), arba 1398, 1397 m. (Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 135; И. Б. Греков, *Очерки...*, стр. 77; А. И. Рогов, *Русско-польские...*, стр. 199).

⁴⁹³ Susidūrimų su totoriais per šiuos Vytauto žygius, žinoma, galėjo būti.

1535 m. dokumente minima „Algirdo sala“ Trakuose istoriografijoje siejama ir su didžiuoju kunigaikščiu Algirdu (Z. Ivinskis, *Trakų...*, p. 151), ir su Vytauto vaivados Algirdo vardu (J. Orda, *Trakų...*, p. 51). Mes laikomės pirmosios nuomonės.

3) paties Vytauto žygis. M. Strijkovskis pažymi, kad jis pasiekė Doną ir Volgą, kur totorių jėgos buvo sumuštos⁴⁹⁴.

A. Gvaninio kronikoje įvykiai išdėstyti trumpai, tuo tarpu M. Strijkovskis pasakoja apie juos labai smulkiai, matyt, suliedamas ankstesnių autorių tekstus. Jis nurodo, kad, jau Algirdui valdant, po totorių pralaimėjimo, buvo pasiektos Dono ir Volgos žiotys⁴⁹⁵ (akivaizdai J. Dlugošo pasakojimo apie Vytauto kunigaikščiavimą įtaka)⁴⁹⁶. Matyt, sujungęs abi Lietuvos metraščių redakcijas arba jomis pagrįstus kitus šaltinius, M. Strijkovskis aprašė trijų totorių caraičių pralaimėjimą, Algirdui ir Vytautui valdant. Pirmuoju atveju totorių caraičių vardus jis pateikė pagal Lietuvos metraščius, o antruoju — kalbėdamas apie Vytauto kunigaikščiavimą, ir, matyt, pastebėjęs pasikartojimą, nurodė, kad tai atskirų Krymo centrų (ir pateikė jų pavadinimus) valdovai. Šiuos pavadinimus M. Strijkovskis galėjo žinoti ir įrašyti į savo pasakojimą.

Turint omenyje tokią viso teksto raidos galimybę, vargu ar galima antrame M. Strijkovskio pasakojime išžiūrėti nežinomą Lietuvos metraščių ištrauką, kaip manė S. M. Kučinskis⁴⁹⁷, juo labiau, kad jame pasiremta M. Kromeriu, vėlyvąja Lietuvos metraščių redakcija (kai kalbama apie Vytauto vadą Algirdą, apie caraičių žuvimą) ir jaučiama J. Dlugošo įtaka (kai minimas Donas)⁴⁹⁸. Taigi ir M. Strijkovskio Kronika yra labai abejotinas šaltinis mūšiams su totoriais Vytauto kunigaikščiavimo metais paliudyti.

Priskirdamas minėtus įvykius Vytauto valdymo metams, S. M. Kučinskis sekė F. Brunu ir V. Smirnovu. F. Brunas rėmėsi A. Šlioceriu ir J. Dlugošu ir nežinojo Lietuvos metraščių. Tačiau F. Brunas pirmasis atkreipė dėmesį į Tochtamišo jarlyką (jį datuodamas 1392 m.), kuriame minimi Krymo vietininkas Kutlu Buga ir vienos genties vadas Bek Chadžis (Bei Chadži). F. Brunas šį Kutlubugą (per A. Šliocerį) sutapatino su M. Strijkovskio minimu Krymo valdovu, Bek Chadžį — su „Kirkelsko chanu“, o Dmitrijų — su Mankopo, t. y. Mangupo, valdo-

vu⁴⁹⁹. Su tuo sutiko V. Smirnovas⁵⁰⁰ ir ypač S. M. Kučinskis⁵⁰¹.

Minėtu jarlyku Tochtamišas patvirtino anksčiau Timur Pulado duotas Sutrulo (Šiurakiul) genčiai teises, apie tai pranešama Krymo srities viršininkui Kutlu Bugai, bekams, dvasininkijai ir kitiems⁵⁰². Taigi jarlyke minimi du mus dominantys totoriški vardai. Tačiau kada šie asmenys valdė, ar kaip tik jie kovojo su lietuviais, nepakankamai aišku.

Pirmiausia, ne visiškai aiški pati jarlyko sudarymo data. J. Jarcovas jį datavo 1382 m.⁵⁰³, o N. Berezinas — 1392 m.⁵⁰⁴ Pastarąją datą tikra pripažino F. Brunas⁵⁰⁵, S. M. Kučinskis⁵⁰⁶. V. Smirnovas svyravo tarp 1382 ir 1392 m.⁵⁰⁷ M. Gruševskis⁵⁰⁸, B. Grekovas ir A. Jakubovskis⁵⁰⁹ pripažino 1382 m. datą.

Tačiau jarlyke minimą Bek Chadžį arba Bei Chadžį galima priskirti ir ankstesniam Timur Pulado arba Pulad Timuro laikotarpiui, t. y. 1362—1365—1367, o gal dar

⁴⁹⁴ A. Gwagnini, *Sarmatiae Europaeae*..., l. 12, 17; M. Strykowski, *Kronika*..., t. II, p. 6—7, 111—113.

⁴⁹⁵ M. Strykowski, *Kronika*..., t. II, p. 7.

⁴⁹⁶ J. Długosz, *Dzieła*..., t. IV, p. 491.

⁴⁹⁷ S. M. Kuczyński, *Studia*..., p. 149, 161, 165; plg. A. И. Рогов, *Русско-польские*..., стр. 197—198.

⁴⁹⁸ M. Strykowski, *Kronika*..., t. II, p. 111; S. M. Kučinskis pats pažymi, kad M. Strykowski Vytauto vado Algirdo žygį žino greičiausiai iš M. Kromerio (*S. M. Kuczyński, Studia*..., p. 161).

⁴⁹⁹ Ф. К. Брун, *О поселениях*..., стр. 395.

⁵⁰⁰ В. Д. Смирнов, *Крымское ханство*..., стр. 160—164.

⁵⁰¹ S. M. Kuczyński, *Studia*..., p. 138—139, 142, 165—166.

⁵⁰² В. Григорьев, *Ярлыки Тохтамыша*..., стр. 338—339; Н. И. Березин, *Ханские ярлыки II*, стр. 13—15.

⁵⁰³ В. Григорьев, *Ярлыки Тохтамыша*..., стр. 339.

⁵⁰⁴ Н. И. Березин, *Ханские ярлыки II*, стр. 49.

⁵⁰⁵ Ф. К. Брун, *О поселениях*..., стр. 395.

⁵⁰⁶ S. M. Kuczyński, *Studia*..., p. 164, 178.

⁵⁰⁷ В. Д. Смирнов, *Крымское ханство*..., стр. 138.

⁵⁰⁸ М. Грушевский, *Исторія*..., т. IV, стр. 82.

⁵⁰⁹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда*..., стр. 113.

ankstesniems metams⁵¹⁰. Taigi, Bek Chadžis savo genčiai vadovavo ir Algirdo bei Mėlynųjų Vandenių laikotarpiu.

Bei Chadžis Lietuvos metraščiuose minimas kaip lietuvių sumuštas totorių vadas Chadžibėjus (Chačebei ir panašiai)⁵¹¹. Tokiu vardu vadinamas žymus totorių kunigaikštis žuvo 1378 m. mūšyje prie Vožos⁵¹². Vadinasi, šis Chadžibėjus veikė Algirdo laikais ir negalėjo būti XIV a. pabaigoje, Vytauto žygių laikotarpiu.

Kutlubuga taip pat žinoma buvęs ne tik minėto jarlyko parašymo laikotarpiu. Šis vardas (su variantais) apskritai dažnas XIII—XIV a. šaltiniuose. Antai Bachaduras, Batu brolio Šibano sūnus, turėjo sūnų Kutlug Buką⁵¹³. XIII a. tiurkų genties Džirkino vado brolis buvo Kutlug Buka bitikčis⁵¹⁴. Tiurkų Ongulo gentyje žinomas Kutlug Buka, Kurkuzo sūnus⁵¹⁵. 1262 m. į Rusią atvyko chano baskakas Kutlubėjus⁵¹⁶. Įdomu, kad Kutlubuga buvo vienas iš Nogajaus pasiuntinių, 8-ojo dešimtmečio pabaigoje atvykusių į Haličo—Volynės Rusią tartis dėl puolimo prieš Lietuvą⁵¹⁷. 1297—1298 m. vienas iš Nogajaus pavaldinių, padėjęs jam sumušti Toktą, buvo Kutlubugas⁵¹⁸. 1284 m. minimas Kutlug Bukas, Chusein agio sūnus⁵¹⁹, o 1293 m. Irane žuvo Kutlug Bukai, Saduno-gruzino sūnus⁵²⁰. Armėnų šaltiniai prie 1290, 1303 m. mini Chutlu Bugą — gruzinų karvedžio Sadono sūnų⁵²¹. 1305 m. minimas miręs Rostovo baskakas Kutlubuga⁵²².

1320—1322 m. santykiuose tarp Uzbeko ir Egipto sultono figūruoja Kutluboga Elbagdaris⁵²³. Vėliau Egipto sultonų susirašinėjime su Rytų carais minimas: „Kutlubuga Inakas. Tai vienas iš žmonių, kurie pagal paprotį būna valdytojais Uzbeko žemėse“. 1351 m.—„Kutlubuga Inakas chano Džanibeko vietininkas“⁵²⁴. 1347, 1358 m. Aukso Ordos, Krymo santykiuose su Venecija minimi „Cotloboga“, „Cotulubuga“⁵²⁵. „Kutluboga“ (Kutlubugai) dalyvavo, surašant Berdibeko jarlyką metropolitui Aleksejui⁵²⁶. 1365 m. Lietuvoje yra buvęs „Kultubuzin sin“⁵²⁷.

1374—1375 m. mūšyje su Tochtamišu žuvo Kutlug Buga, Uruschano sūnus, valdęs Ak Ordą⁵²⁸. Viename iš 1380 ar 1381 m. sutarties tarp Kafos konsulo ir Solchato

valdovo rankraščių minimas „Elias fiio de Inach Cottoloboga“⁵²⁹. 1382 m. pas Jogailą, stovėjusį prie Trakų, atvyko du Tochtamišo pasiuntiniai, kurių vienas — Kutlubuga⁵³⁰. 1387 m. sutartyje su genujiečiais figūruoja Solchato

⁵¹⁰ Jarlyke minimas Timur Puladas iš kitų šaltinių plačiai žinomas kaip Pulad Timuras, valdęs Aukso Ordoje 1362—1364/65 ar 1367 m., o gal ir anksčiau.— В. Д. Смирнов, Крымское ханство..., стр. 139—141; В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 453; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 277, 279, 284.

⁵¹¹ S. M. Kuczyński, Studia..., p. 163.

⁵¹² „O štai nukautų kunigaikščių vardai: Chazibii...“ (ПСРЛ, т. IV, в. 1, стр. 309; т. VIII, стр. 33; т. XV, в. 1, стб. 134; т. XXV, стр. 199) arba „Chozebei“ (ПСРЛ, т. V, стр. 237; т. XI, стр. 43; т. XVI, стр. 106; т. XVIII, стр. 127), „Chozi-beja“ (ПСРЛ, т. XXIII, стр. 124), „Chazabii“ (ПСРЛ, т. XXVI, стр. 125; т. XXVII, стр. 71) ir kt.; Ю. К. Бегунов, Об исторической..., стр. 491.

⁵¹³ ТСМ, т. II, стр. 41, 54.

⁵¹⁴ Рашид-ад-дин, Сборник..., т. I, кн. 1, стр. 128.

⁵¹⁵ Ten pat, p. 142.

⁵¹⁶ ПСРЛ, т. V, 190; т. XV, 402; šis vardas identifikuojamas su Kutlu Buga.— В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 36; žr. toliau.

⁵¹⁷ ПСРЛ, т. II, стб. 876 («Коутлоубоугу»).

⁵¹⁸ ТСМ, т. I, стр. 111.

⁵¹⁹ Рашид-ад-дин, Сборник..., т. III, стр. 112.

⁵²⁰ Ten pat, p. 134.

⁵²¹ Армянские источники о монголах..., стр. 42, 84, 149.

⁵²² ПСРЛ, т. I, в. 3, стб. 528; А. Н. Насонов, Монголы..., стр. 20.

⁵²³ ТСМ, т. I, стр. 266, 328.

⁵²⁴ ТСМ, т. I, стр. 348 (iš Elmuchibio raštų).

⁵²⁵ Hammer-Purgstall, Geschichte..., p. 519, 521; М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 100.

⁵²⁶ ПСРЛ, т. XX, ч. 1, стр. 189; ПРП, в. 3, стр. 470.

⁵²⁷ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 79.

⁵²⁸ ТСМ, т. II, стр. 147; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 318.

⁵²⁹ Ф. К. Брун, О поселениях..., стр. 392; В. Д. Смирнов, Крымское ханство..., стр. 134; Ю. К. Бегунов, Об исторической..., стр. 521.

⁵³⁰ Tai sužinome iš 1393 m. Tochtamišo jarlyko Jogailai: М. А. Оболенский, Сборник, стр. 15, 19; Н. И. Березин, Ханские ярлыки. I, стр. 21; S. M. Kuczyński, Studia..., p. 164; to paties, Ziemie..., p. 209.

emyras Kutlug bejus⁵³¹. Pagaliau iš jau minėto 1392 ar 1382 m. Tochtamišo jarlykó žinomas Kutlu Buga, Krymo srities viršininkas (žr. aukščiau).

Tyrinėtojai bandė susieti kai kurias minėtas žinias. F. Brunas tuo pačiu asmeniu laikė Kutlubugą, minimą 1380, 1351, 1382, 1387 m.⁵³² V. Smirnovas sutiko, kad apie 1380 m. minimas Kutlubuga (Eliaso tėvas) yra tas pats „Džanibeko vietininkas“, tačiau manė, kad jis nėra pas Jogailą vykęs pasiuntinys ir vėlesnis Krymo vietininkas (minimas 1382—1387 m.)⁵³³. S. M. Kučinskis, neigdamas 1363 m. Kutlubugos kovos prieš Algirdą galimybę, rašė, kad „Kutlubuga Inakas“ žuvo apie 1360 m. Tokį tvirtinimą, jo nuomone, paremia ir faktas, jog Krymo vietininku 1350—1356 m. ir maždaug iki 1365 m. buvo ne Kutlubuga, taigi jis negalėjo ir kovoti su Algirdu⁵³⁴. Šie samprotavimai apie Kutlubugą netvirti, kartais jie grindžiami ne pirminiais šaltiniais, o netiksliai juos interpretuojančia literatūra.

S. M. Kučinskis, tvirtindamas, kad Kutlubuga greičiausiai yra Chidrbego sūnus, 1360 m. nužudytas Ordoje, rėmėsi tik N. Molčianovskiu⁵³⁵, o šis šaltinio nenurodo⁵³⁶. N. Molčianovskis savo ruožtu rėmėsi Hamer-Purgštalis knyga — joje kalbama apie drauge su Chidrbegu nužudytą jo sūnų Kutlubegą⁵³⁷, iš kurio N. Molčianovskis padarė Kutlubugą. Tačiau ir Hamer-Purgštalis iškreipė vardą. Nikono metraštyje, kuriuo jis remiasi, kalbama apie jaunesnįjį „caro Chidyriaus“ sūnų „Kutlujų“, abu drauge nužudytus 1361 m.⁵³⁸ Taigi šių duomenų pagrindu kalbėti apie Kutlubugą būtų perdaug drąsu. Tapatinti Kutlujų, jaunesnįjį „caro Chidyriaus“ sūnų, su Kutlubuga, Džanibeko ir Uzbeko laikų Aukso Ordos valstybės veikėju, visiškai aiškiai minimu XIV a. pirmosios pusės šaltiniuose, negalima ir todėl, kad Chidyrius atvyko į Pavolgį iš rytų tik 1360—1361 m.⁵³⁹

Kaip dar vieną svarų įrodymą, kad Kutlubuga (vyresnysis) žuvo apie 1360 m. ir negalėjo valdyti vėliau, S. M. Kučinskis pateikia 1393 m. Tochtamišo jarlyką Jogailai. Jame minimi totorių pasiuntiniai į Lietuvą Asanas ir Kutlubuga. S. M. Kučinskis mano, kad abu šie pasiun-

tiniai vyko į Lietuvą ir 1382 m., be to, pabrėžia, kad Kutlubuga minimas po Asano, t. y. jis buvo jaunesnis arba turėjo bent žemesnes pareigas. Ši jaunesnįjį Kutlubugą jis ir sieja su Vytauto kunigaikščiavimu⁵⁴⁰. Tačiau S. M. Kučinskis rėmėsi pirmosiomis jarlyko publikacijomis ir literatūra tada, kai originalo tekstas uigurų kalba dar nebuvo visas tiksliai suprastas⁵⁴¹.

S. M. Kučinskis nepanaudojo vėlesnio V. Radlovo darbo, kuriame giliau išanalizuotas jarlyko originalas ir pateiktas pataisytas jo vertimas. Jarlyko originale rašoma: „[...] anksčiau mes siuntėme pasiuntinius, vadovaujamus Kutlu Bugos ir Chasano [...]; dabar siunčiame pasiuntinius, vadovaujamus Chasano ir Tulu Chodžos [...]“⁵⁴². Analizuojant uigurų raštą, jokių būdu negalima tapatinti Tulu Chodžos ir Kutlu Bugos. Vardų

⁵³¹ М. Волков, О соперничестве Венеции... стр. 181; Ф. К. Брун, О поселениях... стр. 392.

⁵³² Ф. К. Брун, О поселениях... стр. 392.

⁵³³ В. Д. Смирнов, Крымское ханство... стр. 136—138.

⁵³⁴ S. M. Kuczyński, Studia... p. 164—165.

⁵³⁵ Ten pat, p. 164.

⁵³⁶ Н. Молчановский, Очерк... стр. 180: „Chudrbego sūnus Kutlubuga 1360 m. nužudytas Ordoje“.

⁵³⁷ Hammer-Purgstall, Geschichte... p. 317.

⁵³⁸ „Tais metais (6869) [...] buvo [...] didelis maištas Ordoje ir buvo nužudytas caras Chidyrius [...] su savo jaunesniuojų sūnum Kutlujum“— ПСРЛ, т. X, стр. 233.

⁵³⁹ „6868 metais [...] Volgos carystę iš rytų puolė kažkoks Užjajkės caras Chidyrius [...]“ (ПСРЛ, т. X, стр. 232).

⁵⁴⁰ S. M. Kuczyński, Studia... p. 164—165.

⁵⁴¹ Tochtamišo jarlykas Jogailai be originalo uigurų kalba yra ir kiek platesnis rusų kalba. Čia Tochtamišas rašo: „[...] послалъ былъ к вамъ Асана и Котлубугу [...]]; ныне послалъ есмь к вамъ слуги наши Асана и Тулу Оужю [...]“ (М. А. Оболенский, Сборник, стр. 15—16). XVII a. lenkiškame rusiškojo jarlyko vertime rašoma: „[...] tedym był posłał do was Chasana y Kutlubeia [...]]; Teraz posłałem do was [...] Asana y Tochtulucza [...]“ (ten pat, p. 19); plg. S. Gołębiowski, Jarlyk... p. 572—573; drauge su Asanu, t. y. Chasanu, antrą kartą vietoj Kutlu Bugos minima „Tulu Odžos“, „Tulu Chodžos“ vardą V. Smirnovas laikė klaidingai užrašytu. Abiem atvejais drauge su Asanu matė Kutlu Bugą (В. Д. Смирнов, Крымское ханство... стр. 145). Su tuo sutiko ir S. M. Kučinskis.

⁵⁴² В. Радлов, Ярлык... стр. 4—6.

eilės tvarka abiejose pasiuntinybėse aiškiai įrodo, kad Kutlu Buga buvo vyresnis už Chasaną (arba Asaną), o šis — už Tulū Chodžą⁵⁴³. Tai pripažįstama ir tarybinėje istoriografijoje⁵⁴⁴.

Tochtamišo jarlykas Jogailai liudija, kad anksčiau — 1382 m. — totorių pasiuntiniams vadovavo Kutlu Buga, o vėliau — 1393 m.⁵⁴⁵ — jis jau nebeminimas. Taigi jarlyko originalo tekstas visiškai nepatvirtina S. M. Kučinskio teiginio, o atvirkščiai, liudija, kad Kutlu Buga tikrai galėjo būti Algirdui valdant.

S. M. Kučinskio tvirtinimas, kad Krymą iki 1365 m. (nuo 1356 m.) valdė Ali bekas arba Kutlu Timuras⁵⁴⁶, yra, kaip mums atrodo, klaidingas. V. Smirnovas, kuriuo remiasi S. M. Kučinskis, apie minėtą valdovą pateikia vieną maždaug 1358 m. žinią. Antroji S. M. Kučinskio panaudota žinia sako, kad 1365 m. genujiečiai be kliūčių užėmė Sudaką⁵⁴⁷. Siedamas minėtas žinias ir darydamas plačius apibendrinimus, S. M. Kučinskis neatkreipia dėmesio į to paties V. Smirnovo pateiktus duomenis, pagal kuriuos po Berdibeko žuvimo (1359 m., o gal kiek vėliau — 1361 m.) Aukso Ordoje prasidėjo suirutė ir negalima pasekti Krymo valdovų keitimosi. Arabų autoriai nebesuvokė nuoseklios įvykių eigos ir pranešinėjo tik atskirus duomenis⁵⁴⁸. Pagaliau Kutlubuga 1362—1363 m. nebūtinai turėjo būti Krymo vietininkas. Jis galėjo valdyti bet kurią sritį, kaip 1351 m. pažymėjo Elmuchibis.

Turėdami minėtus autentiškų šaltinių duomenis apie Kutlubugą XIV a. viduryje, taip pat 1357, 1358, 1365, 1380—1382 m., galime tvirtinti, jog XIV a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje, Algirdui kunigaikščiauojant, totorių vaida, vardu Kutlubuga, tikrai buvo⁵⁴⁹.

Trečias Lietuvos metraščiuose minimas vadas — Dmitrijus. S. M. Kučinskis pažymi, jog jis galėjo būti tiek totorius, greičiausiai išeivis iš Sudako, tiek koks nors totorių sąjungininkas — rusų ar net lietuvių kunigaikštis, o gal ir krikščionis, vadovavęs samdytai totorių kariuomenei; jis galėjo būti suartėjęs su totoriais Dmitrijus Karijotaitis iš Volynės⁵⁵⁰.

Tačiau krikščioniškus vardus turėjo netgi Aukso Ordos chano šeimos nariai. Chano Kulpos, gyvenusio tuo laiku, kai vyko Mėlynųjų Vandenių įvykiai, sūnūs buvo Michailas ir Ivanas⁵⁵¹. Apskritai, krikščioniški vardai buvo nertas reiškiny s to meto totorių aukštuomenėje. Mangupo bazilikoje Kryme rastas (1913 m.) graikiškas įrašas liudija, kad Mangupo kunigaikštystę valdė bei 1361—1362 m. ten statė tvirtoves Chuitani, turėjęs ir krikščionišką Dmitrijaus vardą⁵⁵².

Apibendrinant šio klausimo šaltinius ir istoriografiją, galima tvirtinti, kad Lietuvos metraščiuose minimi trys totorių vadai — kunigaikščiai Chadžibėjus, Kutlubuga ir Dmitrijus — tikrai galėjo būti Algirdo valdymo metais ir kovoti su Lietuva. Medžiaga neduoda įtikinančio pagrindo perkelti jų veiklą į Vytauto kunigaikščiavimo laikotarpį.

5. Ar tarptautinė padėtis trukdė Lietuvos puolimui prieš totorius?

S. M. Kučinskis teigė, kad visa, kas žinoma apie 1363 ir gretimų metų Lietuvos padėtį, leidžia atmesti 1362 m. Algirdo veiksmų prieš totorius pietryčiuose, ir

⁵⁴³ Ten pat, p. 14. Taip tekstą interpretavo ir I. Danilavičius.— SD, t. I, Nr. 631, p. 297.

⁵⁴⁴ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 324.

⁵⁴⁵ Dėl datavimo žr.: В. Раглов, Ярлыки..., стр. 6, 16; S. M. Kuczyński, Studia..., p. 164.

⁵⁴⁶ S. M. Kuczyński, Studia..., p. 165.

⁵⁴⁷ В. Д. Смирнов, Крымское ханство..., стр. 126—131; Hammer-Purgstall, Geschichte..., p. 521.

⁵⁴⁸ В. Д. Смирнов, Крымское ханство..., стр. 129—130.

⁵⁴⁹ Istoriografijoje 1357—1387 m. faktai priskiriami vienam asmeniui — ПРП, в. 3 (под ред. Л. В. Черепнина), стр. 470, 479.

⁵⁵⁰ S. M. Kuczyński, Studia..., p. 163—166, 173.

⁵⁵¹ ПСРА, т. X, стр. 231; jie žuvo 1360 m., o gal ir kiek vėliau (В. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 110 ir lentelė prie p. 452; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда..., стр. 271—272).

⁵⁵² Н. В. Малицкий, Заметки..., стр. 9—14; А. Л. Якобсон, Средневековый Крым, стр. 123, 175.

dargi iki Juodosios jūros, galimybę. Jis argumentuoja tuo, kad 1360—1367 m. Žemaitiją ir Lietuvą ypač intensyviai puolė Ordinas, ir Algirdas dalyvavo šiaurinių sienų gynyboje, be to, jis turėjo didelius planus rytuose, rusų žemėse. Istoriniai šaltiniai liudija, kad paskutiniame dešimtmetyje, o gal ir anksčiau, Lietuva ir Didžioji Orda pradėjo suartėti (anksčiausias to suartėjimo faktas — Iljašo, Kutlubugos sūnaus lankymasis Lietuvoje, o po to taip pat ir Tverėje) ⁵⁵³.

Šiems tvirtinimams pasvarstyti svarbu turėti omenyje ir pačios Aukso Ordos vidinę padėtį.

1357 m. chaną Džanibeką nužudė jo sūnus Berdibekas. Įsiliepsnojo vidaus kova. Berdibeką nužudė (musulmonų šaltiniai jo mirtį laiko Aukso Ordos monarchijos pabaiga) ⁵⁵⁴ jo brolis Kulpa, o Kulpa žuvo nuo brolio Nevruzos rankos. Šį nužudė 1361 m. iš rytų, iš Ak Ordos atvykęs Chyzra (Kidyrius), kuris valdė tik metus. Jį nužudė vyresnysis sūnus Timur Chodža ⁵⁵⁵, tevaldęs „vieną mėnesį ir septynias dienas“ (1361 m. buvo nužudytas ⁵⁵⁶). Padėties šeimnininkas Aukso Ordoje tapo emiras Mamajus, kuris 1362 m. chanu pastatė Avdulą (Abdalachą). Tačiau jie turėjo kovoti su Muratu arba Amuratu, užgrobusi Sarajų — Aukso Ordos sostinę. Amuratas sumušė Mamajų. 1362 m. Ordoje tarp savęs kovojo „du carai“ ⁵⁵⁷. Vidaus kova Aukso Ordoje nenurimo ir vėliau. Sarajusėjo iš rankų į rankas ⁵⁵⁸.

Tuo metu, kai Amuratas sėdėjo Sarajuje, „Bulat Temiras, Ordos kunigaikštis“ 1361 m. „paėmė Bulgarus ir visus miestus prie Volgos, ir ulusus, ir atėmė visą Volgos kelią“ ⁵⁵⁹. Bulgarijos atskilimas, Bulat Temiro įvykdytas Volgos prekybinio ir karinio kelio užgrobimas, sudavė sunkų smūgį Aukso Ordos vienybei. Atskilo ir mordvių gyvenamas kraštas, patekęs į vieno iš Ordos kunigaikščių Togajaus valdžią. Savarankiški tapo ir kiti Ordos kunigaikščiai — tai atsispindi Nikono metraštyje, kuriame, apibūdinant feodalinį susiskaldymą Ordoje, dar pažymima, kad „buvo pas juos didelis badas, ir didelė maišatis [...], ir

nesiliovė tarp savęs kovoję ir kraują lieję. Taip dievas pasiuntė jiems savo rūstybę [...]”⁵⁶⁰. Dar neseniai vieningą ir galingą Ordą dabar plėšė vidaus feodalinė kova, susiskaldymas⁵⁶¹.

1362—1363 m. Rusioje vyko kova dėl Vladimiro didžiosios kunigaikštystės tarp Maskvos Dmitrijaus Ivanovičiaus ir Suzdalės—Žemutinio Naugardo kunigaikščio Dmitrijaus Konstantinovičiaus. Jie kovojo, laviruodami tarp chano Amurato ir Avdulos, remiamo Mamajaus⁵⁶². Tokio mis aplinkybėmis Tverės kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius nuvyko į Lietuvą ir sudarė taiką su Algirdo vyriausybe⁵⁶³.

Kad geriau suprastume Lietuvos ir Ordos santykius ir pasektume, kur galėjo būti sutelktos Lietuvos jėgos, reikia ne tik nušviesti (kaip daro S. M. Kučinskis) jau minėtus Kryžiuočių ordino antpuolius, bet prisiminti ir Lietuvos puolimus prieš kryžiuočius. Juk tyrinėjamu laikotarpiu ypač dideli niokojami Lietuvos žygiai į Ordino žemes

⁵⁵³ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 174—176.

⁵⁵⁴ В. Д. Смирнов, *Крымское ханство...*, стр. 129.

⁵⁵⁵ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 269—274; М. Г. Сафаргалиев, *Распад...*, стр. 108—112.

⁵⁵⁶ ПСРЛ, т. X, стр. 233.

⁵⁵⁷ ПСРЛ, т. X, стр. 233; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 275—277; М. Г. Сафаргалиев, *Распад...*, стр. 118, 123.

⁵⁵⁸ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 278—279. Apie vidaus kovą Aukso Ordoje žr. taip pat: Г. А. Федоров-Давыдов, *Общественный строй...*, стр. 150; В. Л. Егоров, *Развитие...*, стр. 45—47.

⁵⁵⁹ ПСРЛ, т. X, стр. 233.

⁵⁶⁰ ПСРЛ, т. X, стр. 233; plg. ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 70—71; М. Г. Сафаргалиев, *Распад...*, стр. 118—122; 1362 m. „Ordoje buvo maras žmonėms, taip iš eilės plito ir rusų miestuose, Novosile ir Korševe, ir Brianske, ir kituose[...]” — ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 73.

⁵⁶¹ Chano valdžios susilpnėjimas atspindėjo ir Kairo sultonato šaliniuose.— А. Н. Поляк, *Новые арабские материалы...*, стр. 41.

⁵⁶² Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 554.

⁵⁶³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 73; И. Б. Греков, *Очерки...* стр. 52.

buvo 1356 m.⁵⁶⁴ ir 1365 m. pradžioje⁵⁶⁵. O šios kraštinės datos beveik atitinka maištų Ordoje pradžią ir Kutlubugos sūnaus lankymąsi Lietuvoje, t. y. abipusių santykių sureguliuavimo pradžią. Tuo metu, ypač po 1362 m., Ordino, remiamo kitų šalių, puolimai tikrai suintensyvėjo. Visa tai irgi liudytų, kad lietuvių pajėgos buvo atitrauktos iš vakarų ryšium su minėta situacija Ordoje⁵⁶⁶.

Kitame darbe S. M. Kučinskis, iš dalies prieštaraudamas ankstesniems savo tvirtinimams, rašė, kad „1358—1362 m. nebuvo jėgos, galėjusios sulaikyti lietuvių ekspansiją į pietryčius [...], Ordoje viešpatavo vidaus kova ir „didelis sąmyšis“⁵⁶⁷. Be to, 1356 m. sutartis visam dešimtmečiui, iki 1366 m. Kazimiero puolimo, užtikrino Lietuvai taiką su Lenkija. Nors atrodo, 1362—1363 m. Kazimieras jau ruošėsi karui dėl rusų žemių⁵⁶⁸. Tam jį galėjo paskatinti Lietuvos laimėjimai pietryčiuose.

Lietuvos suinteresuotumą totorių reikalais XIV a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje iš dalies atspindi 1358 m. Algirdo programa, išdėstyta imperatoriui Karoliui IV. Iš jos galima spręsti, jog drauge su pastangomis susigrąžinti vakarines lietuviškas žemes tarp Priegliaus ir Dauguvos feodalinės Lietuvos vyriausybė galvojo ištumti totorius iš Rusios⁵⁶⁹. 1357—1358 m. Lietuva užėmė Brianską, vėliau prie Dono aukštupio intako Sosnos — Korševą⁵⁷⁰. Pastarusis įvykis buvo prieš pat žygį prie Mėlynųjų Vandenų.

Tad bendra tarptautinė situacija liudija, kad apie 1362—1363 m. Lietuva galėjo sutelkti savo jėgas pietryčiuose, galėjo kautis su totoriais prie Mėlynųjų Vandenų. 1365 ir vėlesnių metų faktai neduoda pagrindo kalbėti apie draugiškus Lietuvos ir Ordos santykius 1362—1363 m. Nuo 1362 m. vis stiprėjantys Ordino antpuoliai, matyt, 1365 m. privertė Lietuvą taikytis su Orda.

6. Kur ieškoti „Mėlynojo vandens ir Baltosios pakrantės“?

Kogožos ir Nikono metraščiuose tik trumpai pažymėta, kad „Algirdas Mėlynąjį vandenį ir Baltąją pakrantę

(Beloberežę) nuniokojo", o Lietuvos metraščiuose kalbama apie pergalę prieš totorius „prie Mėlynojo vandens“.

⁵⁶⁴ Ordino teritoriją puolė „trys karaliai [...]“, t. y. Kęstutis, Algirdas ir Patrikas „[...] su galinga kariuomene [...]“—SRP, t. II, p. 522.

⁵⁶⁵ Vasario mėn. Ordino teritoriją puolė „4 karaliai“—Kęstutis, Algirdas, Patrikas ir Aleksandras „trimis kariuomenėmis su 4000“ karių; sunaikintos 3 kryžiuočių pilyys (SRP, t. II, p. 549, 85). Tarp 1356 ir 1365 m. lietuviai puolė Ordino žemes—Livoniją 1360 m. pabaigoje ir 1361 m. pradžioje (SRP, t. II, p. 80—81), taip pat Prūsiją 1361 m. pradžioje. Vygandas mini, kad Ordino pasienyje buvo „500 vyrų“, tarp kurių—Kęstutis, Patrikas ir Algirdas; kaip tik tuomet Kęstutis pateko į nelaisvę (SRP, t. II, p. 527—528), tačiau abejojama, ar Algirdas dalyvavęs šiame žygyje (A. Janulaitis, Kęstutis..., p. 82). 1364 m. pabaigoje Kęstutis puolė Prūsiją.—SRP, t. II, p. 548; G. Bujak, Regesten..., p. 517; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 393, 409, 413; A. Kučinskas, Kęstutis..., p. 74—76; Lietuvių karas su kryžiuočiais..., p. 224—226 (M. Jučas).

⁵⁶⁶ Kalbėdamas apie Algirdo dalyvavimą šiaurinių sienų gynyboje, S. M. Kučinskis nurodo šaltinius, kur yra 1362, 1365 m. faktai (S. M. Kuczyński, Studia..., p. 174). Šiuo atveju mums svarbu yra tik 1362 m. Vygando žinia, jog kai kovo—balandžio mėn. kryžiuočiai apgulė Kauną, Kęstutis ir Algirdas ten buvo, tačiau nedrįso pulti didelių priešų pajėgų (SRP, t. II, p. 531—538). Algirdo buvimas prie Kauno per jo apguliną istoriografijoje pripažįstamas (H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 409), nors kiti šaltiniai jo vardo nemini (SRP, t. II, p. 81, 736; t. III, p. 12, 81—82, 594). Istorigrafijoje ir abejota dėl kai kurių Vygando tvirtinimų apie Algirdo ir Kęstučio buvimą prie Kauno (A. Kučinskis, Kęstutis..., p. 71—73). Tačiau ir tai, kad Algirdas 1362 m. kovo—balandžio mėn. buvo prie apgulto Kauno, negali būti įtikinančiu argumentu neigti jo dalyvavimą 1362—1363 m. kovoje su totoriais.

⁵⁶⁷ S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 197.

⁵⁶⁸ H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 223, 226—227, 231—232; to paties, Jagiellonowie..., p. 399, 403; K. Olejnik, Działalność..., p. 91.

Popiežius 1363 m. birželio 6 d. laišku Kazimierui, pastarojo prašomas, 12 metų atleido nuodėmes visiems, kas padės Lenkijos karaliui kovoje „prieš Lietuvius ir Totorius ir visas netikinčių ir schizmatikų tautas [...]“ (MPV, t. III, p. 408, Nr. 432; SD, t. I, p. 206, Nr. 427). Todėl ankstesnėje istoriografijoje buvo laikomasi nuomonės, kad jau 1363 m. Lenkija kovojo su lietuviais ir totoriais (П. А. Иванов, Исторический..., стр. 244; O. Halecki, Dzieje..., p. 74), tačiau vietiniai šaltiniai to nepatvirtina (H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 227).

⁵⁶⁹ SRP, t. II, p. 80; K. Stadnicki, Olgiard..., p. 114; B. Б. Антонович, Монографии..., стр. 91; H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 401—403; S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 25; A. Kučinskis, Kęstutis..., p. 134, 137.

⁵⁷⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 75; т. XI, стр. 2; S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 120—121; to paties, Studia..., p. 168; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 556; žr. taip pat aukščiau.

Sprendžiant iš bendros įvykių eigos, minėtų vietovių reikia ieškoti į pietus nuo Pripetės, Kijevo, tarp Dnepro ir Pietinio Bugo. Tačiau tikslesnė lokalizacija nepakankamai aiški.

Mėlynieji Vandenys, be metraščių, minimi ir kituose istoriniuose šaltiniuose. Dviejuose didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui 1502 m. iš Krymo siųstuose raštuose, vienu atveju apibūdinant chano Šich Achmeto klajojimo vietą, kitu — Krymo totorių kariuomenės rinkimosi puolimui prieš Lietuvą vietas, kalbama: „prie Baltojo Vandens ir prie Mėlynojo“⁵⁷¹. Pastarojo, sprendžiant iš dokumentų, reikia ieškoti dešiniajame Dnepro krante⁵⁷². 1565 m. Chmelniko seniūnijos (prie Pietinio Bugo aukštupio) liustracijoje minimas Ulanovo miestelis (į šiaurryčius nuo Chmelniko), o prie jo — „potok Sinowoda (Szinowoda)“⁵⁷³. „Knyga didžiajam brėžiniui“, sudaryta 1627 m., panaudojus XVI a. šaltinį, pateikia tokius duomenis: „50 varstų aukštyn Bugo upe įteka į Bugą upelis Mėlynasis Vanduo, o prie upelio Mėlynojo Vandens, 70 varstų nuo Bugo, pilis Mėlynasis Vanduo“⁵⁷⁴.

1585 m S. Sarnickis nurodo, jog „Mėlynasis Vanduo“ — tai jūros įlanka prie Dnepro žiočių⁵⁷⁵, o M. Bronevskis maždaug tuo pačiu metu rašė, jog „Mėlynasis vanduo“⁵⁷⁶ įteka į Bugą.

Panašaus pavadinimo upių yra gana daug ir įvairiose vietose⁵⁷⁷. Snivoda — kairysis Pietinio Bugo intakas jo aukštupyje (į šiaurės vakarus nuo Vinicos)⁵⁷⁸, o į pietvakarius yra antroji „Snivoda“ — kairysis Dnestro vidurupio intakas⁵⁷⁹. Pagaliau yra Siniucha, arba „Sinawoda“⁵⁸⁰ — kairysis Pietinio Bugo vidurupio intakas prie dabartinio Pervoinaisko.

Istoriografijoje Mėlynieji Vandenys detaliau nelokalizuojami⁵⁸¹. Kartais jie, o drauge ir mūsų vieta, būdavo nurodomi prie Dnestro žiočių⁵⁸², prie Adžigolo ežero arti Očiakovo⁵⁸³. Mėlynieji Vandenys tapatinami ir su Donu⁵⁸⁴ buvo nurodomi taip pat prie Dnepro—Bugo limano⁵⁸⁵. Jais laikyta upė „Sinewody“⁵⁸⁶, arba dabartinė Siniucha⁵⁸⁷. M. Gruševskis 1565 m. liustracijoje minima

„Sinowodu“ laikė kairiuoju Pietinio Bugo aukštupio intaku, manė, kad ten greičiausiai ir buvo sumuštos totorių jėgos⁵⁸⁸.

S. M. Kučinskis, kaip N. Molčianovskis ir kiti, Mėlynuosius Vandenis tapatino su tuo vardu XVI—XVII a.

⁵⁷¹ Памятники дипломатических сношений..., стр. 418, 432.

⁵⁷² Ten pat, p. 417—418; S. M. Kuczyński, Studia..., p. 171.

⁵⁷³ АЮЗР, ч. VII, т. II, стр. 163—165.

⁵⁷⁴ Книга большому чертежу, стр. 112 («Синяя Вода»).

⁵⁷⁵ „Sina voda [...] Est restagnatio quedam maris ad ostia Borysthenis...“ — S. Sarnicii, Descriptio...

⁵⁷⁶ M. Broniovii, Tartariae..., p. 1 (Sina woda); M. Броневский, Описание..., стр. 334; Pogrom Tatarów..., p. 225.

⁵⁷⁷ Sinčos upę aptinkame Polocko apylinkėse (SG, t. XV, cz. II, p. 586), vieną Siną — Drisos apylinkėse, kitą — Vitebsko (ten pat, t. X, p. 615). Sinia — dešinysis Svisločės intakas, prasidedantis Bobruisko apylinkėse (ten pat, p. 616). Svinovody — dešinysis Pripetės intakas aukščiau Moziriaus (П. А. Маштаков, Список рек..., стр. 146 ir žemėlapis). Siniavka teka per Kanevo apylinkes (į pietus nuo Kijevo), ten ir Sinica — dešinysis Rosės intakas (SG, t. X, p. 618). Siniava — dešinysis Gorynės intakas aukščiau Slavuto (į pietryčius nuo Ostrogo) (ten pat, p. 617). Viena Sinica yra Umanės apylinkėse (į rytus nuo Braclavo), Jatranės upės intakas, o kita tose pačiose apylinkėse — kairysis Bugo intakas (ten pat, p. 618).

⁵⁷⁸ SG, t. X, p. 936; О. Н. Трубочев, Названия рек..., стр. 81.

⁵⁷⁹ О. Н. Трубочев, Названия рек..., стр. 81.

⁵⁸⁰ SG, t. X, p. 620—621; О. Н. Трубочев, Названия рек..., стр. 81.

⁵⁸¹ Н. М. Карамзин, История..., т. V, стр. 17; Т. Narbutt, Dzieje..., т. V, p. 61.

⁵⁸² Hammer-Purgstall, Geschichte..., p. 297. Ši nuomonė grindžiama XV a. minimo Chadžibėjaus (Odesos) uosto ir vieno iš Aigirdo sumuštų totorių vadų vardų panašumu.

⁵⁸³ Ф. Брун, Примечания..., стр. 457 (remiasi S. Sarnickiu).

⁵⁸⁴ Ф. К. Брун, О поселениях..., стр. 395. (remiasi Detmaru, Torunės analais, Posilgės kronikomis, kur 1380 m. rusų ir totorių mūšio vieta nurodyta prie „Blowasser“).

⁵⁸⁵ М. К. Любавский, Очерк..., (1915), стр. 26.

⁵⁸⁶ K. Stadnicki, Synowie..., т. I, p. 36, pst. 57.

⁵⁸⁷ K. Stadnicki, Synowie... (1881), p. 123; В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 126; Н. Молчановский, Очерк..., Университетские известия, 1885, № 4, стр. 291 (jis kalba ir apie Mėlynųjų Vandenių pilį); E. Rulikowski, Siniucha, p. 620—621.

⁵⁸⁸ М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 82.

geografiniame aprašyme minima upe (dabartine Siniucha), o tiksliau — su tos upės krante stovėjusia ir tuo pačiu vardu vadinta pilimi. S. M. Kučinskis mano, kad lietuvių žygis buvo surengtas į Mėlynųjų Vandenų pilies apylinkes⁵⁸⁹.

Tarybinėje istoriografijoje Mėlynųjų Vandenų mūšio vieta nurodoma prie Dnepro limano^{589a}, kartais laikoma šiandieninė Siniucha⁵⁹⁰, kartais nurodoma į Podolės, Kijevo žemės ir Volynės pasienį⁵⁹¹, t. y. į Pietinio Bugo aukštupio intaką — Snivodą. L. Čerepninas Mėlynuosius Vandenį pažymi Podolės pietuose⁵⁹².

Peržiūrėję rašytinius šaltinius, hidronimus, istoriografiją, laikomės nuomonės, kad Algirdo pajėgų nuniokoti Mėlynieji Vandenys, minimi rusų metraščiuose, greičiausiai yra šiandieninės Siniuchos (senovėje — Sina voda), Pietinio Bugo kairiojo intako, apylinkės. Tai didžiausia iš minėtų vardu vadinamų upių, prie kurios stovėjo tuo pačiu vardu rašytiniuose šaltiniuose minima pilis⁵⁹³. Kaip tik šią vietovę geriausiai galėjo žinoti Tverės—Maskvos kilmės rusų metraščių autoriai.

Prieštarlingiau lokalizuojama Baltoji pakrantė („Beloberežė“), kurią, pasak Rogožos ir Nikono metraščių, drauge su Mėlynaisiais Vandenimis Algirdas nuniokojo („povoeval“). Baltoji pakrantė gana dažnai minima rašytiniuose šaltiniuose.

Ipatijaus metraštyje ryšium su XIII a. pirmosios pusės ir vidurio įvykiais minima „Beloberežė“ prie Slučo upės⁵⁹⁴, gal būt, prie jos vidupio, kažkur tarp Lucko, Kremeneco ir Kijevo. Mėlynuosius Vandenį tapatinant su šiandienine Siniucha, šios Baltosios pakrantės, esančios daug labiau į šiaurę, negalima sieti su Algirdo žygiu, taigi ir su mūsų nagrinėjama problema.

Kita Padneprėje žinoma Baltoji pakrantė yra žemiau Čerkasų. 1616 m. Zigmanto Vazos Magdeburgo teisių privilegijoje Krylovo miestui Čigirino (Čerynės) pavieta, dešiniajame Dnepro krante (maždaug 300 km žemiau Kijevo, 80 km žemiau Čerkasų, prie Tiasmino ir Dnepro santakos),

pasakyta, kad miesto gyventojams leidžiama naudoti dirvas ir laukus prie Dnepro upės, „na Bełoberežu“⁵⁸⁵. Netoli jo buvusio Nikolsko vienuolyno⁵⁸⁶ 1535 m. valdų ribų aprašyme taip pat minima „Beloberežė“⁵⁸⁷.

E. Liasota, 1594 m. keliavęs imperatoriaus Rudolfo II reikalais pas Zaporožės kazokus ir plaukęs Dnepru, savo dienoraštyje rašė, kad žemiau Čerkasų, dar nepriplaukus Tiasmino žiočių, yra sala priešais „Biali Brzeg“, dešiniajame Dnepro krante, nuo kur dvi mylios iki karališkojo Čigirino miesto prie Tiasmino upės⁵⁸⁸. Jau mūsų amžiaus pradžioje Baltoji pakrantė aprašyta kaip „smėlinga teritorija dešiniajame Dnepro krante prie Voronuvkos, Černės pavieta“⁵⁸⁹.

Metraščiai mini Baltąją pakrantę Dnepro žiotyse prie Juodosios jūros. Viename iš 944 m. Igorio sutarties su

⁵⁸⁵ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 171—172, 179.

^{586a} Н. В. Малицкий, *Заметки...*, стр. 11.

⁵⁸⁹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 282.

⁵⁹¹ *Очерки истории СССР XIV—XV вв.*, стр. 521.

⁵⁹² Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 556.

⁵⁹³ „Mėlynųjų Vandenu“ pilies prie Mėlynųjų Vandenu upės vietą tiksliausiai nurodo „Knyga didžiajam brėžiniui“ (p. 112): „70 varstų nuo Bugo“; gal būt, tai 1416 m. totorių sunaikinta pilis „Swyna Horda“ (CEV, Nr. 683, p. 352; Н. Молчановский, *Очерк...*, *Университетские известия*, 1885, № 4, стр. 291; S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 172, 179); XVI a. kažkur ties Mėlynųjų Vandenu upės įtekėjimu į Bugą minimas piliakalnis arba mūro (akmenų) griuvėsiai, vadinami propugnaculum („įtvirtinimai“).—М. Бронiovii, *Tartariae...*, p. 1; М. Броневский, *Описание...*, стр. 334.

⁵⁹⁴ ПСРЛ, т. II, стб. 766, 838; М. Грушевський, *Історія...*, т. III, стр. 157. XIV a. pabaigos sąrašė tarp lietuviškų miestų minima „Beloberežė“ (НПЛ, стр. 476; М. Н. Тухомиров, «Список...», стр. 237, 244 — Baltosios pakrantės nelokalizavo). Turint omenyje XIII a. faktus, jos būtų galima ieškoti prie Slučo (Н. Барсов, *Географический словарь...*, стр. 19—20; Н. Дашкевич, *Заметки...*, стр. 80).

⁵⁹⁵ АЮЗР, ч. V, т. I, стр. 127.

⁵⁹⁶ Matyt, prie minėtų upių santakos — žr. 1613 m. LDK žemėlapi.

⁵⁹⁷ АЮЗР, ч. VII, т. II, стр. 11 («[...] в Белобереже бобровые гоны [...]»).

⁵⁹⁸ *Дневник Эриха Ляссоты...*, стр. 162—163.

⁵⁹⁹ SG, t. XV, cz. I, p. 125.

Graikais punktų pažymėta, kad Rusia negali žiemoti „Dnepro žiotyse, Beloberežėje [...]“⁶⁰⁰.

Italų, genujiečių XIV—XV a. Juodosios jūros šiaurinės pakrantės žemėlapiuose, Berezanės įlankos rajone pažymėta vieta „Borbareze, Barbareze“⁶⁰¹, o Dnepro žemupio žemėlapyje, prijungtame prie 1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapių, tarp Dnepro ir Bugo žiočių nurodyta įlanka — „Baltasis ežeras“ („Albus lacus“)⁶⁰². Zigmanto Vazos (1587—1632) ir Vladislovo Vazos (1632—1648) karo inžinieriaus ir kartografo prancūzo V. Beauplano XVII a. pirmojoje pusėje sudarytuose Dnepro ir Ukrainos žemėlapiuose Dnepro žemupio dešiniajame krante, aukščiau Tavanės salos, pažymėtas „Baltasis ežeras“ (Biele Iesioro), o kiek žemiau Inguleco žiočių — vietovė „Bilehowiesccy“⁶⁰³.

Istoriografijoje laikomasi nuomonės, kad X a. Baltoji pakrantė buvo Dnepro žiotyse⁶⁰⁴, jo dešiniajame krante⁶⁰⁵, kad tai greičiausiai arba apskritai Dnepro limanas, arba kokia nors vietovė limane⁶⁰⁶. XIV—XV a. italų žemėlapiuose pažymėta „Barbareze“ tapatinama su Berezanės limanu, į kurį įteka to paties vardo upė (į šiaurės vakarus nuo Očiakovo), su X a. Beloberežė⁶⁰⁷. Naujausi hidronimikos tyrinėjimai liudija, kad dabartinis vietovardis „Berezan“ išlaikė formą, kuri atspindi semantinius prototipo (Beloberežė), siekiančio netgi antikos laikų, požymius⁶⁰⁸. Prisimenant ir „Baltojo ežero“ įlanką tarp Dnepro ir Bugo žiočių, pažymėtą 1613 m. žemėlapyje bei kitus minėtus vietovardžius, galima galvoti, kad senoji Baltoji pakrantė (Beloberežė) — tai šiaurinė Juodosios jūros pakrantė prie Dnepro—Bugo limano, besitęsianti nuo Dnepro žemupio iki Berezanės limano į vakarus nuo Bugo ir Očiakovo.

Tai konstatavus, reikia peržiūrėti pagrindines nuomones dėl Baltosios pakrantės ryšium su Algirdo žygio problema. Šia proga V. Antonovičius pažymėjo, kad Beloberežės vardą iš seno turėjo Dnepro pakrantės nuo slenksčių iki žiočių⁶⁰⁹. N. Kostomarovas jai priskyrė Juodosios jūros pakrantę tarp Dnepro ir Dnestro žemupių⁶¹⁰. Buvo tvirtinama, kad Beloberežė galėjo būti prie žemutinio

Dnepro, apimti pakrantės juosta⁶¹¹. Kartais be įrodymų teigta, kad Algirdas pasiekė Beloberežę, t. y. Zaporožę⁶¹². M. Gruševskis pažymėjo, kad Beloberežė — tai Padneprės žemiau Kijevo iki pat žiočių⁶¹³, kad Beloberežę vadinti Dnepro krantai nuo žiočių ir baigiant aukščiau slenksčių⁶¹⁴.

⁶⁰⁰ «[...] въ вустыи Днепра, Бельбережи [...]», Повесть временных лет, ч. 1, стр. 37; «в устыи Днепра. Белобережани (белобережни), ПСРЛ, т. II, стб. 39; «въ вустыи Днепра Бельбережи», ТЛ, стр. 77; ПРП, в. I, стр. 33, 39 («[...] Белобережи»).

⁶⁰¹ Ф. Брун, Берег..., стр. 255.

⁶⁰² Žr. aukščiau; В. Корпт, Материалы..., вып. II, карта XVI; S. Alexandrowicz, Мара..., гус. 2.

⁶⁰³ В. Корпт, Материалы..., вып. I, карта XXXII; вып. II, карта XL; К. Buczek, Dzieje..., гус XXVI. Ir šiandien į vakarus nuo Chersono yra ežeras ir Belozerskoje vietovė. Įlanka „Belozerski liman“ yra aukščiau, kairiajame Dnepro krante priešais Nikopolį. Abiejose minėtose vietose, Belozerskojės ir Kamenskojės vietovėse, yra IV—III a. pr. m. e. skitų piliavietės (МИА СССР, № 64, стр. 104; № 36; Очерки истории СССР. Первобытно-общинный строй..., стр. 300) X a. Bizantijos imperatoriaus Konstantino veikale, aprašant kelią iš Rusios į Konstantinopolį, minima Baltoji upė — viena iš Dnestro limano atšakų (Хрестоматия..., стр. 126).

⁶⁰⁴ Н. М. Карамзин, История..., т. I, прим. 387.

⁶⁰⁵ И. Шараневич, История..., карта.

⁶⁰⁶ Н. Барсов, Географический словарь..., стр. 19; Повесть временных лет, ч. I, стр. 292 (комментарии Д. С. Лухачева); ПРП, вып. 1, стр. 48.

⁶⁰⁷ Ф. Брун, Берег..., стр. 255, 258; Ф. К. Брун, Черноморье..., ч. I, стр. 90.

⁶⁰⁸ О. Н. Трубочев, Названия рек..., стр. 113.

⁶⁰⁹ В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 127. Slenksčiai Dnėrė buvo (žr. aukščiau — 1613 m. LDK žemėlapi) tarp dab. Dnepropetrovsko ir Zaporožės.— Большая советская энциклопедия, т. 14, изд. 2, стр. 574.

⁶¹⁰ Н. Костомаров, рец. В. Б. Антонович, Очерк..., стр. 186.

⁶¹¹ Н. Молчановский, Очерк..., Университетская известия, 1883, № 5, стр. 15; N. Daškevičius paliko neišspręstą 1362 m. Beloberežės klausimą, nors nurodė, kad Lietuvos didysis kunigaikštis šiuo žygiu siekė sutramdyti totorius, klajojusius kažkur Dnepro žiotyse (Н. Дашкевич, Заметки..., стр. 80—81).

⁶¹² М. Владимирский-Буганов, Население..., стр. 54.

⁶¹³ М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 82.

⁶¹⁴ Ten pat, т. I, p. 425.

I. Jonynas parėmė M. Gruševskio nuomonę, pažymėdamas, kad tuo būdu rusų šaltinis (t. y. Nikono metraštis) pratęsia Algirdo užkariavimus iki pačios Juodosios jūros⁶¹⁵.

S. M. Kučinskis, pacitavęs M. Gruševskio nuomonę, kad Baltąja pakrante vadinta Padneprė žemiau Kijevo iki jūros, akcentuoja XX a. pradžios duomenis, kurie rodo, jog Baltoji pakrantė — tai smėlingas dešinysis Dnepro krantas Černės pavieta. Toliau S. M. Kučinskis pateikia N. Barsovo duomenis apie Baltąją pakrantę prie Juodosios jūros ir prie Slučo taip, tarsi pats N. Barsovas abejotų jų abiejų tikslesne vieta, o gal net tapatintų jas (tuo tarpu minėtam autoriui tai dvi atskiros vietovės). Po to jis pažymi, jog kraštas tarp Dnepro ir Bugo vadinamas Beloberežė, bet buvo taip pat ir Černės Beloberežė. Taigi S. M. Kučinskiui Baltoji pakrantė, į kurią buvo nukreiptos Algirdo pajėgos, arba vėlesnis Černės (Čigirino) pavietas, arba apskritai žemės į pietus nuo Kijevo; prie darbo pridėtame žemėlapyje Baltąją pakrantę jis pažymi dešiniajame Dnepro krante, maždaug tarp Sulos upės žiočių ir slenksčių⁶¹⁶. L. Čerepninas Baltąją pakrantę nurodo buvus Podolės pietuose⁶¹⁷.

Peržiūrėję šaltinius ir istoriografiją, matome, kad su Algirdo žygiu siejamos dvi Beloberežės, jog istoriografijoje kartais per plačiai suvokiama Baltoji pakrantė, ja laikant visą Padneprę, pradedant Kijevu ir baigiant žiotimis. XII a. pradžios (aprašant X a. įvykius) ir vėlesnio laikotarpio šaltiniai liudija, kad Baltoji pakrantė buvo žemiau Dnepro slenksčių⁶¹⁸, upės žiotyse ir toliau į vakarus. Taigi kalbėti apie ištisą beveik nuo Kijevo Padneprės juostą, vadinamą minėtu vardu, negalima.

Kita Padneprės juosta, vadinama Baltąja pakrante, buvo Čigirino apylinkėse, aukščiau Tiasmino upės žiočių. S. M. Kučinskio bandymas sieti žygį su Čigirino apylinkių Baltąja pakrante nepakankamai pagrįstas: jis nepanaudojo pirminių šaltinių ir, svarbiausia, beveik nenagrinėjo Dnepro žiočių ir Juodosios jūros Baltosios pakrantės klausimo. Šaltiniai, kaip mums atrodo, liudija, kad plačiausiai žinoma, užėmusi, matyt, didžiausią plotą, Baltoji pakrantė bu-

vo pačiame Dnepro žemupyje, upės žiotyse, prie Juodosios jūros. Ją mini metraščiai (Rogožos, Nikono), kalbantys ir apie Algirdo žygį.

7. Metraščių žinių apie Podolę ir Mėlynuosius Vandenis patikimumas

Lietuvos metraščiuose rašoma, kad Algirdo pajėgos prie Mėlynojo vandens sumušė tris totorių kunigaikščius, kuriems Podolė buvo pavaldi, kad Algirdo remiami Karijotaičiai išikūrė Podolėje, pastatė Smotričo, Bakotos, Kameneco pilis⁶¹⁹. Rogožos ir Nikono metraščiai liudija, kad Algirdas Mėlynąjį vandenį ir Baltąją pakrantę nuniokoj⁶²⁰. Ar minėtos šaltinių grupės neprieštarauja viena kitai teritorijos požiūriu?

Čia prisiminkim dar J. Dlugošo tvirtinimą, kad Podolė 1352 m. buvo pavaldi Kazimierui Didžiajam. S. M. Kučinskis stengiasi patvirtinti J. Dlugošo teiginius ir atmesti Lietuvos metraščių duomenis. Jis mano, kad J. Dlugošas turėjo omenyje „Mažąją Podolę“, kurios rytinė riba — Zbručo upė arba vietovė tarp Zbručo ir Smotričo upių, o vakarinė — Stripo upė, su Skalos ir Černovogrado pilimis⁶²¹ (į vakarus nuo Kameneco).

Tačiau J. Dlugošas prie 1396 m. pats pažymi, kad Kazimieras užkariavo tai, ką Jogaila užrašė Spitkai⁶²². O tai — akivaizdus perdėjimas, nes 1395 m. Jogailos dokumente

⁶¹⁵ I. Jonynas, Algirdas, st. 287.

⁶¹⁶ S. M. Kuczyński, Studia. . . , p. 170—172, 179.

⁶¹⁷ Л. В. Черепнин, Образование. . . , стр. 556.

⁶¹⁸ Tai liudija „Pasakojimas apie senuosius laikus“ prie 6479 (971) m.: „Sudarė Sviatoslavas taiką su graikais, plaukė laivėmis prie slenksčių [...] ir atvyko Sviatoslavas prie slenksčių, ir nebuvo galima pereiti slenksčių. Ir žiemojo Beloberežėje [...]“. Prie 6480 m., pavasarį: „ėjo Sviatoslavas į slenksčius [...]“ (Повесть временных лет, ч. I, стр. 52—53).

⁶¹⁹ ПСРЛ, т. XVII, стб. 99—100; 81—82.

⁶²⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 75; т. XI, стр. 2.

⁶²¹ S. M. Kuczyński, Studia. . . , p. 152—153.

⁶²² J. Długosz, Dzieła. . . , t. IV, p. 488.

Kazimierui Didžiajam tępriskiriama Terebovlė ir Steņka⁶²³, tuo tarpu kai Spitkai Jogaila dovanojo „mūsų pilis: Kamenecą, Smotričą, Červonogrodą, Skalą ir Bakotą, esančias mūsų Podolės žemėje“⁶²⁴. Tačiau visus Podolės centrus netgi S. M. Kučinskis nesiryžta priskirti Kazimiero valdoms.

XIV a. pabaigoje—XV a. pradžioje Podolei, matyt, buvo priskiriami Zvenigorodas ir Čerkasai⁶²⁵, o XV a. pirmojoje pusėje — ir Juodosios jūros pakraštys⁶²⁶. Podolė plačiąja prasme apėmė teritoriją tarp Dnestro, Dnepro (nuo Rosės upės žiočių) ir Juodosios jūros⁶²⁷. Todėl 1436 m. Livonijos magistro laiške minima „die Kleyne Podolye“⁶²⁸, matyt, pirmiausia reikia suprasti kaip Kameneco (kur Vytauto valdymo metais buvo Podolės valdytojo rezidencija) apylinkių ir kaimyninių Smotričo, Červonogrodo, Skalos, Bakotos pilių teritoriją, t. y. pačią Podolę arba, gal būt, platesnę teritoriją — rytuose maždaug iki Murachvos (kairiojo Dnestro intako žemiau Bakotos) ir Bugo aukštupio⁶²⁹. 1506—1507 m. Mengli Girėjaus jarlyko duomenų neužtenka apginti J. Dlugošo tvirtinimus⁶³⁰.

Taigi Lietuvos bei rusų metraščiuose yra ir apie Mažąją, ir apie Didžiąją Podolę, prieinančią iki Juodosios jūros, apimančią Mėlynuosius Vandenis ir Baltąją pakrantę. Abiejų metraščių grupių duomenys tarpusavy neprieštarauja, vieni kitus papildo.

Algirdo žygio ir mūšio prie Mėlynujų Vandenų data vimui turime tris šaltinius. Rogožos ir Nikono metraščiuose nurodomi 6871 metai; pirmame priduriama, kad tai atsitiko „tą patį rudenį“. Gustino sąvade duoti 6870 (1362) metai. Bychovco kronikos (1351 m.) ir M. Strijkovskio (1331 m.) datos, kaip ne kartą buvo pažymėta, yra labai netikslios. Todėl pastarųjų dešimtmečių istoriografijoje randame nurodytus 6871, t. y. 1363, arba 6870, t. y. 1362 metus.

M. Gruševskis pažymėjo, kad Algirdo žygis Nikono metraštyje aprašytas prie rugsėjinių 6871 m., t. y. juos galima priskirti 1362 m. rudeniiui—1363 m. vasarai⁶³¹; pats

⁶²³ AkLS, t. I, p. 19; *М. Грушевський*, Історія..., т. IV, стр. 89—90, žr. aukščiau, III dalies 2 skyriaus 3, 2 §.

⁶²⁴ AkLS, t. I, p. 18—19.,

⁶²⁵ ПСРА, т. XXIII (Ерм.), стр. 163; SD, t. I, Nr. 7461 (1402 m.); *М. Грушевський*, Історія..., т. IV, стр. 173; *М. Н. Тухомиров*, «Список...», стр. 223, 229, 235 (*М. Tichomirovas* kitaip lokalizuoja Zvenigorodą, abejoja dėl Čerkasų). *S. M. Kučinskis*, sekdamas *N. Molčianovskiu* (Очерк..., Университетския известия, 1883, № 5, стр. 7), Lietuvos metraščių duomenis (ПСРА, т. XVII, стб. 80, 94—95 ir kt.), kad Vytautas ėjo į Podolę, pasiuntęs iš Kijevo Skirgailą paimti Čerkasų ir Zvenigorodo, interpretuoja kaip įrodymą, kad abu minėti centrai Podolėi nepriklausė (*S. M. Kuczyński*, Studia..., p. 153). Tačiau, turint omenyje šaltinius, su tuo sutikti negalima.

⁶²⁶ 1421 m. Podolės valdytojas Gedgaudas, kurio rezidencija buvo Kamenecas, statė pilį Dnestro žiotyse (*P. Klimas*, Ghillebert de Lannoy, p. 143—144, 156). 1442 m. dokumentas taip pat liudija, kad Podolė rėmėsi į Juodąją jūrą (*М. Грушевський*, Барское..., стр. 25—26; *J. Natanson Leski*, Dzieje..., p. 9; *S. M. Kuczyński* Studia..., p. 152). Tai pripažįstama ir ankstesnėje istoriografijoje (*В. Б. Антонович*, Монографии..., стр. 127; *Н. Дашкевич*, Заметки..., стр. 83).

⁶²⁷ *В. Б. Антонович*, Монографии..., стр. 127; plg. *K. Stadnicki*, Synowie... (1881), p. 128; *S. M. Kuczyński*, Studia..., p. 152.

⁶²⁸ LUB, Bd. IX, Nr. 39.

⁶²⁹ *М. Грушевський*, Історія..., т. IV, стр. 90; *Н. Молчановский*, Очерк..., Университетския известия, 1883, № 5, стр. 12, 16.

⁶³⁰ 1506—1507 m. Krymo chano Mengli Girėjaus jarlyke Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui rašoma, kad drauge su Kijevo, Vladimiro, Lucko, Smolensko valdomis (tma) davė „Podolės valdą (tma) su visomis pajamomis ir su duoklėmis, ir su žemėmis ir vandenimis; Kameneco valdą (tma)“ su visa kuo minėtu; tokiu pat būdu išvardija Braclavo valdą (tma), Sokolo valdą, Zvenigorodą, Čerkasus, Chačibėjaus Majaką (АЗР, II, № 6, стр. 4). Į Podolės valdos atskirumą nuo Kameneco atkreipė dėmesį *N. Molčianovskis* (Очерк..., Университетския известия, 1883, № 5, стр. 16), bet ypač tai akcentavo *S. M. Kučinskis*, laikydamas šią Podolės valdą minėta Podolės dalimi į vakarus nuo Smotričo upės ir Kameneco (*S. M. Kuczyński*, Studia..., p. 152). Tačiau reikia pažymėti, jog šiuo atveju, matyt, teisingesnė yra *V. Antonovičiaus* ir *М. Грушевskio* šios jarlyko dalies interpretacija. Pirmasis pažymi, kad Podolė jarlyke apibūdinta taip: „Podolės valda (tma) su visomis pajamomis, ir su duoklėmis, ir su žemėmis, ir su vandenimis: Kameneco valda (tma), Braclavo valda, Sokolo valda, Zvenigorodas, Čerkasai, Chadžibėjaus Majakas“ (*В. Б. Антонович*, Монографии..., стр. 127). Antrasis, aiškindamas dokumento tekstą, tiesiog tapatina Podolės valdą (tma) su Kameneco valda ir jos sudėtinėmis dalimis (panašiai kaip *V. Antonovičius*), išvardija Braclavo, Sokoleco ir kitas žemes; be to, skiria į dvi atskiras vietas Chadžibėjų ir Majaką (*М. Грушевський*, Історія..., т. IV, стр. 86). Jie taip teigia todėl, kad jarlyko tekstas remiasi ankstesniais Vytauto ir Chadži Girėjaus laikų užrašais, o iš kitų dokumentų žinome, kad Vytautui valdant, Kamenecas buvo Podolės centras. Reikia dar pažymėti, kad Mengli Girėjaus jarlyko nuorašas Lietuvos Metrikoje nėra visiškai tikslus.

⁶³¹ *М. Грушевський*, Очерк..., стр. 494.

autorius laikėsi apytikslės 1363 m. datos⁶³². S. M. Kučinskis, priskirdamas žygį rugsėjiniams 6871 m., nurodo laiką tarp 1362.IX.1 ir 1363.VIII.31, o kadangi Rogožos metraštyje nurodytas 6871 m. ruduo, tai žygį jis priskiria 1362 m. rudeniiui⁶³³. Kol kas ne visiškai aišku, ar galima Rogožos ir Nikono metraščių 6871 m. priskirti kaip tik rugsėjiniams metams⁶³⁴. Apytiksliai Algirdo žygį būtų galima datuoti 6871 (1363) metais. Ši data A. Nasonovo pateikta „TSRS istorijos bruožuose“, ji nurodyta „Lietuvos TSR istorijoje“, L. Čerepnino ir kituose darbuose (žr. istoriografiją).

Istoriografijoje su Mėlynųjų Vandenių problema dažnai vienaip ar kitaip siejamas ir Kijevo klausimas. Pagrindinis šaltinis jam nušviesti — Gustino metraštis. Jame prie 1362 m., po žinios apie pergalę prieš totorius, pažymėta, kad „Algirdas [...] Kijevą paėmė iš kunigaikščio Teodoro ir pasodino jame savo sūnų Vladimirą [...]“⁶³⁵. Todėl istoriografijoje buvo teigiama, kad 1362 m. Kijevas perėjo į Lietuvos didžiųjų kunigaikščių valdžią⁶³⁶. M. Gruševskis pažymėjo, kad Vladimiras įsitvirtino Kijeve apie 1363 m. (pagal Mėlynųjų Vandenių datavimą Nikono metraštyje), iki Algirdo žygio arba iš karto po jo⁶³⁷.

Tačiau yra kitas momentas. Dar I. Danilavičius, komentuodamas 1367 m. Lietuvos ir Livonijos sutarties dokumentą, kuriame minimas Algirdo sūnus „Woldemar“, darė prielaidą, kad vėliau jis buvo Kijevo kunigaikščiu (Gustino metraštis jam dar buvo nežinomas)⁶³⁸. F. Leontovičiaus nuomone, 1362, 1367 ir vėlesnių metų duomenys kalba apie tą patį Kijevo kunigaikštį Vladimirą Algirdaitį⁶³⁹. Tačiau P. Klepatskis 1362 metus laikė abejotina Kijevo užėmimo data ir manė, kad Vladimiras Algirdaitis pradėjo ten valdyti ne anksčiau kaip 1367 m., kada jis kaip „Lietuvos karaliaus sūnus“ tėvo vardu Rygoje pasirašė „pax latrunculorum“ su Kryžiuočių ordinu⁶⁴⁰. M. Liubavskis neabejojo dėl 1362 m. datos⁶⁴¹. Vėlesnėje istoriografijoje kartais pažymima, kad po pergalės prie Mėlynųjų Vandenių Lietuvai perėjo visa Kijevo žemė⁶⁴².

1361 m. patriarcho Kalisto soboro nutarimas, taip pat tų metų patriarcho raštas Lietuvos metropolitui Roma-

nui⁶⁴³ liudija, kad tuomet Kijevas priklausė nuo metropolitо Romano, t. y. nuo Algirdo. Todėl kartais Teodoro nušalinimas ir Algirdo sūnaus Vladimiro pasodinimas datuojamas 1361 m.⁶⁴⁴—tada Lietuvos valdžia Kijeve galutinai buvo įtvirtinta⁶⁴⁵. Pastarąjį faktą S. M. Kučinskis vienur datavo 1361—1362 m.⁶⁴⁶, kitur atsargiai sutiko su M. Gruševskiu, siedamas pasikeitimą „soste“ ir Kijevo klausimą su Mėlynųjų Vandenių žygiu⁶⁴⁷.

1367 m. dokumento pagrindu J. Puzyna pažymėjo, kad 1362 m. Vladimiras Algirdaitis negalėjo valdyti Kijevo, nes dar vėliau jis valdė ir veikė pačioje Lietuvoje⁶⁴⁸. Tuo pačiu faktu remdamasis, H. Paškevičius vėliau tvirtino, kad Vladimiras Kijeve buvo pasodintas po 1367 m., ir tai ne dėl totorių pralaimėjimo⁶⁴⁹. Todėl istoriografijoje

⁶⁴² М. Грушевский, Барское..., стр. 20; его же, Исторія..., т. IV, стр. 80—81.

⁶⁴³ S. M. Kuczyński, Studia..., p. 170.

⁶⁴⁴ Metų lentelę žr. H. Г. Бережков, Хронология..., стр. 11—12.

⁶⁴⁵ ПСРЛ, т. II(1843), стр. 350; Nikono metraštyje prie 1377 m., pranešant apie Algirdo mirtį, pažymima: „[...] Algirdas davė savo sūnui [Vladimirui] šlovingą didelį Kijevo miestą, ir po to, po Algirdo mirties, atėmė iš jo Kijevą brolis Skirgaila, o patį paėmė ir pasiuntė [į Kopylių], kuriame ir mirė“ (ПСРЛ, т. XI, стр. 26); kadangi pastarasis pasakojimas apima didelį laiko tarpą, jis iš esmės neprieštarauja Gustino metraščio duomenims.

⁶⁴⁶ В. Б. Антонович, О новонайденных..., стр. 156; его же, Монографии..., стр. 127—128, 229; Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 183.

⁶⁴⁷ М. Грушевський, Исторія..., т. IV, стр. 73—78.

⁶⁴⁸ SD, t. I, Nr. 437.

⁶⁴⁹ Ф. И. Леонтович, Очерки..., стр. 183—184.

⁶⁴⁰ П. Г. Клепатский, Очерки..., т. I, стр. 24.

⁶⁴¹ М. К. Любавский, Очерк..., стр. 25.

⁶⁴² O. Halecki, Dzieje..., p. 81; to paties, Geografia..., p. 13.

⁶⁴³ ПДРКП, ч. I, прил. 13—14.

⁶⁴⁴ А. Е. Пресняков, Образование..., стр. 298.

⁶⁴⁵ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie..., p. 408.

⁶⁴⁶ S. M. Kuczyński, Ziemie..., p. 121.

⁶⁴⁷ S. M. Kuczyński, Sine Wody (1935), p. 132—133.

⁶⁴⁸ J. Puzyna, Korjat i Korjatowicze (1936), p. 83.

⁶⁴⁹ H. Paszkiewicz, О genezie..., p. 294—295.

imta teigti, kad Algirdas atėmė iš totorių ir užėmė Kijevą tarp 1365 ir 1370 m.⁶⁵⁰, po 1365 m.⁶⁵¹

„TSRS istorijos bruožuose“, „Lietuvos TSR istorijoje“ Vladimiro Algirdaičio pasirodymas. Kijeve siejamas su Mėlynųjų Vandenių įvykiais,⁶⁵² „Ukrainos TSR istorijoje“ pažymima, kad Algirdas užgrobė Kijevo žemę drauge su gretima Perejaslavlio žeme apie 1362 m.⁶⁵³ Nurodomi ir 1361—1363 m.⁶⁵⁴ Tuo tarpu S. M. Kučinskis palaiko H. Paškevičiaus tezę, kad Vladimiras Kijeve buvo pasodintas po 1367 m., tokiu būdu atskirdamas šį įvykį nuo Mėlynųjų Vandenių žygio⁶⁵⁵.

Tarybinėje numizmatinėje literatūroje, naujausiuose straipsniuose apie Vladimiro Algirdaičio monetas pažymima, kad 1362 m. Algirdas išvijo iš Kijevo kunigaikštį Fiodorą ir pasodino savo sūnų Vladimirą. Jo valdžią Kijevo žemėje sutvirtino lietuvių kariuomenės pergalė prieš totorius 1363 m. Numizmatai prieštarauja 1367 m. datai⁶⁵⁶ ir, sekdami M. Gruševskiu, Vladimiro Algirdaičio valdymo Kijeve pradžia laiko 1363 m., esą, iki tol Fiodoras, nors ir buvo lietuvių kunigaikščių įtakoje, tačiau formaliai buvo pavaldus totoriams; pažymima, jog, atėjus Vladimirui, Kijevo žemė įėjo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę⁶⁵⁷.

Pirmiausia reikia aptarti 1367 metų klausimą. Argumentuodamas savo samprotavimus dėl Kijevo, J. Puzyna teigė, kad 1367 m. sutartis turėjo grynai lokalinę reikšmę ir Vladimiras Algirdaitis tuomet buvo valdose, besiribojančiose su Livonijos ordinu (tačiau dokumente nekalbama, kur buvo Algirdaičio valdos!). H. Paškevičius taip pat laikė negalimu dalyku, kad Kijevo kunigaikštis būtų sudarinėjęs tokias sutartis su Livonijos ordinu Lietuvos ir Livonijos pasienyje⁶⁵⁸. Ar pakankamai pagrįsta tokia nuomonė?

I. Danilavičiaus, P. Klepatskio, J. Puzynos, H. Paškevičiaus nuomonė, su kuria sutiko S. M. Kučinskis, grindžiama dokumentu „pax latrunculorum“, pasirašytu Rygoje 1367 m. lapkričio 7 d. Jis liudija, kad sutartį sudarė Livonijos magistras Vilhelmas fon Vrimershaimas ir Lietuvos valdovai Algirdas su Kęstučiu, tarpininkaujant iš Or-

dino landmaršalui Andriui fon Štenbergui su Siguldos, Mintaujos, Duobelės komturais, Rygos vicekomturu, o iš Lietuvos — „Woldemarum, filium Olgherdem, regis praedicti, et per duces Stirpeyken et Waysewist [...]“. Sutartyje minima teritorija tarp Ikšķilės ir Videniškių. Pabaigoje pažymima, jog apie taikos nutraukimą Ordinas privalo pareikšti Vilniuje, o „karaliai“ — Rygoje⁶⁵⁹.

Taigi Livonijos magistro ir Lietuvos valdovų sutartyje Livonijai atstovauja aukštas, ne lokalinės reikšmės asmuo — krašto maršalas, o Lietuvai — Algirdo sūnus, kurio vaidmuo valstybėje galėjo būti panašus. Kad „plėšikai“ (latrunculi) buvo svarbus politinis faktorius, kad jie buvo pavaldūs Lietuvos karaliui, liudija 1323 m. Rygos miesto tarybos laiškas Gediminui⁶⁶⁰. 1367 m. sutartis sprendė, matyt, ne lokalinius klausimus, juo labiau, kad ji lietė svarbią trasą tarp Rygos ir Vilniaus. O iš Vilniaus per Kijevą į Juodosios jūros pakraščių centrus ėjo tolimsnis tarptautinės reikšmės prekybinis kelias⁶⁶¹. Tuo pietiniu prekybiniu keliu Livonijos ordinas galėjo būti suinteresuotas. Todėl, tariantis su Ordinu, Algirdo sūnaus Vladimiro, valdžiusio Kijevą, dalyvavimas suprantamas.

⁶⁵⁰ B. Spuler, *Die Goldene Horde...*, p. 119 (nors nurodo Gustino metraštinį ir V. Antonovičių); H. Łowmiański, *Agresja...*, p. 338.

⁶⁵¹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда...*, стр. 282.

⁶⁵² Очерки истории СССР XIV—XV вв., стр. 521—522; Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 118—119.

⁶⁵³ История Украинской ССР, т. I (1953), стр. 114; Історія Української РСР (1965), стр. 33.

⁶⁵⁴ G. Rhode, *Die Ostgrenze...*, p. 332.

⁶⁵⁵ S. M. Kuczyński, *Studia...*, p. 172—173.

⁶⁵⁶ Н. А. Соболева, *К вопросу...*, стр. 81—85.

⁶⁵⁷ Н. Ф. Когляр, *Клад...*, стр. 88; его же, *Русско-литовские...*, стр. 180—196; его же, *Монеты...*, стр. 43.

⁶⁵⁸ J. Puzyna, *Korjat i Korjatowicze* (1936), p. 83; H. Paszkiewicz, *O genezie...*, p. 295.

⁶⁵⁹ LUB, Bd. II, Nr. 1041; E. Bonnell, *Russich...*, p. 154; Sd, t. I, Nr. 437.

⁶⁶⁰ GL, p. 13, 61.

⁶⁶¹ M. Limanowski, *Najstarsze Wilno...*, p. 138; B. Spuler, *Die Goldene Horde...*, žemėlapis.

Kad pietinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdų kunigaikštis galėjo dalyvauti, sprendžiant santykius su Kryžiuočių ordinu, ir vaidinti svarbų vaidmenį greta didžiojo kunigaikščio, liudija ir Podolės Konstantino Karijotaičio veikla XIV a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje⁶⁶².

Todėl 1367 m. dokumentas neleidžia neigti metraščio liudijimo, kad Vladimiras Algirdaitis vietoj Teodoro (Fiodoro) buvo pasodintas Kijevo „soste“ Mėlynųjų Vandenių įvykiams artimu laikotarpiu. Jau minėjome, kad „Gedimino brolis“, iš tikrųjų, matyt, pusbrolis, Algimantas Teodoras, kaip jo vietininkas, nuo XIV a. 3-ojo dešimtmečio valdė Kijevą⁶⁶³.

Vadinasi, galima teigti, kad Algirdo pajėgų žygis prieš totorius ir pergalė prie Mėlynųjų Vandenių sutvirtino feodalinės Lietuvos pozicijas Kijevo žemėje ir pačiame Kijeve, dar Gedimino valdymo metais atimtame iš tiesioginės totorių valdžios⁶⁶⁴.

Išnagrinėjus svarbiausius diskutuotinus klausimus matyti, jog, vertinant Algirdo kariuomenės žygį prieš totorius ir mūšį prie Mėlynųjų Vandenių, datuojamą maždaug 1363 m., reikia remtis seniausių Lietuvos metraščių bei rusų metraščių duomenimis, ką iš esmės ir daro XIX—XX a. autoriai, iš jų ir lietuvių, tarybiniai istorikai.

§ 4. ALGIRDO KARIUOMENĖS ŽYGIO IR PERGALĖS PRIEŠ TOTORIUS REIKŠMĖ

Algirdo vadovaujamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pajėgos, sumušusios vakarinius totorius prie Mėlynųjų Vandenių, nuniokojo jiems pavaldų kraštą — Podolę (Mėlynieji Vandenis ir Baltoji pakrantė), pasiekdamos Juodąją jūrą. Tai buvo pirmas Rytų Europoje toks didelis įsiveržimas į Ordos valdas, sudavęs jos įtakai smūgį.

Algirdo remiami Karijotaičiai, įsitvirtinę Mažojoje Podolėje ir — tai reikia ypač pabrėžti — vietiniams gyventojams pritariant, organizavo šio krašto gynybą nuo totorių, statė pilis. Pietinių žemių (Kijevo, Mažosios Podolės ir kt.) išėjimas iš tiesioginės Aukso Ordos valdžios kaimy-

ninėms Rytų Europos šalims (Lenkijai, iš dalies Moldavijai, Vengrijai) sudarė saugesnę padėtį rytuose.

Lietuvos kova su totoriais-mongolais vyko ta pačia kryptimi, kaip ir Rusios nuo XIII a. vedama išsivadavimo kova. Lietuvos žygis galėjo sutvirtinti Maskvos didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Ivanovičiaus antiordišką poziciją⁶⁶⁵.

Tad Algirdo vyriausybės pastangomis po mūšio prie Mėlynųjų Vandenų Aukso Ordos pozicijos buvo sustiprintos, o Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, susilaukusi vietinės ukrainiečių bajorijos ir gyventojų paramos, išitvirtino, išplėsdama savo valdas anksčiau totoriams pavaldžiose pietinėse rusų žemėse, prie pietinių tarptautinių prekybos kelių. Tai, matyt, laikinai sustiprino, sukomplikavo krašto padėtį lietuvių tautai gyvybiškai svarbiame vakarų fronte prieš Ordiną. Kadangi Lietuvos feodalai skverbėsi į slavų žemes, galima manyti, jog lietuvių diplomatija suprato (ypač po savo diplomatinių pastangų 1351 ir 1358 m. Vengrijos karaliaus Liudviko, taip pat imperatoriaus Karolio IV dvare, kai Lietuva siekė susigrąžinti Ordino užgrobtas lietuviškas žemes, Baltijos pajūrį), kokią reikšmę turi pietiniai tarptautiniai prekybos keliai, prieigos prie Juodosios jūros pakraščiuose esančių italų kolonijų, naujų slavų žemių rezervai Lietuvos Di-

⁶⁶² LUB, Bd. III, Nr. 1240; *H. Paszkiewicz*, *O genezie...* p. 155—156, 310—311.

⁶⁶³ *R. Batūra*, *Lietuvos kova su Aukso Orda XIV a. III dešimtmetyje...*, p. 117—140; žr. taip pat aukščiau.

⁶⁶⁴ Apie Chersono (Korsunės) Tauridoje (Kryme) nuniokojimą tam tikru mastu tebegalioja XVI a. vidurio Mykolo Lietuvio pateikti duomenys (Apie totorių, lietuvių..., p. 25). Tik įsiveržimas galėjo įvykti ne 1363 m., o XIV a. pabaigoje, Vytauto žygių prieš totorius į Krymą iki Kafos metu (SRP, t. III, p. 216).

⁶⁶⁵ 1363 m., priimdama įstatymą ir iš chano Abdalacho, Maskvos vyriausybė pabandė išsivaduoti iš tiesioginio pavaldumo Sarajui, o vėliau, tais metais, išvadydama Dmitrijų Konstantinovičių iš Vladimiro, Maskvos vyriausybė parodė nepaklusnumą Sarajaus potvarkiams (ПСРА, т. XV, в. I, стб. 74; ТЛ, стр. 378—379; Очерки истории СССР XIV—XV вв., стр. 219; Л. В. Черепнин, *Образование...*, стр. 554; plg. И. Б. Греков, *Очерки...*, стр. 52; В. В. Каргалов, *Освободительная борьба Руси...*, стр. 129).

džiosios Kunigaikštystės tarptautiniam svoriui bei karinei galiai padidinti ir sukurti prielaidoms sėkmingiau atremti Kryžiuočių ordino, popiežiaus, Vakarų Europos feodalų agresiją.

Lietuva bendrai kovai telkė baltarusių, iš dalies ukrainiečių, rusų pajėgas. Jau XIII a. 8-ajame dešimtmetyje šaltiniai mini Traidenio kariuomenėje, puolusioje Livoniją, šalia lietuvių buvus ir rusų⁶⁶⁶, jų taip pat buvę Algirdo ir Kęstučio kariuomenėje mūšiuose su kryžiuočiais prie Strėvos (1348 m.), Rudavos (1370 m.)⁶⁶⁷. Slavų pajėgos, be abejo, dalyvavo ir Lietuvos valstybės kovoje prieš Aukso Ordą, nors apie tai šaltiniuose išliko tik vėlyvų duomenų⁶⁶⁸. Svarbų vaidmenį, atremiant prieš Lietuvą nukreiptus Ordos smūgius, suvaidino rusų miestai, pirmiausia Smolenskas, taip pat Kijevas, Podolės pilys. Taip baigėsi pirmas didelis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kovos prieš Aukso Ordą etapas.

§ 5. EUROPOS TAUTŲ KOVA PRIEŠ TOTORIŲ-MONGOLŲ FEODALUS XIV A. (IKI 1363 M.) IR LIETUVA

Lietuvos kovos su totoriais-mongolais XIV a. (iki 1363 m.) istoriją, kaip ir ankstesnį, XIII a. etapą, apžvelgiame Rusios, Lenkijos, Vengrijos išsivadavimo kovos, Ordos ir Kryžiuočių agresijos, tautų kovos prieš pavergėjus fone.

Sunkiomis susiskaldymo ir Ordos viešpatavimo sąlygomis Rusia tebekovojo. Chanas, naudodamasis atskirų rusų kunigaikštysčių valdovų kova dėl didžiojo kunigaikščio sosto, juos kiršino vieną su kitu. Savo viešpatavimui palaikyti Orda dažnai siuntė ginkluotus dalinius, kurie grobė ir niokojo šalį, o ir rusų kunigaikščiai ne kartą ieškojo chanų paramos kovai su savo priešais ir liaudies judėjimams slopinti⁶⁶⁹.

1301 m. Ordos kariuomenė rėmė Riazanės kunigaikštį prieš Maskvos Danilą⁶⁷⁰; 1310 m. totoriai įsikišo į vietos kunigaikščių kovą dėl Briansko⁶⁷¹, 1315 m. iš Ordos atėjo Tverės kunigaikštis Michailas, „o su juo stiprūs Toto-

riai" ⁶⁷², 1316 m.—kunigaikštis Vasilijus Konstantinovičius drauge su totorių „pasiuntiniais“ Sabančiu ir Kazančiu „daug pikto padarė Rostovui“ ⁶⁷³. 1317 m. Maskvos kunigaikštis Jurijus Danilovičius su „Totoriais, Kavgadyjum ir Astrabyļu“ patraukė prieš Tverę ⁶⁷⁴. 1318 m. Ordos „pasiuntinys“ Kokča prie Kostromos išžudė 120 žmonių, apiplėšė Rostovo miestą ⁶⁷⁵, o 1322 m. su Ivanu Kalita iš Ordos atvykęs „stiprus pasiuntinys“ Achmylas „daug pikto padarė Nizo žemėje ir Jaroslavlį paėmė, ir daug krikščionių iškirto [...]“ ⁶⁷⁶. 1325 m. su totoriais iš Ordos atėjo Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius, „ir daug vargo buvo Tverės žemei nuo Totorių“ ⁶⁷⁷, o po kurio laiko iš Ordos į Tverę buvo pasiųstas baskakas Čolchanas (Ševkalas) „su daugeliu Totorių“, išvijo Tverės kunigaikštį iš jo rūmų ir pats, ten sėdęs, prievartavo, grobė, žudė gyventojus ⁶⁷⁸. Po Tverės sukilimo ir Čolchano nužudymo „caras [...] pasiuntė kariuomenę į rusų žemę, penkis temnikus, o vaivadą Fedorčiuką“, kurie daugelį žmonių „pražudė [...] į nelaisvę išvedė“, sudegino Tverę ⁶⁷⁹, Kašinę ir kitus miestus, iš Naugardo paėmė „2000 sidabro [...] su daugeliu dovanų“ ⁶⁸⁰.

⁶⁶⁶ LRCh, eil. 8216.

⁶⁶⁷ SRP, t. II, p. 75, 95, 511; t. III, p. 89—90.

⁶⁶⁸ ПСРЛ, т. XVII, стб. 234, 249 ir kt.

⁶⁶⁹ *Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан...*, стр. 110—111.

⁶⁷⁰ ПСРЛ, т. VII, стр. 183; ТЛ, стр. 350; ПСРЛ, т. XVIII, стр. 85 (pastarajame metraštyje totoriai neminimi); *Л. В. Черепнин, Образование...*, стр. 459; *В. В. Каргалов, Освободительная борьба...*, стр. 128—129.

⁶⁷¹ ПСРЛ, т. X, стр. 177.

⁶⁷² ПСРЛ, т. XV, стб. 408; т. XV, в. 1, стб. 36.

⁶⁷³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 161.

⁶⁷⁴ Ten pat; т. X, p. 181.

⁶⁷⁵ ПСРЛ, т. XXV, стр. 161.

⁶⁷⁶ Ten pat, p. 167; т. XV, 1, st. 42.

⁶⁷⁷ ПСРЛ, т. XXV, стр. 167.

⁶⁷⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 43; т. XV, стб. 415; т. XXV, стр. 168.

⁶⁷⁹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 43—44; т. XV, стб. 416.

⁶⁸⁰ НПЛ, стр. 98, 341; ПСРЛ, т. XXV, стр. 168.

1333 m. Rusioje lankėsi Ordos „pasiuntinys“ Toidy, o vėliau Saraj, su kuriuo didysis kunigaikštis Ivanas Kalita buvo priverstas vykti į Ordą⁶⁸¹. 1338 m. Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius atvyko iš Ordos su „stipriais pasiuntiniais“ Kindiaku ir Avdula „ir daug vargo padarė krikščionims“⁶⁸².

1339 m. atėjo iš Ordos Tovlubijus ir, „carui įsakius“, didysis kunigaikštis Ivanas Danilovičius ir daug kitų rusų kunigaikščių buvo priversti eiti su totoriais į žygį prieš Smolenską⁶⁸³. 1342 m. išėjo iš Ordos į Rusią Pronsko kunigaikštis Jaroslavas, chano paskirtas į Riazanės kunigaikštystę, „o su juo pasiuntinys Kindiakas“, kuris Perejaslavlyje „daug krikščionių paėmė į nelaisvę, o kitus išmušė“⁶⁸⁴. 1361 m. „Uruzbuga iš Bezdežo atvyko į Tverę“⁶⁸⁵. Chanų „pasiuntinių“ prievartavimai ir rinkliavos slėgė liaudį. Antai ir 1357 m. Ordos chano pasiuntinys reikalavo iš visų rusų kunigaikščių papildomos duoklės⁶⁸⁶.

Norėdami išlaikyti savo viešpatavimą, Ordos chanai vertė rusų kunigaikščius, taip pat ir didįjį, karts nuo karto, o kitąsyk ir gana dažnai, atvykti į Ordą, kur jiems išduodavo jarlykus didžiosioms kunigaikštystėms ir patvirtindavo kitas valdas. Pavyzdžiui, 1341 m., po Ivano Kalitos mirties, „ėjo visi rusų kunigaikščiai į Ordą [...]“, o rudenį „kunigaikštis Semionas Ivanovičius išėjo iš Ordos į didžiąją kunigaikštystę [...]“⁶⁸⁷, tačiau jau kitais metais didysis kunigaikštis „ėjo į Ordą pas pagonį carą Čanibeką [...]“⁶⁸⁸. 1344 m. Semionas Ivanovičius vėlėjo į Ordą, „ir visi kunigaikščiai tuomet buvo Ordoje“⁶⁸⁹. Didysis kunigaikštis vyko pas chaną ir 1347⁶⁹⁰, 1351 m.⁶⁹¹

Po Semiono Ivanovičiaus mirties 1353 m. „[...]ėjo kunigaikščiai į Ordą, susirėmė dėl didžiojo kunigaikščio valdžios [...], caras suteikė didžiojo kunigaikščio valdžią“ Maskvos kunigaikščiui Ivanui Ivanovičiui⁶⁹². Mirus Ivanui Ivanovičiui, 1359 m. nuvyko į Ordą „visi rusų kunigaikščiai, ir Ordoje jiems buvo padalytos jų kunigaikštystės [...]“⁶⁹³. 1360 m. Suzdalės kunigaikštis Dmitrijus Konstantinovičius „atėjo iš Ordos į didžiąją kunigaikštys-

tę", taip pat „atėjo iš Ordos" kunigaikštis Dmitrijus Bori-
sovičius „paskirtas į Galičą [...]“ ⁶⁹⁴.

Nepaisant vidaus karo Ordoje, 1361 m. į ją vyko rusų
kunigaikščiai ⁶⁹⁵, 1362 m., kovodami dėl didžiojo kuni-
gaikščio valdžios, Maskvos kunigaikštis Dmitrijus Ivano-
vičius ir Suzdalės—Žemutinio Naugardo kunigaikštis
Dmitrijus Konstantinovičius „pasiuntė [...] savo pasiun-
tinius į Ordą pas carą Muratą ir atnešė Dmitrijui Ivanovi-
čiui jaryką didžiojo kunigaikščio valdžiai [...]“ ⁶⁹⁶.

Chanai stengėsi palaikyti Rusioje vidaus feodalinę ko-
vą, silpninti jos jėgas, nepaklusnius kunigaikščius kviez-
davo į Ordą ir ten nužudydavo. Pavyzdžiui, 1318 m. Ordo-
je buvo nužudytas Tverės kunigaikštis Michailas Jarosla-
vičius ⁶⁹⁷, o 1326 m.—Tverės kunigaikštis Dmitrijus
Michailovičius ir Novosilo kunigaikštis Aleksandras ⁶⁹⁸.
1327 m. totoriai nužudė Riazanės kunigaikštį Ivaną ⁶⁹⁹. Prie
1330 m. metraštis vėl praneša, jog Ordoje žuvo Starodu-
bo kunigaikštis Fiodoras ⁷⁰⁰, o 1336 m.—Dmitrovo Bori-

⁶⁸¹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 47.

⁶⁸² Ten pat, st. 48.

⁶⁸³ ПСРЛ, т. XXV, стр. 172; plg. aukščiau.

⁶⁸⁴ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 54; т. XXV, стр. 175.

⁶⁸⁵ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 71.

⁶⁸⁶ Ten pat, st. 66.

⁶⁸⁷ ПСРЛ, т. XXV, стр. 172—173.

⁶⁸⁸ Ten pat, p. 174.

⁶⁸⁹ Ten pat, p. 175.

⁶⁹⁰ Ten pat, p. 177.

⁶⁹¹ Ten pat, p. 178.

⁶⁹² Ten pat, p. 179.

⁶⁹³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 66; т. XXV, стр. 180—181.

⁶⁹⁴ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 69.

⁶⁹⁵ Ten pat, st. 70—72; т. XXV, p. 181.

⁶⁹⁶ Ten pat, st. 72; ten pat.

⁶⁹⁷ ПСРЛ, т. XV, стб. 410—412; Л. В. Черепнин, Образование...,
стр. 468—472.

⁶⁹⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 42; т. XV, стб. 415.

⁶⁹⁹ НПЛ, стр. 98, 341.

⁷⁰⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 45.

sas⁷⁰¹. 1339 m. Ordoje buvo nužudyti Tverės kunigaikštis Aleksandras Michailovičius ir jo sūnus Fiodoras. Viena iš priežasčių, lėmusi tokį chano poelgį, buvo Tverės kunigaikščio ryšiai su Lietuva⁷⁰².

Tačiau Rusia, nors ir vilkdama jungą, kovojo, ne kartą pakildama prieš chanų „pasiuntinius“ (žr. aukščiau). Antai 1301 m. Maskvos kunigaikščio Danilo kariuomenė sumušė „daug totorių“, rėmusių Riazanės kunigaikštį⁷⁰³; 1310 m. su totoriais, rėmusiais kunigaikštį Vasilių, kovojo ir žuvo Briansko kunigaikštis Sviatoslavas⁷⁰⁴; 1315 m. prieš Tverės kunigaikštį Michailą ir totorius grūmėsi naugardiečiai⁷⁰⁵. Po dvejų metų, 1317 m. pabaigoje, Tverės kunigaikštis Michailas Jaroslavičius mūšyje nugalėjo jo kunigaikštystę niokojusias Maskvos Jurijaus Danilovičiaus ir totorių Kavgadyjaus pajėgas, tačiau su pastaruoju buvo priverstas sudaryti taiką, kad santykiai su Orda neįsitemptų⁷⁰⁶.

1327 m. Tverėje liaudis pakilo į kovą prieš chano atsiųstą baskako Čolchano totorių kariuomenę, „[...] visas miestas ir visa liaudis [...] susirinko [...], tveriečiai [...] ėmė užmušinėti totorius [...], ir patį Ševkalą užmušė ir visus iš eilės, nepalikę ir žinianešio [...]“⁷⁰⁷.

1342 m. Riazanės kunigaikštis Ivanas Korotopolas „visą dieną kovojo iš miesto“ prieš Ordos atsiųstus Pronsko kunigaikštį Jaroslavą ir chano „pasiuntinį“ Kindiaką⁷⁰⁸. Metraštyje prie 1355 m. prisimenama, kad tuomet miręs Suzdalės—Žemutinio Naugardo kunigaikštis Konstantinas Vasiljevičius per 13 valdymo metų „teisingai ir rūščiai gynė savo tėvoniją nuo stiprių kunigaikščių ir nuo totorių“⁷⁰⁹.

1358 m. Maskvos kunigaikštis Ivanas Ivanovičius „nėšileido [...] į savo tėvoniją į Rusų žemę“ chano pasiuntinio Machmet Chožos, nuniokojusio Riazanės žemę ir siekusio pagilinti nesantaiką tarp Maskvos ir Riazanės kunigaikštysčių⁷¹⁰. 1363 m. Maskvos kunigaikštis Dmitrijus Ivanovičius priėmė jarlyką iš Mamajaus ordos chano Avdulos, o Sarajų valdęs chanas Amuratas išdavė jarlyką didžiojo kunigaikščio valdžiai Suzdalės kunigaikščiui

Dmitrijui Konstantinovičiui, tačiau Dmitrijus Ivanovičius „išvijo jį [...] iš didžiosios kunigaikštystės iš Vladimiro [...]“⁷⁰¹. Tai jau reiškė tiesioginį Maskvos didžiojo kunigaikščio nepaklusnumą Sarajaus potvarkiams⁷¹². 1365 m. Ordos kunigaikštis Tagajus, sudeginęs Riazanės žemės sostinę — Perejaslavlį, jungtinių Riazanės ir Pronsko pajėgų buvo sumuštas ir „vos pabėgo su maža drauge“⁷¹³. 1366, 1369 ir vėlesniais metais rusų kunigaikščiai vis dažniau puldinėjo totorių valdas prie Volgos⁷¹⁴.

Ordos viešpatavimas Rusioje svyravo, o naują išsivadavimo kovos etapą rusų tauta pradėjo 1380 m. Kulikovo pergale prieš Mamajaus pajėgas⁷¹⁵.

XIV a. totorių-mongolų chanų viešpatavimas žlugo daugelyje Azijos ir Europos šalių. Liaudies išsivadavimo judėjimas Irane prasidėjo ketvirtą dešimtmetį, sukilėliai sukūrė Serbedarų valstybę. Jos jėgos 1353 m. nukovė paskutinį mongolų ilchaną ir sunaikino jo ordą; ilchanų

⁷⁰¹ Ten pat, st. 47.

⁷⁰² ПСРЛ, т. XV, стб. 418—420; т. XV, в. 1, стб. 49—51; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 507—508.

⁷⁰³ ПСРЛ, т. VII, стр. 183.

⁷⁰⁴ ПСРЛ, т. XI, стр. 177.

⁷⁰⁵ ПСРЛ, т. XV, стб. 408; т. XV, в. 1, стб. 36; НПЛ, стр. 94, 336.

⁷⁰⁶ ПСРЛ, т. XV, стб. 409—410; т. XV, в. 1, стб. 37—38; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 446—467.

⁷⁰⁷ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 43; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 475—497.

⁷⁰⁸ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 54; т. XXV, стр. 174.

⁷⁰⁹ ПСРЛ, т. X, стр. 228.

⁷¹⁰ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 67; т. XXV, стр. 180; т. X, стр. 230; Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 538.

⁷¹¹ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 74; т. XXV, стр. 182; т. XI, стр. 2.

⁷¹² Л. В. Черепнин, Образование..., стр. 554.

⁷¹³ ПСРЛ, т. XV, в. 1, стб. 80; т. XXV, стр. 183.

⁷¹⁴ М. Г. Сафаргалиев, Распад..., стр. 123.

⁷¹⁵ Apie Rusios kovą prieš totorius-mongolus XIV a. žr.: Л. В. Черепнин, Образование...; Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан..., стр. 109—112; В. В. Каргалов, Освободительная борьба Руси..., стр. 128—129.

valstybė buvo sužlugdyta⁷¹⁶. Dar 1335 m. mongolų valstybė buvo likviduota Kaukaze, Armėnijoje⁷¹⁷.

Susilpnėjo mongolų valdžia Kinijoje. Vietoj vienos Mongolų imperijos XIV a. atsirado keturios mongolų valstybės: Mongolija, Mandžiūrija, Kinija ir Tibetas. Nuo amžiaus pradžios tarp pretendentų į sostą ėjo beveik nesiliaujanti kova. Kinijoje vis plėtėsi liaudies išsivadavimo judėjimas. 1351 m. prasidėjo sukilimas, o 1368 m. mongolų jungas buvo nuverstas⁷¹⁸.

1359 m. korėjiečių kariuomenė sumušė mongolų įgulas, buvo panaikinti išoriniai pavaldumo mongolams ženklai, o 1369 m., žlugus jų valdžiai Kinijoje, Korėja ir oficialiai atsisakė būti didžiojo chano vasalu⁷¹⁹. Išlikę mongolų daliniai XIV a. 3-ajame ketvirtyje buvo išvyti iš visų Rytų ir Pietryčių Azijos šalių ir pasitraukė į savo teritoriją⁷²⁰.

Aukso Ordos feodalai XIV a. ir toliau grasino kaimyninėms Europos šalims, pirmiausia Lenkijai ir Vengrijai.

1302 m. nedidelės totorių pajėgos, taip pat Jurijus I rėmė Vladislavą Lokietką žygyje į Sandomiro žemę — čekų Vaclavo II, buvusio tuomet ir lenkų karaliumi, valdą⁷²¹. Tais pačiais metais Totoriai, minimi drauge su Rusia ir Lietuva, prie Liublino pralaimėjo Krokuvos ir Sandomiro riteriams⁷²².

1314 m. popiežius rašė apie nuolat besikartojančius totorių įsiveržimus į Vengriją⁷²³. Vladislovas Lokietka pranešė 1323 m. popiežiui apie totorių pavojų⁷²⁴. Jo prašymu 1325 m. popiežius šaukia į kovą „prieš schizmatikus, totorius, pagonis ir kitas įvairias netikinčiųjų tautas [...]“. Popiežiaus bulės iš dalies liudija, kad Lenkija ir Vengrija tuo metu buvo priešiškos Ordai⁷²⁵, tačiau iš tikrųjų totoriai galėjo kištis į Haličo Rusios reikalus⁷²⁶.

1326 m. niokoję Vengriją totoriai buvo sumušti⁷²⁷. Totoriai su haličiečiais puolė Vengriją 1330 m. ir vėliau⁷²⁸. 1331 m. popiežius sveikino Vengrijos karalių su pergale prieš totorius⁷²⁹.

1334 m. popiežius Vengrijos naudai skelbė kryžiaus žygį įprasta formuluote — „prieš schizmatikus, totorius, pagonis“⁷³⁰. 1340 m. birželyje, per antrąjį Kazimiero ka-

riuomenės puolimą prieš Pietvakarių Rusią, įvyko susidūrimas ir su totorių pajėgomis⁷³¹. Tų pačių metų antrojoje pusėje popiežius Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekijoje skelbė kryžiaus žygį prieš totorius⁷³². 1341 m. pradžioje žymios totorių ir rusų pajėgos niokojo Lenkiją, bet prie Vislos jas atrėmė Kazimieras, apgulė Liubliną⁷³³. Niokota, matyt, taip pat Vengrija⁷³⁴. Totoriai, 1345 m. įsiveržę į Vengriją, buvo sumušti prie Septynpilio⁷³⁵. 1352 m. puldami Lenkiją, totoriai priėjo iki Liublino⁷³⁶.

⁷¹⁶ Всемирная история, т. III, стр. 582; И. П. Петрушевский, Иран и Азербайджан..., стр. 245.

⁷¹⁷ А. Галстян, Завоевание Армении..., стр. 174.

⁷¹⁸ Всемирная история, т. III, стр. 531—533; Г. В. Мелихов, Установление..., стр. 80; Л. А. Боровкова, О борьбе китайского народа..., стр. 419, 423—431.

⁷¹⁹ Всемирная история, т. III, стр. 538.

⁷²⁰ Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, Чингис-хан..., стр. 99—100.

⁷²¹ MPH, t. III, p. 186; B. Włodarski, Polska..., p. 231.

⁷²² MPH, t. II, p. 853; B. Włodarski, Polska..., p. 231; Historia Polski, t. I, cz. 1, p. 427.

⁷²³ B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 89—90.

⁷²⁴ MPV, t. I, Nr. 83.

⁷²⁵ VMPL, t. I, Nr. 316, 334, 338; MPV, t. III, Nr. 186; VMHN, t. I, Nr. 771, 772; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 11; S. Zajczkowski, Przy mierze..., p. 607.

⁷²⁶ М. Грушевський, Історія..., т. III, стр. 121.

⁷²⁷ SRP, t. I, p. 213.

⁷²⁸ A. Prochaska, W sprawie..., p. 15; И. Режабек, Юрий II..., стр. 64, 72.

⁷²⁹ VMHN, t. I, Nr. 845.

⁷³⁰ VMHN, t. I, Nr. 894; B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 97.

⁷³¹ Žr. aukščiau.

⁷³² VMHN, t. I, Nr. 958, 959; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 70.

⁷³³ MPH, t. II, p. 622; H. Paszkiewicz, Polityka..., p. 36—37, 64—70; Z. Kaczmarczyk, Polska..., p. 43; B. Włodarski, Polska..., p. 286, 292.

⁷³⁴ SRP, t. II, p. 738—739 (Johannes Vitoduranus); М. Грушевський, Історія..., т. IV, стр. 27.

⁷³⁵ B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 105.

⁷³⁶ MPH, t. II, p. 885; SRP, t. II, p. 742; В. Б. Антонович, Монографии..., стр. 126; B. Spuler, Die Goldene Horde..., p. 107; K. Olejnik, Działalność..., p. 88—89, 169.

Italų Vilanio kronikos duomenys apie 1354 m. didelį Vengrijos Liudviko ir Lenkijos Kazimiero žygį prieš totorius už Bugo labai abejotini⁷³⁷, nors istoriografijoje ir minimas bendras vengrų ir lenkų žygis prieš totorius į Podolę⁷³⁸, į Padnestrę⁷³⁹. Šeštajame dešimtmetyje vengrų feodalams pavyko laikinai įtvirtinti savo valdžią Ordai anksčiau pavaldžiose Moldavijoje ir Bukovinoje⁷⁴⁰.

1354 m. Lenkijos karalius Kazimieras suartėjo su Orda ir kitais metais gavo karinės pagalbos, o 1356 m., stiprindamas tuos ryšius, išipareigojo mokėti nuolatinę duoklę chanui už Lenkijai pavaldžias Haličo Rusios žemes. Po Aukso Ordos chano Džanibeko mirties 1357 m. Ordoje prasidėjo feodalinės vidaus kovos (žr. aukščiau, p. 280), tuo pačiu susilpnėjo totorių-mongolų chanų antpuolių grėsmė.

Popiežių bulės, kuriose nemažai kalbama apie totorių grėsmę Lenkijai ir Vengrijai, savo trafaretiniais posakiais ne visuomet atspindi tikrąją padėtį⁷⁴¹, tačiau jos rodo kurijos pastangas išlaikyti savo politines pozicijas Rytuose.

Vakarų Europos katalikų sluoksniams nerūpėjo jų įtakai nepavaldžių šalių ir tautų, kurioms grėsė totoriai-mongolai, likimas. Vakarų Europos feodalai bei kurija, neva kovodami su „netikinčiaisiais“, toliau plėtė ekspansiją į Rytus, lietuvius jie vienodai traktavo su saracėnais ir totoriais. Galiojo sena kovos prieš saracėnus Lietuvoje tradicija⁷⁴².

Tuo metu, atremdama Kryžiuočių, Vakarų Europos feodalų ir kurijos ekspansiją, Lietuva kovojo ir prieš Aukso Ordą. Totoriai XIV a. puolė Lietuvą 1315, 1325 ir 1338 m., o 1333 ir 1339 m. apgulė Lietuvos įtakoje buvusį Smolenską. Pastarieji faktai ryškiai atspindi rusų miestų vaidmenį, atremiant totorių antpuolius, iš dalies nukreiptus prieš Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Dar galingo chano Uzbeko laikais, atremdama totorių antpuolį, vesdama sėkmingą, bet sunkią karinę bei diplomatinę kovą su Ordinų, pasinaudodama palankia tarptautine situacija, Gedimino vyriausybė organizavo puolimą prieš Ordos valdas. Apie 1325 m. Gediminas išvadavo svarbų ekonominį-politinį Rytų Europos centrą Kijevą iš

tiesioginio pavaldumo Ordai ir įvykdė dar Mindaugo pradėtą puolamosios kovos su totoriais Padneprėje planą. Užėmusi Kijevą, feodalinė Lietuvos valstybė priėjo prie pietinių tarptautinės prekybos kelių, o tai jai taip pat buvo svarbu sunkiame kare prieš Kryžiuočių ordino agresiją.

Remdamas Kryžiuočių ordiną, Vokietijos imperatorius 1337 m. oficialiai „padovanojo“ jam Lietuvą. Kryžiuočių ir totorių puolimai prieš Lietuvą būdavo organizuojami tais pačiais metais. Tai ypač pastebima 1333, 1338—1339 m. Vėliau, 1362—1363 m., kada Lietuva kaupė jėgas, kovojo su totoriais pietuose, Ordinas, remiamas Anglijos, Italijos, Vokietijos riterių, po atkaklios kovos paėmė Kauno pilį (1362 m.), puolė kitas lietuvių pilis prie Nemuno žemupio.

Lietuva buvo svarbus faktorius Rytų Europos tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Tai liudija Bizantijos autorius Nikiforas Grigora (miręs apie 1360 m.). Pažymėdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės galią, jis rašė, kad iš Rytų Europos valdovų tik vienas „lietuvių karalius“ (Algirdas) nemokėjo kasmetinės duoklės Ordai (turėta omenyje, matyt, Lietuvai pavaldi slavų teritorija).

Kariaudama ir diplomatiškai kovodama su Orda, kartais turėdama su ja ir sąjungininkiškus santykius, Lietuvos vyriausybė dar 1351 m. diplomatinuose kontaktuose su Vengrija kėlė Kryžiuočių ordino užgrobtų lietuviškų

⁷³⁷ М. Грушевський, Історія... , т. IV, стр. 43, 443—444; H. Paszkiewicz, Polityka... , p. 173.

⁷³⁸ T. Korzon, Dzieje wojen... , t. I (1923), p. 100; K. Olejnik, Działalność... , p. 95.

⁷³⁹ Очерки истории СССР XIV—XV в., стр. 520.

⁷⁴⁰ Ten pat, p. 520; История Молдавской ССР, т. I, стр. 86; Z. Spieralski, Avantury... , p. 12.

⁷⁴¹ Pavyzdžiui, 1343 m. bulė, suteikianti dešimtinę Kazimiero kovai prieš lietuvius, rusus ir totorius — šablonas, neatspindintis tikrųjų Lenkijos santykių su minėtomis šalimis.— H. Paszkiewicz, Polityka... , p. 96—99, 104.

⁷⁴² A. F. Grabski, Polska w opiniach... XIV—XV w., 183—185; gana gerai žinomas totorių antpuolis prieš Lenkiją (1341 m.) kai kuriuose Vakarų Europos šaltiniuose pažymėtas kaip lietuvių puolimas.— H. Paszkiewicz, Polityka... , p. 67.

žemių grąžinimo, bendradarbiavimo su Vengrija ir Lenkija kovoje prieš Ordiną ir Ordą mintį. Pasinaudodamas Ordos susilpnėjimu, 1358 m. Algirdas Vokietijos imperatoriui Karoliui IV siūlė platų vakarinių lietuviškų žemių išvadavimo iš Kryžiuočių jungo ir kovos prieš Ordą planą. Tačiau Vakarų Europos vyriausybės rėmė Ordiną ir buvo linkusios Rytų Europą matyti susiskaldžiusią.

Feodalinė Lietuvos valstybė pati organizavo puolimą prieš Ordos valdas, 1357—1358 m. buvo užimtas Brianskas, 1363 m.— Koršėvas prie Sosnos, prieinant iki Uždneprės — pagrindinių Ordos klajojimo plotų.

1363 m. (o gal būt, 1362 m. rudenį) Algirdo vadovaujamas Lietuvos kariuomenės žygis baigėsi pergale prieš trijų totorių vaivadų pajėgas prie Mėlynųjų Vandenių (kairiojo Pietinio Bugo intako), Baltosios pakrantės — Juodosios jūros pakraščio pačiame Dnepro žemupyje ir Pietinio Bugo žiotyse — nuniokojimu. Algirdo vyriausybės ir vietinių gyventojų remiami, Podolėje (Kamenecas ir kt.) įsikūrė Karijotaičiai, išvaduodami kraštą iš totorių valdžios, organizuodami jo gynybą. Aukso Ordos viešpatavimui buvo suduotas stiprus smūgis. Lietuva išėjo prie svarbaus tarptautinio sausumos kelio, einančio per Podolę, Kamenecą ir jungiančio Centrinę Europą su italų prekybinėmis kolonijomis Kryme. Tai stiprino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarptautinę padėtį jos kovoje ir su Kryžiuočių ordinu.

Nors feodalinės Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pietrytiniai žygiai ir kitos karinės bei diplomatinės priemonės buvo grobikiško pobūdžio, vis dėlto Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, apėmusi taip pat baltarusių, kai kurias ukrainiečių ir rusų žemes, atremdama Kryžiuočių ordino agresiją, įdėjo indėlį į daugelio Europos tautų kovą prieš Čingischano ir jo palikuonių — totorių-mongolų, Aukso Ordos feodalų — agresiją, į tarptautinį viduramžių nacionalinio išsivadavimo judėjimą.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS — AUKSO ORDOS SANTYKIŲ CHRONOLOGIJA

1238—1242 m.	spėjami lietuvių ir totorių susidūrimai per totorių-mongolų antplūdį į Europą.
1253—1254 m.	Mindaugo kariuomenės susidūrimai su totoriais.
1255 m. ruduo	bendras Lietuvos ir Haličo—Volynės žygis, organizuotas Mindaugo iniciatyva, prieš totorius Kijeve, tačiau nutrūkęs prie Vozviaglio.
1258 m.	totorių Burundajaus kariuomenės įsiveržimas į Lietuvą.
1259 m. pabaiga— 1260 m. pradžia	Burundajaus kariuomenės įsiveržimas į Lenkiją, priverstinai dalyvaujant jame rusams ir, matyt, jotvingiams.
1275 m.	Aukso Ordos chano Mengu Timuro kariuomenės, vadovaujamos Jagurčino, antpuolis prieš Lietuvą, priverstinai dalyvaujant jame Uždneprės ir Haličo—Volynės rusų kunigaikščiams, Naugarduko apgulimas.
1279 m. (1278— 1279 m.)	Nogajaus ordos kariuomenės, vadovaujamos Mamšėjaus, ir Ordos vasalų — Haličo—Volynės kunigaikščių — antpuolis prieš Lietuvą; totoriai apgulė Naugarduką, o rusai — Gardiną.
1282 m.	totorių kariuomenės antpuolis prieš Lietuvą.
1289 m.	totorių kariuomenės antpuolis prieš Lietuvą.
1302 m.	tam tikri lietuvių ir totorių sąjungininkiški kontaktai.
1315 m.	Lietuvos kova su totoriais.
1318 m.	Lietuvos pasiuntiniai Ordoje, Dono žiotyse.
1320 m.	spėjamas totorių pajėgų panaudojimas Lietuvos mūšyje su Kryžiuočių ordinu.

1320—1324 m.	spėjamas Lietuvos susidūrimas su totoriais Gedimino kariuomenės veiksmų prieš Volynę metu.
1324 m. lapkritis	totorių pasiuntiniai Vilniuje pas Gediminą.
1325 m.	Uzbeko Aukso Ordos jėgų puolimas prieš Lietuvą.
apie 1325 m.	Gedimino kariuomenės žygis prieš Kijevą, buvusį Ordos valdžioje, totorių išstūmimas ir Lietuvos vietininko — Algimanto Teodoro, matyt, Gedimino pusbrolio, — pasodinimas.
1329—1331 m.	taikūs Lietuvos ir Ordos santykiai.
1333 m.	Uzbeko kariuomenė apgula Smolenską, buvusį, matyt, tam tikrame pavaldume Lietuvai.
1338 m.	totorių kariuomenės antpuolis prieš Lietuvą.
1339 m. pabaiga	Uzbeko kariuomenės ir jo vasalų — šiaurrytinių rusų kunigaikščių — žygis prieš Smolenską, pavaldų Lietuvai.
1344—1345 m. žiema	Narimanto bėgimas pas chaną Džanibeką ir greitas sugrįžimas.
1349 m. pabaiga (gali būti ir 1348 m.)	Algirdo vyriausybės pasiuntinybė (Karijotas ir du jo sūnūs: Svisločės Semionas ir Aikšas) pas chaną Džanibeką dėl pagalbos — greičiausiai prieš Kryžiuočių ordino ir Lenkijos puolimus.
1350—1351 m.	neutrali Ordos pozicija Lietuvos atžvilgiu.
1351 m. rugpiūčio 15 d.	Lietuva sutartimi su Vengrijos karaliumi siekia susigrąžinti Kryžiuočių ordino užgrobtas lietuviškas žemes, bendradarbiauti su Vengrija, Lenkija kovoje prieš Kryžiuočius ir Ordą.
1352 m.	Lietuvos ir Ordos bendradarbiavimas per Lenkijos ir Vengrijos puolimą prieš Lietuvai pavaldžią Volynės Belzo pilį.
1355 m.	Orda Lenkijos puseje prieš Lietuvą.
1357 m.	chano Džanibeko nužudymas, vidaus feodalių kovų Ordoje pradžia.
apie 1357—1358 m.	Lietuva užima Ordai pavaldų Brianską.
1358 m.	Lietuvos vyriausybė kelia reikalavimus Vokietijos imperatoriui Karoliui IV, kad Kryžiuočių ordinas grąžintų užgrobtą Baltijos pajūrį tarp Priegliaus ir Dauguvos, o pats persikeltų į stepes ginti rusų žemių nuo Ordos antpuolių.

- 1363 m. Lietuva užėmė Korševą prie Sosnos, kairiojo Dono intako, prie pat pagrindinių Aukso Ordos valdų.
- 1363 m. (o gal būt, 1362 m. rudenį) Algirdo vadovaujamų feodalinės Lietuvos pajėgų žygis prieš totorius. Pergalė prieš trijų totorių vadų (Chadžibėjaus, Kutlubugos ir Dmitrijaus) jėgas prie Mėlynųjų Vandenų (Siniuchos, kairiojo Pietinio Bugo intako), Baltosios pakrantės (prie Juodosios jūros pakraščio pačiame Dnepro žemupyje ir Pietinio Bugo žiočių) nuniokojimas. Pirminis Podolės (Kameneco ir kt.) išvadavimas, vietos gyventojams pritariant, iš Ordos valdžios; kunigaikščių Karijotaičių paskyrimas vaivadamis.
- 1365 m. Lietuvą ir Tverę aplanko Kutlubugos sūnus, matyt, kaip Ordos pasiuntinys.

BIBLIOGRAFIJA

SANTRUMPOS

- AkLS — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.
- APC — Acta Patriarchatus Constantinopolitani.
- AU — Akta unji Polski z Litwą.
- AW — Ateneum wileńskie.
- CDEKV — Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis.
- CDL — Codex diplomaticus Lithuaniae.
- CDMP — Codex diplomaticus Maioris Poloniae.
- CDP — Codex diplomaticus Prussicus.
- CDW — Codex diplomaticus Warmiensis.
- CEV — Codex epistolaris Vitoldi.
- GL — Gedimino laiškai.
- KH — Kwartalnik historyczny.
- IAMMD — Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo Darbai.
- LE — Lietuviškoji enciklopedija.
- LIŠ — Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.
- LMAD — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai, serija A.
- LRCh — Livländische Reimchronik.
- LTR — Lietuvių tautosakos rankraštynas MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute.
- LUB — Liv-, Esth-und Curländisches Urkundenbuch.
- MLTE — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, t. I, 1966; t. II, 1968.

MPH	— Monumenta Poloniae Historica.
MPV	— Monumenta Poloniae Vaticana.
PH	— Przegląd Historyczny.
PUB	— Preußisches Urkundenbuch.
SD	— Skarbiec diplomatów.
SG	— Słownik geograficzny.
SRP	— Scriptores Rerum Prussicarum.
VMNH	— Vetera Monumenta Historica Hungariam.
VMPL	— Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae.
VUB RSp	— Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinė biblioteka. Retų spaudinių skyrius.
ABK	— Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов.
A3P	— Акты, относящиеся к истории Западной России.
АСб	— Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси.
АЮЗР	— Архив Юго-западной России.
БЮП	— Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований.
ВИ	— Вопросы истории.
ГВНиП	— Грамоты Великого Новгорода и Пскова.
ДДГ	— Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей.
ЖМНП	— Журнал Министерства народного просвещения.
ИЗ	— Исторические записки. Изд. АН СССР.
ЛМ	— Литовская Метрика.
ЛХ	— Летописи и хроники. Сборник статей.
МИА СССР	— Материалы и исследования по археологии СССР.
НПЛ	— Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов.
ПДРКП	— Памятники древне-русского канонического права.
ПиР	— Польша и Русь.
ПЛ	— Псковские летописи.

- ПРП — Памятники русского права.
- ПСРА — Полное собрание русских летописей.
- РЛА — Русско-ливонские акты.
- СГ — Смоленские грамоты.
- ТЛ — Троицкая летопись.
- ТМ в АЕ — Татаро-монголы в Азии и Европе. Сборник статей, М., 1970.
- ТОДРА — Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинского дома) Академии наук СССР.
- ТСМ — Тизенгаузен В., Сборник материалов.
- УЛС — Устюжский летописный свод.

MARKSIZMO-LENINIZMO KLASIKŲ VEIKALAI

- Leninas V. I.*, II Internacionalo krachas.— Raštai, t. 21, Vilnius, 1953, p. 181—232.
- Leninas V. I.*, Apie marksizmo karikatūrą ir apie „imperialistinį ekonomizmą“.— Raštai, t. 23, Vilnius, 1954, p. 16—65.
- Leninas V. I.*, A. M. Kolontaj.— Raštai, t. 35, Vilnius, 1955, p. 157—153.
- Архив Маркса и Энгельса, т. V, Л., 1938.
- Энгельс Ф., Внешняя политика русского царизма.— К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинение, изд. 2-е, т. 22, М., 1962, стр. 11—52.

ŠALTINIAI

- Acta Patriarchatus Constantinopolitani, ed. *F. Miklosich* et *I. Müller*, t. I, Vindobonae, 1860.
- Akta unji Polski z Litwą 1385—1791, wyd. *St. Kutrzeba* i *Wł. Semkowicz*, Kraków, 1932.
- Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, wyd. pod kierownictwem *Z. L. Radziwiłłskiego*, przy współudziale *P. Skobielskiego* i *B. Gorczaka*, t. I.
- Bielski M.*, Kronika, tho iesth Historya świata, Kraków, 1564.
- Bielski M.*, Kronika Polska nowo przez looch. *Bielskiego* syna iego wydana, Kraków, 1597.
- Broniovij M.* de Biezdzfede, Tartariae descriptio, Coloniae Agrippinae, 1595.
- Buczek K.*, Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1963.
- Chronicon Dubnicense.— *A. Lewicki*, Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza Wielkiego.— KH, 1889, R. III, p. 205—213.
- Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vlnensis, ed. *J. Fijałek* i *Wł. Semkowicz*, vol. I, fasc. 1 (1387—1468), Kraków, 1932.

- Codex diplomaticus Lithuaniae. Codicibus manuscriptis in archivo secreto Regiomontano asservatis, edit E. Raczynski, Vratislaviae, 1845.
- Codex diplomaticus. Maioris Poloniae, t. III, 1350—1399, Poznaniae, 1879.
- Codex diplomaticus Prussicus, herausgegeben von J. Voigt. Bd. III, Königsberg, 1848; Bd. IV, Königsberg, 1853.
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae, ed. M. Dogiel, t. I, Vilnae, 1758; t. IV, V, Vilnae, 1764.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands, Bd. I (1231—1340), herausgegeben von C. P. Woelky und J. M. Saage (Monumenta Historiae Warmiensis, Bd. I, 1 Abtheilung), Mainz, 1860.
- Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376—1430, collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1822.
- Cromerius M., De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX, Basilae, 1558.
- Das Rigische Schuldbuch (1286—1352), herausgegeben von Dr. H. Hildebrand, St. Petersburg, 1872.
- Długosz J., Dzieła wszystkie, wyd. A. Przędzieckiego, t. III, IV, Kraków, 1868; t. VI, Kraków, 1870 (Dziejów polskich ksiąg dwanaście, t. II, III, V, przekład K. Mecherzyńskiego).
- Długosz J., Opera omnia cura A. Przędziecki edita, t. XI, Cracoviae, 1873; t. XII, Cracoviae, 1876; t. XIV, Cracoviae, 1878 (Historiae Polonicae libri XII, t. II, III, V).
- Gedimino laiškai. Parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966.
- Gołębiowski S., Jarlyk hana Złotej ordy Tochtamysza do polskiego króla Jagiełły, wydany przez Michała księcia Oboleńskiego, w Kazaniu, 1850.—Biblioteka warszawska, 1853, t. III, Warszawa, 1853, p. 571—574.
- Gwagnini A., Sarmatiae Europaeae descriptio, [Kraków], 1578.
- Gvagnino A., Rerum Polonicarum tomi tres, Francofurti, 1584.
- Hoeneke Bartholomäus, Liivimaa noorem riimkroonika (1315—1348), Tallinn, 1960.
- Istorijos archyvas, t. I, XVI a. Lietuvos inventoriai, surinko K. Jablonskis, Kaunas, 1934.
- Kerbelytė B., Lietuvių liaudies padavimų katalogas, Vilnius, 1973.
- Kromer M., O sprawach, dziejach y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX. M. Błazowskiego przetł., Kraków, 1611.
- Lietuviškos dainos, užrašė A. Juška, t. III, Vilnius, 1954.
- Lietuvių tautosaka, t. 4, Vilnius, 1967.
- Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jاسas, Vilnius, 1971.

- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. t. I. Sudarė: *P. Pakarklis, K. Jablonskis, J. Jurginis, V. Neupokojovas*. Vyr. red. *J. Žiugžda*, Vilnius, 1955.
- Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963.
- Linkmenų apylinkės padavimai.— *Tauta ir žodis*, kn. I, Kaunas, 1923, p. 128.
- Liv-, Esth-und Curländisches Urkundenbuch, ed. *F. G. Bunge*, Bd. I, Reval, 1853; II, Reval, 1855; III, Reval, 1857; VI, Riga, 1873; ed. *H. Hildebrand*, Bd. IX, Riga, Moskau, 1889.
- Livländische Reimchronik, ed. *L. Meyer*, Paderborn, 1876.
- de Mechovia Mathias*, *Chronica Polonorum*, Cracoviae, 1521.
- Mykolas Lietuvis*, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, Vilnius, 1966.
- Monumenta Poloniae Historica*, t. II, ed. *A. Bielowski*, Lwów, 1872 (Warszawa, 1961); t. III, wydany nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie, Lwów, 1878 (Warszawa, 1961).
- Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I, vol. I, 1207—1344; t. II, vol. II, 1344—1374 (*Acta camerae apostolicae*, ed. *J. Ptaśnik*), Cracoviae, 1913; t. III (*Analecta Vaticana 1202—1366*, ed. *J. Ptaśnik*), Cracoviae, 1914.
- Mosbach A.*, *Wiadomości do dziejów Polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej*, Ostrów, 1860.
- Peribach M.*, *Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau*.—*Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est-und Kurlands*, Bd. XIII, Riga, 1886, p. 1—23.
- Pogrom Tatarów przez wielmożnego hetmana koronnego Stanisława Żółkiewskiego... w Roku 1620. Przy tym ordynek wyprawy tatarskiej na wojnę Marcina Broniowskiego.—*Biblioteka starożytna pisarzy polskich*, wyd. *K. W. Wojcicki*, t. III, Warszawa, 1843 (1854), p. 223—247.
- Pomniki do dziejów litewskich*, ed. *T. Narbutt*, Wilno, 1846.
- Preußisches Urkundenbuch*, Politische Abtheilung, Bd. I, Erste Hälfte, Königsberg, 1882; Zweite Hälfte, Königsberg, 1909; Bd. II, Lieferung 1, Königsberg, 1932; Lieferung 2, Königsberg, 1935; Lieferung 3, Königsberg, 1937; Bd. III, Lieferung 1, Königsberg, 1944.
- Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem*, t. I, ed. *H. Paszkiewicz*, Warsaviae, 1930.
- Sarnicii S.*, *Descriptio veteris et novae Poloniae* [Kraków], 1585.
- Sarnicii S.*, *Annales sive de Origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum libri octo* [Kraków], 1587.
- Scriptores Rerum Prussicarum*, ed. *T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke*. Bd. I, Leipzig, 1861; Bd. II, Leipzig, 1863; Bd. III, Leipzig, 1866.
- Skarbiec dyplomatów etc. posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. Zebrał *I. Daniłowicz*, t. I, Wilno, 1860.

- Strikowski M.*, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, Królewec, 1582.
- Strykowski M.*, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Wyd. nowe, t. I—II, Warszawa, 1846.
- Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus in quo tabulae et descriptiones omnium regionum editae a *Guiljet et Joanne Blaeu*. Amsterdami. . . , 1640, t. I, VUB, RSp.
- Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366 (podał *A. Czuczyski*).—KH, 1890, z. III, p. 513—515.
- Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia*, ed. *A. Theiner*, t. I, Romae, 1859; t. II, Romae, 1860.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. I, ed. *A. Theiner*, Romae, 1860.
- [*Waddingus L.*], *Epitomae annalium ordinis Minorum [...] Concinnata [...] Fr. Lucas Waddingus. . .*, Romae, 1662.
- Wapowski B.*, Dzieje korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535, przetłómaczył *M. Malinowski*, t. I, Wilno, 1846.
- Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. XXXI. Акты о литовских татарах, Вильна, 1906.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, СПб., т. I, 1846; т. II, 1848.
- Армянские источники о монголах. Извлечения из рукописей XIII—XIV вв. Перевод с древнеармянского, предисл. и прим. *А. Г. Галстяна*, М., 1962.
- Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси, т. I, Вильна, 1867.
- Архив Юго-западной России, ч. V, т. I, Киев, 1869; ч. VII, т. I, Киев, 1886; ч. VII, т. II, Киев, 1890.
- Березин Н. И.*, Ханские ярлыки, I. Ярлык Тохтамышь хана к Ягайлу, Казань, 1850.
- Березин Н. И.*, Ханские ярлыки, II. Тарханные ярлыки Тохтамышя, Тимур-Кутлука и Саадет-Гирея, Казань, 1851.
- Броневский М.*, Описание Крыма.—Записки Одесского общества истории и древностей, т. VI, Одесса, 1867, стр. 333—367.
- Грамоты Великого Новгорода и Пскова. Под ред. *С. Н. Валка*, М.—Л., 1949.
- Григорьев В.*, Ярлыки Тохтамышя и Сеадет-Герая.—Записки Одесского общества истории и древностей, т. I, Одесса, 1844, стр. 337—346 (перевод *Я. О. Ярцова*).
- Дневник Эриха Ляссоты из Стеблева.—Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 1 (XVI ст.). Под ред. *В. Антоновича*. Перевод *К. Мельник*, Киев, 1890.

- Древние российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым, М., 1938.
- Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV—XVI в. Подготовил А. В. Черепнин, отв. ред. С. В. Бахрушин, М.—Л., 1950.
- Иоасафовская летопись. Изд. А. А. Зимин, М., 1957.
- Книга большому чертежу. Подготовка к печати и ред. К. Н. Сербиной, М.—Л., 1950.
- Коррт В., Материалы по истории русской картографии, вып. 1, Киев, 1899; вып. II, Киев, 1910.
- Литовская Метрика, т. I, Русская Историческая Библиотека, т. XX, Петербург, 1903 (кн. судебных дел).
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, изд. А. Н. Насонов, М.—Л., 1950.
- Оболенский М. А., Сборник, ч. 1 [Казань, 1850].
- Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года, т. III, М.—Л., 1951.
- Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымского и Ногайского ордами и с Турцией, т. I, с 1474 по 1505 г., изд. под ред. Г. Карпова.—Сборник императорского русского исторического общества, т. 41, СПб., 1884.
- Памятники древне-русского канонического права, ч. 1, изд. 2, СПб., 1908. В изд.: Русская Историческая Библиотека, т. VI, изд. 2, СПб., 1908.
- Памятники русского права. Вып. 1. Изд. А. А. Зимин, М., 1952; Вып. 3. Под ред. А. В. Черепнина. Изд. В. Н. Автократов, А. А. Зимин, С. М. Каштанов, А. Г. Поляк, М., 1955.
- Повести о Куликовской битве. Изд. подготовили М. Н. Тихомиров В. Ф. Ржига, Л. А. Дмитриев, М., 1959.
- Повесть временных лет, ч. 1. Подготовка текста Д. С. Лихачева, М.—Л., 1950.
- Полное собрание русских летописей: т. I, в. 2. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. Изд. 2, Л., 1927; М., 1962; в. 3. Продолжение Суздальской летописи по Академическому списку. Л., 1928; М., 1962.
- Т. II. Ипатьевская летопись (стр. 1—227); Густинская летопись (стр. 231—373). Изд. Археографической комиссией, СПб., 1843.
- Т. II. Ипатьевская летопись. Изд. 2. Изд. А. А. Шахматов, СПб., 1908; М., 1962.
- Т. III. Новгородские летописи. Изд. Археографической комиссией, СПб., 1841.

- Т. IV, ч. 1, Новгородская четвертая летопись. Изд. Ф. И. Покровский и А. А. Шахматов, в. 1. Пгр., 1915; в. 2, Л., 1925.
- Т. V, Софийская первая летопись. Изд. Археографической комиссией, СПб., 1851.
- Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку. Изд. Я. И. Березников и А. Ф. Бычков, СПб., 1856.
- Т. VIII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. Изд. А. Ф. Бычков, СПб., 1859.
- Т. X. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Изд. А. Ф. Бычков, СПб., 1885; М., 1965.
- Т. XI. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (продолжение). Изд. С. Ф. Платонов, СПб., 1897; М., 1965.
- Т. XV. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью. Изд. А. Ф. Бычков, СПб., 1863.
- Т. XV, изд. 2, вып. 1. Рогожский летописец. Изд. Н. П. Лухачев, Пгр., 1922.
- Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. Изд. А. Ф. Бычков и К. Н. Бестужев-Рюмин, СПб., 1889.
- Т. XVII. Западнорусские летописи. Изд. С. Л. Пташицкий и А. А. Шахматов, СПб., 1907.
- Т. XVIII. Симеоновская летопись, Изд. А. Е. Пресняков, СПб., 1913.
- Т. XX, ч. 1. Львовская летопись, СПб., 1910.
- Т. XXI. Книга Степенная царского родословия. Изд. Археографической комиссией, СПб., ч. 1, 1908; ч. 2, 1913.
- Т. XXII, ч. 1. Русский Хронограф. Часть первая. Хронограф редакции 1512 года. Изд. Археографической комиссией, СПб., 1911.
- Т. XXIII. Ермолинская летопись. Изд. Ф. И. Покровский, А. А. Шахматов, П. Н. Шеффер, СПб., 1910.
- Т. XXIV. Типографская летопись. Изд. С. П. Розанов, под смотрением А. А. Шахматова и А. Е. Преснякова, Пгр., 1921.
- Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века. Изд. М. Н. Тихомиров, М.—Л., 1949.
- Т. XXVI. Вологодско-Пермская летопись. Ред. М. Н. Тихомиров, М.—Л., 1959.
- Т. XXVII. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца XV века. Отв. ред. А. Н. Насонов, М.—Л., 1962.
- Т. XXVIII. Летописный свод 1497 г.; летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись). Изд. К. Н. Сербина, М.—Л., 1963.
- Т. XXX. Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись. Изд. М. Н. Тихомиров, Л. Л. Муравьева, при участии Л. И. Ивиной, М., 1965.

- Т. XXXI. Летописцы последней четверти XVII в. Ред. В. И. Буганов, М., 1968.
- Т. XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. Составитель и редактор Н. Н. Улащик, М., 1975.
- Псковские летописи. Изд. А. Н. Насонов, в. 1, М.—Л., 1941; в. 2, М., 1955.
- Путешествия в восточные страны Платона Карпини и Рубрика, М., 1957.
- Раглов В., Ярлыки Тохтамыша и Темир-Кутлуга.—Записки Восточного отделения императорского Русского археологического общества, т. III, вып. I и II, СПб., 1888, стр. 1—40.
- Рашид-ад-дин, Сборник летописей, т. I, кн. 1—2, М.—Л., 1952; т. III, М.—Л., 1946, перевод с персидского; т. III, Баку, 1957, с персидским текстом.
- Розов В., Українські грамоти. Том перший. XIV в. і перша половина XV в., Київ, 1928.
- Руская летопись по Никонову списку, ч. 3, СПб., 1786; ч. 4, СПб., 1788.
- Русско-ливонские акты, изд. К. Е. Неперский, СПб., 1868.
- Сборник Муханова, изд. 2, СПб., 1866.
- Смоленские грамоты XIII—XIV веков. Под ред. Р. И. Аванесова, М., 1963.
- Соболевский А., Материалы и заметки по древне-русской литературе.—Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук, т. XVII, кн. 3, СПб., 1912, стр. 77—96.
- Срезневский И. И., Материалы для словаря древнерусского языка. Т. I—III и доп., М., 1958 (репродуцировано по изд. 1893—1912).
- Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи, М., 1836.
- Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских, СПб., 1884; т. II. Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузенем и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным, М.—Л., 1941.
- Троицкая летопись. Реконструкция текста М. Д. Приселкова, М.—Л., 1950.
- Устюжский летописный свод. Изд. К. Н. Сербина, М.—Л., 1950.
- Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до конца XV века. Под ред. ак. М. Н. Тихомирова, составили: Л. В. Милов, А. И. Рогов, ак. М. Н. Тихомиров, М., 1960.
- Хроника Быховца. Предисловие, комментарии и перевод Н. Н. Улащика, М., 1966.

- Abraham W., Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi, t. I, Lwów, 1904.
- Abraham W., Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim.— Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia uniwersytetu Lwowskiego. . . t. I, Lwów, 1912, p. 3—39.
- Alekna A., Lietuvos istorija. Antra laida, Tilžė, 1923.
- Alexandrowicz S., Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego *Tomasza Makowskiego* z 1613 r. tzw. „radziwiłłowska“, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi.— *Studia źródłoznawcze*, t. X, Warszawa—Poznań, 1965, p. 33—67.
- Antanavičius V., Vytenis ir Gediminas, Vilnius, 1921.
- Antoni J., Zameczki podolskie na kresach. Cz. II Kamieniec nad Smotryczem.— *Przegląd Polski*, z. III, R. V, Kraków, 1870, p. 335—366.
- [Arminas P.] *Trupinėlis P. A.*, Vytautas, didis Lietuvos kunigaikštis, Tilžė, 1885.
- Balčikonis J., Alšėnai.— *Tiesa*, 1957.III.14.
- Balčikonis J., Название литовских населенных пунктов, образованные от названий рек и озер.— *Lingua Posnaniensis*, t. 7, 1959, p. 240—251.
- Baliński M., *Historia miasta Wilna*, t. I, Wilno, 1836.
- Baliński M. i Lipiński T., *Starożytna Polska*, t. III (Wielkie Księstwo Litewskie), Warszawa, 1846; wyd. 2, Warszawa, 1886.
- Bardach J., *Kronika Macieja Strykowskiego i jej rozpowszechnienie w Rosji*.— *PH*, t. LVIII, z. 2, Warszawa, 1967, p. 326—336.
- Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVII w.*, Warszawa, 1970.
- Bartoszewicz J., *Pogląd na stosunki Polski z Turcyą i Tatarami*.— *Kn. Koran (Al-Koran) z arabskiego przekład.* . . t. I, Warszawa, 1858, p. 175—329.
- Bartoszewicz J., *Wiadomość o Ks. A. Naruszewiczu*.— *A. Naruszewicz, Historia narodu polskiego*, t. VI, Kraków, 1860, p. 1—108.
- Bartoszewicz K., *Radziwiłłowie*, Kraków, 1928.
- Batūra R., *Karinė organizacija Lietuvoje XIII—XV a.*— *Kn. Lietuvų karas su kryžiuočiais*, p. 84—109.
- Batūra R., *Teodoras Narbutas*.— *Mokslas ir gyvenimas*, 1964, Nr. 9, p. 15—16, 33.
- Batūra R., *XIII a. Lietuvos sostinės klausimu*.— *LMAD*, 1 (20), 1966, p. 141—165.
- Batūra R., *Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strykovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu*.— *LMAD*, 2 (21), 1966, p. 265—283.

- Batūra R.*, Ar kovojo Lietuva su totoriais-mongolais Batu antpuolio į Europą metu?—LMAD, 3 (22), 1966, p. 195—198.
- Batūra R.*, Lietuvos kova su Aukso Orda,—Mokslas ir gyvenimas, 1966, Nr. 10, p. 28—31.
- Batūra R.*, Linkmenų pilis ir krašto gynyba XIII—XV a.—Kn. Ignalinos kraštas, Vilnius, 1966, p. 34—42.
- Batūra R.*, Muzika ir dainos feodaliniam Vilniuje.—Kultūros barai, 1966, Nr. 3, p. 51.
- Batūra R.*, Mūšiai su kryžiuočiais.—Mokslas ir gyvenimas, 1967, Nr. 4, p. 23—26.
- Batūra R.*, Lietuvos kova su Aukso Orda XIV a. III dešimtmetyje (Kijevo problema).—LMAD, 1(26), 1968, p. 117—140.
- Batūra R.*, Seniausios istorinės žinios.—Kn. Dieveniškės, Vilnius, 1968, p. 13—16.
- [*Batūra R.*], Pieštė.—MLTE, t. II, p. 840—841.
- [*Batūra R.*], Pilyys.—MLTE, t. II, p. 849—853.
- Batūra R.*, Žemutinė pilis.—Kn. Lietuvos pilys, Vilnius, 1971, p. 36—50.
- Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie, t. 2—3, Warszawa, 1964—1965.
- Biržiška M.*, Lietuvių dainų literatūros istorija, Vilnius, 1919.
- Biržiška M.*, Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, Vilnius, 1920.
- Biržiška V.*, Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž. (iš Wegeberichtų).—Praeitis, t. I, Kaunas, 1930, p. 1—63.
- Bobrzyński M.*, Dzieje Polski w zarysie, t. I, Warszawa, 1887.
- Bohdanowicz A.*, La Horde d'Or, la Pologne et la Lithuanie (1242—1430).—Revue Internationale d'Histoire Politique et Constitutionnelle. Orleans (France), Juillet-Decembre. 1955, p. 186—199.
- Bonnell E.*, Russisch-liwländische Chronographie von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum Jahre 1410, S. Petersburg, 1862.
- Būga K.*, Rinktiniai raštai, t. III, Vilnius, 1961.
- Bujak G.*, Regesten zu den litauischen Kriegsreisen des deutschen Ordens (nach Wigand).—Altpr. Monatsschrift, 1869, H. 6, p. 509—518.
- Chabanier J.*, Les Tatars Lituanienis.—Revue Historique de l'Armée. 1960, Nr. 3, p. 15—32.
- Chodyncki K.*, Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem (T. z. Rękopis Radański).—AW, R. III, z. 10—11, 1926, p. 387—401.
- Chodyncki K.*, Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie.—AW, R. IV, z. 12, 1927, p. 53—78.
- Chodyncki K.*, Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach wileńskich.—AW, R. IV, z. 13, 1927, p. 417—451.

- Chodynicki K., Tradycja jako źródło historyczne.— Studja staropolskie. Księga ku czci A. Brücknera, Kraków, 1928. p. 173—190.
- Czacki T., O litewskich i polskich prawach, t. II, Warszawa, 1801.
- Czacki T., O Tatarach.— Dziennik Wileński, 1816, t. 3, Nr. 18, p. 565—586.
- [Czacki T.], Dzieła Tadeusza Czackiego, zebrane i wydane przez Hr. E. Raczyńskiego, t. II, Poznań, 1844; t. III, Poznań, 1845.
- Daukantas S., Darbay senuju Lituwui yr Žemaycziu 1822. Spaudai paruošę Vaclovas ir Mykolas Biržiška. Kaunas, 1929.
- Daukantas S., Lietuvos istorija. Kn. I. Nu seniausią gadynių iki Gedinui D.L.K. paraszyta 1850 m. Plymouth, Pa. 1893; Kn. II. Nu Gedinio D.L.K. iki Liublino unijai. Plymouth, Pa, 1897.
- Daukantas S., Rinktiniai raštai, Kaunas, 1955.
- Dąbrowski J., Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480), Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964.
- Długopolski E., Władysław Łokietek na tle swoich czasów, Wrocław, 1951.
- Dundulis B., Lietuvos užsienio politika XVI a., Vilnius, 1971.
- Dundulis B., Dvigubi chanų žaidimai.— Moksleivis, 1970, Nr. 10, p. 24—25.
- Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti, t. XXXV, Roma, 1937.
- Encyklopedyja powszechna, t. IX, Warszawa, 1862.
- Estreicher K., Bibliografia Polska, t. 32 (XVI—XVIII w.), Kraków, 1938.
- Fijałek J., Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi i Litwie.— KH, 1896, z. 3, p. 488—521.
- Fijałek J., Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę...—Kn. Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków, 1914, p. 39—333.
- Glinka J., Ród Klausucia w wiekach XIII—XIV. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego.— Studia źródłoznawcze, IV, Warszawa—Poznań, 1959, p. 85—108.
- Górka O., Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza. Cz. I. 1359—1450.— PH, Warszawa, 1933, p. 325—391.
- Grabski A. F., W przeddzień najazdu mongolskiego na Europę. Węgierskie kontakty z ludami Powołża 1231—1237.— Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Ser. 1. Nauki humanistyczno społeczne, z. 30. Historia. Łódź, 1963, p. 33—59.
- Grabski A. F., Polska w opiniach obcych X—XIII w., Warszawa, 1964.
- Grabski A. F., Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV—XV w., Warszawa, 1968.

- Grzybowski S., Teki Naruszewicza „Acta Regnum et populi Poloni”, Wrocław, 1960.
- Halaga O. R., Porta Poloniae. W kwestii szlaków karpaccich we wczesnym średniowieczu.— *Acta archeologica Carpathica*, t. VII, Fasc. 1—2, Kraków, 1965.
- Halecki O., Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy, 1340—1569, Warszawa, 1917.
- Halecki O., Dzieje unii Jagiellońskiej, t. I, Kraków, 1919.
- Halecki O., Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego.— *Miesięcznik Heraldyczny*, 1935, R. XIV, z. 7—8.
- Hammer-Purgstall J., Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: Der Mongolen in Russland, Pesth, 1840.
- Historia Polski, t. 1. Do roku 1764. Cz. 1. Do połowy XV w. Pod red. H. Łowmiańskiego, Warszawa, 1969.
- Ivinskis Z., Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256—1270 m., Kaunas, 1938.
- Ivinskis Z., Edivydas.— *LE*, t. VII, K., 1939, st. 425—426.
- Ivinskis Z., Erdvilas.— *LE*, t. VII, st. 994—995.
- Ivinskis Z., Trakų Galvės ežero salos pilis.— *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*, t. I, Kaunas, 1941, p. 135—198.
- Ivinskis Z., Lietuvos valstybės galybės kūrėjas didysis Gediminas (1316—1341).— *Aidai*, 1959, Nr. 9, p. 376—383; Nr. 10, p. 422—427.
- Ivinskis Z., Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas, Roma, 1965.
- Ivinskis Z., Žemaičių vyskupijos įkūrimas.— *Suvažiavimo darbai*, VII, Roma, 1972, p. 55—132.
- Jabłonowski A., Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków, 1912.
- Jakštas J., Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu.— *Senovė*, t. I, Kaunas, 1935, p. 127—155; t. II, 1936, p. 5—59.
- Jakubowski J., Opis księstwa Trockiego z r. 1387.— *PH*, 1907, t. V, z. 1, p. 22—48.
- Jakubowski J., Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską, Warszawa, 1912.
- [Jakubowski J.], *Jokūbauskis J.*, Tautiniai santykiai Lietuvoje ligi Liublino unijos. Versta iš lenkų kalbos, Vilnius, 1921.
- Janulaitis A., Daukanto laiškai.— *Mūsų senovė* (Tilžė), 1922, Nr. 4/5, p. 690—795.
- Janulaitis A., Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten.— *Praeitis*, t. I, Kaunas, 1930, p. 64—93.
- Jaroszewicz J., Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII. Cz. I. Litwa pogańska, Wilno, 1844.

- Jasas R.*, Didysis prūsų sukilimas (1260—1274), Vilnius, 1959.
- Jasas R.*, Švedų karių kapai.— Moksles ir gyvenimas, 1967, Nr. 1, p. 33.
- Jokimaitienė P.*, Lietuvių liaudies baladės.— Dainuojamosios tautosakos klausimai (Literatūra ir kalba, IX), Vilnius, 1968, p. 297—350.
- Jonynas I.*, Lietuvių tautos istorija. I d. (paskaitų, skaitytų 1927 m. rudens semestre, užrašai), Kaunas, 1928; III d. (paskaitų, skaitytų 1929 m. pavasario semestre, užrašai), Kaunas, 1929.
- Jonynas I.*, Algirdas.— LE, t. I, Kaunas, 1933, st. 278—295.
- Jonynas I.*, Alšėnų kunigaikščiai.— LE, t. I, st. 348—359.
- Jonynas I.*, Aukso Orda.— LE, t. II, Kaunas, 1934, st. 176—187.
- Jonynas I.*, Gediminas.— LE, t. VIII, Kaunas, 1940, st. 1119—1135.
- Jučas M.*, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis.— LMAD, 2, 1957, p. 111—121.
- Jučas M.*, J. Długošo „Lenkijos istorija“.— LMAD, 1(6), 1959, p. 135—148.
- Jučas M.*, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimas.— Lietuvos TSR istorijos bruožai. Sudarė ir redagavo ist. m. daktaras J. Jurginis, Kaunas, 1965. p. 39—54.
- Jučas M.*, Lietuvos metraštis.— Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva (Bibliotekininkystė ir bibliografija, t. III), Vilnius, 1966, p. 97—118.
- Jučas M.*, Lietuvos metraščiai, Vilnius, 1968.
- Jurginis J.*, Dėl Galšios, Maišiagalos ir panašių dalykų.— Literatūra ir menas, 1957.XII.7.
- Jurginis J.*, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.— Moksles ir gyvenimas, 1968, Nr. 4, p. 26—28.
- Jurginis J.*, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimo priežastys.— Lietuvos istorijos metraštis, Vilnius, 1971, p. 39—52.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.*, Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, Vilnius, 1968.
- Jurginis J.*, Medininkų pilis.— Kn. Lietuvos pilys, p. 169—184.
- Kaczmarczyk Z.*, Polska czasów Kazimierza Wielkiego, Kraków, 1964.
- Kałużyński S.*, Imperium mongolskie, Warszawa, 1970.
- Kamiński A.*, Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne, Łódź, 1953.
- Kirkor S.*, Uwagi ogólne o genealogii rodziny Kirkorów litewskich, Londyn, 1969.
- Klimas P.*, Chillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413—14 ir 1421 metais).— Praeitis, t. II, Kaunas, 1933, p. 94—157.
- Koialowicz Wiliuk A.*, Historiae Litvanæ, pars prior, Dantisci, 1650.

- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. I, 1377—1499, Warszawa, 1930.
- Korzon T., *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. I, Kraków, 1912; Wyd. drugie, Lwów—Warszawa—Kraków, 1923.
- Kosman M., *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*.—*Studia źródłoznawcze*, t. XVI, Warszawa—Poznań, 1971, p. 139—169.
- Krakowski S., *Korjatowicze i sprawa Podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historjografii polskiej*.—*AW*, R. XIII, z. 1, 1938, p. 250—274.
- Krakowski S., *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa, 1956.
- Kraszewski J. I., *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni [...] t. II. Historia od początku XIII wieku do roku 1386*, Warszawa, 1850.
- Kraujalis P., *Pirmieji lietuvių susidūrimai su totoriais*, Vilnius, 1929.
- Krištopaitė D., *Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos. Feodalizmo epocha*, Vilnius, 1965.
- Kryczyński L. N., *Tatarzy polscy a wschód muzułmański*.—*Rocznik tatarski*, t. II, Zamość, 1935, p. 1—128.
- Kryczyński S., *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*.—*Rocznik tatarski*, t. III, Warszawa, 1938.
- Królikowski T., *Rec. S. Kryczyński, Tatarzy litewscy...*.—*AW*, R. XIII, z. 2, 1938, p. 299—303.
- Kuczyński S. M., *Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.). Księga ku czci Oskara Haleckiego*, Warszawa, 1935, p. 81—141.
- Kuczyński S. M., *Antymoskiewska inicjatywa Litwy w drugiej połowie XIV wieku*, Warszawa, 1936.
- Kuczyński S. M., *Ziemie Czernihowsko—Siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa, 1936.
- Kuczyński S. M., *Studia z dziejów Europy Wschodniej X—XVII w.*, Warszawa, 1965.
- Kučinskas A., *Kęstutis lietuvių tautos gynėjas*, Marijampolė, 1938.
- Kujot S., *Dzieje Prus Królewskich*, Cz. I, Do roku 1309. — *Rocznik Tow-wa naukowego w Toruniu*. *Rocz.* XX, 1913, p. 1—423; XXI, 1914, p. 425—822; XXII, 1915, p. 823—1166; XXIII, 1916, p. 1167—1278; XXIV i XXV, 1917—1918.
- Kulikauskas P., *Džūkijos piliakalnių paslaptys*.—*Mokslas ir gyvenimas*, 1970, Nr. 2, p. 11—13.
- Kulikauskienė R., *Dar kartą apie lietuvių kilmę*.—*Kultūros barai*, 1971, Nr. 1, p. 68—70.
- Kutrzeba S., *Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich*.—*Przegląd Polski*, 1903, Nr. 443, p. 189—219; Nr. 444, p. 462—496; Nr. 447, p. 512—537; Nr. 448, p. 115—145.
- Kuzavinis K., *Lietuvos vardo kilmė*.—*Kalbotyra*, t. X, 1964, p. 5—16.

- Labuda G., Wojna z Tatarami w roku 1241.— PH, t. 50, z. 2, 1959, p. 189—224.
- Łatkowski J., *Mendog król litewski*, Kraków, 1892.
- Lelewel J., *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego*. Dzieła, t. VI, Warszawa, 1962.
- Lelewel J., *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Dzieła, t. X, Warszawa, 1969.
- Lewicki A. Rec. A. Prochaska, *Podole lennem Korony*.— KH, 1896, R. X, z. III, p. 687—692.
- Lewicki T., *Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla*.— Rocznik Przemyśki, Kraków, 1967.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais. Red. J. Jurginis (Autoriai: R. Batūra, B. Dundulis, S. Janušonis, R. Jاسas, M. Jučas, J. Jurginis, K. Sidaravičius, J. Žiugžda), Vilnius, 1964.
- Lietuvių literatūros istorija, t. I. Red. K. Korsakas, Vilnius, 1957.
- Lietuvių tautosakos apybraiža. Red. kolegija: K. Grigas, Amb. Jonynas, K. Korsakas (vyr. red.), L. Sauka, Vilnius, 1963.
- Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka, Kaunas, 1936.
- Lietuvos TSR istorija. t. I, Nuo seniausių laikų iki 1861 metų. Red. kolegija: K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda (vyr. red.), Vilnius, 1957.
- Lietuvos TSR istorija.— MLTE, t. II, p. 413—428.
- Limanowski M., *Najstarsze Wilno*.— Wilno i ziemia wileńska, t. I, Wilno, 1930, p. 127—143.
- Łowmiański H., *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. II, Wilno, 1932.
- Łowmiański H., *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*.— Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego statutu litewskiego, Wilno, 1935, p. 214—325.
- Łowmiański H., *Agresja zakonu krzyżackiego na Litwę w wiekach XII—XV*.— PH, t. 45, 1954, p. 338—371.
- Łowmiański H., *Rec. Istorija Biełorusskoj SSR*, t. I, Minsk, 1954.— KH, R. 62, 1955, Nr. 6, p. 121—126.
- Łowmiański H., *Uwagi o genezie państwa litewskiego*.— PH, t. LII, z. 1, 1961, p. 127—146.
- [Maironis] Stanislovas Zanavykas, *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, Tilžė, 1891.
- Maironis, *Lietuvos praeitis*. Ketvirta laida. Raštai, t. IV, Kaunas, 1926.
- Majewski W., Teodorczyk J., *Historia wojskowości polskiej w XIII w.*— PH, t. 48, z. 2, 1957, p. 327—336.
- Malczewska M., *Początki rodu Radziwiłłów. Przegląd i krytyka badań*.— Historia, z. 11. *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego*

- XIV—XVIII wieku. Pod red. J. Ochmańskiego, Poznań, 1971, p. 5—22.
- Maleczyński K., W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253—1261.—AW, R. XI, 1936, p. 1—60.
- Matusas J., Lenkų pastangos užimti Podoliją ir Volyniją.—Vairas, 1937, Nr. 4, t. XIX, p. 420—427.
- Mekas K., Kauno pilis.—Mokslas ir gyvenimas. 1960, Nr. 4, p. 28—32.
- Merkys V., Neskelbti Simono Daukanto laiškai.—Lietuvos istorijos metraštis, p. 107—113.
- Mingalevas V., Metraščių tyrinėtojo atradimai.—Komjaunimo tiesa, 1966.X.30, Nr. 215(5543).
- Mykolaitis [Venclovas M.], Mindaugis, didysis Lietuvos kunigaikštis ir karalius. Perspausdinta iš „Ūkininko“, Tilžė, 1899.
- Muchliński A., Zdanie sprawy o tatarach litewskich przez jednego z tych tatarów złożone sultanowi Sulejmanowi w r. 1558.—Teka Wileńska, 1858, Nr. 4—6.
- Narbutt J., Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II, t. II, Wilno, 1842.
- Narbutt T., Dzieje narodu litewskiego, t. IV, Wilno, 1838; t. V, Wilno, 1839.
- Narbutt T., Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane, Wilno, 1847.
- Naruszewicz A., Tauryka czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów, Warszawa, 1805.
- Naruszewicz A., Historia narodu polskiego, t. IV, Kraków, 1860; t. V., Kraków, 1860.
- Natanson Leski J., Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej, cz. I, Lwów—Warszawa, 1922.
- Natanson-Leski J., Rozwój terytorialny Polski od czasów najdawniejszych do okresu przebudowy państwa w latach 1569—1572, Warszawa, 1964.
- Niesiecki K., Herbarz Polski. Wyd. przez J. Bobrowicza, t. VIII, Lipsk, 1841.
- Ochmański J., Uwagi o litewskim państwie wczesnofeudalnym.—Roczniki historyczne, R. XXVII, 1961, p. 143—160.
- Ochmański J., Noms des terres lituaniennes au XIIIe siècle.—Lingua Posnaniensis, t. IX, 1962, Poznań, 1963, p. 169—174.
- Ochmański J., Nad Kroniką Bychowca.—Studia źródłoznawcze, t. XII, 1967, p. 155—163.
- Ochmański J., Historia Litwy, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967.
- Ochmański J., Rec. R. Batūra, XIII a. Lietuvos sostinės klausimu...—Acta Baltico-Slavica, t. V, Białystok, 1967, p. 361—363.

- Ochmański J.*, Krzywy gród Wileński (Próba lokalizacji).— Zapiski historyczne, poświęcone historii Pomorza i krajów Bałtyckich, t. XXXVI — Rok 1971, z. 2, Toruń, 1971, p. 57—66.
- Olejniki K.*, Działalność militarna Polski w czasach Kazimierza Wielkiego, Poznań, 1966.
- Orda J.*, Trakų pusiasalis pilis.— Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, t. II, Vilnius, 1960, p. 49—68.
- Pakarklis P.*, Lietuvių kova prieš kalavijuočius, Panevėžys, 1945.
- Pakarklis P.*, Popiežiai — lietuvių tautos priešai, Vilnius, 1948.
- Pakarklis P.*, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, Kaunas, 1948.
- Paprocki F.*, Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem Historyj tegoż Narodu przedrukowane. W Wilnie, 1763.
- Paszkiewicz H.*, Z dziejów rywalizacji polsko-węgierskiej na terenie Rusi Halicko—Włodzimierskiej w XIV w. (trzy traktaty z lat 1350—1352), Lwów, 1924.
- Paszkiewicz H.*, Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego, Warszawa, 1925.
- Paszkiewicz H.*, Z dziejów Podlasia w XIV wieku.— KH, R. 42, z. 2, 1928, p. 229—245.
- Paszkiewicz H.*, Jagiellonowie a Moskwa, t. I, Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku, Warszawa, 1933.
- Paszkiewicz H.*, O genezie i wartości Krewa, Warszawa, 1938.
- Paszkiewicz H.*, W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wołyniu i Podolu.— AW, R. XIII, z. 2, 1938, p. 334—347.
- Pašuta V.*, Lietuvos valstybės susidarymas, Vilnius, 1971.
- Podhorodecki L.*, Tatarzy, Warszawa, 1971.
- Prochaska A.*, W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego.— KH, 1892, R. VI, p. 1—33.
- Prochaska A.*, Podole lennem Korony 1352—1430, Kraków, 1895. Odb. z t. XXXII. Rozpraw Wydz. historyczno-filosoficznego Ak. Um. w Krakowie.
- Prochaska A.*, Stosunki krzyżaków z Giedyminem i Łokietkiem.— KH, 1896, R. X, z. 1, p. 1—66.
- Prochaska A.*, Dwie koronacje.— PH, 1905, t. I, p. 184—208, 372—393.
- Prochaska A.*, Od Mendoga do Jagielly.— Litwa i Ruś, Wilno, 1912, t. I, p. 18—32, 89—107, 129—140; t. II, p. 34—46; t. III, p. 191—203; t. IV, p. 36—57, 77—95, 145—152.
- Prochaska A.*, Dzieje Witolda W. księcia Litwy, Wilno, 1914.
- Puzyna J.*, O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego.— Miesięcznik heraldyczny, 1911 (Lwów), Nr. 1—2. p. 6—15; Nr. 3—4, p. 43—47; Nr. 5—6, p. 74—82.

- Puzyna J., Korjat i Korjatowicze.— AW, R. VII, z. 3—4, 1930, p. 425—454.
- Puzyna J., Korjat i Korjatowicze oraz sprawa podolska.— AW, R. XI, 1936, p. 61—97.
- Puzyna J., W sprawie pierwszych walk litwinów z tatarami o Ruś w latach 1238—1243.— Przegląd Historyczno-Wojskowy, t. IX, z. 3, 1937, p. 345—400.
- Puzyna J., Pierwsze wystąpienia Korjatowiczów na Rusi południowej.— AW, R. XIII, z. 2, 1938, p. 1—68.
- Radziszewska J., Rec. A. И. Порог, Русско-польские культурные связи..., KH, R. LXXV, Nr. 1, 1968, p. 149—153.
- Radziszewska J., Ze studiów nad latopisarstwem litewsko-ruskim.— Kn. Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej prof. H. Łowmiańskiego, Poznań, 1974, p. 183—192.
- Řežábek J., Jiři II, poslední kníže veškeré Malé Rusi.— Časopis Musea Království Českého, 1883, Ročník LVII. V Praze, p. 120—141.
- Rhode G., Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. Bd. I, Im Mittelalter bis zum Jahre 1401, Köln—Graz, 1955.
- Rogow A., Maciej Strykowski i historiografia ukraińska XVII wieku.— Slavia orientalis, R. XIV, Nr. 3, Warszawa, 1965, p. 311—329.
- Rulikowski E., Siniucha.— SG, t. X, p. 620—621.
- Salys A., Die žemaitischen Mundarten.— Tauta ir žodis, VI kn., Kaunas, 1930, p. 173—314.
- Samsonowicz H., Złota jesień polskiego średniowiecza, Warszawa, 1971.
- Schlözer A. L., Geschichte von Littauen, als einem eigenen Großfürstenthume, bis zum J. 1569.— Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland von A. L. Schlözer und L. A. Gebhardi, Halle, 1785.
- Semkowicz A., Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887.
- Semkowicz W., Tradycja o kniaziowskiem pochodzeniu Radziwiłłów w świetle krytyki historycznej.— KH, R. XXXIV, Lwów, 1920, z. 1—4, p. 88—108.
- Semkowicz-Zarembina W., Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza, Kraków, 1952.
- Sestrenczewicz de Bohusz S., Histoire de la Tauride, t. II, Brunswick, 1800.
- Skirmuntt K., Istorija Lietuwos trumpai apsakytą, New York, 1887.
- [Skirmuntt K.] Helena-Pojata, Zarys dziejów litewskich. Wyd. nowe, Warszawa, 1901.
- Skirmuntt K., Mindog król Litwy (Nad Niemnem i nad Bałtykiem, z. III), Warszawa, 1909.

- Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. X, Warszawa, 1889; t. XV, cz. II, Warszawa, 1902.
- Smolka S., Kiejstut i Jagiełło, Kraków, 1888.
- Smolka S., Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny.—Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: filologiczny i historyczno-filozoficzny, t. VIII, Kraków, 1890, p. 1—55.
- Spierski Z., W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Mołdawii.—PH, t. II, z. 1, 1961, p. 147—152.
- Spierski Z., Awantury Mołdawskie, Warszawa, 1967.
- Spuler B., Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa. I: Die Grenze des Großfürstentums Litauen im Südosten gegen Turken und Tataren.—Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, VI, H. 2—4, 1941, p. 152—170.
- Spuler B., Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland. 1223—1502, Leipzig, 1943.
- Stadnicki K., Synowie Gedymina, t. I, Lwów, 1849; t. II, Lwów, 1853.
- Stadnicki K., Bracia Władysława-Jagielly Olgierdowicza, Lwów, 1867.
- Stadnicki K., Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina w. xięcia Litwy, Lwów, 1870.
- Stadnicki K., Synowie Gedymina wielko-władcy Litwy. Wyd. nowe, Lwów, 1881.
- Stakauskas J., Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje, Kaunas, 1934.
- Steigvila R., Teodoro Narbuto biblioteka.—LMAD, 1(35), 1971, p. 145—159.
- Steigvila R., Teodoro Narbuto raštų leidimas.—LMAD, 3(40), 1972, p. 127—135.
- Steponaitis K. A., Iš Mindaugo santykių su totoriais ir Roma.—Židinys, 1936, t. XXIV, Nr. 7, p. 48—56.
- Steponaitis K. A., Mindaugas ir Vakarai, Kaunas, 1937.
- Szymielewicz M., Alchemik w Szejbakpolu.—Ziemia Lidzka (Lida), 1936, Nr. 6, p. 3—4.
- Szyszman A., Osadnictwo karaimskie i tatarskie na ziemiach W. Księstwa Litewskiego, Wilno, 1933. Odb. z „Myśli Karaimskiej”, 1933—1934, z. 10.
- Szyszman A., Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno, 1936.
- Šalūga R., Bychovco kronika.—LMAD, 1(6), 1959, p. 149—154.
- Šapoka A., Premyslo (Ottakaro) II žygiai į Prūsus.—Atsp. iš Praeities, t. III, Kaunas, 1939.
- Šapoka A., Gardinas (istorija).—LE, t. VIII, K., 1940, st. 982—987.
- Šidlauskas A., Istorija XVIII a. Lietuvos jėzuitų mokyklose.—Kn. Kultūrų kryžkelėje, Vilnius, 1970, p. 173—209.

- Talko-Hryncewicz J.*, Mušlimowie, czyli tak zwani Tatarzy litewscy, Kraków, 1924.
- Tarasenka P.*, Lietuvos archeologijos medžiaga, Kaunas, 1928.
- Tautavičius A.*, Lietuvių tautos protėviai.— Mokslas ir gyvenimas, 1968, Nr. 8, p. 12—17.
- Tymieniecki K.*, Legendy i spór o tradycję historyczną.— Studia źródłoznawcze, t. X, Warszawa—Poznań, 1965, p. 101—108.
- Totoraitis J.*, Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263, Freiburg, 1905.
- Totoraitis J.*, Lietuvos istorijos pradžia.— Šaltinis, Seinai, 1906.
- Totoraitis J.*, Mindaugas Lietuvos karalius, Marijampolė, 1932.
- Tuhan-Baranowski S.*, Wielki Ks. Witold a Tatarzy litewscy.— Kurjer Wileński, 1930, Nr. 24.
- Ulanowski B.*, Drugi napad Tatarów na Polskę.— Rozprawy i Sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filosoficznego Akademii Umiejętności, t. XVIII, Kraków, 1885, p. 275—325.
- Vaičiulaitis A.*, Vidurinių amžių poetas Machaut Lietuvoj.— Suvažiavimo Darbai, 1939, t. III, Kaunas, 1940, p. 315—319.
- Valančius M.*, Antano Tretininko pasakojimas, Vilnius, 1906.
- Valančius M.*, Raštai, I, Vilnius, 1972.
- Varakauskas R.*, Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu (1236—1263).— Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto Mokslo darbai (visuomeniniai mokslai), t. IV, Vilnius, 1958, p. 111—141.
- Varakauskas R.*, Kautynės ties Ašerade (1279 m.).— LAMMD, Istorija, t. IV, Vilnius, 1963, p. 123—133.
- Varakauskas R.*, Lietuvos valstybės susidarymo klausimu.— LAMMD, Istorija, t. X, Vilnius, 1969, p. 169—180.
- Varakauskas R.*, Lietuvos ir Livonijos santykiai Gedimino valdymo laikotarpiu (1316—1341 m.).— LAMMD, Istorija, t. XI, Vilnius, 1970, p. 179—196.
- Varakauskas R.*, Rygos skolų knyga. Pirmasis senosios Lietuvos ūkio istorijos šaltinis.— Mokslas ir gyvenimas, 1971, Nr. 12, p. 20—22.
- Vardai ir žodžiai.* Sudarė B. Savukynas, Vilnius, 1971.
- Vasiljevsky V.*, Gedimino krikštas, Kaunas, 1922.
- Wdowiszewski Z.*, Uposażenia ks. Wigunta Olgerdowicza przez Władysława Jagiełłę.— Księga ku czci Oskara Haleckiego, Warszawa, 1935, p. 263—274.
- Vidugiris A.*, Rūpesčiai dėl vietovardžių (Iš prof. J. Balčikonio kalbos taisymų).— Kalbos kultūra, Nr. 16, Vilnius, 1969, p. 6—8.
- Wiliuk Kojałowicz A.*, Historiae Litvanæ. Pars prior, Dantisci, 1650.
- Vilnius ir Vilniaus kraštas, Kaunas, 1932.

- Wimmer J., *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny Północnej*, Warszawa, 1956.
- Winter E., *Russland und das Papsttum*, Teil I, Berlin, 1960.
- Vytautas Didysis 1350—1430. Parašė: A. Šapoka, Z. Ivinskis, V. Dėdinas, A. Kučinskas, S. Sužiedėlis, P. Šležas, M. Krasauskaitė. Red. P. Šležas, Kaunas, 1930.
- Włodarski B., *Polska i Ruś 1194—1340*, Warszawa, 1966.
- Wolff J., *Ród Gedimina*, Kraków, 1886.
- Wolff J., *Kniaziowie Litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., *Lietuviai IX—XII amžiais*, Vilnius, 1970.
- Zajęczkowski S., *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.*—KH, R. XL, z. 4, Lwów, 1926, p. 567—617.
- Zajęczkowski S., *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów, 1929.
- Zajęczkowski S., *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w.*—KH. XLIII, t. I, Lwów, 1929, p. 217—228.
- Zajęczkowski S., *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedyminą*.—AW, R. VI, z. 1—2, 1929, p. 1—7.
- Zajęczkowski S., *Historjografia polska wieków średnich*, Wilno, 1934.
- Zajęczkowski S., *Rec. Paszkiewicz H., Jagiellonowie*.—AW, R. IX (za R. 1933—34), 1934, p. 302—313.
- Zajęczkowski S., *Rec.: Puzyna J. W sprawie pierwszych walk Litwinów z Tatarami*.—AW, 1938, R. XIII, z. 1, p. 303—306.
- Zajęczkowski S., *Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais*.—Lietuvos praeitis, t. I, sąs. I, Kaunas, 1940, p. 57—76.
- Zatorski W., *Pierwszy najazd mongolów na Polskę w roku 1240—41*.—Przegląd Historyczno-Wojskowy, 1937, t. IX, z. 2, p. 175—237.
- Zatorski W., *Czyngis-chan*, Warszawa, 1939.
- Żdan M., *Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda*, w. ks. Litwy. —AW, 1930, R. VII, z. 3—4, p. 529—601.
- Žiugžda J., *Lietuvių ir rusų tautų draugystė istorijos raidoje*, Vilnius, 1947.
- Žiugžda J., *K. Marksas lietuvių tautos istorijos klausimais*.—Su markizmo vėliava, Vilnius, 1959, p. 166—181.
- Žiugžda J., *Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir Rytų Europą*, Vilnius, 1962.
- Žiugžda J., *Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje*, Kaunas, 1964.
- Žukas V., *Prof. K. Jablonskio bibliografija*.—Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. IV, Vilnius, 1965, p. 155—206.

- Абрамускас С., К вопросу генеза крепостных сооружений типа кастель в Литве (на примере замка Медининкай).— *Statyba ir architektūra*, III, Nr. 3, Vilnius, 1963, p. 73—107.
- Агрианова-Перетц В. П., Историческая литература XI—начала XV в. и народная поэзия.— *ТОДРА*, VIII, М.—Л., 1951, стр. 95—137.
- Александрович-Насыфи Д., Литовские татары. Краткий историко-этнографический очерк.— *Известия Общ-ва обследования и изучения Азербайджана*, № 2, Баку, 1926, стр. 77—95.
- Александрович-Насыфи Д., Литовские татары, как часть тюркского Востока.— Там же, № 4, Баку, 1927, стр. 147—164.
- Андреев Н. В., Очерки по истории культуры на Смоленщине. Очерк первый. История развития образования и школ в Смоленском крае с IX столетия до начала XIX века.— *Материалы по изучению Смоленской области*. Вып. 1, Смоленск, 1952, стр. 126—155.
- Андрияшев А., Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия (Киев, 1888).
- Аннинский С. А., Известия венгерских миссионеров XIII—XIV вв. о татарах и Восточной Европе.— *Исторический архив*, т. III, М.—Л., 1940.
- Антонович В. Б., О новонайденных серебряных монетах с именем Владимира.— *Труды третьего археологического съезда в России*, т. II, Киев, 1878, стр. 151—157.
- Антонович В. Б., Монографии по истории Западной и Юго-западной России, т. I, Киев, 1885.
- Барсов Н., Географический словарь Русской земли (IX—XIV ст.), Вильна, 1865.
- Бартольд В. В., Сочинения, т. I—VII, М., 1963—1966, 1971.
- Бегунов Ю. К., Памятник русской литературы XIII века «Слово о погибели русской земли», М.—Л., 1965.
- Бегунов Ю. К., Об исторической основе «Сказания о Мамаевом побоище».— *Слово о полку Игореве и памятники Куликовского цикла*, М.—Л., 1966, стр. 477—523.
- Беларуская савецкая энцыклапедыя, т. VI, Мінск, 1972.
- Белецкий Л. Т., Литературная история повести о св. Меркурии Смоленском. Исследование и тексты.— *Сборник отделения русского языка и словесности Российской Академии Наук*, т. XCIX, № 8, Пгр., 1922, стр. 1—95.
- Бережков Н. Г., Хронология русского летописания, М., 1963.
- Библиография русского летописания, составила Р. П. Дмитриева, М.—Л., 1962.
- Бокцанин А. А., Попытки монголо-китайского вторжения в страны Юго-восточной Азии.— *ТМ в АЕ*, стр. 294—310.
- Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборчик материалов и исследований, СПб, 1907.

- Большая советская энциклопедия, т. 13, изд. 2, Москва, 1952; т. 14, изд. 2, Ленинград, 1952.
- Бондарь Н. Н., Прошлое Канева и его окрестностей, Киев, 1971.
- Боровкова Л. А., О борьбе китайского народа против монгольских завоевателей в середине XIV в.—ТМ в АЕ. Сборник статей, М., 1970, стр. 419—434.
- Брайчевський М., Археологічні пам'ятки часів боротьби Русі проти монгольської навали.—Вісник Академії наук УРСР, вып. 10, Київ, 1951, стр. 64—73.
- Брун Ф., Примечания к „Voyages [...] Guillebert de Lannoy“,—Записки Одесского Общества истории и древности, т. III, Одесса, 1853.
- Брун Ф., Берег Черного моря между Днепром и Днестром по морским картам XIV и XV столетий,—Записки Одесского общества истории и древностей, т. IV, Одесса, 1858.
- Брун Ф. К., О поселениях итальянских в Газарии.—Труды первого археологического съезда в Москве, 1869, т. II, М., 1871, стр. 365—403.
- Брун Ф. К., Черноморье. Сборник исследований по исторической географии Южной России (1852—1877 гг.), ч. 1, Одесса, 1879.
- Будовниц И. У., Отражение политической борьбы Москвы и Твери в тверском и московском летописании XIV века,—ТОДРА, XII, М.—Л., 1956, стр. 79—104.
- Буслаев Ф., Исторические очерки русской народной словесности и искусства, т. II. Древне-русская народная литература и искусство, СПб., 1861.
- Бычкова М. Е., Отдельные моменты истории Литвы в интерпретации русских генеалогических источников XVI в.—П и Р, стр. 365—377.
- Васильевский В., Обращение Гедимина в католичество.—ЖМНП, 1872, ч. 159, стр. 65—196.
- Веселовский Н. И., Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время.—Записки Российской Академии Наук, VIII серия, т. XIII, Пгр., 1922.
- Винтер Е., Россия в политике римской курии в XIV в.—Вопросы истории религии и атеизма, в. VI, М., 1958, стр. 291—305.
- Владимирский-Буганов М., Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века.—АЮЗР, ч. VII, т. I, Киев, 1886, стр. 1—85.
- Владимирцов Б. Я., Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм, Ленинград, 1934.
- Война.—Советская историческая энциклопедия, т. 3, М., 1963, стр. 619—643.

- Волков М., О соперничестве Венеции с Генуею в XIV веке.— Записки Одесского Общества истории и древностей, т. IV, отд. 2, Одесса, 1860, стр. 151—182.
- Вольтер Э., Где искать землю Нальщанскую Ипатьевской летописи? — ЖМНП, 1900, № 5, стр. 195—201.
- Воронин Н., «Песня о Щелкане» и Тверское восстание 1327 г.— Исторический журнал, 1944, № 9, стр. 75—82.
- Воронин Н. Н., Древнее Гродно.— Материалы и исследования по археологии СССР, т. 41, М., 1954.
- Всемирная история, т. III, Под ред. Н. А. Сигоровой (отв. ред.), Н. И. Конрада, И. П. Петрушевского и Л. В. Черепнина, М., 1957.
- Галстян А., Завоевание Армении монгольскими войсками.— ТМ в АЕ, стр. 158—178.
- Голубинский Е., История русской церкви, т. II, Первая половина, М., 1900.
- Голубовский П. В., История Смоленской земли до начала XV ст., Киев, 1895.
- Гончаров В. К., Райковецкое городище, Киев, 1950.
- Готалов-Готлиб А. Г., Предистория Одессы, В кн.: Одесса. Очерк истории города-героя, Одесса, 1957, стр. 7—14.
- Греков Б. Д., Якубовский А. Ю., Золотая Орда и ее падение, М.—Л., 1950.
- Греков И. Б., Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв., М., 1963.
- Греков И. Б., Идеино-политическая направленность литературных памятников феодальной Руси конца XIV в.— П и Р, стр. 378—421.
- Греков И. Б., Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV—XV вв.), М., 1975.
- Грушевский М., Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия, Киев, 1891.
- Грушевский М., Барское староство, исторические очерки, Киев, 1894.
- Грушевський М., Хронологія подій Галицько-волинської літописи,— Записки наукового товариства імени Шевченка, Львів, 1901, в. XLI, стр. 1—72.
- Грушевський М., Історія України—Руси, т. I, Львів, 1904; т. III, До року 1340, Львів, 1905; т. IV, XIV—XVI віки — відносини політичні. Київ—Львів, 1907.
- Гудзий Н. К., История древней русской литературы, М., 1966.
- Гуревич Ф. Д., Древности Белорусского Понеманья, М.—Л., 1962.
- Гуслистый К., Нариси з історії України, вип. II, Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.), Київ, 1939.

- Данциг Б. М., Из истории русских путешествий и изучения Ближнего Востока в допетровской Руси.— Очерки по истории русского востоковедения, М., 1953, стр. 185—231.
- Дашкевич Н., Заметки по истории Литовско-русского государства, Киев, 1885.
- Дзира Я. І., Татаро-турецькі напади на Україну XIII—XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського.— Український історико-географічний збірник, вип. 1, Київ, 1971, стор. 83—102.
- Дмитриева Р. П., Сказание о князьях Владимирских, М.—Л., 1955.
- Довженко В. І., Гончаров В. К., Юра Р. О., Давньо-руське місто Воїнь, Київ, 1966.
- Добрянский Ф. Н., О литовских татарах, Вильна, 1906; то же в АВК, т. XXXI.
- Древнерусское государство и его международное значение (Авторы: А. Н. Новосельцев, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин, В. П. Шушарин, Я. Н. Щапов), Москва, 1965.
- Егоров В. Л., Развитие центробежных устремлений в Золотой Орде.— ВИ, 1974, № 8, стр. 36—50.
- Ермолович Н. И., Где была летописная Литва?— Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии, Минск, 1969, стр. 233—238.
- Закиров С., Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом (XIII—XIV вв.), М., 1966.
- Закревский Н., Описание Киева, т. I, изд. 2, М., 1868.
- Зевакин Е. С., Пенчко Н. А., Очерки по истории генуэзских колоний на западном Кавказе в XIII и XV вв.— ИЗ, 3, 1938, стр. 72—129.
- Зимин А. А., Народные движения 20-х годов XIV в. и ликвидация системы баскачества в Северо-Восточной Руси.— Известия АН СССР, серия истории и философии, т. IX, № 1 (1952), стр. 61—65.
- Зимин А. А., О хронологии договорных грамот Великого Новгорода с князьями XIII—XV вв.— Проблемы источниковедения, в. V, М., 1956, стр. 300—327.
- Зимин А. А., О хронологии духовных и договорных грамот великих и удельных князей XIV—XV вв.— Проблемы источниковедения, в. VI, М., 1958, стр. 275—324.
- Зимин А. А., Русские летописи и хронографы конца XV—XVI вв., М., 1960.
- Зимин А. А., Реформы Ивана Грозного, М., 1960.
- Зимин А. А., Краткое и пространное собрания ханских ярлыков, выданных русским митрополитам.— Археографический ежегодник за 1961 год. М., 1962, стр. 28—40.
- Зимин А. А., Песня о Щелкане и возникновение жанра исторической песни.— История СССР, 3, 1963, стр. 98—110.

- Зимин А., Хроніка Быхаўца.— Польша, № 9 (Минск, 1966), стр. 169—171.
- Зимин А. А., Россия на пороге нового времени (Очерки политической истории России первой трети XVI в.), М., 1972.
- Зотов Р. В., О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время, СПб., 1892.
- Зубрицкий Д., История древняго Галичско-Русского княжества, ч. III, Львов, 1855.
- Иванов П. А., Историческая судьба Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века, Одесса, 1895.
- Иловайский Д., История России, т. II, М., 1884 (II-е изд., М., 1896).
- История Белорусской ССР, т. I, Минск, 1954.
- История Болгарии, т. I, М., 1954.
- Історія Києва, т. I, Изд. Інститута Історії АН УРСР, Київ, 1960.
- История Молдавской ССР, т. I, Кишинев, 1965.
- История СССР. Первая серия, т. II. Борьба народов нашей страны за независимость в XIII—XVII вв. Образование единого Русского государства. Редакция: М. Н. Тихомиров, Л. Г. Бескровный, В. И. Буганов, А. А. Зимин, М., 1966.
- История Украинской ССР, т. I. Редакция: А. К. Касименко, (глав. ред.), В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, Ф. Шевченко, Ф. А. Ястребов, Киев, 1953.
- Історія Української РСР (В. А. Дядиченко, Ф. Є. Лось, В. Є. Спицький), Київ, 1965.
- История Эстонской ССР, т. I (с древнейших времен до середины XIX века). Под ред. А. Вассара и Г. Наана, Таллин, 1961.
- Карамзин Н. М., История государства Российского, т. I, СПб., [1816]; изд. второе, т. IV, СПб., 1819; т. V, СПб., 1819.
- Каргалов В. В., Татаро-монгольское нашествие на Русь, XIII век. Автореферат диссертации [...] кандидата исторических наук, М., 1962.
- Каргалов В. В., Существовала ли на Руси «военно-политическая баскаческая организация» монгольских феодалов? — История СССР, 1962, № 1, стр. 161—165.
- Каргалов В. В. Последствия монголо-татарского нашествия XIII в. для сельских местностей Северо-Восточной Руси.— ВИ, 1965, № 3, стр. 53—58.
- Каргалов В. В., Монголо-татарское нашествие на Русь. XIII век, М., 1966.
- Каргалов В. В., Освободительная борьба Руси против монголо-татарского ига.— ВИ, 1969, № 2, стр. 145—157; № 3, стр. 105—118; № 4, стр. 121—137.
- Каргалов В. В., Народ-богатырь, М., 1971.

- Каргер М. К., Древний Киев, т. I, М.—Л., 1958.
- Київський державний заповідник-музей «Кизво-Печерська лавра», Київ, 1955.
- Киркор А. К., Шейбак-поле.—Известия императорского археологического общества, т. I, СПб., 1859, стр. 214—217; то же, Виленский вестник, 1864, № 46, стр. 4.
- Кычанов Е. И., Жизнь Темучжина, думавшего покорить мир, М., 1973.
- Клепатский П. Г., Очерки по истории Киевской земли, I, Одесса, 1912.
- Ключевский В. О., Курс русской истории. Сочинения, т. I, М., 1956.
- Костомаров Н., Рец.: Очерк истории великого княжества Литовского [...] В. Б. Антоновича, Киев, 1878.—Исторический вестник, Май, 1880, СПб., стр. 178—186.
- Котляр Н. Ф., Клад монет Владимира Ольгердовича.—Нумизматика и эпиграфика, т. VIII, М., 1970, стр. 88—100.
- Котляр Н. Ф., Русско-литовские монеты XIV в.—Вспомогательные исторические дисциплины, т. III, Л., 1970, стр. 179—201.
- Котляр Н. Ф., Монеты Владимира Ольгердовича.—Нумизматика и сфрагистика, [т.] 4, Киев, 1971, стр. 42—67.
- Кузьмин А. Г., К вопросу о времени создания и редакциях Никоновской летописи.—Археографический ежегодник за 1962 год (к 70-летию акад. М. Н. Тихомирова), М., 1963, стр. 111—120.
- Куликаускас П., Исследование городища в местности Обелите-Каукай.—Археологические открытия 1967 года, М., 1968, стр. 266—267.
- Куликаускас П., Археологические исследования городищ в Литве в 1967—1968 гг.—Studia archaeologica in memoriam Harri Moora, Tallinn, 1970, p. 95—101.
- Куник А. А., Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов.—Б. Ю. II, СПб., 1907, стр. 113—197.
- Кучкин В. А., «Сказание о смерти митрополита Петра».—ТОДРА, XVIII, М.—Л., 1962, стр. 59—79.
- Кучкин В. А., О древнейших смоленских грамотах.—История СССР, № 3, 1966, стр. 103—114.
- Кучкин В. А., Где искать ясский город Тютяков?—Известия северо-осетинского научно-исследовательского института, т. XXV, История, Орджоникидзе, 1966, стр. 169—183.
- Кучкин В. А., Повести о Михаиле Тверском (автореферат канд. диссертации). М., 1967.

- Ледерер Э., Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие. В кн.: Международные связи России до XVII в. Сборник статей, М., 1961, стр. 181—202.
- Леонтович Ф. И., Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. СПб., 1894.
- Летописи и хроники. Сборник статей, 1973 г. Посвящен памяти А. Н. Насонова, М., 1974.
- Линиченко И. А., Замечания на статью проф. И. Режабка и дополнения к ним.— Б. Ю. II, СПб., 1907, стр. 81—112.
- Лихачев Д. С., Русские летописи и их культурно-историческое значение, М.—Л., 1947.
- Ловмянский Х., Русско-литовские отношения в XIV—XV вв.— Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. Сборник статей, посвященный Л. В. Черепнину, М., 1972, стр. 269—275.
- Любавский М. К., Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно, М., 1910; изд. 2-ое, М., 1915.
- Любавский М. К., Образование основной государственной территории великорусской народности, Л., 1929.
- Максимейко Н. А., Сеймы Литовско-русского государства, Харьков, 1902.
- Малицкий Н. В., Заметки по эпиграфике Мангуша.— Известия государственной академии истории материальной культуры, вып. 71, Л., 1933.
- Марченко М. І., Українська історіографія, Київ, 1959.
- Материалы и исследования по археологии СССР, № 36 (1954), 64 (1958).
- Маштаков П. Л., Список рек Днепровского бассейна, СПб., 1913.
- Медведев А. Ф., Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII—XIV в.— Археология СССР, свод археологических источников, вып. Е 1—36, М., 1966.
- Мелихов Г. В., Установление власти монгольских феодалов в Северо-восточном Китае.— ТМ в АЕ, стр. 62—84.
- Мерперт Н. Я., Пашуто В. Т., Рецензия: G. Vernadsky, The Mongols and Russia. New Haven. 1953.— ВИ, 1955, № 8, стр. 180—186.
- Мерперт Н. Я., Пашуто В. Т., Черепнин Л. В., Чингис-хан и его наследие.— История СССР, № 5, 1962, стр. 92—119.
- Мингалева В. С., Летописная повесть — источник «Сказания о Мамаевом побоище».— Труды Московского государственного историко-архивного института, т. 24, Вопросы источниковедения истории СССР, М., 1966, стр. 55—72.
- Мингалева В. С., «Сказание о Мамаевом побоище» и его источники. Автореферат диссертации [...] кандидата исторических наук, Москва—Вильнюс, 1971.

- Молчановский Н., Очерк известий о Подольской земле до 1434 года.— Университетские известия, Киев, 1883, № 5—7, 10; 1884, № 2—4; 1885, № 3—4, 11, 12.
- Монгайт А. Л., Рязанская земля, М., 1961.
- Мухлинский А., Исследование о происхождении и состоянии литовских татар, СПб., 1857.
- Насонов А. Н., Летописные памятники Тверского княжества. Опыт реконструкции тверского летописания с XIII до конца XV в.— Известия АН СССР, отд. гуманитарных наук, Л., 1930, № 9, стр. 709—738; № 10, стр. 739—773.
- Насонов А. Н., Монголы и Русь, М.—Л., 1940.
- Насонов А. Н., «Русская земля» и образование территории древнерусского государства, М., 1951.
- Наумов Е. П., К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних».— ЛХ, стр. 150—163.
- Охманский Е., Гедиминовичи — «правнуки Сколомендовы».— П и Р, стр. 358—364.
- Очерки истории исторической науки в СССР, т. I, М., 1955.
- Очерки истории СССР. Первобытно-общинный строй и древнейшие государства на территории СССР. Под ред. П. Н. Третьякова и А. Л. Монгайта, М., 1956.
- Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв. в двух частях. Ред. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин, В. Т. Пашуто, ч. I (IX—XIII вв.), М., 1953; ч. II (XIV—XV вв.), М., 1953.
- Павлов А., О начале галицкой и литовской митрополии и о первых тамошних митрополитах по византийским документальным источникам XIV века.— Русское обозрение, 1894, Май, т. 5, М., стр. 214—251.
- Пашуто В. Т., Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, М., 1950.
- Пашуто В. Т., Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век), М., 1956.
- Пашуто В. Т., Образование Литовского государства, М., 1959.
- Пашуто В. Т., Рецензия: Э. Винтер, Россия и папство, т. I, Берлин, 1960.— История СССР, 1961, № 1, стр. 216—221.
- Пашуто В. Т., Некоторые данные об источниках по истории монгольской политики папства. В кн.: Вопросы социально-экономической истории и источниковедения периода феодализма в России. К 70-лет А. А. Новосельского, М., 1961, стр. 209—213.
- Пашуто В. Т., Рифмованная хроника как источник по русской истории. В кн.: Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. Сборник статей к 70-летию акад. М. Н. Тихомирова, М., 1963, стр. 102—108.
- Пашуто В. Т., Голодные годы в древней Руси.— Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1962 г., Минск, 1964, стр. 61—94.

- Пашуто В. Т., Послания Гедимины как исторический источник.— Исследования по отечественному источниковедению. Сборник статей, посвященных 75-летию проф. С. Н. Валка, М.—Л., 1964, стр. 463—473.
- Пашуто В. Т., Монгольский поход в глубь Европы.— ТМ в АЕ, стр. 204—221.
- Пашуто В. Т., Салов В. И., Черепнин Л. В., Марксистско-ленинский принцип партийности в историческом исследовании и его современные критики.— Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма. Сборник статей, М., 1970, стр. 39—63.
- Пашуто В. Т., Реваншисты-псевдоисторики России, М., 1971.
- Петрушевский И. П., Иран и Азербайджан под властью Хулагуидов (1256—1353 гг.).— ТМ в АЕ, стр. 222—254.
- Пештич С. Л., «Синописис» как историческое произведение.— ТОДРА, XV, 1958, стр. 284—298.
- Покровский Ф. В., Археологическая карта Ковенской губ., Вильна, 1899.
- Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII—XIV вв. Под редакцией акад. Б. А. Рыбакова, М., 1974.
- Поляк А. Н., Новые арабские материалы позднего средневековья о Восточной и Центральной Европе.— Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, М., 1964, стр. 29—59.
- Пресняков А. Е., Образование Великорусского государства. Очерки по истории XIII—XV столетия, Пгр., 1918.
- Пресняков А. Е., Лекции по русской истории (читанные в 1908—1910 гг.), т. II, в. 1. Западная Русь и Литовско-русское государство, М., 1939.
- Приселков М., Фасмер М., Отрывки В. Н. Бенешевича по истории русской церкви XIV века.— Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук, т. XXI, кн. I, Пгр., 1916, стр. 48—70.
- Приселков М. Д., История русского летописания XI—XV вв., Л., 1940.
- Разин Е. А., История военного искусства, т. II, Военное искусство феодального периода войны, М., 1957.
- Рамм Б. Я., Папство и Русь в X—XV веках, М.—Л., 1959.
- Режабек И., Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси.— Б. Ю. II, СПб, 1907, стр. 1—66.
- Рогов А. И., Древнерусские переводы «Хроники» Стрыйковского.— Археографический ежегодник за 1962 год, М., 1963, стр. 206—214.

- Рогов А. И., «Хроника» Стрыйковского как исторический источник по истории России, Украины, Белоруссии и Литвы, Автореферат кандидатской дисс., М., 1964.
- Рогов А. И., Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения (Стрыйковский и его Хроника), М., 1966.
- Рогов А. И., Стрыйковский и русская историография первой половины XVIII в.— Источники и историография славянского средневековья, М., 1967, стр. 145—157.
- Сафаргалиев М. Г., Распад Золотой Орды, Саранск, 1960.
- Сегельников А. Д., Песня о Щелкане и близкие к ней по происхождению.— Художественный фольклор, IV—V, М., 1929, стр. 36—52.
- Сегов В. В., К истории поселений Черной Руси.— Краткие сообщения института археологии АН СССР, вып. 139, Славяно-русская археология, М., 1974, стр. 27—33.
- Синопис или краткое описание от различных летописцев, о начале славянского народа, [...] до [...] царя и Великого Князя Феодора Алексеевича [...] девятым тиснением изданное [...], СПб., 1810.
- Сказание о роде князей Трубецких. Изд. Е. Э. Трубецкая, М., 1891.
- Смирнов В. Д., Крымское ханство под верховенством отоманской порты до начала XVIII века, СПб., 1887.
- Смольяников К., История Одессы.— Записки Одесского Общества истории и древности, т. III, Одесса, 1853, стр. 338—432.
- Соболева Н. А., К вопросу о монетах Владимира Ольгердовича (по нумизматическим материалам ГИМ).— Нумизматика и эпиграфика, т. VIII, М., 1970, стр. 81—87.
- Советская историческая энциклопедия, т. 4, М., 1963.
- Соловьев С. М., История России с древнейших времен. Кн. II (т. 3—4), М., 1960.
- Станкевіч Я., Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом.— Гадавік беларускага навуковага таварыства, кн. I, Вільня, 1933, стр. 111—141.
- Сушицкий Т., Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури, Київ, 1930.
- Татищев В. Н., История Российская, Кн. 4, СПб., 1784; т. V, М.—Л., 1965.
- Тихвинский С. Л., Татаро-монгольские завоевания в Азии и Европе.— ТМ в АЕ, стр. 3—21.
- Тихомиров И., О составе западно-русских, так называемых литовских летописей.— ЖМНП, 1901, март, стр. 1—36; май, стр. 70—119.
- Тихомиров М. Н., «Список русских городов дальних и ближних».— ИЗ, т. 40, 1952, стр. 214—259.

- Тихомиров М. Н., Пути из России в Византию в XIV—XV вв.— Византийские очерки, М., 1961.
- Трубачев О. Н., Названия рек Правобережной Украины, М., 1968.
- Улащик Н. Н., «Литовская и Жмоитская хроника» и ее отношение к хроникам Быховца и М. Стрыйковского. Сборник: Славяне и Русь, М., 1968, стр. 357—365.
- Устрялов Н., О литовском княжестве. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое Княжество Литовское? СПб., 1839.
- Федоров-Давыдов Г. А. Общественный строй Золотой Орды, М., 1973.
- Филевич И. П., Борьба Польши и Литвы—Руси за Галицко-Владимирское наследие, СПб., 1890.
- Флоря Б. Н., О «Летописце Быховца».— Источники и историография славянского средневековья, М., 1967, стр. 135—144.
- Хорошкевич А. Л., Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV—XV веках, М., 1963.
- Хорошкевич А. Л., Из истории русско-немецких отношений. XIII в.— ИЗ, № 78, 1965 г., стр. 219—232.
- Чамярыцкі В. А., Беларускія летапісы як помнікі літаратуры, Мінск, 1969.
- Черепнин Л. В., Русские феодальные архивы XIV—XV веков, ч. I, М.—Л., 1948.
- Черепнин Л. В., Образование Русского централизованного государства в XIV—XV веках, М., 1960.
- Черепнин Л. В., Отражение международной жизни XIV—начала XV в. в московском летописании.— Международные связи России до XVII в., М., 1961, стр. 225—256.
- Черепнин Л. В., Монголо-татары на Руси (XIII в.).— ТМ в АЕ, стр. 179—203.
- Чистов К. В., Новая запись песни о Щелкане Дудентьевиче.— ТОДРА, XIV, М.—Л., 1958, стр. 510—515.
- Чистякова Е. В., Русский историк А. И. Лызлов и его книга «Скифская история».— Вестник истории мировой культуры, М., 1961, № 1, стр. 117—127.
- Чистякова Е. В., «Скифская история» А. И. Лызлова и труды польских историков XVI—XVII вв.— ТОДРА, XIX, 1963, стр. 348—357.
- Чистякова Е. В., «Скифская история» А. И. Лызлова и вопросы востоковедения.— Очерки по истории русского востоковедения, VI, 1963, стр. 3—88.
- Шабуйльдо Ф. М., Включення Київського князівства до складу Литовської держави у другій половині XIV ст.— Український історичний журнал, Київ, 1973, № 6, стор. 79—88.

- Шараневич И.*, История Галицко-Володимирской Руси от наидавнейших времен до року 1453, Львов, 1863.
- Шахматов А. А.*, Общерусские летописные своды XIV и XV веков.— ЖМНП, 1900, № 9, отд. 2, стр. 90—176; № 11, стр. 135—200; 1901, № 11, стр. 52—80.
- Шахматов А. А.*, Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв., М.—Л., 1938.
- Шебяков В.*, Подвиг русского народа в борьбе против татаро-монгольских захватчиков в XIII—XV веках, М., 1961.
- Щербатов М.*, История Российская, т. III, СПб., 1774.
- Ючас М.*, Русские летописи XIV—XV вв. как источник по истории Литвы.— LMAD, 2(5), 1958, р. 69—83.
- Ючас М. А.*, Хроника Быховца.— ЛХ, стр. 220—231.
- Якобсон А. Л.*, Средневековый Крым. Очерки истории и истории материальной культуры, М.—Л., 1964.
- Якубовский А. Ю.*, Восстание Тараби в 1238 г. (К истории крестьянских и ремесленных движений в Средней Азии).— Труды института востоковедения АН СССР, XVII, М.—Л., 1936, стр. 101—135.
- Якубовский А. Ю.*, Из истории изучения монголов периода XI—XIII вв.— Очерки по истории русского востоковедения, [I], М., 1953, стр. 31—95.
- Ясинский М.*, Уставные земские грамоты Литовско-русского государства, Киев, 1889.

- Abaka 155
 Abdalachas 299
 Abrahamas V. (Abraham W.) 84,
 229, 231, 250, 264, 265
 Abramauskas S. 99, 141
 Abu Saidas 205
 Achmatas 168
 Achmylas 301
 Adrianova-Perec V. (Адрианова-
 Перетц В. П.) 91
 Aikšas (Jakšas) 97, 223—226, 312
 Ak Douletas (Avdovletas) 79
 Albertas iš Štrazburgo 60, 230
 Aldona (Ona) 56, 72, 202
 Alekna A. 87
 Aleksandras IV 148
 Aleksandras Karijotaitis 62, 236,
 265—268, 283
 Aleksandras Michailovičius 30,
 190, 212—214, 301, 302, 304
 Aleksandras, Narimanto s. 269
 Aleksandras, Naugardo bajoras 21
 Aleksandras Nevskis 18, 19, 115,
 118
 Aleksandras, Novosilo k. 209, 303
 Aleksandrovičius S. (Alexandro-
 wicz) 77, 289
 Aleksandrovičius-Nasyfi D. (Алек-
 сандрович-Насыфи Д.) 102, 103,
 175, 177, 189, 229
 Aleksejus 36, 74, 274
 Algimantaičiai 198
 Algimantas, Algimantas Teodoras
 180, 184, 198, 199, 298, 312
 Algirdaičiai 48
 Algirdas, L. d. k. 10—12, 22—26,
 29—37, 40—43, 48, 50, 52, 56,
 60, 62, 64, 66, 67, 74, 76, 81—
 86, 89, 91, 93, 143, 177, 191,
 195, 196, 220—228, 230—258,
 260—263, 266, 267, 269—272,
 274, 276, 278—283, 286, 288—
 292, 294—300, 309, 310, 312, 313
 Algirdas, etmonas, vaivada 68, 237,
 238, 240, 242—244, 247, 258,
 262, 270—273
 Ali bekas (Kutlu Timuras) 278
 Amraganas 155, 195
 Amuratas žr. Muratas
 Andrejevas N. (Андреев Н. В.) 111
 Andrianas 42
 Andrijaševs A. (Андрияшев А.)
 80, 81, 127, 159, 161—163, 179,
 225, 231, 245
 Andrius Algirdaitis 24, 29, 31, 33,
 37, 43, 45, 48, 50, 196
 Andrius, Gerdenio s. 52, 53
 Andrius fon Štenbergas 297
 Aninskis S. (Анинский С. А.) 90
 Anonimas Iskanderis 74
 Antonis J. (Antoni) 243
 Antonovičius V., Antanavičius
 (Антонович В. Б.) 23, 25, 29,
 39, 80, 82, 102, 103, 107, 175,
 179, 183—187, 189, 191—193,

* Santrumpos: d.— didysis, imp. — imperatorius, k. — kunigaikš-
 tis, L.— Lietuvos, s.— sūnus, vysk.— vyskupas.

- 195—200, 204, 205, 211, 213,
227, 231, 233, 235, 243, 254,
258, 283, 285, 288, 289, 293,
295, 297, 307, . .
- Anžu 204
- [Arminas P.] Trupinėlis P. A. 87
- Arsenijus 191, 193, 194
- Asanas 276, 277 (žr. ir Chasanas)
- Astrabylas 301
- Avdula (Abdalachas) 280, 281, 302,
304
- Bachaduras 274
- Baidaras 102, 104
- Baidu 118
- Bala 18, 106, 108, 109, 114—116
- Balaklajus (Bulaklajus) 63, 66, 91,
98, 101, 108, 115, 173
- Balčikonis J. 139
- Balinskis M. (Baliński) 82, 83, 175,
179
- Bardachas L. 69
- Barsovas N. (Барсов Н.) 287,
289, 290
- Bartoldas V. (Бартольд В. В.) 90
- Bartoševičius J. (Bartoszewicz) 83,
177
- Bartoševičius K. (Bartoszewicz) 71
- Batoras S. 239
- Batu (Batijus) 6, 17, 18, 58, 63, 66,
74, 76, 84, 97, 98, 100, 101,
104—119, 143, 168, 175, 274
- Batūra R. 43, 57, 71, 87, 99, 131,
141, 143, 165, 179, 267, 299
- Bazilevičius K. 4
- Begunovas J. (Бегунов Ю. К.) 19,
45, 115, 275
- Bek Chadžis (Bei Chadži) 243,
272—274
- Beleckis L. (Белецкий Л. Т.) 77,
111
- Belskiai 52
- Belskis J. 239
- Belskis M. (Bielski) 59, 63, 236,
237, 239, 241
- Berdibekas 74, 274, 278, 280
- Berezinas N. (Березин Н. И.) 73,
75, 273, 275
- Berežkovas N. (Бережков Н. Г.)
17, 19, 21, 23, 25, 27, 31, 37,
39, 45, 115, 159, 215, 227, 295
- Berkė 125, 154
- Beauplanas V. 77, 288
- Bežerambanas 117
- Biržiška M. 73
- Biržiška V. 73, 139
- Byčkova M. (Бычкова М. Е.)
183, 221
- Bobžinskis M. (Bobrzyński) 187
- Bohdanovičius A. (Bohdanowicz)
89, 175
- Bokščaninas A. (Бокщанин А. А.)
170
- Boleslovas Gėdingasis 154, 164
- Boleslovas Jurijus (Jurgis) II 212,
214, 216, 263, 264
- Boleslovas, Mozūrijos k. 165
- Bondaris N. (Бондарь Н. Н.) 197
- Bonelis E. (Bonnell) 19, 25, 29, 45,
113, 115, 126, 127, 152, 153, 165,
167, 213, 219, 223, 297
- Borisas, Dmitrovo k. 303
- Borovkova L. (Боровкова Л. А.)
307
- Braičevskis M. (Брайчевский М.)
91
- Bronevskis M. (Broniovii) 239, 284,
285, 287
- Brunas F. (Брун Ф.) 77, 80, 81,
242—244, 247, 250, 258, 272, 273,
275, 277, 285, 289
- Bučekas K. (Buczek) 289
- Budovnicas I. (Будовниц И. У.) 91
- Būga K. 73, 138, 139
- Bujakas G. (Bujak) 283
- Bulat Temiras 280
- Buri 74, 113
- Burundajus 14, 18, 20, 81, 84, 109,
116, 118, 125—127, 129—132,
134, 135, 140, 142—148, 150,
152, 154, 156, 311
- Buslajevas F. (Буслаев Ф.) 77,
110, 111
- Chačebėjus (Kačbėjus, Kaczybej-
kierėj, Kačėjus, Chadšibegas,
Chadžibekas) 235, 237, 238, 240,
242, 256, 258, 260, 271, 274 (žr.
ir Chadžibėjus)
- Chadžibėjus 250, 251, 274, 279, 313
(žr. ir Chačebėjus)
- Chadži Girėjus 293
- Chamdallach Kazvini 75
- Chasanas 277, 278 (žr. ir Asanas)

- Chazibijus (Chazibii, Chozibei, Chozibeja, Chazabii) 275
- Chidyrius (Chidrbegas, Chudrbegas) 276, 277 (žr. ir Chyzra)
- Chyzra (Kidyrius) 280 (žr. ir Chidyrius)
- Chodinickis K. (Chodynicksi) 47, 175, 221, 248, 249
- Choroškevič A. (Хорошкевич А. А.) 21, 113, 157, 213
- Chubilajus 147
- Chuitani (Dmitrijus) 279
- Chulagidai 147
- Chulagu 154
- Chusein agis 274
- Chvalas 124
- Cotloboga (Cotulubuga) 274
- Čackis T. (Czacki) 82, 83, 86, 184, 185, 241
- Čaka 170
- Čamiaryckis V. (Чамярыцкі В. А.) 61, 63, 65, 259
- Čerepninas L. (Черепнин Л. В.) 4—6, 11, 17, 21, 25, 29, 31, 35—37, 39, 90, 91, 111, 113, 119, 159, 169, 170, 175, 191, 207, 209, 211, 213, 215, 223, 225, 227, 229, 233, 235, 256, 257, 279, 281, 283, 286, 287, 290, 291, 294, 299, 301, 303, 305, 307
- Čingischanas (Temučinas) 3, 5, 75, 90, 91, 105, 109, 117, 169, 170, 310
- Čiriča 212
- Čistiakova E. (Чистякова Е. В.) 69, 91
- Čistovas K. (Чистов К. В.) 91
- Čobanas 76, 205, 206
- Čolchanas (Šcelkanas, Čevkalas) 76, 91, 207, 301, 304
- Čučinskis A. (Czuczynski) 267
- Danilas, Maskvos k. 300, 304
- Danilas Romanovičius 18, 81, 84, 106, 107, 115, 118—124, 126—132, 134, 135, 144, 146, 154
- Danilavičius I. 82, 279, 294, 296
- Daškevičius N. (Дашкевич Н.) 80, 83, 102, 103, 179, 183, 185—187, 189, 197—200, 205, 213, 244, 245, 247, 250, 256, 258, 287, 289, 293
- Daugirdas 259
- Daukantas S. 86, 87, 89, 102, 103
- Daumantas 113, 135—137, 140, 143
- Dausprungas 63
- Detmaras 60, 240, 269, 270, 285
- Dėdinas V. 271
- Diudenis 168
- Długopolskis E. (Długopolski) 179, 205
- Dlugošas J. (Długosz) 33, 47—49, 53—59, 66—68, 71, 82, 83, 86, 107—109, 144—146, 164—166, 169, 173, 209, 223, 228—231, 233, 236, 237, 239, 242—250, 252—254, 258, 263—265, 267—273, 291, 292
- Dmitrijeva R. (Дмитриева Р. П.) 183
- Dmitrijus Borisovičius 303
- Dmitrijus, Briansko k. 212
- Dmitrijus Dedko (Dedko) 216, 217
- Dmitrijus, Drucko k. 100
- Dmitrijus Druckietis (Algirdaitis) 37
- Dmitrijus Ivanovičius 34, 36—38, 40, 44, 48, 199, 281, 299, 303—305
- Dmitrijus Karijotaitis 36, 278
- Dmitrijus Konstantinovičius 281, 299, 302, 303, 305
- Dmitrijus Michailovičius 174, 209, 303
- Dmitrijus Michailovičius Volynietis — žr. Dmitrijus Karijotaitis
- Dmitrijus (Dimejter), totorių vadas 235, 237, 238, 240, 251, 256, 258, 260, 271, 272, 278, 279, 313
- Dobrianskis F. (Добрянский Ф. Н.) 80, 81, 175, 177, 229, 231
- Dobrovolskas J. 6
- Dogelis M. 86
- Donbrovskis J. (Dąbrowski) 55, 145, 147
- Dovydas, Lucko k. 100
- Dovženokas V. (Довженок В. Й.) 197
- Dundulis B. 6, 92, 93
- Dusburgas 59, 61, 71, 134, 153, 167, 175
- Dzira J. (Дзира Я. И.) 91
- Džanibekas (Čanibekas) 29, 30, 89, 220, 223, 226, 231, 232, 274, 276, 280, 302, 308, 312

- Edigėjus 207
 Edivydas 112—115
 Eikšys 97
 Elaini 74
 Elasadi 74
 Elena, Algirdo duktė 36
 Elena, Gamanto duktė 42
 Elias 275, 276
 Elmelik Ennasyr 74
 Elmuchibbi 74, 275, 278
 Elmufaddal 74
 Elomari 74
 Engelsas F. 4, 5
 Erdenis 113
 Erdvilas 66, 100—102, 112, 114, 115
 Erikas 136
 Estreicheris K. (Estreicher) 177
 Ešimutas 163
 Eufemija 216

 Fasmeris M. (Фасмер М.) 183, 188—191
 Fedorčiukas 301
 Fijalekas J. (Fijałek) 47, 61
 Filevičius I. (Филевич И. П.) 80, 81, 159, 163, 181, 205, 217, 219, 229, 231, 233
 Fiodoras Aleksandrovičius 214, 304
 Fiodoras, Starodubo k. 303
 Fiodoras Sviatoslavičius 189, 210
 Fiodorovas-Davydovas G. (Федоров-Давыдов Г. А.) 91, 281
 Floria B. (Флоря Б. Н.) 65
 Foigtas J. 86

 Gaffari 75
 Galstianas A. (Галстян А.) 307
 Galšiškiai 199
 Galšys (Golša, Olsa, Holšyš, Golšin) 138, 140, 199
 Gamantas 42
 Gardine 136
 Gedgaudas 42, 293
 Gediminaičiai 199, 252
 Gediminas 10—12, 15, 21—24, 41, 48, 56, 57, 61—64, 66, 68, 70—77, 81—83, 85, 87, 89, 91, 93, 113, 132, 133, 139, 173, 174, 176—192, 194, 195, 197—216, 218, 219, 234, 239, 241, 244, 265, 297, 298, 308, 312
 Gerdenienė 143
 Gerdenis (Erdenis) 52, 53
 Glebas 158, 160
 Glinka J. 99
 Golenbiovskis S. (Gołębiowski) 277
 Golubcovas I. 130, 141
 Golubinskis E. (Голубинский Е.) 187
 Golubovskis P. (Голубовский П. Б.) 111, 159, 189, 211, 213, 215
 Gončarovas V. (Гончаров В. К.) 143, 197
 Gostortas 43
 Grabskis A. (Grabski A. F.) 92, 93, 149, 153, 203, 205, 217, 231, 233, 267, 309
 Graužys 97
 Grekovas B. (Греков Б. Д.) 67, 89, 90, 107, 119, 159, 161, 167, 169, 173, 233, 255, 257, 273, 275, 279, 281, 287, 297
 Grekovas I. (Греков И. Б.) 4, 39, 81, 91, 147, 163, 167, 175, 189, 197, 223, 229, 231, 257, 271, 281, 299
 Grigora N. 309
 Grigorijus 21
 Grigorjevas V. (Григорьев В.) 75, 273
 Gruševskis M. (Грушевский М.) 17, 43, 80, 81, 107, 113, 119—123, 127—129, 153, 155, 158, 159, 162, 163, 165, 169, 179, 181, 186, 187, 189, 190, 192—199, 215, 217, 223, 227, 229—231, 233, 256, 258, 267, 271, 273, 284, 285, 287, 289, 290, 292—296, 307, 309
 Gudzijus N. (Гудзий Н. К.) 111
 Gujukas 105
 Guljanas 42
 Gurevič F. (Гуревич Ф. Д.) 141
 Gurka O. (Górka) 84, 85, 248, 249, 253, 254, 258
 Guslistis K. (Гуслистый К.) 217, 223, 235, 255
 Gvaninis A. (Gwagnini, Gvagnino) 237, 239, 240, 271—273
 Gžibovskis S. (Grzybowski) 83

 Halaga O. 209
 Haleckis O. (Halecki) 47, 84, 85, 123, 145, 179, 189, 248, 249, 265, 269, 283, 295

- Hamer-Purgštalis (Hammer-Purgstall) 88, 89, 126, 127, 159, 242, 243, 275—277, 279, 285
 Henekė B. (Hoeneke) 27
 Henrikas iš Rebdorfo 60, 230
 Hiršas T. 269
 Holcas A. (Holtz) 117
- Ibnbatuta 74
 Ibnchaldun 74
 Ibndukmak 74
 Igoris 287
 Ilja Borisovičius 25
 Pjašas 280
 Plovaikis D. (Иловайский Д.) 80, 81, 179, 185, 187, 189
 Ivanas Aleksandrovičius 10, 210
 Ivanas Danilovičius žr. Ivanas Kalita
 Ivanas Ivanovičius 28, 30, 222, 233, 302, 304
 Ivanas Kalita (Ivanas Danilovičius, Kalita) 210—214, 220, 301, 302
 Ivanas Korotopolas 214, 304
 Ivanas, Kulpos s. 279
 Ivanas, Riazanės k. 303
 Ivanas Michailovičius 40
 Ivanas Vasiljevičius 284
 Ivanovas P. (Иванов П. А.) 80, 81, 121, 127, 179, 205, 219, 231, 283
 Ivinskis Z. 105, 141, 149, 153, 191, 271
- Jablonovskis A. (Jabłonowski) 84, 85, 248, 249
 Jablonskis K. 4, 93
 Jadvyga 42, 46
 Jagurčinas (Jagurainas) 20, 116, 151, 156—158, 311
 Jakobsonas A. (Якобсон А. А.) 279
 Jakštas J. 89, 201, 255
 Jakubovskis A. (Якубовский А. Ю.) 67, 89—91, 107, 119, 159, 161, 167, 169, 173, 233, 255, 257, 273, 275, 279, 281, 287, 297
 Jakubovskis J. (Jakubowski) 61, 63, 65, 141, 259
 Janulaitis A. 33, 87, 283
 Jarcovas J. 273
 Jaroslavas Jaroslavičius 10, 20, 156
 Jaroslavas, Pronsko k. 302, 304
 Jaroslavas Vsevolodovičius 17, 106, 113, 114
 Jaroševičius J. (Jaroszewicz) 82, 83
 Jarošinas 61
 Jasas R. 63, 73, 79, 93, 115, 117, 141, 153, 167
 Jasinskis M. (Ясинский М.) 179, 187
 Jaunutis 9, 24, 25, 41, 220, 230, 266
 Jegorovas V. (Егоров В. А.) 91, 281
 Jermolovičius N. (Ермолович Н. И.) 130—134
 Joanas iš Vinterturo 60
 Joanas Kantakuzinas 12
 Jodkovskis J. 104
 Jogaila 11, 38, 41—47, 50, 54, 56, 57, 62, 68, 73, 75, 84, 143, 198, 199, 252, 264, 275—278, 291, 292
 Jogailaičiai 84, 85
 Jokimaitienė P. 79
 Jonas Algimantaitis 198
 Jonas iš Čarnkovo 216, 264
 Jonas iš Posilgės 240, 269, 270, 285
 Jonas Liuksemburgietis 76, 203, 209
 Jonynas I. 65, 87—89, 128, 129, 141, 153, 179, 189, 199, 207, 248, 249, 290, 291
 Jučas M. 4, 6, 16, 17, 35, 57, 61, 63, 65, 69, 92, 93, 193, 221, 259, 263, 267, 283
 Julijona (Ulijona) 30
 Jura R. (Юра Р. О.) 197
 Jurginis J. 4, 6, 92, 93, 99, 141, 143
 Jurgis Karijotaitis 231, 236, 266—268
 Jurgis Narimantaitis 48, 230, 231, 245, 266, 268
 Jurgis Vytautaitis (Vytautaitis) 25, 29, 222, 223
 Jurijus I 306
 Jurijus II 179, 185
 Jurijus Danilovičius 301, 304
 Jurijus (Lvovičius) 164
 Jurijus, Vladimiro d. k. 112
 Juška A. 73, 76, 77
 Kačmarčikas Z. (Kaczmarczyk) 217, 223, 229, 265, 307

- Kadanas 74, 108, 110, 111, 113—116
 Kaidanas 66, 68, 76, 91, 101, 102, 105, 108
 Kaidu 104, 108, 110, 114—116
 Kalistas 294
 Kalita žr. Ivanas Kalita
 Kalontajus 212
 Kalužinskis S. (Kałużyński) 92, 93, 147, 169, 227, 257
 Kaminskis A. (Kamiński) 73
 Kapsukas V. 6
 Karamzinas N. (Карамзин Н. М.) 23, 29, 80, 81, 86, 87, 102, 103, 120—122, 126, 127, 157, 162, 163, 167, 178, 179, 181, 184, 185, 205, 206, 213, 215, 221, 225—227, 241, 242, 285, 289
 Karara 269
 Kargalovas V. (Каргалов В. В.) 91, 111, 115, 169, 175, 195, 299, 301, 305
 Kargeris M. (Капреп М. К.) 91
 Karigaila 42
 Karijotaičiai 9, 58, 66—68, 81, 83—85, 93, 97, 184, 235—238, 241, 242, 244—250, 252—260, 262—266, 268, 269, 291, 298, 310, 313
 Karijotas (Mykolas Karijotas, Gediminaitis) 30, 41, 61, 85, 97, 223—226, 231, 233, 236, 238, 254, 260, 312
 Karolis IV 232, 282, 299, 310, 312
 Karolis XII 109
 Karolis Robertas 204
 Kavgadyjus 301, 304
 Kavadyjus 168
 Kazanči 301
 Kazimieras (Didysis) 9, 10, 30, 46, 56—58, 72, 83—85, 216, 217, 222, 223, 226—230, 232, 233, 237, 240, 242, 244—248, 252, 254, 256, 263—268, 282, 283, 291, 292, 306—309
 Kazimieras (Jogailaitis) 183
 Kerbelytė B. 79
 Kernius 101
 Kęstutis 9, 10, 13, 24—26, 32—34, 37, 38, 40, 41, 44—46, 50, 54, 56, 67, 88, 143, 179, 189, 217, 220—222, 227, 228, 230, 231, 233, 246, 254, 266, 267, 269, 283, 296, 300
 Kyčanovas E. (Кычанов Е. И.) 91
 Kindiakas 302, 304
 Kiprijonas 195
 Kirilas 107
 Kirkoras A. (Киркор А. К.) 102, 103, 109
 Kirkoras S. (Kirkor) 175
 Klemensas VI 264
 Klepatskis P. (Клепатский П. Г.) 80, 81, 181, 183, 187, 213, 294—296
 Klimas P. 293
 Kliučevskis V. (Ключевский В. О.) 81
 Kocebiu A. 86, 87
 Kojelavičius A. (Koialowicz Włuk A.) 83, 86—88, 175, 240, 241
 Kokča 301
 Kolankovskis L. (Kolankowski) 84, 85, 189, 248, 249
 Kolontaj A. 5
 Konradas 58, 106, 175
 Konstantinas, Bizantijos imp. 289
 Konstantinas Karijotaitis 236, 297
 Konstantinas, Rostovo k. 30
 Konstantinas Vasiljevičius 304
 Kortas V. (Кордт В.) 77, 289
 Korzonas T. (Korzon) 84, 85, 248, 249, 309
 Kosmanas M. (Kosman M.) 177
 Kostomarovas N. (Костомаров Н.) 288, 289
 Kotliar N. (Котляр Н. Ф.) 297
 Krakovskis S. (Krakowski) 67, 84, 85, 92, 93, 104, 105, 109, 111, 123, 130, 131, 143, 145, 147, 155, 161—163, 165, 167, 169, 254, 255
 Kraševskis J. (Kraszewski J. I.) 82, 83, 242, 243
 Kraujalis P. 89, 103
 Kričinskis L. N. (Kryczyński) 85
 Kričinskis S. (Kryczyński) 84, 85, 177, 229, 231
 Kristijonas 148
 Krištopaitė D. 73, 77
 Kromeris M. (Cromerius, Kromer) 59, 68, 82, 83, 237, 242, 244, 245, 247—250, 258, 268—273
 Kruglecas 47

- Krulikovskis T. (Królikowski) 176, 177
 Krumpis 97
 Kučinskas A. 27, 35, 45, 88, 89, 179, 189, 217, 219, 221, 227, 229, 231, 233, 255, 267, 269, 283
 Kučinskas S. M. (Kuczyński) 65, 73, 84—87, 189, 198—200, 205, 209, 213, 215, 217, 227, 233, 235, 249—254, 256—259, 262, 263, 268—273, 275—279, 281—283, 285—287, 290—297
 Kučinas V. (Кучкин В. А.) 21, 91, 111, 113, 115
 Kudras (Kurdas) 63, 66, 99—101, 116, 117, 173
 Kulikauskas P. 143
 Kulikauskienė R. 4, 133
 Kulpa 279, 280
 Kunikas A. (Куник А. А.) 179, 203, 231
 Kuremsa 117, 119, 125, 169
 Kurkuzas 274
 Kutlubegas 276
 Kutlubėjus 274
 Kutluboga Elbagdaris 274
 Kutluboga (Kutlubugai) 274
 Kutlubuga (Kutlubachas, Kaizibegas, Kutlugbekas), k., vadas mūsų prie Mėlynųjų Vandenų 33, 74, 75, 235, 237, 238, 240, 242, 243, 247, 250, 251, 256, 258, 260, 271, 274, 276, 278—280, 282, 313
 Kutlubuga Inakas (Cottoloboga Inach) 274—276
 Kutlubuga, Nogajaus pavaldinys 163, 274
 Kutlubuga, Rostovo baskakas 274
 Kutlubuga (Kutlu Buga), Tochtamišo pasiuntinys 275, 277, 278
 Kutlu Buga, Krymo srities valdytojas 244, 272, 273, 276
 Kutlug Bejus, Solchato emiras 276
 Kutlug Buga, Uruschano s. 274
 Kutlug Buka bitikčis (raštininkas) 274
 Kutlug Buka, Kurkuzo s. 274
 Kutlug Buka, Šibano s. 274
 Kutlug Bukai 274
 Kutlug Bukas, Chusein agio s. 274
 Kutlujus 276, 277
 Kutšeba S. (Kutrzeba) 209
 Kuzavinis K. 135
 Kuzminas A. (Кузьмин А. Г.) 52, 53
 Labuda G. 92, 93, 105, 111, 143
 Latkovskis J. (Latkowski) 84, 102—104, 113, 116, 117, 119, 121, 127—129, 151, 153
 Lederer E. (Ледерер Э.) 92, 93, 169
 Lelevelis J. (Lelewel) 82, 83
 Leninas V. 4, 5
 Leontovičius F. (Леонтович Ф. И.) 80, 83, 179, 181, 185, 217, 235, 246, 247, 257, 294, 295
 Levas (Lvovas) Danilovičius 100, 124, 131, 152, 158—160, 162—165
 Levickis A. (Lewicki) 84, 246, 247
 Levickis T. (Lewicki) 125
 Liasota E. (Ляссота Э.) 76, 77, 287
 Lichačiovas D. (Лихачев Д. С.) 17, 53, 193, 289
 Limanovskis M. (Limanowski) 133, 297
 Liničenka I. (Линиченко И. А.) 80, 81, 181, 204, 205
 Lipinskis T. (Lipiński) 175, 179
 Liubartas (Dmitrijus) 9, 12, 30, 41, 141, 183, 215, 216, 218, 222, 223, 228, 231, 245, 246, 264—266
 Liubartas (XIII a.) 99, 100
 Liubavskis M. (Любавский М. К.) 80, 83, 179, 187, 189, 211, 248, 249, 285, 294, 295
 Liudvikas IX 119
 Liudvikas Bavarietis 202, 203, 218
 Liudvikas, Vengrijos ir Lenkijos karalius 57, 83, 228, 230, 233, 246, 248, 265, 269, 299, 308
 Lizdeika 70
 Lyzlovas A. ((Лызлов А. И.) 69, 91
 Lokietka V. žr. Vladislovas Lokietka
 Lovmianskis H. (Łowmiański) 70, 71, 84, 85, 97—99, 104, 105, 113, 115, 129, 133, 136, 137, 139, 141, 205, 233, 249, 297
 Machmet Choža 304
 Magnus Eriksonas 28, 222

- [Maironis] Stanislovas Zanavykas 87
- Majevskis V. (Majewski) 93
- Maksimeika N. (Максимейко Н. А.) 187
- Malčevska M. (Malczewska) 71
- Malečinskis K. (Maleczyński) 119, 137
- Malickis N. (Малицкий Н. В.) 279, 287
- Mamajus 11, 40, 75, 280, 281, 304, 305
- Mamšėjus 20, 151, 160—164, 311
- Manmanas 18, 106
- Manvydas 41
- Marčenka M. (Марченко М. И.) 183
- Marija, Gedimino duktė 174
- Marksas K. 4, 5
- Mašo V. (Wilhelm de Machaut) 76, 77, 209
- Maštakovas P. (Маштаков П. А.) 77, 285
- Matusas J. 255
- Mechovskis M. (Mathias de Mechovia) 59, 67, 68, 71, 236, 237, 239, 269
- Medvedevas A. (Медведев А. Ф.) 143
- Mejeris L. (Meyer L.) 137
- Mekas K. 99
- Melichovas G. (Мелихов Г. В.) 307
- Mengli Girėjus 73, 292, 293
- Mengukašas 214
- Mengu Timuras 10, 20, 116, 156, 158, 160, 311
- Merkys V. 87, 141, 143
- Merkurijus 76, 110—113, 115
- Merpertas N. (Мерперт Н. Я.) 89—91, 169, 170, 301, 305, 307
- Michailas Aleksandrovičius Tverietis 31, 33, 36, 37, 40, 48, 281
- Michailas, Drucko k. 100
- Michailas Jaroslavičius Tverietis 20, 174, 300, 303, 304
- Michailas, Kulpos s. 279
- Michailas Vsevolodovičius, Černigovo k. 118
- Miklausė-Marija, Kęstučio duktė 40
- Mykolaitis žr. Venclovas M.
- Mykolas, Andriaus Algirdaičio s. 48
- Mykolas Lietuvis 83, 183, 240, 241, 299
- Mykolas, Mykolas Karijotas žr. Karijotas
- Mindaugas, L. d. k. 9, 18, 54, 70, 72, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 101, 102, 104—106, 112—114, 116, 117, 119—125, 127—129, 132—137, 140, 144, 145, 148, 150—154, 163, 165, 179—181, 189, 196, 205, 209, 215, 221, 249, 309, 311
- Mindaugas (Galšiškis) 184, 198, 199
- Mingaila 42
- Mingalevas V. (Мингалев В. С.) 6, 11, 141
- Molčianovskis N. (Молчановский Н.) 80, 81, 245, 276, 277, 285, 287, 289, 293
- Mongaitas A. (Монгайт А. А.) 53
- Mosbachas A. (Mosbach A.) 267
- Mstislavas, Lucko k. 158—160, 163, 164
- Muchlinskis A. (Muchliński, Мухлинский) 80, 81, 85, 175—177, 242, 243
- Munkė 147
- Muratas (Amuratas, Muridas) 280, 281, 303, 304
- Narbutas J. (Narbutt) 79
- Narbutas T. (Narbutt) 83, 86, 87, 89, 102—104, 109, 120, 121, 126, 127, 144, 145, 152, 153, 157, 159, 162, 163, 165, 175, 179, 184, 185, 205, 206, 213, 215, 221, 225, 229, 231, 241, 242, 285
- Narimantas (Glebas) Gediminaitis 21, 22, 24, 27, 28, 41, 83, 85, 190, 194, 207, 211, 218, 220—222, 312
- Naruševičius A. (Naruszewicz) 82, 83, 144, 145, 165, 173, 175, 179, 184, 185, 229, 231, 233, 241, 242, 267
- Nasonovas A. (Насонов А. Н.) 17, 51, 53, 90, 115, 157—159, 188, 189, 211, 213, 215, 217, 255, 275, 294
- Natanson-Leskis J. (Natanson-Leski) 189, 248, 249, 256, 257, 293

- Naumovas E. (Наумов Е. П.) 197
 Nevriujus 168
 Nevruza 280
 Neseckis K. (Niesiecki) 221
 Nikiforas Grigora 60
 Nogajus 20, 58, 143, 146, 147,
 160—164, 170, 173, 274, 311

 Obolenskis M. (Оболенский
 М. А.) 73, 275, 277
 Ochmanskis J. (Ochmański, J., Ох-
 маньский Е.) 63, 65, 71, 113,
 133, 135, 137, 139, 141, 199,
 257
 Oginskis G. 79
 Olegas, Briansko k., Romano s.
 158, 160
 Olegas, Riazanės k. 36
 Olejnikas K. (Olejnik) 217, 223,
 229, 233, 267, 283, 307, 309
 Olesnickis Z. 55, 57
 Ona žr. Aldona
 Orda J. 271
 Ordu (Ураду, Урау) 103, 104, 117
 Ostėjus 49

 Pajauta 101
 Pakarklis P. 15, 139, 153
 Palemonas 62, 117
 Paprockis F. (Paprocki) 82, 83
 Paškevičius H. (Paszkievicz) 23,
 25, 31, 39, 45, 47, 57, 59, 84, 85,
 87, 97, 103, 113, 117, 136, 137,
 139, 141, 143, 149, 151, 153, 155,
 157—159, 161—163, 165, 167,
 175, 179, 188, 189, 195, 196,
 199—201, 203—207, 211, 213,
 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227,
 229, 231, 233, 235, 248, 249,
 253—255, 258, 264, 265, 267, 269,
 283, 295—297, 299, 307, 309
 Pašuta V. (Пашуто В. Т.) 2, 4,
 5, 6, 15—17, 19, 21, 53, 65, 77,
 81, 82, 89—91, 93, 104, 105, 107,
 109, 111, 113, 115, 117, 119,
 121—123, 129—131, 135, 137,
 141, 145, 147, 149, 153, 155,
 157—159, 161—163, 165, 167,
 169, 170, 175, 179, 181, 183, 189,
 191, 193, 195, 199, 201, 204, 205,
 211, 213, 215, 217, 301, 305, 307
 Patrikas 267, 269, 283
 Patrikijus Narimantaitis 48, 50, 269

 Pavlovas A. (Павлов А.) 175
 Pencko N. (Пенчко Н. А.) 209
 Perlbachas M. (Perlbach) 133
 Peštič S. (Пештич С. Л.) 69, 81
 Petruševskis I. (Петрушевский
 И. П.) 307
 Piastai 252
 Pisimantas 99, 100
 Pjankovas A. 105
 Plano Karpinis 76, 106, 109, 118,
 125
 Podhorodeckis L. (Podhorodecki)
 92, 93, 259
 Pokrovskis F. (Покровский
 Ф. В.) 77
 Poliakas A. (Поляк А. Н.) 281
 Posilgė žr. Jonas iš Posilgės
 Presniakovas A. (Пресняков А. Е.)
 23, 29, 80, 83, 122, 123, 129,
 188, 189, 211, 213, 215, 223,
 248, 249, 295
 Priselkovas M. (Приселков М. Д.)
 17, 183, 188—191
 Prochaska A. 84, 121, 123, 128,
 129, 152, 153, 159, 162, 163, 165,
 179, 181, 189, 204, 205, 209, 215,
 217, 221, 246—250, 258, 271,
 307
 Pšemislis Otokaras II 121, 149, 153,
 175
 Pukuveras 199
 Puzyna J. 84, 85, 97, 103—105,
 107, 117, 199, 225, 227, 252—
 255, 269, 295—297

 Radlovas V. (Радлов В.) 73, 277,
 279
 Radvilos 70
 Radvila N. K. 77
 Radziševska J. (Radziszewska) 69—
 71
 Ramas B. (Рамм Б. Я.) 91, 155,
 201, 205
 Rašid ad dinas (Рашид-ад-дин)
 74, 75, 109, 113, 275
 Razinas E. (Разин Е. А.) 91
 Režabekas J. (Režábek J., Режа-
 бек И.) 179, 181, 185, 231, 307
 Ringaudas (Ringoltas) 63, 66, 100,
 101, 116, 117
 Riurikaičiai 249
 Rodė G. (Rhode) 89, 149, 153, 165,
 179, 191, 255, 297

- Rogovas A. (Рогов А. И.) 67—69, 73, 77, 90, 91, 101, 179, 181, 183, 190, 191, 193, 195, 199, 256, 257, 271, 273
- Romanas, Briansko k. 124, 158, 160
- Romanas Danilovičius 121, 123, 124, 131
- Romanas, Lietuvos metropolitas 12, 294, 295
- Romanas Rostislavičius 17
- Rozovas V. (Розов В.) 231
- Rubrukas 119
- Rudolfas II 76, 287
- Rukneddin Beibars 74
- Rulikovskis E. (Rulikowski) 285
- Sabančis 301
- Sadonas 274
- Safargalijevs M. (Сафаргалиев М. Г.) 91, 109, 155, 189, 219, 223, 257, 275, 281, 305
- Salys A. 73, 133
- Salovas V. (Салов В. И.) 5
- Samsonovičius H. (Samsonowicz) 259
- Sapiega J. 79
- Sapiegos 79
- Sarai 302
- Sarnickis S. (Sarnicii S.) 239, 242, 284, 285
- Sedelnikovas A. (Седельников А. А.) 91, 207
- Sedovas V. (Седов В. В.) 109, 141
- Semionas Ivanovičius 23, 26, 28, 30, 221—224, 226—228, 302
- Semionas Michailovičius 100
- Semionas Svisločės, Karijotaitis 223—226, 312
- Semkovičius A. (Semkowicz) 59, 107, 144, 145, 165, 263
- Semkovičius V. (Semkowicz W.) 71, 97
- Semkovič-Zarembina V. (Semkowicz-Zarembina W.) 55
- Sestrencevičius-Bogušas S. (Sestrencewicz de Bohusz) 82, 83, 86
- Sideravičius K. 203
- Simeonas Jaunutaitis 225
- Siogrenas 126
- Sirputis 97, 160, 161, 166
- Sirvydas Ruškavičius 124
- Skirgaila (legendinis) 99, 100, 116
- Skirgaila Algirdaitis 43, 44, 46, 62, 293, 295
- Skirmantas 63, 97, 98
- Skirmunt K. (Skirmuntt K. [Helena Pojata]) 87, 122, 123, 128, 129, 145, 159
- Smirnovas V. (Смирнов В. Д.) 80, 81, 244, 245, 258, 272, 273, 275—279, 281
- Smoljanikovas K. (Смоляников К.) 243
- Smolka S. 39, 45, 233, 259
- Soboleva N. (Соболева Н. А.) 297
- Sobolevskis A. (Соболевский А.) 53
- Solovjovas S. (Соловьев С. М.) 80, 81, 127, 159, 179, 184, 185, 215, 242, 243
- Spēra 101
- Speralskis Z. (Spieralski) 59, 309
- Spitka 62, 291, 292
- Sreznevskis I. (Срезневский И. И.) 201, 225
- Stadnickis K. (Stadnicki K.) 25, 39, 43, 82, 83, 179, 184—186, 200, 221, 227, 233, 242—245, 257, 283, 285, 293
- Stakauskas J. 88, 89, 113, 119, 121, 129, 143, 149, 153
- Stanislovas, Kijevo k. 180, 182, 198
- Stankevičius J. (Станкевич Я.) 177
- Steigvila R. 87
- Steponaitis K. 88, 89
- Stirpeika 297
- Strijkovskis M. (Strikowski, Strykowski) 9, 60, 65—73, 76—80, 82, 83, 86, 87, 90, 97—103, 105, 108, 109, 112—115, 136, 144, 145, 165, 173—185, 190, 196, 198—201, 238—243, 256, 271—273, 292
- Suksė (Suxe) 133, 136
- Sušickis T. (Сушицкий Т.) 61, 63, 65, 259, 263
- Sviatoslavas, Briansko k. 304
- Sviatoslavas, Kijevo K. (X a.) 291
- Sviatoslavas, Kijevo k. (XIII a.) 100
- Sviatoslavas, Tito s. 42
- Šabanjė Ž. (Chabanier J.) 89, 105, 175, 191

- Šabulda F. (Шабульдо Ф. М.) 91, 209
 Šachmatovas A. (Шахматов А. А.) 17
 Šalūga R. 87
 Šapoka A. 87, 88, 105, 121, 153, 255
 Šaranevičius I. (Шараневич И.) 80, 81, 120, 121, 127, 175, 179, 184, 185, 205, 242, 243, 289
 Šcerbatovas M. (Щербатов М.) 80, 81, 167, 179, 184, 185, 227
 Šebiakovas V. (Шебяков В.) 91
 Šeibakas (XIII a.) 102, 104
 Šeibakas S. 109
 Šeibokas 109
 Šeich Uveis 75
 Šeref ad din Iezdi 75
 Šibanas (Šeibanas, Šaibanas) 74, 108, 109, 274
 Šich Achmetas 284
 Šidlauskas A. 83
 Šidunas 109
 Šimelevičius M. (Szymielewicz) 109
 Šišmanas A. (Szyszman A.) 85
 Šliocerus A. L. (Schlözer) 88, 89, 175, 221, 240, 241, 243, 244, 247, 250, 272
 Špuleris B. (Spuler) 67, 88, 89, 129, 146, 147, 169, 170, 173, 191, 205, 213, 215, 219, 221, 225, 227, 233, 254, 255, 275, 279, 297, 307
 Štreikė E. (Strehle) 185
 Švarnas, Danilo s. 123, 124, 135, 154, 155
 Švarnas (legendinis) 63, 98, 99
 Šventaragis 103
 Švitrigaila 47
 Tagajus 305
 Talko-Hrinčevičius J. (Talko-Hryn-
 cewicz) 85
 Tamerlanas 236, 270
 Tarasenska P. 77
 Tatišcevas V. (Татищев В. Н.) 80, 81, 126, 127, 157, 161, 163, 167, 205, 235, 241
 Tautavičius A. 133, 141, 143
 Tautvilas (XIII a.) 112, 113, 128, 131, 134, 152
 Tautvilas, Vytauto brolis 47
 Tegičagas 163
 Telebuga 58
 Teodora (Feodora), Algirdo duktė 42
 Teodoras (Fiodoras) Algimantas, Kijevo k., Gedimino brolis (pus-
 brolis) 12, 85, 182—195, 198, 199, 257, 294—296, 298
 Teodoras Karijotaitis 62, 67, 68, 236, 237, 240
 Teodorčikas J. (Teodorczyk) 93
 Teofilis 183
 Teognostas 12, 21, 182, 188, 190
 Tichomirovas I. (Тихомиров И.) 65, 67, 69, 259
 Tichomirovas M. (Тихомиров М. Н.) 77, 99, 197, 235, 287, 293
 Tichvinskis S. (Тихвинский С. А.) 5, 90, 170
 Timeneckis K. (Тымieniecki) 71
 Timur Chodža 280
 Timur Puladas (Pulad Timuras) 273, 275
 Tochtamišas 49, 73, 74, 272—278
 Togajus 280
 Toidy 302
 Tokta 74, 161, 173, 274
 Totoraitis J. 87, 103, 121, 128, 129, 144, 145, 152, 153
 Tovlubijus 214, 302
 Traidenis, L. d. k. 63, 70, 116, 141, 151, 152, 154, 156—158, 160—162, 164—167, 300
 Traidenis, Mozūrijos k. 263
 Treniota, L. d. k. 117, 152—154
 Treniota (legendinis) 63, 99, 116
 Trubačiovas O. (Трубачев О. Н.) 77, 285, 289
 Trubeckiai (Трубецкие) 205
 Tuchais 220
 Tudamengu 161
 Tuhan-Baranovskis S. (Tuhan-Ba-
 ranowski) 85
 Tulabuga (Telebuga) 143, 166
 Tulu Chodža 277, 278
 Turaitemyras 168
 Ulanovskis B. (Ulanowski) 127, 149
 Ulaščikas N. (Улащик Н. Н.) 69
 Urbonas IV 151
 Urusbuga 302
 Uruschanas 274

- Ustrialovas N. (Устрялов Н.) 80,
81
Utenis 140
Uzbekas 20, 21, 74, 85, 173, 176,
180, 181, 185, 204—207, 209, 210,
212—214, 218, 219, 274, 276, 308,
312
Vaclovas II 306
Vadingas L. (Waddingus) 176, 177
Vaičiulaitis A. 209
Vaidila 47
Vaidotas 32
Vaitkevičius B. 6
Vaisevistas 297
Vaišvilkas 103, 119, 126, 128, 131,
134, 135, 137, 152, 154, 196
Valančius M. 87, 175
Vapovskis B. (Wapowski) 59, 236,
237, 270, 271
Varakauskas R. 113, 139, 141, 165,
199, 201
Vartbergė H. 27, 34, 60, 133, 136,
137, 139, 232
Vasilevskis V. (Vasiljevsky, Ва-
сильевский В.) 185, 204, 205
Vasilijus I 270
Vasilijus III 79
Vasilijus Aleksandrovičius 304
Vasilijus Konstantinovičius 301
Vasilijus Michailovičius 48
Vasilijus, Naugardo vysk. 25,
190—195
Vasilijus, Smolensko k. 30
Vasilkas 106, 124, 126—132, 134,
135, 142—144, 154
Vassafas 75
Vdoviševskis Z. (Wdowiszewski)
25
[Venclovas M.] Mykolaitis 87, 128,
129
Vernadskis G. (Vernadsky) 89
Veselovskis N. (Веселовский
Н. И.) 163
Vidugiris A. 139
Vygandas Marburgietis 268, 283
Vygantas, Algirdo s. 24, 25, 42
Vijūkas-Kojelavičius žr. Kojelavi-
čius A.
Vykintas 63, 112
Vilanis 233, 308
Vilhelmas fon Vrimershaimas 296
Vimeris J. (Wimmer) 109
Vinteris E. (Winter, Винтер) 92,
93, 153, 256, 257
Vytautas 37, 40, 44—47, 57, 58, 60,
62, 64, 68, 69, 83, 85, 141, 183,
195, 196, 198, 199, 236—242,
244, 245, 247, 248, 250—253,
256, 258, 259, 261, 262, 268—
274, 277, 279, 292, 293, 299
Vytenis 63, 173, 174, 175, 199
Vitoduranus J. 307
Vladimiras Algirdaitis 43, 48, 51,
62, 67, 198, 249, 251, 253, 254,
257, 294—298
Vladimiras Andrejevičius 33, 36,
48, 196, 199
Vladimiras Vasilkovičius 158—160,
163—165, 167
Vladimiras, XIV a. Volynės k. 178
Vladimircovas B. (Владимирцов
Б. Я.) 90
Vladimirskis-Budanovas M. (Вла-
димирский-Буданов М.) 80, 81,
183, 186, 187, 245, 289
Vladislovas Lokietka 55, 178, 179,
181, 201—204, 209, 306
Vladislovas Vaza 288
Vlodarskis B. (Włodarski) 115,
155, 165, 173, 179, 307
Volfas J. (Wolff) 25, 43, 73, 82,
83, 221, 225, 269
Volkaitė-Kulikauskienė R. žr. Ku-
likauskienė R.
Volkovas M. (Волков М.) 277
Volteris E. (Вольтер Э.) 136,
137, 139
Voroninas N. (Воронин Н. Н.)
91, 104, 105
Vsevolodas Mstislavičius 17, 113
Zajončkovskis S. (Zajączkowski)
55, 73, 77, 105, 145, 147, 153,
155, 165, 173, 179, 180, 189, 201,
203, 204, 205, 307
Zakirovas S. (Закиров С.) 155,
205, 209
Zakrevskis N. (Закревский Н.)
185
Zatorskis V. (Zatorski W.) 84, 85,
103, 104, 117
Zevakinas E. (Зевакин Е. С.)
209
Ziemovitas (Semowitus) 175
Zigmantas Vaza 77, 286, 288

Ziminas A. (Зимин А. А.) 4, 6,	Ždanas M. (Ždan) 271
11, 17, 39, 53, 70, 71, 75, 79,	Žilberas de Lanua (Ghillebert de
91, 141, 157, 195, 207	Lannoy) 293
Zotovas R. (Зотов Р. В.) 185, 199,	Žiugžda J. 4, 5, 92, 93
205	Živinbudas 63
Zubrickis D. (Зубрицкий Д.) 80,	Žygimantas Augustas 10
81, 120, 121, 126, 127, 179,	Žygimantas Senasis 183, 293
181, 185, 209	Žukas V. 93

- Adžigolo ež. 242, 284
 Aizkrauklė (Ašeradė, Ašradė) 35, 165
 Akmena (Okmena, Ošmena), u. 71, 72
 Akmenynė, u. 72
 Ak Orda 274, 280
 Alanta 136
 Albus lacus žr. Baltasis ež.
 Alytus 143
 Alna, u. 232
 Alsėnai (Alsen, Alsiai, Alsia) 133, 136—139
 Alsys, ež. 138, 139
 Amsterdamas 77
 Andruskos dvaras žr. Galšia
 Anglija 203, 221, 266, 309
 Arabai 74, 80, 278
 Ariogala 72, 133, 230
 Armėnija, armėnai 275, 306
 Ašmena 97, 98, 130, 140—142
 Aukso Orda (Orda) žr. visoje knygoje
 Aukštaitija 46, 129, 130, 132, 133, 136, 141
 Austrija, austrai 14, 88, 202
 Avarai 176
 Avinjonas 228, 254
 Azerbaidžanas 232
 Azija 3, 118, 125, 170, 305
 Centrinė Azija 208
 Pietryčių Azija 306
 Priešakinė Azija 60, 155
 Rytų Azija 306
 Vidurinė Azija 170
 Azovas 68, 238, 239, 242
 Bagdadas 170
 Bajerburgas 218
 Bakota 57, 61, 62, 236, 238, 247, 291, 292
 Balkanai 106
 Balninkai 136
 Baltai 3, 124
 Baltarusija, Baltarusijos TSR, baltarusiai 5, 61, 92, 93, 104, 105, 132, 234, 300, 310
 Baltasis ež. (Albus lacus) 77, 288
 Baltasis Vanduo 284
 Baltijos jūra 208, 212, 232, 248
 Baltijos pajūris 299, 312
 Baltoji pakrantė (Beloberežė, Beloberežie) 32, 76, 77, 235, 241, 251, 254, 255, 257, 258, 282, 283, 286—292, 298, 310, 313
 Baltoji u. 289
 Belaja cerkvė 238
 Belgorodas 180, 196
 Belica (Beliag, Belitz) 140
 Beloberežė žr. Baltoji pakrantė
 Beloberežiečiai 123
 Beloberežjė, pilis 287
 Belogrudas 141
 Belozersko limanas 289
 Belozerskojė 289

* Santrumpos: ež.— ežeras, u.— upė, ž.— žemė,

- Belskas 100
 Belzas 223, 228—230, 232, 245, 266, 269, 312
 Berdičėvas 143
 Berezanė 288
 Bersabenis 146
 Beržūna (Berezina), u. 130, 139, 141
 Betygala 133
 Bezdežas 302
 Bežecko Verchas 168
 Bežica 18
 Bilehovėscai (Bilehoviesccy) 288
 Biržulio ež. 175
 Bisenė (Bison) 173, 174
 Bizantija 16, 60, 88, 111, 154, 174, 289, 309
 Bobrovnikai 266
 Bobruiskas 285
 Boločoviečiai 123
 Boločovo ž. 123
 Bobbarežė (Barbarežė) žr. Baltoji pakrantė
 Borislavlis 242
 Braclavas 57, 237, 264, 285, 293
 Brandenburgas 14, 126, 146, 149, 202, 203
 Bremenas 149
 Brestas 63, 65, 98, 100, 103, 106—108, 114, 129—131, 134, 164, 178, 179, 201, 202, 223
 Brianskas 30, 31, 36, 100, 124, 158, 160, 180, 182, 192, 194, 212, 233, 234, 281, 282, 300, 304, 310, 312
 Brno 208
 Bugas (Pietinis) 58, 77, 238—240, 247, 250, 251, 255, 256, 264, 284—288, 290, 292, 308, 310, 313
 Bugas (Vislos intakas) 93, 103, 106, 108, 120, 158
 Bukovina 308
 Bulgarija, bulgarai 170
 Bulgarija (Volgos) 280
 Butkūnai 109
 Caregradiečiai žr. Konstantinopolis
 Chačibėjaus (Chadžibėjaus) Majakas 293
 Chadžibėjus (Odesa) 285, 293 (žr. ir Kačibėjus)
 Chersonas (Korsunė, Kryme) 83, 240—243, 299
 Chersonas (Padneprės) 289
 Chmelnikas 77, 284
 Cholmas 107, 122, 144
 Chotinas 57
 Chovras (Chovračas) 33
 Čarnkovas 216
 Čekija, čekai 13, 14, 55, 56, 60, 108, 126, 146, 149, 151, 152, 154, 178, 201, 203, 204, 220, 306, 307
 Čėrynė 71, 251
 Čėrkasai 62, 180, 182, 196, 197, 238, 241, 251, 286, 287, 292, 293
 Čėrniatiniečiai 123
 Čėrnigovas 63, 99, 106, 110, 112, 114—116, 118, 124, 182, 191, 192, 194
 Čėrnigovo-Seversko ž. 85, 234
 Čėrvonogrodas 247, 265, 291, 292
 Čigirinas (Čėrynė) 286, 287, 290
 Čiudė 18, 19
 Čiudų (Peipaus) ež. 19
 Dainava 72
 Dania, danai 136, 155, 156, 165, 201
 Daugpilis 136
 Dauguva, u. 35, 128, 130, 156, 232, 282, 312
 Deltuva, ž. 133, 135, 136
 Dešt i kipčiakas 160
 Didžioji Orda 252, 280
 Dieveniškės 138
 Ditva, u. 141
 Dmitrovas, dmitroviečiai 18, 37, 303
 Dnepras, u. 66, 76, 77, 101, 111, 112, 115, 120, 124, 125, 160, 239—243, 248—252, 255, 256, 269, 284, 287—292, 310, 313
 Dnepro-Bugo limanas 249, 284, 286, 288
 Dnepropetrovskas 289
 Dnestras, u. 104, 108, 114, 115, 238, 242, 243, 248, 249, 252, 255, 256, 288, 289, 292, 293
 Dobrynė 203
 Dobrudža 238, 256
 Donas, u. 20, 68, 160, 174, 234, 236, 238—244, 250, 251, 269, 270, 272, 282, 284, 311, 313
 Dorogobužas 189, 210
 Drisa 285

- Drohičinas 63, 98, 100, 103, 106, 108, 114, 115, 127, 132, 135, 156—158, 160, 178, 179
 Drutskas 99, 100, 214
 Dubičiai 140
 Dubingiai 136
 Dubysa, u. 72
 Dubna 140
 Dubnicas 229, 230, 231
 Dunojus, u. 74, 118, 176, 238
 Duobelė 297
 Durbė 148—150, 153
 Dzūkija 143
 Džirkino gentis 274
 Džuči ulusas 74
 Egiptas 74, 170, 181, 205, 209, 274
 Eišiskės 97—99, 136, 140, 142, 226, 227
 Elbingas 216
 Elenarava 76
 Estija, Estijos TSR 12, 157
 Eurazija 90
 Europa 3, 5, 18, 86, 88, 93, 97, 102, 118, 125, 148, 150, 168, 170, 201, 202, 282, 300, 305, 306, 310, 311
 Centrinė Europa 97, 101, 104, 114, 116, 117, 119, 168, 208, 310
 Rytų Europa 4, 60, 65, 80, 84, 90, 118, 119, 125, 161, 163, 168, 177, 202, 208—210, 213, 219, 248, 256, 262, 298, 299, 308—310
 Vakarų Europa 3, 12, 56, 60, 90, 119, 148, 150, 155, 169, 208, 266, 300, 308, 309, 310
 Ežerai (Aziory, Ozery) 107, 140
 Flandrija 208
 Fominas 214
 Frankfurtas prie Oderio 203
 Gaižuva 167, 230
 Galičas 303
 Galindai 126, 144
 Galšia (Galse, Galšėnai, Alšėnai ir pan.) 137—142, 198
 Galšia, u. 138
 Gardinas 63, 65, 98—100, 102—109, 126, 127, 131, 134, 135, 140, 142, 161—164, 311
 Genuja, genujiečiai 208, 278, 288
 Georgenburgas (Jurbarkas) 149
 Gepidai 176, 177
 Geranainys 140, 141
 Germanai 176
 Giedraičiai 72, 136
 Gluchovas 114
 Gneznas 266
 Gorynė, u. 253, 285
 Gorodokas 123
 Gotai 176
 Gotesverderis 32, 50
 Gotlandas (Gotų krantas) 10, 11, 110, 111, 156
 Graikai 11, 182, 288, 291
 Graužiškės 97, 98, 142
 Gruzija, gruzinai 205, 274
 Haidelbergas 137
 Haličas, Haličo Rusia 158, 160, 162, 166, 216, 230, 231, 232, 248, 264, 265, 306, 308
 Haličo—Volynės Rusia 10, 80, 81, 91, 107, 111, 118—123, 125, 129, 135, 145, 147—149, 153, 154, 156, 158—166, 168, 169, 173, 174, 179, 181, 202, 203, 212, 214, 216, 218, 274, 311
 Hanza 212
 Ikškilė 297
 Ila ut 117
 Indija 170
 Ingulecas, u. 288
 Iranas 74, 75, 147, 154, 155, 180, 181, 204—206, 212, 274, 305
 Irpenė (Rpenė), u. 180, 182, 185, 188
 Irtyšius, u. 118
 Italija, italai 177, 233, 266, 288, 308—310
 Izborskas, izborskiečiai 24, 25, 29, 222
 Ižora 28
 Japonija 170
 Jaroslavlis 301
 Jatranė, u. 285
 Jazdovas (Jastow) 175
 Šv. Jono pilis 269
 Jotva, u. 109
 Jotvingiai 14, 103, 122, 126—128, 130, 131, 135, 142—146, 156, 164—167, 311
 Jugra (Ugra, Vengrija) 46
 Junigeda žr. Veliuona

- Juodoji jūra 76, 80, 85, 98, 176,
 208, 216, 238, 241, 244, 246,
 248—256, 280, 287, 288, 290—
 293, 297—299, 310, 313
 Jurbarkas 66, 77, 79, 174
 Jurjevas 214
 Jūra, u. 72

 Kačibėjus 239, 242
 Kafa 183, 238, 240, 250, 269, 274,
 299
 Kairas 281
 Kalka 65
 Kamenecas (Podolės) 57, 62, 236—
 238, 247, 259, 265, 291—293,
 310, 313
 Kamenecas (prie Bresto) 178
 Kameneco valsčius 79
 Kamenskojė 289
 Kanevas 10, 180, 182, 196, 197,
 238, 285
 Karpatai 249
 Karačėvas 99, 100, 114
 Karaimai 85
 Karakorumas 76, 107, 118
 Karaliaučius 34
 Karšuva, ž. 133, 139
 Kašinas 33, 37, 39, 301
 Kaukai 143
 Kaukazas 170, 183, 306
 Kaunas 32, 33, 66, 70, 72, 77, 78,
 99, 174, 175, 266, 282, 283, 309
 Kaunas Naujasis 266
 Kazanė 52
 Kelnas 149
 Kernavė 130, 132—134, 165, 266
 Kijevas 12, 13, 18, 43, 48, 62, 64,
 66—68, 80—83, 85, 91—93, 98,
 100, 106, 108, 110, 112, 120—
 125, 143, 176—178, 180—198,
 200, 201, 206, 208—210, 213,
 234, 238—240, 243, 245—249,
 251, 253, 254, 256—258, 271,
 284—286, 289, 290, 293—298,
 300, 308, 309, 311, 312
 Kijevo Pečiora 182, 186
 Kinija, kina 117, 170, 306
 Kirkelskas (Kyrk Erė) 68, 238, 271,
 272
 Kirsna 130
 Kleckas 130, 134
 Kobrinas 178

 Koidanovas (dab. Dzeržinskas) 66,
 82, 99, 101—103, 108, 109, 115
 Kolainiai 167
 Kolyvanė (Talinas) 20, 156
 Konstantinopolis, konstantinopoli-
 tiečiai (caregradiečiai) 11, 20, 74,
 174, 289
 Kopylis 43, 159, 295
 Koporė 21, 48, 190, 211
 Koreckas (Korecas, Koreika) 120,
 121, 123
 Korela, ž. 21, 190, 211
 Korelskas (Korela) 21, 48, 190, 211
 Korėja, korėjiečiai 306
 Korsunė žr. Chersonas
 Koršėvas 32, 85, 234, 243, 281, 282,
 310, 313
 Koržėvas 257 (žr. Koršėvas)
 Kostenevas 109, 141
 Kostroma 301
 Kozelskas 74, 108, 112, 113
 Kražiai 133
 Kreivoji pilis (Vilniuje) 70, 71
 Krėmenecas 119, 144, 169, 237,
 286
 Krėva 44, 98, 99, 136, 140
 Krylovas 77, 286
 Krymas (Taurika) 52, 68, 79—83,
 183, 208, 238—244, 247, 251,
 256, 271—274, 276—279, 281,
 284, 293, 299, 310
 Kryžiuočių (Teutonų) ordinas (kry-
 žiuočiai, Ordinas) 3, 5, 10, 12,
 14—16, 18, 20, 24, 26, 27, 29,
 32, 34, 44, 47, 49—51, 55, 56,
 58—60, 66, 70—72, 77, 88, 90,
 92, 99, 111, 113, 114, 119, 120,
 124, 128, 129, 133, 136, 138, 139,
 147—156, 165, 167—169, 173—
 175, 178—180, 200—203, 205,
 207, 208, 212, 216—218, 220—
 222, 226, 228—230, 232, 234,
 240, 248, 250, 266—268, 280—
 283, 294, 297—300, 308—312
 Krokuva 42, 46, 53—55, 58, 98,
 106, 114, 126, 143—146, 164,
 203, 208, 306
 Krutogorjė (dab. Dzeržinskas) 104
 Kujavija 93, 150
 Kuktiškės 136
 Kulikovas 11, 19, 42, 49, 75, 240,
 246, 305

- Kulmas 60, 150, 152, 216
 Kumanai (polovcai) 15, 146
 Kura, u. 181
 Kurija (popiežiaus) 12, 15, 88, 93,
 119, 125, 128, 147, 148, 155,
 201—205, 218, 222, 232, 308
 Kurskas 157
 Kuršas 216
 Ladoga (pilis) 21, 48, 190, 211
 Ladogos ež. 212, 222
 Langobardai 176
 Latgala 101
 Latviai 84
 Lazūnai 138
 Leita, u. 134
 Leliūnai 109
 Lenčica 229
 Lenkija, lenkai (liachai) 9, 12—14,
 30, 38, 39, 41, 42, 46, 50, 53—
 60, 62, 64, 66, 67, 72, 74, 78,
 82—86, 88, 92, 93, 101, 102, 104,
 106—110, 114, 126, 128, 129,
 131, 142—147, 149, 151—156,
 159, 164, 166, 168, 169, 178, 187,
 201—206, 209, 216—220, 222,
 223, 226—232, 235—237, 240,
 242, 244—250, 252—255, 259,
 262—269, 282, 283, 299, 300,
 306—312
 Didžioji Lenkija 53, 145—148
 Mažoji Lenkija 54, 58, 145, 154,
 164, 166
 Liachovičiai 132
 Libka (Lika) 74, 75
 Lielvardē 151
 Lietauka (Lietava), u. 134
 Lietuva, Lietuvos Didžioji Kuni-
 gaikštystė, lietuviai žr. visoje
 knygoje
 Linkmenys 79, 136
 Lionas 155
 Lipniškės 109
 Lisagura 54, 126, 146
 Liubekas 11
 Liublinas 57, 66, 106, 143, 166,
 173, 216, 230, 233, 306, 307
 Liubutskas 37—39
 Livonija, Livonijos ordinas 10, 12,
 16, 18, 24, 35, 60, 101, 113, 114,
 128, 133, 138, 149, 150, 155, 156,
 165, 201, 203, 210, 216, 218,
 220—222, 266, 283, 292, 294,
 296, 297, 300
 Lyda 99, 102—104, 108, 109, 140,
 141
 Luckas 57, 64, 100, 120, 122, 124,
 125, 143, 144, 158, 178, 208,
 223, 264, 286, 293
 Luga 25
 Luskajė 48
 Lvovas 98, 143, 144, 216, 228,
 230—232, 264
 Maincas 149
 Maišiagala 266
 Majakas 293
 Makedonija 170
 Mandžiūrija 306
 Mangupas (Mankopas) 68, 238, 271,
 272, 279
 Mardviai 214
 Marienburgas (prie Namuno) 218
 Maskva, maskviečiai 11, 17—
 22, 24—28, 30, 32—38, 40—42,
 44—46, 49—51, 74, 90, 126, 156,
 157, 182, 190—193, 199, 212,
 214, 221—228, 233, 252, 281, 286,
 299—305
 Mechovas 54, 230, 233
 Medilas 79, 138, 139
 Medininkai (Aukštaitijoje) 79, 98,
 99, 140
 Medininkai (Žemaitijoje), ž. 71, 72,
 175, 178
 Melnikas 63, 98, 100, 103, 108,
 131, 178
 Merkys, u. 129, 133
 Mežibožas (Mežibožjė) 57, 123, 264
 Mežuotnė 201
 Mėlynieji Vandenys (Mėlynasis
 vanduo), u., mūšis 6, 16, 32,
 59—61, 66, 68, 74, 76, 77, 81—
 86, 89, 177, 220, 235, 236, 238—
 263, 268—270, 274, 279, 282—
 287, 291, 292, 294—296, 298,
 299, 310, 313
 Mėlynųjų Vandenų pilis 77, 251,
 252, 284—287
 Michališkės 130
 Mindaugo pilis (Vilnius) 137, 140
 Minskas 79, 98, 103, 108, 132, 142
 Mintauja 297

- Mogilna 64, 66, 100—102, 116, 117, 128
 Moldavija 58, 248, 299, 308, 309
 Molodečnas 132
 Mongolija 118, 306
 Moravija 14, 108
 Mordviai 280
 Mstislavlis 31, 233
 Munkačas 249
 Murachva, u. 292
 Mozirius 63, 99, 100, 114, 285
 Mozūrija, mozūrai 9, 44, 58, 106, 152, 153, 165, 179, 263
 Možaiskas 22, 23

 Naliboko giria 139
 Nalšia (Nalščane, Nalsen, Nališkis, Noliškis, noliškėnai) 126—141, 143
 Narevas, u. 126
 Narova (Narva) 48, 156
 Narutis, ež. 138
 Naugardas Didysis, naugardiečiai 10, 11, 18—22, 24—26, 28—30, 38, 42—45, 48, 50, 51, 103, 106, 113, 126, 130, 141, 156, 174, 182, 189—195, 197, 203, 210—212, 218, 220—222, 224—226, 228, 301, 304
 Naugardas Žemutinis 281, 303, 304
 Naugardukas 63, 65, 98—109, 116, 122, 123, 126, 132, 134, 135, 140—143, 156, 158—162, 164, 196, 205, 236, 260, 311
 Naujatoržokiečiai 18, 20
 Nemakščiai 72
 Nemunas, u. 64, 66, 76, 77, 79, 98, 100, 104, 105, 109, 116, 128—130, 132—134, 138—142, 167, 174, 196, 205, 218, 266, 309
 Neris, u. 71, 103, 128—130, 133, 134, 136—138, 142
 Nesvyžius 70, 134
 Neva, u. 212, 222
 Nevėžis, u. 32, 167, 266
 Nikopolis 289
 Nizas, ž. 155, 301
 Nogajaus orda 239
 Novosilas 209, 281, 303

 Obelijos ež. 143
 Očiakovas 238, 242, 244, 284, 288
 Oderis 203

 Odesa 242, 243
 Okuniovka, u. 63, 66, 100—102
 Olandija 220
 Oliva 53, 146, 147
 Olša, Olšev 138, 139
 Ongulo gentis 274
 Opoka 26
 Ordinas žr. Kryžiuočių ordinas
 Orechovas 21, 28, 48, 190, 211, 222
 Osečenė 210
 Ostrina 108, 109, 140
 Ostrogas 285
 Ovručas 62, 180, 182, 196

 Pabaltijys 12, 150, 155, 201, 208, 227
 Padneprė 10, 121, 122, 124, 183, 251, 286, 289, 290, 309
 Padnestrė 308
 Paduja 269
 Pagrauda 133
 Pagudė (Pogezanija) 135
 Palestina 155
 Pamedė 152, 216
 Panemunė (Vytenai) 76
 Parčevas 57
 Paryžius 83
 Pastovys 138, 139
 Paštuva 167, 230
 Pavolgis 118, 276
 Perejaslavlīs (Padneprio) 112, 115, 180, 196, 249, 257, 296
 Perejaslavlīs (Riazanės) 214, 302, 305
 Perejaslavlīs (Suzdalės ž.), perejaslavlīčiai 37, 38
 Perekopas 238
 Peresopnica 125
 Permė 18, 19, 22, 211
 Persai 74, 80
 Pervomaiskas 284
 Piatigorskas 183
 Pieštė 266, 267
 Pilėnai 218
 Pinksas 104, 105, 158
 Pobožjė 123
 Podlasė (Palenkė) 178, 179
 Podolė 56—58, 61, 62, 64, 66—68, 73, 80—85, 121, 231, 235—238, 240—250, 252—265, 268—270, 286, 290—293, 298, 300, 308, 310, 313
 Didžioji Podolė 292

Mažoji Podolė 16, 291, 292, 298
 Pokarviai 151
 Polesė 159
 Polockas, polockiečiai 18, 31, 33,
 44—46, 48, 196, 218, 266, 285
 Polovcai 120
 Porchovas 26
 Praha 125
 Prancūzija, prancūzai 88, 92, 119,
 267
 Prieglius, u. 232, 282, 312
 Pripetė, u. 66, 101, 104, 108, 114,
 115, 284, 285
 Pronskas 302, 304, 305
 Prūsija, prūsai 3, 12, 15, 32, 34,
 54, 56, 58, 60, 67, 84, 93, 106,
 114, 120, 128, 144—146, 148—
 152, 163, 164, 167, 201, 216,
 218, 220, 230, 232, 283
 Pskovas, pskoviečiai 23—25, 29,
 31, 35, 43, 44, 51, 113, 133, 190,
 191, 194, 196, 212, 213, 222, 223
 Pšaga, u. 25
 Punia 130
 Putivlis 114, 180, 182, 196, 238

 Radomas 229
 Ragainė 133, 167
 Raikovecas 143
 Raseiniai 133, 230
 Ratnas 102, 104
 Raudonė 77, 179
 Revelis (Talinis) 35, 165
 Riasna 210
 Riazanė 36, 48, 52, 154, 168, 214,
 238, 300, 302—305
 Rilskas 114
 Ryga, rygiečiai 10, 11, 110, 111,
 113, 137, 155, 156, 199, 201,
 203, 294, 296, 297
 Rodūnė 98, 99, 140
 Roma 46, 47, 176, 177, 202, 264
 Rosė, u. 285, 292
 Rostovas (Šiaurės rytų Rusioje) 18,
 22, 24, 30, 34, 126, 214, 224, 274,
 301
 Rovė (Rodenas, Rodnė) 33
 Rudava 34, 36, 49, 300
 Rumunai 90
 Rusa, Rusa Staraja 48, 106
 Rusia, rusai 3, 4, 9, 10, 12, 15—
 17, 20, 22, 30, 33, 35, 37, 40, 50,
 53—56, 58, 61—64, 66, 68, 76,

78, 80, 82, 84—86, 89—93, 97—
 102, 110—112, 114—120, 122,
 123, 125, 127—130, 134, 144—
 148, 151—157, 161, 162, 164—
 166, 168, 170, 179, 181, 182, 184,
 189, 190, 195, 198, 201, 207, 209,
 211, 212, 214, 216—221, 223,
 224, 226, 230, 232, 234, 235, 238,
 240, 242, 246, 247, 252, 254, 256,
 264, 265, 274, 278, 280—282,
 285, 286, 288, 289, 292, 299—
 312
 Didžioji Rusia 4
 Juodoji Rusia 104, 128—130, 134,
 142, 162
 Mažoji Rusia 5
 Pietinė Rusia, pietiniai rusai 84,
 126, 182, 184, 185, 240, 249
 Pietryčių Rusia 12, 253
 Pietvakarių Rusia 9, 20, 53, 54, 58,
 60, 80, 119, 125, 129, 134, 144,
 147, 158, 168, 169, 178, 180, 216,
 223, 229, 237, 267, 307
 Rytų Rusia 212
 Šiaurės Rusia 148
 Šiaurės rytų Rusia 20, 115, 168,
 195
 Šiaurės vakarų Rusia 212
 Ržėvas 30, 31, 33, 211, 233, 243

 Salakas 136
 Sandomiras 53, 54, 66, 143—147,
 164, 166, 229, 264, 306
 Saracėnai 59, 119, 308
 Sarajus 118, 221, 280, 299, 304,
 305
 Saulė (Šiauliai) 113, 114, 133
 Semba 60, 173, 216
 Semocas 123
 Septynpilis 307
 Serbedarų valstybė 305
 Serbija 170
 Serpuchovas 199
 Servečas, u. 134, 159
 Sibiras 170
 Sicilija 155
 Silezija 232
 Sina, u. 285
 Sina voda, u. 77
 Sinča, u. 285
 Sinevoda (Sinovoda) u. 247
 Sinia, u. 285
 Siniaja Voda, u. 240

- Siniava, u. 285
 Siniavka, u. 285
 Sinica, u. 285
 Siniucha (Sina voda), kair. Piet.
 Bugo intakas 77, 247, 256, 284—
 286, 313
 Sirija 170
 Sitė, u. 112
 Sitnas (Sitčinas) 28
 Sigulda 297
 Skala 247, 265, 291, 292
 Skaudvilė 72, 139
 Skitai 176
 Skuodas 149
 Slavai 3, 90, 299, 300, 309
 Rytų slavai 17
 Slavutas 285
 Slepovrodas žr. Sneporodas
 Slonimas 98, 102—104, 106, 134
 Sluckas 132, 134, 156, 159
 Slučas, u. 253, 286, 287, 290
 Smolenskas, smolenskiečiai 10, 17,
 18, 21—24, 26—28, 30—34, 36,
 38, 40, 44, 45, 50, 68, 76, 85,
 103, 106, 110—116, 128, 130,
 156, 158, 175, 190, 191, 210, 212,
 214, 215, 218, 224, 225, 233, 238,
 270, 293, 300, 302, 308, 312
 Smotričas, pilis 236, 247, 265, 291,
 292
 Smotričas, u. 291, 293
 Smurgainys 109
 Sneporodas (Slepovrodas, Sniporo-
 das) 77, 180, 184, 185, 196, 197
 Sniporodas, u. 197
 Snivoda (Dnestro intakas) 284
 Snivoda (Piet. Bugo intakas) 77,
 284, 286
 Sokolas (Sokolecas) 293
 Solchatas (Senasis Krymas) 274,
 275
 Sosna, u. 234, 282, 310, 313
 Spėra, ež. 70
 Staraja Rusa žr. Rusa, Rusa Staraja
 Starodubas 99, 114, 196, 303
 Stenka (Sčenca) 58, 264, 265, 292
 Strėva, u., mūšis 26—30, 49, 207,
 221, 222, 227, 300
 Stripas, u. 291
 Sudakas 278
 Suginčiai 136
 Sula, u. 197, 290
 Supraslis 61, 193, 224, 259, 260,
 262
 Surazas 100
 Sutkulo (Šiurakiul) gentis 74, 273
 Suzdalė 10, 38, 111, 118, 214, 281,
 302—304
 Svinigrodas 238
 Svinovody, u. 285
 Svisločė, u. 285
 Svisločė 226, 227
 Swyna Horda, pilis 16, 287
 Svyriai 136
 Ščiara, u. 141
 Šeibakai 109
 Šeibakpolis (Šeibaklaukis) 102,
 103, 108, 109
 Šeibokai 109
 Šeibokiškiai 109
 Šelonė 25
 Šešuoliai 136
 Šešupė, u. 126
 Šiauliai 114
 Šinovoda 77
 Šlionskas (Silezija) 144
 Šukščiai 136
 Švedija, švedai 28, 79, 109, 222
 Šveicarai 60, 88
 Šventaragio slėnis 101, 103
 Šventoji, u. (Neries int.) 70, 137
 Targovica 238
 Tauragnai 136
 Taurida (Krymas) 220
 Taurika žr. Krymas
 Tavanė 241, 288
 Terebovlė 58, 264, 265, 292
 Terekas, u. 181, 205
 Teterevas, u. 120, 123, 124
 Tevrizas 232
 Tiasminas, u. 286, 287, 290
 Tibetas 306
 Tigošinovas 22
 Tiurkai 75, 91, 274
 Toropėcas 106
 Torunė 60, 61, 240, 285
 Toržokas 18, 20, 21, 106, 112,
 128, 174, 175, 192, 194, 211, 212
 Totoriai-mongolai žr. visoje kny-
 goje
 Trakai 49, 130, 266, 271, 275
 Trakija 170
 Trobos 136

- Trubčevskas 196
 Trubežas, u. 38
 TSRS 130, 256, 294, 296
 Turecas 141
 Tureiskas 141
 Turiskas 141
 Turkai 90
 Turovas 99, 100, 132, 158
 Tustanė 248
 Tverė, tveriečiai 10, 17, 18, 20, 22, 30—34, 36—40, 42—44, 47—52, 76, 85, 90, 113, 157, 174, 207, 209—214, 226, 252, 255, 280, 281, 286, 300—304, 313
 Uigurai 277
 Ukmergė 109
 Ukraina, Ukrainos TSR, ukrainiečiai 77, 80, 92, 93, 189, 234, 288, 296, 299, 300, 310
 Ulanovas 284
 Umanė 285
 Upytė 133
 Uralas 109
 Ustiugas 38, 126
 Utena 109, 136, 137, 139, 140, 143
 Uždneprė 156, 158, 160, 249, 310, 311
 Uždonė 238
 Užjaikė 277
 Užkamis 211
 Užneris 79
 Užvolgis 63, 64, 98—100, 108, 144, 238, 239
 Varmė 12, 150
 Varšuva 82
 Vasiliškiai 108, 140, 141
 Veliuona 70, 167, 222, 266
 Venecija 208, 274
 Vengrija, vengrai 13—15, 18, 46, 54—56, 58—61, 68, 90, 92, 93, 102, 106—108, 111, 120, 144, 168, 169, 178, 202—204, 206, 217, 220, 228, 230, 249, 250, 269, 299, 300, 306—310, 312
 Verknė, u. 134
 Vevereskas 141
 Veverka, u. 141
 Viazma 189, 210
 Videniškiai 136, 297
 Viena 88
 Vietnamas 170
 Vilkmėrgė (Ukmergė) 49, 136, 218
 Vilnia, u. 103
 Vilnius 6, 11, 15, 41, 44, 46—48, 51, 61, 70, 79, 82, 83, 86, 89, 98, 130, 136, 139—143, 201, 204, 205, 207, 218, 228, 240, 266, 297, 312
 Vinica 284
 Visla, u. 307
 Vitebskas 285
 Vizna 131
 Vyšgorodas 180, 196
 Vladimiras (prie Kliazmos) 17, 19, 20, 22, 51, 106, 112, 113, 115, 118, 126, 155, 157, 281, 299, 305
 Vladimiras (Volynės) 64, 66, 100, 103, 106, 125, 144, 158, 162, 166, 178, 182, 190—194, 208, 216, 223, 228, 229, 267, 293
 Voiščina 20, 128
 Vokė, u. 68, 238
 Vokietija, vokiečiai 9—11, 14, 18—20, 24, 26—28, 32, 34, 44, 47, 55, 56, 59, 60, 78, 86—88, 92, 101, 110, 111, 114, 148, 155, 156, 178, 201—203, 207, 212, 220, 221, 230, 243, 246, 266, 309, 310, 312
 Aukštutinė Vokietija 60
 Volchovas, u. 212
 Volga, u. 68, 210, 236—239, 242, 269, 272, 280, 305
 Volgos carystė 277
 Volynė 12, 18, 20, 21, 30, 66, 83, 102, 104, 106, 108, 120—122, 126, 128, 131, 134—137, 139, 142, 143, 145, 147, 153, 154, 156, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 175, 177—180, 182, 186, 187, 190, 191, 196, 200, 201, 206, 216, 217, 223, 226—230, 247, 254, 257, 264, 265, 278, 286, 312
 Volkoviskas 98, 103, 104, 106, 127, 131, 134, 169, 226
 Volodava 18, 22, 106, 107
 Vologda 18, 19, 168, 211
 Volokiečiai 36
 Volokolamskas 36
 Voronuvka 287
 Vorskla, u., mūšis 69, 143, 236, 240, 251, 268—271
 Vozviaglis 18, 118, 120—125, 130, 311
 Voža, u., mūšis 48, 50, 274
 Vroclavas 201

Zalcburgas 149
Zaporožė 76, 287, 289
Zavichostas 232
Zbručas, u. 291
Zditovas 106, 134
Zeimila, u. 71
Zelva 131, 134
Zvenigorodas 62, 292, 293
Žasliai 70, 101

Žeimena, u. 136
Žeimiai 71—73, 175
Žemaitija, žemaičiai 38, 66, 71, 72,
99, 112, 115, 120, 133, 139, 141,
143, 148, 156, 174, 175, 178, 203,
209, 218, 280
Žemygala 72
Žemutinė žemė (Pavolgis) 25, 26
Žiemgala, žiemgaliai 156, 167, 201
Žitomiras 62, 143, 179, 182, 196

ЛИТВА В БОРЬБЕ НАРОДОВ ПРОТИВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ

(От нашествия полчищ Бату до битвы у Синих Вод)

Резюме

Советская наука, выдвинув задачу изучения борьбы народов нашей страны против татаро-монгольского владычества в рамках международного национально-освободительного движения эпохи средневековья, показала, что освободительная борьба против деспотии Чингис-хана и его преемников является актом величайшего прогрессивного значения.

Литва оказалась между Золотой ордой и другой реакционной силой средневековья — Тевтонским орденом, поддерживаемым папством и западноевропейскими феодалами. И если в советской исторической науке борьба Литвы против Тевтонского ордена нашла относительно полное освещение, то этого сказать нельзя об ее борьбе против Золотой орды. Недостаточно синтезированы и эти две стороны истории литовского народа, Литовского великого княжества.

Цель работы — на основе первоисточников, используя опыт международной историографии и, прежде всего, выводы марксистской науки, раскрыть ряд важных, но по-разному освещаемых вопросов и попытаться обобщить историю борьбы Литвы против Золотой орды, определить вклад Литовского великого княжества, в ту пору включавшего и белорусские, некоторые украинские и русские земли, в борьбу народов Европы против татаро-монгольских феодалов, против Золотой орды. Освещается первый значительный этап этой борьбы — от нашествия полчищ Бату (30—40 гг. XIII в.) до битвы у Синих Вод (60 г. XIV в.).

Часть I. Источники и историография. Используемые источники подразделяются на семь групп: 1. Документы, актовый материал; 2. Русские летописи; 3. Польские хроники и погодные записи; 4. Немецкие и другие европейские хроники; 5. Летописи Литвы и «Хроника» М. Стрыйковского; 6. Восточные источники; 7. Другие источники.

В процессе работы использованы документы, акты Литвы, Руси, Византии, Тевтонского ордена, папской курии и др. материалы, главным образом XIII—XIV вв., ретроспективно и XV—XVII вв.

Особенно важным источником при анализе данной темы являются русские летописи, но не совсем ясно, какие летописи и почему содержат больше всего сведений о литовских делах, какова степень достоверности отдельных известий. Это прежде всего касается Никоновского свода. Летописная хронология истории Литвы установлена еще не полностью. В поисках ответа на эти вопросы, мы рассмотрели литовские известия русских летописей за 1239—1386 гг., частично до 1392 г. Оказывается, что Рогожская, Тверская и Никоновская летописи содержат сведений по истории Литвы больше, чем другие. В Никоновской летописи, видимо, использована более полная редакция Тверского летописного свода, в ней выделяется ряд уникальных, притом отчасти бесспорно аутентичных сведений по истории Литвы.

Таким образом, при изучении литовско-ордынских отношений XIII—XIV вв. следует иметь в виду сведения всех сводов, причем имеются веские основания пользоваться и фактами, содержащимися только в Никоновской летописи.

Отдельные моменты литовско-ордынских отношений находят освещение в польских хрониках и погодных записях второй половины XIII—XV вв. Анализируемая тема наиболее подробно освещена в «Истории Польши» Яна Длугоша, написанной в 1455—1480 гг. В настоящей работе на конкретных фактах раскрывается тенденциозность Длугоша по отношению к Литве и пруссам, особенно в вопросе о Подолии. Это обстоятельство важно учесть при исследовании борьбы у Синих Вод.

В немецких и других хрониках интересующие автора настоящей работы события освещаются фрагментарно, но некоторые содержащиеся в них сведения уникальны.

Летописи Литвы. Первая краткая их редакция первой половины XV в. содержит «Повесть о Подолии» и др., где приводятся данные о победе у Синих Вод, деятельности Кариётайтисов (Кориатовичей) в Подолии и т. д. Во второй редакции летописей первой половины XVI в. представлена уже вся история Литвы с древнейших времен, т. е. в ней имеется и легендарная часть, изображающая события до Гядиминаса (Гедимины). В легендарной части приводятся сведения о взаимоотношениях Литвы с татарами в XIII в. и при Гядиминасе. В основном те же сведения содержатся в полной редакции («Хроника Быховца»). Проделанный анализ дает основание предположить, что факты истории Литвы XIII—XIV вв. отра-

жают и легендарная часть летописей Литвы, и «Хроника» Стрыйковского (автора второй половины XVI в.), поэтому в некоторой мере можно использовать историческую традицию этих источников.

Для освещения отдельных моментов анализируемой темы привлечены ярлыки золотоордынских ханов, арабские, персидские источники XIII—XV вв.

Дополнительные сведения для освещения исследуемой проблемы содержатся в записях путешественников и участников походов, современников (XIII—XIV вв.) и более поздних авторов, в историко-географических, топонимических, нумизматических, фольклорных источниках.

Историография XVIII—XX вв. подразделяется следующим образом: 1. Русская и украинская; 2. Польская; 3. Литовская; 4. Немецкая и другая; 5. Советская; 6. Зарубежная марксистская.

Дворянско-буржуазной историографии в целом присущ ряд коренных недостатков: превратное представление об общественном строе как Литвы, так и Орды, отрыв истории внешней политики от внутренней, национальная обособленность или «исключительность», неспособность раскрыть реакционную сущность Золотой орды, роль Литовского великого княжества в освободительной борьбе народов Восточной Европы. При этом, однако, нельзя умалять значения проделанного старой наукой с чисто фактической стороны.

Марксистская историография выяснила коренные проблемы общественного и политического развития Литвы и Золотой орды, открыла путь к исследованию их внешней политики как продолжения внутренней политики определенного класса, его отдельных групп.

Литовско-татарские отношения освещены при исследовании образования Литовского государства (В. Т. Пашуто), Русского централизованного государства (Л. В. Черепнин), международных отношений в Восточной Европе (И. Б. Греков) и ряда других тем (А. И. Рогов и др.).

В литовской советской историографии нашли освещение исторические связи литовского и русского народов, поставлен вопрос о сотрудничестве этих народов в борьбе с татаро-монголами, отмечается определенная положительная роль Литовского великого княжества в XIII—первой половине XIV в. в защите входивших в ее состав славянских земель от вторжения татаро-монголов и крестоносцев (Ю. Жюгжда, авторы «Истории Литовской ССР» и др.).

В трудах советских историков освещена борьба Руси и других народов с татаро-монголами, рассмотрен вопрос о Чингис-хане и его наследии, в них подчеркивается большое прогрессивное значе-

ние освободительной борьбы народов против татаро-монгольских феодалов (Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин; авторы сборника статей «Татаро-монголы в Азии и Европе»).

Зарубежные марксистские историки, исследуя борьбу народов своих стран с татаро-монголами, подвергают критике буржуазные концепции по этому вопросу. При освещении борьбы Польши с татарскими набегами в XIII в. затронут вопрос и о литовско-татарских отношениях (С. Краковский).

В целом же литовско-ордынские отношения остаются неизученными, часто в историографии повторяются те или иные устаревшие утверждения, отсутствует синтез имеющихся источников по данной проблеме.

Часть II. Борьба Литовского государства с татаро-монгольскими захватчиками в XIII в. В этой части работы говорится об организации обороны Литвы после 1240 г. на важнейших дорогах, ведущих с юга и юго-востока, около Ашмяны (Ошмяны), Граужишкес, Эйшишкес, на подвластной земле Новгорода.

Есть основания предположить, что первые столкновения Литвы с татаро-монголами могли произойти в 1238—1239 гг. в связи со смоленскими событиями и осадой Чернигова; в 1240—1241 гг.; в 1242 г. при возвращении Бату из Центральной Европы на Восток. Возможно, что во время похода Бату на Русь и в Центральную Европу отдельные посланные им вожди (Кадан или Кайду, Бала, может быть и др.) опустошали окраины Литовского государства.

Могли иметь столкновения с татарами силы Миндаугаса (Миндовга) в 1253 г. и особенно в 1254 г., когда был заключен мир между Литвой и Юго-Западной Русью. Раскрывается тактика папской курии, которая уже в это время, призывая крестоносцев разных стран к походу против татар, направляла эти силы в помощь Тевтонскому ордену, против пруссов и западных литовцев. В дальнейшей борьбе против татар важным моментом должен был явиться совместный литовско-русский поход на подвластные татарам Возвягяль и Киев (осенью 1255 г.), организованный по инициативе Миндаугаса, но не осуществленный до конца из-за взаимных разногласий.

Начало нового этапа агрессии феодалов Золотой орды знаменуется вторжением войск Бурундая в Литву в 1258 г., когда была опустошена юго-восточная часть государства — Новгородское княжество, территория севернее верхнего Немана, включая, видимо, и Галшю (Гольшан), Ятвягия, но покорить Литву заволжским ханам не удалось.

Нет основания говорить о привлечении литовцев к походу Бурундая в Польшу (декабрь 1259 г.—март 1260 г.).

Папская курия под предлогом борьбы против татар в конце 1259 — начале 1260 г. продолжала направлять силы западноевропейских крестоносцев в помощь Тевтонскому ордену, эта акция курии особенно усилилась после разгрома рыцарей литовцами под Дурбе (буллы конца 1260—начала 1262 г.). Таким образом, Литва в конце правления Миндаугаса подверглась большому нападению полчищ Бурундая, с другой стороны ей пришлось отражать натиск сил Ордена и феодалов Западной Европы, собранных под знаменем борьбы против татар.

Курия в своих политических захватнических целях искала помощи у татар в Передней Азии. В это время и происходит сближение Ливонского ордена, Риги, немецко-датских феодалов в Прибалтике с Золотой ордой (1269—1270 гг.). Данное обстоятельство осложняло положение Литвы.

В 1275 г. хан Менгу-Тимур организовал нападение на Литву Трайдяниса (Тройденя). Татарские войска под руководством Ягурчина с войсками заднепровских, галицко-волинских и других князей подошли к Новогородку, намереваясь следовать дальше в Литву, им удалось взять лишь окольный город.

В 1279 г. (зимой 1278/79 гг.) произошло новое нападение на Литву татар уже Ногайской орды под руководством Мамшея. Татары действовали под Новогородком, а галицко-волинские силы — под Гродно, находившемся под защитой гарнизона с участием пруссов.

В это время, в феврале—марте 1279 г., Ливонский орден совместно с датскими феодалами из Ревеля организовал одно из крупнейших в XIII в. нападений на Литву, но был наголову разгромлен литовским войском. Таким образом, зимой 1278/79 гг. Литва отразила два больших нападения: Золотой орды с юго-востока и Ордена — с севера.

Следующие два нападения татар на Литву произошли в 1282 и 1289 гг. Последствия их как-будто отразились и на западной границе, т. к. в 1283 г. Тевтонский орден, покорив пруссов, начал вторжение собственно в Литву. Здесь существенных изменений не произошло вплоть до 1289 г., когда в конце апреля на нижнем Немане крестоносцы приступили к строительству и вскоре закончили замок Рагайне; начался новый этап агрессии Тевтонского ордена.

Золотую орду подрывала героическая борьба против поработителей Руси и других народов Азии и Европы. На Западе владения татаро-монгольских феодалов уперлись в Литву, Польшу и Венгрию. Во второй половине XIII в. на Литву обрушилась значитель-

ная часть ударов; направленных феодалами Золотой орды на Запад за пределами их владений.

Отвлекая на себя и отражая нападения части сил заволжских ханов, Литва внесла определенный вклад в международную борьбу с татаро-монгольскими феодалами в XIII в.; для стран западного пограничья татарских владений этот вклад был довольно значительным.

Часть III. Образование Литовского великого княжества и его борьба против Золотой орды. В начале XIV в., при Витянисе (Витене), Литва продолжала тяжелую войну с Тевтонским орденом. Золотая орда переживала первые годы внутреннего спокойствия и поэтому, видимо, между обеими сторонами не происходило борьбы и могли иметь место некоторые мирные, союзнические контакты (1302 г.). Но в 1315 г. Литва конфликтовала с татарами, которые, возможно, нападали на нее. В 1318 г. в ханской ставке, в устьях Дона, находились и литовские послы. Имея в виду более ранние контакты Литвы с Константинополем, в этом обстоятельстве, видимо, можно усмотреть стремление Гядиминаса к более широкой международной политике. В результате допустимо, что некоторые татарские силы в 1320 г. были использованы Литвой в борьбе против Тевтонского ордена.

В работе анализируются источники и события, связанные с борьбой Литвы против Золотой орды в 20-х годах XIV в. Предполагается, что поход сил Гядиминаса, вследствие которого татары Золотой орды были изгнаны из Киева, был осуществлен около 1325 г. (в это время силы золотоордынского хана Узбека нападали на Литву) после конфликта с Волинью и занятия Берестейской земли (Подляшья) в 1320—1324 гг. (можно предположить, что тогда тоже произошли литовско-татарские столкновения), когда международное положение было наиболее благоприятным для Литвы (в начале 1325 г. был заключен литовско-польский договор, произошло сближение Литвы с Польшей и Венгрией, которых поддерживала курия, и это в какой-то мере служило защитой от Тевтонского ордена), а Золотая орда воевала на Юге своих владений. В Киеве был посажен наместник Гядиминаса, его двоюродный брат Альгимантас (Олкгимонт) — Федор (упоминаемый в 1330—1331 гг.), правивший здесь до княжения Альгирдаса.

В 1328 г. (после 4-летнего перерыва) возобновление войны против Тевтонского ордена вынудило, по-видимому, Литву пойти на компромисс с Золотой ордой на Юге. Скорее всего, именно этим порождены сведения о мирных отношениях между ними в 1329—1331 гг.

В 20-х годах XIV в., когда Киев был избавлен от непосредственной зависимости от Золотой орды, Литва подошла к южным путям международной торговли. Данное обстоятельство явилось важным фактором в условиях тяжелой войны против Тевтонского ордена. Оно сужало сферу ордынской власти в Восточной Европе, могло активизировать освободительную борьбу союзных Литве земель против ханов, в частности, оказать влияние на события в Твери 1327 г.

В 30-х годах XIV в. между Литвой и Ордой опять велась борьба, вызванная прежде всего нападениями на подвластный Гядими-насу Смоленск. Первое нападение войск хана Узбека произошло в 1333 г. Причиной тому, видимо, в основном были дела подвластного Орде Новгорода, который, стремясь освободиться от татарской власти и больших платежей Орде, сблизился с Литвой, а также Пскова, где еще около 1330 г. литовское правительство посадило князя Александра, изгнанного в 1327 г. татарами из Твери. Хан Узбек, видимо, стараясь вырвать Александра из-под литовского влияния, стремился нанести Литве и военный удар, в 1338 г. татары нападали на Литву. В конце 1339 г. (или в 1340 г.) новое нападение Орды вновь было направлено против подвластного Литве Смоленска. Татарские силы Тевлубия с участием подвластных мордовских, многих русских князей осадили Смоленск, но вскоре отступили, так и не взяв города. Это, видимо, было вызвано приближением сил Гядиминына.

Рассматривается автором и положение дел на Волыни (1340—1341 гг.), где трудно проследить какое-либо сотрудничество Любар-таса (Любарта) с Золотой ордой.

В 30-х годах XIV в. Литва вела трудную войну с Тевтонским орденом, поддерживаемым императором Людовиком Баварским (он в конце 1337 г. «пожаловал» Литву Ордену). Сосредоточение враждебных сил против Литвы в 1333 г., упорные бои с крестоносцами в 1338—1339 гг. происходили в годы татарских нападений. Литве приходилось напрягать все силы для борьбы с двумя врагами. Особенно следует отметить роль Смоленска при отражении татарских нападений в 1333 и 1339 гг. Это — свидетельство большой роли русских городов в освободительной борьбе Литвы.

Отражая нападение Тевтонского ордена, Литва понесла потери в битве 2 февраля 1348 г. под Стревой, а Орден, получив помощь из Германии, Англии, наступая, взял замок Вялюону. В то же время шведские феодалы напали на Новгородскую землю, а в начале 1349 г. Ливонский орден — на Псков. В борьбе русских против обоих агрессоров участвовали и литовские силы (Орехов, Изборск). Подопечный курии, союзник Ордена (с 1343 г.) польский

король Казимир; поддерживающий связь с татарами, в сентябре—ноябре 1349 г. в свою очередь напал на владения Любартаса и Кястутиса (Кейстута) в Юго-Западной Руси.

При столь неблагоприятных для Литвы обстоятельствах Альгирдас в конце 1349 г. (хотя может остаться в силе и дата 1348 г.) направил послов своего брата Кариётаса (Кориата) и двух его сыновей в Золотую орду, к хану Джанибеку, но тот выдал их московскому великому князю Семену. Имея в виду международную ситуацию 1348—1349 гг., трудно думать, что Альгирдас мог просить ордынской помощи для наступления против Руси, скорее всего он добивался помощи перед лицом наступлений Тевтонского ордена и Польши.

Выход из тяжелой международной ситуации литовское правительство нашло в сближении с Русским государством. В 1352 г., когда Литва боролась с Тевтонским орденом, а короли Польши и Венгрии осадили замок Белз на подвластной Литве Волини, проявилось и литовско-ордынское сотрудничество, но в 1355 г. татары участвовали в организованном Казимиром нападении на Литву. Продолжая борьбу с Тевтонским орденом, Литва во второй половине 1356 г. заключила направленный против него договор с Польшей.

Еще в 1351 г. Литва в дипломатических контактах с Венгрией выдвигала вопрос о возвращении захваченных Тевтонским орденом литовских земель, о сотрудничестве с Венгрией и Польшей в борьбе против Ордена и Орды. Воспользовавшись ослаблением Орды, правительство Литвы в 1358 г. выдвинуло перед императором Карлом IV широкий план освобождения прусских, западнолитовских и латышских земель из-под ига Тевтонского ордена и борьбы против Орды.

Имея в виду феодальную экспансию Литвы в славянских землях, представляется, что литовские дипломаты понимали (см. упомянутые усилия 1351, 1358 гг.) значение южных торговых путей, подступов к итальянским причерноморским колониям, использования новых экономических резервов для повышения международного веса и вооруженной силы Литовского великого княжества и создания предпосылок для более удачного отпора агрессии со стороны Тевтонского ордена, папства, феодалов Западной Европы.

Литва организовала наступление на ордынские владения (около 1357—1358 гг. заняла подвластный Орде Брянск, в 1363 г. — Коршев у Сосны, левого притока Дона). В 1363 г. (возможно в конце 1362 г.) поход Литвы под руководством Альгирдаса завершился победой над татарскими силами Хаджибея (Хачебея), Кутлубуги и Дмитрия у Синих Вод, опустошением Белобережья — побережья

Черного моря в устьях Днепра и Южного Буга, освобождением Подолии (Каменец и др.) из-под власти татар.

Поддерживаемые Альгирдасом Кариотайтисы, укрепившись с согласия местного населения в Малой Подолии, организовали оборону этого края от татар, строили замки. Выход южных земель (Киева, Малой Подолии и др.) из-под прямой власти Золотой орды создавал для соседних стран Восточной Европы (Польши, частично Венгрии) более безопасную обстановку на восточной границе. Был нанесен сильный удар золотоордынскому владычеству (в книге большое внимание уделяется битве у Синих Вод, прежде всего анализу тезисов С. М. Кучинского по этому вопросу, локализации Белобережья).

Успехи Литвы в борьбе с татаро-монголами — составная часть освободительной борьбы, которую вела Русь, начиная с XIII в.

В то время, как Литва сосредоточивала силы для борьбы с татарами на юге, в 1362—1363 гг. Тевтонский орден, поддерживаемый рыцарями Англии, Италии, Германии, Франции, вел интенсивное наступление на нее.

Литва организовала белорусские, частично украинские и русские силы для борьбы против Тевтонского ордена и Золотой орды. Важную роль при отпоре направленных против Литвы нападений ордынских ханов сыграли русские города (в первую очередь Смоленск, а также Киев, подольские земли и др.), местное население. Так заканчивается первый этап борьбы Литвы против Золотой орды.

История борьбы Литвы с татаро-монгольскими феодалами в XIV в. до 1363 г., как и предыдущий период, рассматриваются на фоне освободительной борьбы Руси, народов Восточной Европы с агрессией Орды и Ордена.

Несмотря на то, что юго-восточные походы и другие военно-дипломатические действия литовских великих князей носили феодальный, захватнический характер, есть основания утверждать, что Литовское великое княжество, объединявшее также белорусские, часть украинских и русских земель, отражая агрессию Тевтонского ордена внесло свой вклад в борьбу европейских и других народов против деспотии Чингис-хана и его преемников, и тем самым — в международное национально-освободительное движение эпохи средневековья*.

* Подробнее см. автореферат Р. Батура, Борьба Литовского великого княжества против Золотой орды, Вильнюс, 1972.

TURINYS

Ivadas	3
--------------	---

Pirmoji dalis

ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

Pirmas skyrius. Šaltiniai	9
§ 1. Dokumentai	9
§ 2. Rusų metraščiai	16
§ 3. Lenkų kronikos ir pametiniai užrašai	53
§ 4. Vokiečių ir kitos kronikos	59
§ 5. Lietuvos metraščiai ir M. Strijkovskio Kronika	60
§ 6. Rytų šaltiniai	73
§ 7. Kiti šaltiniai	76
Antras skyrius. Istoriografija	79
§ 1. Rusų ir ukrainiečių istoriografija	80
§ 2. Lenkų istoriografija	82
§ 3. Lietuvių istoriografija	86
§ 4. Vokiečių ir kita istoriografija	88
§ 5. Tarybinė istoriografija	89
§ 6. Užsienio marksistinė istoriografija	92

Antroji dalis

LIETUVOS VALSTYBĖS KOVA SU TOTORIŲ-MONGOLŲ ANTPUOLIAIS XIII a.

Pirmas skyrius. Dėl Lietuvos dalyvavimo kovoje prieš totorių-mongolų antplūdį į Europą	97
Antras skyrius. Burundajaus kariuomenės įsiveržimas 1258 m.	118
§ 1. Totoriai ir Lietuva įsiveržimo išvakarėse. Žygis į Vozviaglį	118
§ 2. Burundajaus kariuomenės įsiveržimas	125

§ 3. Lietuva ir totoriai po įsiveržimo (1259—1263 m.)	144
Totorių žygis į Lenkiją (1259—1260 m.) ir Lietuva	144
Totorių pavojus, popiežiaus kurija, Ordinas ir Lietuva (1259—1263 m.)	147
Trečias skyrius. Jagurčino, Mamšėjaus ir kitų kariuomenių įsiveržimai	151
§ 1. Santykiai su totoriais po Mindaugo mirties	151
§ 2. Kurijos, Livonijos ordino, Rygos ir totorių suartėjimas	155
§ 3. Aukso Ordos įsiveržimų atrėmimas. Jagurčino antpuolis	156
§ 4. Mamšėjaus vadovaujamų Nogajaus totorių antpuolis. 1282 ir 1289 m. antpuoliai	160
§ 5. Europos tautų kova prieš totorių-mongolų feodalus XIII a. ir Lietuva	168

Trečioji dalis

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SUSIDARYMAS IR JOS KOVA PRIEŠ AUKSO ORDĄ

Pirmas skyrius. Karinė-diplomatinė Lietuvos kova prieš Aukso Ordą, valdant Gediminui ir Uzbekui	173
§ 1. Totoriai ir Lietuva XIV a. pradžioje	173
§ 2. Lietuvos kova prieš Aukso Ordą XIV a. 3-ajame dešimtmetyje (Kijevo problema)	176
§ 3. Lietuvių ir totorių susidūrimai Gedimino valdymo paskutiniame dešimtmetyje	210
Antras skyrius. Mūšis prie Mėlynųjų Vandenių, jo problemos ir istorinė reikšmė	220
§ 1. Lietuva ir totoriai XIV a. viduryje	220
§ 2. Šaltiniai ir istoriografija apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenių	235
§ 3. Pagrindinės Mėlynųjų Vandenių problemos	258
1. Kurį Lietuvos metraščių imti tyrinėjimų pagrindu?	258
2. Kada Karijotaičiai įsitvirtino Podolėje?	262
3. Ar galima remtis M. Kromerio duomenimis?	268
4. Ar galėjo, Algirdui valdant, būti totorių „kunigaikščiai Chačebėjus, Kutlubuga ir Dmitrijus“?	271
5. Ar tarptautinė padėtis trukdė Lietuvos puolimui prieš totorius?	279
6. Kur ieškoti „Mėlynojo vandens ir Baltosios pakrantės“?	282
7. Metraščių žinių apie Podolę ir Mėlynuosius Vandenis patikimumas	291
§ 4. Algirdo kariuomenės žygio ir pergalės prieš totorius reikšmė	298
§ 5. Europos tautų kova prieš totorių-mongolų feodalus XIV a. (iki 1363 m.) ir Lietuva	300
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės — Aukso Ordos santykių chronologija	311
Bibliografija	314
Rodyklės (vardų ir geografinė)	349
Reziumė (rusų k.)	373

Ромас Костович Батура
ЛИТВА В БОРЬБЕ НАРОДОВ ПРОТИВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ
На литовском языке
Издательство «Минтис» Лит. ССР, г. Вильнюс, 1975 г.

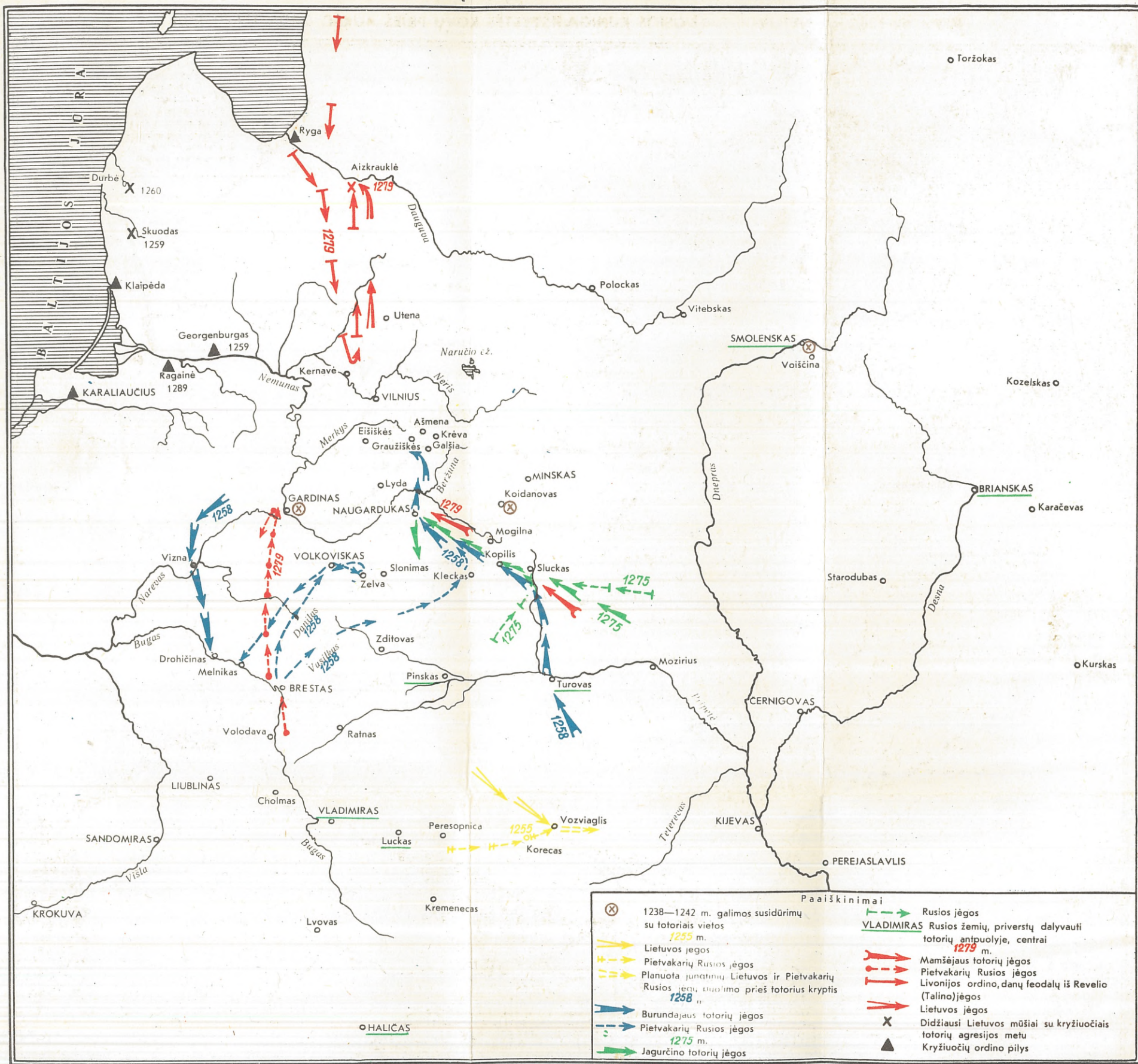
Romas Batūra
LIETUVA TAUTŲ KOVOJE PRIEŠ AUKSO ORDA

Redaktorė G. Gustaitė
Dailininkas B. Leonavičius
Meninis red. R. Dichavičius
Techn. redaktorė B. Tolvaišienė
Korektorės: G. Neniškytė, P. Čereškaitė

Duota rinkti 1974.XII.13. Pasirašyta spaudai 1975.VI.10.
Popierius spaudos Nr. 1, formatas 84×108¹/₃₂, 20,16 sp. l., 0,81+sp. l. įklijų.
25,51 apsk. l. l., 0,39+apsk. l. l. įklijų. LV 12244.
Tiražas 10 000 egz. Kaina 2,08 rb.

Leidykla „Mintis“ Sierakausko 15.
Spausdino „Vaizdo“ spaustuvė Vilniuje, Strazdelio g. 1. Užsak. 425.

XIII a. LIETUVOS KOVŲ PRIEŠ TOTORIUS-MONGOLUS TERITORIJA

XIV a. (iki 1363 m.) LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KOVŲ PRIEŠ AUKSO ORDA TERITORIJĄ

